OLYMPOS ANTİK KENTİ
EPİSKOPEİON YAPI TOPLULUĞU

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2013

OLYMPOS ANTİK KENTİ
EPİSKOPEİON YAPI TOPLULUĞU

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN

DOKTORA TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2013

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN'ın "Olympos Antik Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu" başlıklı tezi **05 Eylül 2013** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca **Sanat Tarihi** Anabilim Dalında, **Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

		İmza
Üye (Tez Danışmanı)	**: Prof.Dr.B.Yelda OLCAY UÇKAN**	.....
Üye	**: Prof.Dr.Zeynep MERCANGÖZ**	.....
Üye	**: Prof.Dr.M.Erol ALTINSAPAN**	.....
Üye	**: Yard.Doç.Dr.Ahmet Oğuz ALP**	.....
Üye	**: Yard.Doç.Dr.Erkan İZNİK**	.....

Prof.Dr.İ.Cemil ULUKAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdür Yardımcısı

Doktora Tez Özü

OLYMPOS ANTİK KENTİ
EPİSKOPEİON YAPI TOPLULUĞU

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2013
Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

Tez çalışmasının konusunu, Olympos Antik Kenti'nde yer alan episkopeion yapı topluluğunun (Piskoposluk Sarayı) tüm öğeleri ile değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Dikdörtgen plânlı episkopeion içerisinde transeptli plân şemasındaki Piskoposluk Kilisesi merkezi yapı konumundadır. Kilisenin kuzeyinde üç nefli vaftizhane, güneyinde dikdörtgen ve trikonkhos plânlı ek yapılar yer alır. Kilise, vaftizhane ve ek mekânları kompleksin dini yapılarını oluşturur. Kompleksin batı bölümünde birbirleriyle organik bağlantı içerisinde peristyl ve triclinium bulunur. Doğu bölümde ise bir avlu etrafında sıralanmış mekânlardan oluşan piskopos ikametgâhı yer alır. Episkopeion içerisinde büyük boyutlu bu yapıların dışında, iki katlı düzenlenmiş oldukları anlaşılan çok sayıda mekân bulunmaktadır.

Yapı topluluğunda dini yapıların yanı sıra, idari birimler ve özel yaşam alanları bulunur. Tez çalışması kapsamında plân tasarımı ve diğer mimari özelliklerden sağlanan veriler doğrultusunda mekânlar için işlev önerileri getirilmiştir.

Araştırma kapsamında tüm alan plân tasarımı, mekân düzenlemesi, malzeme-teknik, süsleme özellikleri, liturjik ve mimari taş elemanlar ile diğer buluntular ışığında değerlendirilmiştir. Episkopeion'un 5.-6. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Olympos, Episkopeion, Geç Antik, Likya, Bizans.

Abstract

EPISKOPEION BUILDING COMPLEX OF OLYMPOS ANCIENT CITY

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Department of Art History
Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, September 2013
Adviser: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

The subject of the thesis is to evaluate the episkopeion (bishop palace) with all its units, located in Olympos Ancient City.

The Episcopal Church, in the schema with transept, stands as the central structure within the rectangular-planned episkopeion. A three-naved baptistery is to be found in the north of the church whereas additional structures which are in the shape of a rectangular and trikonkhos plans lie to the south. The church, baptistery and the additional structures constitute the religious buildings of the complex. Attached organically to each other, peristyl and triclinium are to be found in the west part of the complex while a bishop residence which is made up of several conjoined structures surrounding the courtyard lies to the east side. Apart from these massive structures inside the episkopeion, there are several others found to have been designed as two-storey units.

Along with the religious structures, administrative units and private residences are also to be found in the complex. Within the study, suggestions have been proposed to enhance the function of these structures, in the light of the data collected from the design and other architectural features.

Within the scope of the research, the whole structure has been studied with the help of the layout design, the landscaping, material-technique, ornaments, liturgical and architectural sculptures and other findings. It turns out that Episkopeion dated to the 5tth -6th centuries.

Keywords: Olympos, Episkopeion, Late Antiquity, Lycia, Byzantine.

05/08/2013

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN

Önsöz

Öncelikle danışmanım ve Olympos kenti kazı başkanı Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan'a bu konuda çalışma olanağı verdiği, çalışma süresince her türlü desteği ve yönlendirmeyi sağladığı için teşekkürlerimi sunarım.

Öneri ve görüşleriyle katkı sağlayan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. A. Oğuz Alp ve Yrd. Doç. Dr. Erkan İznik'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Tez çalışması Antalya Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) tarafından 'Doktora Araştırması Destekleme Bursu' kapsamında 2010 yılı içerisinde maddi olarak desteklenmiştir. Katkılarından dolayı tüm enstitü çalışanlarına teşekkür ederim.

Tez çalışması kapsamında değerlendirilen verilerin sağlanması esnasında zorlu ve uzun süreli arazi çalışmalarındaki desteklerinden dolayı Olympos kazı ekibi üyelerinden Seçkin Evcim, Sinan Sertel ve Mehmet Uzun'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Olympos kazısında birlikte çalışma olanağı bulduğum; bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan Mimar Erkan Uçkan, Arkeolog Emre Öncü ve adlarını burada tek tek sayamadığım tüm ekip üyelerine teşekkür ederim.

En zor zamanlarımda yanımda olan, kendi tez çalışmasını yürüttüğü halde desteğini esirgemeyen, sabır ve hoşgörüsüyle uygun bir çalışma ortamına olanak veren, bilgi ve görüşleriyle çalışmanın yönlenmesini sağlayan eşim Öğr. Gör. Muradiye Öztaşkın'a içtenlikle şükranlarımı sunarım.

Özgeçmiş

Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Doktora
Görev Yeri:
Pamukkale Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü
Ünvanı:
Öğretim Görevlisi

Eğitim Durumu

2004-2007 Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü-Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Tez Başlığı: Antalya Çıralı Yanartaş'taki Bizans Dönemi Yapıları.
Danışman: Prof. Dr. B. Yelda OLCAY UÇKAN

1998-2004 Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Sanat Tarihi Bölümü Lisans
Tez Başlığı: Karacahisar Kalesi Mimari Özellikleri.
Danışman: Prof. Dr. Ebru Parman.

Yabancı Dil

İngilizce (İyi seviyede)

Yayınlar

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

Öztaşkın, G.K (2012). Yanartaş (Khimeira)'daki Bizans Dönemi Bazilikası. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri,* (Ed. K. Dörtlük vd.) İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri, s. 313-327.

Öztaşkın, G.K. ve Öztaşkın, M. (2012). Antalya Olympos Mozaikli Yapı. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri,* (Ed. K. Dörtlük vd.) İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, s. 329-346.

Öztaşkın, M. ve Öztaşkın, G.K. (2012). Building with Mosaics in Olympos: A Comparative Evaluation of Finds and Construction. *Byzas 15 Byzantine Small*

Finds in Archaeological Contexts, (Ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci) İstanbul: Ege Yayınları, s. 277-287.

Olcay Uçkan, B.Y.; Evcim, S.; Mergen, M.E.; Öncü, Ö.E.; Öztaşkın, M. ve Öztaşkın G.K.; (2011). Olympos Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları. *32. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 3. Cilt, (Yayına hazırlayan: A.N. Toy vd.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 80-97.

Olcay Uçkan, B.Y.; Mergen, Y.; Gökalp, Z.D.; Bursalı, M.; Öztaşkın, G.K.; Yıldırım, Ş. ve Öncü, Ö.E. (2009). Olympos Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları. *30. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 3. Cilt, (Yayına hazırlayan: H. Dönmez vd.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 373-386.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Özeti Yayınlanan Bildiriler

Öztaşkın, G.K. (2006). Byzantine Period Buildings in Antalya-Yanartaş. *32th Byzantine Annual Byzantine Studies Conference Abstracts,* St. Louis: The University of Missouri, s. 77.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

Özdemir, H. ve Öztaşkın, G.K. (2010). Denizli Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Bizans Dönemi Maden Haçlarından Bir Grup. *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri,* (Yayına hazırlayan: K. Pektaş vd.) İstanbul: Ege Yayınları, s. 489-499.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

Tırpan, A.; Söğüt, B.; Sezgin, T. ve Öztaşkın, G.K. (2009). The Byzantine Church At Lagina Hecate Temenos In Muğla. *II. International Conference on Mediterranean Studies* conferansında sunulan bildiri, Atina: Athens Instıtute For Education and Research.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

Öztaşkın, G.K. (2008). Antalya/Çıralı, Yanartaş(Khimera)'taki Bizans Dönemi Yapıları. *Sanat Tarihinde Gençler Semineri,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kitaplar ve Kitaplardaki Bölümler

Olcay Uçkan, B.Y.; Parman, E.; Atvur, O.; Uçkan, E.; Mergen, Y.; Uğurlu, E.; Topoğraf, A.N.; Evcim, S.; Öztaşkın G.K.; Bursalı, M.; Yeşilova, H.; Gökalp, Z.D. ve Kaya, Z. (2006). *Likya'da Bir Korsan Kenti Olympos.* İstanbul: Homer Kitabevi.

Olcay Uçkan, B.Y.; Parman, E.; Atvur, O.; Uçkan, E.; Mergen, Y.; Uğurlu, E.; Topoğraf, A.N.; Evcim, S.; Öztaşkın G.K.; Bursalı, M.; Yeşilova, H.; Gökalp, Z.D. ve Kaya, Z. (2006). *A Pirates' Town in Lycia Olympos*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Öztaşkın, G.K. ve Evcim, S. (2010). Frigya Bölgesi Kaya Kiliseleri. *Frigya (Phrygia) Bölgesinde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi,* (Ed: B.Y. Olcay Uçkan), Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi, s. 37-129.

Öztaşkın, G.K. ve Evcim, S. (2010). Rock Architecture In The Phrygia Region. *Rock Architecture In Phrygia Region In The Byzantine Period,* (Ed. B.Y. Olcay Uçkan), (Çev. A. Açıkalın), Eskişehir: Tepebaşı Belediyesi, s. 37-129.

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

Büyükkolancı, M. ve Öztaşkın, G.K. (2010). Selçuk-Efes Müzesi'nde Sergilenen St. Jean Kilisesi'ne Ait Korkuluk Levhaları ve Templon Arşitravları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.7, s. 39-49.

Kazanılan Burslar

2010 Suna ve İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü – AKMED Doktora Destekleme Bursu

Bilimsel Projeler

2006-2013 : Antalya/ Olympos Antik Kenti Kazısı

2010 : Muğla/ Beçin Kalesi Kazısı

2008-2012 : Muğla/ Stratonikeia Antik Kenti Kazısı

2008-2009 : İzmir/ Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Kilisesi Kazıları

2008 : Topkapı Sarayı Üç Boyutlu Rölöve Çalışması

2007 : Buldan Eski Kent Dokusu Üç Boyutlu Rölöve Çalışması

2007 : Birgi Eski Kent Dokusu Üç Boyutlu Rölöve Çalışması

2007 : Denizli/ Laodikeia Sütunlu Cadde Üç Boyutlu Rölöve Çalışması

2006 : Antalya/ Olympos Liman Caddesi Üç Boyutlu Rölöve Çalışması

2006-2007 : Kaş-Aspendos-Patara-İznik Tiyatroları ve Patara Meclis Binası Üç Boyutlu Rölöve Çalışmaları

2005-2006 : Eskişehir-Afyon-Kütahya Dağlık Frigya Kaya Kiliseleri Yüzey Araştırması

2005 : Aydın/ Kuşadası-Anaia (Kadıkalesi) Kazısı

2002-2006 : Antalya/ Olympos Antik Kenti Yüzey Araştırması

2001-2002 : Eskişehir/ Karacahisar Kalesi Kazısı

2001 : Bilecik/ Osmanlı Dönemi Kenti Kazısı

2000-2002 : Urfa/ Birecik-Akarçay Höyük Kurtarma Kazısı

1999 : Akseki Yaz Okulu (Çekül Vakfı Mimarlık ve Sanat Tarihi Öğrencileri Buluşması)

Lisans Düzeyinde Yürütülen Dersler

STA 101 Sanat Tarihine Giriş I

STA 102 Sanat Tarihine Giriş II

STA 325 Bizans Sanatına Giriş I

STA 324 Bizans Sanatına Giriş II

STA 322 Bizans Anıtsal ve Mimari Plastik Sanatları

STA 323 Bizans Mimarisi I

STA 326 Bizans Mimarisi II

STA 403 Kazı Araştırma Teknikleri ve Türk Arkeolojisine Giriş I

STA 404 Kazı Araştırma Teknikleri ve Türk Arkeolojisine Giriş II

STA 476 Anadolu'da Bizans Sanatı

STA 405 Bitirme Tezi I

STA 406 Bitirme Tezi II

Diğer

Sempozyum Düzenleme Komitesi Üyeliği:

XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 14-16 Ekim 2009 Denizli. (Pamukkale Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi)

Editörlük:

XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 14-16 Ekim 2009 Denizli, Ege Yayınları, İstanbul, 2010.

ISBN: 978-605-5607-42-5

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı ii
Doktora Tez Özü iii
Abstract iv
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi v
Önsöz vi
Özgeçmiş vii
Şekiller Listesi xiv
Kısaltmalar Listesi xx
1. Giriş 1
1.1. Konu 1
1.2. Amaç ve önem 2
1.3. Sınırlılıklar 3
1.4. Yöntem 4
2. Olympos Antik Kenti 8
2.1. Kent İle İlgili Kaynaklar 8
2.1.1. Birinci el kaynaklar 8
2.1.2. Seyahatnameler 9
2.1.3. Modern araştırmalar 11
2.2. Kentin Tarihi Coğrafyası 14
2.2.1. Likya Bölgesi tarihi coğrafyasına genel bakış 14
2.2.1.1. Likya Bölgesi'ne Hıristiyanlığın gelişi ve yayılışı 29
2.2.2. Hellenistik Dönem ve öncesinde Olympos kenti 31
2.2.3. Roma Dönemi'nde Olympos kenti 34
2.2.4. Erken Hıristiyanlık ve Bizans Dönemi'nde Olympos kenti 36
2.3. Kentin Topografik ve Fiziksel Yapısı 38
3. Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu 53
3.1. Kent İçerisindeki Konumu 53
3.2. Roma Dönemi Yapılaşması ve Bizans Dönemi'ndeki Dönüşümü 55

3.3. Episkopeion ve İçerisinde Yer Alan Birimler 63
3.3.1. Piskoposluk kilisesi 82
3.3.1.1. Plân ve genel özellikler 82
3.3.1.2. Malzeme ve teknik 90
3.3.1.3. Duvar resimleri 94
3.3.1.4. Zemin döşemesi 96
3.3.2. Vaftizhane 97
3.3.2.1. Plân ve genel özellikler 97
3.3.2.1.1. Kuzeydoğu ek mekânlar 101
3.3.2.2. Malzeme ve teknik 106
3.3.2.3. Duvar resimleri 109
3.3.2.4. Tuğla süsleme 111
3.3.2.5. Zemin döşemesi 112
3.3.3. Triclinium 114
3.3.3.1. Plân ve genel özellikler 114
3.3.3.2. Malzeme ve teknik 119
3.3.3.3. Tuğla süsleme 120
3.3.3.4. Zemin döşemesi 122
3.3.4. Peristyl 124
3.3.4.1. Plân ve genel özellikler 124
3.3.4.2. Malzeme ve teknik 132
3.3.4.3. Tuğla süsleme 135
3.3.4.4. Zemin döşemesi 137
3.3.5. Piskopos konutu 138
3.3.6. Diğer mekânlar 145
3.4. Mimari ve Liturjik Taş Elemanlar 156
3.5. Buluntular 171
4. Değerlendirme 180
4.1. Geç Antik Çağ'da Piskoposlar 180
4.2. Episkopeion İçerisinde Yer Alan Birimlerin Mimari Değerlendirmesi 189
4.2.1. Restitüsyon önerileri 189
4.2.2. Plân şemaları ve işlev önerileri 202

4.2.2.1. Piskoposluk kilisesi ve ek mekânları **202**
4.2.2.2. Vaftizhane **219**
4.2.2.3. Triclinium **230**
4.2.2.4. Peristyl **237**
4.2.2.5. Piskopos konutu **248**
4.2.2.6. Diğer mekânlar **255**
4.3. Tarihlendirme **262**
5. Sonuç **282**
Ekler **286**
Ek 1. Plân ve Çizimler **287**
Ek 2. Levhalar **311**
Ek 3. Sözlük **353**
Ek 4. Levhalarda kullanılan plân, çizim ve şekillerin kaynakları **357**
Kaynakça **362**

Şekiller Listesi

Sayfa

Şekil 1. Likya Bölgesi haritası..... 16
Şekil 2. Stadiasmos Paterensis'te adı geçen Likya kentleri 19
Şekil 3. Hierocles'in Synecdemus'unda adı geçen Likya kentleri 19
Şekil 4. Konsil kayıtlarında Likya kentleri 20
Şekil 5. Notitiae Episcopatuum'larda Likya kentleri 21
Şekil 6. Likya Bölgesi piskoposlukları ve manastırları 26
Şekil 7. Uydu fotoğrafı üzerinde Olympos kent plânı 39
Şekil 8. Hellenistik dönem sur duvarı 41
Şekil 9. Güney kentte tespit edilen cadde ve sokak düzenlemesi..... 42
Şekil 10. Kuzey köprü ayağı, batıdan bakış 46
Şekil 11. Köprü Caddesi ve köprü bağlantısı sağlayan merdivenler, güneyden bakış. 46
Şekil 12. Kuzey kentte tespit edilen cadde ve sokak düzenlemesi 47
Şekil 13. Cadde üzerinde görülen krepis sıraları..... 50
Şekil 14. Olympos Kenti 5-7. yüzyıl cadde ve sokak dokusu 54
Şekil 15. Roma dönemi cella duvarı güney cephe 57
Şekil 16. Roma dönemi tapınağı lento bloğu 57
Şekil 17. Roma dönemi tapınağına ait dairesel fascia'lı blok 58
Şekil 18. Roma dönemi tapınağı kuzey cella duvarı, batıdan bakış..... 59
Şekil 19. Roma dönemi tapınağı kuzey cella duvarı, doğudan bakış..... 60
Şekil 20. Roma dönemi temenos güney duvarı kuzey yüzü 61
Şekil 21. Episkopeion röleve plânı..... 64
Şekil 22. M7-M8 ve viridarium arasında yer alan koridor, güneyden bakış 65
Şekil 23. M10-M11-M12 ve viridarium arasında yer alan koridor, batıdan bakış 66
Şekil 24. M16-M17-M18 ve triclinium arasında yer alan koridor, güneyden bakış 66
Şekil 25. Kilisenin güneyinde yer alan koridorlar, batıdan bakış..... 67
Şekil 26. Kilisenin güneyinde yer alan koridorlar aralarındaki kemer açıklıkları, kuzeyden bakış 68
Şekil 27. Viridarium'un güneyindeki platform..... 69

Şekil 28. Episkopeion'un doğusundan geçen değirmen kanalı, kuzeyden bakış 71
Şekil 29. Episkopeion güney cephe doğu köşesi ve değirmenin su oluğu..... 72
Şekil 30. Episkopeion güney cephe batı köşesi..... 72
Şekil 31. Episkopeion güney cephe..... 73
Şekil 32. Episkopeion batı cephe, M1 ve M2 duvarları arasındaki dilatasyon..... 74
Şekil 33. Episkopeion batı cephe..... 75
Şekil 34. Episkopeion batı cephe duvarı, detay..... 75
Şekil 35. Episkopeion batı cephe üzerinde M7'ye açılan kapı açıklığı..... 76
Şekil 36. Episkopeion batı cephe M2'nin batı duvarı..... 77
Şekil 37. Episkopeion batı cephede görülen kesilmiş duvar izlerinden doğudaki .. 77
Şekil 38. Episkopeion kuzey cephe, tapınak kapısının batısında kalan bölüm..... 78
Şekil 39. Episkopeion kuzey cephe, detay..... 79
Şekil 40. Episkopeion kuzey cephe, tapınak kapısının doğusunda kalan bölüm.... 80
Şekil 41. Episkopeion kuzey cephe, tapınak kapısının doğusunda yer alan kapı açıklığı, güneyden bakış..... 80
Şekil 42. Episkopeion kuzey cephe üzerinde görülen kesilmiş duvar izlerinden en batıdaki, detay..... 81
Şekil 43. Episkopeion kuzey cephe üzerinde yer alan kesilmiş duvar izleri üzerinde görülen kazıma haç motifleri..... 82
Şekil 44. Nartheks giriş açıklığı, güneyden bakış..... 83
Şekil 45. Nartheks kuzey duvarı vaftizhane giriş kapısı..... 84
Şekil 46. Naos panaromik görünüşü, doğuya bakış..... 85
Şekil 47. Templon stylobat düzenlemesi ve naos zemin döşemesi, güneyden bakış 85
Şekil 48. Güney transept kolu ve trikonkhos güney cephe..... 86
Şekil 49. Naos güney duvar ve güney nef..... 86
Şekil 50. Naos kuzey duvar ve kuzey nef..... 87
Şekil 51. Kuzey köşe odası doğu duvarındaki kapı açıklığı ve arkada apsis duvarı, doğudan bakış..... 88
Şekil 52. Kuzey köşe odasının doğusundaki tonozlu mekân, doğudan bakış..... 88
Şekil 53. Güney ek mekân güney duvar..... 89
Şekil 54. Güney ek mekân doğu duvar..... 89

Şekil 55. Trikonkhos plânlı ek mekân, doğu ve güney eksedralar 90
Şekil 56. Kuzey T ve L paye arasında yer alan stylobat ve üzerindeki in-situ sütun kaidesi 91
Şekil 57. Trikonkhos kubbe örgüsü..... 92
Şekil 58. Naos kuzey duvar, detay 92
Şekil 59. Güney transept kolu ve köşe odasının birleşme noktası, güneyden bakış 93
Şekil 60. Trikonkhos güney eksedra üzerinde görülen tavuskuşu tasviri 95
Şekil 61. Trikonkhos doğu eksedra yarım kubbesi..... 95
Şekil 62. Vaftizhane vestibulum'u kuzeyden genel görünüş..... 98
Şekil 63. Vaftizhane vestibulum'u batı duvarda yer alan çeşme..... 98
Şekil 64. Vaftizhane güney stylobat, güney nef ve arkadaların genel görünüşü..... 99
Şekil 65. Vaftizhane apsisi ve vaftiz havuzu 100
Şekil 66. Vaftizhane apsis duvarı üzerinde görülen Yunanca yazıt 101
Şekil 67. KEM1 vaftizhaneden görünüş 102
Şekil 68. KEM2 doğudan genel görünüş..... 103
Şekil 69. KEM2 tonoz içerisinde dikey olarak yer alan pişmiş toprak künkler ... 103
Şekil 70. KEM3 ve KEM1'e ait ikinci katların tuğla döşeme izleri 104
Şekil 71. KEM4'ün kuzey duvarında görülen hatıl delikleri..... 105
Şekil 72. Atrium güney duvar, kilisenin kuzey köşe odası ve transept kolu bağlantısı..... 105
Şekil 73. KEM2 giriş kapısı..... 107
Şekil 74. Vaftizhane vestibulum'u kuzeybatı köşesi 108
Şekil 75. Vaftiz havuzu batıdan genel görünüş 109
Şekil 76. Vaftizhane, batıdan ikinci arkad nişi içerisinde görülen su kuşları 110
Şekil 77. Vaftizhane güney nefte yapılan kazı çalışmalarında bulunan kemer parçası 111
Şekil 78. Vaftizhane vestibulum çeşmesi niş detayları 112
Şekil 79. Vaftizhane güney nef zemin döşemesi 112
Şekil 80. Vaftizhane ana nef vaftiz havuzu ve opus-sectile döşeme..... 113
Şekil 81. Triclinium vestibulum'u ve ana mekân arasındaki üçlü açıklığa ait stylobat düzenlemesi 115
Şekil 82. Triclinium ana mekân kuzeye bakış..... 115

Şekil 83. Triclinium batı duvar genel görünüş 116
Şekil 84. Triclinium batı duvar üzerindeki kapılar arasında yer alan niş düzenlemesi 117
Şekil 85. Triclinium doğu duvar 118
Şekil 86. Triclinium kuzey cephe batı bölümü ve kapatılmış kapı açıklığı 118
Şekil 87. Triclinium erken evreye ait dairesel rozet ve niş düzenlemesi 119
Şekil 88. Triclinium duvarlarında görülen kandil nişleri 121
Şekil 89. Triclinium kuzey duvar erken evre duvarında görülen tuğla süslemeler 122
Şekil 90. Triclinium batı duvar önünde tespit edilen opus-incertum zemin döşemesi 123
Şekil 91. Triclinium opus tesselatum zemin döşemesi parçaları 123
Şekil 92. Triclinium apsis önünde tespit edilen opus-tesselatum zemin döşemesi 123
Şekil 93. Peristyl kazı çalışması öncesi panoramik görünüşü 125
Şekil 94. Peristyl'de yer alan çeşme, piscina ve impluvium kuzeydoğudan bakış 125
Şekil 95. Çeşme duvarı batıdan bakış 126
Şekil 96. Peristyl içerisindeki piscina ve impluvium'un genel görünüşü ve zemin döşemeleri 127
Şekil 97. İmpluvium doğudan genel görünüş 128
Şekil 98. Fıskiye ve fıskiyeye ulaşan künk sistemi 129
Şekil 99. Piscina kuzey duvarındaki ve peristyl zeminindeki su tahliye künkleri 130
Şekil 100. Çeşme duvarı güney niş 131
Şekil 101. Peristyl kuzey batıya bakış 132
Şekil 102. İmpluvium batı duvarın kuzey yarısındaki kaplama düzenlemesi 134
Şekil 103. Çeşme duvarında yer alan niş yarım kubbe örgüleri 136
Şekil 104. Çeşme duvarında yer alan tuğla haç motifleri 137
Şekil 105. Çeşme duvarında yer alan tuğla rozetler ve merkezdeki küçük niş 138
Şekil 106. Piskopos konutu güneybatıdan bakış 140
Şekil 107. Konuta ait peristyl, doğudan bakış 141
Şekil 108. Mekân H'nin kuzey duvarında görülen niş 142
Şekil 109. Mekân G (Şapel) apsis duvarı 142
Şekil 110. Mekân G kuzey duvar 143

Şekil 111. Mekân F, kuzeyden bakış 144
Şekil 112. Mekân F duvarlarında görülen nişler 144
Şekil 113. M1 ve M2 güneyden görünüş 146
Şekil 114. M3 güneyden görünüş 146
Şekil 115. M4 peristyl'den görünüm 147
Şekil 116. Batıda yer alan mekânlar, güneyden bakış 148
Şekil 117. Kuzeyde yer alan mekânlar, güneyden bakış 149
Şekil 118. M8 doğu duvar ve giriş kapısı 150
Şekil 119. M12'in kuzey duvarında görülen kapı ve pencere düzenlemesi 151
Şekil 120. M13 giriş kapısı 152
Şekil 121. M16'nın kuzeyinde yer alan taş merdiven 153
Şekil 122. M16 kuzeydoğudan görünüş 154
Şekil 123. M17 batı duvar 155
Şekil 124. M17 kuzey duvar 155
Şekil 125. İon-impost tipte sütun başlığı, Kazı En. No: Oly.09.276 157
Şekil 126. Kiliseye ait korinth başlıklar 158
Şekil 127. Kilise ve vaftizhanede tespit edilen sütun kaideleri 160
Şekil 128. Orta nef kapısı lento ve söveleri 161
Şekil 129. Templon arşitravı parçaları 162
Şekil 130. Kilise ve vaftizhanede bulunan duvar silmeleri 163
Şekil 131. Kilise ve vaftizhanede bulunan mermer levha örnekleri 164
Şekil 132. Episkopeion içerisinde bulunan levha parçaları 165
Şekil 133. Kilise ve vaftizhanede bulunan levha altı ve levha üstleri 166
Şekil 134. Kilisede bulunan ambon ve kathedra parçaları 167
Şekil 135. Triclinium ve peristyl'de bulunan sütun kaideleri 168
Şekil 136. Peristyl'de bulunan sütun başlığı, çifte sütun başlığı ve kaidesi 170
Şekil 137. Triclinium'da bulunan cam kaide 171
Şekil 138. Episkopeion çalışmalarında bulunan servis ve mutfak kapları 172
Şekil 139 Episkopeion çalışmalarında bulunan pithos, testi ve amphora'lar 174
Şekil 140. Episkopeion'da bulunan unguentarium ve kandiller 176
Şekil 141. Triclinium'da bulunan bronz alaşım tintinnabulum 177
Şekil 142. Episkopeion içerisinde ele geçirilen sikkeler 178

Şekil 143. Episkopeion içerisinde bulunan çatı kiremitleri..... 179
Şekil 144. Erken Hıristiyan ve Erken Bizans dönemi vaftizhaneleri plân ve konum dağılımı 222
Şekil 145. Kilise ve vaftizhane kullanım güzergâhları..... 224
Şekil 146. Mekânların ikinci katları için olası ulaşım güzergâhları..... 261

Kısaltmalar Listesi

Literatür Kısaltmaları

AJA	American Journal of Archaeology
AKMED	Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
AnatoliaA	Anatolia Antiqua
AnatStud	Anatolian Studies
AntTard	Antiquite Tardive. Revue internationale d'histoire et d'archeologie
Anmed	Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri
ArkSan	Arkeoloji ve Sanat Dergisi
ArkST	Arkeometri Sonuçları Toplantısı
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
BCH	Bulletin de Corrospondence Hellenique
BSA	The Annual British School of Athens
BSC	Annual Byzantine Studies Conference
CArch	Cahiers Archeologiques
DOP	Dumbarton Oaks Papers
EpigrAnat	Epigraphica Anatolica
IEJ	Israel Exploration Journal
IJNA	International Journal of Nautical Archaelogy
IstForsch	İstanbuler Forchungen
IstMitt	İstanbuler Mitteilungen
JbAC	Jahrbuch für Antike und Christentum
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
LRCW	Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and Archaeometry
MitChrA	Mitteilungen zur Christlichen Archäologie
MEFRA	Melanges de l'Ecole Française de Roma
METU JFA	Middle East Tecnical University Journal of the Faculty of Architecture
MüzeKKS	Müze Kurtarma Kazıları Semineri

ODB	Oxford Dictionary of Byzantium
OJA	Oxford Journal of Archaeology
RBK	Reallexikon zur Byzantinischen Kunst
RdA	Rivista di Archeologia
SERES	Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri
SOMA	Symposium On Mediterranean Archaeology
TAM	Tituli Asia Minoris
TürkAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TürkTKB	Türk Tarih Kongresi Bildirileri
TIB	Tabula Imperii Byzantini

Teknik Kısaltmalar

A.Ç	Alt çap
A.D	Alt derinlik
Ab.Y	Abakus yüksekliği
A.E	Alt en
bk.	bakınız
cm.	Santimetre
Ç	Çap
Çiz.	Çizim
D	Derinlik
dn.	Dipnot
E	En
Env. No	Envanter numarası
Fig.	Figure
gr.	Gram
K	Kalınlık
Kat. No	Katalog numarası
KBN	Küçük Buluntu numarası
KEM	Kuzeydoğu Ek Mekân
(k)	Kırık

Lev.	Levha
LAM	Liman Anıtsal Mezarları
LRA	Late Roman Amphora
M	Mekân
m.	Metre
m²	Metrekare
Pl. G	Plinthos Genişliği
Pl. U	Plinthos Uzunluğu
Pl. Y	Plinthos Yüksekliği
(R)	Restitüsyon verilerine göre
Şek.	Şekil
U	Uzunluk
Ü.Ç	Üst çap
Ü.D	Üst derinlik
Ü.E	Üst en
Vol.Ç	Volüt çapı
vd.	ve diğerleri
v.d.	ve devamı
Y	Yükseklik

1. Giriş

1.1. Konu

Tez çalışmasının konusunu, Olympos Antik Kenti'nde yer alan episkopeion (Piskoposluk Sarayı) yapı topluluğunun tüm öğeleri ile değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Episkopeion içerisinde en önemli yapı anıtsal boyutlarıyla dikkat çeken; üç nefli, transeptli bazilikal plân şemasındaki Piskoposluk Kilisesi'dir. Kilisenin güneyinde dikdörtgen ve trikonkhos plânlı (üç yapraklı yonca) ek yapılar bulunur. Kilisenin kuzeyinde ise vaftizhane (baptisterion) yer alır. Vaftizhane, doğu duvarı apsisle sonlanan üç nefli bazilikal plân şemasındadır ve batısında ayrı bir vestibulum (giriş mekânı) bulunmaktadır. Kilise ve vaftizhanenin batısında birbirleriyle organik bağlantı içerisinde peristyl (sütunlu avlu) ve triclinium (yemek salonu) yer alır. Kilisenin doğusunda ise bir avlu etrafında sıralanmış mekânlardan oluşan Piskopos Konutu yer alır. Episkopeion içerisinde büyük boyutlu bu yapıların dışında, iki ve üç katlı düzenlenmiş oldukları anlaşılan çok sayıda mekân bulunmaktadır.

Episkopeion yaklaşık 128x62 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plâna sahiptir. Plân özelliklerine bakıldığında ilk etapta iki parçalı bir düzenlemeye sahip olduğu göze çarpar. Kompleksin merkezi yapısı konumundaki kilisenin hemen doğusundan geçen kuzey-güney doğrultulu duvar, alanı iki parçaya bölmektedir. Bu duvarın doğusunda kalan bölümde piskoposun özel yaşam alanını oluşturan konut yer alır. Batısında kalan alanda ise kilise, vaftizhane, peristyl, triclinium ve çok sayıda mekân görülmektedir. Batı bölümde yer alan bu yapıların yerleşim düzeninde, dini işlevli olarak cemaat kullanımında olan yapılar ile sosyal-yönetsel işleve yönelik yapıların ayrı gruplar halinde plânlanmıştır.

Mimari kurgudaki bu nitelikleri göz önüne alındığında, episkopeion kompleksinde özel (privata) – dini (ekklesia) – yönetsel (sekreton) olarak farklı işlevlere sahip birimler oluşturulduğu izlenmektedir.

Yapı topluluğunda duvar örgülerinde kaba yontu kesme taş, moloz taş ve devşirme bloklar kullanılmıştır. Süslemelerde ve niş yarım kubbelerindeki tuğla işçiliği dikkat çekicidir. Mevcut izlerden duvar yüzeylerinde resim programlarının bulunduğu

anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda kaliteli işçilik gösteren liturjik ve mimari taş elemanların yanı sıra seramik, cam ve maden buluntular ele geçmiştir.

Araştırma kapsamında tüm alan plân tasarımı, mekân düzenlemesi, süsleme özellikleri, liturjik ve mimari taş elemanlar ile diğer buluntular ışığında değerlendirilmiştir.

1.2. Amaç ve önem

Tez çalışması kapsamında Olympos kentinde yer alan episkopeion yapı topluluğunun inşa evrelerini tanımlayarak tarihsel süreç içerisindeki gelişimini belirleyebilmek, yapı topluluğu içerisindeki birimlerin birbirleriyle olan fiziksel ilişkilerini saptamak ve işlevlerini aydınlatmak amaçlanmıştır.

Geç Antik Çağ'da yaşanan sosyal değişimler neticesinde, kent yönetimi piskoposların kontrolüne geçmiştir. Piskoposlar kentin hem yönetsel hem de dini liderleri konumuna gelmiştir. Bu sebeple episkopeion'lar kent halkının piskoposlar eşliğinde yapmaları gereken ibadetlerini (vaftiz-ökaristi) gerçekleştirebilecekleri kiliselere sahiptirler. Bununla beraber kentin yönetimi de artık piskoposlar tarafından idare edilmektedir ve episkopeion'lar içerisinde yönetsel işlerin (mahkeme-toplantı) yapılabileceği mekânlar da yer alır. Dini törenlerin ve kent yönetiminin idarecisi konumundaki piskoposların özel yaşamlarını geçirecekleri konutları da episkopeion'lar ile organik bağlantılı olacak şekilde düzenlenmiştir.

Tüm birimleriyle korunarak günümüze ulaşabilmiş Olympos episkopeion yapı topluluğu, farklı işlevlere aynı aynı anda cevap veren episkopeion komplekslerinin plân tasarımı amaçlarının anlaşılmasına katkı sağlayan önemli bir örnek niteliğindedir.

Kentsel yaşamın ihtiyaçlarına bağlı olarak kent içerisinde yer alan yapılar özel konutlar, ticari, sosyal, idari ve dini yapılar olarak olarak gruplanır. Hıristiyanlığın bireysel yaşantıyı belirlemesinin yanı sıra toplumsal kültürün belirleyici unsuru olarak ön plâna çıkmaya başladığı Geç Antik Çağ ve sonrasında, kentsel yaşantının önemli dinamiğini oluşturan sosyal yapılar işlevlerini kiliselere devretmeye başlamışlardır. Böylece dini yapılar aynı zamanda kentte yaşayan bireylerin buluşma ve toplanma ihtiyaçlarına cevap veren sosyal işleve sahip yapılar konumuna gelmiştir. Bu değişim kentsel kurguda özel konutlar haricindeki mimari öğelerin ticari, idari ve dini yapılar olarak üç grup altına toplanmasına sebep olmuştur.

Bu noktadan hareketle kentin en önemli dini yapısı konumundaki piskoposluk kilisesini ve idari birimlerini barındıran episkopeion'lar, Erken Bizans Dönemi kentinin en önemli yapıları konumundadır.

Bu açıdan episkopeion yapı topluluğunun anlaşılması Olympos Kenti'nin Geç Antik Çağ ve Erken Bizans Dönemi kentsel dönüşümüne bağlı olarak yapısal çözümlemesine yönelik araştırmalara katkı sağlayacaktır.

1.3. Sınırlılıklar

Tez çalışmasının konusunu oluşturan episkopeion yapı topluluğu, yer aldığı Olympos kentindeki diğer yapılar gibi yoğun bitki örtüsü altındadır. Bu bitki örtüsü yapıların korunarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Ancak bitki örtüsünün bu olumlu etkisi, araştırma esnasında yapılan belgeleme çalışmaları açısından olumsuz bir durum teşkil etmiştir. Yapılan çalışmalarda, antik kentin arkeolojik sit olmasının yanı sıra doğal sit alanı olması, bitki örtüsünün tamamının temizlenebilmesini engellemiştir. Bu sebeple tez çalışmasında kullanılan bazı fotoğraflar uygun açılardan çekilememiş ya da istenilen genişlikte kareler elde edilememiştir.

Olympos kentindeki bilimsel çalışmalar 1999 yılında yüzey araştırması kapsamında başlamıştır. 2006 yılından itibaren ise kazı çalışması niteliğinde devam etmektedir. Bu kapsamda episkopeion içerisinde de kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ancak yaz dönemlerinde sınırlı süreler içerisinde gerçekleştirilmek zorunda kalınan çalışmalarda, yapı topluluğunun tamamı kazılamamıştır. Tez çalışması kapsamında kullanılan veriler 2007 ve 2011 arasında yapılan kazı ve sondaj çalışmaları sonucu elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

Çalışmanın konusunu oluşturan episkopeion yapı topluluğunun yer aldığı Olympos Kenti, antik çağda Likya Eyaleti sınırları içinde kalmaktadır. Sanat Tarihi araştırmaları kapsamında ele alınan maddi kültür varlıkları, ait oldukları çevrenin niteliklerine bağlı olarak üretilen ve dolayısıyla yerel-bölgesel tercihler sonucunda farklı coğrafyalarda farklı özelliklere sahip olabilen nesnelerdir. Bu sebeple sunulan tez çalışmasında mimari düzen, malzeme-teknik özellikler ve liturjik ya da mimari taş elemanların değerlendirilmesine yönelik olarak kullanılan benzer örnekler öncelikli olarak Likya Bölgesi sınırları içerisindeki yerleşimlerden elde edilen veriler

kullanılmıştır. Ancak örneklem evreninin kısıtlı ve dolayısıyla yetersiz kalmaması için analoji kurulabilen farklı coğrafyalardan örneklere de değinilmiştir.

1.4. Yöntem

Bizans Sanatı üzerine yapılan çalışmalarda, araştırmacılar tarafından kullanılan terminolojide Türkçe ifadelerin yanı sıra Latince ve Grekçe kökenlere dayanılarak oluşturulmuş terimlere de rastlanmaktadır.

Mimari üzerine yapılan araştırmalarda kilise, vaftizhane gibi Türkçe sözcüklerle beraber ayazma (hagia-*s*-ma) gibi Grekçe kökenli ancak Türkçeleştirilmiş kelimeler de kullanılmaktadır. Ancak; özellikle nartheks, naos, prothesis, diakonikon, bema gibi terimler mimari bir birimi ifade etmelerinin yanı sıra birimin liturjik işlevini de belirtirler. Bu durumda, söz konusu terimlerin Türkçe karşılıkları ancak uzun tanımlamalar şeklinde yapılabilmektedir.

Terimler yalnızca sözcük değil, yaratıldıkları ve yaşadıkları toplumsal ortam içerisindeki yaşam biçimine bağlı (dini – siyasi – sosyal) nitelikleri ortaya koyan kelimelerdir. Bu sebeple terminoljide çeviri sözcük kullanımı kimi zaman asıl içerikleriyle paralellik ifade etmeyen kavramlara dönüşebilir.

Bu sebeple tez metni içerisinde kullanılan terminolojide, doğrudan Türkçe karşılığı olmayan terimler için, mimari birim ya da eserlerin ait olduğu dönemdeki özgün adlandırmalarının tercih edilmesine dikkat edilmiştir.

Terminoloji kullanımında eserin yapıldığı dönem içerisindeki adlandırmasının tercih edilmesi, Bizans Sanatı kapsamında, Yunanca ya da Latince dillerinden hangisinin kaynak dil olarak kullanılacağı sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Bizans İmparatorluğu; başat öznesi Ortodoks Hıristiyanlığına dayanan bir Ortaçağ devleti olmakla beraber, tüm kurumsal ve sosyal nitelikleri Roma geleneğiyle biçimlenmiş bir uygarlıktır. Buna paralel olarak Bizans Sanatı da, Geç Antik Çağ'da (4.-6. yüzyıl) resmi dil olarak Latince kullanan Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altında Yunanca konuşan Hıristiyan kültür çerçevesinde oluşmuştur.

Geç Antik Çağ dünyasının siyasi ve kültürel alanda dil kullanımına ilişkin bu ikili yapısı, Erken Hıristiyan ve Erken Bizans Dönemi sanatı terminolojisinde, kaynak dil seçiminin belirlenmesini zorlaştırır. Mimari özelinde, Hıristiyan dini yapıları ile ilgili

terimler yaratıldıkları kültür çevresine bağlı olarak çoğunlukla Yunanca kökenli olsa da, özellikle sivil alanda (konut, saray ve kamu yapıları gibi) Latince kökenli terimlere de rastlanır.

Tez çalışması kapsamında, ele aldığımız yapı kompleksi 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Kompleks içerisinde dini ve sivil nitelikli yapılar bir arada yer almaktadır. Bu sebeple; Erken Bizans Dönemi kültür dünyasının dil kullanımına paralel olarak tez metni içerisinde; dini yapılarda Yunanca, sivil nitelikler taşıyan yapılarda ise kökenlerine bağlı olarak Yunanca ya da Latince terimler kullanılmıştır.

Latincesi ya da Yunancası kullanılan terimlerin metinde ilk kez geçtikleri yerlerde parantez içerisinde Türkçe karşılıkları verilmiştir. Ancak Türkçede karşılığı olmayan ya da yapılacak çevirinin uzun tanımlamalar şeklinde olduğu durumlarda, bu terimler çalışma sonunda ek bir bölüm olarak düzenlenmiş 'Sözlük' içerisinde açıklanmıştır. Doğrudan Türkçe karşılığı kullanılan terimlerde ise metinde ilk kez geçtikleri yerlerde parantez içerisinde Yunanca ya da Latince karşılıkları verilmiştir.

Latincesi ya da Yunancası kullanılan terimlerde, kelimelerin tekil yazılımları kullanılmıştır. Çoğul kullanımlarında ve iyelik eki almaları gereken durumlarda ise, anlam karmaşası yaratmaması ve okuma kolaylığı sağlaması düşünülerek, kelimeler kesme işareti ile ayrılarak Türkçe ekler ile beraber kullanılmışlardır.

Sunulan tez çalışması giriş bölümüyle birlikte dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü oluşturan giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve izlenen yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, episkopeion kompleksinin yer aldığı Olympos Antik Kenti tanıtılmıştır. Bu bölümde kent hakkında yapılan araştırmalar hakkında bilgiler sunulduktan sonra kentin tarihi coğrafyası, topografik ve fiziksel yapısı aktarılmıştır. Kentin tarihi coğrafyası, içinde yer aldığı Likya Bölgesi ile beraber ele alınmıştır.

Episkopeion yapı toplulukları Geç Antik Çağ'da, idari ve dini olarak kentlerin en önemli yapıları konumundadır. Bu sebeple episkopeion'un kent içerisindeki yeri, kentin cadde-sokak bağlantılarına göre konumu ve diğer yapılar ile olan ilişkisi kent dokusunun anlaşılmasına yönelik olarak önem arzetmektedir. Bu sebeple ikinci bölümde, Olympos Antik Kenti'nin kentsel yerleşim düzeni ve kent kurgusu içerisinde önemli olan diğer yapılar hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölüm çalışmanın ana konusunu oluşturan episkopeion yapı topluluğunun tanıtılmasına ayrılmıştır. Bu bölümde ilk olarak kompleksin kent içerisindeki konumu ile kompleksin yer aldığı alanda bulunan ve plân tasarımını yönlendiren Roma Dönemi yapılaşması hakkında bilgi verilmiştir. Genel mimari tasarımın aktarılmasının ardından kompleks içerisindeki her yapı ayrı başlıklar altında katalog biçiminde tanıtılmıştır. Ayrıca episkopeion alanında yürütülen kazı ve sondaj çalışmaları esnasında ele geçirilen liturjik ve mimari taş elemanlar ile diğer buluntular, üçüncü bölüm içerisinde ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde episkopeion'un değerlendirmesi yapılmıştır. İlk olarak episkopeion içerisindeki yapıların işlev önerilerine katkı sağlaması için Geç Antik Çağ'da piskoposların görev ve yetkileri hakkında bilgi verilmiştir. Mimari bulgular neticesinde elde edilen ve analoji kurulabilen örneklerden sağlanan veriler doğrultusunda kilise, vaftizhane ve peristyl için hazırlanan restitüsyon önerileri tanıtılmıştır. Kompleks içerisindeki büyük boyutlu yapılar plân şemaları, mekân ilişkileri ve birbirleriyle olan ilişkileri açısından tek tek ele alınmış ve karşılaştırma örnekleri ile beraber işlev önerileri getirilmiştir. Tarihlendirme önerileri mimari veriler, liturjik ve mimari taş elemanlar ile diğer buluntuların ışığında tartışılmıştır.

Metin içerisinde değinilen ya da karşılaştırma örnekleri olarak levhalarda kullanılan yapılara ait çizim ve fotoğrafların kaynakları; levha düzenini daha rahat oluşturmak amacıyla; ayrı bir liste halinde ekler içerisinde verilmiştir.

Tez çalışmasının teknik yönünü arazi çalışmaları ve buna bağlı olarak büro çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar özellikle ekip üyesi olarak katıldığım kazı sezonlarında gerçekleşmiş, ancak büro çalışmaları kazı sezonu dışındaki dönemlerde de devam etmiştir.

Episkopeion içerisinde 2007 ve 2011 yılları arasında sondaj çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalar episkopeion içerisindeki yapıların işlevlerinin ve birbirleriyle bağlatılarının anlaşılmasına yönelik olarak plânlanmıştır. Bu sebeple episkopeion içerisindeki tek bir yapının tamamının kazılması yerine, değişik yapılarda sondaj çalışmalarının gerçekleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Episkopeion'un plân ve kesitlerini içeren röleve çalışmaları, üyesi olduğum Olympos Antik Kenti kazı ekibi tarafından çıkarılmıştır. Bu çalışmalar Riegel 3D Terrestrial Laser Scanner ve Geomax Zoom 30 Total Station ile gerçekleştirilmiştir.

Arazi çalışmalarında elde edilen sayısal veriler I Mesh, Ortophoto ve Autocad 2009 programları ile işlenmiştir. Rölöveler sayısal ortamda 1/1 olarak çizilmiş, 1/1 olarak ölçeklendirilmiş ve baskı esnasında küçültülmüştür. Rölöve çalışmalarında kullanılan kotlar deniz seviyesine göre belirlenmiştir. Fotoğraf çalışmalarında alanın yoğun bitki örtüsü altında kalması bazı durumlarda istenilen sonuçların elde edilmesini engellemiştir. Bu nedenle bazı fotoğraflarda Photoshop CS 7 sayısal ortamında manüplasyon yapılmıştır.

Tez çalışması kapsamında literatür taraması esas olarak İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesi ve Antalya Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü kütüphanelerinde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra azımsanmayacak sayıda yayına elektronik ortamda hizmet veren on-line kütüphaneler yoluyla ya da araştırmacılar için yayın paylaşımına olanak sunan web siteleri aracılığıyla ulaşılmıştır.

2. Olympos Antik Kenti

2.1. Kent İle İlgili Kaynaklar

2.1.1. Birinci el kaynaklar

Olympos kenti ile ilgili olarak bilgi alınabilecek antik dönem kaynakları ne yazık ki az sayıdadır. Bununla beraber kentten söz eden bu kaynaklar da detaylı bilgi vermemektedir.

Cicero, Olympos ile ilgili bilgiler verirken kentten "*eski bir kent*" olarak bahsetmektedir. Pilinius da ise Olympos kentiyle aynı adı taşıyan ve safranıyla ünlenen bir dağdan bahsedilmektedir. Ancak bu dağın nerede olduğu açıklanmadığı gibi, Olympos'la olan fizikî ilişkisi üzerine de herhangi bir bilgi verilmemiştir.[1]

Strabon ise korsan şefi Zeniketes'in kalesi hakkında bilgiler verirken kentin konumu için tanımlama yapmıştır.

> *"Tauros dağları yamaçlarında Zeniketos'un korsan kalesi bulunuyor. Olympos'u kastediyorum. Hem dağdan hem kaleden bütün Lykia, Pamphylia, Pisidia ve Milyas görülebilir. Fakat bu dağ Isauricus tarafından ele geçirilince, Zeniketos kendini ailesi ile birlikte ateşe verdi. Korykos, Phaselis ve Pamphylia'da daha birçok kent onundu; fakat hepsi İsauricus tarafından ele geçirildi"*[2].

Strabon, Antemidoros'tan aktararak kentin Likya birliği içinde üç oy hakkına sahip olduğunu söyler. Başka bir pasajında kentin adının sonraları Phoinikos olarak da adlandırıldığını belirtir.[3]

6. yüzyıl kayıtlarından Hierocles'in Synecdemus'unda kent, Notititae 1'de 294'üncü, Notititae 3'te 250'inci, Notititae 8'de 346'ıncı ve son olarak da Notititae 9'da 255'inci sırada izlenebilmektedir.[4] (Şek. 3)

Synecdemus haricinde, Bizans Dönemi için kent hakkında tek bilgi kaynağı Notitiae Episcopatuum'lar ve konsil kayıtlarıdır. Episcopatuum listelerinde kent 7.

---

[1] Cicero. *In verrem*, XXI.56.; Plinius Secundus. *Naturalis historia*, V.28 ve XXI.17.
[2] Strabon. *Geographika*, XIV.V.7.
[3] Strabon. *Geographika*, XIV.III.3 ve 8.
[4] Y. Mergen (2011). *Olympos antik kentinin ortaçağ dokusu ve Likya bölgesi açısından önemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, s. 49.

yüzyıla tarihlenen 1 nolu listede, 9. yüzyıla tarihlenen 2, 3 ve 4 nolu listelerde, Myra Metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezi olarak kayıtlıdır.[5] (Şek. 5)

Konsil kayıtlarında ise 431 Ephesos (Efes) konsil'inde Piskopos Aristokritos, 458 tarihli Myra Metropolitliliğinin imparator I. Leon'a gönderdiği mektupta Piskopos Anatolius, 518 ve 520 Konstantinopolis synod'larında Piskopos Ioannes adları geçer. (Şek. 4) Ayrıca Kıbrıs'ta bulunmuş, 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlenen kurşun bir mühürde kesin olarak okunamamakla birlikte Anania/Anianos ya da Ioannes isimli Olympos'lu bir piskoposun varlığı tespit edilmiştir.[6]

2.1.2. Seyahatnameler

Kent 19. yüzyılın başından itibaren seyyahların ilgisini çekmeye başlamıştır. Ancak tüm seyyahlar kent hakkında detaydan uzak bilgiler sunmuşlar ve özellikle kentin Ortaçağ'ı hakkında sınırlı tanımlamalar yapmışlardır.

Martin William Leake, Olympos'u gördüğünü varsaydığımız ilk seyyah olarak değerlendirilebilir. Leake eserinde Plinius, Strabon gibi antik yazarların kent hakkındaki bilgilerini vermiş, Stadiasmus Maris Magni'ye göre kent için Olympos, Korykos ve Phoinikos isimlerinin kullanıldığını söylemiştir.[7]

Kaptan Francis Beaufort'un Anadolu kıyılarındaki gözlemlerini anlattığı eseri özellikle Akdeniz kıyısında yer alan birçok yerleşim için önemli bir kaynaktır. Eseri kendinden sonra gelenler için de bir rehber niteliği kazanmıştır. Kaptan; Olympos kentiyle ilgili antik dönem yazarlarının bilgilerini aktarmış, özellikle Roma Dönemi yapıları hakkındaki gözlemlerine yer vermiş ve tespit ettiği bazı yazıtları yayınlamıştır. Ayrıca nehir kıyısında yer alan Deliktaş yakınında tamamen Türklerin oluşturduğu bir köy bulunduğunu kaydetmiştir. Kaptan buradan Yanartaş'a çıkarak, bu alandaki kalıntılar ve yazıtlardan da söz etmiştir.[8]

---

[5] F. Hild (2004). Lykien in den notitiae episcopatuum, *JÖB, 54,* 1-17.

[6] H. Hellenkemper ve F. Hild (2004). *TIB 8: Lykien und Pamphylien* (3), Viyana: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 758.

[7] W. M. Leake (1824). *Journal of a tour in asia minor*, *ancient and modern geography of that country* London: John Murray, s. 174, 186-189. Eserini 1824 yılında yayınlamış olsa da seyahatine 1800 yılında başlayan Leake, eserinde kaptan F. Beaufort'tan da bilgiler aktarmaktadır. Ancak tarihler göz önüne alındığında kenti ilk ziyaret eden seyyah olarak değerlendirilebilir. Mergen (2011), s. 55.

[8] F. Beaufort (1818). *Karamania, or a brief description of the south coast of asia minor and of the remains of antiquity*. London: R. Hunter, s. 42-46 ve 65-67.

1838 ve 1840'ta gerçekleştirdiği seyahatlerinde kenti ziyaret eden Charles Fellows cazip bulmadığını belirttiği kentten, eserinde çok kısa bahsetmiştir. Roma Dönemi yapılarından söz eden yazar, bu yapılar dışındaki kalıntıların ise Ceneviz yapıları olduğunu söylemektedir.[9] Bu durum daha sonra kente gelenlerin de aynı yanılgıya düşmelerine ve bugün kentin güneyindeki alanın Ceneviz Tepesi olarak anılmasına sebep olmuştur.

1842 yılında yaptıkları seyahatlerde kente uğrayan Thomas Spratt ve Edward Forbes, diğer seyyahların verdikleri bilgileri tekrarlamışlar ve Fellows gibi Roma yapıları dışındaki kalıntılardan Ceneviz yapıları olarak söz etmişlerdir.[10]

Charly Thomas Newton eserinde D. E. Colnaghi'nin Likya üzerine gözlemlerine yer vermiştir. Yazarın 1854 yılında yaptığı seyahatlerde Olympos'a da uğradığı anlaşılmaktadır. C. T. Newton bu tarihlerde Deliktaş'taki köyde Türkler ile beraber Rumlarında yaşadığını söylemektedir. Yazar kentin kuzeyinde yer alan kayalık tepe üzerindeki yerleşimi akropol olarak tanımlamış ve bu adlandırma günümüze kadar devam etmiştir. Yazar Olympos'u ziyaret eden seyyahlar arasında ilk defa olarak, yapı kalıntılarının önemli bir bölümünün Orta Çağ ve Bizans dönemlerine ait olması gerektiğini söylemektedir.[11]

İlk olarak 1862 yılında yayınlanan seyahatnamesinde Charles Texier, tüm antik kaynaklarının kent hakkında verdikleri bilgileri derlemiş ve kendisinden önce kenti ziyaret eden seyyahların gözlemlerini aktarmıştır. Ancak kentteki Bizans Dönemi yapılarına değinmeden, Tiyatro ve tapınağın harabe halde olduğunu bildiren seyyah, bir sütun kaidesi üzerinde *olympus* adını okuduğunu aktarır.[12]

19. yüzyılın sonlarında ise Kalinka, büyük bölümü mezarlara ait olan yazıtların kopyasını çıkarmıştır.[13]

---

[9] C. Fellows (1838). *A journal during the excursion in asia minor,* London: John Murray, s. 213-217.
[10] T. A. B. Spratt, ve E. Forbes (1847). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cbyratis* (1), London: John Van Voorst, s. 161-172.
[11] C. T. Newton (1865). *Travels and discoveries in the levant.* London: Day and Son, s. 344-345.; Deliktaş'taki köy 1928 yılına kadar gümrük kapısı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde en önemli ithal ürünü sedir kerestesidir. H. Aktan ve O. Aktan (2000). *Olympos ve Khimeira, doğu Likya'nın dünü bugünü*. Ankara: İmaj Yayınevi, s. 102-103.
[12] C. Texier (2002). *Küçük Asya: coğrafyası tarihi ve arkeolojisi* (3) (Çev. A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, s. 430-432.
[13] E. Kalinka (1944). *TAM II, tituli Lyciae linguis graeca et latina consciripti* (3), Wien: Alfredi Hoelder & Academia Scientiriarum Austriaca, s. 949-1163.

2.1.3. Modern araştırmalar

Olympos antik kenti hakkındaki ilk çalışmalar kentin Roma Dönemi üzerine yoğunlaşmıştır. İlk olarak 1968 yılında yayınlanan eserinde George Bean, izleyebildiği yapılar ve kentin tarihçesi hakkında detaylı bilgiler vermiştir.[14] 1982'de Cevdet Bayburtluoğlu Likya Bölgesi hakkındaki genel yayınında Olympos kenti ve kentteki bazı yapıların tanımlarını yapmıştır.[15] Adnan Diler 1988'de Olympos ve Çıralı'daki kült kalıntıları üzerine, üç yıl sonra da Musa Dağı'ndaki yerleşim hakkında ön rapor niteliğinde birer makale yayınlamıştır.[16] H. Yaşar Özbek kentin tiyatrosuna değinmiştir.[17] Ümit Serdaroğlu doktora tezi kapsamında yaptığı araştırmaları yayınladığı kitabında Olympos Antik kentinde bugün sadece kapısı görülebilen tapınağın değerlendirmesini yapmıştır.[18]

Olympos kentinde ilk arkeolojik kazılar 1991–1992 yıllarında Antalya Müzesi başkanlığında kurtarma kazısı niteliğinde başlamış ve çalışmalar esnasında çevre düzenlemesi de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar özellikle mezar yapılarında ve Mozaikli Yapı'da yoğunlaşmıştır.[19]

Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu tarafından Likya Bölgesi'nin genelinde yürütülen epigrafik araştırmaların bir bölümü de Olympos Antik Kenti'nde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına dair toplu yayın olmamakla beraber, araştırmacı tarafından tespit edilen ve Tituli Asia Minoris'de olmayan bazı mezar yazıtları[20] ve Roma hamamının inşa-tamir kitabesi yayınlanmıştır.[21]

---

[14] G. Bean (1999). *Eski çağda güney kıyılar* (Çev: İ. Delemen-S. Çokay). İstanbul: Arion, s. 155-156.
[15] C. Bayburtluoğlu (1982). *Lykia*, Ankara: Dönmez Ofset, s.17-18.
[16] A. Diler (1988). Olympos ve Hephaistion'da kült kalıntıları üzerine bir ön araştırma. *6. AST*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 107-120.; A. Diler (1991). Lykia Olympos dağında bir ön araştırma. *TürkAD, XXIX*, 161-177.
[17] H. Y. Özbek (1991). Olympos ve Rhodiapolis tiyatro araştırmaları. *9. AST*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 9-20.
[18] Ü. Serdaroğlu (2004). *Lykia - Karia'da Roma dönemi tapınak mimarlığı,* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 80-82.
[19] İ. A. Atilla ve A. V. Çelgin (1991). Likya'da, Olympos'ta bulunan bir mezar anıtı, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1*, 75-105.; İ. A. Atilla (1992). Olympos mezar odası kurtarma kazısı, *II. MüzeKKS,* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 105-128.; M. Adak ve O. Atvur (1997). Das grabhaus des Zozimos und der schiffseigner Eudomos aus Olympos, *EpigrAnat, 28,* 11-27.; O. Atvur (1999). Olympos antik kenti (1991–1992 çalısmaları). *ArkSan, 88,* 13-31.
[20] B. İplikçioğlu (2008). Doğu Likya'da epigrafya araştırmaları, *25. AST* (1) (Ed: F. Bayram vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 355-364.
[21] B. İplikçioğlu (2004). Batı Pamphylia ve doğu Lykia'da epigrafya araştırmaları 2004, *23. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 219-224.; B. İplikçioğlu (2006). Zwei statthalter

Olympos'un Ortaçağ dokusuyla ilgili çalışmalar 1999 yılında yüzey araştırması olarak başlamıştır. Antalya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Ebru Parman'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen çalışmalarda topografik kent plânı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve kent alanı içerisinde yer alan farklı yerleşim evrelerine ait yapılar tespit edilmeye çalışılmıştır. 2002 yılı itibariyle yüzey araştırmaları Prof Dr. B. Yelda Olcay Uçkan başkanlığında sürdürülmüştür. Yüzey araştırmaları sonucu elde edilen veriler düzenli olarak yayınlanmış[22] ve kazı ekibi tarafından bir kitap kapsamında değerlendirilmiştir.[23]

2006 yılından itibaren ise Prof Dr. B. Yelda Olcay Uçkan başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmektedir. Kazı çalışmaları kentin kronolojik yapılanmasına ışık tutacak şekilde farklı yapı topluluklarında sürdürülmektedir. Kazı çalışmalarının yanı sıra kent plânını sayısal ortama aktarma çalışması devam etmekte ve yapı topluluklarının üç boyutlu röleveleri hazırlanmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları düzenli olarak yayınlanmaktadır.[24]

Bununla beraber kazı ekibi üyeleri tarafından değerlendirilen sonuçlar sempozyumlarda bilim dünyasına tanıtılmakta ve çeşitli yayınlarda yer almaktadır.[25]

Vespasianisher zeit und "Große" therme in inschriften von Olympos (Lykien), *Anzeiger der Philosophisch Historischen Klasse der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, 141* (2), 75-81.

[22] E. Parman (2001). Antalya-Olympos ve çevresinde (geç antik-orta çağ) yüzey araştırmaları, *18. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 103–107.; E. Parman (2002a). Antalya-Olympos ve çevresi (geç antik-orta çağ) yüzey araştırmaları 2000 yılı çalışma raporu, *19. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 137–145.; E. Parman (2003a). Antalya-Olympos ve çevresi geç antik-orta çağ 2001 yılı yüzey araştırmaları, *20. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 139–153.; E. Parman (2003b). Olympos örenyeri ve çevresi yüzey araştırması 2002, *Anmed, 1,* 42-44.; Y. Mergen (2006). 2004 yılı Olympos antik kenti yüzey araştırması, *23. AST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 147-154.; B. Y. Olcay Uçkan ve Y. Mergen (2005). Olympos antik kenti çalışmaları 2004, *Anmed, 3,* 149-152.; B. Y. Olcay Uçkan vd. (2006b). 2005 yılı Olympos yüzey araştırması, *Anmed, 4,* 125-131.; B. Y. Olcay Uçkan vd. (2007). 2005 yılı Olympos yüzey araştırması, *24. AST* (2), (Ed: F. Bayram ve B. Koral). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 123-134.

[23] B. Y. Olcay Uçkan vd. (2006a). *Olympos Lykia'da bir korsan kenti*, İstanbul: Homer Yayınları.

[24] B. Y. Olcay Uçkan (2007). Olympos kazısı 2006, *Anmed, 5,* 48-53.; B. Y. Olcay Uçkan (2008a). Olympos kazısı 2006 yılı çalışmaları, *29. KST* (3), (Ed: B. Koral vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 73-78.; B. Y. Olcay Uçkan (2008b). Olympos kazısı 2007, *Anmed, 6,* 52-57.; B. Y. Olcay Uçkan vd. (2009). Olympos kazısı 2007 yılı çalışmaları, *30. KST* (3) (Ed: H. Dönmez ve A. Özme). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 373-386.; B. Y. Olcay Uçkan (2009). Olympos kazısı 2008, *Anmed, 7,* 55-60.; B.Y. Olcay Uçkan vd. (2010). Olympos kazısı 2008 yılı çalışmaları, *31. KST* (4) (Ed: H. Dönmez ve C. Keskin). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 231-246.;B. Y. Olcay Uçkan (2010). Olympos kazısı 2009, *Anmed, 8,* 66-72.; B. Y. Olcay Uçkan (2011a). Olympos kazısı 2010, *Anmed, 9,* 76-81.; B. Y. Olcay Uçkan vd. (2011). Olympos 2009, *32. KST* (3) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 80-97.; B. Y. Olcay Uçkan (2012). Olympos kazısı 2011, *Anmed, 10*, 78-81.

[25] M. Bursalı (2006). Early Byzantine period vessels from Antalya/Olympos, *32. BSC'*de sunulan bildiri. St. Louis: University of Missouri.; Z. D. Gökalp ve M. Bursalı (2006). Early Byzantine terracotta lamps found in Olympos, *X. SOMA*'da sunulan bildiri. Ankara: Başkent Üniversitesi.; B. Y. Olcay Uçkan (2006a). New and different view of the ancient Lycian City of Olympos: The City of the hiero - martyr

Olympos Antik Kenti Kazısı ekip üyelerinden Elif Uğurlu kentteki mezarları incelediği doktora tez çalışmasını[26] 2006 yılında; Yalçın Mergen ise kent dokusunu bir bütün olarak değerlendirdiği doktora tez çalışmasını[27] 2011 yılında tamamlamışlardır. Olympos teritoryumunda yer alan Yanartaş'taki Bizans Dönemi yapılarıyla ilgili yüksek lisans tezi ise 2007 yılında tamamlanmıştır.[28]

Bunların yanı sıra, rehber kitap niteliğinde olsalar da detaylı bilgiler içeren yayınlardan; Sencer Şahin, Ebru Parman ve Mustafa Adak'ın danışmanlığında basılan Olympos kitabı ile Hamdi Aktan ve Oğuz Aktan'ın hazırladığı Olympos ve Khimaira kitabı belirtilmesi gereken yayınlardır.[29]

Methodios, *32. BSC*'ta sunulan bildiri. St. Louis: University of Missouri.; B. Y. Olcay Uçkan ve Y. Mergen (2006). Late antique and medieval researches of the antique city Olympos, *X. SOMA*'da sunulan bildiri. Ankara: Başkent Üniversitesi.; B. Y. Olcay (2001a). Olympos'da geç antik çağ ve Bizans dönemine ilişkin bulgular, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (Yayına Hazırlayan: S. Doğan). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, ss. 353-360.; B. Y. Olcay Uçkan (2005). Olympos in the middle ages, *Newsletter of the Society for the Medieval Mediterranean, 9*, 25-27.; E. Parman ve B. Y. Olcay Uçkan (2006). Olympos'un ortaçağ dokusu, *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, ss. 587-599.; B. Y. Olcay Uçkan (2006b). Olympos antik kenti, *Popüler Bilim, 152,* 47-48.; B. Y. Olcay Uçkan (2008c). Olympos. *Arkeolojisi, tarihi, doğası ve tarımıyla Kumluca Rhodiapolis* (Ed: N. Çevik). Antalya: Kumluca Belediyesi, ss. 101-112.; Z. D. Gökalp ve Ş. Yıldırım (2009). Preliminry report on the harbour basilica or the great basilica in the ancient city of Olympos, *Proceedings of the XII SOMA* (Ed: H. Oniz). Oxford: Hadrian Books, ss. 183-189.; M. Öztaşkın (2009). Olympos antik kentinden bir grup erken Bizans dönemi seramiği, *Ebru Parman'a armağan: sanat tarihi ve arkeoloji yazıları* (Ed: A.O.Alp). Ankara: Alter Yayıncılık, ss. 287–300.; Z. D. Gökalp ve Ş. Yıldırım (2010). Lykia Olympos'unda bir restitüsyon denemesi, *Adalya*, *XII,* 367-387.; M. Öztaşkın (2012). Building with mosaics at Olympos: mosaics of late antiquity era-early Byzantine period. *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu Türkiye Mozaikleri ve Antik Dönemden Ortaçağ Dünyasına Diğer Mozaiklerle paralel Gelişimi: Mozaiklerin Başlangıcından Geç Bizans Çağına Kadar İkonografi, Stil ve Teknik Üzerine Sorular* (Ed: M. Şahin). İstanbul: Ege Yayınları, ss. 709-720.; G. K. Öztaşkın (2012). Yanartaş (Khimeira)'daki Bizans dönemi bazilikası, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 313-327.; G. K. Öztaşkın ve M. Öztaşkın (2012). Antalya-Olympos mozaikli yapı, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 329-346.; E. Ö. Öncü (2012). Antalya-Olympos antik kenti Roma mimarisi araştırmalarından yeni bulgular, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri*(Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 273-284.; B. Y. Olcay Uçkan (2011b). Olympos camları, *II. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı Bildiriler Kitabı Türkiye Arkeoloji'sinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar* (Ed: Demirci, Ş.). Ankara: Tübitak. ss. 172-179.; M. Öztaşkın ve G. K. Öztaşkın (2012). Building with mosaics in Olympos: a comparative evaluation of finds and construction. *Byzas 15 Byzantine small finds in archaeological contexts* (Ed: B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci). İstanbul: Ege Yayınları, ss. 277-287.

[26] E. Uğurlu (2006). *Olympos nekropolü*. Yayınlanmamıs Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

[27] Y. Mergen (2011). *Olympos antik kentinin ortaçağ dokusu ve Likya bölgesi açısından önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

[28] G. K. Öztaşkın (2007). *Antalya Çıralı Yanartaş'taki Bizans dönemi yapıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

[29] M. Adak ve C. Güzelyürek (2003). *Olympos Çıralı Adrasan gezi rehberi*. İstanbul: Günışığı Turizm Yayıncılık.; H. Aktan ve O. Aktan (2000). *Olympos ve Khimeira, doğu Likya'nın dünü bugünü*. Ankara: İmaj Yayınevi.

2.2. Kentin Tarihi Coğrafyası

2.2.1. Likya Bölgesi tarihi coğrafyasına genel bakış

Anadolu'nun güney batısında yer alan Likya Bölgesi, doğusunda Antalya Körfezi'nin (Mare Pampylium) batı sahiliyle, batısında Dalaman Çayı (İndus) arasında kalan ve bugün Teke yarımadası olarak adlandırılan dağlık bölgeyi kapsamaktadır.[30] Güneyde Akdeniz doğal bir sınır oluştururken Likya'nın kuzey sınırını, genel bir deyimle, Antalya Körfezi'nin batı sahillerinin ortasından Fethiye Körfezi'ne çizilecek bir yarım çember teşkil etmektedir. (Şek. 1) Batıda Dalaman Çayı, Likya Bölgesi için doğal bir sınır olarak belirginleşirken diğer yönlerde bölgenin sınırlarının çizilmesi, siyasi olarak farklı dönemlerde değişik tanımlamalar yapıldığı için ve antik dönem yazarlarının farklı bilgiler sunması sebebiyle zorlaşmaktadır.[31]

Tarihte adları ilk kez M.Ö. 1400'lerde Lukkalı korsanlar olarak geçen Likya'lılar, M.Ö. 1295'te Mısır'la yapılan Kadeş Savaşı'nda Hititlerin yandaşı olarak görülmektedir.[32] Arkeolojik olarak ise M.Ö. 6. bine tarihlenen en erken tarihli buluntular Tlos (Yaka Köy) yakınlarındaki Girmeler Mağarası'nda tespit edilmiştir.[33] M.Ö. 2. binin ikinci yarısına tarihlenen Gelidonya ve Uluburun batıkları sahil şeridinde bronz çağı yerleşimlerini işaret eder.[34] M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında, Anadolu genelinde Lidya egemenliği bulunmasına karşı, Likya'lıların bu dönemde yerel bir krallık kurdukları bilinmektedir.[35] M.Ö. 546 yılında başlayan Pers hâkimiyeti İskender'in fethine kadar devam etmiştir.[36]

Klasik dönemde bölgenin sınırları; batıda Fethiye-Hisarönü yakınındaki Telmessos, kuzeyde Kasaba düzlüğünde yer alan Ernez köyü yakınlarındaki Arneai ve

---

[30] O. Akşit (1967). *Likya tarihi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 19.
[31] N. Tüner (2002). *Lykia yerleşim coğrafyasında yeni lokalizasyonlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s. 5.; B. İşler (2009). *Likya bölgesinde Karabel-Asarcık'taki Bizans dönemi yerleşimi,* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 5.
[32] V. Sevin (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 134.
[33] H. Köktürk (1996-1997). New lights on prehistorical Lycia finds from Girmeler cave near Tlos, *Likya, III,* 39-45.
[34] G. F. Bass (1967). Cape Gelidonya: A bronze age shipwreck, *Transections of the American Philossophical Society, 57* (8), 1-177.; C. Pulak (1998). The Uluburun shipwreck: an overview, *IJNA, 27* (3), 188-224.
[35] Sevin (2001), s. 134.
[36] F. Camgöz (2010). *M.Ö. 2.-M.S. 1. yüzyıllarda Lykia tarihi: Roma ile ilişkileri, eyalet olma süreci.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 40-41.

doğuda Limyros (Alakır) Vadisi olarak çizilebilir. M.Ö. 4. yüzyılda ise bu sınırlar Yeniceköy yakınlarındaki Gagai'nin doğusuna kadar; kuzeyde ise Elmalı ovasındaki Podalia ve Khoma'yı (Hacımusalar) içine alacak şekilde genişlemiştir.[37]

[37] Tüner (2002), s. 11.

Şekil 1. Likya Bölgesi haritası

Kaynak: Hellenkemper ve Hild, 2004.

Hellenistik Dönem'de Likya, ilk olarak Ptolemaios'ların hâkimiyeti altına girmiştir. III. Antiochos'un M.Ö. 197'deki seferiyle Seleukos sınırlarına dâhil olmuştur. III. Antiochos ve Roma arasındaki mücadele sonucunda M.Ö. 188 yılında imzalanan Apamea Barışı ile bölge Rodos idaresine bırakılmıştır.[38]

Hellenistik dönem boyunca Likya'nın sınırları farklı yazarlar tarafından farklı bilgiler içerecek şekilde tasvir edilmiştir. Pseudo-Skylaks'a göre Telmessos Likya'nın en batıdaki kentidir. Ancak Appianos M.Ö. 189 yılında kenti Likya'dan ayrı tanımlamıştır. M.S. 45 yılına tarihlenen Stadiasmos Paterensis'te ise Likya ve Karya arasında sınır kenti konumundadır. M.S. 74 yılında, Vespasianus (M.S. 69–79) kesin bir düzenlemeyle 'provincia Lycia et Pamphylia' çifte eyaletini kurmuştur.[39] Bu düzenlemede Telmessos Likya kentleri arasında sayılmış ve Antik dönem boyunca bu konumunu sürdürmüştür. Kentin adı Notitiae Episcopatuum'larda 7. ve 9. yüzyıl arasında Likya kentleri arasında geçmektedir. 10.-12. yüzyıl kayıtlarında ise Makre adıyla yer almıştır. Kentin adı konsil kayıtlarında 451 yılında Telmessos, 879 yılında Makre olarak geçer.[40] Hierocles ise Likya piskoposluklarını sayarken batıda Kaunos'u (Dalyan) Likya'ya dâhil etmektedir.[41] Kaunos Notitiae Episcopatuum'larda da 12. yüzyıla kadar Likya kentleri arasında sayılmıştır. Kentin adı 359, 451, 458 ve 787 tarihli konsil kayıtlarında da karşımıza çıkmaktadır.[42]

Kuzeyde Bubon (Dikmen Tepe), Balboura (Altınyayla) ve Oinoanda (Urluca) M.Ö. 84 yılında Licinius Murena tarafından Likya sınırlarına dâhil edilmiştir.[43] Kibyra (Gölhisar) kenti ise M.S. 43 yılında Claudius döneminde (M.S. 41-54) bölgeye dâhil olmuştur.[44] Bubon, Balboura ve Oinoanda kentleri Hierocles'te, Notitiae

[38] Camgöz (2010), s. 40-41.
[39] Tüner (2002), 104-105.; Likya'nın M.S. 43 yılında Claudius tarafından müstakil bir eyalet olarak düzenlenmiş olduğu da belirtilmektedir. Bu konudaki farklı görüşler için bk. Camgöz (2010), s. 71-81.; Mergen (2011), s. 79.
[40] Hild (2004), s. 14.
[41] Tüner (2002), s. 104.; S. Şahin (2011). *Stadiasmus Patarensis Likya eyaleti Roma Yoları.* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 30.
[42] Hild (2004), s. 14-15.
[43] Tüner (2002), s. 87. Licinius Murena'nun bölgeye yaptığı sefer için çeşitli araştırmacılar tarafından M.Ö. 84-81 arasında değişen farklı öneriler getirilmiştir. Mergen (2011), s. 78.; H. S. Öztürk (2011). İÖ. II.-İS. IV. yüzyıllarda Lykia'nın kırsal güvenlik problemleri. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, s. 53.; Akşit (1967), s. 52-56.
[44] Akşit (1967), s. 115-119.; C. Bayburtluoğlu (2004). *Lykia*. İstanbul: AKMED, s. 42–43.

Episcopatuum'larda ve konsil kayıtlarında da Likya kentleri arasında karşımıza çıkmaktadır.[45]

Likya Bölgesi'nin doğu sınırı için Antik dönem kaynaklarından farklı bilgiler edinilmektedir. Strabon Likya-Pamfilya sınırı için bir pasajında Khelidonia Adaları'nı (Gelidonya Burnu ve Beş Adalar) işaret ederken, başka bir pasajda Tekirova yakınındaki Phaselis'i bölgeye dâhil eder.[46] Titus Livius, Phaselis'i sınır kenti olarak gösterirken; Plinius Likya Bölgesi'nde kabul eder. Stadiasmus Paterensis'te ise bölgenin doğu sınırı, Beydağları üzerindeki Trabenna (Geyikbayırı) ve Onobara (Gedeller) kentlerinden geçerek denize doğru inmektedir. Bu durumda Phaselis Likya'nın deniz kenarındaki son kenti olmaktadır. Bazı kaynaklarda da Pamfilya'nın ilk kenti olarak Kemer yakınındaki Olbia'nın (Çalışdağ) geçmesi bu sınırı kesinleştirir. Buna rağmen 6. yüzyılda Stephanos Bizantios, Likya-Pamfilya sınırı için bir yerde Phaselis'i gösterirken başka bir yerde Olympos'tan Pamfilya kenti olarak bahseder.[47] Aynı dönemde Hiorecles, Phaselis'i Likya piskoposlukları arasında sayar.[48] Phaselis, Notitiae Episcopatuum'larda 7.-9. yüzyıl arasında ve 391, 458, 787 tarihli konsil kayıtlarında da Likya kentleri arasında karşımıza çıkar.[49]

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı gibi kesin sınırları için dönemlere göre farklı tanımlamalar yapılan bölge; Roma Dönemi'nde ilk olarak M.S. 74'te Vespasianus (M.S. 69–79) tarafından 'provincia Lycia et Pamphylia' çifte eyaleti içinde yer almıştır.[50] Bu tarihten sonra Likya Bölgesi'nin sınırlarında köklü değişimlerin olmadığı izlenmektedir. Bu haliyle, Diocletianus'un 287'de gerçekleştirdiği eyalet reformuyla üç yönetim bölgesine ayrılan Küçük Asya'da Asiana Dioecesis'i içinde kalmıştır. Bölgenin Pamfilya ile beraber 313 tarihine kadar tek bir vali tarafından yönetildiği

[45] Şahin (2011), s. 30.; Hild (2004), s. 14-16.
[46] Strabon. *Geographika*, XIV.2.1.; Strabon. *Geographika*, XIV.3.9.
[47] Tüner (2002), s. 29-30.; S. Şahin (2002). Pamfilya/Likya sınır kentleri: Olbia ve diğerleri. *Likya İncelemeleri, I*, 9-32.; Trabenna (Geyikbayırı) kenti Roma Dönemi'nde Likya ile bağlantılıyken, 287 yılında iki eyaletin ayrılmasıyla Pamfilya sınırlarında kalmıştır. F. Onur (2005). Tarih. *Trabenna tarihi, arkeolojisi ve doğası* (Ed: N. Çevik vd.). İstanbul: Ege Yayınları, s. 16.
[48] Şahin (2011), s. 30.; Hierocles'in listesinde Kemer'de yer alan Kitanaura (Saraycık) kenti Likya bölgesi kenti olarak karşımıza çıkar. Ancak kent piskoposluk listelerinde Perge'ye bağlı olarak Pamfilya içerisinde sayılmaktadır. N. Çevik (2008b). Kitanaura: doğu Likya'da bir kent. *Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. yaş armağanı euergetes* (1) (Ed: S. Çokay vd.). İstanbul: AKMED, s. 328.
[49] Hild (2004), s. 14-16.
[50] Tüner (2002), s. 104-105.

anlaşılmaktadır.[51] I. Constantinus'un (324-337) reformları sayesinde ise tek başına bir eyalet haline getirilmiştir.[52] 325 yılı İznik Konsil'i kayıtlarında da eyaletler ayrı sayılmaktadır. II. Theodosius döneminde (408-450) Likya eyaletinin başkenti Myra, Pamfilya eyaletinin ise Perge ilan edilmiştir.[53]

Sonuç olarak Likya Bölgesi'nin sınırları; 5. yüzyıl ve sonrası için Hierocles'in Synecdemus'u, konsil ve Notitiae Episcopatuum kayıtları temel alındığında; batıda Kaunus, doğuda Phaselis ve kuzeyde Bubon-Balboura hattı olarak çizilebilir.

Stadiasmos:

1. Akalissos	14. Kandyba[26]	26. Lesei[...]	41. Pinara
2. Akarassos	15. Kastabara	27. Limyra	42. Plata[...]
3. Araksa	16. Khoma	28. Lykai	43. Podalia
4. Arneai[24]	17. Kitanaura	29. Lyrnai	44. Pygela
5. Arykanda	18. Kodopa	30. Madamyssos	45. Rhodiapolis
6. Balboura	19. Kollyba	31. Masikytos[27]	46. Sidyma
7. Dereağzı[25]	20. Korma	32. Mnarike/Mnara	47. Soklai
8. Gagai	21. Korydalla	33. Myra	48. Symbra
9. Hippukome	22. Korykos	34. Neisa	49. Telmessos
10. Idebessos	(= Olympos)	35. Oinoanda	50. Tlos
11. Kadyanda	23. Kosara	36. Oktapolis	51. Trabenna
12. Kalabatia	24. Ksanthos	37. Onobara	52. Trimilinda
13. Kalynda	25. Kyaneai	40. Phellos	53. Typallia

Şekil 2. Stadiasmos Paterensis'te adı geçen Likya kentleri

Kaynak: Şahin, 2011: 29.

Heirokles[28]:

Bir konsülün yönetimindeki Likya Eyaleti 34 kente sahiptir:	7. *Limyra	17. Antiphellos	27. *Telmessos
	8. *Arykanda	18. Kandyba	28. Kaunos
	9. * Podalia	19. Eudokias	29. *Araksa
	10. *Khoma	20. *Patara	30. Boubon
1. *Phaselis	11. *Milyas Bölgesi	21. *Ksanthos	31. *Oinoanda
2. *Olympos	12. *Myra Metropolis	22. Komba	32. *Balboura
3. *Gagai	13. *Arneai	23. *Neisa	33. Mastaura Köyü
4. *Korydalla	14. *Kyaneai	24. *Pinara	
5. *Akalissos	15. Aperlai	25. *Sidyma	
6. *Idebessos	16. *Phellos	26. *Tlos	

Şekil 3. Hierocles'in Synecdemus'unda adı geçen Likya kentleri

Kaynak: Şahin, 2011: 30.

[51] O. Akşit (1971). *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Likya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 126.; C. Foss (1994). The Lycian coast in the Byzantine age. *DOP, 48,* 2.; Hellenkemper ve Hild (2004), s. 109.
[52] Tüner (2002), s. 13.
[53] Hellenkemper ve Hild (2004), s. 109.

LYKIEN IN DEN KONZILSAKTEN

325	359	381	431	451	458	518	536	553	681	692	787	879
Patara	Patara	Myra	Myra	Myra	Myra	Markiane	Podaleia	Myra	Myra	Sidyma	Myra	Myra
	Pinara/ Sidyma	Choma	Choma	Choma	Choma	Eudokias	Tlos	Limyra	Sidyma	Oinoanda	Korydalla	Limyra
	Kaunos	Patara	Olympos	Korydalla	Patara	Olympos	Patara	Phellos	Oinoanda	Araxa	Patara	Podaleia
		Oinoanda		Patara	Limyra	Rodia-polis	Oinoanda			Tlatta	Nysa	Korydalla
		Limyra		Limyra	Akalissos					Pinara	Araxa	Arykanda
		Xanthos		Telmessos	Araxa					Xanthos	Pinara	Lornaia
		Phaselis		Phaselis	Tlos						Sidyma	Tergasos
		Bubon		Balbura	Akarassos						Oinoanda	Akarassos
		Araxa		Anti-phellos	Xanthos						Kandyba	Patara
				Araxa	Sidyma						Zenonu-polis	Phellos
				Kaunos	Akanda						Limyra	Kandyba
				Panormos	Olympos						Kaunos	Kyaneai
				Tlos	Oinoanda						Tlos	Choma
				Akarassos	Kaunos						Komba	Oinoanda
				Bubon	Podaleia						Arykanda	Phileta
					Balbura						Phaselis	Komba
					Phaselis							Tlos
					Anti-phellos							Hagia
					Korydalla							Balbura
					Bubon							Pinara
					Pinara							Makre
					Kandyba							Hagio-dula

Şekil 4. Konsil kayıtlarında Likya kentleri

Kaynak: Hild, 2004: 16.

LYKIEN IN DEN NOTITIAE EPISCOPATUUM

Not. 1 7. Jh. (Herakleios)	Not. 2 spätestens 1. Viertel 9. Jh.	Not. 3 2. Hälfte – Ende 9. Jh.	Not. 4 nahe dem Konzil 869	Not. 7 zwischen 901 und 907	Not. 9 Archetyp im 10. Jh.	Not. 10 vor 997 oder vor 1020/1030	Not. 13 12. Jh.
Myra	Myra	Myra	Myra	Myra	Myra	Myra	Myra
1 Mastaura	Mastaura	Mastaura	Mastaura	Mastaura	Mastaura	Mastaura	Mastaura
2 Telmēsos	Telmissos Anastasiu- polis	Telmissos	Telmēssos	Araxa	Araxa	Araxa	Araxa
3 Limyra	Limyra	Limyra	Limyra	Podalia	Podalia	Podaleia	Podaleia
4 Araxa	Araxa	Araxa	Araxa	Orykanda	Orykandos	Orykandos	Orykanda
5 Aprilla	Aprilla	Aprila	Aprilla	Sidyma	Sidyma	Sidyma	Sidyma
6 Podaleia	Podalia	Podaleia	Podaleia	Kaunos Hagias	Skamnōn Hagias	Skamnōn Hagias	Kaunos Hagias
7 Orykanda	Arykanda	Arykanda	Orykanda	Xanthos	Xanthos	Xanthos	Xanthos
8 Tata	Tata	Tata	Tatla	Kainea	Kenea	Kenea	Kainea
9 Arnea	Arnea	Arnea	Arnea	Akarassos	Agarassos	Aigarassos	Akrassos
10 Sidyma	Sidyma	Sidyma	Sidyma	Hagiodula	Hagiodula	Hagiodula	Hagiodula
11 Zēnōnu- polis	Zēnōnos poleōs	Zēnōnupolis	Zēnōnupolis	Markianē	Markianē	Markianē	Markianē
12 Olympos	Olympos	Olympos	Olympos	Tlō	Tlōn	Tlōn	Tlōn
13 Tlōn	Tlōn	Tlōn	Tlōn	Kandiba	Kandiba	Kandiba	Kandyba
14 Kory- dala	Korydalla	Korydala	Korydalla	Oinianda	Oinianda	Oinianda	Oinunda Mokondōn
15 Kaunos	Kaunos	Kaunos	Kaunos Aleias	Makrē	Makrē	Makrē	Makrē
16 Akaras- sos	Akrassos	Akrassos	Akrassos	Philēta	Philēta	Philēta	Philēta
17 Xanthos	Xanthos	Xanthos	Xanthos	Phoinix	Phoinikōn	Phoinikōn	Phoinix
18 Bobos Sophianu- polis	Bobos Sophianu- polis	Bobos Sophianu- polis	Bobos Sophianu- polis (Prōana)	Prōinē	Prōinē	Prōinē	Prōinē
19 Markianē	Markianē	Markianē	Markianē	Balbura	Barbylōn	Barbylōn	Barbylōn
20 Oinunda	Oinunda	Oinunda	Oinunda	Patara	Patara	Patara	Patara
21 Chōma	Chōma	Chōma	Chōma	Komba	Komba	Komba	Komba
22 Phellos	Kandyba	Kandyba	Kandyba	Chōma	Chōma	Chōma	Chōma
23 Anti- phellos	Phellos	Phellos	Phellos	Phellos	Phellos	Phellos	Phellos
24 Phasēlis	Antiphellos	Antiphellos	Antiphellos	Korydalla	Korydalla	Korydala	Korydalla
25 Rodia- polis	Phasēlis	Phasēlis	Phasēlis	Lornaia	Lornea	Lornea	Lornaia
26 Akalissos	Rodiapolis	Rodiapolis	Rodiapolis	Pinara	Pinara	Pinara	Pinara
27 Lebissos	Akalissos	Akalissos	Akalissos	Tergasos	Tergasos	Tergasos	Tergasos
28 Akanda	Lebissos	Lebissos	Lebissos	Eudokias	Eudokias	Eudokias	Eudokias
29 Palaiō- tōn	Akanda	Akanda	Akanda	Nysa	Nēsos	Nēsos	Nysa
30 Eudo- kias Iusti- nianupolis	Palaiōtōn Iustinianu- polis	Palaiōtōn	Palaiōtōn	Palaiōtōn	Palaiōtōn	Paliōtōn	Palaiōtōn
31 Patara	Eudokias	Eudokias	Eudokias	Mēloētōn	Mēlōtōn	Mēlōtōn	Mēloētōn
32 Komba	Patara	Patara	Patara	Akanda	Akanda	Akanda	Akanda
33 Nysa	Komba	Komba	Komba	Lebissos	Lebissos	Lebissos	Lebissos
34 Balbura	Nysa	Nysa	Nysa				
35 Mēloētōn	Balbura	Balbura	Balbura				
36 Kyanea	Mēloïtōn	Mēloētōn	Mēloētōn				
37	Kyanea	Kyanea	Kyanea				
		[Tragalasos]					

Şekil 5. Notitiae Episcopatuum'larda Likya kentleri

Kaynak: Hild, 2004: 15-16.

5. ve 6. yüzyıllar boyunca Likya Bölgesi'nin huzurlu bir dönem geçirdiği söylenebilir. Ancak 7. yüzyıldan itibaren bölgede, Arap Akınları olarak da bilinen Emevi-Abbasi dönemi seferleri etkili olmuştur. 636'daki Yarmuk Savaşı'ndan sonra Suriye Bizans egemenliğinden çıkmış ve Araplar Suriye valisi Muaviye komutasında Anadolu içlerine seferler düzenlemeye başlamışlardır. Bu dönemde Arap donanması Akdeniz'de önemli bir güç konumuna gelmiştir. 646 ve 655'de Bizans donanması, Araplara karşı yenilgiye uğrar ve Arapların artık Kilikya ve Likya sahillerini rahatlıkla kullanmaya başladıkları görülür.[54] 665 yılında Finike açıklarında gerçekleşen, Mastlar ya da Zatü's-savari adıyla bilinen savaşın Bizans tarafından kaybedilmesinin ardından ise Likya Bölgesi'nin kontrolü tamamen Arapların eline geçmiştir.[55]

Arapların düzenledikleri bu seferlerin büyük bir bölümünü; düşmanı yıpratmak, sınırdan uzak tutmak ve ganimet elde etmek amacıyla yaz aylarında düzenlenen ve 30-60 gün süreyle gerçekleştirilen akınlar oluşturur. Yaz seferlerinin yanı sıra özellikle kıyı yerleşimleri Arap korsanlar tarafından da yıpratılmıştır.[56]

Arap donanmasının Akdeniz kıyılarında açtığı sorunlar, 692'de yapılan Trullo Konsili kayıtlarından izlenebilmektedir. Bu kararlardan; yılda iki defa yapılan synod'ların bir kez yapılmasının önerildiği; barbar saldırıları nedeniyle Kıbrıs piskoposu Ioannes'in cemaatiyle birlikte Hellespontos'a göç ettiği öğrenilmektedir.[57]

750 yılında halifeliğin Şam'dan Bağdat'a geçmesi esnasında Likya Bölgesi, Arap baskısına karşı kısmen de olsa rahatlamıştır. Ancak 807 yılında Arapların Aziz Nikolaos'un mezarını yağmalamak istedikleri ve azizin mezarı yerine yanındaki mezarı tahrip ettikleri bilinmektedir.[58]

Arapların Akdeniz'deki faaliyetleri hakkında arkeolojik veriler sınırlıdır. 7. yüzyıl sonu ile 8. yüzyıl başına tarihlenen bir yazıt, Karacaören Ada (Karazorza)

[54] G. Ostrogorsky (1999). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 145 vd.; R. M. Harrison (1963). Churches and chapels of central Lycia. *AnatStud, XIII,* s. 121.; V. M. Tekinalp (2000). *Geç antik dönem ve sonrasında ve Ortaçağ'da (M.S. 4.-14. yy) Andriake kenti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 45.
[55] Hellenkemper ve Hild (2004), s. 109.
[56] M. S. Küçükaşçı (2006). VII-XII. yüzyıllarda Likya'ya arap ilgisi. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, s. 376-378.
[57] Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 39.; Parman ve Olcay Uçkan (2006), s. 588.
[58] Tekinalp (2000), s. 50.

Kilisesi'nde[59]; 7. yüzyıl sonuna tarihlenen iki yazıt da, Knidos (Datça) Dorik Stoa'daki kilisede[60] ve İasos'ta[61] (Kıyıkışlacık) tespit edilmiştir.

Doğuda giderek büyüyen bir askeri güç konumundaki Araplara karşı, Heraklios döneminde (610-641) imparatorluğun Anadolu toprakları dört yeni askeri-yönetsel bölgeye bölünmüştür. Bu askeri bölgeler daha sonra thema adını almıştır. Ermeni sınırında yer alan Armeniakon, doğuda Anatolikon, batıda Marmara kıyılarına da uzanan Opsikion ve güneyde Caravisionorum bu yapılanmanın ilk dört yönetsel bölgesini oluşturmuştur. Likya'nın da içinde yer aldığı Caravisionorum, Arap akınlarına karşı imparatorluğun deniz gücünü teşkil eder ve Kibyrhaioton thema'sına kaynaklık etmiştir. Thema'nın kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de strategos'una[62] dair ilk bilgi 730 yılına aittir ve strategos'un ikamet ettiği yer olarak Kibyra (Gölhisar) kenti gösterilir. Thema'nın sınırları Likya'nın yanı sıra Karya, Pamfilya ve Rodos adasını kapsamaktadır.[63]

860 yılında Antalya, 904'te ise Likya tekrar Arap saldırılarına uğramıştır. Makedon hanedanlığı döneminde (867-1056) Bizans donanma gücü arttırılmış ve 964'te Kıbrıs'ta yeniden hâkimiyet sağlanmıştır. Bu şekilde bölge 10. yüzyıl ortalarından 11. yüzyıl ortalarına kadar huzur içinde kalmıştır. 1034 yılında Myra, Arap saldırılarıyla kısmen tahrip olmuş, ancak IX. Konstantin Monomakhos (1042-1055) ve Zoe'nin yardımıyla tekrar toparlanmıştır.[64] 1148 yılındaki II. Haçlı Seferi sonrasında Antalya'nın batısında, Bizans hâkimiyeti tekrar kurulmuştur. I. Manuel Komnenos döneminde (1143–1180) İtalyan deniz cumhuriyetleriyle bağlantıları kuvvetlendirmek ve destek bulmak amacıyla 1169'da Cenova, 1170'de de Pisa ile anlaşmalar yapılmıştır. Anlaşmalar gereğince Likya kıyılarının İtalyan cumhuriyetlerine kullanım imtiyazı ile açıldığı görülür. Ancak I. Andronikos (1183–1185) döneminde ilişkilerin bozulması sonucu, Finike'yi üs olarak kullanan Pisa'lıların bölgede korsanlığa başladığı ve sahil yerleşimlerini yağmaladıkları bilinmektedir. 1191 yılında III. Haçlı Seferi'nden dönerken Likya sahillerine uğrayan Fransa kralı II. Philippe Augustus, hâlâ orada olan

[59] Yazıtta *"Allah Hasan ibn Abdallal'a merhamet etsin"* ifadesi okunmaktadır. Foss (1994), s. 9 ve fig. 21.
[60] F. Özgümüş (1992). Knidos'taki Bizans eserleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 11,* s. 12–13.
[61] V. Ruggieri (2009). The carians in the byzantine age. *Die Karer und die Anderen* (Ed: F. Rumscheid). Bonn: Rudolf Habelt, s. 211.
[62] Strategos'lar thema teşkilatında sivil yönetiminden sorumlu ve bölgedeki ordunun komutanı konumundaki eyalet valileridir.
[63] Mergen (2011), s. 103-104.
[64] Tekinalp (2000), s. 52.

Pisa'lı korsanların dört gemisini tahrip ettiğini ve sahillere bakan tepelerde çok sayıda göçebe Türk gruba rastladığını vurgulamaktadır. Bu dönemde Türkler ile Bizans arasındaki güneybatı sınırı Ksanthos Vadisi'nin batısıdır.[65]

1071 Malazgirt savaşından itibaren Türkler hızla Anadolu içlerine yayılmışlardır. Selçuklular 1084'te Antakya fethetmiş, 1158'de Phaselis'i ele geçirmişlerdir. 1174 yılında Myra Türkler tarafından idare edilmeye başlanmıştır.[66] Türk hâkimiyetindeki bölgenin batısı Menteşe beyliği yönetimindedir. Bölgenin doğusu ise, kuzeydeki Hamidoğulları ve güneybatıdaki Teke Beyliği arasında hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. İki beylik arasında el değiştiren bölge 15. yüzyılda II. Murad devrinde Osmanlı topraklarına katılmıştır.[67]

Bölgenin Türkleşmesi Likya'nın kuzeyindeki Elmalı etrafındaki yerleşmelerde başlamıştır. Selçuklu Dönemi'nden itibaren kurulan tekke ve zaviyeler bu süreçte etkili olmuştur. Bölgenin güneyinde ise 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Limyra'da (Turunçova) yer alan Kâfi Baba tekkesi tek örnek olarak karşımıza çıkar.[68]

Likya'nın en önemli üç dağ silsilesi Doğu Likya'da Masikytos (Bey Dağları-3074 m.), Orta Likya'da Kragos (Akdağlar-3064 m.) ve Batı Likya'da Antikragos (Boncuk Dağı-2290 m.) dağlarıdır.[69] Bu dağlar coğrafi olarak bölgenin iki parçalı olmasına sebep olmuştur. Güney bölümde Akdeniz iklimi görülürken, kuzey bölümün geneli İç Anadolu platosunun iklim özelliklerini göstermektedir.

Kuzey Likya'da 1100 m. rakımlı Elmalı Ovası bölgenin en geniş düzlüğünü oluşturur. Yüksek dağ silsileleri arasından kuzey güney yönünde ilerleyerek denize dökülen ırmaklar da bu alanlarda alüvyon topraklar biriktirerek verimli ovalar oluşturmuştur. Bu ırmaklardan Aykırıçay (Arykandos) Finike (Phoinikos) ovasını,

---

[65] İ. Erdem (2006). Ortaçağ sonlarında Likya levant ticareti ve türkmenler (12.-15. yy.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, s. 245.; İtalyan şehir devletleri Haçlı Seferleri esnasında verdikleri desteklerin karşılığı olarak Antakya ve Kudüs merkezli yapılan deniz ticaretinde imtiyaz sahibiydiler. Bu sebeple İtalyan'lar 12. yüzyılın başından itibaren Doğu Akdeniz'deki ticarete hâkim olmaya başlamışlardır. Venedik, Pisa ve Cenova kentleri bu ticaretten yüksek kar elde etmek için kendi aralarında mücadelenin yanı sıra Bizans ile antlaşmalar yapmışlardır. D. M. Nicol (2000). *Bizans ve Venedik diplomatik ve kültürel İlişkiler üzerine* (Çev: G. Ç. Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi, s. 65-80.

[66] C. Foss (1993). Lycia in history. *The fort at dereağzı and other material remains in its vicinity: from late antiquity to the middle ages*. *İstForsch 40* (Ed: J. Morganstern). Tübingen: Ernst Wasmth, s. 23-24.

[67] B. Karaca (1997). *XV ve XVI. yüzyıllarda teke sancağı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, s. 26-33.

[68] W. T. Bauer (1999). Kâfi baba bektaşi tekkesi. *Limyra zemuri taşları* (Ed: J. Borchhardt). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 117.

[69] Bölgedeki dağların antik dönem adlandırmaları için bk. Şahin (2011), s. 26.

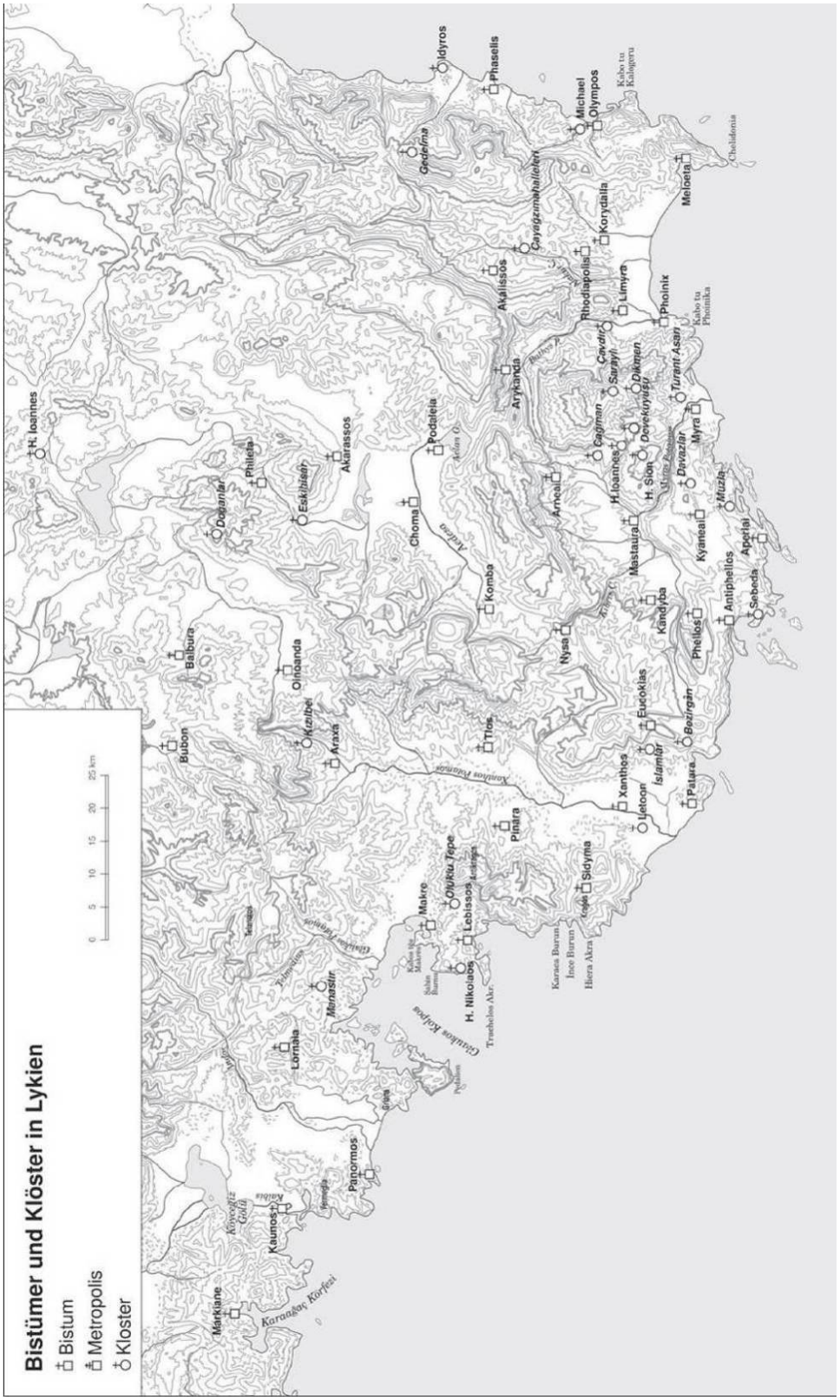
Demre (Myros) çayı Demre (Myra) ovasını ve Eşen (Ksanthos) çayı da Gelemiş (Patara) düzlüğünü de içine alan Kınık ovasını beslemektedir.[70] Kuzeyde ise Akçay (Aedesa) Elmalı ovasının besleyicisidir. Bu önemli ırmakların yanı sıra bölge genelinde çok sayıda küçük akarsu bulunmaktadır.[71] Dağlar arasında akan ırmakların oluşturduğu derin vadiler bölgenin güneyinde Doğu, Orta ve Batı olmak üzere üç bölümlü coğrafi yöre oluşturmuştur. Bununla birlikte dağların üstündeki düzlük alanla yer alan Kuzey Likya ile beraber bölgeyi dört bölüme ayırmak mümkündür.[72]

Bunlar arasında Arykandos ve Ksanthos vadileri arasında kalan Orta Likya en geniş alanı kaplar. Yerleşim yoğunluğu açısından Batı ve Kuzey Likya en az kentin yer aldığı bölgelerdir. Orta Likya ile beraber, Olympos'un da içinde yer aldığı Doğu Likya ise yerleşimin yoğun olarak görüldüğü bölgelerdir.

Bölgenin yerleşim tipolojisinde Polēis'lerin (şehirler) yanı sıra çok sayıda Kōmāi (orta ölçekli yerleşimler/köyler), Choria (küçük köy/çiftlik/bey evi yerleşimleri) bulunmaktadır. Kentler dışındaki yerleşimler kentsel yoğunluğun azaldığı 5. yüzyıl ve devamında manastır kuruluşlarına ev sahipliği yapmışlardır.[73] (Şek. 6)

Likya Bölgesi için Stadiasmos Paterensis'te toplam 53, Opramoas yazıtında[74] 30 kent ismi geçmektedir. Hierocles, Likya'da 33 kent sayar. 7. yüzyıl piskoposluk listelerinde ise 37 kent adı geçer.[75] Bu durumuyla Bizans Dönemi'nde bölgede çok sayıda piskoposluk bulunması dikkat çekicidir. Yüzölçümü olarak daha geniş olmasına rağmen Pamfilya'da 32 piskoposluk görülmektedir. Bu durum için Likya'nın dağlık coğrafyası etkili olmalıdır. Dağlık yapısı sebebiyle parçalı tarım ve ormancılık alanlarına sahip iç bölgelerde egemenlik alanları dar olan merkezler görülür. İç bölgelerin ürünlerini satabilmesi için ticari öneme sahip olan limanlarla beraber, bölgedeki merkezlerin sayısı çoğalmıştır.

[70] Tüner (2002), s. 5-8.; Hellenkemper ve Hild (2004), s. 81-82.
[71] F. Onur (2002). Antik veriler ışığında Lykia'nın hidrografyası. *Likya İncelemeleri, I,* s. 91-101.
[72] Tüner (2002), s. 8.; B. Takmer (2002). Lykia orografyası. *Likya İncelemeleri, I,* s. 41-42.
[73] Mergen (2011), s. 133-142.; İşler (2009), s. 216-227.; Hellenkemper ve Hild (2004), s. 111.
[74] Rhodiapolis (Sarıcasu) kentinde, Likya'nın en ünlü zenginlerinden olan Opramoas'ın bölge kentlerine yaptığı bağışlarla ilgili bir kitabe bulunmuştur. Opramoas, Hephaistos şenlikleri için Olympos'a da 12.000 denari yardım yapmıştır. E. N. Akdoğu Arca (2002). Lykia'lı bir euergetes Opramoas. *Likya İncelemeleri, I*, s. 86.
[75] Şahin (2011), s. 29-30.

Şekil 6. Likya Bölgesi piskoposlukları ve manastırları

Kaynak: Hild, 2004.

Likya Bölgesi'nin özellikle limanlar aracılığıyla ihraç ettiği ürünler arasında en önemli ürün olarak gemi yapımında kullanılan sedir ve selvi ağaçları karşımıza çıkar. Sedirden eldi edilen reçine gemilerin kalafatı için hayati öneme sahiptir. Elmalı ve Ksanthos vadisinde tahıl, baklagiller ve susam yetiştirildiği bilinmektedir. Özellikle Roma ve Erken Bizans dönemlerinde bağcılık yapıldığı bilinmektedir. Besin olarak kullanılmasının yanı sıra aydınlatma amaçlı olarak da değerli olan zeytinyağı üretimi ve zeytin ağacı yetiştiriciliği, bölgedeki diğer önemli üründür. Uzun kıyı şeridine paralel olarak balıkçılık ve diğer deniz ürünleri de önemli bir yer tutar.[76] Olympos antik kentinin ise antik dönemde safran ihraç ettiği bilinmektedir.[77]

Likya limanları; Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Mısır limanlarına ulaşan Doğu Akdeniz'in önemli yolları üzerinde bulunması nedeniyle özellikle Avrupa'dan Kudüs'e giden hacıların ve ticaret gemilerinin uğrak noktası durumundaydı.[78] Konstantinopolis'in yiyecek ihtiyacı büyük ölçüde Mısır'dan alınan yıllık tahıl ürünleriyle karşılanıyordu. Likya eyaletindeki Andriake (Demre-Çayağzı) ve Patara'daki limanlar bu iş için kullanılan önemli ara istasyonlar konumundaydı. Mısır'ın 642 yılında Araplar tarafından fethine kadar Likya limanları Yakındoğu ile Konstantinopolis arasındaki bu ticaretten dolayı önemli miktarda kazanç sağlıyordu.[79]

Gemilerin ana rotası, İskenderiye'den Sur'a ya da Beyrut'a, sonra ya kuzeye ve Suriye, Kilikya ve Likya kıyıları boyunca batıya ya da Kıbrıs'ın güney kıyılarından Rodos ve Girit'in güneyinden batıya olmuştur. Sahil boyunca bulunan doğal korunaklı limanlar, sert hava koşullarından ve korsanlardan kaçabilecek bir sığınak, konaklama, kıyıdaki işaretleri izleyerek kolay yol alma, çeşitli ticaret olanakları, su ve yiyecek temin etme, özellikle kalafat gibi gemilerin onarım işlerinin yapıldığı yerler olmuştur.[80]

Tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen savaşlar ve özellikle Arap Akınları'nın yanı sıra bölgede; deprem, veba gibi demografik ve ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkileyen doğal afetlerde kaydedilmiştir.

---

[76] İşler (2009), s. 216-227.; Tüner (2002), s. 6-7.; Bayburtluoğlu (2004), s. 32.; Akşit (1967), s. 62-63.
[77] Plinius Secundus, *Naturalis historia*, XXI.17.; E. Uğurlu (2007). Olympos ve Zeniketes'in kalesinin lokalizasyontu, *Adalya, X,* s. 92.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 44.
[78] R. Jacobek (1999). Bizans piskoposluk merkezi Limyra. *Limyra zemuri taşları* (Ed. J. Borchhardt). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 111
[79] Hellenkemper ve Hild (2004), s. 115.; Hild (2004), s. 4.; Tekinalp (2000), s. 269-274.
[80] J. W. Pryor (2004). *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler* (Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç). İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 24, 69, 96.

Çok sayıda deprem geçirdiği bilinen bölgede M.S. 141 ve 240 tarihli depremler neredeyse tüm bölgeyi etkileyen felaketlerdir. 141 depreminden sonra Rhodiapolis'li Opramoas'ın Phaselis'e yardım etmesi; 240 depreminde Arykanda ve Phaselis kentlerinin zarar görmüş olmaları[81] bu depremlerden Olympos kentinin de etkilendiğini göstermektedir. I. Iustinianus döneminde 529-530 tarihlerinde yaşanan büyük bir depremin özellikle Orta Likya'yı etkilediği bilinmektedir. Deprem sonucu oluşan çökme ile Dolichiste (Kekova) bölgesiyle beraber Aperlae kenti (Üçağız) su altında kalmıştır. 7. yüzyılda meydana gelmiş iki büyük depremin Ksanthos (Kınık), Letoon (Bozoluk), Myra, Aperlae ve Limyra kentlerinde hasarlara yol açacak kadar geniş bir alanda etki gösterdiği bilinmektedir.[82]

Prokopius'a göre Mısır kökenli olarak 530'da ortaya çıkan 541 yılından itibaren Anadolu'da yayılan veba salgını 542'de Konstantinopolis'e ulaşmıştır. 200 yıl kadar ardı ardına gelen yeni veba salgını dalgaları imparatorluk topraklarında yıkıcı etkiler bırakmıştır. Bu salgınların genel nüfusun %30 kadarını yok ettiği düşünülmektedir. Bu oran içerisinde kıyı kentlerinin nüfus kaybının %50 civarında olabileceği düşünülmektedir.[83]

Cassiodorus, Prokopios, İoannes Lydos ve bazı Suriyeli tarih yazıcılarının 'kuru sis' ya da 'toz peçesi' adıyla aktardığı bir doğa olayı da 536 ve 537 tarihleri arasında bir yıl süreyle izlenmiştir. Nem yoğunluğu açısından yüksek bir sis ya da yanardağ patlaması sonucu meydana gelmiş olabileceği tahmin edilen bu olay neticesinde; Akdeniz'in genelinde mevsim normallerinin dışında soğuk, kuraklık ve kıtlık baş göstermiştir.[84]

---

[81] Mergen (2011), s. 119-121.; T. M. P.Duggan (2005). Supplementary data to be added to the chronology of plaque and earthquakes in Antalya province and in adjacent and related areas, *Adayla, VIII,* s. 358-359.

[82] Malalas'ın kronografyasına da yansıyan olaydan sonra imparatorun yardımıyla Myra kentinde yapılar onarılmış ve yeni yapılar inşa edilmiştir. T. M. P. Duggan (2004). A short account of recorded calamities (earthquakes and plaques) in Antalya province and adjecent and related areas over the past 2, 300 years an incomplete list, comments and observations, *Adalya. VII,* s. 131-134.

[83] Mergen (2011), s. 115-118.; Sion'lu Aziz Nikolaos'un vitasında veba sebebiyle köylülerin kentlere yaklaşmaktan korktukları ve kentin ihtiyacı olan tarım ürünlerine ulaşamadığı yazmaktadır. Foss (1994), s. 23.; Arykanda kenti 565 yılındaki depremden sonra terk edilerek güney batısındaki Arif'e yerleşilmiştir. Ancak bu yerleşimde tespit edilen konutlarda yaklaşık 1000 kişinin yaşayabileceği tahmin edilmektedir. Nüfusun bu derece azalmasına veba salgınının sebep olduğu düşünülmektedir. T. M. P. Duggan (2004), s. 131-133.; Veba salgınının imparatorluğun genelindeki etkileri için ayrıca bk. L. K. Little (2007). *Plague and the end of antiquity the pandemic of 541-750*. Cambridge: Cambridge Universty.

[84] Mergen (2011), s. 113-114.

2.2.1.1. Likya Bölgesi'ne Hıristiyanlığın gelişi ve yayılışı

Likya Bölgesi'nin Hıristiyanlıkla tanışması Aziz Paulus'un seyahatleri ile olmuştur. Aziz Paulus'un M.S. 51–57 yıllarında çıktığı üçüncü misyonerlik seyahatinin güzergâhı üzerinde Likya da yer alır. Aziz bu seyahati esnasında Patara'ya uğramıştır. Myra'ya gelişi ise Azize Thekla vitasında aktarılmıştır. Paulus'un ikinci kez gelişi ise tutuklanarak Roma'ya götürülüşü esnasında Andriake (Demre-Çayağzı) limanında bir buğday gemisine bindirilmesiyle olmuştur.[85] Limyra tiyatrosunda, M.S. 1. yüzyılda bölgede Hıristiyanların olduğuna işaret eden, kırmızı boya ile yazılmış ve İsa'ya seslenen bir yazıt tespit edilmiştir.[86]

Bölgede Hıristiyanlığın yayılışı ilk olarak Yahudiler arasında gerçekleşmiş olmalıdır. Bölgedeki Yahudi varlığı M.Ö. 2. yüzyıla kadar indirilebilir. Epigrafik kaynaklardan Tlos, Limyra ve Myra kentlerinde Yahudi cemaatleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Yahudi kralı I. Agrippa'nın (M.Ö. 10-M.S. 40) Phaselis adına haraç ödediği bilinmektedir. Andriake'de bulunan ve 5. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülen sinagog, burada etkin bir Yahudi varlığına işaret eder.[87]

Arykanda'da bulunmuş ve 312 yıllarına tarihlenen Maksiminus Daia'ya seslenen yazıtta, kentte yaşayan Hıristiyanlar şikâyet edilmekte, onların cezalandırılması ve Hıristiyanlığın yok edilmesi istenmektedir. Bu belgeden, bu dönemde Hıristiyanların kentlerde günlük yaşantıyı etkileyecek nüfus ve ekonomik güce sahip oldukları anlaşılmaktadır.[88] Likya'lı oldukları kabul edilen; Aziz Themistokles (Myra, Ölüm tarihi 253), Aziz Kristopher (Likya, Ölüm tarihi 250), Aziz Kristopheros tarafından Hıristiyanlığa döndürülen Azize Aquilina ve Kallinike (Likya, Ölüm tarihi yaklaşık

---

[85] Paulus'un Myra'da olduğu haberini alan Thecla yanındaki hizmetkârlarıyla beraber Pisidya Antiochei'sından (Yalvaç) Myra'ya gelir. Burada Paulus'u kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık bir gruba vaaz verirken bulur. Harrison (1963), s. 118.; Tekinalp (2000), s. 44.

[86] Jakobek (1999), s. 111.

[87] N. Çevik vd. (2010a). A unique discovery in lycia: the ancient synagogue at andriake, port of myra. *Adalya, XIII,* s. 344-345.; N. Çevik vd. (2010b). Andriake sinagogu ve bölgede Yahudi varlığı. *Arkeolojisinden doğasına Myra/Demre ve çevresi* (Ed: N. Çevik). Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 175-178.

[88] F. Hild (2003). Klöster in Lykien. *Eukosmia studi miscellanei per il 75 di Vincenzo Poggi* (Ed: V. Ruggieri ve L. Pieralli). Vatikan: Soveria Mannelli, s. 313.; Yazıtın bir kopyası da Oinoanda kentinde bulunmuştur. Tekinalp (2001). Andriake kiliseleri ve tarihlendirme sorunları. *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu* (Yayına Hazırlayan: S. Doğan). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, s. 506-507.

250) gibi örneklerin 3. yüzyılın ortalarında yoğunlaşması ve ardından Methodius, Nikolaos, gibi örneklerle 4. yüzyılda devamlılık göstermesi bu kanıyı güçlendirir.[89]

325 İznik konsili sonrasında Arius'la ilişkide olduğu anlaşılan Likya'da monofizit bir kilise örgütlenmesi olduğu düşünülmektedir. Bölgenin resmi Ortodoks doktiriniyle ilişkiye girmesi ise Malalas'ın kronografyasından anlaşıldığı üzere II. Theodosius (408-450) döneminde olmuştur.[90]

Bölgenin ilk piskoposu Olympos'lu Methodios'tur. 20 Haziran 312 yılında Patara'da, Maksiminus Daia'nın da katıldığı bir mahkeme tarafından idam edildiği bilinmektedir.[91] Hıristiyanlıkla beraber Myra kenti yükselişe geçerek bölgenin siyasî ve dini merkezi haline gelmiştir. Patara doğumlu Aziz Nikolaos'un I. Constantinus döneminde (M.S. 324–337) Myra'da piskoposluk yaptığı bilinmektedir.[92] Sion'lu Aziz Nikolaos ise I. Iustinianus döneminde (527-565) yaşamış ve Tragallasos (Asarcık) yakınında kendi adıyla anılan bir manastır kurmuştur. Her iki azizin yaşam öykülerinin kaydedildiği vita'ları bölgenin Hıristiyanlık tarihinin yanı sıra dini, ekonomik ve sosyal yaşamı açısından en önemli dönem kaynaklarıdır.[93] Her iki Nikolaos'un mezarları çevresinde gelişen kutsal yağ kültü[94], bölgenin hacılar tarafından ziyaret edilen önemli bir merkez olmasını sağlamıştır.

Likya Bölgesi'ndeki manastır yaşamı 5. yüzyıla kadar indirilir. Antakyalı Diyakon Basileios, Thebai'de 35 yıl yaşadıktan sonra 5. yüzyılda Likya'ya gelmiştir. Burada sahilde insanlardan uzak bir mağarada 12 yıl yaşamıştır. Denizciler tarafından

---

[89] Mergen (2011), s. 169.

[90] Tekinalp (2000), s. 47.; Foss (1994), s. 2.; Ancak 381 yılındaki Konstantinopolis Konsili'nde Myra metropoliti Tatianus ile beraber sekiz piskopos Ortodoks'luk için oy kullanmıştır. Harrison (1963), s. 119.

[91] Harrison (1963), s. 119.; Foss (1994), s. 14.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 38.; Resmi olarak bölgenin ilk piskoposu olarak Methodios kabul edilmesine karşın; Aziz Paulus ile beraber seyahat eden Epafroditos, Andriake kentinin ilk piskoposu kabul edilir. Ancak Andriake kenti piskoposluk listelerinde hiçbir dönemde yer almaz. Tekinalp (2001), s. 506.

[92] 325 yılında toplanan İznik Konsili'ne Nikolaos'un da katıldığı belirtilmesine karşın konsil listelerinde adı geçmez. Harrison (1963), s. 119.; Tekinalp (2000), s. 46.; İşler (2009), s. 223.

[93] Myra'lı Aziz Nikolaos'un vitası 812-842 tarihleri arasında "Vita per Michaelemden" adıyla kaleme alınmıştır. Sion'lu Aziz Nikolaos'un vitası ise, azizi tanıyan ve seyahatlerine ona eşlik eden bir din görevlisi tarafından 564'te azizin ölümünden sonra kaleme alınmıştır. İşler (2009), s. 17.

[94] Rölik kültüyle bağlantılı gelişen kutsal yağ kültünde rölikerlerin üstünde bulunan bir delikten içeriye yağ akıtılır ve azizin röliklerine temas eden yağ rölikerin altındaki ikinci bir delik vasıtasıyla kaplara alınırdı. Bu şekilde kutsallaşan yağ şişelere doldurulup ziyarete gelen hacılara satılırdı. Myra'daki Aziz Nikolaos'un lahdinin kapağındaki deliklerden içeri yağ akıtılmakta, azizin kemiklerine değen bu yağ, lahdin ön yüzündeki deliklerden tekrar dışarı akmaktaydı. Aynı şekilde deliklere sahip başka bir lahitte bölgede Arykanda antik kentinde tespit edilmiştir. U. Peschlow (1973/74). Fragmente eines heiligensarkophags in Myra. *IstMitt, 23/24,* s. 225–231.; Sion'lu Aziz Nikolaos Manastırı'ndaki rölik şapelinde yer alan iki lahite ait kapakların da aynı nitelikte deliklere sahip olduğu tespit edilmiş ve kutsal yağ kültü için kullanıldıkları anlaşılmıştır. İşler (2009), s. 273.

bulunan keşiş bir kente götürülmüştür. Bir erkekler ve bir kadınlar manastırı kurduğu söylenen Basileous, Patrik Nestorius (428–431) döneminde de Konstantinopolis'e gitmiştir. Olasılıkla münzevi yaşam sürdüğü mağara, portulanlarda "Keşiş Burnu" olarak geçen Adrasan'da olabilir.[95]

3. yüzyıl ortalarından itibaren bölgede etkin olduğu anlaşılan Hıristiyanlık hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bölgede özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda, hem kent merkezlerindeki yapılaşmanın hem de dağlık alanlardaki manastır kuruluşlarının yoğunluğu dikkat çekicidir. Ancak 6. yüzyılın ortalarından itibaren baş gösteren savaş, deprem ve veba gibi felaketler bölgeyi olumsuz etkilemiştir. Bu duruma bağlı olarak 9. yüzyıl ve sonrasında bölgede büyük boyutlu bir yapılaşma görülmez. Bu tarihten sonra, özellikle Myra merkezli olarak Orta Likya'da, onarım ve küçük boyutlu yapılaşmalar takip edilebilmektedir.

2.2.2. Hellenistik Dönem ve öncesinde Olympos kenti

Olympos Antik Kenti, Likya Bölgesi'nin doğusunda yer almaktadır. Ancak kent içerisinde ve yakın teritoryumunda özgün Likya kültürüne işaret edecek arkeolojik ya da yazılı herhangi bir veri tespit edilmemiştir. Ancak kentin kuzeybatısındaki Asartaş Tepe'nin güneybatı yamacında Likçe yazıtlı ev tipi mezarlar bulunmaktadır.[96] Bununla beraber, Likya kültürünün doğudaki en son eseri olan Asartaş Tepe'nin doğusundaki Topal Gâvur Mezarı, Olympos yakınlarında yer alması sebebiyle önem taşımaktadır. Üzerindeki Yunanca yazıtta mezarın Apollonias'a ait olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen eser, üzerinde Likya kültürüne ait izlerin yanı sıra Pers ve Yunan etkilerinin beraber görüldüğü bir mezar anıtıdır. Bu eserler doğuda Phaselis'e kadar genişletilebilecek bir Likya kültür bölgesine işaret etmektedir.[97]

Olympos olarak bilinen antik kent adını Anadolu'nun Hellenleşmesi döneminde almış olmalıdır. Muhtemelen, Doğu Likya sahilinin M.Ö. 7. ile 5. yüzyıllar arasında boş veya zayıf bir şekilde iskân edilmiş olması Dorlar'ın, Phaselis gibi koloni yerleşimlerini buraya M.Ö. 690'da sorunsuz biçimde kurabilmelerine imkân tanımıştır. Olympos'un

[95] Hild (2003), s. 314.
[96] G. Işın (2011). Topal Gavur'dan Apollonias'a. *Aktüel Arkeoloji, 20,* s. 107.
[97] Işın (2011), s. 107, 110.; Topal Gavur mezarıyla ilgili rapor için ayrıca bk. G. Işın (1994). The easternmost rock tomb in Lycia: Topal Gavur, *Lykia, 1,* s. 68-78.

kendisi de ilk kuruluş aşamasında, Yunan kökenli ismine dayalı olarak belki bir Yunan kolonisi veya Phaselis'e bağlı yerleşimlerinden birisidir. Bölgede Olympos'a yakın yerleşimler olan Rhodiapolis ve Gagai için de gene Phaselis gibi, Dor koloni kentleri oldukları önerilmektedir.[98]

M.Ö. 188 yılında Likya kentleri, kendi birlikleri adına Roma'ya elçi göndermeleri sonucu, Roma tarafından tanınan resmi bir birlik kurmuşlardır. Ancak bu birlik, epigrafik kaynakların işaret ettiği üzere M.Ö. 276-204 yılları arasında sıkıntıyla geçen Ptolemaios'ların hâkimiyeti altında kurulmuş olmalıdır.[99]

Olympos tarihine ilişkin en erken tarihli yazılı kanıtlar da Likya birlik sikkeleriyle sağlanmaktadır. Kentin Hellenistik dönemdeki varlığına ilişkin arkeolojik veriler ise M.Ö. 300 yılı civarına tarihlendirilen sur duvarı[100] ve doğu nekropolde tespit edilen mezar anıtıdır.[101]

Strabon'un, Artemidoros'tan aktararak sunduğu bilgilere göre Olympos, Likya Birliği'nde üç oy hakkına sahip 6 kentten biridir. Birlikte oy hakkına sahip 23 kent vardı ve bunlardan en büyük altısı üç oy hakkına sahip Ksanthos, Patara, Pinara, Olympos, Myra ve Tlos'tu.[102] Likya Birliği M.Ö. 168/7- M.S.42 yılları arasında gümüş ve bronz sikkeler darp etmiş, Olympos da ΟΛΥΜΠΗ ΛΥΚΙΩΝ etnikonlu sikkeler basmıştır.[103] M.Ö. 2. yüzyıldan 1. yüzyıla geçiş döneminde ise Likya Birliği'nde üç oy hakkına sahip kentler sikke basmaya devam ederken, Olympos'un birlik sikkeleri sona ermiştir.[104] M.Ö. 100-77 yılları arasında ise Phaselis'le beraber pseudo-birlik denilen ve birliğin adı dışında birlik sikkelerini taklit eden sikkeler bastığı görülür.[105] Bu durum korsan şefi Zeniketes'in kentin hâkimiyetini ele geçirmesi sonucu, kentin birlikten ayrılmasından kaynaklanmıştır.

Zeniketes, yaklaşık olarak M.Ö. 104-77 yılları arasında Olympos ve Phaselis'le beraber Gelidonya körfezi ile Antalya'nın batı sahilleri arasındaki bölgede hâkimiyet kurmuştur. M.Ö. 78'de Roma, Akdeniz sahillerindeki korsan hareketlerini sona erdirmek için Publius Servilius Vatia'yı görevlendirmiştir. Vatia'nın gerçekleştirdiği

[98] Akşit (1967), s. 92-93.; Mergen (2011), s. 145.
[99] Camgöz (2010), s. 86-87.
[100] Bean (1999), s. 154.
[101] Uğurlu (2006), s. 278-279.; İplikçioğlu (2004), s. 220.
[102] Strabon. *Geographika*, XIV.III.3.
[103] Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 36.; Mergen (2011), s. 151.; Uğurlu (2006), s. 12.
[104] J. Gorecki (1999). Sikke basımı ve sikke buluntuları. *Limyra zemuri taşları* (Ed: J.Borchhardt). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 128.
[105] Mergen (2011), s. 151-152.; Uğurlu (2006), s. 12.

seferlerde M.Ö. 77-76 yılında Phaselis ve Korykos'la beraber Olympos da ele geçirilmiştir. Vatia'nın korsanlarla işbirliği yapan kentleri cezalandırarak kentleri tahrip ettiği bilinmektedir.[106]

Cicero verres'lerinde, Vatia'nın kentten getirdiği hazineleri sunmasından övgüyle bahsederken, Olympos'tan *"oldukça eski bir kent"* diye söz eder. Bunun yanı sıra Strabon'un Zeniketes'in kalesinin tüm Likya sahiline hâkim bir konumda olduğunu belirtmesi deniz kıyısındaki kentin lokalizasyonuyla ilgili tartışmalara yol açmıştır. M.S. 43-45 yıllarına tarihlenen ve Likya yol ağını ve kentleri tanımlayan Stadiasmus Paterensis anıtında da Olympos adı geçmemektedir. Anıtta Olympos'un bulunması gereken yerde Korykos kaydedilmiştir.[107] (Şek. 2) Strabon'un tarifine uygun olarak korsanların sığınabileceği yüksek bir tepede bulunması ve Hellenistik dönem özellikleri gösteren yapıların bulunması sebebiyle Musa Dağı'ndaki yerleşimin Olympos olabileceği, sahildeki yerleşimin ise Phaselis ve Olympos arasında olduğu bilinen Korykos olması gerektiği önerilmiştir.[108] Son araştırmalar ise Olympos'un erken dönemde Musa Dağı üzerinde kurulduğu ve Servillius Vatia'nın seferinden sonra tahrip olması sebebiyle deniz kıyısındaki liman yerleşime inilerek kentin burada geliştiği yönündedir.[109]

Stadiasmus Paterensis anıtında kentin adının geçmemesi, Vatia'nın seferinden sonra kentin cezalandırılması ve önemini kaybetmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu dönemde korsanlara destek verdiği için kent Likya Birliği'nden de çıkarılmıştır.[110]

---

[106] Zeniketes ve bölgedeki hâkimiyeti hakkında detaylı bilgi için bk. Uğurlu (2006), s. 13-16.; Uğurlu (2007), s. 86-87.; Öztürk (2011), s. 350-352.

[107] Şahin (2011), s. 25.

[108] M. Adak (2004). Lokalisierung von Olympos und Korykos in ostlykien, *Gephyra, I,* s. 27 vd.

[109] Mergen (2011), s. 92-94, 162-164.; Uğurlu (2007), s. 81-103.; Tüner (2002), s. 68-73.; Korykos adı en son olarak M.S. 45 yılına tarihlenen Stadiasmus Patarensis anıtında geçmektedir. Olympos adına ise M.S. 2. yüzyıldan itibaren sıkça rastlanmaktadır. Uğurlu (2007), s. 91.; Bununla beraber Korykos kelimesinin antik dönemde korsan anlamında kullanıldığından yola çıkarak, kelimenin bir kent adı olarak değil korsanların faaliyet gösterdikleri bölgeleri karşıladığı da önerilmektedir. Korykos kelime anlamı olarak "kulak misafiri olan-casusluk eden anlamında kullanılmıştır. Korsanların da gemilerin mallarını ve güzergâhlarını öğrenmek için limanlarda tüccarları dinlediği bilinmektedir. Bu sebeple antik dönemde "*Acaba Korykoslu duydu mu?"* deyimi türemiştir. Aynı şekilde korsanların sığınabileceği yüksek tepeler ve mağaraların bulunduğu korunaklı limanlar için de Korykos adlandırması yapılmıştır. Bu sebeple korsanlık faaliyetleriyle özdeşleşen Olympos kenti, Korykos olarak da zikredilmiş olabilir. M. Arslan ve N. T. Önen (2011). Akdeniz'in korsan yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve İonia bölgelerindeki korykoslar. *Adalya, XIV,* s. 194, 196, 199.

[110] Lagina Hekate kutsal alanında bulunan ve M.Ö. 81 yılına tarihlenen bir yazıtta birlik üyesi kentlerden Olympos yerine Limyra'nın adı geçmektedir. Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 35.

2.2.3. Roma Dönemi'nde Olympos kenti

Likya Bölgesi'nin Roma egemenliği ile tanışması Roma-Rodos ilişkilerinin gerildiği M.Ö. 170'li tarihlere dayanmaktadır. Rodos hâkimiyeti esnasında Karya ve Likya kentlerinin büyük çoğunluğu bağımsızlıkları için Roma senatosuna başvurmuşlardır. M.Ö. 167 yılında Likya kentleri 'Likya Birliği' adı altında toplanmış, Roma himayesinde demokratik bir anayasaya sahip, kendine özgü ulusal federatif bir devlet olmuştur. Roma eyaleti oluşu sürecinde de kendi içinde bağımsız 'Likya Birliği' devamlılığını sürdürmüş ancak dış işlerinde Roma'ya bağlılık daha fazla olmuştur.[111]

İmparator Hadrianus ikinci Anadolu seyahatinde Olympos kentini de ziyaret etmiştir.[112] Bu dönemde kent söz konusu ziyaretin onuruna Hadrianopolis olarak adlandırılmıştır.[113] Kent, III. Gordianus döneminde (M.S. 238-244) otonom sikke bastırmıştır.[114] Kentin Roma Dönemi'ne ilişkin önemli verilerinden birisi Zosimos ve Eudomos anıtsal mezarlarında bulunan yazıtlardan elde edilmektedir. Zosimos hakkında bilgimiz olmamakla beraber Eudemos'un lahdinde okunabilen yazıta göre M.S. 2. yüzyılda Olympos'un önemli vatandaşlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Eudemos zengin ve ünlü bir kaptan olmasının dışında Khalkedon vatandaşlığına kabul edilmiş bir Likya'lıydı.[115]

Roma İmparatorluk çağında Olympos yeniden Likya Birliği'nin seçkin üyelerinden biri olmuştur. M.S. 2. yüzyılın sonları ve M.S. 3. yüzyılın başlarına tarihlenen mezar yazıtına dayalı olarak Markus Aurelius Arkhepolis'in, Lykiarkh'lık[116] görevinde bulunduğu bilinmektedir. 2002'de bulunan heykel kaidesi üzerindeki yazıtta da aynı kişinin Lykiarkh görevinin yanı sıra Grammateus[117] olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, M.S. 2. yüzyıl içinde Likya Birliği'nin aldığı bir kararın imparatora iletilmesi

[111] Akşit (1967), s. 115-119.; Bayburtluoğlu (2004), s. 42–43.
[112] Hadrianus'un kenti tam olarak hangi tarihte ziyaret ettiği bilinmemektedir. Ancak Phaselis'te Hadrianus onuruna yaptırılan tak için M.S. 129'daki ziyareti için yapıldığı söylenmektedir. J. Schäfer (1981). *Phaselis. beiträge zur topographie und geschichte der stadt und ihrer häfen*. *IstMitt Beiheft 24,* Tübingen: Wasmuth, s. 89.; Aynı yapı ile ilgili başka bir değerlendirme de ise imparatorun kenti M.S. 131 yılında ziyaret ettiği belirtilmiştir. Bayburtluoğlu (2004), s. 91.
[113] Atvur (1999), s. 14.; Daha önce değinilen kentin lokalizasyon problemleri çerçevesinde, limandaki Korykos'un adının Olympos'a çevrildiği, Musa Dağı üstündeki yerleşimin adının ise Hadrianopolis ismini aldığı da önerilmiştir. Adak (2004), s. 41.
[114] Uğurlu (2006), s. 16.
[115] Mergen (2011), s. 154-155.; Lahitler için ayrıca bk. Adak ve Atvur (1997), s. 11-31.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 119-123.
[116] Likya birliği toplantılarına başkanlık eden kişi.
[117] Başrahip ve kâtiplik görevini yürüten kimse.

için bir Olympos vatandaşını seçmesi de kentin Roma çağındaki konumunu açıkça belli etmektedir.[118] M.S. 180'lerden M.S. 300'lere kadar beş kuşak takip edilebilen Hoplon ismiyle de bilinen Markus Aurelius Arkhepolis'in sülalesinin, Olympos'un seçkin bir grubundan olduğu yaptırdıkları anıt-mezar içindeki Sidamara tipi ve Prokonessos'tan ithal lâhitlerden de anlaşılabilmektedir.[119]

M.S. 180 yılından itibaren Likya Bölgesi'nin güvenliğinin azaldığı ve haydut olarak tanımlanan kişiler tarafından özellikle kırsal alanda gasp, soygun gibi olayların başladığı görülür. Commodus döneminde imparatorluğun her yerinde başlayan ve Likya'da da karşımıza çıkan isyan ve kargaşa ortamı 3. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren ise doruk noktasına ulaşmıştır.[120]

Bu duruma karşı Roma, 3. yüzyıldan itibaren haydutlara karşı yürüteceği savaşlar için, kentlerin egemenlik alanlarına düzenli ve küçük askeri birlikler konuşlandırmaya başlamıştır. Bu nedenle, söz konusu yüzyılın ortalarından itibaren Likya, Pamfilya ve Pisidya'da, çok sayıda farklı unvan taşıyan Roma ordu mensuplarıyla karşılaşılmaktadır. Daha önceki yüzyıllarda bir kısmına çok az rastlanan, bir kısmıyla ise hiç karşılaşılmayan farklı unvanlara sahip Roma askerlerinin 3. yüzyıldaki artışları ve yazıtlarda onlardan kurtarıcı ve iyiliksever olarak bahsedilmesi, bölgede olağanüstü durumların yaşandığının çok açık bir göstergesidir.[121]

Bu duruma koşut olarak; yazıtlardan bu dönemde Olympos'ta bir statiōnarius[122] ve iki beneficiarius'un[123] varlığı bilinmektedir. Ayrıca 3. yüzyıla tarihlenen bir yazıttan, kentte bir praetorianus'un[124] yaşadığı bilinmektedir. Bu durum Olympos kentinde eyalet valisine bağlı bir karakol olduğunu göstermektedir. Kentteki bu askerler Attaleia'ya (Antalya) giden yolların da güvenliğini sağlamış olmalıdır.[125]

---

[118] Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 37-38.; Heykel kaidesi için ayrıca bk. M. Adak ve N. Tüner (2004). Neu Inschriften aus Olympos und Territorium I . *Gephyra, I,* s. 53-66.

[119] Uğurlu (2007), s. 16.; Marcus Aurelius Arkhepolis'un anıt mezarı için ayrıca bk. Atilla ve Çelgin (1991), s. 75-105.; Atilla (1992), s. 105-128.

[120] Öztürk (2011), s. 354.

[121] H. S. Öztürk (2006). *M.Ö.II.-M.S. IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya bölgesinde kırsal alan güvenliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 190-191.

[122] İmparatorluk Çağı askeri teşkilatında Statiōnarius'lar cadde ve yollarda koruyucu-gözleyici görev yapan jandarmalardı. Bunun yanı sıra kırsal alanlarda da gözleyicilik yaparak devriye geziyorlardı.

[123] İmparatorluk Çağı askeri hiyerarşisinde alt seviyedeki subaylar arasında yer alan beneficiarius'lar statiōnarius'ların kumandanlığını yapmaktaydılar.

[124] İmparatorluk Çağı askeri teşkilatında hassa alayı askerleri.

[125] Öztürk (2006), s. 181-186.

Yukarıda sözü edilen askerlerin mezar ve adak yazıtlarında kentte Mithra kültünün olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hephaistos ve Zeus kültüne işaret eden mezar yazıtları bulunmaktadır.[126] Kentte Apollon ve Athena kültü olduğu da bilinmektedir.[127] Yazıtlardan elde edilen diğer bilgiler doğrultusunda kentin ödüller kazanmış önemli sporcular yetiştirdiği ve oyunlar düzenlediği anlaşılmaktadır. Kentte Hephaistos onuruna Panegyris oyunları düzenlenmiştir. Ayrıca Themis ve Pythia adına oyunlar düzenlendiği de bilinmektedir.[128]

Kentin Roma İmparatorluk Dönemi'nde yoğun bir imar faaliyeti geçirdiği anlaşılmaktadır. Kentteki Roma Dönemi yapıları arasında mezar anıtları dışında, M.S. 74 yılına tarihlenen bir hamam, M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen tiyatro ve M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen tapınak sayılabilir.[129]

2.2.4. Erken Hıristiyanlık ve Bizans Dönemi'nde Olympos kenti

Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ilişkin olarak Olympos kentiyle ilgili yeterli kayıt bulunmamaktadır. Ancak Likya'nın ve kentin bilinen ilk piskoposu olan Methodios'un Olympos'lu olması, kentin 3. yüzyılın sonlarından itibaren Hıristiyanlaştığının önemli bir göstergesidir.

Methodios'un kimliği ve hayatına dair farklı fikirler ileri sürülmüş olsa da Olympos'lu olduğu kesindir. Kaynaklarda Olympos'la beraber Patara piskoposu olarak da adı geçer.[130] Bununla beraber Aziz Jerome, Methodios'u Tyre (Suriye-Sur) piskopos'u olarak da tanımlamaktadır.[131]

Methodios, Hıristiyanlığın erken dönemindeki teolojik doktrinler ve Hıristiyanlık aleyhinde döneminde yazılmış eserlere karşı eleştirilerine yer verdiği eserleriyle tanınmıştır. Diokletianus'un Hıristiyanlara uyguladığı zulüm döneminin biraz önce veya sonrasında Porphyry tarafından yazılan 'Hıristiyanlara Karşı' isimli eserin (yaklaşık

[126] Roma Dönemi'nde kentte varlığı bilinen kültler için bk. Uğurlu (2006), s. 18-25.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 41-45.; Mergen (2011), s. 147-150.
[127] Atvur (1999), s. 15.; Uğurlu (2006), s. 24.
[128] Uğurlu (2006), s. 29.; Mergen (2011), s. 167-168.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 90-91.
[129] Kentteki Roma Dönemi yapıları için bk. Uğurlu (2006), s. 26-29.; Öncü (2011), s. 273-284.; Mergen (2011), s. 211 vd.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 70 vd.
[130] A. Roberts ve J. Donaldson (Ed.) (1995). *Ante-Nicene Fathers VI: Gregory Thaumaturgus, Dionysius the Great, Julius Africanus, Anatolius and minor writers, Methodius, Arnobius.* Massachusetts: Hendrickson. s. 307.
[131] Jerome, *De Viris İllustrisibus LXXXIII.*

M.S. 280) bir karşı eleştirisi olarak Methodios M.S. 290 civarında 'Kontra Porphyrium'u kaleme almıştır. M.S. 298 yılında Aziz Paulus'a ithafen 'Epistil' adlı eserini yazmıştır. Methodius'un diğer önemli bir eseri ise Hıristiyanlık için önemli olan bakirelik meselesini ele aldığı 'Banquet' ya da 'Symposium' olarak bilinen eseridir.[132]

Symposium isimli eserinde dağlar ve denizle ilgili tekrar eden manzara tariflerinde Likya'ya özgü coğrafîk yapıyla örtüşen tanımlamalar yer alır. Ayrıca Methodios'tan doğrudan yapılan aktarmalarda "*Likya'daki bir dağ olan Olympos'ta, doruğa yakın bir yerde ateşin yerin altından kendiliğinden yükseldiğini gördüm."* şeklinde Yanartaş'ı belirten bir ifadesinin geçmesi, Methodios'un kimliğine işaret eden ipuçlarıdır.[133]

M.S. 260 yılında doğduğu tahmin edilen Methodius'un 20 Haziran 312'de Patara'da, Maksiminus Daia'nın da katıldığı bir mahkeme tarafından yargılanıp idam edilmiş olması kuvvetli bir olasılıktır. Methodius hakkında bilgi veren kaynaklarda piskopos, düşünür ve yazar olarak tanımlanmasının yanı sıra martyr olarak da tanımlanır.[134]

Methodios'tan sonra, konsil kayıtlarında Olympos piskoposu olarak; 431 Ephesos konsil'inde Piskopos Aristokritos, 458 tarihli Myra Metropolitliğinin imparator I. Leon'a gönderdiği mektupta Piskopos Anatolius, 518 ve 520 Konstantinopolis Synod'unda Piskopos Ioannes adları geçer. (Şek. 4) Ayrıca Kıbrıs'ta bulunmuş, 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlenen kurşun bir mühürde kesin olarak okunamamakla birlikte Anania/Anianos yada Ioannes isimli Olympos'lu bir piskoposun varlığı tespit edilmiştir.[135]

6. yüzyıl kayıtlarından Hierocles'in Synecdemus'unda kent, Notititae 1'de 294'üncü, Notititae 3'te 250'inci, Notititae 8'de 346'ıncı ve son olarak da Notititae 9'da 255'inci sırada izlenebilmektedir.[136] (Şek. 3) Notitiae Episcopatuum'larda ise kent 7. yüzyıla tarihlenen 1 nolu listede; 9. yüzyıla tarihlenen 2, 3 ve 4 nolu listelerde, Myra Metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezi olarak kayıtlıdır.[137] (Şek. 5)

---

[132] Roberts ve Donaldson (1995), s. 307-308.
[133] Mergen (2011), s. 181.
[134] Mergen (2011), s. 182.; L. G. Patterson (1997), *Methodius of Olympus: Divine Sovereignty, Human Freedom, and Life in* Christ. Washington: Catholic University of America, s. 1-18.
[135] Hellenkemper ve Hild (2004), s. 758.
[136] Mergen (2011), s. 49.
[137] Hild (2004), s. 16.

Yukarıdaki tarihler dikkate alındığında Olympos kentinin tarihsel süreç içerisinde göstermiş olduğu gelişimin, Likya Bölgesi'nin geneliyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. 5. ve 6. yüzyıllardaki konsil kayıtlarında piskopos isimleri takip edilen kent, Likya Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi bu yüzyıllarda refah düzeyi en yüksek dönemini yaşamış olmalıdır. Ancak 6. yüzyılın ortalarından itibaren tüm bölgede etkili olan savaş, deprem, veba gibi felaketler; kent açısından da kaçınılmaz bir şekilde ekonomik ve demografik yapıyı olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır.

Kentte tespit edilen mimari dokuya ait nitelikler de 5.-6. yüzyıllarda yoğun bir inşa faaliyetinin gerçekleştiğini göstermektedir. Bununla beraber 5.-6. yüzyıllarda kentin ekonomik refahına işaret edebilecek bir veri Andriake kentinden sağlanmaktadır. Andriake B Kilisesi'nde templon levhası üzerinde *"Olympos'lu (...kişi...)"* ifadesi okunmaktadır. Kimliği bilinmeyen Olympos'lu bu kişinin Andriake B Kilisesi için yapılan bazı harcamaları karşılayan bani olma olasılığı bulunmaktadır.[138] 2011 yılında köprünün güneyinde yapılan çalışmalarda 10.-11. yüzyıla tarihlendirilen anonim follis'ler bulunmuştur.[139] Ancak 7. yüzyıl ve sonrası için kentsel yaşantının devam etmiş olabileceğini gösteren herhangi bir veri tespit edilmemiştir.[140]

2.3. Kentin Topografik ve Fiziksel Yapısı

Olympos Antik Kenti, Akdeniz Bölgesi'nin güney batısında, Antalya İli'nin Kumluca İlçesi sınırları içerisindedir. Deniz kıyısında yer alan kent, Çıralı Sahili olarak adlandırılan yaklaşık 3500 m. uzunluğundaki sahilin güney batısındadır. Antik kentin sınırları yaklaşık olarak 36°23'32.64, 36°23'58.56 kuzey ve 30°28'41, 30°28'0.48 güney koordinatları arasına yerleşmektedir.[141]

Kent, kuzey ve güneyinde yüksek tepelerin sınırladığı derin bir vadi içerisinde konumlanmıştır. Vadi, içerisinden geçen Göksu (Akçay – Olympos Çayı) ile aynı isimle anılmaktadır. Göksu en dar yerinde Kavışık Boğazı'ndan geçerek denize ilerlediği için Kavışık Çayı olarak da anılmaktadır. Göksu'nun antik dönemdeki adı için kesin bir veri

[138] Tekinalp (2000), Ek 1, s. 7-8.
[139] Olcay Uçkan (2012), s. 80-81.
[140] Bu dönemde kentin piskoposluk listelerinde yer alması, olasılıkla Yanartaş'ta yer alan manastır kompleksinin bu dönemde varlığını sürdürmüş olmasıyla ilişkilidir. Mergen (2011), s. 566.
[141] Kentin konumu ve çevresi için ayrıca bk. Olcay Uçkan (2006a), s. 62-63.; Milli Parklar Genel Müdürlüğü (1971). *Master plân for protection and use Olympos seashore national park*. Ankara, s. 9-16.

bulunmamakla beraber, özellikle Stadiasmus Maris Magni'ye dayalı olarak çayın antik adının 'Phoinikous' olması ihtimal dâhilindedir.[142] Göksu ile ikiye ayrılan vadinin kuzeyinde kalan bölümde, günümüzde kaynak suyunun çevrelediği tapınağın kuzeyindeki alan Gölbüşü Mevkii olarak adlandırılmaktadır.[143]

Kentin güneyinde Sepet Sırtı'yla başlayan dik eğim, arkasında yer alan Musa Dağı'nda 782 m. yüksekliğe ulaşmaktadır. Musa Dağı'nın doğusunda yer alan Yeremeci Burnu, denize doğru çıkıntı yaparak, Olympos Kenti'nin deniz kıyısında kalan alanının doğal bir liman görünümü kazanmasını sağlamıştır. Kuzeyde 569 m. rakımlı Omurga Dağı'nın yamaçları yer alır. Omurga Dağı'nın güney doğusunda yer alan Yolmaca Sırtı'nın uzantısı kentin yerleştiği vadinin deniz kıyısındaki ağzını daraltmaktadır. (Şek. 7, Plân 1)

Şekil 7. Uydu fotoğrafı üzerinde Olympos kent plânı

[142] Stadiasmus Maris Magni pasaj 228'de "*Korykos'tan Phoinikous'a 30 stadiondur onun üzerinde Olympos olarak söylenen büyük, yüce dağ durur*." ifadesi yer alır. Strabon ise Phoinikous'un Olympos dağının diğer adı olduğunu belirtmiş ve akarsudan söz etmemiştir. Onur (2002), s. 53-54.

[143] Göksu ile beraber Gölbüşü mevkiinin, Solinus (M.S. 3. yüzyıl) tarafından Olympos civarında olduğu söylenen ve "*...manzarasıyla görülmeye değer*" şeklinde tanımlanan Aquae Regiae (Kraliyet suları) ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Mergen (2011), s. 197.; Ancak Solinus'un ifadesinin Adrasan ve Gelidonya Burnu arasında kalan Firenkiçi koyu olabileceği de düşünülmektedir. Onur (2002), s. 54.

Olympos kentinde yerleşimin yapısını yukarıda özetlenmeye çalışılan topografik koşullar belirlemiştir. Batıda Kavışık Boğazı'ndan itibaren başlayan yerleşim alanı doğuda Akdeniz, kuzey ve güneyde ise dik yamaçlar ile sınırlanmaktadır. Kent bu sınırlar içerisinde, Göksu'nun kuzey ve güneyindeki düz alanlar ile güney yamaçların elverişli alanlarında yayılım göstermektedir. Bununla beraber, Yolmacı Sırtı'nın 48 m. rakımlı güneydoğu uzantısı üzerinde de yerleşim devam etmektedir.

Yukarıdaki özellikler çerçevesinde yapılan genel bir tasvirle, Olympos Antik Kenti, Göksu tarafından kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılan, doğu yönünde Akdeniz'e kıyısı olan ve dağların sınırladığı derin bir vadiye yerleşmiştir.

Kent dokusu içerisinde yapısal olarak tespit edilebilen üç kronolojik evreden[144] ilki Hellenistik döneme aittir. Kaba yontu büyük boyutlu taşlarla poligonal örgülü sur duvarının tespit edilebilen kısmı, güney kentte tiyatronun batısındaki yamaçta sarp bir kayalıktan başlamakta ve nehri takip ederek doğuya doğru ilerlemektedir. (Şek. 8) Sur duvarının doğu yönde ne şekilde sınırlandırıldığı kesin olarak tespit edilememektedir. Ancak kentin topografik yapısı göz önüne alındığında sur duvarı olasılıkla Sepet Sırtı'nın doğu yamaçlarını da çevirmiş olmalıdır.[145] Hellenistik Dönem sur duvarında, Roma Dönemi'nde yapılan köprü hizasında (S6-VI, H1) bir kapı açıklığıyla giriş sağlandığı tespit edilmiştir.[146]

[144] Kent dokusunun günümüzde izlenebilen durumunu şekillendiren üç kronolojik evre tespit edilmektedir. Bunlar Hellenistik Dönem, Roma Dönemi ve Bizans Dönemi yapılaşmalarıdır. Hellenistik Dönem için sur duvarları dışında veri bulunmamaktadır. M.S. 1. yüzyıl ile 3. yüzyıl arasında ise kent; yoğun bir imar programı çerçevesinde; tapınağı, hamamları, sivil dokusu ve nekropolleriyle Roma karakteri kazanmıştır. M.S. 4. yüzyıl için net bilgiler olmamakla beraber, arkeolojik veriler M.S. 5-7 yüzyıllar arasında kentin yeniden yoğun bir imar programı ile yapılaştığını göstermektedir.
[145] Mergen (2011), s. 249.
[146] Olcay Uçkan (2011a), s. 80.

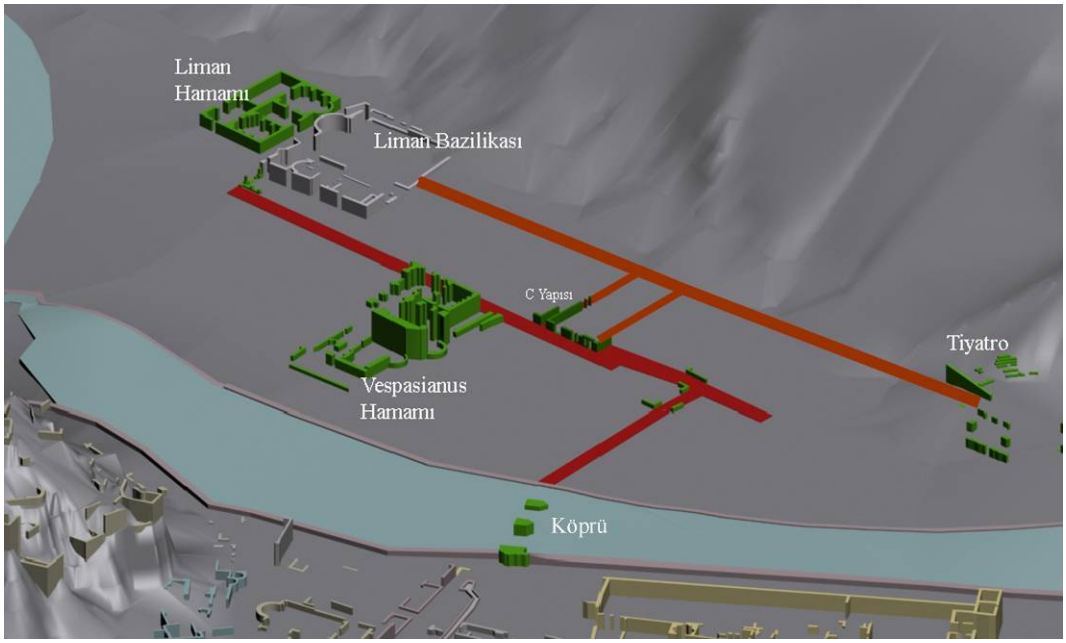

Şekil 8. Hellenistik dönem sur duvarı

Kent dokusunun günümüze ulaşan yapısını Roma Dönemi imar faaliyetleri sağlamıştır. Hellenistik Dönem'in, dar bir alan içerisinde ancak daha korunaklı, kastron biçimindeki yerleşimi Roma Dönemi'nde genişlemiştir. Mevcut yapı bakiyelerine göre M.S. 1. yüzyıldan itibaren, nekropol'leriyle beraber kentsel doku, topografyayı tanımlayan coğrafi sınırlar içerisinde vadinin her iki yakasına yayılmıştır. Roma Dönemi yerleşiminde Göksu'nun kuzeyinde kalan alanda da yapılaşma başlamış ve bu sebeple kent, iki parçalı bir fiziki yapıya sahip olmuştur.

Roma Dönemi yerleşim karakterine bakıldığında ilk göze çarpan özellik, kamusal yapıların güney kentte yoğunlaşmış olmasıdır. Buna karşılık kuzey kentte tapınım alanları ve mezar yapılarının yoğunluğu dikkat çeker. Kamusal yaşamın merkezi görünümündeki ve görece olarak kuzey kentten daha geniş bir alana sahip güney kentte, kamusal yapılar inşa edilmiş, kentin ana aksları belirgin kılınmış ve düzensiz olmakla beraber Hipodamik bir plân uygulanmıştır.[147]

[147] Mergen (2011), s. 207-208, Lev. 11.

Şekil 9. Güney kentte tespit edilen cadde ve sokak düzenlemesi

Güney kentte; Roma Dönemi kent plânlamacılığı açısından önem teşkil eden doğu-batı doğrultusundaki ana cadde Liman Bazilikası'ndan[148] (S5-V, Yapı Ada No XXVI) başlamaktadır. Liman Bazilikası'nın kuzeydoğu köşesinde, büyük çoğunlukla in-situ olarak tespit edilen Roma Dönemi mimari elemanları, stoa benzeri bir mimarinin başlangıç köşesi olarak düşünülmektedir. Kent plânı üzerinde bu köşeden batıya doğru

[148] Liman Bazilikası yamuk dikdörtgen bir alan içerisinde konumlanmıştır. Bu yamuk alanın güneyinde bazilikal plânlı kilise yer alır. Nartheks ve atrium'a sahip olmayan kilisenin naos'u sekizer sütunla üç nefe ayrılmıştır. Doğusunda içten ve dıştan yarım daire formlu ve dört pencere açıklığına sahip apsis bulunur. Kilisenin kuzeyindeki alanda ise bazilikal plânlı ve atrium'lu bir şapel yer alır. Şapelin apsisi dıştan duvar içine alınarak köşe odaları oluşturulmuştur. Şapel, doğusu ve kuzeyindeki koridorlar ile yamuk dikdörtgen alanı sınırlayan duvarlardan ayrılmıştır. Bu çevre duvarlarından doğudaki üzerinde, şapel apsisinin hizasına denk gelen alanda içten trikonkhos dıştan yarım daire formlu bir niş düzenlemesi mevcuttur. (Lev. 1A) Yamuk dikdörtgen alanı sınırlayan duvarlar, malzeme-teknik özellikleriyle Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. 5.-6. yüzyılda bu alana kilise ve şapel inşa edilmiştir. bk. Gökalp ve Yıldırım (2009), s. 367-387.; Trikonkhos plânlı nişi oluşturan apsidal düzenleme duvara daha sonra eklenmiştir. Doğu cephe üzerinde görülen künk düzenlemeleri, yağmur sularının trikonkhos yarım kubbesinin iki yanından toplanarak, bir su oluğu ile niş içerisine alındığını göstermektedir. (Lev. 1B) Nişin önü ince bir duvarla kapatılmış ve böylece küçük bir havuz oluşturulmuştur. (Lev. 2A) Trikonkhos içerisinde yer alan duvar resimlerinde ise iki figür görülmektedir. İkonografi tam olarak çözülemese de figürlerin haleleri kutsal tasvirler olduklarını göstermektedir. (Lev. 2B) Bu düzenlemesiyle, kutsal tasvirlerin bulunduğu yarım kubbe üzerinden geçerek kutsanan su sayesinde, yapının bir ayazma olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Mimari veriler kilise ile beraber ek yapısının 4. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başında inşa edildiğini göstermektedir. bk. Mergen (2011), s. 526-544.; Duvar resimleri için ise, farklı araştırmacılar tarafından, 7. yüzyıl öncesi ya da 9-10. yüzyıl önerilmektedir. bk. Mergen (2011), s. 534, dipnot 253.; Yapının Roma Dönemi'nde, hemen doğusundaki hamamla ilişkili olarak gymnasium olabileceği düşünülmektedir. bk. Atvur (1999), s. 15, plân no 6.

bir hat çizildiğinde, Vespasianus Hamamı[149] (S6-VI) ve C Yapısı[150] (S6-VI, Yapı Ada No XXIV) bu hat üzerine net şekilde oturmaktadır. Vespasianus Hamamı ile C yapısı arasında kalan 4.80 m.'lik alan, caddenin genişliği olarak görülmektedir. Kent plânı üzerine oturtulan cadde, C Yapısı'na kadar düz bir hat izlemektedir. Bu alanda izlenen duvarlar, Roma Dönemi caddesinin, C Yapısı'nın hemen batısından güneye doğru yaklaşık 5 m. kıvrılarak tekrar batı yönünde devam ettiğini ve tiyatronun[151] kuzeyine ulaştığını göstermektedir.[152] Liman ve olasılıkla tiyatronun sahne binasının kuzeyinde var olması muhtemel bir meydan arasında uzanan cadde 'Güney Kent Liman Caddesi' olarak tanımlanmaktadır.[153] (Şek. 9)

---

[149] Hamamın, Vespasianus'un (M.S. 69-79) valileri Titus Aurelius Quietus tarafından inşa ve Sextus Marcius Priscus tarafından tamir ettirildiğine dair yazıtı bulunmaktadır. bk. İplikçioğlu (2004), s. 220.; İplikçioğlu (2006), s. 80.; Yapının merkezinde batısı geniş bir apsisle sonlanan geniş bir salon bulunur. Apsisli salonun duvarlarında yer yer korunmuş tibuli sıraları mekânın ısıtılmış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle apsisli salon caldarium olarak değerlendirilmektedir. Yapının güneydoğusunda, büyük oranda ayakta olan, olasılıkla tepidarium olarak kullanılmış kuzey güney yönelimli büyük salon yer almaktadır. (Lev. 3A) Yapının güney bölümünde moloz taş ve üç-dört sıra tuğla ile oluşturulmuş almaşık duvarlar görülür. (Lev. 4A-B) Caldarium'un kuzeyinde yer alan mekânlara ait duvarlar hem işçilik hem de kodları bakımından, caldarium'un güneyindeki bölümlerden farklıdır. Yoğun toprak dolgusu ve bitki örtüsü nedeniyle hamamın bu bölümüne ait duvarlar büyük oranda izlenememektedir. Bu durum yapının plân tipolojisinin açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, kesme taşlar ile düzenli örülmüş, olasılıkla hamamın kuzey kanadının sınır duvarı olan bölüm günümüze ulaşabilmiştir. Caldarium merkez alınarak, plân üzerinde caldarium'u doğu-batı doğrultulu olarak ortadan bölen bir çizgi çekildiğinde ve bu çizginin güneyinde kalan kanatın ters izdüşümü kuzey kanata yerleştirildiğinde, güney cephe dış duvarlarıyla kuzey cepheye ait mevcut duvarların çakıştığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle, hamamın aksında caldarium'un olduğu ve Roma İmparatorluk Dönemi hamam tipolojisinde Aksial Simetrik veya Yarı Simetrik plân tipine yerleştirilebileceği önerilmektedir. Günümüze ulaşan kalıntıların ortaya koyduğu plânın aksial olmayışının sebebini ise, yapının inşası tamamlandıktan kısa süre sonra yaşanan bir depremle büyük oranda yıkılan kuzey kanadının, onarım sırasında asıl plândan sapılarak, maliyeti düşük inşa malzemeleri ve işçilikle imar edilmiş olmasıdır. (Vespasianus hamamı ile ilgili bu görüşler kazı ekibinden Arkeolog E.Ö. Öncü'ye aittir.) Ayrıca bk. Mergen (2011), s. 263-272.; Yapılan kazı çalışmalarında hamamın M.S. 4-6. yüzyıllarda işlevini kaybederek farklı amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Olcay Uçkan vd. (2009), s. 381.

[150] Roma Dönemi özellikleri gösteren C Yapısı'nın caddeye paralel uzanan ön cephesi 16.60 m., doğu cephesi ise 16.73 m. ölçülerindedir. Yapının cepheleri pseudo-isodomik teknikte örülmüştür. Blokların büyük çoğunluğunda, belirgin derz hatları oluşturan ve çok yüksek olmayan keskin bosajlar izlenmektedir. Yapı güney kentte cadde aksının belirlenmesi açısından önemlidir. Öncü (2012), s. 276-278.; Olcay Uçkan vd. (2011), s. 81-82.

[151] Tiyatronun, yarım daire plânlı cavea'sı kuzeye doğru açılmaktadır. Cavea'da görülebilen yirmi oturma sırası, dokuz krepis sırası ile sekiz kunei'ye ayrılmıştır. Analemma duvarları tiyatronun yarım daire yapısından dolayı aynı doğrultudadır. Analemma duvarları pseudo-isodomik teknikle bosajlı bloklardan örülmüştür. Parados'lar açık olarak inşa edilmiş ancak batı parados daha sonra bir beşik tonozla örtülmüştür. Tiyatronun sahne binası büyük ölçüde yıkılmıştır. Olasılıkla çok derin olmayan sahne binasında beş kapı açıklığı bulunduğu anlaşılmaktadır. Phaselis'te bulunmuş ve Olympos tiyatrosunun Tyindaris tarafından Hadrianus'un onuruna inşa edildiğini konu alan yazıta göre tiyatro M.S. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. bk. Özbek (1992), s. 9-11.; Orkestra yayı içerisinde görülen yaklaşık 2 m. genişliğinde bir kireç ocağı, tiyatro bloklarının Geç Antik dönemde yapı malzemesi olarak kullanılmak üzere eritildiğini göstermektedir.

[152] Roma Dönemi kent dokusu için bk. Öncü (2012), s. 278.;Olcay Uçkan vd. (2011), s. 82.; Olcay Uçkan (2010), s. 70-72.

[153] Mergen (2011), s. 260.

Güney kentte tespit edilen ikinci cadde, Liman Caddesi'nin güneyinde ve paralel bir hat izleyerek ilerlemektedir. Tiyatro ve Liman Bazilika'sı arasındaki hat boyunca izlenen, dikdörtgen kesme taş bloklar ile yapılmış cephelere sahip yapı bakiyelerinin konumları ve yönelişleri, caddenin izlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu doğrultu Roma Dönemi'nin iki önemli kamusal alanını birbirine bağlamaktadır. 'Tiyatro Caddesi' olarak tanımlanan bu caddenin genişliğini belirleyebilmek mevcut verilerle mümkün değildir.[154]

Bu iki cadde arasında bağlantı sağlayan, C Yapısı'nın doğu ve batı cephelerini takip ederek ilerleyen iki sokak tespit edilmiştir. Birbirlerine paralel yönelişlere sahip sokakların ortalama genişlikleri 1.50 m.'dir. Sokaklar caddelere dik açılarla bağlanmaktadır.[155]

Bu verilere göre güney kentin, birbirlerini dik kesen cadde ve sokaklarla yapı adalarına bölünmüş olduğu, Roma İmparatorluk Dönemi kent plânlamasına uygun olarak düzenli bir şehir plâncılığı anlayışıyla iskân edildiği anlaşılmaktadır. Roma ve Bizans Dönemi kent dokusu için hazırlanmış kent plânı çakıştırıldığında, kentin güney kesiminde Bizans Dönemi yapılarının büyük oranda Roma Dönemi kent dokusu kullanılarak imar edildiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli nedeni Roma Dönemi'ne ait yapıların korunmuş bölümlerinin, Bizans Dönemi'nde değiştirilmeden tekrar kullanılmasıdır.[156]

Bizans Dönemi'nde, Liman Bazilika'sının ve ek yapılarının bulunduğu alanın ana girişi, kuzeyindeki Liman Caddesi'nden sağlanmıştır. Bu durum kilise kompleksinin inşa edildiği dönemde, caddenin kullanımda olduğunu göstermektedir. Liman Caddesi'nin, Güney kentin en önemli güzergâhı olarak, Bizans Dönemi'nde de doğrultu ve genişliğini koruyarak kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Tiyatro Caddesi'nin, Bizans Dönemi'nde güzergâhını korusa da, büyük ölçüde daraldığı görülmektedir.

Güney kentin Erken Bizans Dönemi'nde, Roma Dönemi kentine göre değişiklik göstererek, güney doğuya doğru genişlediği izlenmektedir. Bu alan, (S5-IV, S5-III) güney yönde Sepet Sırtı'nın sarp kayalık yamaçlarına dayanmaktadır. Dik yamaçların sebep olduğu heyelan ve erozyona bağlı akıntılar sebebiyle bu alanın sokak bağlantısı

[154] Mergen (2011), s. 262.
[155] Öncü (2012), s. 278.; Y. Mergen (2011), s. 262.
[156] Mergen (2011), s. 262-264.

net olarak tanımlanamamaktadır. Ancak yapı adaları içerisinde yer alan kiliselerin[157] giriş açıklıkları, yamaçlarda yer alan teraslar üzerinde doğu-batı yönelişinde uzanan ve bağlantıları kuzey-güney yönelişli merdivenler ile sağlanmış sokakların varlığına işaret etmektedir.[158]

Kentin güney ve kuzeyi Göksu üzerinde yer alan üç kemer gözlü bir köprü[159] ile birbirine bağlanmıştır. (Şek. 10) Kuzey-güney doğrultusundaki köprü, kuzey ve güney kentte aynı doğrultuda ilerleyen caddelerin de birbirine bağlantısını sağlamıştır. Böylece her iki kent alanında kuzey-güney aksında kesintisiz olarak ilerleyen bir cadde oluşturulmuştur. Bu cadde güney kentte Liman Caddesini dik keserek ilerlemekte ve olasılıkla Tiyatro Caddesine ulaşmaktadır. Köprü Caddesi'nin güney kentte taş döşemeli olduğu tespit edilmiştir. (Şek. 11) Köprünün cadde ile bağlantısının ise her iki yakada merdivenler ile sağlandığı anlaşılmaktadır.

---

[157] Ceneviz kalesi olarak anılan alanda iki bazilika yer almaktadır. Farklı teraslar üzerine konumlanmış bazilikalar aralarında yaklaşık 10 m.lik kot farkı bulunmaktadır. S5-III sektöründeki üst kilise (Yapı Ada No: XXX) daha önceki yayınlarda "Ceneviz Kalesi-G4" olarak; S5-IV sektöründeki alt kilise ise (Yapı Ada No: XXIX) "Büyük Bazilika-G3" olarak tanıtılmıştır. Alt kilisenin naos'u 17.60x10 m. ölçülerindedir. Güney duvarları ana kayanın kesilmesiyle oluşturulmuştur. Naos'un doğusunda içten ve dıştan yarım daire formlu apsis yer alır. Apsis duvarının iki yanında yan neflere bakan iki pencere, kuzey duvarda ise üç pencere açıklığı izlenmektedir. Naos'un güney doğusunda kare plânlı ek bir mekân bulunur. Kilisenin batısında 12x13.93 m. ölçülerinde oldukça geniş bir atrium bulunur. Kilise, batı ve kuzey yönde bir koridorla çevrelenmiştir. Naos içerisinde kuzey nef ve atrium'un kuzey bölümü, diğer alanlardan alçak olacak şekilde, kademeli düzenlenmiştir. Bu alçak bölümler olasılıkla ahşap bir zemin kaplamasıyla kullanılmıştır. Koridorun kot seviyesi naos ve atrium'a göre 1.65 m. alçaktır. Bu durum arazi yapısının zorlamasıyla yapıya özgü bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan sondaj çalışmalarında ya da yüzeyde kilisenin taşıyıcı sistemine dair herhangi bir veri tespit edilmemiştir. Olasılıkla kilisede taşıyıcı sistem için ahşap kullanılmıştır. Kilisenin beden duvarlarında kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Atrium'un kuzeybatısındaki mekânların kemerlerinde ise taş-tuğla almaşık kemerlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Lev. 5A-B) Üst kilise, 43x23.50 m. ölçülerindeki yapı topluluğu içerisindedir. Kompleks birbirlerinden yaklaşık 3 metre kot farkı bulunan iki teras halinde plânlanmıştır. İlk teras üzerinde merkezde kilise, batısında ise farklı eksende inşa edilmiş mekânlar, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde ise kule benzeri mekânlar bulunmaktadır. Kilise, atrium ve nartheks'i olmayan bazilikal plân şemasındadır. Kilisenin apsisi içten ve dıştan yarım daire formdadır. Kilisenin girişi batıdan iki ve doğu duvarda apsisin kuzeyinde yer alan bir kapıdan sağlanmıştır. Naos'ta kuzey nef, diğer neflerden daha alçak olacak şekilde, kademeli düzenlenmiştir. Kuzey duvarda görülen hatıl izleri, bu alanın ahşap dikme ve kirişlerin taşıdığı yine ahşaptan bir yürüme düzlemine sahip olduğunu göstermektedir. Kuzey duvarda alt kotlarda izlenen pencereler kuzey nefin altında kalan bu alanın kullanıma açık bir mekân olarak düzenlendiğini göstermektedir. Kilise ve diğer mekânların duvarlarında kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Apsis yarım kubbesinde ise düzenli örgü kum taşı kullanılmıştır. (Lev. 6A-B) Her iki kilise hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk. Parman (2003a), s. 141-142.; Mergen (2011), s. 544-564.

[158] Bu alandaki olası sokak dokusu için bk. Mergen (2011), s. 290-291.

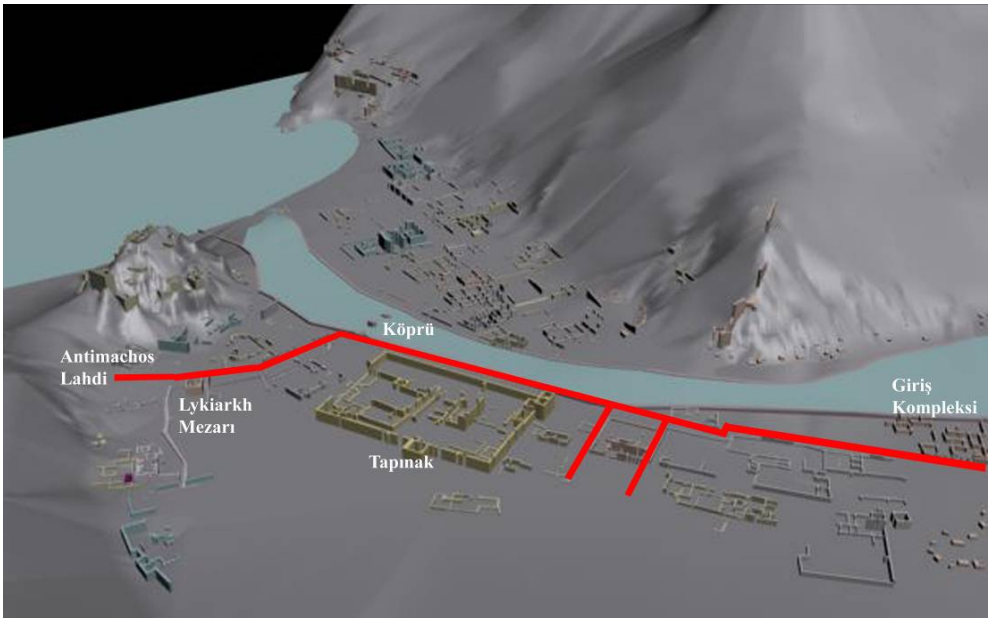
[159] Köprü, Göksu'nun memba yönü olan kuzeye doğru üçgen selyaranlara sahip iki ayak ile taşınan üç kemer gözlüdür. Kuzey köprü ayağının temel seviyesinde görülen devşirme Roma Dönemi arşitrav blokları köprünün günümüze ulaşmış bölümünün Bizans Dönemi'ne ait olduğu göstermektedir. Olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş ilk köprü temel seviyesine kadar yıkılmış ve kuzey-güney kenti birbirine bağlayan ana ulaşım hattı olmasından dolayı, kentteki diğer yapı veya yapıların blokları kullanılarak hızlı şekilde tekrar inşa edilmiştir. Öncü (2012), s. 274-5.; Olcay Uçkan vd. (2008), s. 236-237.

Şekil 10. Kuzey köprü ayağı, batıdan bakış

Şekil 11. Köprü Caddesi ve köprü bağlantısı sağlayan merdivenler, güneyden bakış.

Şekil 12. Kuzey kentte tespit edilen cadde ve sokak düzenlemesi

Kuzey kentin en önemli güzergâhı, Göksu'nun kıvrımına uygun olarak doğu-batı aksında ilerleyen caddedir. Caddenin doğu yönde başlangıcı olarak, kentin deniz yönünden girişi konumundaki Yapı Ada No X'un güneydoğusu önerilebilir.[160] Caddenin batı yönde başlangıcı net olarak tespit edilememektedir. Ancak günümüz sit alanı girişinin batısında ve girişten 285 m. uzaklıkta tespit edilen mezarlardan başladığı varsayılabilir. Caddenin izlenebilen bölümü ise S5-IX sektöründeki kilisenin[161] (Yapı

[160] Bu alanda, kaliteli işçilik gösteren ve bosajlı kesme taş bloklarla inşa edilmiş duvarlar yer alır. Bu duvarlar, işlevi net olarak anlaşılamamış olsa da, Roma Dönemi için kuzey kent içerisinde tapınak ve stoa ile beraber anıtsal niteliğe sahip üçüncü bir yapıya işaret eder. Yapının güneydoğu köşesinin kademeli düzenlemesi ve Liman Anıtsal Mezarları'na yakın olan konumu, kentin Roma Dönemi'ndeki deniz yönü girişinin burada olduğunu düşündürmektedir. bk. Mergen (2011), s. 214-216.

[161] Günümüze sadece kuzey nef ve kuzey ek mekânı ulaşan yapı Yarım Bazilika olarak adlandırılmaktadır. Yapılan kazı çalışmaları sonucu elde edilen veriler neticesinde kilise için plân ve kesit restitüsyonu yapılabilmiştir. (Lev. 7A-B) Buna göre kilisenin 18.25x11.28 m. ölçülerindeki naos'u, stylobat üzerinde beşer sütun dizisiyle üç nefe ayrılmıştır. Naos'un doğusunda içten ve dıştan yarım daire formlu apsis bulunur. Kilisenin nartheks'i yoktur. Batıdaki 12.80x11.28 m. ölçülerindeki atrium'dan nef eksenlerinde bulunan kapılar ile doğrudan naos'a girilmektedir. Atrium'un batısında ise 4.02 m. genişliğinde bir mekân daha bulunur. Kilisenin kuzeyinde yer alan ek mekânın kuzey cephesi arkadlı bir düzenlemeye sahiptir. Buradan iki kapı açıklığıyla doğrudan kuzey nefe giriş sağlanmıştır. Apsisin kuzey ve güneyinde yer alan köşe odaları, apsis arkasındaki bir koridorla birbirleriyle bağlantılıdır. Kilise, atrium'dan merdiven ile ulaşılan galeri katına sahiptir. Yapının duvarlarında moloz taş kullanılmıştır. Kuzey nefe ait pencerelerde ise taş-tuğla almaşıklığında kemerler kullanılmıştır. (Lev. 8B) Kilisenin naos'unda, opus-tesselatum tekniğinde mozaik kullanılmıştır. Kilise arkeolojik verilere göre 6. yüzyıla tarihlenmektedir. bk. Gökalp ve Yıldırım (2010), s. 371-379.; Yapının, mezarlık alanına yakınlığı sebebiyle Nekropol Kilisesi olduğu düşünülmektedir. Y. Mergen (2010), s. 325.; Yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları için ayrıca bk. Olcay Uçkan (2008b), s. 55-56.; Olcay Uçkan vd. (2009), s. 379-380.

ada No I) kuzeyindeki alanda, Giriş Kompleksi[162] (S5-IX, Yapı ada No II) olarak tanımlanan yapının kuzey batı köşesinde karşılıklı konumlanmış mezar sıraları arasında başlamaktadır. Bu alandan itibaren mezarlar, Göksu kıyısı boyunca doğuya doğru sıralı ve düzenli konumlarıyla izlenebilmektedir. Böylece caddenin, batıda nekropol alanından başlayarak, Göksu'nun kuzey yakasına paralel olarak ilerlediği ve doğuda Liman Anıtsal Mezarları'na[163] kadar kesintisiz olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Cadde üzerinde kuzeye doğru uzanan ve caddeye dik açıyla bağlanan iki sokak tespit edilebilmektedir.[164] (Şek. 12)

Kuzey kentin diğer önemli güzergâhı Köprü Caddesi olarak tanımlanan, güney-kuzey yönelişli caddedir. Cadde güneyde köprüden başlayarak, doğuya kayık bir aksta kuzey yönde Lykiarkh Marcus Aurelius Arkhepolis'in anıt mezarına[165] (S8-VII) doğru ilerler. Bu noktada anıt mezarın cephe yönelişine uygun olarak kuzeydoğuya doğru

[162] Kentin batı yönde girişine yakın olduğu için Giriş Kompleksi olarak adlandırılan yapı yaklaşık 25x35 m.lik çok odalı bir birimdir. (Lev. 9A) Dere ıslah duvarı da kullanılarak oluşturulan yapı, kuzeyde cadde ile bağlantılıdır. (Lev. 9B) Birbirleriyle organik bağlantılı ondört mekândan oluşan yapının güneyinde bir avlu yer alır. Kuzey yönde cadde kenarına paralel ilerleyen mekân kemerli açıklıklara sahiptir. Aynı şekilde güney yönde dereye bakan alanda da kemerli düzenlenmiş koridor bulunur. Yapı duvarlarında tamamen moloz taş kullanılmıştır. Kazı çalışmalarında elde edilen buluntular M.S. 5.-7. yüzyıl içerisinde değerlendirilmektedir. Bu sebeple yapının Erken Bizans Dönemi içerisinde kullanılmış bir konut olduğu düşünülmektedir. bk. Olcay Uçkan vd. (2011), s. 82-83.; Mergen (2011), s. 338-345.; Yapılan kazı çalışmaları ve buluntular için bk. Olcay Uçkan (2012), s. 81.; Olcay Uçkan (2011), s. 76.; Olcay Uçkan vd. (2011), s. 82-83, 87-89.; Olcay Uçkan (2010), s. 66-67.

[163] Liman Anıtsal Mezarları (LAM) olarak anılan mezarlar, kuzey kentin deniz yönde girişinde yer alır. Mezar odaları M.S. 3. yüzyıl içerisinde değerlendirilmektedir. Yan yana bulunan tonozlu mezar odalarından doğudakinde (LAM-1) tek bir lahit yer alır. Batıdaki mezar odasının (LAM-2) iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Mezar odası içerisinde Kaptan Eudemos (LAM-2B) ve yeğeni Zosimos'a (LAM-2A) ait iki lahit yer alır. Mezar odasının zemini çok renkli işlenmiş bir av sahnesinin betimlendiği mozaikle kaplıdır. 5. yüzyıl özellikleri gösteren mozaikler ise mezar odasının bu dönemde de kullanıldığını göstermektedir. Adak ve Atvur (1997), s. 11-27.; Atvur (1999), s. 20-23.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 119-123.

[164] Mergen (2011), s. 217-220.

[165] Anıt mezar yaklaşık olarak 8.50x9.30 m. ölçülerinde kareye yakın plânlı ve tonoz örtülüdür. Doğu yöndeki giriş kapısı 2.80 m. genişliğindedir. Mezar odası içerisinde, U şeklinde yerleştirilmiş podyum üzerinde hyposorion'lara sahip üç lahit tespit edilmiştir. A Lahdi Prokonnesos'tan ithal edilmiştir ve atölye çıkışı sonrası ayrıntıları işlenmemiştir. Girişin tam karşısında yer alan B Lahdi Sidemara tipindedir ve oldukça kaliteli bir işçilik göstermektedir. Ön ve arka uzun yüzlerde beşer niş içerisinde figürler işlenmiştir. Lahdin kapağı iki figürün uzandığı kline şeklindedir. C Lahdi Sanduka tipindedir ve sade yapılmıştır. Yapılan kazılar esnasında girişin sağında bulunan iki adet dikey konumlanmış pişmiş toprak künk sıvı sunularıyla bağlantılıdır. M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği anlaşılan anıt mezarın zemininde doğrudan toprağa yapılmış iki ve tuğla döşemeli bir basit mezar tespit edilmiştir. Mezar odasının aynı aileden gelenlerce 4. yüzyıla kadar kullanıldığı düşünülmektedir. bk. Atilla ve Çelgin (1991), s. 75-105.; Atilla (1992), s. 105-115.; Hoplon ismiyle de bilinen Markus Aurelius Arkhepolis'in sülalesi M.S. 180'lerden M.S. 300'lere kadar beş kuşak takip edilebilmektedir. bk. Uğurlu (2007), s. 16.; A ve B lahitleri günümüzde yerinde görülebilmektedir. Restore edilen B lahdi ise Antalya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

dönerek Antimachos Lahti'ne[166] (S8-VI) doğru uzanır. Kesin olarak anlaşılamamakla beraber, Lykiarkh ve Antimachos mezarlarının anıtsallıkları ve birbiriyle ilişkili konumları bu alanda bir meydan düzenlemesi olabileceğini düşündürmektedir.[167] Olasılıkla bu meydandan, doğuda yer alan ve 'Akropol Tepesi' olarak isimlendirilen yerleşim alanına doğru bir sokak düzenlemesi yer alır. Aynı şekilde meydandan batıya doğru, Mozaikli Yapı'nın[168] (S8-VII, Yapı Ada No XIV) yer aldığı alana ulaşan başka bir sokak düzenlemesi bulunduğu önerilebilir.

---

[166] İn-situ durumdaki Lykia Tipi lahit doğu-batı yönünde durmaktadır. Kapak semerdam biçimli ve mahya kirişlidir. Lahitin altında hyposorion bulunur. M.S. 2. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenmektedir. bk. Uğurlu (2007), s. 281-282.; Mezar anıtının alt yapısında krepis'in cavea sıralarındaki gibi içe oval profilli olması ve köşelerde aslan ayaklarının yer alması, Olympos'taki başka anıt mezarlarda da görülmektedir. LAM-1'de yer alan lahitte, Lykiarkh Mezarı'nda, Alkestis Lahdi'nde benzer düzenleme vardır. Örneklerin tümü, kentin ileri gelenlerine ait mezar anıtlarıdır. Mezarın taban seviyesi 4.45 m. kotundadır. Bu sonuç, Kuzey Kent'in bu bölümünde cadde-sokak seviyesiyle ilgili bilgi vermesi açısından önemlidir. bk. Olcay Uçkan (2011a), s. 80.

[167] Olcay Uçkan (2011a), s. 80.; Mergen (2011), s. 223-225.

[168] Yapı yaklaşık olarak 21x18.50 m. ölçülerinde, merkezde geniş bir oda ve etrafında sıralanan dokuz mekândan oluşan, kuzeybatı-güneydoğu yönelişli, dikdörtgen bir kompleks biçimindedir. Yapının güneyinde, köşelerde L payeler ve aralarında sütunlar ile dört yönden portko'lu düzenlenmiş peristyl bulunur. Yapı'nın ikinci kat hizasında halen görülebilen duvarlar ve J odasındaki taş basamaklar sayesinde çift katlı olduğu bilinmektedir. Zemin katta A, C ve D odalarının kuzey yönünde eksedralar yer alır. (Lev. 10A-B) Zemin kattaki odalar tuğla, taş ve taş-tuğla almaşık olarak yapılmış ve pandantif geçişli küçük kubbelerle örtülmüştür. (Lev. 13A) D odası üzerindeki mevcut izlerden bu odanın daha geniş ve yüksek bir kubbe ile örtülü olduğu dolayısıyla burada ikinci katın mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. İkinci kat birbirine D odası eksedrası üzerinden geçen bir koridorla bağlanan iki geniş oda şeklinde plânlanmıştır. Birinci katta, C odasının güneyinde 1.75x0.75 m. ölçülerinde, kesme taş kullanılarak oluşturulmuş küçük bir havuz yer alır. Yapının beden duvarlarında moloz taş, köşelerde ise kaba yontu kesme taş kullanılmıştır. Düzensiz moloz taş örgü arasındaki derzler kalın harç tabakasıyla vurgulanmıştır. Harç üzerinde mala benzeri bir aletle yapılmış dalgalı çizgiler mevcuttur. (Lev. 12B) Kubbe ve kemerler ise kesme taş-tuğla almaşıklığındadır. Niş yarım kubbelerinde tuğlalar sepet örgüsü oluşturacak biçimde, üçlü gruplar halinde dikey ve yatay olarak değişen düzende yerleştirilmiştir. (Lev. 11A) Nişlerde izlenen tuğla işçiliği yapının kubbelerinde de görülür. C odası niş kemeri üzerinde, B ve C odalarının batı-doğu duvarlarında, H ve I odalarının kuzey-güney duvarları üzerindeki kör kemerlerde iki sıra yatay tuğla dizisi arasında testere dişi şeklinde bir çerçeve bulunur. (Lev. 11B) D odasından peristyl'e geçiş sağlayan üçlü açıklığın görülen kemer düzenlemesi üç kademelidir. Kemer ayağı üzerinde yatay iki sıra tuğladan sonra başlayan kademeli kemerlerin ilk ikisinde tuğlalar üçerli gruplar halinde dikey ve yatay şekilde alternatifli sıralanmıştır. Üçüncü kademe ise ince tuğla bantlar arasında testere dişi şeklinde bir çerçeve görünümündedir. (Lev. 12A) İç mekânlarda bu şekilde süslemenin önemli unsuru haline gelen tuğla, dış cephede daha az tercih edilmiştir. Sadece almaşık teknikteki kemerlerin tuğlaları dış cepheye yansır. Yapının her iki katında opus-tesselatum, peristyl'de ise opus-sectile mozaik kullanılmıştır. Alt kat mozaikleri in-situ olarak korunmuştur. Az bir kısmı in-situ korunmuş ikinci kata ait mozaikler ise toprak dolgu üzerinde görülebilmektedir. Alt katta D Odası eksedra alanında Thalassa mozaiği tespit edilmiştir. (Lev. 13B) C odasında ise geometrik kompozisyonlar içerisinde tavşan, keçi, balıklar ve su kuşlarından oluşan zengin bir mozaik yer alır. (Lev. 14A-B) Alt kat mozaikleri 3. yüzyıl sonu- 4. yüzyıl başına tarihlenmektedir. İkinci kat mozaiklerinde doğu kanatta bitkisel ve geometrik motifler tercih edilmiştir. (Lev. 15A) Batı kanatta ise dört mevsim kişileştirmesi şeklinde kadın büstlerinin yer aldığı bir düzenlemenin bulunduğu anlaşılmıştır. (Lev. 15B) İkinci kat mozaikleri 5. yüzyılın son çeyreği- 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Yapılan kazı çalışmalarında, tamamı M.S. 5-7. yüzyıllar arasında değerlendirilen taş eserler, seramikler, cam ve maden eserler ile II. Justinus dönemine (565-578) ait dört bronz sikke ele geçirilmiştir. Mozaikli Yapı'nın; 4. yüzyıl veya öncesine ait hamam yapısının tekrar kullanılarak, 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başında, özenli bir konut olacak şekilde

Kuzey kentte doğu-batı aksında Göksu boyunca ilerleyen caddenin kuzey yakasında üç krepis'ten oluştuğu anlaşılan krepidoma yer alır. (Şek. 13) Krepidoma, üzerinde yer aldığı caddenin Köprü Caddesi ile kesişme noktasından itibaren batıya doğru 153 m. boyunca izlenebilmektedir. Krepidoma, olasılıkla Roma dönemi stoa'sına ait olmalıdır. Stoa'nın kuzeyinde Roma Dönemi tapınağı yer alır. Diğer yönlerden sınırları anlaşılamayan tapınağa ait temenos alanı, güney yönde stoa ile sınırlanmaktadır.[169]

Şekil 13. Cadde üzerinde görülen krepis sıraları

Tapınak ve temenos alanı ile stoa, kuzey kentin merkezini oluşturmaktadır. Bu merkez doğu, batı ve kuzey yönlerde nekropol alanlarıyla çevrelenmiştir. Doğu ve batıda kent girişlerine kadar uzanan mezar alanları, kuzeyde Yolmaca Sırtı eteklerine kadar yayılmıştır. Bu mezarlar içerisinde LAM, Lykiarkh ve Antimachos gibi anıtsal nitelikli örnekler de yer alır. Bununla beraber Kuzey Kent içerisinde Roma Dönemi sivil

plânlanarak, tekrar inşa edildiği düşünülmektedir. bk. Öztaşkın ve Öztaşkın (2012), s. 329-346.; Yapıdaki mozaikler hakkında detaylı bilgi için bk. M. Öztaşkın (2012), s. 709-720.; Yapıda gerçekleştirilen kazı çalışmaları için bk. Atvur (1999), s. 23-26, 29-30.; Olcay Uçkan (2008b), s. 53-55.; Olcay Uçkan vd. (2009), s. 377-378.; Olcay Uçkan (2010), s. 67-68.; Olcay Uçkan vd. (2010), s. 233-234.; Olcay Uçkan vd. (2011), s. 85-87.

[169] Cadde kenarında bu şekilde krepis sıralarıyla ulaşılan stoa düzenlemesinin en yakın benzeri Phaselis antik kentinde karşımıza çıkar. Bk. Schäfer (1981), s. 87.; Ayrıca Likya bölgesi içerisinde Oinoanda, Kadyanda ve Tlos kentlerinde de krepis sıralarıyla yükselen stoa düzenlemeleri mevcuttur. Aşkın (2006), s. 76-91. Krepis sırası bulunan bu caddelerin stadion işlevini de üstlendiği düşünülmektedir. O. Alp (1998). *Şehircilik açısından Roma döneminde Likya kentleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 98-99.; Epigrafik kaynaklardan elde edilen veriler sonucunda kentte Hephaistos, Themis ve Pythia adına oyunlar düzenlendiği bilinmektedir. Stadion olarak kullanılmış olabilecek bir yapı izine rastlanmayan kentte bu işlev benzer örneklerin işaret ettiği üzere cadde ile sağlanmış olabilir.

dokusuna ait olabilecek, Liman Hamamı[170] haricinde, herhangi bir yapıya rastlanmamaktadır. Bu durum Kuzey Kentin, tapınım ve kentin ileri gelenlerinin anısına düzenlenmiş bir ziyaret merkezi olduğunu göstermektedir. Güney Kent ise kamusal yapılarıyla gündelik hayatın merkezi konumundadır.

Kuzey Kentin yerleşim yapısında Bizans Dönemi ile beraber görülen en önemli değişim, tüm kuzey kentin sivil yapılar ile yaşam alanına dönüştürülmüş olmasıdır. Roma Dönemi nekropol alanları dâhil olmak üzere, Omurga Dağı yamaçları ve Akropol Tepesi'nde Geç Antik dönem sivil konutlarıyla karşılaşılır. Bununla beraber Bizans Dönemi'nde sahil şeridinin Göksu'nun kuzeyinde kalan bölümünün de yerleşime açıldığı anlaşılmaktadır. Bu alanda yoğun kum yığınları altında kaldıkları için plân özellikleri tam olarak anlaşılamasa da sivil konutlar oldukları önerilebilecek yapılar görülmektedir. Konutların kuzeyinde ise, Çıralı Vadisi'nin başladığı kayalık yükseltinin hemen altında transeptli plâna sahip bir kilise[171] (S11-V) yer alır. Kilise sahil boyunca izlenebilen yapıların sonuncusu durumundadır.

Bu dönüşüm olasılıkla 4. yüzyıl içinde başlamıştır. Bu öneri için en önemli veri, Mozaikli Yapı'nın 4. yüzyıla ait ilk evresinin bir hamam yapısı olmasıdır.[172] Olasılıkla

---

[170] Liman Hamamı olarak tanımlanan yapı (S7-VI, Yapı Ada No XI) Kuzey Kent'in doğusunda, kent girişine yakın bir konumdadır. Yaklaşık olarak 40x20 m. ölçülerindeki yapının duvarlarında tubuli sistemi izlenebilmektedir. Bizans Dönemi içerisinde de yine hamam işleviyle kullanılmaya devam edildiği anlaşılan yapının, bu dönem ekleri ve tamiratları sebebiyle, tipolojisi yapılamamaktadır. Yapının kuzey batısında apsisli iki mekân görülür. Hamamın koridor ve odalarının tonozlu oldukları anlaşılmaktadır. bk. Mergen (2011), s. 413-420.; Kuzey kentin mekânsal işlevine bağlı olarak Patara, Andriake ve Phaselis örneklerinde olduğu gibi liman hamamı olarak inşa edilen yapı kuzey kentte bilinen tek Roma Dönemi hamamıdır. Mergen (2011), s. 216.

[171] S11-V sektöründe yer alan yapı transept plânlıdır. Piskoposluk Kilisesi ile beraber kentteki iki transeptli bazilikadan birisidir. Yapının batısı kayalığa yaslanmaktadır. Doğu-batı aksında apsis yarım dairesi dâhil batıdaki kayalığa kadar ölçülebilen uzunluğu 47.50 m., naos genişliği ise 16.20 m.dir. Transeptin doğu batı yönde genişliği 11.30 m., kuzey güney yönde uzunluğu ise 24.40 m.dir. Naos'un kuzey duvarına bitişik durumda yaklaşık olarak 2.5x2.5 m. ölçülerinde bir ek yapıya ait izler görülmektedir. (Lev. 16A) Çevresinde modern restoranlar ve bunlara bağlı birimler bulunan kilisenin apsis ve naos duvarları, mevcut dolgudan sonra 2.20 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. (Lev. 18A) Batısında kayalığa yaslanan kilisenin girişinin nasıl sağlandığı anlaşılamamaktadır. Kayalık yüzey alt kotta içbükey bir form kazanır ve bu alan kilisenin nartheks'ini karşılar. Kaya yüzeylerinde nitelikleri net olarak anlaşılamasa da figürler içerdiği anlaşılan duvar resimleri görülmektedir. (Lev. 17B) Apsis üzerinde dikdörtgen şekilli üç pencere açıklığı alt seviyelerde korunmuştur. (Lev. 16B) Apsis duvarı yüzeyinin alt bölümünde rhombuslardan oluşan levha taklidi bir bezeme görülmektedir. (Lev. 17A) Freskolar sıva üzerine astarlama yapıldıktan sonra (intonaco) uygulanmıştır. Kilise içerisinde Erken Bizans Dönemi özelikleri gösteren mimari plastik eserler ele geçmiştir. (Lev. 18B)

[172] Yapıya plân bakımından en yakın örnek Anemurium'da Hamam II 7a olarak adlandırılan yapıdır. bk. F. Tülek (2004). *Late Roman and early Byzantine floor mosiacs in Cilicia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Urbana: Indiana Bloomington ve Illinois Üniversiteleri, s. 238-240.; Yapı'nın ilk evresinde 4. yüzyıla ait bir hamam olabileceği daha önceki araştırmalarda da belirtmiş ancak detaylı bir değerlendirme yapılmamıştır. U. Peschlow (2001). Die kirche von tersane auf Kekova Adası. überlegungen zum

hamam, bu alanda yerleşmeye başlayan sivil dokunun ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştır.

4. yüzyıl için verilerimiz az olsa da, 5.-6. yüzyıllarda kentin sosyal yaşam alanlarının ve kent merkezinin kuzey kente yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Tapınak alanı üzerine konumlanan Episkopeion kentin idari ve dini merkezini oluşturmuştur. Böylece, Roma Dönemi'nde tapınak merkezli ve etrafında nekropol alanlarından oluşan kuzey kent, Bizans Dönemi'nde episkopeion merkezli ve etrafında ağırlıklı olarak konutlardan oluşan yeni fiziksel yapısına kavuşmuştur.

Erken Bizans Dönemi'nde kuzey kentin cadde ve sokak dokusunun, yerleşimin niteliği değişmiş olsa da, Roma Dönemi kurgusuyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Tespit edilebilen sokak güzergâhlarında daralma ve genişleme gibi Roma Dönemi'ne göre farklılıklar izlense de genel güzergâh ve doğrultular yaklaşık aynıdır. İptal edilen veya kapatılan sokak ya da cadde yoktur.[173] Bizans Dönemi'nde nekropol alanları üzerine konumlanmış yapı adaları arasında oluşan dar geçitlerin aynı zamanda sokak işlevini de karşıladıkları anlaşılmaktadır.

Kentteki Roma Dönemi mezar anıtlarında yapılan çalışmalarda Lykiarkh Anıt Mezarı'nın 4. yüzyılda, LAM1 ve 2 mezar odalarının ise 5. yüzyılda kullanılmaya devam edildiği tespit edilmiştir.[174] Ancak bu iki örnek dışında Roma mezarlarının hangi ölçüde Hıristiyanlar tarafından tekrar kullanıldığı anlaşılamamaktadır.

Bizans Dönemi nekropolü olasılıkla Kuzey Kent'tedir. Roma Dönemi mezarlarının girişlerinde bulunan yazıtların kontürmarklanmaması, mezarlarda Hıristiyanlığa işaret edecek herhangi bir yazıt ya da sembole rastlanmaması, Bizans Dönemi nekropolünün Hıristiyan geleneklerine uygun biçimde ve başka bir alanda düzenlendiğini göstermektedir. Bizans Dönemi nekropolü için, herhangi bir veri bulunmamakla beraber, topografik yapısı ve yapılaşmaya müsait olmakla beraber hiç yapı kalıntısı bulunmaması nedeniyle Gölbüşü alanı önerilebilir.[175]

Lykischen kirschenbau, *Günışığında anadolu Cevdet Bayburtluoğlu için yazılar* (Ed: C. Özgünel ve O. Bingöl). İstanbul: Homer Kitabevi, s. 201.

[173] Mergen (2011), s. 235-236.

[174] Lykiarkh Anıt Mezarı zeminde 4. yüzyıl içerisinde değerlendirilen tuğla döşemeli basit mezar tespit edilmiştir. bk. Atilla (1992), s. 115.; LAM1 ve 2'de görülen tamirat izleri ve mozaiklerin 5. yüzyıl özellikleri göstermesi mezar odasının bu dönemde de kullanıldığını göstermektedir. bk. Adak ve Atvur (1997), s. 14.

[175] Mergen (2011), s. 236.

3. Olympos Kenti Episkopeion Yapı Topluluğu

3.1. Kent İçerisindeki Konumu

Olympos Antik Kenti, Göksu tarafından kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılan, doğu yönünde Akdeniz'e açılan ve dağların sınırladığı derin bir vadinin iki yakasına yerleşmiştir. Göksu ile ayrılan kuzey ve güney kent, bir köprü ile birbirine bağlanmıştır. Episkopeion kentin kuzey bölümünde, doğu-batı aksında kentin merkezinde bulunmaktadır.[176] (Plân 1) Kuzey kentin genel fiziki dokusunda tespit edilen iki önemli caddenin kesiştiği alanda konumlanmıştır.

Bu caddelerden ilki derenin kuzey yakasına paralel olarak devam eden caddedir. Bu cadde doğuda kentin girişindeki Liman Anıtsal Mezarları'ndan başlar ve episkopeion'un güneyi boyunca devam ederek, batıda yer alan nekropol alanına kadar uzanır. Kuzey kentin doğu-batı aksındaki en önemli ulaşım güzergâhı konumundaki cadde ortalama 8-10 m. genişliğindedir. Kuzey kent için diğer önemli cadde ise kuzey-güney hattında ilerleyen ve köprü ile güney kente bağlanan caddedir. Güneyde köprüden başlayan cadde, episkopeion'un doğu kanadı boyunca ilerler, Lykiarkh Marcus Aurelius Arkhepolis'in anıt mezarı önünden geçerek kuzeyde Antimachos Lahti'nin yer aldığı meydana bağlanır. Bu cadde ortalama 6-8 m. genişliğindedir. İki cadde köprünün kuzey yakasında kesişmektedir.

Doğu-batı aksında yer alan caddenin kuzey yakasında üç krepis'ten oluştuğu anlaşılan krepidoma yer alır. (Şek. 13) Krepidoma, köprü ayağının kuzeyinde, kuzey-güney doğrultulu cadde ile kesişme noktasından itibaren batıya doğru 153 m. boyunca izlenebilmektedir. Krepidoma, olasılıkla kuzey cadde boyunca ilerleyen Roma Dönemi stoa'sına ait olmalıdır.[177] Stoa'nın kuzeyinde Roma Dönemi tapınağı yer alır. Diğer yönlerden tam sınırları anlaşılamayan tapınağa ait temenos alanı, güney yönde stoa ile sınırlanmaktadır.

---

[176] Episcopion, kazı ekibi tarafından oluşturulan kent plânı üzerinde S6-VIII, S6-VII, S7-VIII ve S7-VII sektörlerinin sınırları içerisinde kalmaktadır. Ayrıca kent içerisindeki yapı adalarının ayrı birer birim olarak ele alınması biçiminde yapılan tanımlamada "Yapı Ada No IX" olarak adlandırılmaktadır. (Plân 2)

[177] Krepis sıraları görülen alanın agora olması gerektiğini öneren araştırmalarda mevcuttur. Hellenkemper ve Hild (2004), s. 760. Ancak agoranın ticari faaliyetin yoğun olduğu anlaşılan güney kentte olması gerektiği de belirtilmiştir. J. Elsner (1988). *Sites antiques du sud-quest de l'anatolia*. Paris: Luirirs Bleus, s. 211.

Şekil 14. Olympos Kenti 5-7. yüzyıl cadde ve sokak dokusu

Roma Dönemi'nde kuzey kentin iki ana ulaşım güzergâhı konumundaki bu caddeler, Hıristiyan dönemi yapılaşmasında da işlevlerini korumuşlardır. Daralma ve genişleme gibi Roma Dönemi'ne göre farklılıklar izlense de genel güzergâh ve doğrultular yaklaşık aynı kalmıştır. Episkopeion, iki caddenin kesiştiği noktada, Roma Dönemi tapınağının temenos alanı üzerine konumlanmıştır. (Şek. 14)

Doğu ve güneyinde ana caddeler ile çevrelenen episkopeion'un batısında ortalama 3 m. genişliğinde bir sokak yer almaktadır. Kompleksin kuzeyi ise günümüzde bataklık alanı durumundadır. Günümüzde Gölbüşü Mevkii olarak adlandırılan bataklık alanı çevresinde bazı duvar bakiyeleri görülmekle birlikte bu alandaki mimari dokunun niteliği anlaşılamamaktadır.[178] Ancak kompleksin kuzey duvarı üzerinde görülen kapı açıklıkları bu alanda da doğu-batı yönde bir sokağın bulunması gerektiğini göstermektedir.

[178] Bugün bataklık durumunda olan alanın, mimari dokunun bulunmayışına ve kuzey kentte yer alan drenaj kanallarının konumlarına göre kentin yaşamını sürdürdüğü dönemlerde göl olduğu düşünülmektedir. bk.: Mergen (2011), s. 203.

Kuzey Kent 4. yüzyıldan itibaren yerleşime açılmış, özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda kentin yaşam alanının yoğunlaştığı alan konumuna gelmiştir. Bu dönem için kent yaşamının idarî ve dini merkezi konumundaki episkopeion da; doğu ve güneyinde caddeler, kuzey ve batısında ise sokaklar ile kentin tüm yaşam alanlarından kolay ulaşımın sağlanabildiği fiziki avantajlara sahip bir konumda yerleşmiştir.

3.2. Roma Dönemi Yapılaşması ve Bizans Dönemi'ndeki Dönüşümü

Olympos Antik Kenti ortasından geçen Göksu ile ikiye bölünmektedir. Bu sebeple kuzey ve güney olmak üzere iki parçalı bir yapı ortaya koymaktadır. Sivil ve kamusal yapıların tespit edilmemiş olması, Roma Dönemi'nde kuzey kentin tapınım alanı ve kentin ileri gelenlerine ait mezarların bulunduğu ziyaret alanı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Roma Dönemi yapılarından tapınağın, geniş bir temenos alanı içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Episkopeion kuruluşunda devşirme olarak kullanılan mimari bloklar temenos alanı içerisinde tapınak haricinde başka yapıların da olduğunu göstermektedir, ancak bu yapıların niteliğini anlamamızı sağlayacak veriler tespit edilmemiştir.

Tapınak ilk olarak C. Fellows tarafından tanıtılmıştır.[179] G. Bean, tapınağın kuzeyindeki bataklık alanını, yapının inşa edildiği zamanda var olan bir göl olarak ele almış, bu nedenle cella cephe duvarının kuzey yüzünü dış cephe olarak değerlendirmiştir.[180] M.U. Anabolu ayrıntılı bilgi vermeden yapıdan tapınak olarak bahsetmiştir.[181] C. Bayburtluoğlu, yapının ion düzeninde in-antis plânlı bir tapınak olduğunu söylemiştir.[182] A. Diler ise verilerin yetersizliğine dayanarak yapıyı tapınak olarak tanımlamak yerine işlevini belirleyemediği bir yapı olarak ele almıştır.[183] Ü. Serdaroğlu ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir tapınak olduğu düşüncesindedir. Tapınağın prostylos plânında olabileceğini de belirtmiş, ancak önerisinde in-antis plânlı olması gerektiğini vurgulamıştır. Araştırmacı tapınak kapısının kuzeyinde yaptığı temizlik çalışmasında cella'nın kuzey sınırını tespit etmiştir. Buna göre tapınak cella'sı

[179] Fellows (1838), s. 213.
[180] Bean (1999), s. 155-156.
[181] M.U. Anabolu (1970). *Küçük Asya'da bulunan Roma imparatorluk çağı tapınakları,* İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, s. 43-44.
[182] Bayburtluoğlu (1982), s. 18.
[183] Diler (1988), s. 112.

10.70x12.53 m. ölçülerindedir.[184] Tapınağın cella girişinde yer alan heykel kaidesindeki yazıtta, kaidenin üzerinde Marcus Aurelius'a ithaf edilmiş bir heykelin bulunduğu anlaşılmaktadır. Heykelin tapınakla ilişkili olduğu düşünülmekte ve bu nedenle yapı M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.[185]

Kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmiş Roma Dönemi tapınağından günümüze sağlam olarak sadece güney cella duvarı ulaşmıştır. (Şek. 15) Tapınağa ait diğer mimari parçalar ise kapının güneyinde yoğun bir yıkıntı halinde görülebilmektedir. Bu alanda tespit edilen sütun parçaları ve dört adet sütun başlığı tapınağın İon Düzeni'nde ve prostylos plânında olduğunu göstermektedir. Cella duvarı alt bölümde sadece kalın, üst bölümde ise bir ince bir kalın sıralar halinde kesme taş bloklardan pseudo-isodomik teknikte yapılmıştır. En üstte üç fascia'lı sima üzerinde astragal profille sonlanan duvar tacı görülmektedir. Cephenin merkez ekseninde yer alan kapının genişliği 2.90 m., mevcut dolgudan sonra görülebilen yüksekliği ise yaklaşık 5 m.dir. Kapının söveleri ve lentonun alt bölümü aynı şekilde işlenmiştir. Böylece kapı üç yönden aynı dekorasyon ile çevrelenmiştir. Bu çerçeve içten dışa doğru profil hatlarında inci-makara dizisi bulunan üç fascia'lı bordür ile inci dizisi, ion kymation'u ve lotus-palmet dizisi içeren dış profilli silmelerden oluşmaktadır. Lentonun dışa çıkıntılı üst bölümü alttan üste doğru sırasıyla inci-makara dizisi, ion kymation'u, lotus-palmet dizisi, dil motifi, spiral sarma, geisipodes, inci-makara dizisi ve lotus-palmet dizisi içeren dış profilli silmeler şeklindedir. Lentonun iki yanında birer parodis bulunmaktadır. Parodis'lerin yan yüzlerinde birbirine kanallarla bağlanan volütler, ön yüzlerinde aşağı doğru sarkan akanthus yaprakları işlenmiştir. Ön yüzlerdeki akanthus yaprağı altından çıkan dikey bir inci-makara dizisi, balteus hattında volütlerin arasında uzanmaktadır. Lento bloğunun alt yüzündeki soffit bezeme içerisinde merkezde bir Medusa başı ve iki yanında kıvrım dallar yer alır. Kapının sövelerini oluşturan bloklardan bazıları işlenmeden bırakılmıştır. Bu durum yapının süsleme programının tamamlanamadığını göstermektedir. (Şek. 16)

[184] Serdaroğlu (2004), s. 80-82.; 2012 yılı içerisinde yapılan çalışmalarda tapınağın kuzey duvarına ait temel seviyesindeki bloklar açığa çıkarılmıştır.
[185] Bean (1999), s. 155.; Serdaroğlu (2004), s. 151. Bu noktada heykel kaidesinin orijinal yerinde bulunmadığını belirtmek gerekir. Kaide, moloz yıkıntı üzerinde Roma Dönemi zemin kotundan oldukça yüksekte tespit edilmiştir.

Şekil 15. Roma dönemi cella duvarı güney cephe

Şekil 16. Roma dönemi tapınağı lento bloğu

Cella duvarının iki yanında güneye doğru çıkma yapan kesme taş bloklar tapınağın ante duvarlarına aittir. Cephe üzerinde görülen duvar tacını oluşturan bloklar da aynı yönde dönüş yaparak ante duvarlarının üzerine uzanmaktadır. Ante duvarı hatlarında doğu ve batıda aynı kotta yer alan iki plaster başlığı dikkat çekicidir. Duvara

bağlı bu blokların üç yüzü de ortada kare kesitli bir silme ve üst kesimde astragal profillidir. Blokların duvara bağlı olan yüzü dışındaki üç yönünün profilli olması, bunların ante duvarı içinde kalmadığını gösterir. Kapının güneyindeki yıkıntı içerisinde de, plasterler ile aynı genişlikte konsol şeklinde çıkıntılara sahip sütunlar görülmektedir. Ayrıca ante duvarları önünde yıkıntı içerisinde dairesel fascia'lı bloklar tespit edilmiştir. (Şek. 17) Bu veriler tapınağın ante duvarlarının kemerli açıklıklara sahip olduğunu göstermektedir.[186]

Şekil 17. Roma dönemi tapınağına ait dairesel fascia'lı blok

Güney cella duvarının ante çıkıntılarından sonra doğu ve batıda devam ettiğini gösteren bloklar bulunmaktadır. Mimari detaylar bu blokların yapının inşası sırasında buraya konulduklarını, dolayısıyla cella duvarının iki yan kanatta devam ettiğini göstermektedir. Cella duvarının doğu ve batısında ilerleyen bu alanlardaki duvarlar, moloz taş kullanılarak örülmüştür ve episkopeion'un çevre duvarlarıyla birleşmektedir.[187]

Cella duvarının kuzey yüzünde kesme taş blokların özellikle kenarlarında daha özensiz tıraşlandığı dikkati çekmektedir. Burada lento bloğu üzerindeki ve sövelerdeki izlerden kapı açıklığının ahşap çerçeve içerisine alınmış bir kapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

[186] Tapınağın Roma Dönemi mimari dokusuna ait bu görüşler kazı ekibinden Arkeolog Emre Öğül Öncü'ye aittir.
[187] A. Diler doğu ve batı yönde devam eden bu duvarların Roma Dönemi yapısıyla ilişkili olduğunu söylemektedir. bk. Diler (1988), s. 112.

Güney cella duvarı haricinde diğer duvarları tahrip olmuş tapınağın cella'ya ait doğu ve batı duvarlarının bir bölümü görülebilmektedir. Bu duvarlar ante duvarları aksında kuzey yönde devam etmektedir. Bu duvarlara ait in-situ bloklar izlenebilmektedir ancak her iki duvarında aynı kotta alt bölümleri, kesme taş yerine harçlı moloz taş ile örülmüştür. (Şek. 18-19) Doğu cella duvarının alt kotunda izlenebildiği kadarıyla bu örgünün altı sıra tuğla ve moloz taştan oluşan almaşık teknikte olduğu anlaşılmaktadır. Almaşık teknikteki bu örgü güney cella duvarının doğuya doğru devam eden yaklaşık 2 m.lik bölümü üzerinde de görülmektedir. Bu duvar örgüsü yapıda gerçekleşen bir onarımla ilişkili olmalıdır.

Şekil 18. Roma dönemi tapınağı kuzey cella duvarı, batıdan bakış

Şekil 19. Roma dönemi tapınağı kuzey cella duvarı, doğudan bakış

Tapınak geniş bir temenos alanının kuzey duvarının merkezinde konumlanmıştır.[188] Temenos alanının güneyinde dereye paralel olarak devam ederek kenti doğu-batı aksında kat eden bir cadde bulunmaktadır. Roma Dönemi temenos'una bu caddeye paralel basamaklı bir düzenlemeyle ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Cadde üzerindeki krepis sıralarının bir bölümü görülebilmektedir. Krepis sıralarının kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda dokuz adet söve görülmektedir. Bu sövelerin ortalama 3.5 m. kuzeyinde de tapınağın temenos'unu güney yönde sınırlayan duvarın bir bölümü görülmektedir. (Şek. 20) Temenos duvarı, dört sıra tuğladan oluşan bir hat ve moloz taş

[188] Tapınak ve temenos'un bu tasarımına benzer örnekler çoğunlukla Roma Dönemi forumlarında karşımıza çıkar. Ancak Laodikeia kentinde de cadde kenarında yer alan A Tapınağı da benzer şekilde konumlanmıştır. bk. C. Şimşek (2008). 2007 yılı Laodikeia antik kenti kazıları, *30. KST* (2) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 418-420, Resim 8-9. (Lev. 19A-B); Olympos örneğinde olduğu gibi ayrı bir temenos duvarı ile sınırlanan tapınaklar Likya bölgesi içerisinde Kadyanda, Antiphellos, Simena, Phaselis ve Pınara kentlerinde yer alır. E. Aşkın (2006). *Kent plânı ve mimari yapılaşma açısından Cilicia ve Lycia bölgelerindeki Roma dönemi kentlerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi, s. 120.

ile almaşık düzende örülmüştür. Bu veriler ışığında caddenin kuzey yakasında temenos alanının güneyinde, caddeden krepis sıralarıyla ulaşılan bir stoa olduğu düşünülmektedir.

Temenos'un girişi olasılıkla güneyden sağlanmıştır. Güney duvarın bugün izlenemeyen 20 m.lik kısmı kuzeydeki tapınak kapısı aksına denk gelmektedir. Yıkıntılar arasında görülen sütun parçaları ve mimari bloklar, ana caddeye bakan bu alanda özenli bir kapı açıklığı olması gerektiğini düşündürmektedir.

Şekil 20. Roma dönemi temenos güney duvarı kuzey yüzü

Alanın Roma Dönemi mimarisine ilişkin bu tespitler için duvar örgülerindeki ayırt edici özellikler temel alınmıştır. Yapı kompleksi içerisindeki tüm yapılarda düzensiz örgü moloz taş kullanılmış olmasına rağmen sadece cella duvarlarındaki onarımda ve temenos'un güney duvarında almaşık uygulama görülür. Bu duvarlarda kullanılan moloz taşların cepheye bakan yüzleri kırılarak düzleştirilmiştir. Taşlar arasında bağlayıcı olarak küçük kırıklar şeklinde çakıl taşı katkılı koyu renkli harç kullanılmıştır. Alan içerisindeki kilise, vaftizhane gibi Bizans Dönemi yapılarında ise tamamen moloz taş kullanılmıştır. Bu duvarlarda taş yüzeyleri kırılmamıştır ve kullanılan harç farklıdır. Kentte yer alan diğer Bizans Dönemi yapılarında da benzer nitelikler gösteren moloz taş

duvar örgüleri görülür. Almaşık teknikteki duvarlar ise kentin güneyindeki Büyük Hamam'da (Lev. 4A-B), Liman Bazilika'sının Roma Dönemi'ne tarihlenen duvarlarında (Lev. 1B) ve Güney Nekropol'deki tonozlu mezarlarda karşımıza çıkar. (Lev. 20A-B) Bu sebeple cella duvarlarındaki onarımda ve temenos'un güney duvarında görülen almaşık teknik, alanın episkopeion olarak düzenlenmesinden daha önceki bir döneme ait olmalıdır.

Tapınak güney cella duvarı ile güney temenos duvarı birbirine paralel bir hat izlemektedir. Temenos'un bugün görülemeyen doğu ve batı duvarları ise olasılıkla episkopeion duvarlarına temel oluşturmuştur. Temenos'un batı duvarı episkopeion'un batı duvarıyla aynı aksta; doğu duvarı ise kilisenin doğusundan geçerek episkopeion'u ikiye bölen duvar ile aynı aksta yer almalıdır. Bu durumda episkopeion'un batı bölümünün temenos alanıyla örtüştüğü anlaşılmaktadır. Kilisenin çevre duvarlarına 9 derecelik bir açıyla konumlanmış olması da, çevre duvarlarında temel olarak Roma Dönemi temenos duvarlarının kullanılmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Temenos'un sınırlarını oluşturan bu yapılanma Bizans Dönemi yapı kompleksinin kuruluşunda belirleyici olmuştur. Bizans Dönemi yapılaşmasında tapınak, güney yöndeki stoa ve krepis sıraları kompleks içerisine dâhil edilerek episkopeion inşa edilmiştir.

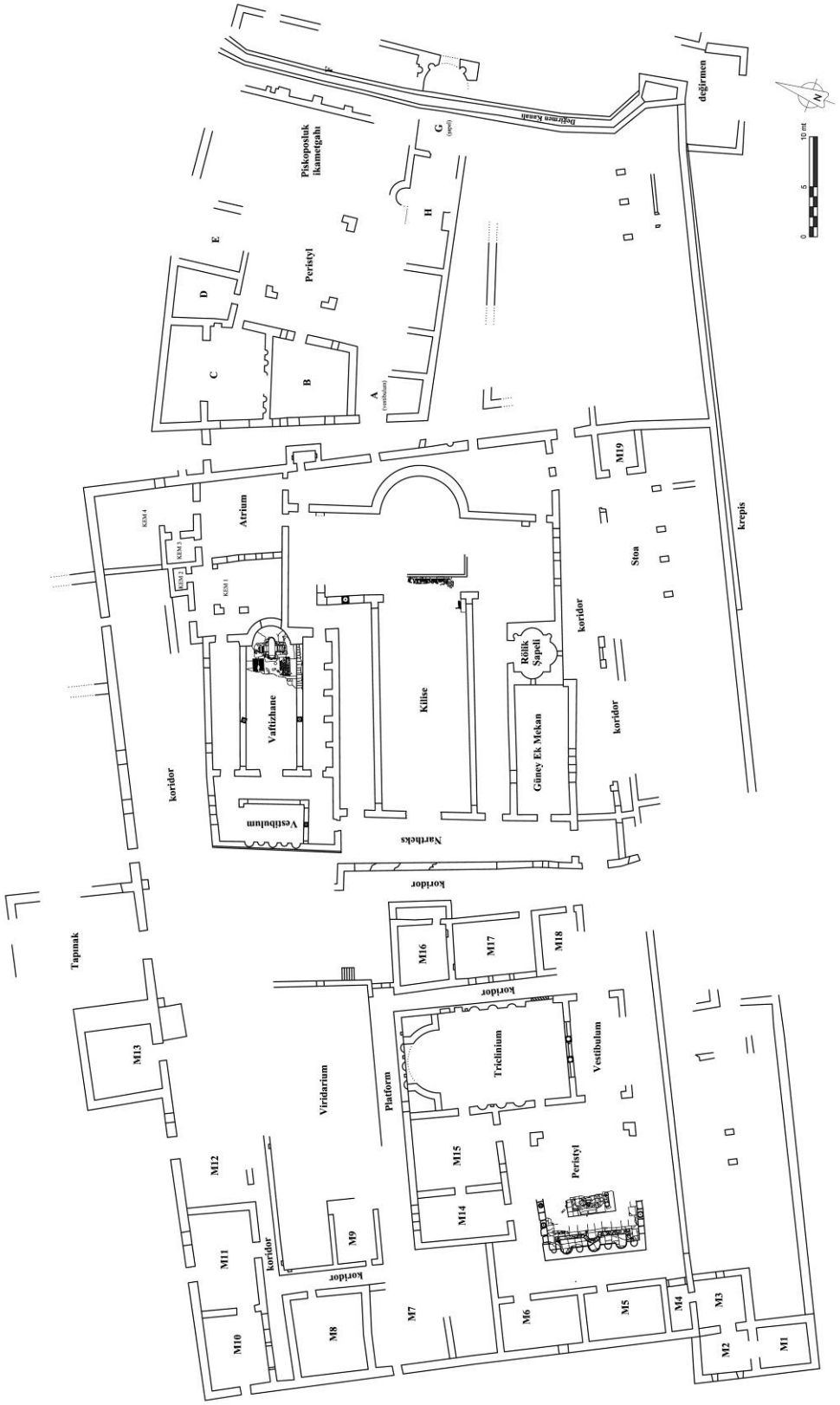
Bu dönüşüm esnasında tapınağın cella duvarının güney cephesi ve pronaos'una ait mimarinin sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Tapınaktan güneye doğru uzanan koridor, alan içerisinde kuzey güney yönde geçişi sağlayan ana koridor konumundadır. Vaftizhanenin kuzeyindeki koridor da tapınağın pronaos'unun bulunduğu alana kadar uzanmaktadır. Pronaos alanındaki yoğun yıkıntıların bu alanı işlevsiz bırakacağı göz önüne alındığında, tapınağın pronaos'unun episkopeion'un inşası esnasında ayakta olması gerekir. Vaftizhane vestibulum'u batı duvarının, bazilika nartheks'i ile aynı hatta olması beklenirken daha doğuda olması, bu alanda tapınağa ait pronaos'un ayakta olmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Böylece Roma Dönemi'nde kentin en önemli dini yapısını ve temenos'unu bulunduran alan, Bizans Dönemi'nde de aynı özelliğini koruyacak nitelikte dönüştürülerek kullanılmaya devam edilmiştir.

3.3. Episkopeion ve İçerisinde Yer Alan Birimler

Episkopeion yaklaşık 128x62 m. ölçülerinde dikdörtgene yakın bir plâna sahip kompleks biçimindedir. (Plân 3, Şek. 21) Plân özelliklerine bakıldığında ilk etapta iki parçalı bir düzenlemeye sahip olduğu göze çarpar. Kompleksin merkezi yapısı konumundaki kilisenin hemen doğusundan geçen kuzey-güney doğrultulu duvar, alanı iki parçaya bölmektedir. Bu duvarın batısında kalan alanda kilise, vaftizhane gibi cemaat kullanımına ait dini yapılar ile triclinium, peristyl ve çok sayıda mekân görülmektedir. Batı bölüm kendi içinde ortalama 90x62 m. ölçülerindedir. Duvarın doğusunda kalan bölümde ise küçük bir şapel ve küçük bir peristyl'e sahip Piskoposluk Konutu bulunmaktadır. Kompleksin doğu bölümü kendi içinde ortalama 38x54 m. ölçülerindedir. Ancak kompleksin doğusundaki alan, yanından geçen geç dönem değirmen kanalı inşası sebebiyle oldukça tahrip olmuştur ve büyük bölümünün işlevi anlaşılamamaktadır. Bu düzenlemesi ile episkopeion içerisinde, görevlilere ait birimler ve cemaat kullanımına ait bölümleri ile piskoposun özel yaşamına hizmet eden birimlerin birbirlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır. (Plân 4)

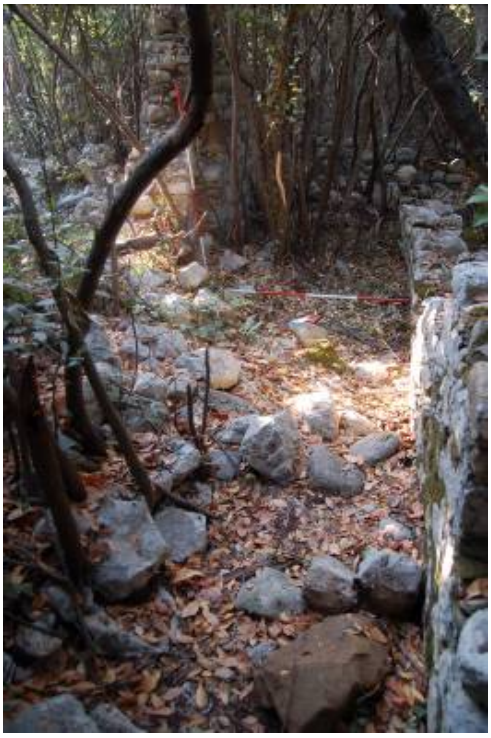
Tüm yapı kompleksi 9.40 m. yüksekliğe kadar izlenebilen yüksek ihata duvarları ile çevrelenmiştir. Ortalama 0.90 m. kalınlığındaki bu yüksek duvarlar üzerinde batıda iki, kuzeyde dört kapı açıklığı bulunmaktadır. Güney cephede bugün izlenemeyen yaklaşık 20 m.lik kısım dışında duvar üzerinde kapı açıklığı görülmemektedir. Olasılıkla episkopeion'un ana giriş kapısı, cadde bağlantısını sağlayan güney duvarda, Roma Dönemi temenos'unun da giriş kapısının bulunması gereken alanda yer almaktadır. Görülen kapıların tamamı batı bölüme girişi sağlamaktadır. Piskoposluk konutunun bulunduğu doğu bölümün doğu ve kuzey kanatları tahrip olduğu için bu bölümün sokak-cadde bağlantısını sağlayan kapı açıklıkları tespit edilememektedir.

Şekil 21. Episkopeion röleve plânı

Büyük boyutlu yapıların konumlandığı batı bölüm içerisindeki yapılar arasındaki ulaşım koridorlar ile sağlanmıştır. Kuzeydeki tapınaktan güneye doğru uzanan bir koridor vaftizhane ve kilise nartheks'i boyunca ilerleyerek güneye ulaşmaktadır. Vaftizhane ve kuzey çevre duvarı arasında geniş bir koridor bulunmaktadır. Kilisenin güneyinde ise bir duvarla birbirinden ayrılmış olarak paralel hatta ilerleyen iki dar koridor bulunmaktadır. (Şek. 25) Batıdaki küçük mekânlar arasında da doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu dar koridorlar yer alır.[189] (Şek. 22-24)

Kompleks içerisinde yer alan koridorların sınırlarını, koridor kenarındaki mekân duvarları oluşturmaktadır. Bu mekânlar koridora açılan kapı ve pencere açıklıklarına sahiptir. Tüm bu koridorların üstü açık olarak bırakılmıştır. Böylece koridorlar ulaşımın sağlandığı geçişler olmanın yanı sıra mekânlar için ışık kaynağı sağlayan alanlar konumundadır.

Şekil 22. M7-M8 ve viridarium arasında yer alan koridor, güneyden bakış

[189] Alanın kuzeyinde yer alan koridor ortalama 7.50 m., kilisenin güneyindeki dar koridorlar ortalama 1.20 ve 2.30 m., diğer mekânlar arasındaki koridorlar ortalama 2 m. genişliğindedir.

Şekil 23. M10-M11-M12 ve viridarium arasında yer alan koridor, batıdan bakış

Şekil 24. M16-M17-M18 ve triclinium arasında yer alan koridor, güneyden bakış

Kilisenin güneyinde yer alan ve birbirine paralel olarak düzenlenmiş iki koridor diğerlerinden farklı özellikler göstermektedir. Paralel koridorlardan güneydeki, doğu ve batı yönde herhangi bir mekâna bağlanmadan sonlanmaktadır. Kuzeydeki koridor ise batıda kompleksin kuzey-güney doğrultuda ana koridorundan başlamaktadır. Kilisenin güney hattı boyunca ilerleyerek doğuda kompleksin doğu bölümüne açılmaktadır. Kilisenin nartheks'ten sağlanan tek girişi bu koridorun batısında yer alır. Kilisenin dikdörtgen ve trikonkhos plânlı güney ek mekânlarının ve güney transept kolunun pencereleri bu koridor üzerindedir. Ayrıca iki kapı açıklığıyla kilisenin güney köşe odasıyla bağlantılıdır. İki koridor arasındaki duvarın batı kısmındaki 8.50 m.lik bir bölümü izlenmektedir. Burada duvar üzerinde kemerli geçişlerin bulunduğu görülmektedir. (Şek. 26) 1.50 ve 3.50 m. genişliğindeki bu kemerler iki paralel koridoru birbirine bağlamaktadır. Duvardaki izlerden üçüncü bir geçiş daha olduğu anlaşılmaktadır. Bu kemerler arasında kuzey ve güney yönlere doğru kemer atılımları bulunmaktadır. Kuzey güney yönelişli bu kemerlerin, herhangi bir üst yapıya bağlı olmadan, koridorları ayıran duvarı desteklemek için yapıldıkları düşünülmektedir. Kemerler ile koridordan mekânlara ulaşan ışık engellenmeden, ortadaki bağımsız duvar için destek sağlanmıştır.

Şekil 25. Kilisenin güneyinde yer alan koridorlar, batıdan bakış

Şekil 26. Kilisenin güneyinde yer alan koridorlar aralarındaki kemer açıklıkları, kuzeyden bakış

Episkopeion'un batı bölümü içerisinde cemaat kullanımına ait yapılar ve görevlilere ait birimler bulunmaktadır. Kompleksin merkezi yapısı konumundaki transeptli plân tasarımına sahip kilise, batı bölümün doğusunda yer alır. Kilisenin kuzeyinde yer alan vaftizhane kiliseyle organik bağlantı içerisindedir. Vaftizhanenin doğusu ve kuzey transept kolunun kuzeyindeki alanda küçük ek mekânlar görülmektedir. Kilisenin güneyinde dikdörtgen ve trikonkhos plânlı iki ek mekân bulunmaktadır. Kilise, vaftizhane ve ek mekânları, episkopeion'un dini yapıları olarak bir grup halinde plânlanmış durumda karşımıza çıkmaktadır.

Kompleks içerisindeki diğer büyük boyutlu yapılar ise, bir kapı açıklığıyla birbirleriyle bağlantılı olan triclinium ve peristyl'dir. Bu iki yapının M14 ve M15 ile beraber bir grup olarak plânlandığı anlaşılmaktadır. Bu yapı grubunun kuzeyinde ortalama 28x11 m. ölçülerinde geniş bir viridarium (bahçe) görülmektedir. Viridarium'un güneyinde 2.40 m. genişliğinde bir yürüyüş platformu görülmektedir. (Şek. 27) Bu platform doğu ve batıdaki koridorlar arasında bağlantı kurmaktadır.

Şekil 27. Viridarium'un güneyindeki platform

Triclinium ve kilise arasında kuzey güney hattında yerleştirilmiş üç küçük mekân yer almaktadır. Bu küçük mekânlar batısında ve doğusunda birer koridor ile diğer yapılardan ayrılmış ayrı bir birim niteliğindedir. Diğer küçük mekânlar ise kompleksin batı ve kuzey batı kanadında yan yana sıralanmış durumdadır. Bu küçük mekânlardan güney batıdaki M1 ve M2 ile kuzeyde yer alan tapınak cella'sı ve batısındaki M13 kompleksin genel dikdörtgen plân şemasından dışa taşkın olarak plânlanmıştır. Kompleksin güney çevre duvarı ile Roma Dönemi temenos'unun güney duvarı arasında kalan alan içerisindeki mekân düzenlemesi, bazı duvar bakiyeleri görülebilse de, yoğun yıkıntı ve bitki örtüsü sebebiyle anlaşılamamaktadır. Bu alanda sadece doğuda küçük bir mekânın (M19) varlığı tespit edilebilmektedir.

Kilisenin doğusundan geçen duvar ile iki bölümlü bir yapı gösteren episkopeion'un doğusundaki alanda piskoposa ait özel birimlerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümün doğu ve kuzey duvarı tamamen tahrip olmuştur. Yoğun yıkıntı ve bitki örtüsü sebebiyle bölümün özellikle güney yarısına ait mimari doku izlenememektedir. Tespit edilebilen yapılar küçük bir peristyl'e sahip konut ve bu konuta bağlı küçük bir şapeldir. Konut yaklaşık olarak 26x40 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Peristyl dört L paye ve aralarında sütunlu

düzenlenmiştir. Merkezdeki peristyl'in dört kanadında mekânlar sıralanmıştır. Bu mekânlardan güney doğu köşede bulunan alan ise küçük bir şapel işlevindedir.

Episkopeion'un iki bölümü arasındaki bağlantı üç kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Bu kapılardan güneydeki, kilisenin güneyinde ilerleyen dar koridor ile bağlantılıdır. Diğer iki tanesi ise apsisin iki yanındaki köşe odalarında yer almaktadır. Sonradan kapatılmış olduğu anlaşılan başka bir kapı ise vaftizhanenin kuzeydoğusundaki KEM4'ün[190] doğusunda yer alır.

Episkopeion'un güneydoğu köşesinde 19. yüzyılda inşa edilen değirmen kanalının su oluğu bulunmaktadır.[191] 0.70 m. kalınlığında moloz taş duvarlar ile yapılan su oluğu, kuzeyde 2 m. genişlikten güneyde 1 m. genişliğe doğru daralan kanal içerisinde, %45 eğimli bir rampa düzenindedir. (Şek. 29) Rampanın güneyinde 10x5 m. ölçülerinde domuzluk bölümü yer alır. Domuzluğun güneyindeki açıklık ile su, değirmenden dereye tahliye edilmiştir.[192] Değirmene su getiren kanal ortalama 0.80 m. genişliğindedir. (Şek. 28) Episkopeion'un doğu kanadı boyunca güney-kuzey hattında ilerleyen su kanalının inşasında bu alandaki yapıların malzemesi kullanılmıştır. Bu sebeple episkopeion'un doğu kanadı tahrip olmuştur. Su kanalı piskoposluk konutunun şapelini de kuzey-güney hattında ikiye bölmektedir.

Güney cephe 127 m. uzunluğundadır. Cephe en üst noktada, krepis sırasından 6.45 m. yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Tüm cephede kompleksin genel yapısına uygun olarak düzensiz örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Kireç katkılı beyaz harç ile birbirine bağlanmış moloz taşlar arasında taş yongaları ve az sayıda tuğla parçaları yer alır. Cepheye temel olarak Roma Dönemi stoa'sının krepis sırasının kullanıldığı görülmektedir. Üç sırası izlenebilen krepis'ler 0.35 m. yüksekliğinde kesme taşlardan yapılmıştır. (Şek. 13, 31) Krepis sırası doğuda cephe köşesinden 4 m. batıda başlamakta ve batı yönde cephe hattı boyunca 46 m.lik alanda izlenebilmektedir. Bu hizanın batısında kalan alanda, yıkıntı birikmesi sebebiyle cephenin temel seviyesi görülememektedir.

---

[190] Vaftizhanenin kuzeydoğusunda yer alan mekânlar KEM (Kuzeydoğu Ek Mekânlar) şeklinde kısaltılmış ve numaralandırılarak tanımlanmıştır.

[191] Bu alanda görülen değirmen ve değirmene bağlı su kanalı Olympos kentinde görülen tek Türk Dönemi yapısıdır. Değirmenin 1850'li yıllarda Kıbrıslı Hacı Hasan isimli bir kişi tarafından yapıldığı bilinmektedir. Atvur (1999), s. 15.; Parman ve Olcay Uçkan (2006), s. 588.

[192] Su değirmenlerinin genel yapısı ve örnekleri için bk. A. Bir ve M. Kayral (1998). Osmanlı döneminde Anadolu'da kullanıldığı bilinen alttan çevirmeli su değirmenleri ve su kaldırma düzenleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, II,* s. 173-186.

Şekil 28. Episkopeion'un doğusundan geçen değirmen kanalı, kuzeyden bakış

Cephenin doğu köşesine eklenmiş olarak değirmen yer almaktadır. Burada cephenin kuzey yönde dönüşüne ait köşe örgüsü izlenebilmektedir. (Şek. 29) Duvarın köşe noktasında kaba yontu kesme taşlar uzun yüzleri atlamalı olarak iki farklı cepheye doğru yerleştirilmiş ve köşe örgüsünde dayanıklılık sağlanmıştır. Cephenin batı köşesi de aynı özelliktedir.[193] (Şek. 30) Cephe örgüsünde dikkati çeken bir özellik, moloz taşların temel hattı olarak kullanılan krepis sırasından 2.57 m. yükseklikte, yatay bir hat şeklinde düzgün sıra oluşturacak şekilde dizilmiş olması ve örgünün bu hattan sonra tekrar başlamasıdır. Moloz taşlar ile oluşturulan bu hat üzerinde taş yongası sık kullanılmıştır. Bu uygulama ile duvarın statik açıdan dayanıklılığı artmıştır.

Cephe üzerinde günümüze ulaşabilen bölümlerde toplam dokuz adet, ortalama 0.50x0.15 m. ölçülerinde dar dikey dikdörtgen formda, mazgal pencere açıklığı görülmektedir. Cephe duvarında örgüdeki değişiklik sebebiyle anlaşılan tamirat izleri mevcuttur. Günümüze ulaşan sıva izinin görülmediği cephede inşa iskelesi kuruluşuna ait delikler yer alır.

[193] Köşe örgülerindeki bu düzenleme tüm kompleksin çevre duvarı köşelerinde ve kompleks içerisindeki büyük boyutlu yapıların köşelerinde uygulanmıştır.

Şekil 29. Episkopeion güney cephe doğu köşesi ve değirmenin su oluğu

Şekil 30. Episkopeion güney cephe batı köşesi

Şekil 31. Episkopeion güney cephe

Batı cephe 61.44 m. uzunluğundadır. Cephede güney köşede, M1 ve M2'nin bulunduğu 12.60 m. uzunluğundaki kısım cepheden 4.64 m. dışa taşkındır.[194] Cephe en üst noktada, önündeki toprak dolgudan 9.12 m. yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. (Şek. 33)

M1 ve M2'nin cephe üzerinde birbirleriyle kesişen noktalarında dilatasyon görülmektedir. Bu alanda M2'nin batı ve güney duvarları köşe yapar ve M1'in batı duvarı bu köşeye yaslanmaktadır. Böylece M1 ve M2 duvarları organik bağlantılı olarak örülmemiştir. Sadece alt kısımlarda tek bir kaba yontu kesme taşın her iki cephe örgüsüne girecek şekilde yerleştirildiği görülmektedir.[195] (Şek. 32)

[194] Cepheden dışa taşkın düzenlenmiş bu kısım doğu-batı aksında Roma Dönemi temenos duvarıyla aynı hizada yer almaktadır.

[195] Kompleks içerisinde, buradaki uygulamaya benzer olarak yapılmış, dilatasyon derzine sahip başka örneklerde görülmektedir. Bu şekilde dilatasyon derzlerine sahip duvar birleşmeleri yaygın olarak iki duvarın farklı inşa evresinde yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber dilatasyon derzi uygulamaları; büyük boyutlu yapıların temellerinde farklı sürede gerçekleşebilecek oturmaların ya da depremlerin yaratacağı gerilmelerin, duvarlara en az zararı vermesi için, duvarların sürekliliğinin kesilmesi amacıyla da yapılmaktadır. Bu sebeple episkopeion içerisinde görülen bu dilatasyon derzlerinin, inşa evresine işaret etmediği düşünülmektedir. Kompleks içerisinde iki farklı mekâna ait üç duvarın kesiştiği noktalarda ya da payandalarda tercih edilen bir örgü tekniği olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekildeki birleşme alanlarında çok az sayıda taş iki farklı mekân duvarına birden yerleştirilmiştir. Dilatasyon derzi ile ayrılan duvarların malzeme-teknik niteliklerinin paralel olması bu görüşü desteklemektedir. Olympos Antik Kenti içerisindeki diğer yapılarda da benzer uygulamalar görülmektedir.

Şekil 32. Episkopeion batı cephe, M1 ve M2 duvarları arasındaki dilatasyon

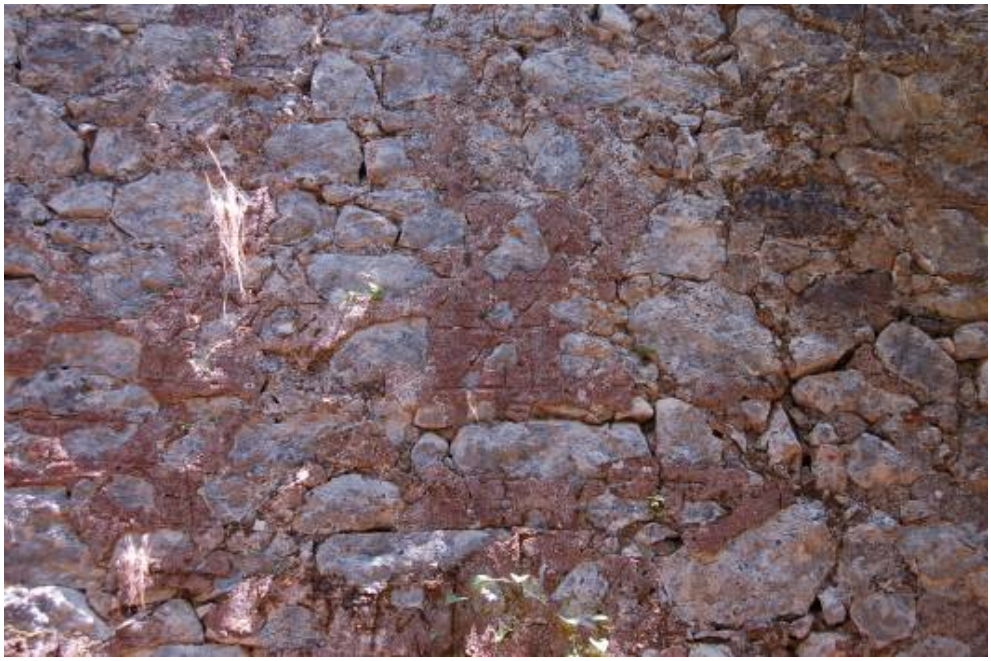
Cephe duvarı örgüsünde ilk dikkati çeken özellik güney köşedeki dışa taşkın kısmın cephenin kalan kısmından farklı özellikler göstermesidir. Örgüsünde güney cepheyle paralel özellikler gösteren dışa taşkın kısımda kireç katkılı beyaz harç kullanılmıştır. Derz hatlarında kalın tutulan harç üzerinde mala benzeri bir alet ile yapılmış dalgalı çizgiler mevcuttur. Cephe örgüsünde güney cepheyle paralel aksta sık taş yongası ve tuğla kullanılarak düz bir hat oluşturulmuştur.

Cephenin kalan kısmında kullanılan moloz taşların dışa bakan yüzlerinin kırılarak düzleştirildiği görülmektedir. Örgü içerisinde taş yongaları daha sık kullanılmıştır ve hiç tuğla yer almaz. Taşları bağlayıcı olarak küçük kırıklar şeklinde çakıl taşı katkılı koyu renkli harç kullanılmıştır. Kullanılan harç derz hatlarında kalın değildir. Derz hatları tüm cepheyi de kaplayan sıva ile kapatılmıştır. Kullanılan sıva iri taneler şeklinde kiremit kırığı katkılı ve kırmızı renklidir. Sıva üzerinde mala benzeri bir aletle yapılmış dikey, yatay ve diyagonal çizgiler görülmektedir. (Şek. 34) Cephenin dışa taşkın kısmında görülen düz hat uygulaması bu kısımda karşımıza çıkmamaktadır.[196]

[196] Cephenin bu kısmında görülen özellikler kompleksin kuzey cephe duvarı, kompleksi kuzey-güney yönde ikiye ayıran duvar ve almaşık duvarların moloz taş kısımlarında görülen özellikler ile paraleldir.

Şekil 33. Episkopeion batı cephe

Şekil 34. Episkopeion batı cephe duvarı, detay

Batı cephenin kuzey köşe örgüsü kompleksin diğer köşeleriyle aynı niteliktedir. Ancak burada diğer köşedekilere oranla daha büyük boyutlu ve daha düzgün kesilmiş ancak perdahlanmamış kesme taşlar kullanılmıştır.

Cephe üzerinde görülen M7 ve M10'a açılan kapı açıklıkları cepheyle aynı nitelikte taşlar ile oluşturulmuştur. M7'ye açılan kapı 1.10 m., diğeri 0.90 m. genişliğindedir. (Şek. 35) Kapıların üst bölümlerindeki yıkıntıların formundan kemerli düzenlendikleri anlaşılmaktadır. M10'a açılan kapı kemerinde tuğla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kemer örgüsü kapı yan duvarlarıyla aynı hizada başlamaktadır. M6'a bakan 0.94 m. genişliğindeki pencere de aynı niteliktedir. M5'in ikinci katına ait 0.94 m. genişliğinde iki pencere açıklığının alt kısımları korunmuştur. (Şek. 33) M2'nin alt ve üst katına ait ikişer mazgal pencere açıklığı görülmektedir. Alt kat pencereleri 0.20x0.60 ölçülerinde, üst kat pencereleri 0.25x0.70 ölçülerinde dar dikey dikdörtgen formdadır. (Şek. 36)

Şekil 35. Episkopeion batı cephe üzerinde M7'ye açılan kapı açıklığı

Şekil 36. Episkopeion batı cephe M2'nin batı duvarı

Şekil 37. Episkopeion batı cephede görülen kesilmiş duvar izlerinden doğudaki

Cephe duvarında örgüdeki değişiklik sebebiyle anlaşılan tamirat izlerinin yanı sıra söküldükleri anlaşılan doğu-batı yönlü iki duvara ait izler mevcuttur. 0.90 m. kalınlığındaki duvarlar tüm cephe boyunca yükselmektedir. Cephe duvarı ile organik bağlantıyla örülmüş duvarların daha sonra söküldükleri anlaşılmaktadır. Sökülen yüzeylerde taş aralarının gri renkli sıva ile kaplandığı görülmektedir. (Şek. 37)

Kuzey cephe 92 m. boyunca izlenebilmektedir. (Şek. 38, 40) Görülen duvar episkopeion'un batı bölümünü karşılar. Cephenin, episkopeion'un doğu bölümüne ait duvarları günümüzde izlenememektedir. En üst noktada, önündeki toprak dolgudan 9.40 m. kadar izlenebilen cephe, malzeme teknik özellikler açısından batı cephenin kuzey kısmıyla benzer özellikler göstermektedir. Moloz taşların dışa bakan yüzleri kırılarak düzleştirilmiş, örgü içerisinde taş yongaları sık kullanılmıştır. Küçük kırıklar şeklinde çakıl taşı katkılı koyu renkli harç, derz hatlarında kalın değildir. İri taneler şeklinde kiremit kırığı katkılı ve kırmızı renkli sıva üzerinde mala benzeri bir aletle yapılmış dikey, yatay ve diyagonal çizgiler görülmektedir. (Şek. 39)

Şekil 38. Episkopeion kuzey cephe, tapınak kapısının batısında kalan bölüm

Şekil 39. Episkopeion kuzey cephe, detay

Cephe üzerinde komplekse girişi sağlayan dört ve sonradan kapatılmış bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapılardan en doğuda kuzey koridora ve en batıda M11'e açılan kapılar kemerli düzenlenmiştir. M11'a açılan kapının kemer bölümü yıkılmıştır. Doğudaki kapı kemeri tamamen tuğladır. Kemer örgüsünde kullanılan 32x25x5.5 cm. ölçülerindeki tuğlalar arasında harç dar tutulmuştur. Kemer örgüsü kapı yan duvarlarıyla aynı hizada başlamaktadır. M12'e ve kuzey koridora açılan diğer kapı açıklıklarında Roma Dönemi lento ve söveleri devşirme olarak kullanılmıştır. M12'e bakan kapının lentosu yıkılmıştır. Kullanılan söveler sadedir. Kuzey koridora bakan, tapınak alanının doğu yanındaki kapıda kullanılan bloklar ise profillidir. Kapıda kullanılan blokların profilli yüzleri cepheye değil koridora bakmaktadır. Bu yüzde söveler üç fascia'lı silme ve devamında astragal dış profile sahiptir. Aynı nitelikleri taşıyan lento bloğu üstte iç bükey profilli konsol çıkmasına sahiptir. (Şek. 41) Sonradan kapatılmış kapı cephenin kuzey koridora bakan bölümünde yer alır. Cepheden tam olarak izlenemeyen kapının koridora bakan yüzünde bosajlı blokların devşirme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 40. Episkopeion kuzey cephe, tapınak kapısının doğusunda kalan bölüm

Şekil 41. Episkopeion kuzey cephe, tapınak kapısının doğusunda yer alan kapı açıklığı, güneyden bakış

Cephede kapıların dışında sonradan kapatılmış oldukları anlaşılan üç pencere yer alır. Pencerelerden bir tanesi kuzey koridora, diğer ikisi M11 ve M12'e bakmaktadır. Dikdörtgen şekilli pencerelerde devşirme kesme taş bloklar kullanılmıştır.

M13 cepheden dışa taşkın durumdadır. İki katlı mekânın doğu duvarı Roma tapınağı cella'sının batı duvarına dayanmaktadır. Mekânın kuzey ve batı cepheleri, tüm cephenin genel örgüsüyle paralel özellikler göstermektedir ancak duvar yüzeylerinde kırmızı sıva görülmemektedir.

Cephe üzerinde, batı cephedeki gibi, sökülmüş duvar izleri görülmektedir. Kuzey-güney yönelişli 0.90 m. kalınlığındaki üç duvara ait bu izlerden en batıdaki toprak dolgudan 4.20 m. yüksekliğe kadar, diğer ikisi tüm cephe boyunca yükselmektedir. Sökülen yüzeylerde taş araları gri renkli sıva ile kaplanmıştır. Bu izlerden en batıdakinde duvar yüzeyindeki kırmızı sıvanın kesilen duvara doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. (Şek. 42) Sökülen yüzeylerdeki sıva üzerinde keskin uçlu bir aletle yapılmış kazıma haç motifleri görülmektedir. (Şek. 43)

Cephe duvarının batıya yakın ve yüksek kotta korunmuş bölümünde bir sıra hatıl deliği görülmektedir. Bu hatıl sırası olasılıkla cephe üzerinde görülen sökülmüş duvarların oluşturdukları mekânlara ait örtüye ait düzenlemeye aittir. (Şek. 40)

Şekil 42. Episkopeion kuzey cephe üzerinde görülen kesilmiş duvar izlerinden en batıdaki, detay

Şekil 43. Episkopeion kuzey cephe üzerinde yer alan kesilmiş duvar izleri üzerinde görülen kazıma haç motifleri

Cephenin görülebilen kısmının doğuya yakın alanında kuzey-güney doğrultulu iki duvar bakiyesi mevcuttur. Temel seviyesinde izlenebilen duvarların örgüleri cepheyle organik bağlantılı değildir. Cephenin doğu ucu, kompleksi ikiye ayıran duvar ile köşe noktada son bulmaktadır. Bu köşe, cephenin batı köşesiyle benzer nitelikte örgüye sahiptir. Kompleksin doğu bölümünün kuzey duvarı bugün izlenememektedir.

3.3.1. Piskoposluk kilisesi

Piskoposluk Kilisesi episkopeion içerisinde en büyük boyutlu yapıdır. Organik bağlantı içerisinde olduğu vaftizhane ve diğer ek mekânlarıyla kompleksin merkezini oluşturmaktadır. (Plân 3, Şek. 21)

3.3.1.1. Plân ve genel özellikler

Tam olarak doğu batı doğrultusunda uzanmayan kilise 21 derece kuzey-kuzey doğu yönüne yaklaşmaktadır. Kilise üç nefli, nartheks'li, transeptli plân tasarımına sahiptir.

Batıda 23x4.40 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı nartheks yer alır. Nartheks güneydeki ek mekânın batı duvarı önünde de uzanmaktadır. Nartheks'e giriş güneyden tek kapı açıklığıyla sağlanmıştır. (Şek. 44) Nartheks'in batı duvarı üzerinde altı pencere açıklığı bulunduğu anlaşılmaktadır. Pencereler duvar aksının iki yanında birer pencere, kuzey ve güney köşelere yakın alanda birbirlerine yakın ikişer pencere şeklinde simetrik yerleştirilmiştir. 0.94 m. genişliğindeki pencerelerin yuvarlak kemerli düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Nartheks'in kuzey duvarındaki 1.05 m. genişliğinde bir kapı ile vaftizhane vestibulum'una geçilmektedir. (Şek. 45) Doğu duvarda ise güney ek mekâna ve naos'un üç nefine açılan kapılar bulunmaktadır. (Çiz. 5) Nef eksenlerinde yer alan dikdörtgen şekilli kapılardan merkezdeki 3.50 m., yan neflere açılan kapılar 1.75 m. genişliğindedir. Güney ek mekânın 1.38 m. genişliğindeki kapı açıklığı yuvarlak kemerli düzenlenmiştir.

Şekil 44. Nartheks giriş açıklığı, güneyden bakış

Şekil 45. Nartheks kuzey duvarı vaftizhane giriş kapısı

Naos'ta nef ayrımı stylobat'lar üzerinde sütunlar ile sağlanmıştır. (Şek. 46) Batı duvarda birer payandadan başlayan stylobat'lar doğuda T kesitli payelerde sonlanmaktadır. T payelerin kuzey ve güneyinde transept kollarının içinde yer alan birer L kesitli paye bulunmaktadır. L payeleri doğu duvarda apsisin iki yanında birer payanda karşılamaktadır. T ve L kesitli payeler arasında devam eden stylobat düzenlemesinin, doğuya dönerek apsisin iki yanındaki payandalarda sonlandığı tespit edilmiştir. Bu düzenlemesi ile kilise 'Kısaltılmış Haç Transept' plânlıdır. Kilise doğu-batı yönünde (apsis yarım dairesi dâhil) 33.50 m. uzunluğundadır. Orta nef 8.80 m., yan nefler 3.40 m. genişliğindedir. Transept kuzey-güney yönünde 26.60 m., doğu-batı yönünde 10.90 m. ölçülerindedir.

Şekil 46. Naos panaromik görünüşü, doğuya bakış

Doğuda yarım daire plânlı, 8.40 m. genişliğinde ve 4. m. derinliğinde apsis bulunmaktadır. Apsis yarım dairesi üzerinde pencere açıklığına ait izler görülmektedir. Burada olasılıkla üçlü bir pencere açıklığı düzenlemesi mevcuttur. Apsis önünde Π biçimli templon düzenlemesine ait stylobat görülmektedir. (Şek. 47) Apsis yarım dairesini üç yönden çeviren ve apsis genişliğinde yapıldığı anlaşılan templon batı yönde T payelerin 1.50 m. doğusunda başlamaktadır. Templon stylobat'ı üzerinde sütun kaidelerinin sabitlenmesi için açılmış zıvana delikleri bulunmaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında templon'a ait sütun kaideleri, sütunlar, sütun başlıkları, arşitrav ve levhalara ait parçalar bulunmuştur. Mevcut verilerden templon'un, yüksek tipte, sütunlu ve üç yönden arşitravlı düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 47. Templon stylobat düzenlemesi ve naos zemin döşemesi, güneyden bakış

Güney transept kolunun güney duvarında, bu alandaki koridora bakan 0.94 m. genişliğinde üç pencere açıklığı alt seviyelerinde korunmuştur. (Şek. 48) Güneyde ek mekânlar ve kuzeyde vaftizhane ile ortak kullanılan naos duvarlarında pencere açıklığı yer almaz. (Şek. 49, 50) Kuzey transept kolunun kuzey duvarında yer alan 1.25 m. genişliğinde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla bu alandaki küçük atrium'a, batı duvarındaki 1.25 m. genişliğinde yuvarlak kemerli kapı ile vaftizhaneye geçilmektedir. Transept kolları doğularında yer alan 1.10 m. genişliğinde kapı açıklıkları ile köşe odalarına açılmaktadır.

Şekil 48. Güney transept kolu ve trikonkhos güney cephe

Şekil 49. Naos güney duvar ve güney nef

Şekil 50. Naos kuzey duvar ve kuzey nef

Kuzey-güney doğrultusunda ilerleyerek episkopeion'u iki bölüme ayıran duvar kilisenin doğusundan geçmektedir. Bu duvar ile apsisin iki yanında köşe odaları oluşturulmuştur. Apsisin kuzey ve güneyindeki bu iki oda apsis arkasından birbiriyle bağlantılıdır. Güney oda, batısındaki bir kapı ile güney transept kolu ile güneyindeki 1.50 m. genişliğinde iki yuvarlak kemerli kapı ile güney koridorla bağlantılıdır. Bu odanın doğu duvarında kuzeye yakın konumlandırılmış 1 m. genişliğindeki kapı açıklığıyla piskoposluk konutunun bulunduğu episkopeion'un doğu bölümüyle bağlantı kurulmuştur. Kuzey köşe odasının kuzeyindeki 1.10 m. genişliğinde bir açıklık ile bu alandaki küçük atrium'a geçilmektedir. Batısındaki bir kapı ile güney transept kolu ile bağlantılıdır. Bu odanın doğu duvarında güneye yakın konumlandırılmış 1 m. genişliğindeki kapı açıklığıyla piskoposluk konutunun bulunduğu episkopeion'un doğu bölümüyle bağlantı kurulmuştur. (Şek. 51) Odanın doğusunda 2.20x1.10 m. ölçülerinde küçük bir mekân daha bulunmaktadır. Tonoz örtülü bu küçük mekânın kuzey ve güney duvarlarında dikdörtgen şekilli iki küçük niş yer alır. (Şek. 52)

Şekil 51. Kuzey köşe odası doğu duvarındaki kapı açıklığı ve arkada apsis duvarı, doğudan bakış

Şekil 52. Kuzey köşe odasının doğusundaki tonozlu mekân, doğudan bakış

Kilisenin güneyinde nartheks'ten yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla ulaşılan 12.20x5.70 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir ek mekân bulunmaktadır. Mekânın kuzey duvarında batıya yakın konumlanmış, güney nefe bakan 1.30 m. genişliğinde bir pencere açıklığı yer almaktadır. Güney duvarında ise 0.90 m. genişliğinde, bu alandaki koridora bakan üç pencere açıklığı görülür. (Şek. 53, Çiz. 6) Mekânın doğu duvarı trikonkhos plânlı ek mekân ile ortak kullanımdadır ve bu duvarda trikonkhos'a bakan 0.50 m. genişliğinde yuvarlak kemerli küçük bir pencere yer alır. (Şek. 54)

Şekil 53. Güney ek mekân güney duvar

Şekil 54. Güney ek mekân doğu duvar

Kilisenin güneyinde güney nef ile doğrudan bağlantılı kare içerisinde trikonkhos plânlı ek mekân yer alır. Trikonkhos ile nef bağlantısı, 2.25 m. genişliğinde yuvarlak kemerli geniş bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. (Şek. 49, Çiz. 3) Doğu, güney ve batı yönlerinde 2.22 m. genişliğinde, 2.63 m. yüksekliğinde üç eksedra yer alır. Eksedralardan batı ve güneydekilerin yarım kubbelerinde 0.50 m. genişliğinde yuvarlak kemerli birer küçük pencere yer alır. Eksedralar arasında köşelere yerleştirilmiş yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiş küçük nişler görülmektedir. (Şek. 55)

Şekil 55. Trikonkhos plânlı ek mekân, doğu ve güney eksedralar

3.3.1.2. Malzeme ve teknik

Kilise inşasında tüm kompleksin genel yapısına uygun olarak düzensiz örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Kireç katkılı beyaz harç ile birbirine bağlanmış moloz taşlar arasında taş yongaları ve az sayıda tuğla parçaları yer alır. Derz hatlarındaki harç geniş tutulmuştur. Beden duvarlarında, kompleksin güney çevre duvarına benzer biçimde, stylobat seviyesinden 3.84 m. yükseklikte, yatay bir hat şeklinde düzgün sıra oluşturulmuş ve örgü bu hattan sonra tekrar başlamıştır. (Çiz. 3-4) Bu uygulama ile duvarların statik açıdan dayanıklılığı artmıştır. Duvarların üst noktalarına yakın kısımlarında ise diğer kısımlara oranla daha büyük boyutlu moloz taşlar tercih edilmiştir. Apsis yarım daire örgüsünde beden duvarlarına göre daha düzenli sıralanmış moloz taşlar kullanılmıştır. Kilise duvarları ortalama 0.70 m., apsis yarım dairesi ise ortalama 1 m. kalınlığındadır.

Duvarların köşe noktalarında kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır. Köşelerdeki bu taşların uzun yüzleri atlamalı olarak iki farklı cepheye doğru yerleştirilerek köşe örgülerinde dayanıklılık sağlanmıştır. Paye ve payandalar ile stylobat'larda büyük boyutlu kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır. (Şek. 56) Paye ve payandalarda kesme taşlar arasında kalan boşlukların moloz taşlar, taş yongaları ve tuğla parçaları ile

doldurulduğu, taşların birbirlerine harç ile bağlandığı görülmektedir. Templon stylobat'ında ise kesme taşlar düzgün tıraşlanarak yüzeyleri perdahlanmıştır.

Şekil 56. Kuzey T ve L paye arasında yer alan stylobat ve üzerindeki in-situ sütun kaidesi

Nartheks'in giriş kapısı, nartheks'ten neflere ve vaftizhaneye açılan kapılar ile köşe odalarını doğu bölüme bağlayan kapılarda Roma Dönemi lento ve söveleri devşirme olarak kullanılmıştır. Diğer kapı açıklıklarında ise kaba yontu moloz taşlar kullanılmıştır. Görülebilen tüm pencere açıklıkları da kaba yontu moloz taşlardan oluşturulmuştur.

Kilisenin güneyindeki trikonkhos plânlı ek mekânın giriş kapısı da kaba yontu moloz taşlar ile oluşturulmuştur. Ancak kapı kemerinde, batı kemer başlangıcında görülebilen izlerden taş-tuğla alamaşıklığı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Trikonkhos'u oluşturan eksedra yarım kubbe kemerlerinde ve pencere kemerleri tuğla ile örülmüştür. Kemerlerde kullanılan tuğlalar 0.04 m. kalınlığındadır ve harç-tuğla oranı 1/1 olarak uygulanmıştır. Kemerler duvarlardan 0.04 m.lik bir kademeden sonra başlamaktadır. Trikonkhos içine yerleştiği karenin beden duvarları kilise ile aynı niteliktedir. Kubbede ise düzenli örgü şeklinde, küçük boyutlu kaba yontu kum taşları kullanılmıştır. (Şek. 57)

Şekil 57. Trikonkhos kubbe örgüsü

Şekil 58. Naos kuzey duvar, detay

Kilise içerisinde naos'un ve trikonkhos'un tüm duvarlarının sıvalı olduğu ve sıva üzerinde resim programları yapıldığı anlaşılmaktadır. Naos duvarlarında sıvanın yüzeye daha rahat tutunması için harç üzerine mala benzeri bir aletle dalgalı çizgiler yapıldığı

görülmektedir. Bu uygulamadan sonra tüm duvarlar gri renkli sıva ile kaplanmıştır. (Şek. 58)

Kilisenin zemin döşemesinde kireç taşı kullanılmıştır. Kazı çalışmalarında kuzey nefte beyaz renkli kireç taşı plakalar kullanıldığı tespit edilmiştir. Orta nefte templon önünde ise beyaz, gri, mavi ve açık yeşil renkte kireç taşlarından opus-sectile uygulanmıştır. Kireç taşı parçalar zemin dolgusu üzerine kireç katkılı beyaz harç ile sabitlenmiştir. (Şek. 45) Güneydeki trikonkhos ve dikdörtgen plânlı ek mekânlar ile kuzeybatıda yer alan küçük atrium'un zemin döşemesinde de kuzey nef ile aynı özellikte beyaz renkli kireç taşı plakalar kullanılmıştır.

Payandalar ile naos'un batı duvarı arasında ve nartheks'in kuzey batı köşesinde dilatasyon görülmektedir. Dikdörtgen plânlı güney mekânın kuzey batı köşesinde ve güney batı köşesinde de dilatasyon görülür. Güney batı köşede sadece tek bir taş iki duvar içerisine birden yerleştiği görülmektedir. Güney transept kolunun güney duvarının trikonkhos ile birleştiği alanda ve güney köşe odasının güney duvarının transept duvarıyla birleştiği alanda da dilatasyon izlenmektedir. (Şek. 59) Bu dilatasyonların farklı inşa evresinden kaynaklandığı düşünülmemektedir. (bk. sayfa 73, dipnot 191)

Şekil 59. Güney transept kolu ve köşe odasının birleşme noktası, güneyden bakış

3.3.1.3. Duvar resimleri

Kilisede naos, nartheks ve trikonkhos'un tüm duvarlarının fresko uygulanarak resimlendiği anlaşılmaktadır. Naos ve nartheks duvarlarında yer alan resimler oldukça tahrip olmuştur. Mevcut izlerden freskoların doğrudan sıva üzerine (arriciato) yapıldıkları anlaşılmaktadır. Görülebilen izlerde duvar resmi programlarının dikey hatlar şeklinde kırmızı bantlar ile birbirlerinden ayrıldıkları gözlemlenmektedir. Ancak resimlerde yer alan kompozisyon düzeni anlaşılamamaktadır. (Şek. 58)

Trikonkhos duvarlarında yer alan resimlerin büyük bölümü tahrip olmuş olsa da eksedra apsis yarım kubbelerinde, yağmur ve güneşe karşı nispeten korunaklı bölümlerde, nitelikleri anlaşılmaktadır.

Görülebilen alanlarda freskoların sıva üzerine astarlama yapıldıktan sonra (intonaco) uygulandığı görülmektedir. Güney eksedra yarım kubbe başlangıcının hemen altında, pencere açıklığının sol alt köşesinde bir erkek tavus kuşu betimi yer alır. Tavus kuşunun koyu kahverengi başı batıya yönelmiş durumdadır. Gövdesi yeşil, kanatları ve ayakları kırmızı renkte belirtilmiştir. Kanatları arkasından uzayan üst kuyruk tüyleri kapalı halde betimlenmiştir. Kırmızı tonlarında verilen tüyler üzerindeki gözler siyah, mavi ve sarı renklerde iç içe halkalar şeklinde yapılmıştır. (Şek. 60)

Doğu eksedra yarım kubbesinde mandorla içerisinde haç motifi görülmektedir. İç içe daireler şeklinde düzenlenmiş mandorla, yarım kubbenin merkezinde yer alır. Mandorlayı oluşturan dört daireden haç merkezinin arkasında kalan ilk daire kızıl kahve, haç kollarının uçlarına teğet geçen ikinci daire yeşil, son iki daire ise açık yeşil renktedir. Son iki daire birbirinden siyah konturlu kızıl kahve bir hat ile ayrılmıştır. Son dairenin dış konturu da koyu yeşil olarak verilmiştir. Merkezdeki haçın net olarak sadece sol kolu izlenmektedir. Siyah kontur ile belirginleştirilen haç kolunda; üç boyut etkisi oluşturacak şekilde sıralanmış; yeşil, kızıl ve koyu kahve tonlarında değerli taş taklidi bezemeler görülmektedir. Mandorlanın iki yanında, niş kavsine uygun biçimde yapılmış, birbirlerinden yeşil çizgiler ayrılan kızıl kahve düşey hatlar bulunmaktadır. (Şek. 61, Çiz. 16)

Şekil 60. Trikonkhos güney eksedra üzerinde görülen tavuskuşu tasviri

Şekil 61. Trikonkhos doğu eksedra yarım kubbesi

3.3.1.4. Zemin döşemesi

Kilise içerisinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda orta nef zemininin +4.45 m. kotunda olduğu anlaşılmıştır. Bema zemininin ise naos'tan bir kademe yüksek tutularak +4.68 m. kotunda düzenlendiği tespit edilmiştir. Zemin seviyeleri güney mekân içerisinde +4.30 m., trikonkhos içerisinde ise +4.69 m. kotlarındadır. Ancak zemin döşemeleri tespit edilen alanlarda su düzlemine paralel düzgün yüzeyler şeklinde korunamamıştır. Zaman içerisinde, doğal etkenler sonucu oluşan çökmeler sebebiyle, zemin döşemeleri özellikle mekân içlerine doğru alçalmıştır. Bu sebeple belirtilen kotlar, nispeten daha sağlam olan stylobat ya da duvar yakınındaki alanlara göre belirlenen ortalama değerlerdir.[197]

Kilisenin kuzey nefi ile güneyde yer alan dikdörtgen ve trikonkhos plânlı ek yapıların zemininde beyaz renkli plakalar şeklinde kireçtaşı kaplamalar kullanılmıştır. Güney ek mekânda yer alan kaplama plakaları 0.03 m. kalınlığındadır. Plakalar 1.02x0.80 m. ve 1.10x0.60 m. arasında değişen ölçülerdedir. Kireç taşı parçalar zemin dolgusu üzerine kireç katkılı beyaz harç ile sabitlenmiştir.

Naos'un zemin döşemesinde ise templon önünde opus-sectile uygulanmıştır. (Şek. 47, Çiz. 14) Bemayı sınırlandıran templon'un batı yöndeki stylobat'ına ait kesme taşların önünde 0.17 m. genişliğinde beyaz bir bant bulunur. Bu banttan naos'a doğru uzanan 0.20 m. genişliğinde yine beyaz renkli dört bant ile döşeme dikdörtgen plânlı beş panoya ayrılmıştır. Bu panolardan merkezdekinde mavi ve gri renkli paralelkenar şekilli sectileler şevronlar oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Bu merkezi panonun kuzey ve güneyinde yer alan panolar birbirleriyle simetrik düzenlenmiştir. Merkezde yer alan panonun iki yanındaki panolarda gri ve açık yeşil üçgen sectileler kullanılmıştır. Üçgenler birbiri arasına yerleşecek şekilde ters yönlü sıralar halinde yerleştirilmiştir. Kuzey ve güneydeki son panolarda altı kollu yıldız motifleri oluşturulmuştur. Yıldız merkezlerinde gri altıgen sectileler, yıldız uçlarında ise açık yeşil üçgen sectileler kullanılmıştır. Kazı çalışmalarında orta nefte güney stylobat kenarında da opus-sectile tespit edilmiştir. Templon'un 3.25 m. batısında kalan bu alanda stylobat kenarında 0.50 m.lik beyaz bir bant bulunur. Bu banttan sonra diyagonal

[197] Episcopion içerisinde tespit edilen tüm zeminlerde benzer çökmeler görülmektedir. Bu sebeple tüm zemin kotları ortalama değerler olarak verilmiştir. Metin içerisinde belirtilen tüm kotlar deniz seviyesine göre alınmıştır.

yerleştirilmiş karelerden oluşan panonun bir bölümü tespit edilebilmiştir. Batı yönde 0.05 m. genişliğinde ince beyaz bir hat ile sınırlanan panonun batısında üçgen sectileler kullanılarak oluşturulmuş başka bir panonun başladığı anlaşılmaktadır.[198]

3.3.2. Vaftizhane

Kilise nartheks'inin kuzeyindeki bir kapı açıklığıyla ulaşılan vaftizhane, doğusundaki ikinci bir kapı açıklığıyla naos'un kuzey transept koluna bağlanmaktadır. Vaftizhanenin batısında Roma tapınağının pronaos alanı, kuzeyinde çevre duvarıyla sınırlanan geniş bir koridor, doğusunda ise ek mekânlar bulunur. (Plân 3, Şek. 21)

3.3.2.1. Plân ve genel özellikler

Vaftizhane 14.40x12.20 m. ölçülerinde (apsis nişi dâhil) kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Vaftizhanenin batısında 12.20x6.60 ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir vestibulum (giriş mekânı) yer alır.

Vestibulum, iki L kesitli paye ve payeler arasındaki stylobat üzerinde yer alan sütunlar ile üç yönden portiko'lu bir düzenlemeye sahiptir. (Şek. 62) Portiko ile çevrelenen alanın batı duvarında, tuğla işçilikleri ile dikkat çeken, beş niş şeklinde düzenlenmiş çeşme yer alır. (Şek. 63, Çiz. 9) Merkezdeki ve iki kenardaki nişler zemine kadar ilerlerken, diğer iki niş zemin seviyesinden 0.75 m. yükseklikte sonlanmaktadır. Yarım daire plânlı nişlerden merkezin iki yanında yer alan nişler 0.37 m. derinliğinde, 0.66 m. genişliğinde ve 1.73 m. yüksekliğinde; merkezdeki ve iki kenardaki nişler 0.47 m. derinliğinde, 0.86 m. genişliğinde ve 1.55 m. yüksekliğindedir. Çeşmenin önündeki stylobat'lar ile çevrelenmiş alan portiko zemininden 0.15 m. alçak tutulmuştur. Böylece çeşme önünde 6x3.80 m. ölçülerinde bir impluvium (havuz) oluşturulmuştur.

[198] Kullanılan sectilelerde altıgen kenar uzunluğu 8.5 cm.; üçgen kenar uzunluğu 8.5 cm.; kare kenar uzunluğu 7 cm.; paralelkenarlarda uzun kenar 10 cm., kısa kenar 8.5 cm.dir.

Şekil 62. Vaftizhane vestibulum'u kuzeyden genel görünüş

Şekil 63. Vaftizhane vestibulum'u batı duvarda yer alan çeşme

Vestibulum'un güneyinde yer alan kapı ile kilisenin nartheks'ine, doğu duvarında yer alan yuvarlak kemerli üç kapı açıklığıyla vaftizhaneye geçilmektedir. Vaftizhanenin üç nefine açılan kapılardan merkezdeki 2.20 m., diğerleri 1.20 m. genişliğindedir. Kuzey duvarda alt seviyelerinde korunmuş, 1'er m. genişliğinde iki pencere açıklığı yer alır. Pencerelerin sonradan kapatıldıkları görülmektedir.

Vestibulum'un güneybatı köşesinde duvarların birleştiği alanda dikey olarak yerleştirilmiş pişmiş toprak künk parçaları görülmektedir. Bu düzenleme olasılıkla üst örtünün su tahliye kanalına aittir. Kilise ve vaftizhane çatıları arasından akan sular buradan impluvium'a iletilmiş olmalıdır.

Vaftizhane, doğusu apsisli üç nefli bir düzenlemeye sahiptir. Apsisin güneyindeki 1.20 m. genişliğindeki bir kapı ile kilisenin kuzey transept koluna, kuzeyindeki aynı genişlikte bir kapı ile ek mekânlara bağlanmaktadır. Nef ayrımı stylobat'lar üzerinde yer alan sütunlar ile sağlanmıştır. Doğu duvarın apsisin iki yanında bulunan kısımları, kapıların bulunduğu kısımlardan 0.60 m. çıkma yapmaktadır. Batı duvardaki payandalardan başlayan stylobat'lar doğu duvarda bu çıkmalara kadar uzanmaktadır.

Güney nef arkadlı bir düzenlemeye sahiptir. (Şek. 64, Çiz. 7) Güney duvar önünde köşelerde ve ortada yer alan toplam altı payanda ile beş gözlü bir arkad oluşturulmuştur. Payandalar doğu-batı yönlü kemerler ile birbirine bağlanmıştır. Arkadı oluşturan payandalar doğuda apsis yanındaki 0.60 m.lik çıkıntıyı, sütunları ve batıdaki payandayı karşılamaktadır.

Şekil 64. Vaftizhane güney stylobat, güney nef ve arkadaların genel görünüşü

İçten ve dıştan yarım daire şeklindeki apsis önünde haç plânlı vaftiz havuzu (kolymbethra) yer alır. Nef zemininden yüksek tutulmuş havuz içten içe 2x2 m. ölçülerinde yunan haçı plânındadır.[199] (Şek. 65, Plân 6, Çiz. 15) Havuzun batı haç kolu içten yarım daire dıştan dikdörtgen, kuzey ve güney haç kolları dikdörtgen plânlıdır. Doğu haç kolu ise içten ve dıştan yarım daire şeklinde sonlanmaktadır. Batı haç kolunda tek bir kademe bulunan havuzun, kuzey ve güney kollarında beşer basamak bulunmaktadır. Batı haç kolu zemininde pişmiş toprak su tahliye kanalı yer alır.

Şekil 65. Vaftizhane apsisi ve vaftiz havuzu

[199] Vaftiz havuzunun basamaklı kuzey ve güney kolları nef zemininden 0.32 m. yüksektir. Son basamak sırası restüte edildiğinde bu seviye 0.40 m. olmaktadır. Doğu haç kolu üzerinde ise kaplama seviyesi nef zemininden 0.75 m. yüksektir. Vaftiz havuzu zemini, nef zemini seviyesinden - 0.75 m. alt kotta yer alır.

Kuzey duvar üzerinde doğu ve batıya yakın durumda alt seviyeleri korunmuş, 0.94 m. genişliğinde iki pencere açıklığı görülmektedir. Apsis yarım dairesi üzerinde de ikiz pencere düzenlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

Apsis yarım dairesinin güney yarısında sıva üzerinde bir yazıt bulunmaktadır. Boyalı yüzey üzerine ince uçlu bir alet ile kazıma şeklinde yapılmış Yunanca yazıt üç satırdan oluşmaktadır. Apsis köşesine yaslanan yazıt, üç yönden kızıl kahverengi bordürler ile çevrelenmiş açık yeşil bir yüzey üzerine yapılmıştır. Ancak yazıt okunamamıştır. (Şek. 66)

Şekil 66. Vaftizhane apsis duvarı üzerinde görülen Yunanca yazıt

3.3.2.1.1. Kuzeydoğu ek mekânlar

Vaftizhanenin kuzeydoğusunda, apsisin kuzeyindeki bir kapı ile ulaşılan, ek mekânlar bulunmaktadır. Farklı ölçülerde dört mekân ve küçük bir atrium'dan oluşan bu alan, atrium'un güneyindeki kapılar ile kiliseyle ve kuzey köşe odasıyla da bağlantılıdır. (Plân 3, Şek. 21)

Ortalama 8.70x7.20 ölçülerindeki KEM1'in[200] güneybatı köşesinde vaftizhane apsisinin yarım daire şeklindeki dönüşü görülmektedir. Mekânın içinde T ve dikdörtgen

[200] Kuzey doğu ek mekânlar KEM şeklinde kısaltılmış ve numaralandırılarak tanımlanmıştır.

kesitli iki paye yer alır. Kuzey duvarındaki 1.10 m. genişliğindeki yuvarlak kemerli bir kapı ile koridora, yuvarlak kemerli 0.85 m. genişliğindeki bir kapı ile KEM2'ye bağlanan mekân, doğu duvarındaki 1 m. genişliğinde yuvarlak kemerli bir kapı ile atrium'a açılmaktadır. KEM2 ve atrium'a bağlanan kapıların kemer gözleri moloz taş dolguludur. Kemer ayakları arasında ahşap hatıl yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Doğu duvarda atrium'a bakan dikdörtgen şekilli 1.15 m. genişliğinde üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Mekânın kuzey duvarı üzerinde görülen bir sıra hatıl deliği, iki katlı olarak düzenlendiğini göstermektedir. (Şek. 67)

Şekil 67. KEM1 vaftizhaneden görünüş

2.20x1.30 m. ölçülerinde doğu-batı yönelişinde dikdörtgen plânlı düzenlenmiş KEM2, basık tonoz örtülüdür. (Şek. 68) Yuvarlak kemerli giriş kapısının kemer gözü moloz taş örgülüdür. Kemer ayakları arasında ahşap hatıl kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Şek. 73) Mekân içerisinde doğu duvarda alt kotlarda yuvarlak kemer başlangıcı görülmektedir. Mekânın basık tonozunda dikey konumlanmış pişmiş toprak iki künk yer almaktadır. (Şek. 69) KEM1 ile ortak kullanılan duvarın kuzey yüzünde görülen, bir sıra tuğla döşeme sayesinde tonoz üzerinde ikinci katın varlığı anlaşılmaktadır. (Şek. 70)

Şekil 68. KEM2 doğudan genel görünüş

Şekil 69. KEM2 tonoz içerisinde dikey olarak yer alan pişmiş toprak künkler

KEM3'e güney yönde yer alan atrium'dan giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısının kemer örgüsü yıkılmış olsa da KEM1 ve atrium'a açılan kapısı ile benzer şekilde ahşap hatılla desteklenerek kemer gözünün moloz taşla doldurulduğu anlaşılmaktadır. Mekân içerisinde güney duvarda tonoz başlangıcı görülmektedir. Tonoz başlangıcı üzerinde

duvar yüzeyinde bir sıra halinde izlenebilen tuğla döşeme sayesinde, KEM1 ile aynı seviyede ikinci kata sahip olduğu anlaşılmaktadır. Duvar üzerinde görülen döşeme izlerinin kesintisiz olması KEM2 ve KEM3'e ait ikinci katların, bölüntüsüz olarak birlikte düzenlenmiş olabileceklerini düşündürmektedir. (Şek. 70)

Şekil 70. KEM3 ve KEM1'e ait ikinci katların tuğla döşeme izleri

Kuzey doğu köşede yer alan KEM4, KEM3'ün kuzey ve doğusunu L plânında çevrelemektedir. 9.75x7.50 m. ölçülerindeki mekânın güneyinde atrium'a açılan bir kapı açıklığı tespit edilmiştir. Mekân kuzeyde kompleksin çevre duvarına, doğuda ise kompleksi iki bölüme ayıran duvara dayanmaktadır. Doğu duvarında yuvarlak kemerli sonradan kapatılmış bir kapı açıklığı daha yer alır. Mekânın kuzey duvarı üzerinde bir sıra izlenebilen hatıl delikleri sayesinde iki katlı düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu hatıl deliklerinin, duvar üzerindeki taşların kırılarak ve sökülerek sonradan oluşturulduğu anlaşılmaktadır. (Şek. 71)

Şekil 71. KEM4'ün kuzey duvarında görülen hatıl delikleri

KEM1, KEM3 ve KEM4'ye ulaşılan kapı açıklıklarına sahip atrium 7.60x8.60 ölçülerindedir. Güney duvarında yer alan kapılar ile kilisenin kuzey transept koluna ve kuzey köşe odasına da bağlanmaktadır. (Şek. 72)

Şekil 72. Atrium güney duvar, kilisenin kuzey köşe odası ve transept kolu bağlantısı

3.3.2.2. Malzeme ve teknik

Vaftizhane duvarlarında, tüm kompleksin genel yapısına uygun olarak düzensiz örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Kireç katkılı beyaz harç ile birbirine bağlanmış moloz taşlar arasında taş yongaları ve az sayıda tuğla parçaları yer alır. Derz hatlarındaki harç geniş tutulmuştur. Beden duvarlarında zemin seviyesinden 4.03 m. yükseklikte, güney çevre duvarı ve kilise duvarlarıyla benzer biçimde, yatay bir hat şeklinde düzgün sıra oluşturulmuş ve örgü bu hattan sonra tekrar başlamıştır. (Çiz. 7-8) Bu uygulama ile duvarların statik açıdan dayanıklılığı artmıştır. Apsis yarım daire örgüsünde beden duvarlarına göre daha düzenli sıralanmış moloz taşlar kullanılmıştır. Duvarlar ortalama 0.70 m. kalınlığındadır.

Duvarların köşelerinde kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır. Köşelerdeki blokların uzun yüzleri atlamalı olarak iki farklı cepheye doğru yerleştirilerek köşe örgülerinde dayanıklılık sağlanmıştır. Paye ve payandalarda kaba yontu kesme taşlar ve moloz taşlar beraber kullanılmıştır. Taşlar arasında kalan boşluklar taş yongaları ve az sayıda tuğla parçaları ile doldurulmuştur. Stylobat'larda kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır. Apsis duvarının üst kesimlerinde de kaba yontu kesme taşların kullanıldığı görülmektedir.

Vaftizhanenin kilise nartheks'iyle bağlantısını sağlayan giriş kapısında kesme taş kullanılmıştır. (Şek. 45) Diğer tüm kapı açıklıklarında ise kaba yontu moloz taşlar kullanılmıştır. Kuzey doğuda yer alan ek mekânların kapıları yuvarlak kemerli düzenlenmiştir. Kemerler duvarlardan 0.05 m. bir kademeden sonra başlamaktadır. Kemer ayakları arasına yerleştirilen ahşap hatıl üzerine oturan kemer gözleri moloz taşlarla doldurulmuştur. Bu kapıların kemerlerinde, sıva üzerine ince uçlu bir aletle kesme taş imitasyontu çizgiler yapıldığı görülmektedir. (Şek. 73) Vaftizhane ve ek mekânlarda görülebilen tüm pencere açıklıkları da kaba yontu moloz taşlardan oluşturulmuştur.

Şekil 73. KEM2 giriş kapısı

Kazı çalışmalarında tespit edilen yıkılmış kemer örgüsü sayesinde, güney duvar önündeki arkadların kemerlerinde bir taş-üç tuğla şeklinde almaşık düzeninde olduğu anlaşılmıştır.

Kuzey doğu ek mekânlar iki katlı düzenlenmiştir. KEM1 ve KEM4'ün ikinci katları ahşap hatıllar ile desteklenmiştir. KEM2 ve KEM3'ün ikinci katlarının ise, birinci katlara ait tonoz dolgusu üzerinde tuğla döşemeler şeklinde yapıldıkları anlaşılmaktadır.

KEM3'ün kuzey duvarı içerisinde, mekânın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde, Roma Dönemi'ne ait iki postament yer alır.

Vaftizhane ve ek mekânlarda tüm duvarların sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Sıvanın yüzeye daha rahat tutunması için, kilise ile benzer olarak, harç üzerine mala benzeri bir aletle dalgalı çizgiler yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamadan sonra tüm

duvarlar gri renkli sıva ile kaplanmıştır. (Şek. 74) Arkad düzenlemesinin bulunduğu duvar üzerinde resimlere ait izler tespit edilmiştir. Apsis yarım dairesinin de boyalı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 74. Vaftizhane vestibulum'u kuzeybatı köşesi

Vaftizhanenin zemin döşemesinde, kilise ile paralel özellikler gösteren düzende, kireç taşı kullanılmıştır. Kazı çalışmalarında güney nefte ve vestibulum'da beyaz renkli kireç taşı plakalar kullanıldığı tespit edilmiştir. Orta nefte vaftiz havuzu önünde ise beyaz, gri, mavi ve açık yeşil renkte kireç taşlarından opus-sectile uygulanmıştır. Kireç taşı parçalar zemin dolgusu üzerine kireç katkılı beyaz harç ile sabitlenmiştir. Kuzeydoğuda yer alan küçük atrium'un zemin döşemesinde de güney nef ve vestibulum ile aynı özellikte, beyaz renkli kireç taşı plakalar kullanılmıştır.

Vaftiz havuzunun tüm duvar ve merdivenleri moloz taş kullanılarak örülmüş ve tüm yüzeyler beyaz mermer plakalar ile kaplanmıştır. Doğu haç kolunun alt seviyesinde ise sarı ve siyah renkli mermerler kullanılarak çift renkli bir görünüş sağlanmıştır. (Şek. 75)

Şekil 75. Vaftiz havuzu batıdan genel görünüş

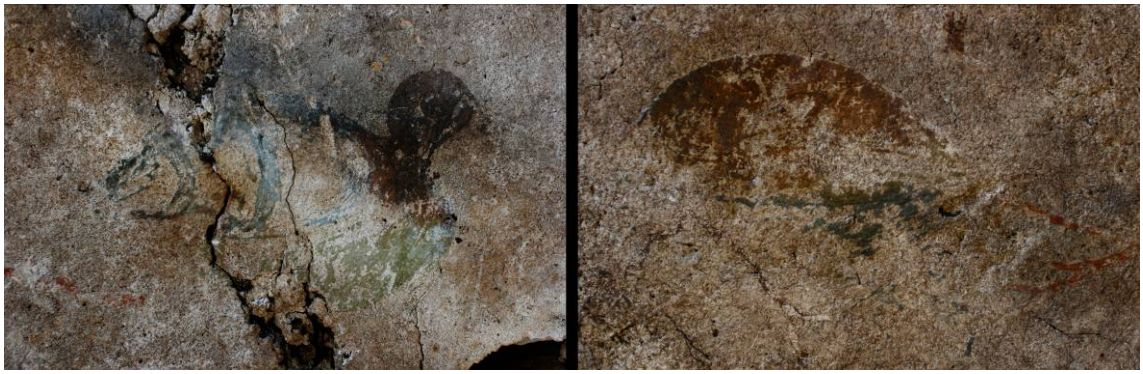
Vaftizhanenin güney duvarındaki payandalar ile duvar arasında dilatasyon görülür. Payandalar ve duvar arasındaki organik bağlantıyı çok az sayıda taş sağlamaktadır. KEM1'in kuzey batı köşesinde de dilatasyon görülür. KEM1'in, aynı zamanda atrium'un güney duvarını oluşturan, doğu duvarının KEM3 ile birleştiği alanda ve aynı duvarın kilisenin transept duvarıyla birleştiği alanda da dilatasyon mevcuttur. Atrium'un güney duvarında, transept duvarı ile kuzey köşe odası duvarının birleştiği alanda da dilatasyon izlenir. Bu dilatasyonların farklı inşa evresinden kaynaklandığı düşünülmemektedir. (bk. sayfa 73, dipnot 191)

3.3.2.3. Duvar resimleri

Vaftizhane duvarlarının fresko tekniğinde resimlendiği anlaşılmaktadır. Güney duvar önündeki kemerli arkad nişlerinin yüzeylerinde, kazı çalışmalarında ele geçen arkad kemeri yüzeylerinde ve apsis yarım dairesi üzerinde freskolar tespit edilmiştir. Güney duvar ve apsis üzerinde görülen resimler doğrudan sıva üzerine (arriciato),

kemer yaylarındaki resimler sıva üzerine astarlama yapıldıktan sonra (intonaco) uygulanmıştır.

Batıdan ikinci arkad nişi içerisinde iki bölümlü bir resim programı yer alır. Duvar yüzeyinin alt bölümü mimari plastik imitasyontu şeklinde, balık pulu motifli yan yana iki levha görünüşünde bezenmiştir. Levhaların hatları kızıl kahve renkli konturlar şeklindedir. Bu düzenlemenin üst bölümünde merkezde yer alan bir ağacın iki yanında su kuşları yer alır. Merkezde yer alan ağaç kızıl kahve renklidir. Mavi bir yüzey üzerinde yer alan su kuşlarında ise kızıl kahve, yeşil ve açık yeşil renkler kullanılmıştır. (Şek. 76, Çiz. 17)

Şekil 76. Vaftizhane, batıdan ikinci arkad nişi içerisinde görülen su kuşları

Merkezdeki arkad nişi içerisinde de benzer bir düzenleme yer alır. Duvar yüzeyinin alt bölümünde rhombuslardan oluşan levha taklidi bir bezeme yer alır. Ancak burada levha tek bir pano halinde düzenlenmiştir. Kızıl kahve ince hatlar şeklindeki rhombusların kesişme noktalarında daireler yer alır. Üst bölümde ise, diğer arkad nişiyle paralel özellikler gösteren, merkezdeki ağacın iki yanında su kuşları görülür. (Çiz. 18)

Arkad kemerlerini taşıyan payandalar üzerinde de yeşil renkli, dairelerden oluşan freskolar görülmektedir. Apsis yarım dairesi üzerinde görülebilen alandaki freskoların niteliği anlaşılamamaktadır. Burada kızıl kahve bordürler ile çevrelenmiş açık yeşil bir yüzey üzerinde ince kazıma olarak yapılmış üç satırdan oluşan yazı yer alır. Kazı çalışmalarında ele geçirilen kemer yayı üzerinde sarı, yeşil ve açık yeşil kullanılarak uygulanmış, kıvrım dallardan oluşan bitkisel bir kompozisyona ait izler tespit edilmiştir. (Şek. 77)

Şekil 77. Vaftizhane güney nefte yapılan kazı çalışmalarında bulunan kemer parçası

3.3.2.4. Tuğla süsleme

Vaftizhane vestibulum'u batı duvarında yer alan çeşme beş niş şeklinde düzenlenmiştir. (Şek. 63, Çiz. 9) Nişlerin kemer yaylarında ve yarım kubbe örgülerinde tuğla kullanılmıştır. Nişlerdeki tuğlaların daha büyük boyutlu tuğlalardan kesilerek kullanıldıkları görülmektedir. Kullanılan tuğlalar 0.18 veya 0.26 m. uzunluğunda ve 0.04 m. kalınlığındadır.[201]

Tamamen tuğla ile örülmüş niş kemerleri yarım daire şeklinde, yine tuğla ile yapılmış ince bir hat ile çevrelenmiştir. Kemer başlangıçlarında ve yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. En güneyde yer alan niş yarım kubbesinde balık pulu motifi izlenmektedir. Diğer nişlerde ise alt ve üstte yatay bantlar şeklinde yerleştirilmiş tuğlalar arasında çapraz bantlar oluşturacak şekilde yerleştirilmiş tuğlalar görülmektedir. (Şek. 78)

[201] Tuğlaların genişlikleri ölçülememektedir. Benzer biçimde kesilerek kullanılmış tuğlalar kompleks içerisinde triclinium ve peristylium süslemelerinde de karşımıza çıkar. Aynı nitelikte tuğlalar Olympos Antik içerisindeki Mozaikli Yapı'da da görülmektedir.

Şekil 78. Vaftizhane vestibulum çeşmesi niş detayları

3.3.2.5. Zemin döşemesi

Vaftizhane zemininde kilise ile paralel özellikler gösteren zemin döşemesi tespit edilmiştir. Orta nef zemin seviyesi +4.36 m. kotunda, güney nef zemini ise +4.63 m. kotundadır. Vestibulum içerisinde portiko alanında zemin seviyesi +4.83 m. kotunda, impluvium alanında ise +4.69 m. kot seviyesindedir.

Vaftizhanenin güney nef ve vestibulum zemininde 0.03 m. kalınlığında, 0.96x0.71 ve 1.07x0.58 m. gibi değişen ölçülerde kireç taşı plakaların kullanıldığı tespit edilmiştir. Kireç taşı parçalar zemin dolgusu üzerine kireç katkılı beyaz harç ile sabitlenmiştir. (Şek. 79)

Şekil 79. Vaftizhane güney nef zemin döşemesi

Vaftizhane ana mekânında orta nef zemini, vaftiz havuzunun batısındaki alanda, opus-sectile tekniğinde yapılmıştır. (Şek. 80, Plân 6) Ana nefi iki yanda sınırlayan stylobat'ların önlerinde 0.66 m.lik beyaz renkli bantlar yer alır. Vaftiz havuzunun kuzey ve güney haç kollarının kenarları da 0.30 m.lik beyaz bordürler ile çevrelenmiştir. Batı haç kolundan batıya doğru 1.55 m. kalınlığında bir bant ilerlemektedir. Bu bandın kuzey ve güneyinde kalan dikdörtgen panolar, batıda 0.04 m.lik ince bir bordür ile sınırlanmıştır. Bu şekilde oluşturulan 1.75x1.05 m. ölçülerindeki panolar içerisinde opus-sectile uygulanmıştır.

Kuzeydeki pano 0.10 m.lik bir band ile ikiye ayrılmıştır. Bandın her iki tarafında mavi, yeşil ve gri renkli üçgen sectile parçaları kullanılmıştır. Üçgenler birbiri arasına yerleşecek şekilde ters yönlü sıralar halinde yerleştirilmiştir. Güneydeki panoda mavi ve gri renkli paralelkenar şekilli sectileler, şevronlar oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir.

Panoları batı yönde sınırlayan 0.04 m.lik ince bordürün batısında, kuzey-güney hattında bir sıra halinde, diyagonal yerleştirilmiş kareler yer alır. Karelerin batısında 0.25 m.lik beyaz bir bordür bulunur. Bu bordürden sonra sekizgen sectile parçalarının kullanıldığı bir pano daha tespit edilmiştir. Ancak bu panonun tamamı görülememektedir.[202]

Şekil 80. Vaftizhane ana nef vaftiz havuzu ve opus-sectile döşeme

[202] Kullanılan sectilelerde sekizgen kenar uzunluğu 10 cm.; üçgen kenar uzunluğu 10 cm.; paralelkenar uzun kenar 14 cm., kısa kenar 10 cm.; kare kenar uzunluğu 7 cm.dir.

3.3.3. Triclinium

Episkopeion'un batı bölümünde yer alan triclinium'un doğusunda kuzey-güney doğrultulu bir koridor yer alır. Batısında yer alan peristyl ve M15 ile birer kapı açıklığı ile organik bağlantı içerisindedir. Kuzeyinde viridarium bulunan yapının güneyindeki alanın mimari dokusu anlaşılamamaktadır. (Plân 3, Şek. 21)

3.3.3.1. Plân ve genel özellikler

Triclinium kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve iki bölümlüdür. Güneyinde 9.60x5 m. ölçülerinde bir vestibulum bulunur. Kuzeydeki ana mekân 16.10x9.50 m. ölçülerindedir ve kuzeyi apsisli düzenlenmiştir.

Vestibulum ile ana mekân arasında yapılan kazı çalışmalarında, bu geçişin üç kemerli bir açıklık şeklinde düzenlendiği anlaşılmıştır. 5.50 m. genişliğindeki açıklık arasında stylobat ve üzerinde iki in-situ sütun kaidesi açığa çıkarılmıştır. (Şek. 81) Vestibulum'un güney duvarı izlenememektedir. Doğu duvarında 3.24 m. aralıklı olarak karşılıklı iki kemer başlangıcı görülmektedir. Vestibulum'un girişi koridora bakan bu cepheden olasılıkla üç kemerli bir giriş açıklığıyla sağlanmış olmalıdır. Vestibulum'un batı duvarı yıkılmıştır ancak duvar üzerindeki izlerden geniş bir kapı açıklığıyla peristyl'e geçildiği anlaşılmaktadır. Bu durum vestibulum'un hem triclinium hem de peristyl'in giriş mekânı olarak kullanıldığını göstermektedir. Vestibulum'un güneyindeki alan ise peristyl'e doğrudan geçişin sağlandığı bir koridor şeklindedir.

Triclinium'un ana mekânı kuzey yönde apsisli düzenlenmiştir. (Şek. 82) Apsis duvarı merkezinde viridarium'a bakan pencere açıklığı olduğu anlaşılmaktadır. Kazı çalışmaları sonucunda pencerenin, bir çifte sütunla oluşturulmuş çift kemerli düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Şekil 81. Triclinium vestibulum'u ve ana mekân arasındaki üçlü açıklığa ait stylobat düzenlemesi

Şekil 82. Triclinium ana mekân kuzeye bakış

Mekânın batı duvarı 9.10 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. (Şek. 83-85, Çiz. 10) Duvar üzerinde peristyl ve M15'e geçişi sağlayan 1.05 m. genişliğinde iki kapı açıklığı yer alır. Kapıların yuvarlak kemerli oldukları anlaşılmaktadır. Kapılar arasında 1 m. genişliğinde, 2.37 m. yüksekliğinde ve 0.45 m. derinliğinde yarım daire plânlı üç niş bulunur. Nişlerde kullanılan tuğla işçiliği vaftizhane vestibulum'u ile benzerlikler

göstermektedir. Nişler zemine kadar uzanmaktadır. Duvar yüzeyinde niş kemerleri arasında kalan alanlardan güneydekinde tuğla ile yapılmış bir Latin haçı bulunur. Diğer alanda ise yine tuğla ile yapılmış yuvarlak kemerli bir kandil nişi yer alır. Duvarın üst bölümünde peristyl'e bakan bir pencere ve iki kör kemer görülür.[203] Zeminden +4.62 m. yüksekte başlayan pencere 1.92 m. yüksekliğinde, 0.94 m. genişliğinde yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Pencere kemeri beden duvarından 0.04 m. içerden başlamaktadır. Duvarın güneyinde, üst seviyeleri zeminden 4.26 m. yükseklikte, ortalama 0.45x0.30 m. ölçülerinde iki kiriş yuvası görülmektedir.

Şekil 83. Triclinium batı duvar genel görünüş

[203] Görülen kör kemerler duvarın perystiliuma bakan cephesinde niş şeklinde düzenlenmiştir.

Şekil 84. Triclinium batı duvar üzerindeki kapılar arasında yer alan niş düzenlemesi

Doğu duvar üzerinde toplam altı niş yer alır. (Şek. 85, Çiz. 11) Bu nişlerden en güneydeki 2.78 m. genişliğinde ve 0.40 m. derinliğinde dikdörtgen plânlıdır. Niş merkezinde 1.70 m. genişliğinde sonradan kapatılmış ve yuvarlak kemerli olduğu anlaşılan bir kapı açıklığı görülür. Diğer nişlerden kuzeydeki ikisi 0.80 m. genişliğinde, 0.40 m. derinliğinde dikdörtgen plânlıdır. Nişlerden kuzeydeki tahrip olmuştur. Diğeri yuvarlak kemerlidir. Dikdörtgen plânlı bu nişler ile kapatılmış kapı açıklığının görüldüğü niş arasında kalan üç niş 1 m. genişliğinde 0.45 m. derinliğinde yarım daire plânlıdır. Batı duvardakiler ile karşılıklı yerleştirilmiş nişlerin tuğla işçilikleri de benzerdir.

Apsis yarım dairesini oluşturan duvarların mekân içerisine daha sonra eklendiği anlaşılmaktadır. Erken evre duvarı üzerinde avluya açılan 1 m. genişliğinde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı görülür. (Şek. 86) Ancak apsis yarım dairesinin eklenmesiyle işlev dışı kalan kapı kapatılmıştır. Apsis ile kapatılan duvar üzerinde kapı haricinde tuğla kemerli üç niş görülmektedir. Nişler arasında ve duvarın doğusunda yine tuğladan dairesel rozetlere ait izler bulunmaktadır. (Şek. 87-89)

Şekil 85. Triclinium doğu duvar

Şekil 86. Triclinium kuzey cephe batı bölümü ve kapatılmış kapı açıklığı

Şekil 87. Triclinium erken evreye ait dairesel rozet ve niş düzenlemesi

3.3.3.2. Malzeme ve teknik

Triclinium duvarlarında, tüm kompleksin genel yapısına uygun olarak düzensiz örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Kireç katkılı beyaz harç ile birbirine bağlanmış moloz taşlar arasında taş yongaları ve az sayıda tuğla parçaları yer alır. Derz hatlarındaki harç geniş tutulmuştur. Harç üzerine mala benzeri bir aletle dalgalı çizgiler yapıldığı görülmektedir. Duvarların ve nişlerin kireç katkılı beyaz renkli sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Beden duvarlarında zemin seviyesinden 3.15 m. yükseklikte; güney çevre duvarı, kilise ve vaftizhane duvarlarıyla benzer biçimde; yatay bir hat şeklinde düzgün sıra oluşturulmuş ve örgü bu hattan sonra tekrar başlamıştır. Kompleksin en yüksek seviyede korunmuş duvarı olan batı duvarda zeminden 6.95 m. yüksekte aynı şekilde ikinci bir yatay hat görülür. Apsis yarım daire örgüsünde beden duvarlarına göre daha düzenli sıralanmış nispeten daha büyük boyutlu moloz taşlar kullanılmıştır. Duvarlar ortalama 0.70 m. kalınlığındadır.

Duvarların köşe noktalarında kaba yontu kesme taşlar kullanılmıştır. Köşelerdeki bu taşların uzun yüzleri atlamalı olarak iki farklı cepheye doğru yerleştirilerek köşe örgülerinde dayanıklılık sağlanmıştır. (Şek. 86)

Triclinium'u oluşturan iki mekân arasındaki stylobat mermerdir. Buradaki sütunlar ile oluşturulmuş üç kemerli açıklıkta tuğla kemerler kullanılmıştır. Batı

duvarda görülen pencere ve kör kemerlerde moloz taş kullanılmıştır.[204] Pencere kemeri beden duvarından 0.05 m.lik bir kademeden sonra başlamaktadır. Peristyl ve M15'e geçişi sağlayan kapıların kemerleri yıkılmıştır. Batı duvarda görülen niş kemerleri tamamen tuğladır. Doğu duvardakilerde ise bir taş - üç sıra tuğla almaşık düzen ve tamamen tuğla örgü birlikte görülür.

Kuzey duvarda apsis yarım dairesinin arkasında kalan erken evre duvarı üzerindeki kapı açıklığı bir taş - üç sıra tuğla almaşıklığındadır. Erken evre duvarı üzerinde görülen niş kemerlerinde ise merkezdekinde almaşık ve iki yandakilerde kaba yontu moloz taş kullanılmıştır.

3.3.3.3. Tuğla süsleme

Triclinium'un doğu ve batı duvarları ile kuzeyde apsis duvarının kapattığı duvar yüzeyinde özenli tuğla süslemeler görülmektedir. Kullanılan tuğlaların daha büyük boyutlu tuğlalardan kesilerek kullanıldıkları görülmektedir. Kullanılan tuğlalar 0.18 veya 0.26 m. uzunluğunda ve 0.04 m. kalınlığındadır.[205]

Batı duvar üzerinde yer alan iki kapı arasında üç niş görülür. Tamamen tuğla kullanılarak örülmüş niş kemerleri, yine tuğla ile yapılmış yarım daire şeklinde ince bir hat ile çevrelenmiştir. Kemer başlangıçlarında ve yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Trapez kesitli tuğlalar niş aralarında da kullanılmış ve her üç nişi kat eden yatay bir hat şeklini almıştır. Niş yarım kubbeleri yatay yerleştirilmiş tuğla hatlar şeklinde düzenlenmiştir. Duvar yüzeyinde niş kemerleri arasında kalan alanlardan güneydekinde yine tuğla ile yapılmış bir Latin haçı dikkat çeker. Haç kolları uçlarında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. (Şek. 84, Çiz.10) Diğer nişlerin arasındaki alanda ise küçük bir kandil niş yer alır. Bu küçük niş de tamamen tuğla kullanılarak yapılmış ve niş kemeri tuğla bir hat ile çerçevelenmiştir. (Şek. 88A)

Yapının doğu duvarı üzerinde toplam altı niş görülür. Bu nişlerden, kapatılmış kapı açıklığı olan en güneydeki niş hariç, diğer nişlerde tuğla kullanılmıştır. Nişlerden en kuzeydeki tamamen, en güneydeki ikisi kısmen tahrip olmuştur. Niş kemerlerinde bir

[204] Bu kemerler duvarın peristylium'a bakan cephesinde almaşık teknikte örülmüştür.
[205] Tuğlaların genişlikleri ölçülememektedir. Benzer biçimde kesilerek kullanılmış tuğlalar kompleks içerisinde vaftizhane vestibulum'u batı duvarında ve peristylium süslemelerinde de karşımıza çıkar. Aynı nitelikte tuğlalar Olympos Antik içerisindeki Mozaikli Yapı'da da görülmektedir.

taş - üç sıra tuğla şeklinde almaşık düzen tercih edilmiştir. Kemer başlangıçlarında ve yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Niş kemerleri tuğla bir hat ile çerçevelenmiştir. Yarım daire plânlı nişlerden merkezdeki ve kuzeydeki günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir. Burada, niş yarım kubbesinde tuğlaların sepet örgüsü oluşturacak biçimde, üçlü gruplar halinde dikey ve yatay olarak değişen düzende yerleştirilmesi ile oluşturulmuş bir düzenleme görülür. Kuzeydekinde ise batı duvardakiler ile aynı düzende yatay hatlar şeklinde yerleştirilmiş tuğlalar görülür. (Şek. 85, Çiz. 11) Nişler arasındaki kandil nişinin kemeri tamamen tuğla ile örülmüş ve niş kemeri tuğla bir hat ile çevrelenmiştir. Kandil nişinin iç yüzeyinde, merkezdeki dikey tuğlanın iki tarafına çapraz hatlarda paralel olarak tuğlalar yerleştirilmiş ve yarım daire alan yine tuğladan dairesel rozet şeklinde düzenlenmiştir. (Şek. 88B)

Şekil 88. Triclinium duvarlarında görülen kandil nişleri

Apsis duvarı ile kapatılan erken evre duvar yüzeyinde üç niş yer alır. Nişlerden merkezdekinde niş kemerinin bir taş - üç sıra tuğla şeklinde almaşık düzende, diğerlerinde ise tamamen kaba yontu moloz taşlar kullanılarak örüldüğü görülmektedir. Tüm niş kemerlerinin tuğla bir hat ile çevrelendiği anlaşılmaktadır. Nişler arasında iki tane dairesel rozet yer alır. Tamamen tuğla kullanılarak oluşturulan rozetlerin çevreleri

tuğla bir hat ile çevrelenmiştir. (Şek. 87, 89) Duvarın doğu bölümünde yine aynı düzende bir rozet görülmektedir.[206]

Doğu duvar üzerindeki nişler üzerinde görülen izlerden, duvar yüzeyindeki sıvanın niş yarım kubbelerini ve kemerlerini de kapladığı anlaşılmaktadır.

Şekil 89. Triclinium kuzey duvar erken evre duvarında görülen tuğla süslemeler

3.3.3.4. Zemin döşemesi

Triclinium'un, +4.05 m. kot seviyesinde tespit edilen zemin döşemesi opus-incertum tekniğindedir. Orta boyutlu dere taşları ve harç ile oluşturulmuş zemin döşemesi batı duvar önünde tespit edilmiştir. (Şek. 90) Bu alanda yapılan çalışmalarda opus-tesselatum zemin döşemesi parçaları da ele geçmiştir. (Şek. 91) Apsis önünde yapılan çalışmalarda ise iki evrede tekrarlandığı anlaşılan, +4.18 ve +3.95 kotlarında opus-tesselatum zemin döşemesi tespit edilmiştir. Ancak tesseralar nucleus kullanılmadan çok ince bir harç tabakası üzerine yerleştirilmiştir. Bu sebeple döşeme tamamen tahrip olmuştur.[207] (Şek. 92)

[206] Bu şekilde düzenlenmiş tuğla rozetler peristylium'un batı duvarında yer alan çeşme üzerinde de görülmektedir.

[207] Kullanılan tesseraların boyutları 0.5 ve 1.5 cm. arasındadır. Benzer şekilde ince bir harç tabakası ile yapılmış opus-tesselatum uygulaması kentin güney-doğusunda yer alan Yapı Ada No XXIX olarak tanımlanan, S5-IV sektörü içerisindeki Alt Kilise'de de tespit edilmiştir.

Şekil 90. Triclinium batı duvar önünde tespit edilen opus-incertum zemin döşemesi

Şekil 91. Triclinium opus tesselatum zemin döşemesi parçaları

Şekil 92. Triclinium apsis önünde tespit edilen opus-tesselatum zemin döşemesi

3.3.4. Peristyl

Episkopeion'un batı bölümünde yer alan yapı doğusundaki bir kapı açıklığıyla triclinium ile bağlantılıdır. Triclinium'un güneyindeki vestibulum, batısındaki açıklık ile peristyl'in de giriş mekânı konumundadır. Yapının güneydoğusunda, vestibulum'un güneyinde kalan alanda bir koridorla doğrudan peristyl'e giriş sağlanmıştır. Peristyl; kuzeyindeki birer kapı açıklığıyla M14 ve M15 ile, batısındaki birer kapı açıklığıyla M4, M5 ve M6 ile bağlantılıdır. Güney yönde ise Roma Dönemi temenos duvarıyla sınırlanmaktadır. (Plân 3, Şek. 21)

3.3.4.1. Plân ve genel özellikler

Peristyl (sütunlu avlu) yaklaşık olarak 15.70x18.30 ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Kuzeybatı köşede 5.10x2.25 m. ölçülerinde bir alan genel plândan dışa taşkındır. Batıda nişli düzenlenmiş çeşme (nymphaion – krene) yer alır. Doğu yönde ise iki L paye görülmektedir. Payeler ve çeşme duvarının arasında uzanan stylobat'lar üzerinde yer alan sütun dizileri ile üç yönde portiko oluşturulmuştur. Çeşme ve sütunlar ile sınırlanan alanda dikdörtgen plânlı impluvium (havuz) yer alır.[208] (Plân 7)

İmpluvium kuzey-güney yönde 4.75 m. genişliğe sahiptir. İmpluvium'un kuzey ve güneyinde stylobat'lara kadar 2.20 m.'lik yürüyüş düzlemi yer alır. 10.35 m. genişliğindeki çeşmenin kuzey ve güneyinde payandalar yer alır. Payandaların doğu yönde karşılığında iki L plânlı paye bulunur. Payandalar ve payeler arasında 0.60 m. genişliğindeki stylobat'lar uzanmaktadır. Bu şekilde üç yönde oluşan portiko genişliği 2.60 m.'dir. Çeşme duvarının arkası ile M5 ve M6 arasında da 2.90 m. genişliğinde geçiş mevcuttur.

[208] Yapılan kazı çalışmaları çeşme duvarı önünde stylobat'lar arasında ve çeşmeden doğuya doğru 5 m.lik bir alanda yapılmıştır. Bu sebeple impluvium düzenlemesinin tamamı görülememiştir.

Şekil 93. Peristyl kazı çalışması öncesi panoramik görünüşü

Şekil 94. Peristyl'de yer alan çeşme, piscina ve impluvium kuzeydoğudan bakış

Kuzey stylobat üzerinde iki, güney stylobat üzerinde bir sütun kaidesi in-situ olarak tespit edilmiştir. Kuzey stylobat üzerindeki sütun sırası payandadan 1.69 m. sonra başlamaktadır. İn-situ iki sütun kaidesinin arası 1.63 m.'dir. Güney stylobat'ta yer alan sütun sırası ise payandadan 1.65 m. doğuda başlamaktadır.

Çeşme duvarı en yüksek noktasında zeminden 4.82 m. yüksekliğe kadar izlenebilmektedir. Duvar üzerinde yarım daire plânlı ve yuvarlak kemerli düzenlenmiş yedi niş yer almaktadır. Bu nişlerden ortada yer alan beş tanesi duvar önünde yer alan

piscina (küçük havuz) içerisinde kalmıştır. (Şek. 94, Çiz. 13) 0.36 m. kalınlığında duvarlar ile oluşturulmuş piscina 0.90 m. genişliğinde, 6.58 m. uzunluğunda ve 0.85 m. derinliğindedir. Piscina doğu duvarı merkezi, niş şeklinde düzenlenmiştir. 1.20 m. genişliğinde, 0.70 m. derinliğindeki nişin dışa baka doğu yüzü dokuz kenarlı, içte kalan batı yüzü dörtkenarlı düzenlenmiştir. (Şek. 96)

Şekil 95. Çeşme duvarı batıdan bakış

Piscina doğu duvarı kaplamalarında mavi ve beyaz renkli kireç taşı kaplamalar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Duvar merkezindeki nişin dokuz kenarı bir mavi, bir beyaz renkli kaplamalarla çift renkli görüntüdedir. Nişin iki yanındaki duvar yüzeylerinde beyaz kaplamalar arasında dikey hatlar şeklinde mavi kaplamalar kullanılmıştır. 0.15 m. genişliğindeki mavi renkli hatların, nişin kuzey ve güneyinde ikişer tane oldukları görülmektedir.

Piscina'nın çevrelediği alanın dışında kalan nişlerden kuzeydeki zeminden 0.67 m. yüksekte başlamaktadır. 0.51 m. genişliğinde, 0.33 m. derinliğindeki niş, 1.65 m. yüksekliğindedir. Güneydeki niş ise zeminden 1.10 m. yüksekte başlamaktadır ve 0.68 m. genişliğinde, 1.70 m. yüksekliğinde, 0.55 m. derinliğinde düzenlenmiştir. Niş

içerisinde 0.50x0.17 m. ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli, piscina alanı içindekiler ile benzer bir delik görülmektedir. (Şek. 95)

Şekil 96. Peristyl içerisindeki piscina ve impluvium'un genel görünüşü ve zemin döşemeleri

Piscina ile çevrelenmiş beş nişten merkezdeki ve kuzey güney yöndekiler zemine kadar uzanmaktadır. Bu nişler 1.26 m. genişliğinde, 0.60 m. derinliğinde ve 2.55 m. yüksekliğindedir. Aralarda kalan diğer iki niş zeminden 1.02 m. yüksekte başlamaktadır. Nişler 0.65 m. genişliğinde, 0.62 m. derinliğinde ve 1.37 m. yüksekliğindedir. Nişlerin içerisinde 0.50x0.17 m. ölçülerinde dikey dikdörtgen şekilli delikler görülmektedir. Delik şeklinde izlenen bu boşluklar olasılıkla çeşmenin su akışının sağlandığı alanlardır.

Çeşmenin yer aldığı cephe, vaftizhane ve triclinium'a benzer nitelikteki tuğla süslemeleriyle dikkat çeker. Niş kemerleri ve yarım kubbelerinde tuğla dekorasyonlar görülür. Nişler arasında tuğladan haç motifleri yer alır. Kuzey ve güneydeki nişlerin üstünde, duvarın nispeten daha sağlam günümüze ulaşmış alanlarında, yine tuğladan dairesel rozetler bulunur. Merkezdeki nişin üzerinde ise yarım daire formlu bir niş

bulunduğu anlaşılmaktadır. Güneydeki rozetin üzerinde cepheden dışa taşkın olarak yerleştirilmiş mermer bir blok yer alır.[209]

Piscina'nın 1.72 m. doğusunda impluvium yer alır. (Şek. 96-97) Kuzey güney yönde 4.75 m. genişliğe sahiptir. Doğu batı doğrultusunda tam ölçüleri alınamamıştır. Çevresindeki yürüme zemininden 1.50 m. derinliğe sahiptir. Tüm duvarları tuğla plakalar ile kaplanmıştır. Batı duvarında tuğlalar üzerinde kırılarak açılmış delikler görülür. Toplam beş tane görülen bu deliklerden yalnızca iki tanesinin arkasında su tahliye kanalı yer alır.[210]

Şekil 97. İmpluvium doğudan genel görünüş

İmpluvium içerisinde bir fiskiye düzenlemesi yer alır. (Şek. 98) Batı duvar önünde yer alan fiskiye, su akışına yön veren kireç taşı bloklar ve en üstte küçük bir postament biçimli tepe manşonu ile üç kademeli bir düzenlemeye sahiptir. Tepe manşonunun merkezinde 0.07 m. çapında bir delik açılmıştır. Bu delik manşon

[209] Devşirme olarak kullanılan parça üç yönden iç bükey profillere sahip sima bloğudur. Kazı çalışmalarında aynı profile sahip bir sima bloğu daha ele geçirilmiştir. Blok üzerinde tahrip olmuş arslan başı kabartması görülmektedir.

[210] Diğer kırıklar olasılıkla çökmeler sonucu hasar gören tahliye sisteminden sızan suların kaplamalara daha fazla zarar vermemesi için daha sonradan açılmıştır.

içerisinde dönerek batısına açılmaktadır. Fıskiyenin kuzey ve güneyinden gelen künk sistemleri bu deliğe ulaşmaktadır. Fıskiye için basınçlı su sağlayan künk sistemi impluviumun kuzey ve güney duvarları boyunca ilerleyerek batı duvar önünde dönüş yaparak fıskiyeye ulaşmaktadır. Bu durum basınçlı su akışının impluvium'un doğusundan sağlandığını göstermektedir.[211] Künk sistemi 0.40 m. genişliğinde tuğla kanallar içerisinde gizlenmiştir. Kanal düzenlemesi impluvium duvarlarından 0.50 m. uzaklıkta yer alır. Kanal sistemi içerisinde kalan zemin, dışında kalan zeminden 0.15 m. yüksektir.

Kanalın güneybatı köşesinin üzerinde ve 0.55 m. doğusunda iki, güneybatı iç köşesinde bir sütun tamburu yer alır. Daha sonraki bir dönemde yerleştirilmiş oldukları anlaşılan sütun tamburları ile oluşturulmuş düzenlemenin niteliği net olarak tespit edilememiştir.[212] (Şek. 97)

Şekil 98. Fıskiye ve fıskiyeye ulaşan künk sistemi

[211] İmpluviumun doğusunda kazı çalışmaları tamamlanmadığı için su sisteminin başlangıcı anlaşılamamıştır.

[212] Bu üç sütun tamburu ile beraber 86x83x7 cm. ölçülerinde bir tuğla ele geçirilmiştir. Bu şekilde büyük boyutlu ve kalın tuğlalar hamam yapılarında, hypocaust içindeki tuğla payeler üzerinde yer alan zeminlerde (suspensura) kullanılmaktadır. bk. J. P. Adam (1994). *Roman building materials and techniques*. London: B.T. Batsfords, s. 268. ; Tuğla olasılıkla sütun tamburlarının üzerine yerleştirilmiştir. Böylece, bu alandaki yürüyüş düzleminin kuzey yönde impluvium üzerine doğru genişletildiği düşünülebilir. Ancak sütunların mekânın yıkılması sonucunda bu şekilde düşmüş olabilecekleri göz ardı edilmemelidir. Bu durum yapılacak kazı çalışmaları ile netleşecektir.

Çeşmelerden piscina'ya dolan sular tahliye edilerek impluvium'a aktarılmaktadır. Piscina'nın doğu duvarında apsis yarım dairesi üzerinde bir manşon yer alır. İki yönden su giriş kanalı bulunan manşonun alt yüzeyindeki kanal, duvar içerisinde dikey olarak yerleştirilmiş künk sistemine bağlanmaktadır. Bu kanal yürüme zemini altından ilerleyerek impluvium'un batı duvarına bağlanmaktadır. Piscina'nın kuzey duvarında duvarın üst seviyesinde ve zemin seviyesinde iki tahliye kanalı tespit edilmiştir. (Şek. 99) Güney duvarda da zemin seviyesinde bir tahliye kanalı bulunmaktadır. Piscina duvarları kenarındaki döşeme, impluviumu çevreleyen yürüyüş düzlemindeki zemin kaplamasından 0.03 m.lik bir kademe şeklinde daha alçak tutulmuştur. Böylece piscina çevresinde 0.20 m. genişliğinde bir kanal oluşturulmuştur. Piscina'nın güneyinde, çeşme duvarı ile birleştiği alanda bir gider boşluğu görülmektedir. Piscina'nın kuzey ve güney duvarlarındaki tahliye kanallarından gelen sular, piscina çevresindeki kanal vasıtasıyla bu gidere ulaşarak tahliye edilmiştir.

Şekil 99. Piscina kuzey duvarındaki ve peristyl zeminindeki su tahliye künkleri

Şekil 100. Çeşme duvarı güney niş

İmpluvium'a ulaşan ikinci bir kanal daha tespit edilmiştir. Peristyl'in kuzeybatı köşesinde yürüyüş düzlemi üzerinde 0.10 m. çapında, zemin içerisine dikey olarak yerleştirilmiş bir künk görülür. Bu şekilde başlayan künk sistemi zemin altında kuzeybatı-güneydoğu hattında ilerleyerek impluvium'a bağlanmaktadır. Böylece yürüme zeminindeki sularda tahliye edilebilmiştir.

Peristyl'in güneybatı köşesinde zeminden 0.15 m. yüksek bir kademe şeklinde düzenleme yer alır. 0.56x0.15 m. ölçülerinde küçük dikdörtgen alanın duvar yüzeyindeki izlerden zemin ile aynı şekilde kireç taşı plakalarla kaplı olduğu görülmektedir. Ancak düzenlemenin niteliği anlaşılamamıştır. (Şek. 100)

Peristyl kuzeyinde yer alan M14 ve M15 ile 1.40 m. genişliğinde birer kapı açıklığı ile bağlantılıdır. Kapıların yuvarlak kemerli düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Doğu duvar üzerinde yuvarlak kemerli olduğu anlaşılan bir kapı açıklığı ile triclinium'a geçilmektedir. (Çiz. 12) Duvar üzerinde, triclinium'un asma katına ait kiriş yuvaları görülmektedir. Kiriş yuvaları ile aynı hizada, portiko'nun doğu kanadına ait galeri için yapılmış bir sıra hatıl deliği bulunmaktadır. Hatıl sırasının üst bölümünde triclinium'a

bakan bir pencere açıklığı ve iki niş görülmektedir. Ortalama 0.25x0.25 m. ölçülerindeki hatıl deliklerinin üst seviyeleri, portiko'nun zemin kotuna göre 4.26 m. yüksektedir. Pencere 1.92 m. yüksekliğinde, 0.94 m. genişliğinde ve yuvarlak kemerlidir. Pencere ile aynı ölçülere sahip dikdörtgen plânlı nişler, 0.40 m. derinliğinde yuvarlak kemerli düzenlenmiştir. (Şek. 101)

Şekil 101. Peristyl kuzey batıya bakış

3.3.4.2. Malzeme ve teknik

Peristyl'in kuzey, doğu ve batı duvarlarında kompleksin genel yapısına uygun olarak düzensiz örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Kireç katkılı beyaz harç ile birbirine bağlanmış moloz taşlar arasında taş yongaları ve az sayıda tuğla parçaları yer alır. Derz hatlarındaki harç geniş tutulmuştur. Harç üzerine mala benzeri bir aletle dalgalı çizgiler yapıldığı görülmektedir.

En yüksek seviyede korunmuş durumdaki doğu duvar, triclinium ile ortak kullanılan duvardır ve nitelikleri her iki yüzünde de aynıdır. Duvar üzerinde yer alan

pencere ve nişlerin kemerleri duvardan 0.05 m. içerden başlamaktadır. Pencere kemerinde moloz taş kullanılmıştır. Niş kemerlerinde ise bir taş – üç sıra tuğla şeklinde almaşık düzen tercih edilmiştir. (Şek. 101)

Peristyl'i güney yönde sınırlayan Roma Dönemi temenos duvarı almaşık düzendedir. Moloz taş kullanılan duvar üzerinde dört sıra tuğla ile oluşturulmuş bir hat görülür.

Çeşme duvarında düzenli örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Duvar 0.98 m. kalınlığındadır. Duvarda yer alan nişlerin kemerlerinde ve yarım kubbelerinde tuğla kullanıldığı görülür. Nişler üzerinde yine tuğladan dairesel rozetler yer alır. Rozetlerin üzerinde duvardan çıkma yapacak şekilde yerleştirilmiş bloklar devşirme olarak kullanılmış sima parçalarıdır. Çeşmenin iki yanında yer alan payandalar büyük boyutlu kaba yontu kesme taşlardan oluşturulmuştur. Payandaları karşılayan L biçimli payelerde aynı özelliktedir. Paye ve payandalar arasındaki stylobat'larda kesme taş kullanılmıştır.

Çeşme duvarının piscina ile sınırlanan alanında yer alan nişlerin alt seviyeleri 1.02 m. yüksekliğe[213] kadar beyaz renkli kireç taşı plakalar ile kaplanmıştır. 0.03 m. kalınlığındaki kaplamalar duvar yüzeyine, beyaz renkli kireç harç ile sabitlenmiştir. Kaplamaların tahrip olduğu alanlarda harç üzerindeki izlerden kaplama sınırları izlenebilmektedir. Harcın duvar yüzeyine daha rahat tutunması için sıva üzerine mala benzeri bir alet ile dalgalı çizgiler yapıldığı görülmektedir. Duvarın piscina alanı dışında kalan bölümlerinde ise kaplama kullanılmamıştır. Bu alanlarda duvar yüzeylerinin beyaz renkli sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır. (Şek. 94)

Moloz taş kullanılarak oluşturulmuş piscina duvarları 0.45 m. kalınlığındadır. Piscina'nın tüm duvar yüzeyleri, üst yüzeyi dâhil olmak üzere kaplamalıdır. İçe bakan yüzeylerinde ve üst yüzeylerde beyaz renkli kireç taşı plakalar kullanılmıştır. Dışa bakan doğu cephesinde ise kaplamalar mavi ve beyaz olmak üzere iki renklidir. Duvar merkezindeki nişin dokuz kenarı bir mavi, bir beyaz renkli kaplamalarla çift renkli görüntüdedir. Nişin iki yanındaki duvar yüzeylerinde geniş beyaz kaplamalar arasında dikey hatlar şeklinde mavi kaplamalar kullanılmıştır. 0.03 m. kalınlığındaki kaplamalar duvar yüzeyine, beyaz renkli kireç harç ile sabitlenmiştir. Kaplamaların tahrip olduğu alanlarda harç üzerindeki izlerden kaplama sınırları izlenebilmektedir. Doğu duvar

[213] 1.02 m.lik bu seviye aynı zamanda, piscina içindeki alanda zemine kadar ulaşmayan nişlerin başlangıç seviyesidir. Bu nişlerin alt yüzeyleri de beyaz renkli kireç taşı ile kaplanmıştır.

üzerindeki geniş beyaz kaplamalar arkasındaki harç içerisinde dolgu malzemesi olarak kırık künk parçaları yerleştirildiği görülmektedir. (Şek. 95)

İmpluvium duvarları moloz taş ile örülmüştür. 0.03 m. kalınlığındaki tuğla kaplamalar duvar yüzeylerine beyaz renkli kireç harç ile sabitlenmiştir. 1.50 m. derinliğe sahip impluvium duvarlarındaki kaplamalar, zeminden 1.20 m. yüksekliğe kadar takip edilebilmektedir. Üst bölümleri tahrip olmuştur. Görülebilen alanda kaplamalar yatay iki sıra halindedir. Alt sıradaki kaplamalar 0.47 m. genişliğindedir. Ancak zemin altına doğru devam eden kaplamaların boyları ölçülememektedir. İkinci sıradaki kaplamalar 0.67x0.47 m. ölçülerindeki tuğla plakalar şeklindedir. İki kaplama sırası arasında 0.03 m. kalınlığında tuğlalardan oluşturulmuş ince bir hat yer alır. İkinci kaplama sırasının üstünde de aynı düzende ince bir yatay hat yer aldığı anlaşılmaktadır. Tuğla kaplamaların üç tanesi üzerinde, köşeler arasında diyagonal olarak dalgalı biçimde ilerleyen, tuğla ıslakken yapılmış üçlü parmak izleri yer alır. (Şek. 102)

Şekil 102. İmpluvium batı duvarın kuzey yarısındaki kaplama düzenlemesi

İmpluvium içerisindeki fıskiyede kireç taşı bloklar kullanılmıştır. Fıskiyeye su sağlayan künk sistemi 0.40 m. genişliğinde bir kanal içerisine alınmıştır. Bu kanallarda kullanılan tuğlalar 0.40x0.60x0.02 m. ölçülerindedir. Kanal içerisindeki künk

sisteminde 0.34x0.12 m. ölçülerinde pişmiş toprak künkler kullanılmıştır. Künk sisteminin dirsek yaptığı köşelerde ve künklerin fiskiyeye ulaştığı noktada kireç taşı manşonlar kullanılmıştır. (Şek. 98) Piscina'nın su tahliye kanallarının impluvium'a ulaştığı noktalarda da kireç taşı ağızlar yer alır.

Peristyl'i üç yönde çeviren portiko düzenlemesinde kireçtaşından farklı tiplerde sütun kaideleri ve sütun başlıkları ele geçirilmiştir. Ele geçirilen sütunların çapları da farklıdır. Kazı çalışmalarında portiko'nun ikinci katına ait sütun kaideleri, çifte sütunlar, çifte sütun kaideleri ve başlıkları ele geçmiştir.

3.3.4.3. Tuğla süsleme

Peristyl'in batısında yer alan çeşme duvarı üzerinde, vaftizhane ve triclinium ile benzer nitelikte, tuğla süslemeler yer almaktadır. Kullanılan tuğlaların daha büyük boyutlu tuğlalardan kesilerek kullanıldıkları görülmektedir. Kullanılan tuğlalar 0.15 veya 0.22 m. uzunluğunda ve 0.04 m. kalınlığındadır.[214]

Duvar üzerinde toplam yedi niş görülmektedir. Nişlerden ortadaki beş tanesi piscina alanı içerisindedir. Bu nişlerin kemerleri tamamen tuğla ile örülmüştür. Niş kemerleri çevresinde yarım daire şeklinde hat ile çerçevelenmiştir. Kemer başlangıçlarında ve yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Nişlerin yarım kubbelerinde tuğlaların sepet örgüsü oluşturacak biçimde, üçlü gruplar halinde dikey ve yatay olarak değişen düzende yerleştirilmesi ile oluşturulmuş bir düzenleme görülür. (Şek. 103, Çiz. 13)

[214] Tuğlaların genişlikleri ölçülememektedir. Benzer biçimde kesilerek kullanılmış tuğlalar kompleks içerisinde vaftizhane vestibulum'u batı duvarında ve triclinium süslemelerinde de karşımıza çıkar. Aynı nitelikte tuğlalar Olympos Antik içerisindeki Mozaikli Yapı'da da görülmektedir.

Şekil 103. Çeşme duvarında yer alan niş yarım kubbe örgüleri

Piscina alanı dışında kalan niş kemerleri de tamamen tuğla ile örülmüştür. Kemer başlangıçlarında ve yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Niş yarım kubbeleri yatay yerleştirilmiş tuğla hatlar şeklinde düzenlenmiştir.

Merkezdeki nişin iki yanında, güneydeki ve kuzeydeki nişler arasında; niş kemerleri arasında kalan alanlarda, dört Latin haçı motifi yer alır. Tuğla ile yapılmış haçların üst kolları uçlarında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. (Şek. 104)

Güneydeki nişin üstünde dairesel rozet yer alır. Tamamen tuğla kullanılarak oluşturulan rozetin çevresi tuğla bir hat ile çevrelenmiştir. Kuzey nişin üstünde de yine aynı düzende bir rozetin alt kısmı görülebilmektedir.[215] Merkez niş üzerinde ise küçük boyutlu yarım daire formlu bir nişe ait izler görülmektedir. (Şek. 105)

Duvar üzerindeki nişler üzerinde görülen izlerden, duvar yüzeyindeki sıvanın niş yarım kubbelerini ve kemerlerini de kapladığı anlaşılmaktadır.

[215] Bu şekilde düzenlenmiş tuğla rozetler triclinium'un kuzey duvarında, apsis duvarı arkasında kalan erken evre cephesinde de görülmektedir.

Şekil 104. Çeşme duvarında yer alan tuğla haç motifleri

3.3.4.4. Zemin döşemesi

Peristyl içerisinde impluvium etrafındaki yürüme zemininde, 0.03 m. kalınlığında kireç taşı plakalar kullanılmıştır. İmpluvium etrafındaki yürüme zemini +4.15 m., portiko'lar +4.05 m. kot seviyesindedir.[216] Zemin döşemesinin sağlam olarak günümüze ulaşan alanlarında kaplama ölçüleri 0.98x0.75 ile 0.34x0.68 arasında değişen

[216] Portiko'da kazı çalışması yapılmamıştır. Sadece kot seviyesini ölçmek için stylobat yanında küçük bir sondaj açılmıştır. Bu sebeple portiko'nun zemin döşemesinin tamamı görülememiştir.

ölçülerdedir. Kaplamalar zemin dolgusu üzerine, kireç katkılı beyaz harç ile sabitlenmiştir. Zemin altı dolgusu orta boyutlu dere taşları ve harç ile sağlanmıştır.

+4.24 m. kot seviyesindeki piscina zemininin büyük bölümünde ortalama 0.65x0.45 m. ölçülerinde tuğlalar kullanılmıştır. Piscina içindeki nişlerden güneydekinin önünde ise kireç taşı kullanılmıştır. Bu durum olasılıkla bu alanda gerçekleşen bir tamirattan kaynaklanmaktadır. (Şek. 96)

İmpluvium zemininde ise tüm alanlarda tuğla kullanılmıştır. (Şek. 97) Fıskiyeye ulaşan su kanalının sınırladığı alan içerisindeki tuğlalar 0.72x0.49 m. ölçülerindedir. Bu kanalların sınırladığı alanın dışındaki tuğlalar ise 0.49x0.49 m. ölçülerindedir. Kanalların sınırladığı alanın iç bölümünde tespit edilen zemin +2.84 m., dışında kalan bölümde ise +2.70 m. kot seviyesindedir.

Şekil 105. Çeşme duvarında yer alan tuğla rozetler ve merkezdeki küçük niş

3.3.5. Piskopos konutu

Episkopeion'un merkezi yapısı konumundaki kilisenin hemen doğusundan geçen kuzey-güney doğrultulu duvar, kompleksi iki parçaya bölmektedir. Bu duvarın batısında kalan alanda kilise, vaftizhane, triclinium, peristyl ve çok sayıda mekân yer alır. Duvarın doğusunda kalan bölümde ise ikametgâh bulunmaktadır. (Plân 3, Şek. 21) Ancak kompleksin doğusu, yanından geçen değirmen kanalı inşası sebebiyle oldukça tahrip olmuştur.

Kompleksin güney duvarı 127 m. boyunca kesintisiz olarak devam etmektedir. Duvarda inşa evresine işaret edebilecek herhangi bir dilatasyon ya da malzeme teknik

açısından farklılık görülmez. Bu durum kompleksin, doğuda ikametgâhın bulunduğu bölümü ile batı bölümünün beraber plânlandığını göstermektedir.

Doğu bölüm kendi içinde ortalama 38x54 m. ölçülerindedir. Doğusunda yer alan caddenin yönelişi dikkate alınarak inşa edilen alan yamuk bir plân göstermektedir. Konut, alanın kuzey yarısında konumlanmıştır. Konutun kuzey ve doğu yönde çevre duvarına yaslandığı anlaşılmaktadır. Konutun güneyinde bazı duvar bakiyeleri görülse de plân özellikleri anlaşılamamaktadır. Burada görülebilen duvar bakiyelerinde, kompleksin genel yapısına uygun olarak düzensiz örgü moloz taşların yanı sıra, büyük boyutlu kaba yontu kesme taşlar da kullanılmıştır. Ayrıca Roma Dönemi stoa'sına ait üç söve görülebilmektedir.

Konutun bulunduğu doğu bölüme güney cadde üzerinden giriş verilmemiştir. Doğu ve kuzey kanatları tahrip olduğu için bu bölümün sokak-cadde bağlantısını sağlayan kapı açıklıkları da tespit edilememektedir. Ancak mevcut izlerden konutun doğudaki caddeye açılan kapısının da bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Episkopeion'un doğu ve batı bölümleri arasında üç kapı açıklığı yer alır. Bu kapılardan güneydeki iki tanesi konutun güneyindeki alana açılmaktadır. Bu kapılardan güneydeki kilisenin güney hattında devam eden koridora bağlanır. Diğeri kilisenin güney köşe odası ile bağlantılıdır. Kapılardan en kuzeydeki ise doğrudan konut ile bağlantılıdır. Bu kapı kilisenin kuzey köşe odasına açılmaktadır.

Konut, merkezinde yer alan peristyl'in dört yönünde sıralanmış mekânlardan oluşmaktadır. Dört tane L paye ile oluşturulmuş peristyl'de yıkılmış bir sütun görülmektedir. Bu durum L payeler arasında sütunların yer aldığını göstermektedir. Paye ve sütunlar ile sınırlanan alan 9.50x7.10 m. ölçülerindedir. Peristyl'i çevreleyen portiko ortalama 3 m. genişliğe sahiptir.

Peristyl'in dört yönden farklı ölçülerde mekânlar ile çevrelendiği anlaşılmaktadır. Bu mekânlardan batıda, güney doğuda ve doğuda yer alan mekânlar nispeten daha sağlam günümüze ulaşmıştır. Ancak diğer mekânların nitelikleri, yoğun bitki örtüsü ve tahribattan dolayı izlenememektedir. (Şek. 106-107)

Şekil 106. Piskopos konutu güneybatıdan bakış

Kuzey batıda yer alan Mekân C, 10.20x9.20 m. ölçülerinde yamuk plânlıdır. Diğer mekânlardan geniş olduğu anlaşılan mekân iki bölümlü düzenlenmiştir. İki bölümlü düzenlenmiş mekânın güney bölümünün güney duvarında ortalama 0.54 m. genişliğinde, 0.35 m. derinliğinde altı niş görülmektedir. Doğu duvarında ise 0.76 m. genişliğinde, 0.35 m. derinliğinde dikdörtgen bir niş yer alır. Batı duvarında 2.90 m. genişliğinde bir pencere açıklığı bulunan mekânın girişi peristyl'den sağlanmıştır.

Bu mekânın güneyinde yer alan Mekân B, 7.70x7.15 m. ölçülerinde yamuk plânlıdır. Girişi peristyl'den sağlanan mekânın kapının iki yanında ve batı duvarında ikişer pencere açıklığı yer alır.

Konutun girişi olasılıkla güney batıda yer alan Mekân A'dan sağlanmıştır. Bu alanda batı duvarda 2.70 m. genişliğinde bir kapı açıklığına ait izler görülmektedir. Konutun girişinin sağlandığı mekân peristyl'e açılmaktadır ve diğer tüm mekânların girişleri peristyl'den sağlanmıştır. İzlenebilen duvarlardan konutun kuzey kanadında üç ve güney kanadında dört mekân bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu mekânların nitelikleri tanımlanamamaktadır.

Güney doğuda şapel (Mekân G) yer almaktadır. Şapelin girişi batısındaki 11x4.5 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı Mekân H'den sağlanmaktadır. Bu mekânın kuzey ve güney duvarlarında 1.78 m. genişliğinde, 1.65 m. derinliğinde birer niş yer alır. Mekânın tüm duvarlarında düzensiz örgü kaba yontu moloz taş kullanılmıştır. Niş

kemerleri ve yarım kubbelerinde ise tuğla kullanılmıştır. (Şek. 108-110) Mekânın doğusundaki bir kapı ile şapele geçilmektedir.

Şapel 9.5x4.5 m. ölçülerinde doğu batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Doğusunda içten yarım daire plânlı, dıştan cephe duvarı ile sınırlanan apsis yer alır. Apsisin hemen batısından geçen değirmen kanalı şapeli tahrip etmiştir. Apsisin yarım daire duvarının orta kısmı yıkılmıştır. İki yanda ise 0.60 m. genişliğinde, 0.50 m. derinliğinde iki niş görülmektedir. Şapelin tüm duvarlarında düzensiz örgü kaba yontu moloz taş, apsis duvarındaki niş kemerlerinde ise tuğla tercih edilmiştir. Niş yarım kubbeleri ve apsis duvarının gri renkli sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır. (Şek. 109)

Şekil 107. Konuta ait peristyl, doğudan bakış

Şekil 108. Mekân H'nin kuzey duvarında görülen niş

Şekil 109. Mekân G (Şapel) apsis duvarı

Şekil 110. Mekân G kuzey duvar

Konutun doğusunda yer alan Mekân F'nin kuzey ve doğu duvarları tahrip olmuştur. Ortalama 17.80x7.80 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı mekânın girişinin nasıl sağlandığı anlaşılamamaktadır. Batı duvarında 2.26 m. aralıklarla yerleştirilmiş üç payanda yer alır. Payandalar ile desteklenmiş duvardaki izlerden mekânın beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılmaktadır. (Şek. 111) Olasılıkla payandalar tonozu destekleyen kemerleri taşımaktadır. Batı duvar üzerinde ve mekânın güneydoğu köşesinde 0.50 m. genişliğinde, 0.25 m. derinliğinde iki küçük niş görülmektedir. (Şek. 112) Mekânın tüm duvarlarında görülebilen seviyede düzensiz örgü kaba yontu moloz taş, nişlerde ise tuğla kullanılmıştır. Mevcut izlerden tonozun ve kemerlerin tuğladan inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 111. Mekân F, kuzeyden bakış

Şekil 112. Mekân F duvarlarında görülen nişler

3.3.6. Diğer mekânlar

Dikdörtgene yakın plânlı episkopeion'un plân özelliklerine bakıldığında ilk etapta iki parçalı bir düzenlemeye sahip olduğu göze çarpar. Kilisenin hemen doğusundan geçen kuzey-güney doğrultulu duvar, alanı iki parçaya bölmektedir. Duvarın doğusunda kalan bölümde küçük bir şapel ve küçük bir peristyl'e sahip piskoposluk ikametgâhı bulunmaktadır. Duvarın batısında kalan alanda ise kilise, vaftizhane gibi cemaat kullanımına ait dini yapılar; triclinium, peristyl gibi kitlesel kullanıma yönelik yapılar yer alır. Bu büyük boyutlu yapılar dışındaki küçük boyutlu mekânların tamamı, alanın batı bölümünde konumlanmıştır. Mekânların çoğu, kompleksin batı ve kuzey kanadında yan yana sıralanmış durumdadır. (Plân 3, Şek. 116-117)

Bu mekânlardan güney batıdaki M1 ve M2 kompleksin genel dikdörtgen plân şemasından dışa taşkın olarak plânlanmıştır. Mekânlar 5.04x4.02 m. ölçülerinde[217] dikdörtgen plânlıdır. Duvarlarda görülebilen hatıl sıraları sayesinde, kuzey-güney yönelişinde atılmış hatıllar ile iki katlı düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Ancak birinci katlar tamamen yıkıntı altında kalmıştır. Mekânların batı duvarları çevre duvarını oluşturmaktadır. Bu cephede M2'nin alt ve üst katlarına ait ikişer mazgal pencereye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mekânların arasındaki duvar yıkılmış durumda olsa da, olasılıkla mekânlar bu duvardaki bir kapı açıklığıyla bağlantılıdır. M2 doğu yönde M3 ile bir kapı açıklığıyla bağlantılıdır. 4.78x4.78 ölçülerinde kare plânlı M3'ün doğu duvarında küçük pencere açıklığı görülür. Mevcut kot seviyesi M3'ünde iki katlı düzenlendiğini göstermektedir. M3 kuzey duvarındaki bir kapı açıklığıyla M4 ile bağlantılıdır. (Şek. 113-114)

[217] Metin içerisinde mekânların tamamında ölçüler içten içe verilmiştir.

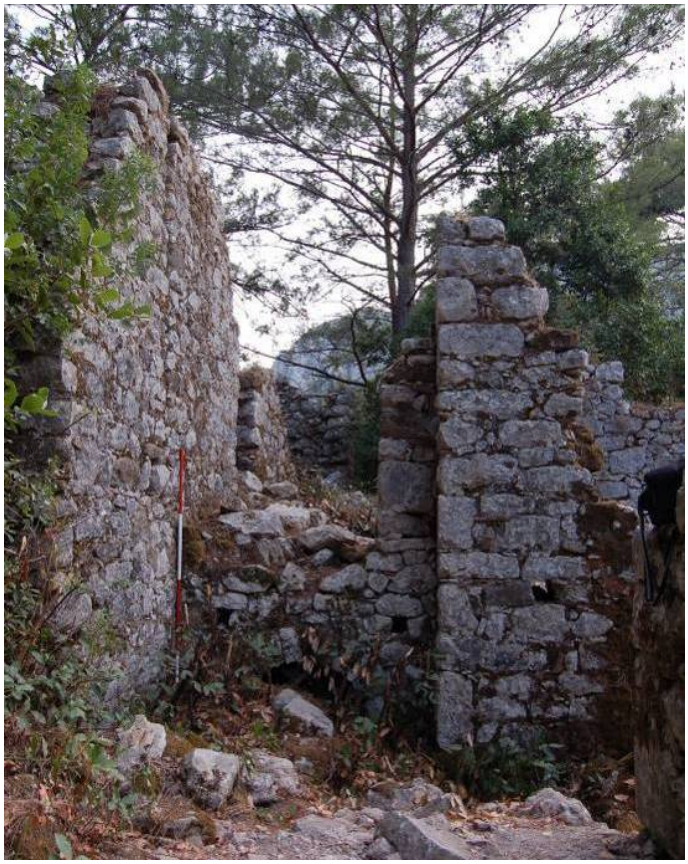

Şekil 113. M1 ve M2 güneyden görünüş

Şekil 114. M3 güneyden görünüş

2.10x5.35 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı M4 de iki katlı düzenlenmiştir. Mekânın alt kat girişi peristyl'den sağlanmıştır. (Şek. 115) Üst katı ise M3'e ulaşımın sağlandığı bir antre durumundadır. Birbirleriyle bağlantılı durumda olan ve dışarıdan başka girişleri bulunmayan M3, M2 ve M1'in ulaşımı bu sayede sağlanmıştır.

Şekil 115. M4 peristyl'den görünüm

M5, 7.60x5.35 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlıdır. Kuzey ve güney duvarlarında görülebilen hatıl izlerinden iki katlı düzenlendiği anlaşılmaktadır. 738 kot seviyesinde sıralanan hatıl delikleri ortalama 21x21 ölçülerindedir. Çevre duvarını oluşturan batı duvarı üzerinde ikinci kata ait iki pencerenin izleri görülmektedir. Mekânın girişi bir kapı açıklığıyla peristyl'den sağlanmıştır. M6, 8.15x5.64 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlıdır. Doğu duvarındaki yuvarlak kemerli bir kapı ile peristyl'le bağlantılıdır. Episkopeion'un çevre duvarını da oluşturan, batı duvarında yuvarlak kemerli bir kapı

açıklığı yer alır. Güney duvarlarında görülebilen hatıl izlerinden iki katlı düzenlendiği anlaşılmaktadır. 738 kot seviyesinde sıralanan hatıl delikleri ortalama 24x24 ölçülerindedir.

Şekil 116. Batıda yer alan mekânlar, güneyden bakış

M6'nın kuzeyindeki alanda, M7 ile arasında mekân düzenlenmesinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yoğun bitki örtüsü ve moloz yıkıntı altındaki bu alanın, kuzey yönden gelen koridor ile viridarium'un güneyindeki yürüyüş platformunun kesişme alanından itibaren, güneye doğru uzanan bir ulaşım alanı olduğu anlaşılmaktadır.[218]

M7'nin doğu ve güney duvarları büyük oranda tahrip olmuştur. Mevcut izlerden mekânın ortalama 7.66x7.33 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlı olduğu anlaşılmaktadır. Mekânın, episkopeion'un çevre duvarını da oluşturan batı duvarında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Mekânın ikinci girişi olasılıkla doğusundaki koridordan sağlanmıştır.

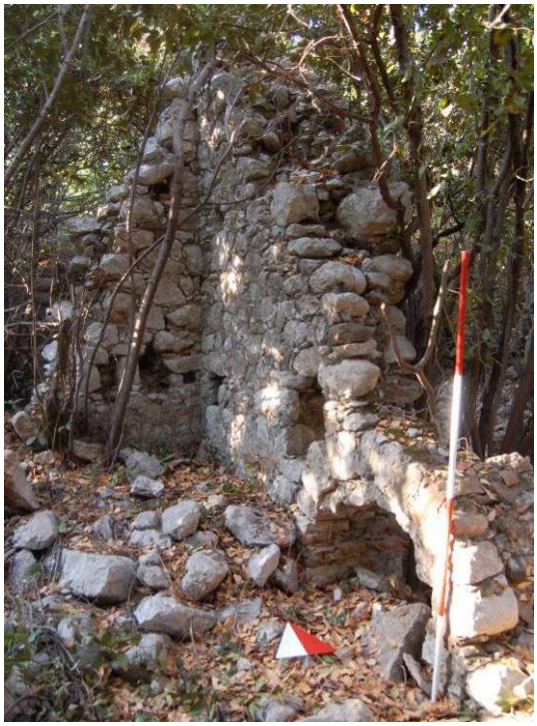
M8'in kuzey ve doğusunda iki koridor yer alır. Kuzey duvarında görülen hatıl izlerinden iki katlı düzenlendiği anlaşılmaktadır. 791 kot seviyesinde sıralanan hatıl delikleri ortalama 22x22 ölçülerindedir. Mekânın girişi doğusundaki koridordan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. (Şek. 118) Kemer ayakları arasına yerleştirilen ahşap hatıl ile desteklenen kemer gözü moloz taşlarla doldurulmuştur. Kapının koridora bakan yüzünde moloz taş ile oluşturulmuş kapı kemerinin sıvaları üzerindeki izlerden kesme taş imitasyontu çizgiler yapıldığı anlaşılmaktadır.

M9 koridorun doğusunda yer alır. Mekân bu konumuyla viridarium'un içerisinde kalmaktadır. Koridordan bir kapı açıklığıyla giriş sağlanan mekânın doğu duvarı büyük oranda tahrip olmuştur. Mekân doğu-batı doğrultusunda 5x5.95 m. ölçülerindedir.

Şekil 117. Kuzeyde yer alan mekânlar, güneyden bakış

[218] M14'ün batısında oluşan bu alandan olasılıkla M6'ya giriş sağlanmıştır.

Şekil 118. M8 doğu duvar ve giriş kapısı

M10 kompleksin kuzey batı köşesinde yer alır. Mekânın, episkopeion'un çevre duvarını da oluşturan batı duvarında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Güney duvarında sonradan kapatılmış iki pencere yer alır. Koridora bakan bu pencereler, diğer duvarlarında penceresi bulunmayan mekânın aydınlatmasını sağlamaktadır. Kuzey duvarında görülen hatıl izlerinden iki katlı düzenlendiği anlaşılmaktadır. 1012 kot seviyesinde sıralanan hatıl delikleri ortalama 23x23 ölçülerindedir. 7.20x5.90 m. ölçülerindeki mekân, doğusundaki bir kapı açıklığıyla M11 ile bağlantılıdır.

M11, 9.60x5.90 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. Mekânın, episkopeion'un çevre duvarını da oluşturan kuzey duvarında sonradan kapatılmış yuvarlak kemerli bir kapı ve dikdörtgen şekilli bir pencere yer alır. Güneyindeki bir kapı açıklığıyla koridorla bağlantılıdır.

M12'in doğu ve güney duvarları tahrip olmuştur. Kuzey-güney yönde 5.90 m. genişliğe sahip mekânın uzunluğu ölçülememektedir.[219] Mekânın, episkopeion'un çevre

[219] Mekânın ölçüleri tam olarak alınamasa da M10 ve M11 gibi doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı olduğu düşünülmektedir.

duvarını da oluşturan kuzey duvarında bir kapı açıklığı ve pencere yer alır. Kapı ve pencerede Roma Dönemi malzemesi kullanılmıştır. (Şek. 119)

M13, episkopeion kompleksinin genel dikdörtgen plân şemasından dışa taşkındır. Doğusunda tapınak cella'sı yer alır. 6.72x6.92 m. ölçülerinde kareye yakın plânlı mekânın yüksek bir tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Güneyden sağlanan giriş kapısında Roma Dönemi lento ve söveleri kullanılmıştır. Kapının sövelerinin içe bakan bölümleri ve lento bloğunun alt bölümü aynı şekilde işlenmiştir. Böylece kapı üç yönden aynı dekorasyona ile çevrelenmiştir. Bu dekorasyon profil hatlarında ince silmelere sahip üç fascia'lı bir düzenlemeye sahiptir. Sövelerden batıdaki dış kenarında trapez kesitli silme ile sonlanmaktadır. Doğudaki söve ise inci-makara dizisi ve ion-kymation'u içeren dış profilli silmeye sahiptir. Lento bloğunun dışa çıkıntılı üst bölümünde ise en altta iki sıra çeyrek daire ve bir cavetto profilli silme, bir sıra geisipodes ve en üstte iki sıra çeyrek daire ve bir cavetto'nun tekrarlandığı düzenleme görülür. (Şek. 120) Mekânın iç mekânda tüm duvarlarının beyaz renkli sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır. Mekânın doğu duvarı Roma Dönemi tapınağının cella duvarına bitişik yapılmıştır.

Şekil 119. M12'in kuzey duvarında görülen kapı ve pencere düzenlemesi

Şekil 120. M13 giriş kapısı

M14 ve M15'in peristyl ve triclinium'la beraber plânlandığı anlaşılmaktadır. 4.10x8.45 m. ölçülerindeki M14, doğu duvarındaki bir kapı açıklığıyla M15, güneyindeki yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla peristyl ile bağlantılıdır. Mekânın kuzey duvarında viridarium'a bakan iki pencere açıklığına ait izler görülmektedir. M15, 7.16x8.45 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Yuvarlak kemerli kapılar ile doğusunda triclinium'la, güneyindeki peristyl'le bağlantılıdır. Güney duvarında peristyl'e bakan 0.84 m. genişliğinde bir pencere yer alır. Oldukça yoğun moloz yıkıntısı bulunan mekânların, bu duruma rağmen yüksek kotlarda korunmuş duvarlarında hatıl izi görülmemesi, mekânların kat ayrımı olmadan yüksek tavanlı düzenlendiklerini göstermektedir.

Triclinium ve kilise arasında kuzey güney hattında yerleştirilmiş üç mekân, batısında ve doğusunda birer koridor ile diğer yapılardan ayrılmış ayrı bir birim niteliğindedir. Mekânların iki katlı düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Ancak ikinci katlarına ulaşan merdiven düzenlemesi mekânların dışında tespit edilmiştir. M16'nın

kuzeyinde tespit edilen taş merdiven güneye doğru yükselerek M16'nın üst katına doğru ilerlemektedir. (Şek. 121)

Bu üç mekândan en kuzeyde yer alan M16, 5.78x4.84 m. ölçülerindedir. Mekânın doğusunda 4.84x1.22 m. ölçülerinde antre görülmektedir ve mekânın girişi antreden sağlanmıştır. Mekânın güney duvarında 0.72 m. genişliğinde ve 0.20 m. derinliğinde bir niş görülmektedir. (Şek. 122)

Şekil 121. M16'nın kuzeyinde yer alan taş merdiven

Şekil 122. M16 kuzeydoğudan görünüş

M17, 5.54x8.04 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlıdır. Mekânın girişi doğusundaki koridordan bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Batı duvarında bu alandaki koridora bakan yuvarlak kemerli iki pencere bulunur. Kuzey duvarında 0.72 m. genişliğinde ve 0.20 m. derinliğinde bir niş görülmektedir. Kuzey duvarda ikinci kata ait hatıl delikleri mevcuttur. (Şek. 123-114)

M18'in güney ve doğu duvarları büyük oranda tahrip olmuştur. Mekân 3.70x5.54 m. ölçülerindedir.

Kompleksin güney çevre duvarı ile Roma Dönemi temenos'unun güney duvarı arasında kalan alan içerisindeki mekân düzenlemesi, bazı duvar bakiyeleri görülebilse de, yoğun yıkıntı ve bitki örtüsü sebebiyle anlaşılamamaktadır. Bu alanda sadece doğuda yer alan M19'un tam sınırları tespit edilebilmektedir. Duvarlarında görülen hatıl deliği izlerinden mekânın iki katlı düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Şekil 123. M17 batı duvar

Şekil 124. M17 kuzey duvar

3.4. Mimari ve Liturjik Taş Elemanlar

Episkopeion içerisinde 2001-2011 yılları arasında yapılan çalışmalarda mimari plastik ve liturjik işlevli taş elemanlar belgelenmiştir. Bu eserlerin 440 tanesi envanterlenerek kazı evi deposuna getirilmiştir. Bununla beraber alanda in-situ konumda yer alan ya da dağınık olarak yüzeyde görülebilen 89 parça tespit edilmiştir.

Peristyl ve triclinium'dan ele geçirilen taş eserlerin bu yapılara ait oldukları kesindir. Ancak kilise ve vaftizhaneden ele geçirilen elemanların bu yapılardan hangisine ait oldukları tartışmalıdır. Yerel halkın yakın zamana kadar kilisenin geniş naos'unu bahçe olarak kullanarak küçük çaplı tarım faaliyeti yürüttükleri bilinmektedir. Alınan sözel bilgiye göre bu faaliyet esnasında, kilise içindeki bazı taşlar transept kollarına ve vaftizhaneye atılarak toprak tesfiyesi yapılmıştır. Atılan taşlar arasında profilli eserlerin ve sütun parçalarının da bulunduğu söylenmektedir.

Yapılan çalışmalar esnasında da, kiliseden ve vaftizhaneden bulunan bazı parçaların birleştikleri ve aynı esere ait oldukları anlaşılmıştır. Bu sebeple vaftizhane ve kilisedeki çalışmalarda bulunan ancak aynı esere ait oldukları anlaşılan parçaların kiliseye ait oldukları söylenebilir. Ancak vaftizhaneden bulunan diğer eserlerin kesin olarak hangi yapıya ait oldukları tespit edilememekte, dolayısıyla bu konudaki görüşler öneri niteliğinde kalmaktadır.

Vaftizhane ve kilisede yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında toplam 55 adet sütun başlığı parçası envanterlenerek kazı evi deposuna getirilmiştir. Sütun başlıklarının 29 tanesi ion-impost, 21 tanesini korinth ve 1 tanesi ise ion tiptedir. Bunlarla birlikte, başlık profili veren ancak tipleri anlaşılamayan 4 parça daha yer alır. Ayrıca 5 adet küçük parçalar halinde ince dişli akanthus yapraklı paye başlığı parçası bulunmaktadır. Kazı evi deposundaki bu parçaların yanı sıra, alanda dağınık olarak yüzey üstünde görülebilen 5 ion-impost tipte başlık parçası, 16 korinth tipte başlık parçası ve 1 paye başlığı tespit edilmiştir. Eserlerin tamamı kireç taşından üretilmiştir.

İon-impost tipte sütun başlıklarının tamamı vaftizhanedeki kazı çalışmalarında ele geçmiştir. Alanda kilise içerisinde tüme yakın durumda iki korinth başlık görülmektedir. Bu sebeple ion-impost başlıkların vaftizhaneye, korinth başlıkların ise kiliseye ait oldukları düşünülmektedir.

Çalışmalarda toplam 34 adet ion-impost tipte sütun başlığı tespit edilmiştir. Bu parçalardan sadece bir tanesi tüm olarak ele geçmiştir. (Şek. 125) Başlık, vaftizhane güney nef zemin döşemesi üzerinde, yıkıldığı konumda bulunmuştur.[220] Kireç taşından yapılmış başlığın üst kısmında 4.7 cm.lik dik bir profil yer alır. İmpostun bir dar yüzü üzerine kabartma olarak Latin haçı işlenmiştir. Aynı dar yüzün üzerindeki dik profilde 'V' biçiminde atölye işareti görülmektedir. İonik bölümün ekhinus yüzlerinde, kılıfından geniş olmayan kanallarla ayrılan tekli yumurta motifi bulunur. Pulvinus yüzlerinde ise merkezdeki tek dikey silme şeklindeki balteus'un iki yanındaki polster yüzlerinde, kıvrım dallar ve yarım akanthuslardan oluşan bitkisel bezeme yer alır. Volütler impost içerisinden başlayacak şekilde işlenmiştir. Bu sebeple dikey yönde volüt çapı tam değildir. Başlıklarda impostun bir dar yüzünde kabartma haç motifi ortak özelliktir. Ancak diğer başlıkların çoğunda, ekhinus yüzlerinde akanthus yaprakları yer alır. Bir parçanın ekhinus'unda ise yürek biçiminde yaprakla sonlanan kıvrım dal motifi görülür.

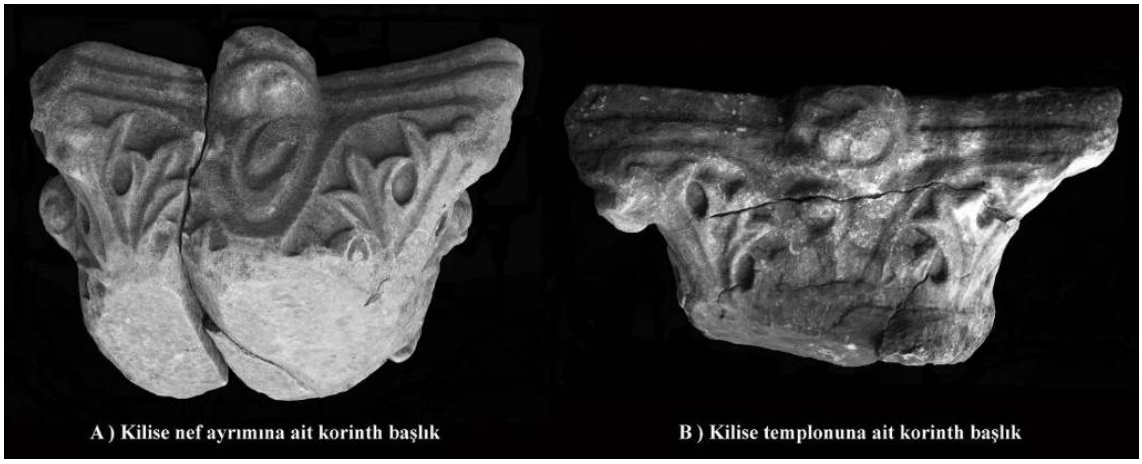

Şekil 125. İon-impost tipte sütun başlığı, Kazı En. No: Oly.09.276

[220] Başlık stylobat üzerinde in-situ tespit edilen kaidenin güneyinde stylobat'a yakın konumda bulunmuştur. Ölçüleri : İmpost: A.E: 38.5 cm., A.D: 36.8 cm., Ü.E: 73.4 cm., Ü.D: 41.8 cm., Y: 12.6 cm. İon: E: 36 cm., D: 34.2 cm., Y: 7.5 cm., Vol.Ç: 10.5 cm., Ç: 27.8 cm.

Çalışmalarda toplam 37 adet korinth başlık parçası tespit edilmiştir. Başlıklar işçilik ve profil olarak benzer özellikler gösterir. Ancak başlıkların alt çapları farklıdır. 0.46 m. alt çapa sahip bir başlık batıya yakın alanda güney stylobat yanında, 0.31 m. alt çapa sahip diğer bir başlık templon stylobat'ı üzerinde bulunmuştur. (Şek. 126A-B) Bu durum küçük çapa sahip başlıkların templon'da, diğerlerinin nef ayrımında kullanıldıklarını göstermektedir.[221] Başlıkların çapları templon ve nef ayrımında kullanılan kaideler ile uyum göstermektedir.

Korinth başlıkların gövdeleri altta ve üstte dörder yapraktan oluşan çift sıra akanthus çelengi ile çevrelenir. Alt sıra akanthuslar kalın damarlı, derin kanallı ve yumuşak yapraklıdır. Yapraklar etli işlenerek geniş bir yüzeye yayılmıştır. Akanthusu oluşturan her yaprak lobu birbirine dokunacak şekilde işlenmiş ve böylece yaprak gözleri kapalı bir form almıştır. Tepe yaprakları dışa taşkın ve kavisli olarak kalathos'tan ayrılır. Üst sıra yapraklar da aynı özelliklere sahiptir ancak daha yüzeysel işlenmiştir. Tepe yaprakları köşelerde yer alan volütler ile bütünleşir. Kalathos'ta derin kanallı stilize bitki motifi görülür. Bu motifin altından her iki köşeye doğru kavisli bir profil uzanır. Abakus yatay düzlemde ortasından geçen geniş bir yiv ile ikiye ayrılmıştır. Abakus çiçeği yarım daire biçiminde basit bir çıkıntı şeklinde işlenmiştir.

Şekil 126. Kiliseye ait korinth başlıklar

[221] Nef ayrımında kullanılan başlık: Ç: 46 cm., Y: (k) 31 cm., Ü.E: 63.5 cm., Ü.D: 62 cm., Ab.Y: 8.5 cm.; Templon'da kullanılan başlık: Ç: 31 cm., Y: (k) 29 cm., Ü.E: (k) 62 cm., Ü.D: 57 cm., Ab.Y: 6.5 cm.

Vaftizhane ve kilisede yapılan çalışmalarda toplam 13 sütun kaidesi tespit edilmiştir. Eserlerin tamamı kireç taşından yapılmıştır. Bu parçalardan 11 tanesi 'Tip B', 2 tanesi 'Tip C1' özellikleri göstermektedir. Kaidelerden 3 tanesi tüm olarak ve in-situ konumlarında ele geçmiştir.

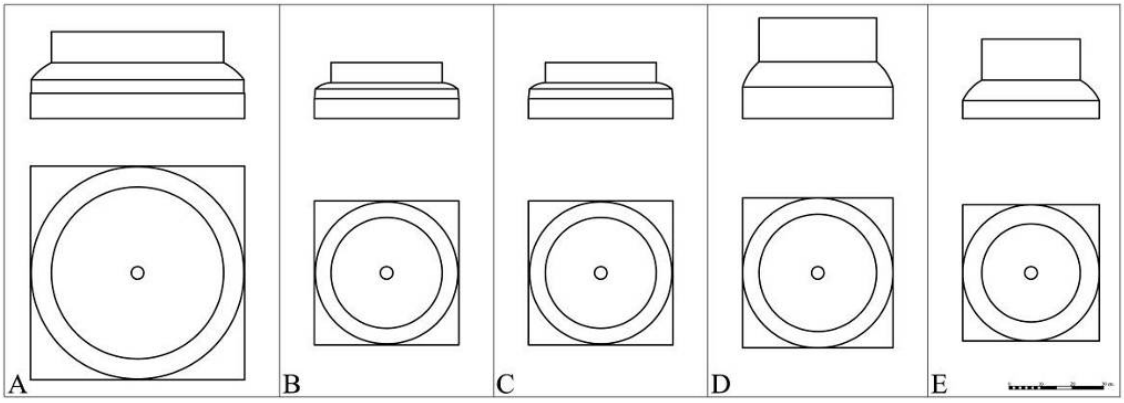
İn-situ sütun kaidelerinden bir tanesi kilise içerisinde kuzey T ve L payeler arasında uzanan stylobat üzerinde yer alır. Dik açılı sade bir plinthos'a sahip kaidenin torus'u dik açılı bir profilin ardından hafif dış bükey profille daralan koni şeklindedir. Torus'tan sonra dik açılı alçak bir boyun yer alır.[222] (Şek. 56-127A) Kaidenin benzerleri attika tipi kaidelerin alt gruplarından 'Tip B' içerisinde değerlendirilmiştir.[223]

Templon çevresinde yapılan çalışmalarda toplam üç sütun kaidesi parçası ele geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi templon stylobat'ı üzerinde bulunmuştur. Templon'a ait olduğu anlaşılan kaideler de 'Tip B' özellikleri gösterir ve nef ayrımında kullanılan kaideler ile aynı profillere sahip ancak boyutları daha küçüktür.[224] (Şek 127B)

Vaftizhane ana mekânı içerisinde yapılan çalışmalarda bir tanesi in-situ konumunda toplam üç sütun kaidesi bulunmuştur. Eserler, kilise templon'una ait kaideler ile profil ve ölçü açısından benzerdir. (Şek. 79-127C)

Vaftizhane vestibulum'unda, batı duvardaki çeşmeye üç yönden sınırlayan stylobat'ların güneyindeki üzerinde, in-situ durumda bir sütun kaidesi yer alır. Aynı özellikleri gösteren başka bir kaide de doğu stylobat yakınında bulunmuştur. Kaideler kare plinthos üzerinde hafif dışa taşkın profil biçimindeki torus ile geçilen yüksek boyunlara sahiptir.[225] (Şek. 62-127D-E) Vestibulum'da kullanılan bu kaidelerin benzerleri için attika tipi kaidelerin alt grubu olarak 'Tip C' tanımlaması yapılmıştır.[226]

[222] Y: 27.5 cm., Ç: 54 cm., Pl.Y: 8 cm., Pl.G: 67 cm., Pl.U: 68 cm.
[223] Y. Ötüken (1996). *Forchungen im nordwestlichen kleinasien antike und Byzantinische denkmaler in der provinz Bursa. IstMitt Beiheft 41,* Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, s. 161-162.
[224] Y: 18.4 cm., Ç: 36.5 cm., Pl.Y: 6.5 cm., Pl.G: 46 cm., Pl.U: 46 cm.
[225] Y: 25.3 cm., Ç: 31.2 cm., Pl.Y: 5.7 cm., Pl.G: 43.5 cm., Pl.U: 43.5 cm.
[226] E. Keskin (2010). Çorum ilinde bulunan 5-6. yüzyıllara ait attika tipi sütun kaideleri. *Bizans ve çevre kültürler prof. dr. S. Yıldız Ötüken'e armağan* (Ed.: S. Doğan ve M. Kadiroğlu). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, s. 233.

Şekil 127. Kilise ve vaftizhanede tespit edilen sütun kaideleri

Kilisenin nartheks giriş kapısında, nartheks'ten naos'a açılan kapılarda ve köşe odalarının doğuya açılan kapılarında mermer lento ve söveler kullanılmıştır. Nartheks giriş kapısı üç yönde dıştan içe doğru düz profil hatlarına sahip iki fascia'lı silme, bir çeyrek daire ve bir cavetto profilli silmenin ardından trapez kesitli silmeye sahiptir. Lentonun dışa taşkın üst bölümü kyme recta profilli bir silmenin ardından düz sonlanır. Köşe odalarının kapılarında kullanılan söveler de aynı profillere sahiptir. (Şek. 44-51)

Nartheks'ten orta nefe açılan kapıya ait sövelerin içe bakan bölümleri ve lento bloğunun alt bölümü aynı şekilde işlenmiş ve kapı üç yönden aynı dekorasyona ile çevrelenmiştir. Bu dekorasyon sövelerde dıştan içe doğru düz profil hatlarına sahip üç fascia'lı silme, iki cavetto ve bir çeyrek daire profilli silmenin ardından trapez kesitli silmeye sahiptir. Aynı düzenlemeyle başlayan lentonun dışa taşkın üst bölümü alttan üste doğru dönüşümlü sıralanmış cavetto ve çeyrek daire profilli beş silme, bir sıra geisipodes, geniş cavetto profilli silme ve ardından düz profille sonlanır. Lento bloğunun iki yanında birer parodis yer alır. Parodis'ler birbirlerine geniş kanallarla bağlanan volütler şeklindedir. Volütler ve lento bloğu arasında kalan üçgen alanlarda, volütlerin birleşme merkezinden iki yana doğru uzanan palmetler bulunur. Sövelerden ön yüzü görülebilen ve kuzey kanada ait olduğu anlaşılan parçanın üstünde, yan kolları altında A ve Ш harfleri görülen, kazıma tekniğinde bir Ro Haçı yer alır. (Şek. 128)

Şekil 128. Orta nef kapısı lento ve söveleri

Kilise içerisinde yapılan çalışmalarda 84 templon arşitravı parçası tespit edilmiştir.[227] Kireç taşı arşitravın ön yüz bezemesi; profil hatlarında alttan üste doğru spiral sarma ve inci-makara dizisi bulunan üç fascia'lı silme ile ion-kymation'u, kıvrım dallar ile biribirine bağlanan akanthus yapraklarıyla bezenmiş bordür ve üstünde düz profille sonlanır. Kıvrım dallar ile bağlanarak ikili demetler oluşturan akanthus yaprakları dönüşümlü sıralanmıştır. Alttan üçüncü fascia yazı bordürü olarak düzenlenmiştir. (Şek. 129)

[227] Parçalardan iki tanesi kilise içerisinde, 82 tanesi kazı evi deposunda bulunmaktadır. Alanda templon'un hemen batısında zemin üzerinde bulunan parçalar sayesinde arşitrav ön yüzünde yüksekliğinin 42 cm. olduğu anlaşılmaktadır. Ancak arşitravın diğer ölçüleri tam olarak alınamamıştır.

Şekil 129. Templon arşitravı parçaları

Vaftizhane ve kilise içerisinde yapılan çalışmalarda ele geçen silme parçaları akanthus yapraklı geniş örnekler ve ion-kymation'lu dar örnekler olarak iki ayrı grup oluşturmaktadır. Eserlerin tamamı kireç taşından yapılmıştır.

24 cm. yüksekliğe sahip akanthus yapraklı parçalar, alt yüzeylerinde ortalama 7 cm. derinliktedir. Tespit edilen en sağlam parça 54.5 cm. uzunluğa sahiptir. Silmelerde yatay hat boyunca araları derin oyularak işlenmiş akanthus yaprakları görülmektedir. Sivri dişli akanthus yapraklarının damarları üzerinde matkap delikleri açılmıştır. Üst bölümde dışa taşkın olarak ters şekilde işlenmiş akanthus yaprakları alttakilerin üzerine doğru uzanmaktadır. Üst yapraklar bazı örneklerde matkap deliklerine sahip olsa da çoğunda geniş damarlı ve düz işlenmişlerdir. Silmelerin üst bölümü dalgalı bir hat şeklinde sonlanmaktadır. Bazı örneklerde kırmızı boya izleri görülmektedir. (Şek. 130A)

Silmeler içerisinde ikinci grubu oluşturan ion-kymation'lu dar parçalar 7 cm. yüksekliğe sahiptir. En sağlam örneklerde 42.5 cm. uzunluk, 13 cm. derinlik ölçülmektedir. Parçalar arasında köşe dönüşüne sahip örnekler de yer alır. Trapez kesitli silmeler alt ve üstte 0.8 cm.lik dik profillere sahiptir. Bu profiller arasında üste doğru genişleyen hafif dış bükey trapez bordüründe, kılıfından geniş kanallarla ayrılan yumurtalar yer alır. (Şek. 130B)

Şekil 130. Kilise ve vaftizhanede bulunan duvar silmeleri

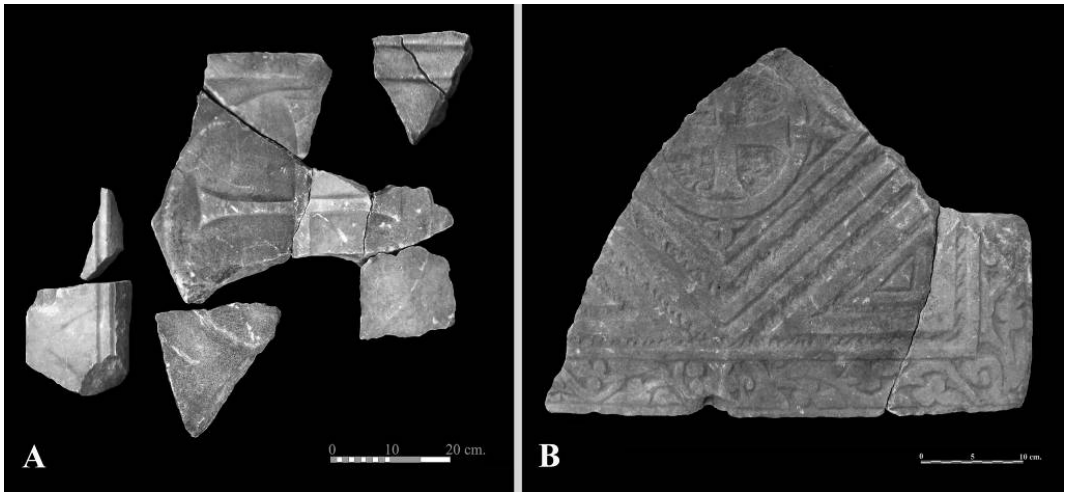
Kilise ve vaftizhane içerisinde yapılan çalışmalarda toplam 152 adet levha parçası ele geçirilmiştir. Parçalar içerisinde kilisede ve vaftizhanede bulunan fragmanlar arasında birleşen örnekler mevcuttur. 11 tanesi yazıtlı mermer levhalardır. 5 farklı esere ait olduğu anlaşılan 8 mermer parça üzerinde ise figür görülmektedir. Levha parçalarından 133 tanesi parapet levhalarına ait parçalardır.

Parapet levhası parçalarından 26 tanesi mermer, diğerleri kireç taşıdır. Mermer parçalardan 17 tanesinin aynı levhaya ait olduğu anlaşılmaktadır.[228] Levhanın her iki yüzü de aynı şekilde işlenmiştir. Levhayı dört yönde çevreleyen profilli silmeler içten dışa doğru kademeli olarak 3.8 cm.den 5.2 cm.ye kadar kalınlaşmaktadır. Levhanın ortasında kalan dikdörtgen çerçeve içerisinde, kabartma olarak yapılmış dairesel madalyonlar içinde yine kabartma olarak birer Latin haçı yer alır. Haç kolları uçlarda genişlemektedir. (Şek. 131A)

Mermer parçalardan diğer 8 tanesinin dört farklı levhaya ait olduğu anlaşılmaktadır. Vaftizhane içerisinde bulunan, 3.1 cm. kalınlığındaki parçalarda benzer kompozisyon görülür. Levhaları kıvrım dallar arasında yapraklardan oluşan bitkisel bezemeli bir bordür çevrelemektedir. Bordür bölümleri bir levhada ince kazıma, diğer bir parçada ise geniş oyma tekniğinde yapılmıştır. Bordür ile sınırlanan alanda, geniş oyma tekniğinde, iki kademe halinde çift sıra dikdörtgen silmeler şeklinde düzenlenmiş iç içe rhombus motifleri bulunur. Köşe boşlukları da iç içe rhombuslar ile doldurulmuştur. Rhombusların merkezinde, dört yönde palmetler ile genişleyen ve

[228] Parçalardan altı tanesi vaftizhane çalışmalarında diğer on bir tanesi kilisede yapılan çalışmalarda ele geçirilmiştir.

merkezinde malta haçı bulunan daire biçimli madalyonlar yer alır. Bir parçada, haçın alt kollarından iki yana uzanan küçük yapraklar görülür. (Şek. 131B)

Şekil 131. Kilise ve vaftizhanede bulunan mermer levha örnekleri

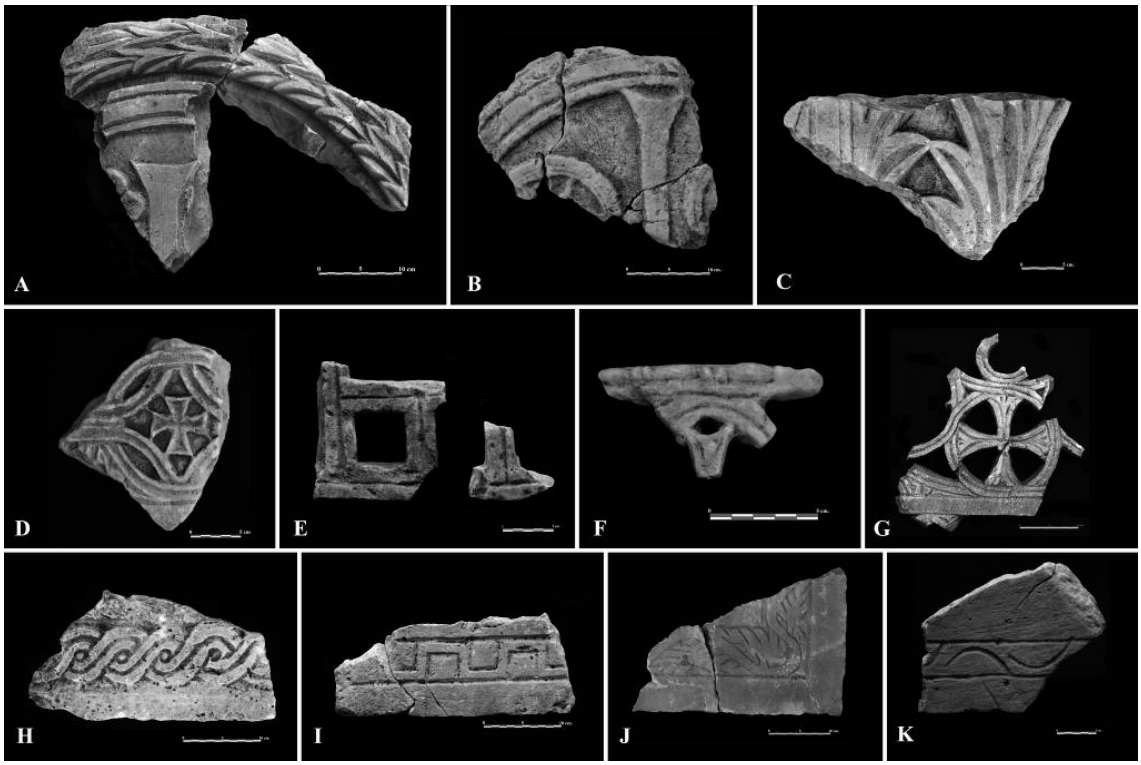
Kireç taşı parapet levhalarına ait parçalardan 34 tanesinin levhaların merkez bölümüne, 23 tanesinin ise bordür kısmına ait olduğu anlaşılmaktadır. 50 parça ise, üzerinde motif görülemeyen küçük fragmanlar halinde ele geçmiştir.

Merkez kısımlara ait olduğu anlaşılan 16 farklı esere ait 22 parça üzerinde benzer kompozisyon yer alır. Bu kompozisyonda iç içe daireler şeklinde madalyon içerisinde haç motifi yer alır. Tüm örneklerde haç kolları uçlara doğru genişlemektedir. Haç kolları arasındaki alanlarda ise iç içe daireler ya da çiçek motifleri görülmektedir. Çiçek motifleri bazı örneklerde daire içerisine alınmıştır. İki eserde, haçı çevreleyen dairesel madalyon çelenk biçiminde yapılmıştır. Kabartma tekniğinde işlenmiş levhaların kalınlıkları 5.1 – 5.9 cm. arasındadır. (Şek. 132A-B) 9 levha parçasında yan yana sıralanmış akantus yaprakları görülür. Yapraklar geniş damarlı ve sivri yapraklıdır. Eserlerin kalınlıkları 5.6 – 6.4 cm. arasındadır. (Şek. 132C) İki parçası ile geçen ve 4.5 cm. kalınlığındaki bir levhada kesişen dairelerden oluşan bir kompozisyon görülür. Daire merkezlerinde malta haçları yer alır. (Şek. 132D)

İki farklı esere ait 3 parça delikli levha olarak düzenlenmiş örneklerdir. Delikli levhalardan biri karelerden oluşmaktadır. Eser 6.1 cm. kalınlığındadır. (Şek. 132E) Kenar parçası ele geçen diğer eserde ise merkezinde haçların yer aldığı dairelerden

oluşan kompozisyonun inci-makara dizisiyle sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Levha 4.5 cm. kalınlığındadır. (Şek. 132F)

Levhaların kenar bordürlerine ait parçalarda kıvrım dallar arasında keskin hatlara sahip yapraklar, ikili halat sarma, meander ve dalga motifleri görülür. Tüm eserlerde kompozisyonun yer aldığı dikdörtgen bordür iki yönde yivler ile sınırlanmıştır. (Şek. 132H-K)

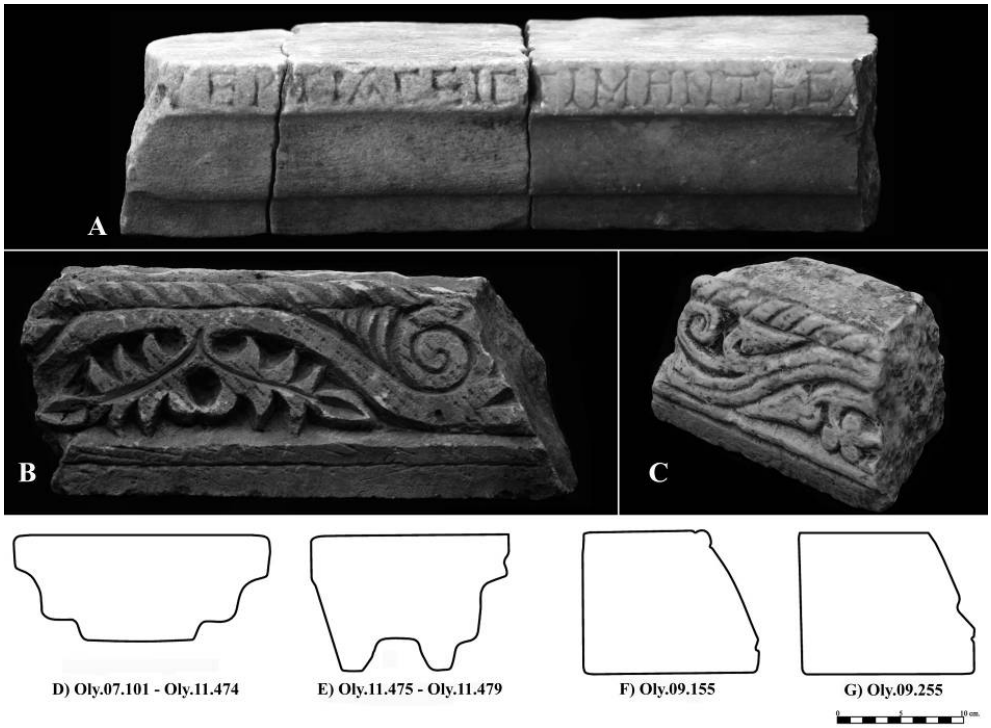

Şekil 132. Episkopeion içerisinde bulunan levha parçaları

Kilise ve vaftizhanede yapılan çalışmalarda 4 farklı esere ait olduğu anlaşılan 6 levha üstü, 14 tane levha altı parçası ele geçirilmiştir. Tüm eserler trapez kesitlidir ve kireç taşından yapılmışlardır. Levha üstleri astragal profiller ile hareketlendirilmiştir. Bir parçada ön yüzde, bir parçada üst yüzde yazıt görülür. Bir parçanın alt yüzü düz bırakılmıştır. Üç eserin alt yüzlerinde ise levha oluğu bulunur.[229] (Şek. 133A, D-E) Levha altı parçalarında üst ve alt yüzeyler düzgün tıraşlanmadan bırakılmıştır. Ön yüzlerde en altta ince bir silme ile ikiye ayrılmış dik bir profil yer alır. Bu profilden

[229] Eserlerin yükseklikleri 8.5 – 11.5 cm. arasında, derinlikleri 15.5 – 23.5 cm. arasında değişmektedir.

sonra başlayan trapez kesiti oluşturan yatay yüzeyde, kıvrım dallar arasında yapraklardan oluşan bezemeler görülür. Bazı örneklerden kıvrım dalların eserin ortasından başlayarak iki yana doğru antitetik olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu bezeme levhanın oturduğu düz yüzey başlangıcında spiral sarma motifiyle sınırlanır.[230] (Şek. 133B-C, F-G)

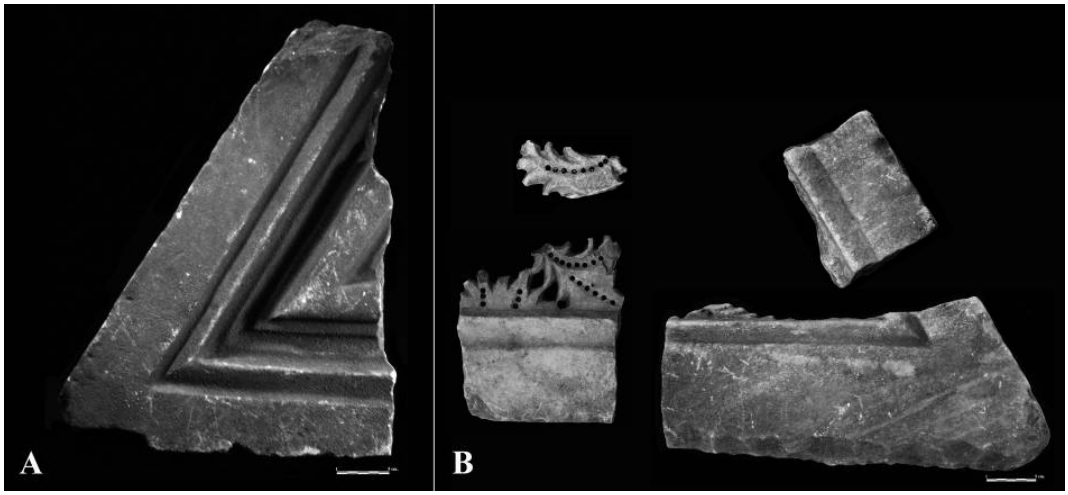

Şekil 133. Kilise ve vaftizhanede bulunan levha altı ve levha üstleri

Kilise içerisinde yapılan çalışmalarda kireç taşından bir ambon parçası ele geçirilmiştir. Eser kuzey nefin doğu batı doğrultusunda merkeze yakın alanında, kuzey stylobat'ın hemen yanında bulunmuştur. Üçgen formlu olduğu anlaşılan ambon yan korkuluğuna ait parça 7.2 cm. kalınlığındadır. Parçanın dış yüzünde, iki kenarda yer alan 8 cm.lik düz bir bordürden sonra, derin yivlerle birbirlerinden ayrılan iç içe üçgenler yer alır. (Şek. 134A) Kilise içerisinde templon stylobat'ı üzerinde yapılan çalışmalarda kathedra'ya ait oldukları düşünülen kireç taşından 11 parça ele geçirilmiştir. Kathedra yan korkuluğunun üçgen formlu olduğu anlaşılmaktadır. Her kenarda farklı genişlikte silmelerle çevrelendiği anlaşılan üçgen alanın içerisinde ajur

[230] Eserlerin yükseklikleri 10 – 11.5 cm. arasında, derinlikleri 10.3 – 12.8 cm. arasında değişmektedir.

tekniğinde işlenmiş akanthus yaprakları yer alır. Sivri dişli akanthus yaprakları üzerinde matkap delikleri görülür. (Şek. 134B)

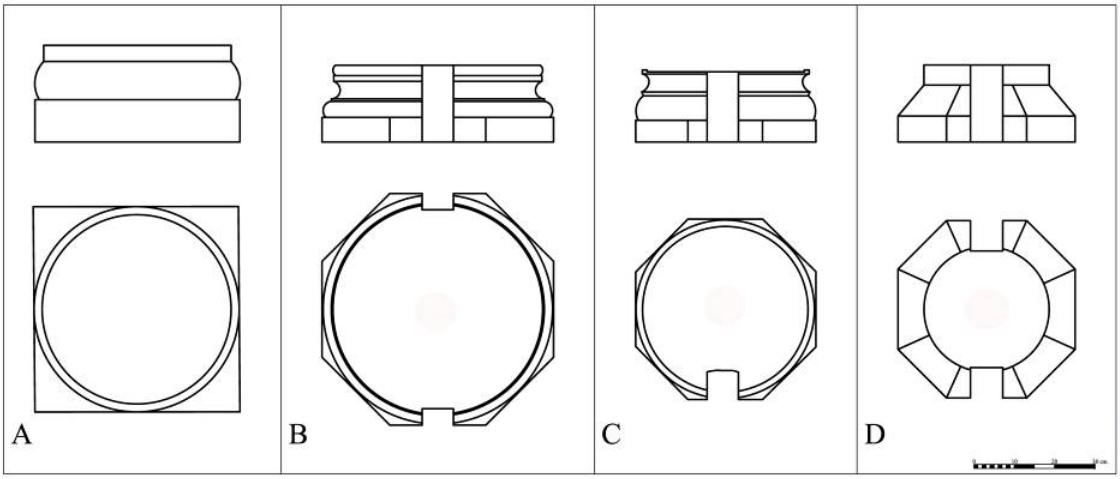
Şekil 134. Kilisede bulunan ambon ve kathedra parçaları

Triclinium içerisinde vestibulum ile ana mekân arasında yapılan kazı çalışmalarında, bu geçişin üç kemerli bir açıklık şeklinde düzenlendiği ve kemerlerin iki sütun ile taşındığı anlaşılmıştır. Bu alanda in-situ durumda aynı ölçülere sahip iki sütun kaidesi tespit edilmiştir.[231] Sade bir plinthos üzerinde tek torus'lu kaidelerin benzerleri için attika tipi kaidelerin alt grubu olarak 'Tip C' tanımlaması yapılmıştır.[232] Üçlü açıklığın kapı düzenlemesine ait ahşap aksamın yerleşebilmesi için, kaidelerin triclinium'a bakan kuzey yarılarında her iki yönde plinthos ve torus'larının tıraşlandığı görülmektedir. Kaidelerin üst bölümleri harçla kaplanmıştır. (Şek. 135A) Ayrıca triclinium içerisinde apsis pencere düzenlemesi ait olması gereken kireç taşından yapılmış bir çifte sütun parçası ele geçirilmiştir.

Peristyl içerisinde yapılan çalışmalarda kuzey stylobat üzerinde iki, güney stylobat üzerinde bir tane in-situ durumda sütun kaidesi ele geçirilmiştir. (Plân 3) Kaidelerin her biri farklı profillere sahiptir. Güney stylobat üzerindeki kaidenin benzerleri attika tipi kaidelerin alt gruplarından 'Tip A' olarak tanımlanmıştır.[233] Sekizgen düz profilli plinthos üzerinde dış bükey torus, trokhilos ve ikinci torus yer alır.

[231] Y: 24 cm., Ç: 47 cm., Pl.Y: 10.5 cm., Pl.G: 51 cm., Pl.U: 51 cm.
[232] Ötüken (1996), s. 161-162.
[233] Ötüken (1996), s. 161-162.

Düz profilli ikinci torus ortasından geçin bir yiv ile ikiye bölünmüştür. Kaidenin iki yanında 7.7 cm. genişliğinde levha oluğu bulunur.[234] (Şek. 135B) Kuzey stylobat üzerindeki kaidelerden batıdaki de attik tip A grubundadır. Sekizgen düz profilli plinthos üzerinde dış bükey torus ve trokhilos bulunur. Ancak ikinci torus yer almaz. Trokhilos üzerinde dışta ve sütunun oturduğu iç yüzeyde dik eğimli bir halka yer alır. Kaidenin doğu kenarında 7.7 cm. genişliğinde levha oluğu bulunur.[235] (Şek. 135C) Kuzey stylobat üzerindeki kaidelerden doğudaki sekizgen plinthos üzerinde düz profilli olarak yüksek boyuna doğru daralan sekizgen koni biçimindedir. Kaidenin her iki kenarında 8 cm. genişliğinde levha oluğu bulunur.[236] (Şek. 135D) Kaidelerin üst bölümleri harçla kaplanmıştır.

Şekil 135. Triclinium ve peristyl'de bulunan sütun kaideleri

Peristyl çalışmalarında 3 sütun başlığı bulunmuştur. Başlıklardan bir tanesi kompozit tiptedir. Kireç taşından yapılmış başlığın gövdesi altta ve üstte sekizer yapraktan oluşan çift sıra akanthus çelengi ile çevrelenmiştir. Üst sıra yapraklar alttakilerin aralarından başlamaktadır. Yapraklar kalın damarlı ve geniş yapraklıdır. Tepe yaprakları dışa taşkın ve kavisli olarak kalathos'tan ayrılır. Üst sırada köşe yaprakları volütlere zarifçe dokunmaktadır. Kalathos bezemesizdir. Kalathos dudağı düz profilli silme biçimindedir. Kanalis düzdür. Ekhinus'ta kılıflarından derin kanallarla

[234] Y: 19.5 cm., Ç: 50.5 cm., Pl.Y: 6.3 cm., Pl.G: 57.5 cm., Pl.U: 57.5 cm.
[235] Y: 18 cm., Ç: 39 cm., Pl.Y: 5.5 cm., Pl.G: 44.5 cm., Pl.U: 44.5 cm.
[236] Y: 19 cm., Ç: 31 cm., Pl.Y: 6.5 cm., Pl.G: 44.3 cm., Pl.U: 44.3 cm.

ayrılan üç yumurta, birbirlerinden dikey hatlar ile ayrılmıştır. Kalın üç yapraklı köşe palmetleri yumurtaların bir bölümünü örtmektedir. Abakus köşelerde volütlerden dışa taşkın, eksenlerde ekhinus'tan geridedir. Eksenlerde yer alan abakus çiçekleri basit çıkıntılar halindedir. Abakus üst sınırında ince bir yiv bulunur. Köşelerde volütlerin arasındaki alanda dikey spiral sarma motifi akanthus yaprağına kadar uzanmaktadır.[237] (Şek. 136A)

Ele geçirilen diğer başlık korinth tiptedir. Abakus ve gövde arasında ince bir yiv görülmektedir.[238] Perdahlanmadan bırakılmış başlığın yüzeyinde tarak izleri görülmektedir. Başlık bu durumuyla tamamlanmadan yarım bırakılmış izlenimi vermektedir. Kazı çalışmalarında, alt yüzeyinde volütler arasının tuğla ve harçla doldurularak orijinal işlevinden farklı olarak kullanıldığı anlaşılan ion tipte bir başlık daha bulunmuştur.

Peristyl'den ele geçen kireç taşından yapılmış iki impost blok bezemesizdir. Parçalar abakus altında iç bükey bir profille dört kenarda dışa doğru genişlemektedir. Aynı ölçülere sahip parçaların dar yüz profilleri farklıdır.[239]

Peristyl'de yapılan çalışmalarda toplam sekiz sütun parçası ele geçmiştir. Bu parçalardan birleşen üç tanesi tüm bir sütun oluşturmaktadır. 218 cm. yüksekliğe sahip sütun altta 32 cm. çaptan üstte 27.5 cm. çapa doğru daralarak yükselmektedir. Sütunun alt ve üst bölümleri hafif iç bükey profille geçilen dik açılı bilezikler şeklinde gövdeden kalındır. Ele geçirilen diğer sütun parçalarından iki tanesi üzerinde kazıma şeklinde küçük haç motifleri görülmektedir.

Peristyl portiko'larının ikinci kat düzenlemesinde çifte sütunlar kullanılmıştır. Kazı çalışmalarında bir tanesi tüm olarak yedi çifte sütun, dört çifte sütun kaidesi ve iki çifte sütun başlığı ele geçirilmiştir.

Çifte sütun kaideleri dikdörtgen bir plinthos üzerinde dış bükey tek torus'lu ve yüksek boyunludur. Her iki uzun yüzde torus ve boyundan dışa taşkın olarak yapılmış, yanlarda iç bükey hatlarla yukarıya doğru daralan profiller yer alır. Bu profiller çifte sütunların uzun yüz merkezlerindeki profilleri karşılamaktadır. (Şek. 136C)

[237] Ç: 26 cm., Y: 38 cm., Ü.E: 38 cm., Ü.D: 38 cm., Ab.Y: 4 cm.
[238] Ç: 22 cm., Y: 24 cm., Ü.E: 28 cm., Ü.D: 28 cm., Ab.Y: 4 cm.
[239] Y: 23 cm., Ü.E: 52 cm., Ü.D: 38 cm., A.E: 25 cm., A.D: 25 cm.

Kazı çalışmalarında iki çifte sütun başlığı ele geçmiştir. Başlıklar lotus biçimlidir. Başlıklardan bir tanesinde[240] dört yüzde, abakus altında dışa kavisli olarak işlenerek başlığa lotus formunu kazandıran yaprak çizgilerinin arasında, kabartma olarak stilize lotus motifleri işlenmiştir. Uzun yüzlerdeki lotuslar altta spiral sarma motifiyle sınırlanmıştır. Lotus yapraklarının damarları kazıma çizgilerle verilmiştir. Bu yüzlerdeki lotuslar çifte sütunların uzun yüz merkezlerindeki profilleri karşılar. (Şek. 136B) Diğer başlıkta[241] ise sadece dar yüzlerde benzer nitelikte stilize lotuslar görülür. Uzun yüzlerdeki profiller düz bırakılmıştır.

Şekil 136. Peristyl'de bulunan sütun başlığı, çifte sütun başlığı ve kaidesi

Çalışmalarda ele geçirilen çifte sütunlar benzer niteliklere sahiptir. Tüm olarak ele geçirilen parça alttan üste doğru daralmaktadır. Alt tarafta 7.5 cm.lik dik açılı bir profilden sonra hafif eğimle gövdeye geçilmektedir. Üst bölümde gövdeden hafif eğimle geçilen aynı ölçüdeki dik profil alt kısmında iç bükey bir yiv ile ikiye ayrılmıştır. Uzun yüz merkezlerinde çifte sütunun genel yapısına paralel olarak altta 13 cm.den üstte 10 cm.ye doğru daralarak ilerleyen dışa taşkın düz bir profil yer alır.[242]

Peristyl'de bir delikli levha parçası ele geçmiştir. 6 cm. kalınlığındaki parçanın üzerinde kesişen dairelerden bir kompozisyon yer alır. Geniş dairelerin merkezlerinde malta haçları görülmektedir. Geniş dairelerin aynı hizada sıralanmadan, daire merkezleri ekseninde kaydırılarak yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Ele geçen parça üzerinde geniş daireler ile çevrelenmiş alan içerisinde ortaları boş bırakılmış daha küçük dairelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. (Şek. 132G)

[240] Y: 28.5 cm., Ab.Y: 6 cm., Ü.E: 36 cm., Ü.D: 51.5 cm., A.E: 24.5 cm., A.D: 32 cm.
[241] Y: 29 cm., Ab.Y: 6 cm., Ü.E: 37.5 cm., Ü.D: 50.5 cm., A.E: 24.5 cm., A.D: 33.5 cm.
[242] Y: 120 cm., A.E: 25 cm., A.D: 38 cm., Ü.E:24.5 cm, Ü.D: 32 cm.

3.5. Buluntular

Episkopeion içerisinde 2009-2011 yılları arasında yapılan sondaj ve kazı çalışmaları esnasında seramik, cam ve maden eserler ele geçmiştir. Kazı çalışması yapılan alanlarda tabakalaşma gösteren yoğun toprak dolgusu bulunmamaktadır. Buluntuların tamamı mimari birimler içerisindeki moloz dolgu tabakasından elde edilmiştir. Bu nedenle buluntular Olympos kentindeki diğer kazı alanlarında ve değişik kentlerdeki kazılarda tanımlanmış benzerleri ışığında değerlendirilmiştir.

Buluntular arasında sayısal olarak en yoğun grubu cam eserler oluşturur.[243] Peristyl'de 53 adet gövde, 5 adet dip ve 6 adet ağız kenarı parçası; kilisenin güneyinde yer alan dikdörtgen plânlı ek mekânda 64 adet gövde ve 1 adet dip parçası; triclinium içerisinde 1 adet gövde ve 4 adet dip parçası bulunmuştur. Ele geçirilen cam eserler az ve orta derecede hava kabarcığı içeren serbest üfleme tekniğinde üretilmiş parçalardır.

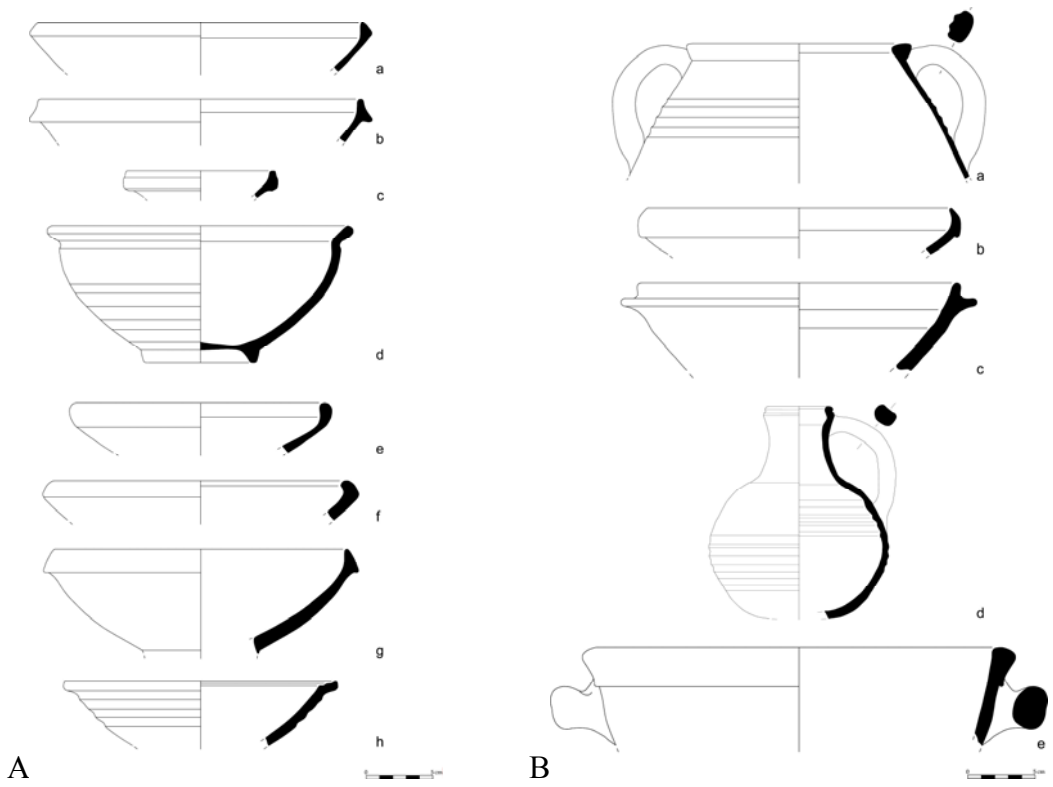
Buluntular arasında en sağlam örnek kadeh ya da kadeh biçimli kandil kaidesidir.[244] (Şek. 137) Sarı-yeşil tondaki kaide, zemine temas ettiği noktada dışa katlanarak biçimlendirilmiştir. Bu tip parçaların işlevleri tartışmalıdır. Biçimleri sebebiyle kadeh ya da kandil olarak kullanılmış olabilecekleri düşünülür. Anemurium Nekropol Kilisesi kazılarında kadehlerin de kandil olarak kullanıldıkları saptanmıştır.[245] Boyutları nedeniyle içki kabı olarak kullanılmaya uygun olmayan küçük boyutlu örmeklerin aydınlatma işlevinde kullanılmış olabilecekleri düşünülebilir.[246]

Şekil 137. Triclinium'da bulunan cam kaide

[243] Olympos kenti camları Prof. Dr. B. Yelda Olcay Uçkan tarafından çalışılmaktadır.
[244] KBN: 24.; Kazı Env. No: 2010/469.; Ç: 4.2 cm., Y: 2.1 cm.
[245] E. E. Yağcı (1993). *Başlangıcından geç antik dönem sonuna kadar anadolu'da cam*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 201-202.
[246] B. Y. Olcay (2001b). Lighting methods in the byzantine period and findings of glass lamps in Anatolia. *Journal of Glass Studies, 43*, s. 86-87.; Olcay Uçkan (2011b), s. 175.

Episkopeion içerisinde yapılan çalışmalarda toplam 44 adet seramik parçası bulunmuştur.[247] Seramik buluntuların kentteki diğer alanlara göre sayısal olarak oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Genellikle küçük parçalar halinde bulunan seramikler, işlevlerine göre servis, mutfak, depolama kapları, ticari kaplar ve aydınlatma gereçleri olarak ayrılmıştır. Bulunan parçalardan 18'i servis kabı, 10'u mutfak, 2'si depolama, 1'i kandil ve 13'ü ticari kaplara ait parçalardır.

Şekil 138. Episkopeion çalışmalarında bulunan servis ve mutfak kapları

Buluntular arasında en yoğun grubu servis kapları oluşturur. Bunlar Erken Bizans Dönemi beğenisini yansıtan ve Doğru Akdeniz'de yoğun olarak ticareti yapılan Kırmızı Astarlı Seramiklerdir. Olympos'ta 'Late Roman C Ware' olarak adlandırılan Foça üretimi ve 'Late Roman D Ware' olarak adlandırılan Kıbrıs üretimi servis kapları çok yoğun olarak bulunmaktadır.[248]

[247] Olympos kenti seramik buluntuları Öğr. Gör. Muradiye Öztaşkın tarafından çalışılmaktadır.
[248] J. W. Hayes (1972). *Late Roman Pottery: A Catalogue of Roman Fine Wares*. London: British School At Rome, s. 323-386.

Tespit edilen Kıbrıs Kırmızı Astarlı Seramiklerin hamuru yoğun mikalı, kireç katkılı, kırmızıdan turuncuya doğru değişen farklı renklerdedir. Astar, hamurdan birkaç ton daha koyudur. Formlar arasında daha önce J.W. Hayes tarafından Kıbrıs Form 1 (Şek. 138A-a,b) ve Form 9 (Şek. 138A-c) olarak tanımlanmış tiplerin varyantları mevcuttur. Daha önce tanımlanmamış ancak hamur özellikleri nedeniyle Kıbrıs üretimi olması muhtemel bir form ile Olympos buluntuları arasında yoğun olarak karşılaşılır. (Şek. 138A-d)

Tespit edilen Foça Kırmızı Astarlı Seramiklerinin hamuru iri taneli, kireç katkılıdır. Renkler pembe-kahverengi ve kırmızı tonlarındadır. Sık dokulu, az gözeneklidir. Astar, hamur renginden birkaç ton daha koyudur ve fırça izleri özellikle iç yüzeyde belirgindir. Ele geçen parçalar üzerinde herhangi bir bezeme öğesine rastlanmamıştır. Yapılan kazı çalışmalarında J.W. Hayes tarafından Form 1A (Şek. 138A-e), Form 1C (Şek. 138A-f) ve Form 3 (Şek. 138A-g) tanımlanan parçalar bulunmuştur. Foça Kırmızı Astarlı Seramiklerinin daha önce başka kazı alanlarında tanımlanmamış örnekleri Olympos'ta yapılan kazı çalışmalarında ele geçmiştir. Bunlardan ağzı dışa çekik, dış yüzeyinde yoğun çark izi bulunan bir form peristyl'de bulunmuştur. (Şek. 138A-h)

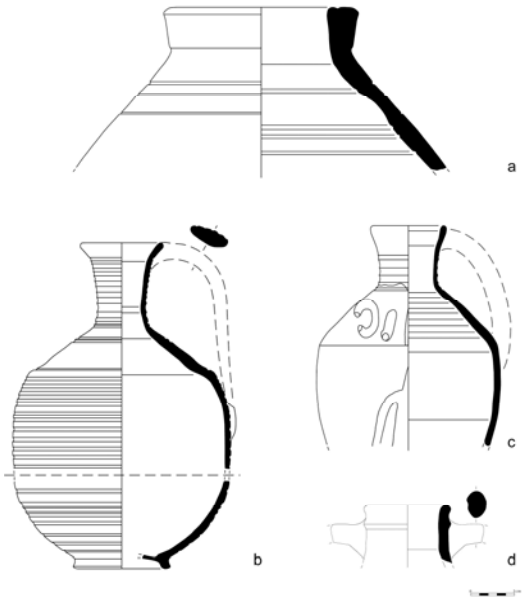
Episkopeion çalışmalarında karıştırma, ezme ya da pişirme amacıyla kullanılan az sayıda mutfak kabı bulunmuştur. Buluntular arasında Anemurium kazılarında 'White Kitchen Ware' (Beyaz Hamurlu Mutfak Kapları)[249] olarak tanımlanan örnekler ile paralellik gösteren parçalar mevcuttur. (Şek. 138B-a,b) Bu seramikler yoğun kuvars, taşçık veya kum katkılı, ince cidarlı, hamur renkleri krem renginden pembeye doğru değişen pişirme kaplarından oluşmaktadır. Birçok örnekte aşınmış olmakla birlikte kaplar üzerinde çok ince, kırmızı, kahverengi ya da kırmızı-kahverengi tonlarında astar görülür. Pişirme işlevli kapların özellikle dip ve kulp kısımlarında kullanımdan kaynaklanan çok yoğun yanıklar göze çarpar. Pişirme işlevinin yanı sıra mutfakta yemeğin hazırlanması esnasında kullanılmış olan kaba hamurlu sürahi formları da episkopeion çalışmalarında tespit edilmiştir. (Şek. 138B-d)

Pişirme kapları dışında mutfakta baharat ve bitkilerin ezilmesi için kullanılan bir mortarium parçası bulunmuştur. (Şek. 138B-c) Ayrıca J.W. Hayes tarafından Kıbrıs Kırmızı Astarlı Seramikleri arasında Form 11 olarak adlandırılan teknelere ait çok

[249] C. Williams (1989). *Anemurium: The Roman and Early Byzantine Pottery*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, s. 71-72, lev. 28-39.

sayıda ağız parçası bulunmuştur.[250] (Şek. 138B-e) Bu tip teknelere ait parçalar kentin genelinde sayısal olarak yoğundur.

İmpluvium'da küçük boyutlu bir pithos'a ait ağız parçası bulunmuştur. (Şek. 139a) Peristyl ve triclinium'da yapılan çalışmalarda kırık halde çok sayıda amphora parçaları bulunmuştur. (Şek. 139d) Bunlardan araştırmacılar tarafından yaygın olarak 'Late Roman Amphora 1' olarak anılan Erken Bizans Dönemi amphora'ları sayısal olarak yoğundur.[251] Peristyl'de daha önceki çalışmalarda ele alınmamış ticari amaçlı oldukları düşünülen bir testi grubu tespit edilmiştir. (Şek. 139b-c) Bu testiler dar bir boyuna sahiptir ve ağız genişliği 8-9 cm arasındadır. Ağızdan başlayarak gövdenin üst kısmına bağlanan tek, dikey şerit kulpludur. Kulp üzerinde sayıları üç ile beş arasında değişen yivler görülür. Hamur mikalı, kireç katkılıdır. Kırmızı, kırmızı-sarı tonlarındaki hamur üzerinde, ağızdan başlayarak aşağıya doğru hamurdan birkaç ton koyu renkte astar akıtılmış astar tespit edilmiştir. Kapların hamurları, sık dokulu ve düşük ısıda fırınlamadan kaynaklı olarak yumuşak dokuludur. Bu özelliği ve hamur rengi ile Kıbrıs Kırmızı Astarlı Seramiklerine benzemektedir.

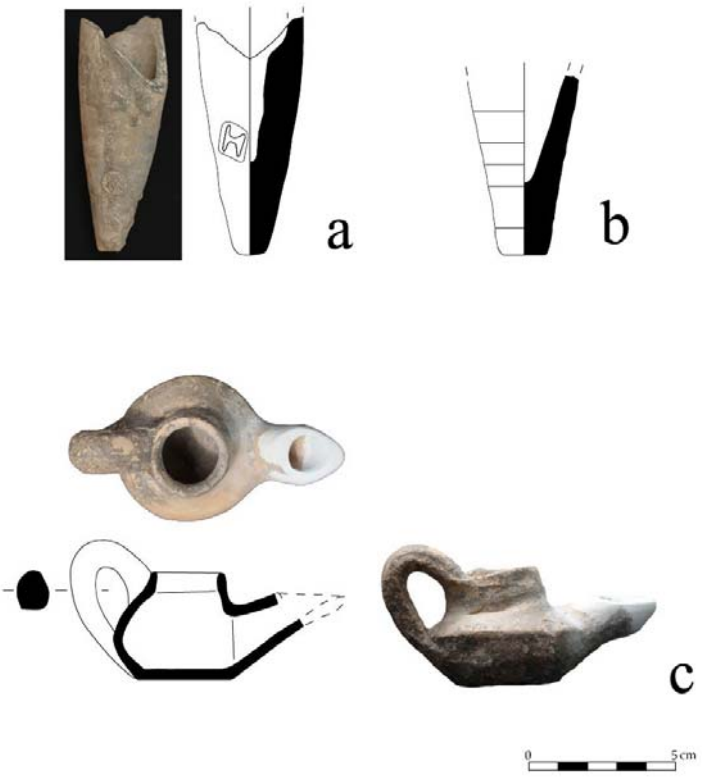
Şekil 139 Episkopeion çalışmalarında bulunan pithos, testi ve amphora'lar

[250] J. W. Hayes (1972), s. 383-384.
[251] D. P. S. Peacock ve D. F. Williams (2001). *Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide*. London-New York: Longman, s. 186-187.

Peristyl'de iki ve yüzey buluntusu olarak bir adet olmak üzere episkopeion içerisinde üç unguentarium ele geçmiştir. Bir örnek silindirik gövdeye ait dip parçasıdır. (Şek. 140a) Örneklerden bir tanesi dik durmasını sağlayacak biçimde düz diplidir. (Şek. 140b) Ancak bu örneklerde dip kısmının yapılışı dışında, hamur ve üretim özelliklerinde farklılık yoktur. Kapların yüzeyi oldukça pürüzlüdür. Yoğun çark izi görülür. Genellikle gövde ve dip kısmı asimetriktir. Düzensiz fırınlamadan kaynaklanan renk değişimleri çok fazla görülür. Gümüş mikalı, kireç katkılı, sık dokulu hamur; açık kahverengi ve gri tonlarındadır. Ağız kenarından itibaren akıtılarak, düzensiz şekilde hamurdan birkaç ton koyu renkteki astar uygulanmıştır. Astar üzerinde seri üretimden kaynaklanan, yanlışlıkla yapılmış parmak izleri mevcuttur. Bir örnek üzerinde Yunanca 'H' harfinden oluşan bir monogram yer alır. Benzer unguentarium'lar Olympos'ta Giriş Kompleksi ve Mozaikli Yapı'da da çok yoğun olarak ele geçmiştir.

Bu tip unguentarium'ların işlevi kesin olarak tespit edilmediyse de araştırmacılar tarafından ortaya atılan yaygın görüş, içerisinde kutsal su ve yağ gibi iyileştirici gücü olduğuna inanılan maddelerin ticaretinin yapılması için üretildikleridir.[252] Üzerlerindeki monogramlar çözülememiştir. Üzerinde Hıristiyanlıkla ilişkili büst, hayvan figürlerinin de bulunması ve Rhodos'ta bulunan örneğin üzerinde 'Piskopos Severianus' isminin, Cartagena (İspanya) buluntusu bir örnek üzerinde ise 'Eparkh' kelimesinin okunması bu olasılığı kuvvetlendirmektedir.[253] Ancak Ephesos kazısındaki buluntuların kimyasal analizinde kapların içerisinde çam reçinesine rastlanmıştır.[254] Unguentarium'ların vaftiz ve kutsama törenlerinde liturjik işlevde kullanılmış olabilecekleri de düşünülmektedir.[255]

[252] J. W. Hayes (1971). A New Type of Christian Ampulla. *BSA, 66*, s. 243-248.
[253] J. V. Sánchez, ve I. P. Martín (2008). Ungüentarios Bizantinos con sello epigráfico en carthago Spartaria. *Archivo Espanol de Arqueologia, 81*, s. 151-176.; Eparkh, Geç Roma Dönemi'ndeki kent prefectusuna benzer yetkileri elinde bulunduran memurdur. Başlıca görevleri arasında kentteki imar faaliyetleri, üretim ve ticareti denetmek yer alır.
[254] S. Lochner vd. (2005). Late Roman Unguentaria?-A contribution to Early Byzantine wares from the view of Ephesus. *LRCW1* (Ed: J.M. Gurt i Esparraguera vd.). Oxford: British Archaeological Reports, s. 647-654.
[255] A. Ç. Türker (2005). Myra'da aziz Nikolaos'un yağ kültüne ilişkin seramik kaplar. *Adalya, VIII*, s. 312.

Şekil 140. Episkopeion'da bulunan unguentarium ve kandiller

Olympos'ta Mozaikli Yapı'da ve Giriş Kompleksi'nde bulunan unguentarium'lar, diğer servis ve pişirme kapları ile birlikte ele geçmiştir.[256] Mozaikli Yapı'nın kentin yöneticisine ait bir konut olma olasılığı bakımından bu tip maddelerin depolanabileceği düşünülse bile, Giriş Kompleksi'nin dini veya yönetsel işlevi bulunmayan sivil bir alan olması göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüzden bu kapların işlevi, Olympos kenti örneğinde henüz netlik kazanmamıştır.

Episkopeion içerisinde yapılan çalışmalarda ele geçirilen kandiller, Olympos kentinde Mozaikli Yapı ve Giriş Kompleksi'nde yoğun olarak bulunan örneklerle benzer özellikler göstermektedir.[257] (Şek. 140c) Bezemesiz, basit kandiller çark yapımıdır. Basık küresel gövdeli, dikey şerit kulpludur. Doldurma deliği uzun boyunludur. Kulp boyundan dip kısmına bağlanır. Fitil deliği sonradan eklenmiştir. Sık dokulu, mikalı, kırmızı, pembe veya devetüyü renkte hamurludur. Hemen hepsinin burun kısmında yanık izi mevcuttur.

[256] Olcay Uçkan vd. (2011), s. 88, Çiz. 8j-m.
[257] Mozaikli Yapı buluntuları için bk. Öztaşkın ve Öztaşkın (2012), s. 335, Res. 9a.

Kazı çalışmalarında ele geçirilen maden eserlerden 2 parçanın işlevi anlaşılamamıştır. 22 adet çivi ele geçmiştir. Çivilerin tamamı demir alaşımdan üretilmiştir. Farklı boyutlardaki çivilerin tamamı çokgen gövdeli ve mantar başlıdır.[258]

Maden eserler arasında triclinium içerisindeki çalışmalardan bronz alaşım bir çan ele geçmiştir.[259] (Şek. 141) Eserin üzerinde küçük bir askı halkası bulunur. Dil kısmı korunmamıştır. Bu tip küçük çanlar genellikle hayvanların boyunlarına asmak için kullanılmış olmalıdır. Ancak bebek beşiklerinde, evlerin girişlerinde ve cenaze törenlerinde kötülüklerin engellenmesi ya da kovulması amacıyla da kullanılmışlardır. Bu amaçlarla çıngırak biçiminde kullanılan küçük çanlar 'tintinnabulum' olarak adlandırılır.[260]

Şekil 141. Triclinium'da bulunan bronz alaşım tintinnabulum

Çalışmalarda triclinium, peristyl ve kilisenin güneyindeki dikdörtgen ek mekân içerisinden birer adet olmak üzere toplam 3 sikke ele geçirilmiştir.[261] (Şek. 142) Oly-10-42[262] ve Oly-11-45[263] envanter numaralı sikkeler tamamen tahrip olmuş durumdadır. Oly-10-41[264] nolu sikke üzerinde ise ön yüzde cepheden imparator tasvirinin kıyafetleri kısmen seçilmektedir. Tasvirin sağ omuz üzerinde 'SPPAV' harfleri okunmaktadır. Arka yüzü tahrip olmuştur. Ancak hiçbir sikke kesin olarak tanımlanamamaktadır.

[258] Tespit edilen en uzun örnekte ölçüler Y: 7.7 cm., Gövde K: 0.5 cm., Baş Ç: 1.6 cm.; en kısa örnekte Y: 3.5 cm., Gövde K: 0.3 cm., Baş Ç: 1.1 cm.dir.
[259] KBN: 24.; Kazı Env. No: 2010/05. Ç: 2.2 cm., Y. 2.5 cm.
[260] S. Saltuk (1997). *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, s. 180.
[261] Olympos kenti sikkeleri Doç. Dr. Zeliha D. Gökalp tarafından çalışılmaktadır.
[262] Ç: 1.2 x 1.2 cm., Ağırlık: 1.1 gr.
[263] Ç: 1.1 x 1.1 cm., Ağırlık: 0.8 gr.
[264] Ç: 1.5 x 1.6 cm., Ağırlık: 2 gr.

Şekil 142. Episkopeion içerisinde ele geçirilen sikkeler

Episkopeion içerisinde yapılan çalışmalarda çok sayıda çatı kiremiti ele geçmiştir. Tüm olarak ele geçmiş bir parça olmamakla beraber kırık durumdaki uzunluğu 35 cm. olan örnekler mevcuttur. İmbreks'lerin (kaplama kiremitleri) kalınlıkları 1.5-2 cm. arasında, tegula'ların (düz kiremitler) kalınlıkları ise 3-4 cm. arasındadır.

Tegula'lar iki gruba ayrılmaktadır. İlk grupta tegula'ların iki yan kenarı çerçevelidir. Üst kenarları ise çerçevesizdir. Üst kenar sınırından 2 cm. içeride yarım daire profilli silme yer alır. Yan çerçeveler içten 3 cm., silmeler ise 1.5 cm. yüksekliktedir. Bu tegula'lar üzerinde herhangi bir motif görülmez. (Şek. 143A-B) Bu nitelikleriyle kiremitler Kıbrıs Salamis örneklerinde 4. yüzyılın ikinci yarısı ve 5. yüzyıla tarihlenen Tip A-1 grubuyla ve İzmir-Bayraklı'da 6. yüzyıla tarihlenen örneklerle paralellik gösterir.[265]

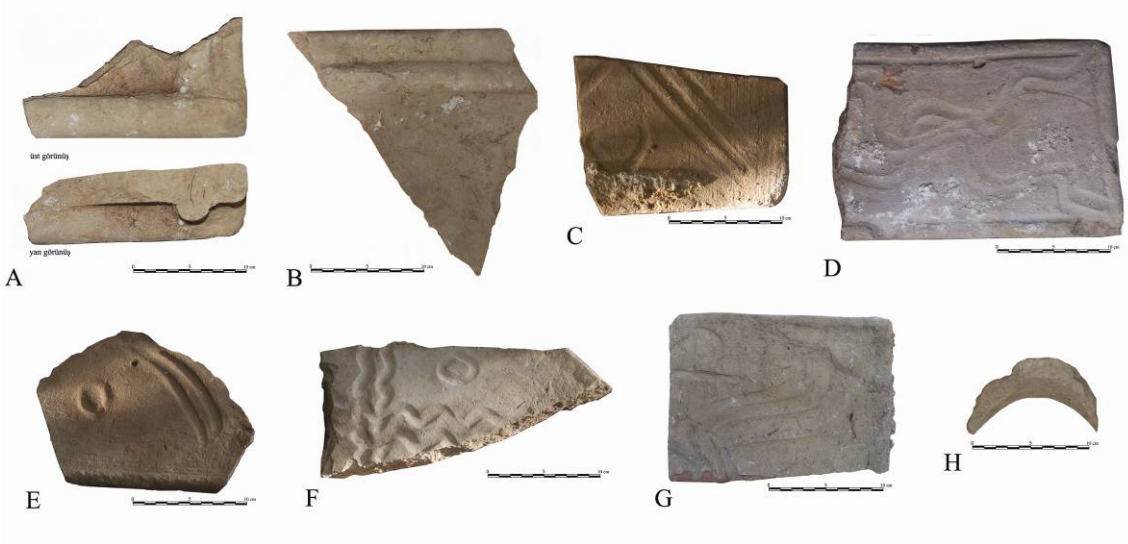
İkinci grup tegula'lar ise çerçevesizdir. En sağlam örnekte kısa kenarı 18 cm. olarak ölçülmektedir. Bu grupta kiremitlerin kenarları gövdeden hafifçe genişleyerek

[265] Salamis için bk. A. Coşkun (2007). Salamis kenti çatı kiremitleri üzerine bazı gözlemler. *Anadolu/Anatolia, 33*, s. 12, Res. 1.; Bayraklı için bk. Ö. Özyiğit (1990). Alaturka kiremitin oluşumu. *ArkSan, 5,* s. 162, Şek. 6.

sınırlanmaktadır. Çerçevesiz örnekler üzerinde parmak ile yapılmış çizgiler yer alır. (Şek. 143C-G) Kiremit ıslakken parmak kullanılarak yapılan bu çizgiler olasılıkla yağmur sularını alt kenarına iletme işlevindedir.[266] Episkopeion içerisinde ele geçirilen ikinci grup tegula'lardaki çizgilerin tamamı kiremitin köşeleri arasında diyagonal olarak uzanmaktadır. Tespit edilen örneklerde iki parmakla yapılmış hafif iç bükey ilerleyen çizgiler (Şek. 143E), iki parmakla yapılmış zigzag biçiminde ilerleyen çizgiler (Şek. 143F), üç parmakla yapılmış düz çizgiler (Şek. 143C) ve üç parmakla yapılmış dalgalı çizgiler (Şek. 143D-G) biçiminde çeşitlemeler görülür.

Bu tür süslemeler Roma Dönemi ortalarından itibaren gözlense de Bizans Dönemi'nde yaygınlık kazanmıştır. Birden çok kanallı uygulamalar Sardes'te Geç Roma Dönemi'ne, Bayraklı'da 6. yüzyıla tarihlenmiştir.[267]

İkinci grup tegula'lardan 4 tanesi üzerinde kiremit ıslakken parmakla yapılmış 'o' biçiminde bir işaret gözlenir. Bu tip işaretler atölye işareti olabileceği gibi kiremitin nerede kullanılacağını belirleyen bir işaret de olabilir.[268] Amorium'da ele geçen bir kiremit üzerinde, benzer biçimde tuğla ıslakken yapılmış 'Eo' harfleri görülmektedir.[269] Bir parça üzerinde ise yine kiremit ıslakken parmakla yapılmış haç yer alır. (Şek. 144G)

Şekil 143. Episkopeion içerisinde bulunan çatı kiremitleri

[266] Özyiğit (1990), s. 161.
[267] Özyiğit (1990), s. 161-162.; Coşkun (2007), s. 14-15.
[268] A. Coşkun (2001). Çatı kiremitleri üzerinde görülen damgalar, motifler, işaretler. *İdol 11,* s. 19-22.
[269] C. Lightfoot ve Y. Mergen (1998). 1997 yılı Amorium çalışmaları. *20. KST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 530-531, Res. 6.

4. Değerlendirme

4.1. Geç Antik Çağ'da Piskoposlar

Episkopeion'ların genel plân özelliklerine bakıldığında, Geç Antik Çağ'da yönetici ya da yüksek mevki sahibi zenginlerin konutlarında karşımıza çıkan ana hat düzeninin uygulandığı göze çarpar. Bu sebeple piskoposların kent yönetimindeki konumları ve buna bağlı olarak ihtiyaç duyulan mekânların tespit edilmesi, episkopeion'ların plân tasarımlarının ve mekân düzenlemelerinin anlaşılmasına kaynak teşkil eder.

Piskopos kelimesi Yunanca ἐπίσκοπος (episkopos) kelimesinden gelir. ἐπί (üzerine), σκοπός (bakmak) kelimelerinden oluşur ve yukarıdan bakan/gözlemleyici/denetleyici anlamındadır.[270]

Hıristiyan kilise teşkilatlanmasında üst düzey ruhban sınıfı piskoposlar, papazlar ve diyakonlardan oluşur. Alt düzey ruhban sınıfı üyeleri ise papaz ve diyakon yardımcılarıdır.[271] 1. yüzyılda üst düzey ruhbanlar arasındaki yetki farklılığı kesin değildir. Ancak 2. yüzyıldan itibaren bir şehirdeki Hıristiyan cemaatinin lideri olarak sadece piskoposlar karşımıza çıkar.[272]

Hıristiyan terminolojisinde piskopos terimi metropolit ve patrik sıfatlarını da kapsar. 4. yüzyılda Hıristiyanlığın I. Constantinus tarafından serbest bir din haline getirilmesiyle kilisenin kurumsal örgütlenmesi hızlanır. Bu örgütlenme Roma imparatorluğunun eyalet sınırlarını temel almıştır. Buna göre kilise organizasyonunda her kentte bir piskopos görevlidir. Piskoposlar kent içindeki ve etki alanlarındaki taşra kiliselerinden sorumludur. Kentlerin bağlı olduğu her eyaletin başkentinde metropolit ya da başpiskopos olarak anılan bir piskopos görev yapar. Metropolitler kendi sınırlarındaki şehir piskoposları üzerinde yetki sahibidir. Bununla beraber herhangi bir eyaletin başkenti konumunda olmayan ancak büyük ve tarihsel öneme sahip kentler de başpiskoposluk olarak adlandırılmıştır. Metropolitliğin önemini yitirmesiyle

[270] C. Rapp (2005). *Holy bishops in late antiquity the nature of christian leadership in age of transition*. Berkeley: University of California, s. 24.
[271] A. Papadakis (1991). Clergy. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 471.
[272] M. Cunningham (2008). Clergy, monks, and laity. *The Oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, s. 527.; N. Şahin (2008). *Hıristiyanlık'ta ruhbanlık anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 23-27.

başpiskoposluklar bu kentlerin yetkilerini devralır. Piskoposluklar arasında havariler tarafından kurulan ya da erken dönemde önemli bir merkez durumunda olan Antiocheia (Antakya), Alexandria (İskenderiye), Jerusalem (Kudüs) ve Roma kiliseleri ile 381 yılında bu konuma yükseltilen Konstantinopolis (İstanbul) şehirleri patriklik olarak tanımlanır ve bu şehirlerin piskoposları patrik ünvanına sahiptir. Patriklikler egemenlik alanlarındaki metropolitler üzerinde yetki sahibidir.[273]

5. yüzyılın ilk yarısında tüm büyük kentlerin piskoposları vardı. Taşrada görev yapan yardımcı piskoposlar ile beraber düşünüldüğünde imparatorluk genelinde 2000 civarında piskopos görev yapıyordu.[274]

Piskoposlar kendi cemaati tarafından seçilirler ancak 4. yüzyıldan itibaren takip edilebildiği kadarıyla bu seçimlerde metropolitlerin etkileri olmaktadır ve bu yolla daha üst merci konumundaki patrikliklerin de ağırlığı söz konusudur.[275] I. İznik Konsili'nde, piskoposların kendi bölgelerindeki din adamlarının önerdiği üç isim arasından metropolit tarafından atanması kurala bağlanmıştır.[276] Görevden alınma konusunda ise 4. yüzyıl sonunda (387 ya da 390) yapılan Kartaca Konsili bilgi verir. Bir diyakonun görevden alınması için üç piskoposun, papazın görevden alınması için altı piskoposun, piskoposun görevden alınması için oniki piskoposun oybirliği gereklidir.[277]

Piskoposlar öncelikli olarak kendi kiliselerine bağlı Hıristiyanların ruhani liderleridir. Başlıca görevleri cemaatlerine vaaz vermek, heretik düşüncelere karşı mücadele etmek, catechumen'lerin eğitimleriyle ilgilenmek, vaftiz törenlerini yönetmek, cemaate üye kişilere kefaret önermek ve kaldırmak, papaz atamak ve diyakonları yönetmek, en az yılda bir kez olmak üzere başpiskopos tarafından metropoliste düzenlenen konsillere katılmaktır.[278] Ayrıca kendi gözetimindeki diğer kiliseler, manastırlar ve hayır kurumlarının sorumlusudur.[279]

---

[273] Cunningham (2008), s. 528-529.
[274] Rapp (2005), s. 172-173.
[275] M. Angold ve M. Whitby (2008). Structures and administration. *The Oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, s. 571.
[276] I. Nikea, *canon 49*.; bk. Cunningham (2008), s. 530.
[277] C. Rapp (2000). The elite status of bishops in late antiquity in ecclesiastical, spiritual and social contexts. *Arethusa, 33*, s. 381.
[278] Rapp (2000), s. 382.; Cunningham (2008), s. 530.
[279] B. Ceylan (2007). Episkopeia in asia minor. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel) Boston: Brill, s. 170.

Piskoposlar hastaneler (nosokhomeion), bakımevleri (xenodocheion) yetimhaneler (orphanotropheion), yaşlı evleri (gerontokomeion) ve hanlar (pandocheia) işletirlerdi.[280] Hayır kurumları tesis etme geleneği İsa'nın havarilerine ilettiği "*açları doyurun, ihtiyacı olanları giydirin, yolcuları ağırlayın, hastalara bakın*"[281] öğüdü üzerine oluşmuştu. Didascalia'da da piskoposların görevlerinden en önemlisinin hayır kurumlarının idaresi olduğu yazar.[282] Resmi olarak ise imparator I. Iustinianus döneminde piskoposların görevleri arasında tanımlanmıştır.[283]

İmparatorluk genelinde Hıristiyan nüfusun hızlı bir şekilde artmasına paralel olarak piskoposların gözetimindeki cemaat kalabalıklaşır ve etki alanları genişler. Piskoposların kontrolündeki kiliselerin 4. yüzyıldan itibaren zenginleştiği bilinmektedir. Kiliseler devletten aldıkları yardımın yanı sıra geniş toprakların sahipleriydi ve kent içerisinde mülkiyet biçiminde kalıcı vakıflara da sahipti. Bunun yanı sıra hatırı sayılır meblağlara ulaşan bağışlar toplanıyordu. Dulların, yetimlerin, hasta ve bakıma muhtaç kişilerin koruyuculuğunu üstlenen kiliselere bağış yapmak, zenginlerin halk tarafından saygı görmesini sağlıyordu.[284] Böylece zenginleşen kiliselerin yerel düzeydeki idarecileri durumundaki piskoposlar, aynı zamanda önemli bir serveti yöneten kişilerdi.

Piskoposların kiliselere ait servetleri dini yapıların yanı sıra kamusal yapılar inşa etmek için kullandığı da anlaşılmaktadır. 4. yüzyılın ilk yarısında Laodikeia Compusta (Konya-Ladik) piskoposluğu yapan Eugenius'un mezar yazıtında kilise tamir ettirdiği, kolonad, avlu, duvar resimleri, mozaikler, çeşme ve anıtsal bir kapı yaptırdığından söz edilmektedir.[285] 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde Cyrrus (Suriye-Nebi Huri) piskoposluğu yapan Theodoret, mektuplarında hamamları onarttığını, portiko, su kemeri ve iki köprü yaptırdığını anlatır.[286]

---

[280] G. L. Seidler (1997). *Bizans siyasal düşüncesi Bizans halk hareketlerinin ideolojik kökeni* (Çev: M. Tuncay). İstanbul: Göçebe Yayınları, s. 27-28.; L. Lavan (2007b). Religious space in late antique. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L.Lavan vd.). Boston: Brill, s. 194.

[281] Matta 25: 34-36.

[282] Didascalia kilise düzeni ve piskoposların görevleri hakkında bilgi veren en erken tarihli metindir. Kuzey Suriye'de kaleme alınan metin M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Bk. Rapp (2005), s. 29-30.

[283] *Novella CXX-131*.; bk. T. Miller (2008). Charitable institutions. *The oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, s. 622, 625.

[284] C. Mango (2008). *Bizans yeni Roma imparatorluğu* (Çev: G. Ç. Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 44-45.; J. Haldon (2007). *Bizans tarih atlası* (Çev: A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 89-90.

[285] S. Mitchell (1995). *Anatolia land, men, and gods in Asia minor Volume II the rise of the church*. Oxford: Oxford University, s. 82.

[286] Theodoret, *Letter LXXIX*.

Nufüz sahibi oldukları halk kitlesinin kalabalıklaşması ve önemli bir servetin yöneticisi olmaları, Geç Antik Çağ'da piskoposların kent yönetiminde de söz sahibi olmalarını sağlamıştır.

Roma Dönemi'nde kentler, toprak sahibi olan zengin aileler tarafından oluşturulan curia'larda (meclis) alınan kararlar doğrultusunda yönetilmektedir. Decurion'lar (meclis üyesi) ömür boyu görev yapar ve görev babadan oğula geçerdi.[287] Decurion'lar vergilerin toplanmasından, imparatorluğun isteklerinin yerine getirilmesinden ve kentin ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumludur. Eyaletler altında gruplanan kentler bir eyalet valisine bağlıdır. İmparatorluk için kentler; yolların yapımı ve tamiri, posta teşkilatının düzeni, seyrek de olsa askeri seferler sırasında ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumludur. Ancak imparatorluk açısından kentlerin en önemli görevi, territoryalarına bağlı olarak belirlenen vergilerin düzenli olarak toplanmasıdır. Kent özelinde decurion'lar öncelikli olarak kamu yapılarının inşası ve tamirinden sorumludur.[288] Kentlerin bütçeleri liman ve kapılardan sağlanan vergiler, pazar yeri ve tapınak arazilerinin kira gelirlerinden oluşur. Bunun yanı sıra decurion'ların kendi bütçelerinden katkı sağlamaları da beklenirdi.[289]

Bir decurion için kent yaşantısında ve yönetiminde söz sahibi olmak mali bir yükümlülük getirmesinin yanı sıra politik, sosyal ve kültürel alanda etkin olmak anlamına gelir. Sorumlulukları altında yürütülen inşa faaliyetleri ardından kendilerinin ve ailelerinin isimleri yapılara yazılarak kent halkı tarafından onurlandırılırdı. Bunun yanı sıra curia'da yer almak aynı zamanda eyalet valisi ve imparatorluğa yakın olma ayrıcalığını beraberinde getiriyordu.[290]

M.S. 3. yüzyılda yaşanan ekonomik kriz döneminde decurion'lar güçlerini yitirmeye başlamıştır.[291] Kent teritoryasından elde edilen vergilerin azalması sebebiyle decurion'lar çoğu zaman aradaki farkı kendi servetlerinden karşılamak durumunda kalıyorlardı. Giderek artan bu harcamalar sebebiyle decurion'lar görevlerinden kaçmaya

[287] A. H. M. Jones (1966). *The Decline of the Ancient world.* London: Longmans, s. 240-241.
[288] Jones (1966), 249, 749.; M. Whittow (1990). Rulling the late roman and early byzantine city: a continius history. *Past & Present, 129*, s. 5.
[289] Jones (1966), s. 247.
[290] C. Foss (2002a), Life in city and country. *The Oxford history of byzantium* (Ed: C. Mango). Oxford: Oxford University, s. 71.; Whittow (1990), s. 6-7.
[291] Whittow (1990), s. 10.; H. Saradi (2008). Towns and cities. *The Oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, s. 318-319.

başlamıştı.[292] Codex Theodosianus ve Codex Iustinianus'daki bazı yasalardan decurion'ların senatörlüğe yükselerek, ordu hizmetine girerek ya da kişisel bahanelerle mali yükümlülüklerinden kaçmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.[293]

313 tarihinde I. Constantinus'un piskoposların ve papazların mali yükümlülüklerini kaldırması ile decurion'lar için yeni bir kaçış yolu ortaya çıkar. Bu dönemde çoğu decurion'un ruhban sınıfına katıldığı gözlenir. Ancak bu duruma karşı daha sonraları önlem alınmış ve papazlar arasına katılan decurion'ların varlıklarının bir kısmından feragat etmeleri gerektiğini emreden kanunlar hazırlanmıştır.[294]

Decurion'ların içine düştüğü bu durum sonucunda yerel düzeyde ortaya çıkan yönetsel boşluğu piskoposlar doldurmaya başlamıştır. Bir bakıma curia'ların düşüşü, piskoposlukların yükselişi olarak karşılığını bulur.[295] Ancak imparatorluk için kent idaresinde oldukça önemli bir konumda bulunan curia'ların, etkinlikleri azalsa da, varlıklarını 6. yüzyıla kadar sürdürdükleri anlaşılmaktadır.[296]

5.-6. yüzyıl içerisinde aziz yaşamlarını anlatan yazılı kaynaklar kentlerin piskoposlar, ruhban sınıfı ve toprak sahiplerinden oluşan bir yapı tarafından yönetildiğini ortaya koyar.[297] 550 yılında Mopsuestia ve 6. yüzyıl sonunda Anastasiapolis kent meclislerinin episkopeion'da toplandığını bildiren kaynaklar mevcuttur.[298]

Piskoposlar şehrin temsilcisi olma sıfatıyla doğrudan imparatora dilekçe verebilirdi. Bu aracılık uygulaması, piskoposlara sivil il görevlileri üstünde bir gözetim hakkı sağlamıştır. Piskoposlar kentlerde hesap işlerini denetler, özel kurullar aracılığıyla genel hamamların, su terazilerinin, ağırlık vb. ölçülerin gözetimine bakardı.[299]

---

[292] Mango (2008). S. 42-43.
[293] Rapp (2005), s. 282; Saradi (2008), s. 318.
[294] *Codex Theodosianus 16.2.2. ve 16.2.39.*; bk. Rapp (2005), s. 282-283.
[295] Rapp (2005), s. 280.; Mango (2008), s. 43.; G. Greatrex (2008). Political-historical survey c. 250-518. *The Oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, s. 237.
[296] Whittow (1990), s. 12.; Mango (2008), s. 43.; Rapp (2005), s. 286-287.
[297] Whittow (1990), s. 29.; J. P. Sodini (2003). Archaelogy and late antique social structure. *Late antique archaeology 1 Theory and Practise in late antique archaeology* (Ed: L. Lawan ve W. Bowden). Boston: Brill, s. 28.; Foss (2002), s. 72.
[298] L. Lavan (2003). The political topography of the late antique city: activity spaces in practise. *Late antique archaeology 1 Theory and Practise in late antique archaeology* (Ed: L. Lawan ve W. Bowden). Boston: Brill, s. 320, dipnot 20.
[299] *Codex Iustinianus 1.4.46.*; bk. Seidler (1997), s. 27, dipnot 24.; Kilise ve İsa'nın sözcüleri durumundaki piskoposlar *parrhesia* (her şeyi dile getirebilen) koumundaydı. Doğrudan imparatora mektup yazmalarını sağlayan bu durum güçlerini arttıran en önemli etkendir. Rapp (2000), s. 396-397.

I. Constantinus tarafından 318 yılında piskoposlara yargı yetkisinin verilmesiyle dünyevi konularda daha etkin bir makam konumuna yükselirler.[300] Bu yargı yetkisi cemaatin dini konulardaki anlaşmazlıklarının yanı sıra sivil davaları da kapsamaktadır. Mülkiyet ve servet konuları (köleler, toprak ve diğer mallar hakkındaki anlaşmazlıklar), kontrat, vasiyet, boşanma, vesayet ve her türlü suç hakkındaki davalar piskoposların başkanlığındaki mahkemelerin (episcopalis audientia) konusu olabilirdi.[301] Piskoposlara yargı yetkisinin verilmesi kamusal etkilerinin artmasını ve imparatorluğun idari sisteminin bir parçası olmalarını sağlamıştır.[302]

5. yüzyıl başında Hippo Regius piskoposluğu yapan Augustine, piskopos olarak yapması gereken acil işlerden şikâyet eder ve neredeyse günün yarısını mahkemede geçirmek durumunda olduğunu söyler.[303] Tralles piskoposu dua etmeye vakit bulmak için başkanlık edeceği mahkemelerin öğleden sonra kurulmasını şart koşmuştur.[304]

Piskoposların mahkemelere başkanlık etmelerinin yanı sıra kanunların uygulanmasından ve dava arşivlerinin saklanmasından da sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Hadrianopolis (Eskipazar-Karabük) kentinde İmparator I. Justin ya da Iustinianus'un kentin önde gelenlerine yazdığı bir mektup kaydedilmiştir. Bu yazıda suçluların yakalanması için piskoposun görevlendirildiği anlaşılmaktadır.[305] Oxyrhynchus (Mısır-El Bahnasa) kentinde bulunan papirüslerde, piskopos gözetiminde alınmış, 4. yüzyıla ve 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen iki yeminli ifade tespit edilmiştir.[306]

Piskoposların mükellef oldukları görev ve sorumluluklar iyi eğitimli kişiler olmaları gerekliliğini ortaya çıkarır. Bu durum piskoposların yardımcıları durumundaki üst düzey din adamları için de geçerlidir. Alt sınıftan bazı kişilerin piskopos ya da papaz oldukları bilinse de genellikle üst sınıf ailelere mensup kişilerin bu konumlara ulaştığı söylenebilir. Özellikle 4. yüzyıl içerisinde I. Constantinus'un yasaları ve ekonomik dinamiklerdeki değişim sonucunda curia üyesi aileler Hıristiyanlaşmaya başlar. Buna

[300] *Constitutiones Sirmondianae 1*.; *Codex Theodosianus 1.27.1-2*.; bk. W. K. Boyd (1905). *The ecclesiastical edicts of theodosian code*. Newyork: Columbia Universty, s. 87-102.
[301] C. Humfress (2011). Bishops and lawcourts in late antiquity: how (not) to make sense of the legal evidence. *Journal of Early Christian Studies, 19* (3), s. 375-376.; J. C. Lamoreaux (1995). Episcopal courts in late antique. *Journal of Early Christian Studies 3* (2), s. 150-156.
[302] Rapp (2005), s. 242.; Humfress (2011), s. 379.
[303] Augustine *Confessions VI.3.12*.
[304] Ceylan (2007), s. 171.
[305] Lavan (2003), s. 320, dipnot 20.; Rapp (2005), s. 230.
[306] Lamoreaux (1995), s. 157-158.

paralel olarak piskoposlar ve piskoposluk görevlileri arasında curia sınıfına üye ailelerden gelenlerin sayısı artar. Decurion'lar için piskoposluk içerisinde görev almak sosyal statüde yükselmek olarak yorumlanabilir. Bunun yanı sıra kişisel servet edinimi de mümkündü.[307]

Ancak piskoposlukta görevler alt kademelerden başlamakta ve yükselmek uzun bir süre gerektirmekteydi. Curia sınıfından gelenler için piskoposlukta ilk olarak eğitmen olarak görev alınır ve hiyerarşiye uygun olarak zaman içerisinde diyakon, papaz ve en sonunda da piskopos olunabilirdi.[308]

Piskoposların yardımcıları olan papazlar ve diyakonlar üst düzey ruhban sınıfı içerisinde yer alırdı. Alt düzey din adamları ise diyakon yardımcıları, okuyucular ve diğer (kapı tutucular, şeytan çıkarıcılar, ilahi okuyanlar) yardımcılardı.[309]

Piskoposluğun idari işlerinin yönetimi (offikion) dini hierarşiye bağlı bir sisteme sahipti.[310] Piskopos herşeyden sorumluydu ancak idari görevler papazlar ve diyakonlar tarafından yürütülüyordu. En önemli görevli olan oikonomos, piskoposluğun emlak ve diğer finansal işlerinden sorumluydu. Oikonomos diyakonlar arasından seçilirdi. 451 yılında yapılan Khalkedon Konsili'nde her piskoposun oikonomos ataması zorunluluğu getirildi.[311] Kilise servetinin en önemli parçalarını oluşturan değerli madenlerden yapılmış liturjik eşyaların sorumluluğu skeuophylax'taydı. Bu sorumluluk ökarist ve vaftiz gibi ayinlerde piskopostan sonra gelen papaz tarafından yürütülürdü.[312] Bu eşyalar gerektiğinde maddi değerleri üzerinden kullanılmaktaydı.[313] Chartopylax görevini yürüten diyakon arşivlerden sorumluydu ve noter işlerine bakardı.[314] Piskoposların mektupları ve diğer yazışmaları mutlaka bir diyakon eşliğinde ulaştırılırdı.[315]

---

[307] Detaylı bilgi için bk. Rapp (2005), s. 172-199.
[308] Rapp (2005), s. 199.
[309] Cunningham (2008), s. 531-532.
[310] A. Kazhdan (1991). Offices. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1513.
[311] *Khalkedon, canon 26*.; P. Magdolino ve A.M. Talbot (1991b). Oikonomos. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1517.
[312] P. Magdolino ve A.M. Talbot (1991a). Skeuophylax. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1909-1910.
[313] Rapp (2005), s. 230-231.
[314] R. J. Macrides (1991). Chartopylax. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 415-416.
[315] Rapp (2005), s. 206.

Piskoposlar, manastır yaşantısı gibi diğer din adamları ve yardımcıları ile beraber episkopeion'da yaşıyordu.[316] Piskopos aynı zamanda manastırın başrahibiydi.[317] 5. yüzyıl başında Hippo piskoposu Augustine kendi ikametgâhına bitişik olan; papazların, diyakonların ve yardımcılarının yaşadığı bölümü *monasterium clericorum* olarak tanımlar ve hep beraber bir manastır yaşamı sürdürdüklerini ifade eder.[318]

Episkopeion (*επίσκοπείον*) teriminin Hıristiyan kaynakları içerisinde ilk kullanımına 5. yüzyıl başlarında rastlanır. Yaklaşık olarak 425 yılına tarihlenen vaazında Hippo Regius (Cezayir-Annaba) piskoposu Aziz Augustine rahipleriyle beraber yaşadığı evi 'episcopium' olarak tanımlar.[319] Socrates ve Sozomen, Arian taraftarlarının Konstantinopolis'de çıkardığı ayaklanma esnasında yanan patrik Nestorius'un evinden 'oikos episkopion' (*οίκος επίσκοπίον*) olarak söz ederler.[320] Aynı terim John Cryostomos'un patriklikten alındıktan sonra rahatça dinlendiğini belirttiği evi için de kullanılmıştır.[321] 436 Kartaca ve 451 Kadıköy konsil kayıtlarında ise episkopeion'ların piskoposluk kiliselerine bitişik yapılması gerektiği belirtilerek yer alır.[322]

Episkopeion komplekslerinde yer alan odalar ve işlevleri hakkında bilgi veren dönem kaynakları az sayıdadır.

4. yüzyıl sonunda Diyakon Paulinus tarafından yazılan Milano piskoposu Ambrosse'nin (374-397) vitasında piskopos konutundan "*domus*" olarak söz edilir ve "*in qua manebat episcopu*" diye devam edilerek evin piskoposluğun içinde olduğu tanımlanır.[323]

Yaklaşık olarak 400 yılında Ephesos'u ziyaret eden Ioannes Chrysostomos'un icraatlarını aktaran Palladius, Ephesos'ta yer alan episkopeion'un iki katlı olduğunu,

[316] Rapp (2005), s. 208.
[317] Müller-Wiener (1989). Bischofsresidenzen des 4–7. Jhs. im östlichen mittelmeer raum, *Actes du XIe Congrès International D'archeologie Chretienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). Roma: Ecole Française de Rome s. 653, dipnot 5.
[318] Augustine, *Sermon 355-356*.
[319] Augustine, *Sermon 355*.
[320] Sokrates, *Historia Ecclesiae* V.13.; Sozomen, *Historia Ecclesiae* VII.14, VIII.21 ve VIII.22.
[321] Ceylan (2007), s. 170.
[322] Pallas (1971), 335.; Ceylan (2007), s. 170.
[323] Paulinus, *Vita St. Ambrose 20.*; bk. Y. A. Marano (2007). Domus in qua manebat episcopus: Episcopal residences in northern İtaly during late antique (4th to 7st century AD.). *Late Antique Archaeology 3-2 Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (Ed: L. Lavan ve L. Özgenel). s. 108.

hamamı ve yaklaşık 200 kişi alabilen sütunlu geniş bir salon biçiminde triclinium'u olduğunu söyler.[324]

Konstantinopolis patrikhanesinin 6. yüzyılda içerdiği birimler yazılı kaynaklar sayesinde tanımlanabilmektedir. İlk olarak Aya Irene'nin yanında yer alan yapı 6. yüzyılda Ayasofya'nın yanına taşınmıştır. 4. yüzyılda tek katlı olan binanın idari işlevli yapılarının ayrı bir grup halinde düzenlendiği bilinir. 6. yüzyılda inşa edilen yapı ise iki katlıdır. Kiliseyle arasında geniş bir avlu bulunur. Konaklama odaları ve idari birimleri ayrıdır. Kütüphane, arşiv ve misafir odalarının yer aldığı üç ya da dört katlı ayrı bir birim bulunur. Tüm mekânlar bir duvar ile çevrelenmiştir.[325] Yazışmalar ve mali kaynakların düzenlendiği idari birimler chartopylakion (kütüphane ve arşiv), skeuophylakion (litujik nesneler ve kutsal kitaplar için), oikonomion (idari işlerden gelen varlıklar için), sakellarion (manastır ve kiliselerden gelen varlıklar için) olarak düzenlenmiştir. Tüm idari birimlerin bulunduğu bu alan 'sekreton' olarak tanımlanır.[326]

Episkopeion içindeki konutlar hakkında en detaylı bilgiler Pavia piskoposu Ennodius'un 6. yüzyılın ilk çeyreğinde yazdığı metinlerden edinilir. Ennodius'un Latince kaleme aldığı metinlerdeki tasvirine göre Milano episkopeion'u içerisindeki piskopos konutunun mekânları scriptorium, oratorium (özel şapel), horreum (depo), olearium (yağ deposu), coquina (mutfak), canea (kiler) ve hortus'dan (bahçe) oluşur. Bahçede arslan biçimli bir çeşme yer alır.[327]

Aziz Epiphanes'in vitasından episkopeion içerisinde piskoposun ziyaretçileri ve yardımcı din adamlarıyla yemek yediği bir triclinium bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ruhbanlar ve misafirler için yatak odalarının bulunduğunu söyler.[328] Epiphanes ayrıca görevliler için ofis ve servis odaları olduğunu bildirir.[329]

---

[324] Palladius, *Dialogue XIII*.; bk. H. Moore (1921). *The dialogues of Palladius concerning the life of Crysostom*. Translations of Christian Literature. Newyork-London: Mcmillan Company, s. 111-118.; Ceylan (2007), s. 172.; Ephesos piskoposu Antoninus triclinium için kilisenin sütunlarını, hamam için vaftizhanenin mermerlerini kullanıması dâhil yedi farklı şuç sebebiyle Chrysostomos tarafından görevden azledilmiştir.
[325] Müller-Wiener (1989), s. 669-670.; Ceylan (2007), s. 172-173.
[326] R. Janin (1962). Le palais patriarcal constantinople. *Revue des etudes Byzantines, 20*, s. 149-150.
[327] Ennodius, *Carmina 2.38-45, 2.17.*; bk. Marano (2007), s. 111.
[328] Ennodius, *Vita St. Epiphanes 37 ve 56*.; bk. Ceylan (2007), s. 172.; Pallas (1971), s. 336.
[329] Ennodius, *Vita St. Epiphanes 34*.; bk. Ceylan (2007), s. 172.

4.2. Episkopeion İçerisinde Yer Alan Birimlerin Mimari Değerlendirmesi

4.2.1. Restitüsyon önerileri

Bugün izlenebilen ve kazı çalışmalarında tespit edilen bulgular ile benzer örneklerden sağlanan veriler sayesinde kilise, vaftizhane ve peristyl için restitüsyon önerileri hazırlanmıştır. Restitüsyon önerilerinde plân tanımlamaları bugün izlenebilen veriler sayesinde yapılabilmektedir. Yükseklik tanımlamalarında ise sütun, sütun kaidesi, sütun başlığı ve kemer parçaları gibi arkeolojik bulguların yanı sıra günümüzde sağlam durumda görülebilen veya restitüsyon önerisi getirilmiş benzer yapılar örnek alınmıştır.

Mevcut verilerden transeptli plâna sahip Piskoposluk Kilisesi'nin nef ayrımında kemerler ile bağlanan sütun dizileri kullanıldığı ve galerili düzenlendiği anlaşılmaktadır. (Çiz. 19-20-21)

Kilisenin nef ayrımında stylobat üzerinde sıralanmış sütunlar kullanılmıştır. Stylobat, T ve L kesitli payeler arasında ilerleyerek L payelerden doğuya doğru döndükten sonra, doğu duvarda birer paye ile sonlanmaktadır. Kuzeydeki T ve L kesitli payeler arasında in-situ durumda bulunan sütun kaidesinin konumuna göre, kilise içerisindeki sütun aralıklarının 1.58 m. olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda nef ayrımında sekizer sütun kullanılmış olmalıdır. Transept kolunun kuzey ve güneyine ise ikişer sütun yerleşmektedir. Kazı çalışmalarında bulunan kemer parçaları sütunların kemerler ile bağlandığını göstermektedir.

Kilisede bemayı, apsisin iki yanından T kesitli payelere uzanan Π biçimli templon sınırlar. Templon stylobat'ı 0.22 m. yüksekliğinde, 0.30 m. genişliğinde mermer bloklar ile oluşturulmuştur. Yapılan çalışmalarda templon çevresinde sütun kaideleri ve sütun parçaları bulunmuştur. Stylobat'ı oluşturan bloklar üzerinde kaide sabitlemek için açılmış zıvana delikleri yer almaktadır. Templon'un batısında tespit edilen opus sectile döşeme, merkezde şevronlardan oluşturulmuş bir pano ile kuzey-güney yönde simetrik olarak üçgenler ve altıgenlerden oluşturulmuş ikişer pano şeklinde, beş bölümlü bir düzenlemeye sahiptir. Panolar arasında beyaz renkli bantlar yer alır. Sütun kaideleri için açılmış zıvana delikleri, naos zeminindeki opus sectile döşemenin panolarını ayıran bantlar hizasında yer almaktadır. Sütun kaidelerinin bu konumu templon'un batı yönde

altı sütunla taşınan arşitravlı ve beş bölümlü düzenlendiğini göstermektedir.[330] Ancak templon için yükseklik tanımlaması yapılmasına olanak sağlayacak veriler yetersizdir.

Plân restitüsyonu yapılabilen kilisede, yükseklik önerileri için kullanılabilecek veriler sınırlıdır. Naos'un kuzey duvarı en üst noktada, orta nef zeminine göre 5.48 m., güney duvarı ise 5.12 m. yüksekliğe kadar izlenebilmektedir.[331] Güney duvar üzerinde güney transept kolunun dönüşündeki köşede, orta nef zemininden 4.94 m. yüksekte, 0.23x0.35 m. ölçülerinde bir hatıl yuvası görülmektedir. Aynı seviyede ve aynı ölçülerde başka bir kiriş yuvası da güney transept kolunun batı duvarında görülmektedir.

Bu hatıl yuvaları kilisenin galeri katına ya da çatı sistemine ait olabilir. Bu noktada kilisenin galeri katına sahip olup olmadığına yönelik öneriler için yapıyı ek mekânlarıyla ve diğer veriler ile beraber ele almak gereklidir.

Kompleks içerisindeki mekânların çoğu iki katlı düzenlenmiştir ve triclinium'un kuzey duvarı 9.10 m. yüksekliğe kadar izlenmektedir. Kilisenin yapı kompleksi içerisindeki diğer yapılardan daha yüksek olması beklenmelidir.

Kilisenin güneyinde yer alan trikonkhos ve dikdörtgen plânlı ek mekânlar, tek pahlı bir çatı ile örtülmüş olmalıdır. Bu mekânların güney duvarları en yüksek noktada naos zeminine göre 4.70 m. yüksekliğe kadar izlenmektedir. Bu durum, güney ek mekânların kuzeye doğru yükselerek devam etmesi gereken çatılarının, naos güney duvarında görülen hatıl yuvasından daha üst seviyeye ulaştığını göstermektedir.[332]

Kilisenin kuzeyinde yer alan vaftizhaneden elde edilen veriler; kilisenin kuzey nef çatı başlangıcının, vaftizhane çatı başlangıç seviyesiyle aynı ya da daha yüksek kotta olduğunu göstermektedir.

Güney transept kolunun güney duvarı üzerinde 0.94 m. genişliğinde üç pencere açıklığı alt seviyelerinde izlenmektedir. Pencereler naos zeminine göre 3.22 m. yükseklikte başlamaktadır. Pencererelerin 1.41 m. yükseklikte başlayan kemerli biçimde

[330] Templon'un kuzey ve güneyinde kaç sütun kullanılmış olabileceğini gösteren veriler yoktur. Restitüsyon çiziminde ortalama değerler göz önüne alınarak üçer sütun olabileceği önerilmiştir. Yapılacak kazı çalışmaları bu durumu netleştirecektir.

[331] Duvar üzerinde farklı kotlarda ve ölçülerde düzensiz aralıklarla yapılmış inşa iskelesi delikleri görülmektedir.

[332] Çatı eğiminin, tüm diğer örneklerde olduğu gibi %50 olduğu kabul edilmiştir.

düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu veriler, 1.92 m. yüksekliğe sahip oldukları anlaşılan, pencerelerin naos zemininden 5. 14 m. yüksekte sonlandıklarını göstermektedir.[333]

Kilisenin apsis duvarı naos zemin seviyesine göre 3.85 m. yüksekliği kadar izlenmektedir. Apsis duvarına ait yıkıntılar arasında apsis üzerinde pencere açıklığı olduğunu gösteren paye örgüleri gözlenmektedir. Apsis yarım kubbesinin bu pencerelerden daha üst seviyede başlaması gerekir. Pencere düzenlemesine ait payeler, apsiste kullanılan pencerelerin de, diğer pencereler gibi 1.92 m. ölçülerinde olduklarına işaret etmektedir. Pencere kemer kalınlıkları da düşünüldüğünde apsis yarım daire başlangıcı en az 5.97 m. olmaktadır. 8.40 m. genişliğe sahip apsisin tüm yüksekliği (840/2:420+597) en az 10.18 m. olmaktadır.

Tüm bu veriler kilisenin yüksek bir naos'a sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum izlenebilen hatıl deliklerinin, yan neflerin üzerlerinde yer alan galeri katına ait olduklarını göstermektedir.

Güney transept kolunun batı duvarında görülen hatıl deliği, galeri katının yan nefler boyunca ilerledikten sonra, transept kollarına doğru dönerek devam ettiğini göstermektedir. Ancak, güney transept kolunun güney duvarındaki pencere açıklıklarının kotları sayesinde, galerinin transept kolları içerisinde sadece batı kanatlarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Güney duvarda görülen hatıl yuvası sayesinde yan nef yüksekliklerinin, naos zeminine göre 4.94 m. olduğu anlaşılmaktadır. Ancak galeri yüksekliği için kesin bir tanımlama yapılamamaktadır. Restitüsyon önerisi getirilen diğer kiliselere göre, galeri katının nef yüksekliğinden daha kısa olduğu kabul edilebilir. Restitüsyon önerisi getirilen örneklerde galeri/nef yüksekliği oranları farklılık göstermektedir.[334] Bu örneklere bakıldığında büyük boyutlu kiliselerde galeri yüksekliğinin kısaldığı, küçük boyutlu kiliselerde ise nef yüksekliğine yaklaştığı görülmektedir. Kilise için getirilen restitüsyon önerisinde, yakın ölçülerde olan Konstantinopolis Studios Manastırı Kilisesi örnek alınarak, nef/galeri oranı 1/20 kabul edilmiştir.

---

[333] Pencerelerde kemer atılımları 0.04 m. içerden başlamaktadır. (94+8:102/2:51+141:192) Pencerelerin bu ölçüsü kompleks içerisinde aynı genişlikte ve tüm olarak izlenebilen diğer pencere açıklıklarıyla uyumludur.

[334] Thessalonike Acheiopoietos Kilisesi 1.81, Philippi A Bazilikası 1.80, Thasos haç plânlı kilise 1.65, Thessalonike Aziz Demetrios Kilisesi 1.64, Nea Anchialos A Bazilikası 1.45, Öküzlü Kuzey Kilise 1.40, Suriye Umm-es Surab 1.25, Konstantinopolis Studios Manastır Kilisesi 1.20, Olympos Yarım Bazilika 1.13, Alahan Doğu Kilise 1.10 oranında galerilere sahiptir.

Transeptli plân şemasına sahip kilisenin çatı örtüsünün nasıl olabileceğine dair veriler sınırlıdır. Ancak öneriler getirmek mümkündür.

Transept; Bizans mimarisinde bazilika plânı yansıtan yapılarda nef uzanışının ters yönünde uzanan, apsis önüne yerleştirilmiş dikdörtgen bir bölümdür. Bu bölüm, plân üzerinde sütun ya da payelerin konumlanışına göre izlenebilir.[335] Nefleri ayıran taşıyıcı sistem doğu yönde apsise bağlanmadan kesintiye uğrar ve kuzey ya da güneye dönerek ilerler. Taşıyıcı sistemin kesintiye uğradığı noktada statik bir gereklilik olarak T, L ya da haç biçimli payeler bulunur. Bu sebeple transept plânlı yapılarda, payelerin konumları, biçimleri ve bu biçimlere göre belirlenmiş arşitrav ya da kemer atılımı yönelimleri çatı düzeni hakkında öneri getirilebilmesi için belirleyici unsurlardır.

Roma St. Peter Kilisesi'nin 4. yy. evresi için getirilen öneride, bölüntüsüz transept kuzey-güney yönelişli ayrı bir çatı ile örtülmüştür. 5 nefli kilisede transept başlangıçlarında T biçimli payeler kullanılmıştır.[336] Üç nefli plânlanmış Öküzlü Kuzey Kilise'de de transeptin ayrı bir çatı ile örtüldüğü düşünülmektedir. Dışa taşkın olmayan transept başlangıçlarında T biçimli payeler bulunur.[337]

Bu örneklerin yanı sıra transept örtüsünün, neflerin çatısının apsis duvarına doğru devam ettirilmesiyle sağlanmış örnekler de mevcuttur. Thessalonike (Selanik) Aziz Demetrios Kilisesi'nde orta nef çatısı apsis duvarına kadar devam ettirilmiş ve transeptin orta bölümü nef ile ortak bir çatıyla örtülmüştür. Dışa taşkın transeptin kuzey ve güney bölümleri ise kuzey-güney yönde ayrı çatılarla örtülüdür. 5 nefli kilisenin transept başlangıçlarında T biçimli payeler bulunur. Kemer atılımlarına yön veren bu payelerin T biçimini oluşturan kısa kenarlarından ikisi doğu ve batıya yönelmiştir.[338] Alahan Batı bazilikasında tüm nef örtüleri apsis duvarına kadar devam ettirilmiştir.

---

[335] Kesintisiz transept şemasında; transept apsis önünde tüm nefleri dik olarak keserek bölüntüsüz olarak ilerler. Üç bölümlü transept şemasında; transeptin apsis önündeki bölümü, nef ayrımı sağlayan sütun sıraları hizasında, nefler ile aynı ya da daha alçak doğu-batı yönlü kemerler, sütun ya da payeler ile yan kanatlardan ayrılmıştır. Haç transept şemasında; nefleri ayrıran sütun sıraları kuzey ve güneyde transept kollarına uygun olarak devam eder. Sütun sıralarının transept kollarının her üç duvarı önünde devam etmediği örnekler "Kısaltılmış Haç Transept" olarak tanımlanır. R. Krautheimer (1969). The transept in early christian basilika. *Studies in early christian, medieval and renaisance art* (Yayına Hazırlayan: R. Krautheimer). London ve NewYork: NewYork Universty, ss. 59-68.

[336] R. Krautheimer (1986). *Early christian and byzantine architecture*, London: Yale University, s. 55, Fig. 21-22.

[337] Restitüsyon çiziminde transeptinin tek pahlı bir çatı ile örtüldüğü gösterilmiş ancak çift pahlı olabileceği de belirtilmiştir. Y. Muluk (2006). *Öküzlü kuzey kilise örneğinde erken Bizans dönemi Kilikia ve İsauria transeptli bazilikaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 38, Lev. 34-36.

[338] R. F. Hoddinott (1963). *Early byzantine churches of Macedonia and southern Serbia: a study of the origins and the initial development of east christian art*. London: MacMillen, s. 125-139, Fig. 58.

Transept duvarlardan 2.30 m. kadar dışa taşkındır. Bu alanların örtüsü, yan nef çatıları daha uzun tutularak sağlanmıştır. Üç nefli kilisede transept başlangıçlarında haç biçimli payeler kullanılmıştır.[339] Thasos'taki üç nefli haç plânlı kilisede de L biçimli payelerin gösterdiği yönelime uygun bir çatı sistemi görülmektedir.[340]

Yukarıdaki örneklerde, kullanılan payelerin gösterdiği kemer atılımı yönelimleri ile örtü sisteminin uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak restitüsyon önerisi getirilen kiliselerde, paye biçimleriyle uyumlu olmayan kemer atılımlarıyla taşınan çatı önerileri de mevcuttur. Üç nefli, kısaltılmış haç transept plânlı Philippi A Kilisesi'nde, transept başlangıcında L biçimli payeler bulunur. Restitüsyon önerisinde bu payelerin uzun kenarından apsise doğru geniş bir kemer atılımı yapıldığı ve orta nef çatısının apsise kadar devam ettiği görülmektedir.[341] Benzer bir uygulama T biçimli payelerin kullanıldığı Roma St. Giovanni in Laterano Kilisesi'nde de karşımıza çıkar.[342]

Olympos Piskoposluk Kilisesi'nde, kemerlerle bağlanan sütun dizisi doğuda T biçimli payelerde sonlanmaktadır. Sütun dizisi T payelerden kuzey ve güneye dönerek, dışa taşkın plânlanmış transept kollarına doğru ilerlemekte ve L biçimli payeler aracılığıyla doğuya doğru dönmektedir. Galerinin transept kollarının batı kanatlarında devam etmesi, bu alanlarda yan nef çatılarının kuzey ve güneye doğru dönerek devam ettiğine işaret eder. Bu durum transept kollarının diğer alanlarının kuzey-güney yönünde ayrı bir çatı ile örtüldüğünü göstermektedir. Doğu duvarda, orta nef örtüsünün apsis duvarına kadar devam etmesine olanak sağlayacak, T payelerden doğuya doğru bir kemer atılımı olabileceğini gösteren payanda görülmemektedir. Bu sebeple transeptin kuzey-güney yönde tek bir çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Transept çatısının bu düzeni, orta nef örtüsünün apsis duvarına kadar uzanmadığını göstermektedir. Batı duvardan başlayan orta nef çatısı transept çatısıyla kesintiye uğramaktadır. Bu çatının taşınmasını sağlayan statik desteğin, apsis kemeriyle simetrik olarak, iki T paye arasında atılmış bir kemer ile sağlandığı anlaşılmaktadır.[343]

---

[339] G. Bakker (1985). The buildings at alahan. *Alahan: an early christian monastery in southern turkey* (Ed: M. Gough). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, s. 82-86, Fig. 25.
[340] Hoddinott (1963), s. 181-183, Fig. 93.
[341] Hoddinott (1963), s. 169-173, Fig. 80.
[342] Krautheimer (1986), s. 46, Fig. 11.
[343] Roma St. Peter, Roma St. Giovanni in Laterano, Öküzlü Kuzey, Alahan Batı kiliselerinde de transept başlangıçlarındaki payeler arasında kemer yer alır.

Transept ve orta nef örtüleri arasındaki bu statik ilişki, galerinin transept kollarında devam ettiği de göz önüne alındığında, transept ve orta nef çatılarının aynı yükseklikte başladıklarına işaret etmektedir.

Kilisenin ışık ihtiyacı çatıların yan neflerden daha yüksek tutulduğunu göstermektedir. Kilisenin kuzey ve güneyinde vaftizhane ile ek mekânların bulunması, galerilerin bu yöndeki duvarlarında pencere açıklığı olmadığını göstermektedir. Bu durum, kilisenin aydınlatılması için orta nefin yüksek tutulduğunu ve böylece oluşturulan duvar yüzeylerinde pencerelere yer verilmesi gerektiğini göstermektedir.[344]

Vaftizhane için, bugün izlenebilen ve kazı çalışmalarında tespit edilen bulgular ile benzer örneklerden sağlanan veriler sayesinde restitüsyon önerisi hazırlanmıştır. (Çiz. 19-20-22)

Vaftizhane içerisinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında güney stylobat üzerinde bir sütun kaidesi in-situ olarak tespit edilmiştir. Sütun kaidesi, güney nefte görülen arkad düzenlemesinin batıdan üçüncü payandası hizasında yer alır. Bu sebeple her payandanın karşılığında bir sütun kaidesi bulunduğu ve bu uygulama ile vaftizhanenin nef ayrımında stylobat üzerinde dört sütun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vestibulum güney stylobat'ı üzerinde de in-situ bir kaide tespit edilmiştir. Sütun kaidesinin konumuna göre portiko'ya ait kuzey ve güney stylobat'larda tek, doğu stylobat üzerinde iki sütun yer alması gerekmektedir. Kazı çalışmalarında bulunan kemer parçaları sütunların kemerler ile bağlandığını göstermektedir.

Vaftizhanenin kuzey duvarı zemin seviyesinden 5.95 m. yüksekliğe kadar izlenmektedir. Duvar üzerinde 0.94 m. genişliğinde iki pencere açıklığı alt seviyelerde korunmuştur. Apsis duvarı da zemin seviyesinden 5.42 m. yüksekliğe kadar izlenmektedir. Apsis üzerinde 1.80 m. genişliğindeki pencere açıklığı olasılıkla iki kemerli düzenlenmiş çifte pencere şeklindedir.[345] Apsis duvarının korunabilen üst

[344] Orta nef üzerindeki aydınlatma duvarı ve pencerelerin ölçüleri bilinmemektedir. Kilisenin boyutları ve benzer örneklere dayanılarak yapılan tahmine göre pencerelerin 1 m. olabileceği düşünülmüştür.

[345] Gemiler Ada I Nolu Kilise'nin güneyinde yer alan vaftizhane apsisinde de 1.70 m. genişliğinde ve Sion Manastır Kilisesi Vaftizhanesi'nde de 2.24 m. genişliğinde iki kemerli çifte pencereler yer alır. Gemiler Ada I Nolu için bk. T. Masuda (1995a). Church I on Gemiler ada. *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report.* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 59.; Sion Manastırı için bk. İşler (2009), s. 92.

kesimlerinde, 4.75 m. yükseklikte apsis yarım kubbe başlangıcı izlenmektedir. Yarım daire şekilli apsis yayı (400/2:200) eklendiğinde bu seviye 6.75 m. olmaktadır.[346]

Tanımlanabilir bu yükseklikler, örtü sisteminin orta nefte apsis yayını kapatmayacak bir kot seviyesinde olması gerektiği düşünüldüğünde, stylobat üzerindeki sütun dizisinin iki sıra halinde yapıldığını göstermektedir. Alt sıra sütun düzenlemesinin yüksekliği, güney nefte görülen arkad düzenlemesine ait izlere göre hesaplanabilmektedir. Güney duvar üzerinde görülen kemer sınırları seviyesine kemer örgüsüne ait genişlik eklendiğinde arkadların üst noktası nef zemininden 4.17 m. yüksekliğe ulaşmaktadır.[347]

Arkadlara ait payandalar ile karşılıklı konumlanmış sütun dizisinin yüksekliği arkadlar ile aynı olmalıdır. Vaftizhane güney nefte yer alan arkadlarda kemerleri taşıyan payandaların genişliği 0.65 m.dir. Sütun dizisinde kullanılan ion-impost tipteki başlıkların üst bölümlerinin iki yanı pahlıdır ve pahların arasında kalan ölçü de 0.65 m.dir. Bu durum, ion-impost tipteki başlıkların uzun yüzlerinin orta nefe doğru bakacak şekilde yerleştirildiklerini göstermektedir.

Nef ayrımında kullanılan alt sıra sütun düzenlemesinin yüksekliği, güney nefteki arkadlar ile paralel olarak kemer atılımı dâhil 4.17 m. yüksekliktedir. Üst sıra sütun sırasının yüksekliği için ise, kesin tanımlamalar yapabileceğimiz bulgular olmamakla beraber, kiliseden elde edilen ve benzer düzenlemelerden sağlanan veriler ile öneri getirmek mümkündür.

Üst sıra sütun düzenlemesinin üst sınırı aynı zamanda vaftizhane çatı başlangıç seviyesini vermektedir. Vestibulum'da görülen dikey künk sistemi, vaftizhane çatısının kilise kuzey yan nef örtü seviyesinden daha yüksek olmadığını göstermektedir. Dikey künk sistemi vestibulum'un güney doğu köşesinde, pişmiş toprak künklerin harçla duvarlara sabitlenmesiyle oluşturulmuştur. Böylece vaftizhane ve kilise yan nef çatıları arasından akan suların, vestibulum'da yer alan impluvium'a tahliyesi sağlanmıştır.

Vaftizhane üç nefli bazilikal plân şemasında inşa edilmiştir. Benzer plân özellikleri gösteren üç vaftizhane tespit edilmiştir. Paros adasında yer alan Katapoliani

---

[346] 16.26x27.06 m. ölçülerindeki Andriake C Kilisesi'nde apsis yarım kubbe başlangıcı 4.92 m.dir. 3.13 m.lik apsis yayı eklendiğinde 7.94 m. olmaktadır. Tekinalp (2000), s. 126.

[347] Kazı çalışmalarında vaftizhane kemerlerine ait bir parça ele geçirilmiştir. Kemerlerin, taş-tuğla almaşıklığında 0.30 m. kalınlıkta örüldüğü anlaşılmaktadır. Tüm kemerlerin, Bizans mimarisinde görülen genel bir uygulama olarak, yuvarlak kemer biçiminde oldukları kabul edilmiştir. Bu durumda kemer yüksekliği (190/2) 0.95 m. olmaktadır.

Kilisesi Vaftizhanesi kubbeli bazilika olarak yapılmıştır. Yapıda, dört kalın paye ile sağlanan kare orta alan kubbe ile örtülmüştür.[348] Kıbrıs Kourion Piskoposluk Kilisesi'nde ise, tespit edilen sütun kaidelerinin ve duvar payandalarının konumları, yapının üst örtüsünün merkezde yüksek bir kubbe ve yan kollarda tonozlarla oluşturulmuş haç biçiminde yapıldığını göstermektedir.[349] Hippos (Susita-İsrail) piskoposluk kilisesi vaftizhanesinin örtü sistemi hakkında bir öneri getirilmemiştir.[350]

Ancak, Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi'nin kubbeli olabileceğini gösteren herhangi bir veri tespit edilmemiştir. Vaftizhane içerisindeki moloz dolgunun niteliği, tespit edilen sütunların ve yapı duvarlarının kalınlığı; mekânın ahşap kırma çatı ile örtülü olduğunu gösterir. Bu sebeple, yükseklik tanımlamalarında benzer plân özelliklerine sahip kiliselerden yararlanılmıştır.

Üç nefli bazilikal plân şemasına sahip ve restitüsyon önerisi getirilmiş kiliselerde, üst sıra sütun dizisi (ya da galeri katı yüksekliği) alt kata oranla kısa tutulmuştur. Bu oran küçük boyutlu yapılarda az tutularak üst kat yüksekliği alt kata yaklaşmıştır.[351] Vaftizhane için getirilen restitüsyon önerisinde de, yapının kiliseyle olan ilişkisi göz önüne alınarak, nef/galeri oranı 1/20 kabul edilmiştir. Bu durumda üst sıra sütun sırası yüksekliği kemer yükseklikleri dâhil 3.47 m., çatı başlangıç seviyesi 7.64 m. olmaktadır.

Vaftizhane iki sıra halinde yükselen sütunlara sahip olsa da, yan nefler üzerinde galeri katına sahip olmadığı düşünülmektedir. 7.08 m. yüksekliğe kadar izlenebilen kuzey duvar üzerinde, galeri katına işaret edecek herhangi bir hatıl yuvası ya da konsol görülmemektedir. Bu durum kuzey nefte galerinin bulunmadığını göstermektedir. Güney nefte yer alan arkadlar ise, arkad kemerleri ve sütunlar arasına yerleştirilecek bir galeri katına olanak sağlamaktadır. Ancak sadece güney nef üzerinde düzenlenmiş bir galeri katı uygulamasının düşünülmesi, beraberinde galeriye nasıl ulaşıldığı sorusunu getirmektedir. Arkad düzenlemesi ve mevcut kapı açıklıkları, olası galeriye çıkışın vaftizhane ana mekânından sağlanmadığını göstermektedir. Bu durumda galeriye çıkışın vestibulum'dan sağlandığı düşünülebilir. Ancak vestibulum içerisinde, galeriye çıkışın

[348] C. Mango (2006). *Bizans Mimarisi* (Çev. M. Kadiroğlu). Ankara: Rekmay Ltd., s. 126-127.; Krautheimer (1986), s. 254.
[349] A. H. S. Megaw (2007a). The baptistery. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 110 ve Fig. 1W2.
[350] J. Mlynarczyk (2011). Churches and society in the byzantine and Umayyad period Hippos. *ARAM, 23*, s. 254-255.
[351] Restitüsyon önerisi getirilen kiliselerdeki nef/galeri oraları için bk. sayfa 191, dipnot 334.

sağlanabileceği, güney doğu köşede yer alan künk sistemi bu alanda bir merdiven kullanılmadığını göstermektedir. Bu durumda vaftizhane güney nef galerisine, kilisenin kuzey transept kolu batı kanadı üzerinde uzanan galeriden ulaşıldığı düşünülebilir. Ancak bu durumda ortaya çıkan yükseklik tanımlamalarında, kilise galerisi zemin seviyesi vaftizhane galeri zemininden 0.86 m. yüksekte kalmaktadır. Bu sebeple vaftizhanede galeri düzenlemesinin olmadığı düşünülmektedir.

Vaftizhanenin nasıl bir çatı ile örtülmüş olduğunu söyleyebileceğimiz veriler kısıtlıdır. Bazilikal plân şemasına sahip diğer yapılarda, örtü sistemi için farklı öneriler getirilmiştir. Orta nefin yan neflerden yüksek tutularak çift pahlı bir çatı, yan neflerin ise tek pahlı çatılar ile örtüldüğüne yönelik öneriler çoğunluktadır. Ancak bu şekilde örtülmüş kiliseler çoğunlukla büyük boyutlu yapılardır.[352] Küçük boyutlu yapılarda ise tüm neflerin çift pahlı tek bir çatı ile örtülmüş de olabileceklerine yönelik öneriler yapılmıştır.[353]

Vaftizhane de çatı düzenlemesi için getirilen bu iki öneriden hangisinin tercih edildiği kesin değildir. Ancak bugün izlenebilen duvarlarının yükseklikleri ve pencere düzenlemesi ele alındığında öneri getirmek olasıdır. Orta nef çatılarının yüksek tutulmasında temel amaç yapıların aydınlatma çözümüyle ilgilidir. Yüksek tutulan orta nef örtüsünde kuzey ve güney kanatlar üzerine açılan aydınlatma pencereleri ile yapıların ışık alması sağlanmıştır. Vaftizhanede ise kuzey duvar üzerinde görülen pencereler ile aydınlatmanın yeterli düzeyde sağlandığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber orta nefin yüksek tutulduğu düşünüldüğünde, yapı çok yükselmekte ve orantısız

---

[352] Likya bölgesinde Ksanthos Akropol Kilisesi'nde orta nefin çift pahlı, yan neflerin tek pahlı çatılarla örtüldüğü düşünülmektedir. H. Canbilen vd. (1996). La basilique de l'acropole haute de Xanthos, *AnatoliaA, IV,* s. 224.; Ravenna St. Giovanni Evangelista, Ravenna St. Apollinare in Nuovo, Ravenna St. Apollinare in Classe, Roma St. Lorenzo, Roma St. Sebastiano, Roma St. Sabina, Roma St. Vitale, Roma St. Clemente, Kudüs Kutsal Doğum ve Thessalonike Acheiropoietos kiliseleri de bu şekilde çatılar ile örtülmüş örneklerdir. Krautheimer (1986), s. 46-187.; Küçük boyutlu bir örnek olsa da, Likya bölgesinde yer alan Gemiler Ada III Nolu Kilise'de ise orta nefin yan neflerden yüksek tutulduğu düşünülmektedir. K. Asano (2001). The survey and excavation Gemiler Adası Kaya area near Fethiye (1999 season). *18. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 38.

[353] Olympos Yarım Bazilika için yapılan restitüsyonda tüm nefler çift pahlı tek bir çatı ile örtülmüştür. Gökalp ve Yıldırım (2010), s. 375.; Konstantinopolis Studios Manastırı Kilisesi için de aynı öneri getirilmiştir. Y. Büktel (1995). *Studios manastırı bazilikasının üst örtü problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 183.; Studios Manastırı Kilisesi'nde orta nefin çift pahlı, yan neflerin tek pahlı çatılarla örtüldüğüne yönelik görüşler de bulunmaktadır. A. V. Millengen (1912). *Byzantine churches in constantinople: their history and architecture*, London: MacMillen, s. 52.; Bu örneklerin yanı sıra, beş nefli ve büyük boyutlu bir yapı olmasına rağmen Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi'nde tüm neflerin çift pahlı tek bir çatı ile örtüldüğü düşünülmektedir. Krautheimer (1986), s. 61.

bir durum ortaya çıkmaktadır.[354] Bu sebeple vaftizhanede tüm neflerin çift pahlı tek bir çatı ile örtüldüğü düşünülmektedir.[355]

Vestibulum, batı duvarında yer alan çeşmeyi üç yönden çeviren portiko'lu bir düzenlemeye sahiptir. Vestibulum, benzer örneklere paralel olarak, portiko alanı üç yönden tek pahlı çatılar ile örtülmüş olarak compluvium şeklinde düzenlenmiş olmalıdır.

Vestibulum duvarları 7.20 m. yüksekliğe kadar izlenmektedir ve duvarlar üzerinde herhangi bir hatıl deliği görülmemektedir. Kuzey duvarında ise, ana mekânla paralel olarak, iki pencere açıklığı alt seviyelerinde korunmuştur. Bu sebeple portiko'nun iki katlı olmadığı düşünülmektedir. Vestibulum içerisindeki sütun kaidelerinin konumu, kullanılan kemerlerin ana mekândan daha alçak olduğunu göstermektedir.[356] Bu durum vestibulum'un tüm yüksekliğinin de ana mekândan alçak tutulduğunu göstermektedir.

Vestibulum'da kullanılan sütun sıralarının yüksekliği için kesin tanımlamalar yapabileceğimiz veriler yoktur. Ancak önerilen restitüsyon çiziminde, ele geçirilen sütun başlıklarının vaftizhane ana mekânıyla paralel ölçülerde oluşları göz önüne alınarak, vestibulum içerisinde de ana mekânla aynı ölçülerde sütunların kullanıldığı düşünülmüştür. Bu durumda vestibulum çatı başlangıç seviyesi persityl zemininden 6.95 m. yüksekliğe ulaşmaktadır.

Bu ölçüler sonucunda vestibulum örtüsünün, vaftizhane ana mekân örtüsüyle örtüşmediği görülmektedir. Vestibulum çatısı üst seviyesi, vaftizhane ana mekân çatısının alt seviyesinden daha yüksek bir seviyede kalmaktadır. Bu durumda vaftizhane ve kilise çatıları arasından akan suyun tahliyesi sağlanamamaktadır. Yağmur suyunun doğu yönden tahliyesini ise, bu yöndeki transept duvarı engellemektedir. Bu durum vestibulum'un güney doğu köşede görülen dikey künk sistemine neden ihtiyaç duyulduğunu da açıklamaktadır.

---

[354] Konstantinopolis Studios Manastırı Kilisesi ve Olympos Yarım bazilika için getirilen restitüsyon önerilerinde de, yapıların yükseklik ve zemin alanı arasındaki uyum temel çıkış noktasıdır.
[355] Çatı eğiminin tüm diğer örneklerde olduğu gibi %50 olduğu kabul edilmiştir.
[356] Vestibulum içerisindeki çalışmalarda da, vaftizhane ana mekânıyla paralel özellikler gösteren, ion-impost tipte sütun başlıkları ele geçmiştir. Bu durumda vestibulum'da kullanılan kemer yüksekliği (122/2) 0.61 m. olmalıdır.

Peristyl için, bugün izlenebilen ve kazı çalışmalarında tespit edilen bulgular ile benzer örneklerden sağlanan veriler sayesinde restitüsyon önerisi hazırlanmıştır. (Çiz. 23-24-25)

Dikdörtgen plânlı peristyl'in merkezinde impluvium yer alır. Çeşme duvarının köşelerindeki payandaları doğuda iki L paye karşılar. Payeler ve payandalar arasında uzanan stylobat'lar üzerinde yer alan sütun dizileri ile çeşmenin üç yönünde portiko oluşturulmuştur. Batı yönde yer alan nişli düzenlenmiş çeşme ve arkasındaki mekânlar arasında 2.90 m. genişliğinde bir koridor bulunur. Bu düzenleme ile impluvium alanı, üç yönde portiko ve çeşme duvarının arkasındaki koridor tarafından dört yönden çevrelenmiş durumdadır.

Peristyl'in, impluvium alanının üstünü açık bırakan compluvium düzeninde, dört yönden tek pahlı ahşap çatılar ile örtüldüğü anlaşılmaktadır.

Kuzey stylobat üzerinde in-situ olarak görülebilen sütun kaideleri 1.63 m. aralıklarla yerleştirilmiştir. Bu durum portiko'nun kuzey ve güneyde dört, doğuda ise üç sütunlu düzenlendiğini göstermektedir. Kazı çalışmalarında bulunan kemer parçaları sütunların kemerler ile bağlandığını göstermektedir.

Doğu duvarda görülen hatıl delikleri portiko'nun galerili düzenlendiğini göstermektedir. Hatıl delikleri üst seviyesi portiko zemininden 4.26 m. yüksekliktedir. Bu seviye, triclinium'un asma katını taşıyan kiriş yuvalarının üst seviyesiyle ile aynı ölçüyü vermektedir. İki mekânın zemin döşemelerinin kot seviyeleri de aynıdır. Hatıl delikleri 25x25 cm. ölçülerindedir. Kazı çalışmalarında portiko'nun ikinci katına ait olduğu anlaşılan bir sütun kaidesi bulunmuştur. Basit formlu sütun kaidesi in-situ kaidelerin arasında ve daha yüksek kotta ele geçmiştir. Bu durum kaidenin ikinci kata ait olduğunu ve portiko üzerindeki galerilerde de alt kattaki gibi sütunlu bir düzenleme olduğunu göstermektedir.

Kazı çalışmalarında in-situ sütun kaidelerin yanı sıra sağlam durumda sütun başlıkları da ele geçirilmiştir. Birleşen üç sütun parçası sayesinde tüm sütun yüksekliği ölçülebilmiştir. Tespit edilen parçalara göre stylobat üzerinde yer alan sütun düzenlemesi, kaide ve başlık dâhil toplam 2.75 m. yüksekliğe sahiptir. Stylobat portiko alanında 0.20 m. yüksekliğe sahiptir. Tüm olarak ele geçen kompozit sütun başlığının üst en ve genişliği 0.38 m.dir. Bu ölçüler ile sütunlar arasındaki kemer yayı yüksekliğinin 0.85 m. olduğu anlaşılmaktadır. Taşıyıcı öğelere ait bu ölçüler galeri katı

başlangıcı için, kemer örgüsü kalınlığı da düşünüldüğünde, hatıl delikleri ile aynı seviyeyi vermektedir.

4.26 m. kot seviyesinde başlayan galerinin yüksekliği için kesin bir tanımlama yapılamamaktadır. Ancak öneri getirmek mümkündür. M4'ün ikinci katına ait kapı açıklığı, galeri seviyesinde görülmektedir.[357] Kemer başlangıcına kadar izlenebilen kapının 2.60 m. yüksekliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Peristyl'in, doğu yönde triclinium ile ortak duvarı 9.05 m. yüksekliğe kadar izlenmektedir. Bu ölçüler galeri yüksekliğinin, alt kat yüksekliğine yakın olduğunu gösterir.

Episkopeion içerisinde, peristyl'deki çeşmeyle paralel nitelikler gösteren diğer bir çeşme vaftizhane vestibulum'u batı duvarında görülmektedir. Boyutları daha küçük olan, üç yönden portiko'lu düzenlenmiş vaftizhane vestibulum'unda, galeri katı olmasa da, iki sıra halinde sütunların yer aldığı anlaşılmaktadır. Üst sütun dizisinin, kilise ve vaftizhane ana mekânı gibi 1/20 oranında kısa olduğu düşünülmektedir. Peristyl'de de aynı oranın uygulanmış olduğu düşünülebilir.

Peristyl galerisinde bu oranın uygulandığı kabul edildiğinde galeri yüksekliği (401/1.20) 3.34 m. olmaktadır. Bu durumda galeri çatısı, portiko zeminine göre 7.65 m. kot seviyesinde başlamaktadır. Çatı eğimleri de göz önüne alındığında bu ölçü, doğu duvarın yüksekliğiyle uyum göstermektedir.[358]

Galeri ve çatıya yönelik bu yükseklik tanımlamaları çeşme duvarının olası düzenlemesine de ışık tutmaktadır.

Çeşme duvarı üzerinde, iki yandaki payanda ölçüleri kadar dışa taşkınlık yapan bir konsol görülmektedir. Kazı çalışmalarında aynı ölçü ve profillere sahip bir konsol parçası daha bulunmuştur.[359] Bu konsollar, çeşme duvarı üst noktasında; çatıdan gelen suların duvar yüzeyinden akmasını engellemek için; sundurma biçiminde dar bir çatı için kullanılmış olmalıdır. Konsolların üst seviyesi, galeri katı zeminiyle (4.30 m.) aynı yüksekliktedir. Ancak çeşme duvarının bugün izlenebilen bölümü konsolların üzerinde 0.32 m. kadar devam etmektedir. Çeşme duvarının sundurma çatısı eğimini karşılayacak kadar yükseldiği düşünüldüğünde, çeşme duvarı üst seviyesi 4.92 m. kotuna

[357] M14 ve M15'in ikinci katlarına da peristylium galerisinden geçiş olduğu düşünülmektedir. Ancak M5 ve M6'nın ikinci katlarının peristyl'den bağımsız bir ulaşımı olduğu düşünülmektedir. bk. sayfa 260-261.
[358] Çatı eğiminin, tüm diğer örneklerde olduğu gibi %50 olduğu kabul edilmiştir.
[359] Konsol işlevinde kullanılan parçalar, üç yönden iç bükey profillere sahip sima bloklarıdır. Kazı çalışmalarında bulunan parçanın üzerinde tahrip olmuş arslan başı kabartması görülmektedir.

ulaşmaktadır. Bu seviye galeri katı sütunlarının başladığı seviyeden 0.52 m. daha yüksektir.

Bu durum çeşme duvarı üzerinde, portiko'nun üç kanadından farklı olarak, sütunlu bir düzenlemenin bulunmadığını göstermektedir. Ancak, çeşmenin arkasında kalan koridorun ışık ihtiyacı düşünüldüğünde, çeşme duvarının galeri katı yüksekliğindeki duvar yüzeyinde aydınlatma açıklıklarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.[360]

Peristyl'de yapılan kazı çalışmalarında yedi farklı çifte sütuna ait olduğu anlaşılan parçalar ele geçirilmiştir. Bu parçalardan dört tanesi çeşme duvarı önündeki moloz dolgu içerisinde, diğer üç parça ise güney portiko'da bulunmuştur. Çeşme duvarı önünde bulunan dört çifte sütunun, çeşme duvarının üst bölümüne ait olabileceği düşünülmektedir.

Tüm olarak ele geçirilen eserler sayesinde peristyl'de kullanılan çifte sütun düzenlemesinin kaide, gövde ve başlığıyla beraber 1.74 m. yüksekliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Çifte sütun başlığı üst en ölçüsü 0.36 m.dir. Çifte sütunların 9.08 m. genişliğindeki duvar üzerinde bulunduğu düşünüldüğünde kemer yüksekliği 76.5 cm. olmaktadır. Tüm ölçüler beraber ele alındığında çeşme duvarındaki çifte sütunların kemer yaylarının 7.42 m. yüksekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu seviye, kemer örgüsünün kalınlığı da düşünüldüğünde, portiko'nun diğer yönlerdeki 7.65 m. olan yüksekliğiyle uyum göstermektedir. Kazı çalışmalarında bulunan diğer çifte sütunlar ise güney duvarda yer alan açıklıklarda kullanılmış olmalıdır.

Peristyl galerisine çıkış büyük olasılıkla kuzey batıda genel dikdörtgen plândan dışa taşkın durumda olan alandan sağlanmış olmalıdır.

Çeşme için gerekli olan suyun nasıl temin edildiği anlaşılamamıştır. Su künk sistemleri ile doğrudan çeşmeye ulaştırılmış olabileceği gibi bir su deposuna getirilerek buradan çeşmeye aktarılmış olabilir. Çeşme duvarının arkasındaki alanın galerili olması ve bu yöndeki mekânlara geçiş olması bu alanda su deposu bulunmadığını göstermektedir. Ancak çeşme arkasında su deposunun kullanıldığı örnekler de

[360] Çeşme duvarının 4.82 m. yüksekliğe kadar izlenebilen batı yüzünde hatıl deliği görülmemektedir. Bu sebeple bu alanda galeri olmadığı düşünülmektedir. Bu koridor M6'ya açılmaktadır. İki katlı düzenlendiği anlaşılan M6'nın diğer duvarlarında pencere açıklığı yoktur. Koridorun ışık alması M6'nında aydınlatmasını sağlamaktadır. M6 gibi episcopion çevre duvarı kenarlarında sıralanmış diğer mekânların alt katlarının aydınlatılması da benzer biçimde koridorlardan sağlandığı anlaşılmaktadır.

mevcuttur.[361] İmplivium içerisindeki fıskiye ile çeşmenin su kaynağının farklı iki yönden sağlandığı görülmektedir.

Episkopeion'un, kentin kuzey yamaçlarında bulunan su kaynaklarına yakın konumu, peristyl'den yaklaşık 37 m. uzakta yer alan vaftizhane vestibulum'unda da çeşme düzenlemesinin bulunması, komplekse suyun kolay ulaştırıldığını göstermektedir.[362]

Triclinium'un iki dönemli olduğu anlaşılmaktadır. İlk evrede ana mekân dikdörtgen plânlı yapılmıştır. İkinci evrede kuzey duvar önüne apsis eklenmiştir. İlk evrede mekân kuzeyde yer alan viridarium ile bir kapı açıklığıyla bağlantılıdır. İkinci evrede ise kapı açıklığı işlevini kaybetmiş ve kapatılmıştır.

Triclinium kuzey-güney yönde çift pahlı tek bir kırma çatı ile örtülmüş olmalıdır. Yapının ana mekânında batı duvar üzerinde iki kiriş yuvası yer alır. Bu sebeple ana mekânın güney yarısında asma kat şeklinde düzenlenmiş bir ikinci kat uygulaması bulunduğu düşünülmektedir. Kiriş yuvalarının üst sınırı zemin seviyesinden 3.96 m. yüksekliktedir.

4.2.2. Plân şemaları ve işlev önerileri

4.2.2.1. Piskoposluk kilisesi ve ek mekânları

Piskoposluk Kilisesi, episkopeion içerisindeki en büyük boyutlu yapıdır. Organik bağlantı içerisinde olduğu vaftizhane ve diğer ek mekânlarıyla kompleksin merkezini oluşturmaktadır. Kilise üç nefli, nartheks'li, transeptli plân şemasına sahiptir. (Plân 3, Şek. 21)

Kilisenin naos'u doğu-batı yönünde (apsis yarım dairesi dâhil) 33.50 m. uzunluğunda, 16.90 m. genişliğindedir. Transept kuzey-güney yönünde 26.60 m., doğu-

[361] Ksanthos Antik Kenti'nde akropolde yer alan bir konut benzer nitelikler göstermektedir. Üç yönden portiko'lu düzenlenmiş atrium'un merkezinde impluvium yer alır. Batıda ise üç nişli düzenlenmiş çeşme yer alır. Çeşmenin duvarı ile arkasındaki diğer mekânlar ile sınırlanan alan su deposu olarak tanımlanmıştır. Bk. A. M. Maniere-Leveque (2007). The house of the Lycian acropolis at Ksanthos. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed. L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 482-483.; J. Des Courtils (2001). Xanthos rapport sur la campagne de 2000. *AnatoliaA, IX*, s. 231-232.

[362] Episcopionun doğusundan geçen caddenin altında ve batısındaki sokakta, kuzey kentteki su rezervlerinin Göksu'ya aktarılmasını sağlayan kanallar mevcuttur. Roma Dönemi'nde plânlandığı anlaşılan bu kanallar halen işler durumdadır. Kuzey kentin su rezervleri ve alt yapı sistemi için bk. Mergen (2011), s. 202-203, 240-241.

batı yönünde 10.90 m. ölçülerindedir. Orta nef 8.80 m., yan nefler 3.40 m. genişliğe sahiptir. Kilisenin naos'u bu ölçüleriyle Likya Bölgesi'nde büyük boyutlu kiliseler arasında değerlendirilebilir.

Naos ölçülerine göre Likya Bölgesi kiliselerinden Patara Büyük (33x43.50 m.), Ksanthos Doğu (30x39.70 m.), Limyra Piskoposluk kiliseleri (25x40 m.) ve Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'nin ilk evresi (25x40 m.) bölgenin en büyük boyutlu yapı grubunu oluşturmaktadır. Alakilise (14.70x19.20 m.), Doğu Asarcık (13.25x19.95 m.), Pınara (13.55x17.90), Kyaneai B (14.00x19.00), Kyaneai E (15.50x19.50)[363] ve ortalama 17x25 m. ölçüleriyle Andriake kiliseleri bölgenin orta boyutlu kiliseleridir.[364]

Naos'ta nef ayrımı stylobat'lar üzerinde sütunlar ile sağlanmıştır. Batı duvarda birer payandadan başlayan stylobat'lar doğuda T kesitli payelerde sonlanmaktadır. T payelerin kuzey ve güneyinde transept kollarının içinde yer alan birer L kesitli paye bulunmaktadır. L payeleri doğu duvarda apsisin iki yanında birer payanda karşılamaktadır. T ve L kesitli payeler arasında devam eden stylobat düzenlemesi, doğuya dönerek apsisin iki yanındaki payandalarda sonlanır. Bu düzenlemeyle kuzey ve güney nefler, kesintiye uğramadan transept içerisinde ilerleyerek doğu duvara ulaşırlar.

Transept[365], Bizans mimarisinde bazilika plânı yansıtan yapılarda nef uzanışının ters yönünde uzanan, apsis önüne yerleştirilmiş dikdörtgen bir bölümdür. 4.-6. yüzyıllarda uygulanan transeptli kiliseler Akdeniz çevresinde çok sayıda örnekle karşımıza çıkar. 6. yüzyıldan sonra ise transeptli kiliselerle karşılaşılmamaktadır.

Transept, uygulanışının biçimsel özelliklerine göre 3 farklı tip içinde değerlendirilir.[366]

1- Kesintisiz Transept: Transept apsis önünde tüm nefleri dik olarak keserek bölüntüsüz olarak ilerler. (Lev. 21A)

2- Üç bölümlü Transept: Transeptin apsis önündeki bölümü; nef ayrımını sağlayan sütun sıraları hizasında; nefler ile aynı ya da daha alçak doğu-batı yönlü kemerler, sütun ya da payeler ile yan kanatlardan ayrılmıştır. (Lev. 21B)

3- Haç Transept: Nefleri ayrıran sütun sıraları kuzey ve güneyde transept kollarına uygun olarak devam eder. (Lev. 21C) Sütun sıralarının transept kollarının her üç duvarı

[363] İşler (2009), s. 237-238.
[364] Tekinalp (2000), s. 290-291.
[365] Terim, ingilizcede "trans" ön eki (yer, hal, şart değişimi) ve "septum" (ayrılmış bölüm) kelimelerinden oluşmaktadır.
[366] Krautheimer (1969), s. 59-68.

önünde devam etmediği örnekler 'Kısaltılmış Haç Transept' olarak tanımlanır. (Lev. 21D-F)

Olympos Piskoposluk Kilisesi yukarıdaki tipolojiye göre 'kısaltılmış haç transept' plânlıdır. Özellikle Anadolu ve balkanlarda haç transept en yaygın kuruluştur.[367] Haç transeptin en erken örneği Mısır Abu Mina Kilisesi 5. yüzyıl başına tarihlenmektedir.[368] Kısaltılmış haç transept şemasıyla Olympos Piskoposluk Kilisesi'yle en yakın örnek olan Philippi A Kilisesi 5. yüzyıl içinde değerlendirilir.[369] (Lev. 21D)

Likya Bölgesi'nde transeptli plân şemasına sahip kiliseler az sayıdadır. (Lev. 22) Patara Büyük Kilise kısaltılmış haç transept plânında yapılmıştır.[370] Limyra Piskoposluk Kilisesi'nin üç bölümlü transept plânında olduğu anlaşılmaktadır.[371] Aperlae[372] ve Tlos[373] kentlerinde yer alan transeptli kiliseler kent plânı içerisinde yayınlanmıştır ve kiliselerin transept tasarımının nasıl sağlandığı anlaşılamamaktadır. Ancak, Tlos kentindeki kilisenin oranları dikkate alındığında haç transeptli olduğu varsayılabilir. Bu kiliseler haricinde Alacadağ/Muskar[374], Arneai yakınında Çamarkası[375] ve Kyneai yakınındaki Korba[376] kiliseleri genel plân özellikleri ile transeptlidir. Ancak transept kolları kuzey ve güneyde yarım daire formlu olarak sonlanır.[377]

---

[367] C. S. Snively (2008). Transepts in the ecclesiastical architecture of eastern Illyricum and the episcopal basilica at Stobi. *Nis and Byzantium, VI*, s. 61.
[368] Krautheimer (1969), s. 64.; Krautheimer (1986), s. 110.
[369] Hoddinott (1963), s. 169-173.
[370] F. Işık (1991). Patara 1989. *12. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 37-38. Yayında kilisenin transept şemasına değinilmeden 5 nefli olarak söz edilmiştir. Kilisede yapılan çalışmaların devamında kuzey ve güneydeki birimlerin naos'la bağlantısı olmayan ek mekânlar olduğu anlaşılmış ve kilisenin üç nefli transeptli bazilika olarak röleve plânı yayınlanmıştır. Bu yayında yapıdan Kent Bazilikası olarak söz edilir. F. Işık (1994). Patara 1993. *16. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 257, çizim 1.
[371] U. Peschlow (1984). Die bischofskirche in Limyra (Lykien). *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne* (2). Vatikan: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, ss. 409-435.
[372] R. L. Vann vd. (1999-2000). The east baths at Aperlae. *Adayla, IV,* s. 203, fig. 2.
[373] U. Peschlow (2006). Befetigungen Lykisher stadte in spatantiker und frühbyzantinischer zeit. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, s. 625, abb. 27.
[374] P. Grossmann ve H. Severin (2003). *Frühchristliche und Byzantinische bauten im südöstlichen Lykien*. *IstForch 46.* Tübingen: Ernst Wasmuth, s. 27-28, abb. 11.
[375] Grossmann ve Severin (2003), s. 116-118, abb. 37.
[376] K. Geppert (2000). Bericht über die arbeiten in Korba. *Lykische Studien* 5 (Ed. F. Kolb). Bonn: Rudolf Habert, s. 36.
[377] Kuzey ve güney transept kolları dairesel sonlanan Muskar ve Çamarkası kiliseleri, benzerlikleri ile doğu ucu trikonkhos plânlı kiliselerle birlikte de değerlendirilmiştir. Bu kiliseler trikonkhos plânlı bir bemanın batısında bazilikal bir naos'un eklenmesinden oluşurlar. bk. Grossmann ve Severin (2003), s. 125-140.; İşler (2009), s. 262-266. Muskar, Çamarkası ve Korba kiliselerinde ise, yapıların oran-orantıları ile taşıyıcı sistemlerinin konumları göz önüne alındığında, trikonkhos'un kuzey ve güney eksedraları naos'a ait durumdadır ve bu özellikleriyle transeptli plân gösterdikleri kabul edilebilir. Mısır Hermopolis Kathedral Kilisesi de benzer bir plâna sahiptir ve transeptli olarak tanımlanmaktadır. Bk. Krautheimer (1969), s. 113-114.

Olympos kentinde S11-V sektöründe yer alan kilise de transept plânlıdır. Kilisenin nef düzeni ve bu düzenlemenin transept kollarıyla ilişkisi anlaşılamamaktadır. Ancak ölçüleri ve oranlarıyla Piskoposluk Kilisesi ile benzer nitelikler gösteren yapının da kısaltılmış haç transept şemasında olduğu düşünülmektedir.[378] Olympos, Likya Bölgesi içerisinde iki transeptli kiliseye sahip olduğu bilinen tek kenttir.

Transeptin, sadece mimari tasarım açısından bakıldığında, yan neflerde farklı amaçlar için yeni mekânlar oluşturmak için tasarlandığı açıktır.[379] Bu mimari bölünme aslında liturjik bir bölünmenin tek bir yapıda birlikte çözümlenmeye çalışılmasından kaynaklanır. Bu tasarımın liturjik bir kaygı sebebiyle ortaya çıkmış olabileceğine dair görüşler farklı hareket noktalarına sahiptir. Erken Hıristiyan mimarisi; ökarist ayini için altar etrafını çevirmek, sunum esnasında cemaat ile bağlantı kurmak ve aynı zamanda azize adanmış altarın çevreyle ilişkisini kurmak gibi farklı liturjik gereksinimlere cevap vermeye çalışmıştır. Transept ile yaratılan kuzey ve güney kanatların, ökarist ayininde kalabalık cemaate sunulan ekmek ve şarabın daha hızlı dağıtılmasını sağlayamaya yönelik olarak ortaya çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Bununla beraber transeptin ilk örneklerinde aziz mezarlarının üzerine yapılmasından hareketle, bu tasarımın martyrion karakterini vurgulamak için yapılmış olabileceği de işaret edilmektedir.[380]

Nikopolis D bazilikasında yapılan kazılarda, transept kollarında olasılıkla rahip sınıfına ait mezarlar bulunmuştur. Bu durum transeptin, ökarist ayini ve martyrion karakterinin yanı sıra, transept kollarıyla mezar alanı yaratmak için tasarlanmış olabileceğini de göstermektedir. Transept plânlı kiliseler birlikte değerlendirildiğinde; transept kollarının bemayla ve kilisenin ek mekânlarıyla olan bağlantıları, zemin döşemeleri, mezar ya da kriptaya sahip olup olmadıkları gibi nitelikler açısından ortak özellikler göstermedikleri anlaşılmaktadır.[381] Bu durum transeptin liturjik işlevinin kiliselerin kendi özel nitelikleriyle açıklanabileceğini göstermektedir.

Episkopeion kompleksini ikiye ayıran duvar kilisenin doğusundan geçmektedir. Bu duvar ile kilise apsisinin iki yanında köşe odaları oluşturulmuştur. Köşe odaları apsis arkasında yer alan bir koridor ile birbirleriyle bağlantılıdır. Odalar batılarında birer kapı

[378] S11-V sektöründeki transeptli kilise için bk. sayfa 51, dipnot 171, lev. 16-18.
[379] Snively (2008), s. 63.
[380] Krautheimer (1969), s. 60-64.; Muluk (2006), s. 91-98.; Ökarist ayini için ayrıca bk. M. Acara (1998). Bizans ortodoks kilisesinde liturji ve liturjik eserler. *Hacettepe üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15* (1)*,* s. 188-191.
[381] Snively (2008), s. 68, 73-74.

ile transept kollarına, doğularında birer kapı ile piskoposluk konutunun bulunduğu alana açılmaktadır. Kuzey odanın kuzeyindeki bir kapı ile bu alandaki avluya, güney odanın güneyindeki ikili kapı düzenlemesiyle bu yöndeki koridora geçilmektedir.

Kiliselerde apsisin iki yanında bulunan köşe odaları 'pastophorion' olarak da adlandırılır. Ancak bu terim, liturjik bir anlam yüklüdür ve odaların prothesis-diakonikon gibi liturjik işlevli birimler olarak tanımlanmasını da beraberinde getirir.[382] Apsisin kuzeyinde yer alan prothesis, ökarist ayini için ekmek ve şarabın hazırlandığı (proskomidie); apsisin güneyinde yer alan diakonikon ise liturjik eşyaların saklandığı ve din adamlarının ayine hazırlandığı odadır. Pastophorion kuruluşlarına sahip kiliselerin ilk örnekleriyle kuzey Suriye'de karşılaşılır. Bema ile beraber ele alındığında bu düzenleme 'üç bölümlü kutsal mekân' olarak adlandırılır.[383]

Likya Bölgesi'nde köşe odaları bulunan bazilikal plânlı kiliseler az sayıdadır.[384] Limyra Piskoposluk Kilisesi'nde dıştan bir duvar ile çevrelenen apsisin iki yanında köşe odaları yer alır.[385] Rhodiapolis kentinde tiyatronun arkasında yer alan Piskoposluk Kilisesi'nin apsisi de dıştan düz bir duvarla sınırlanmış apsisin iki yanında köşe odaları oluşturulmuştur.[386] Yukarı Beymelek Yılanbaşı mevkiinde yer alan kilise kuzey ve güneyde köşe odalı olarak restüte edilmiştir.[387] Kök Burnu Kilisesi'nde kuzey oda kare plânlı, güney oda trikonkhos plânlı tasarlanmıştır.[388] Arneai C Kilisesi'nde kuzey oda kare plânlı, güney oda ise haç plânlıdır.[389] İdebessos (Kozağacı) Kilisesi'nde ise apsisin kuzey ve güneyindeki her iki oda, Akalissos (Asarderesi-Gavuristanlık) Kilisesi'nde ise

---

[382] J. C. Smith (1990). Form and function of the side chambers of fifth and sixth century churches in Ravenna. *The Journal of The Society of Architectural Historians, 49* (2), s. 181-182.

[383] R. F. Taft vd. (1991). Pastophoria. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford Universty, s. 1594.; Ancak Suriye kiliselerinde de köşe odalarının vaftizhane ya da martyrion gibi farklı işlevlerle kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. G. Descoeudres (1983). *Die patsophorien im Syro-Byzantinischen osten.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 13-21.

[384] Likya Bölgesi'nde bazilikal plandan farklı plan özelliğine sahip olan kiliselere ender rastlanır. Haçvari naos'lu kubbeli bazilika plânındaki Dereağzı Kilisesi'nde pastophorion odaları tetrakonkhos plânlıdır. J. Morganstern (1983). *The Byzantine church at dereağzı and its decoration*. *IstMitt Beiheft 29.* Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, s. 45-46.; Benzer plân özellikleri gösteren Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'nde ise dikdörtgen plânlı kuzey köşe odasının, tartışmalı olsa da prothesis olarak nitelendirilebileceği ifade edilir. S. Alparslan (1998a). Demre'deki H. Nikolaos kilisesi liturjik mekânları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15* (1), s. 160-161.

[385] Peschlow (1984), s. 411, abb. 1.

[386] E. Akyürek ve A. Tiryaki (2010). Rhodiapolis piskoposluk kilisesi kazılarından üç mimari plastik eser üzerine değerlendirmeler. *Adalya, XIII,* s. 389, res. 1.; N. Çevik vd. (2010c). Rhodiapolis kazıları ve çevresi yüzey araştırmaları 2008 raporu. *31. KST* (4) (Ed: H. Dönmez ve C. Keskin). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 218, res. 7.

[387] Grossmann ve Severin (2003), s. 54, abb. 17.

[388] Grossmann ve Severin (2003), s. 22, abb. 10.

[389] Grossmann ve Severin (2003), s. 114-115, abb. 36.

kuzey yan oda trikonkhos plânlıdır.[390] Bununla beraber Aperlae'deki transept plânlı kilisenin apsisinin güneyinde doğusu apsisle sonlanan tek köşe odası yer alır.[391] Köşe odaları pastophorion olarak değerlendirilen bu örneklerde, odalar birbirleriyle bağlantılı değildir.

Olympos kentinde yer alan S5-IX sektöründeki kilise (Yarım Bazilika) için hazırlanan restitüsyon plânında apsisin güneyinde, kuzeydekiyle simetrik olarak bir kapı açıklığı gösterilmiş ve apsis arkası koridorlu olarak düşünülmüştür.[392] Yapının kuzey doğusunda, naos'un kuzey duvarı aksında doğuya doğru ilerledikten sonra güneye dönüş yaptığı anlaşılan bir duvar yer alır. Ancak duvarın güney yönde ne kadar devam ettiği anlaşılamamaktadır. Bu duvarla birlikte naos'un güney yarısı ve apsis duvarı günümüzde izlenememektedir. Kilisenin apsis duvarı 1962 tarihinde gösterime giren bir sinema filminde görülmektedir. Bu filmde apsisin güneyinde kapı açıklığı olmadığı anlaşılmaktadır.[393] Bu sebeple apsis arkasındaki duvarın, bir koridor oluşturmadan köşe odasını sınırladığı düşünülmelidir.

Olympos Piskoposluk Kilisesi haricinde, köşe odalarının birbirleriyle bağlantısının sağlandığı kiliseler Likya'da bir grup olarak Gemiler Ada üzerinde yer alır. Ada üzerinde yer alan dört kilisede de apsislerin arkasından odalar arasında geçişlere yer verilmiştir. Gemiler Ada kiliselerindeki bu odaların ve koridorların hacılar için ambulatorium (çevre koridoru) olarak plânlandığı önerilmektedir. I Nolu Kilise'de apsisin iki yanında yer alan odalar, apsis yayına uygun olarak ilerleyen tonoz örtülü bir koridorla birbirleriyle bağlantılıdır.[394] II Nolu Kilise'de apsisin kuzey yarısını çevreleyen ancak bir kısmı kayaya yasladığı için düzgün plân göstermeyen ve güneye bağlanmayan bir mekân yer alır. Mekânın doğusunda bir altar bulunmaktadır. Bu oda içerisinde, kilisenin naos'unun kuzey batısındaki yer altı mezar odasıyla ilişkili olarak, aziz röliklerinin yer almış olabileceği düşünülmektedir.[395] III Nolu Kilise'de köşe

[390] D. Karakus (2001). *Antalya ili'nin Kumluca ilçesi'ndeki İdebessos, Akalissos ve Melanippe antik kentlerinde bulunan Bizans dönemi dini yapıları*. Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniveritesi Sanat Tarihi Bölümü, s. 23, 33 ve Lev. 6, 13.; Hellenkemper ve Hild (2004), s. 422, 563.
[391] Vann vd. (1999-2000), s. 203, fig. 2.
[392] Yarım bazilika için bk. sayfa 47, dipnot 161, lev. 7-8.
[393] E. R. Von Theumer (Direktor-Produzent) & T.M. Werner (Drehbuchautor). (1962) *Camp der Verdammten*. [Drama]. West Deutschland: Film-Bühne.; Kilise naos'unun görüldüğü sahnenin screenshot görüntüsü için bk. Mergen (2011), s. 238, şek. 118.
[394] Masuda (1995a), s. 58.
[395] T. Masuda (1995b). Church II on Gemiler ada. *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 68.

odalarını birbirine bağlayan tonoz örtülü koridorun doğu duvarı beş nişli düzenlenmiştir.[396] IV Nolu Kilise'de kilisenin kuzey batısından başlayan ahşap örtülü koridor apsisin kuzeyindeki odaya ulaşır. Koridor apsis arkasında güney odaya doğru devam eder ve buradan kilisenin güneyindeki şapele ulaşır.[397] Ada üzerindeki dört kiliseden elde edilen veriler beraber değerlendirildiğinde; köşe odaları ve koridorların ambulatorium niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu uygulama Gemiler Ada kiliselerinde ziyarete gelen hacılar için özel bir liturjinin uygulandığını göstermektedir.[398] Bu ziyaret düzeni oluşumunun, aziz röliklerine bağlı bir kült çevresinde geliştiği düşünülmektedir.[399]

Köşe odalarının yerleşim düzeniyle benzer nitelikler gösteren kiliseler Akdeniz kıyılarında, özellikle Kilikya ve İsauria bölgelerinde yaygın olarak karşımıza çıkar. Bu kiliselerde apsis cephesi genellikle köşe odalarını birleştiren koridorlar ile, apsise bitişik yapılan bir duvarla düz hat biçiminde ya da kiliselerin doğusunda yer alan farklı mekânlar ile sınırlanmaktadır. Kilikya ve İsauria yapılarından Anamur III (10C), Cennet-Cehennem Tapınak, Öküzlü Kuzey ve Corykos A kiliseleri köşe odaları açısından Olympos Piskoposluk Kilisesi'yle benzerlik kurulabilecek örneklerdir.[400]

Kilikya Bölgesi kilise mimarisinde tasarımın önemli bir parçası olduğu anlaşılan köşe odaları ve doğu koridorunun işlevi için farklı görüşler bulunmaktadır. Odaların Suriye kiliselerindeki bazı örneklerde olduğu gibi röliklerin bulunduğu mekânlar olabilecekleri önerilmektedir.[401] Bölgedeki bazı kiliselerde yan odaların vaftizhane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumu temel alarak köşe odalarının iki birimli bir vaftizhane olarak ele alınması gerektiği de söylenmektedir.[402] Buna bağlı olarak

---

[396] K. Asano (1995a). Church III on Gemiler ada. *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 73.

[397] T. Masuda (1995c). Church IV on Gemiler ada. *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 80.

[398] Asano (1995a), s. 73.

[399] S. Tsuji (1995). General descriptionof archaeological sites recently survey near Ölüdeniz (Fethiye-Muğla), *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 19-20.

[400] Kilikya ve İsauria bölgesinde apsis arkasında bir koridorla birbirleriyle bağlantılı örneklerin sayısı çoğaltılabilir. Yukarıda sayılan örnekler, Olympos Piskoposluk Kilisesi'nde olduğu gibi, köşe odalarının birbirleriyle ve aynı zamanda naos'la doğrudan bağlantısının bulunduğu kiliselerdir. Kilikya bölgesi kiliseleri için topluca bk. S. Hill (1996). *The early Byzantine churches of Cilicia and Isauria.* Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs I, Hampshire: Variorum.

[401] A. Aydın (2009). Hıristiyan dinindeki martir-aziz ve rölik kültünün Kilikya-İsaurya bölgesi hıristiyanlığına yansımaları. *Olba, XVII,* s. 46.

[402] Hill (1996), s. 23-26. Araştırmacı doğu koridorlu köşe odalarının ortaya çıkışında, 4. yüzyıla tarihlenen Meryemlik Azize Thekla ve Yanıkhan Güney kiliselerini referans alarak, martyrion

diakonikon ve prothesis işlevli birimler için ise, köşe odalarının ikinci katları kullanılmış olabilir.[403]

Kilikya Bölgesi'ndeki koridorla birleşen ve aynı zamanda naos'ta yan neflere açılan köşe odalarına sahip kiliselerde, bu düzenlemenin ambulatorium işlevinde olabileceği de düşünülmektedir. Doğu koridoru uygulaması, martyrion'a bağlı ambulatorium uygulamasının bazilikal plân şeması içerisinde çözümü olarak ele alınır.[404]

Yukarıda özetlenen örneklere bağlı nitelikler, Olympos Piskoposluk Kilise'sinin mekân düzenlemesiyle birlikte değerlendirildiğinde, kilisenin güneyindeki koridor ve köşe odalarının ambulatorium karakteri taşıdığı düşünülebilir. Kilisenin ana girişi güneybatıdan sağlanmaktadır. Episkopeion kompleksinin ana girişine yakın olan bu alanda, küçük bir vestibulum olarak değerlendirilebilecek bir mekândan nartheks'e geçilmektedir. Bu vestibulum'un doğusunda yaklaşık 2.50 m. genişliğinle bir kemer açıklığıyla ise kilisenin güneyindeki koridora geçilmektedir. Güney koridor kilisenin güney duvarı boyunca uzanmaktadır. Koridorun doğu sonunda, 1.5 m. genişliğinde iki kapı ile kilisenin güney köşe odasına geçiş sağlanmıştır. Apsis arkasındaki koridor ile iki köşe odası birbirleriyle bağlantılıdır. Köşe odalarının bema ile bağlantıları yoktur. Odalar batı yönlerinde birer kapı ile transept kollarına açılmaktadır. Plân tasarımının bu nitelikleri, güneybatıdan başlayarak kilisenin güney ve doğu yönlerini kat ederek naos'a ulaşılan bir ziyaret seremonisine uygun bir düzenleme göstermektedir. (Şek. 145) Kilisenin transept plânlı oluşu ve transeptin çoğunlukla martyrion karakteri taşıdığına yönelik görüşlerin varlığı, ambulatorium düşüncesini destekleyen bir veri olarak değerlendirilebilir.

Ziyaret için kalabalık gruplar tarafından kullanılan kiliseler normal liturjinin dışında düşünülmelidir. Bu tip yapılar bir taraftan ziyaretçilerin kullanımında olmalarının yanı sıra günlük liturjinin de yerine getirilmeye devam edildiği kiliselerdir. Bu durum ökarist ayininin düzeni içerisinde yer alan liturjik mekânların, ziyaret

---

karakterinin bulunduğunu söyler. Ancak 5. yüzyılda odaların bağımsız birimler haline geldiğini ve daha sonra vaftizhane olarak kullanılmış olabileceklerini belirtir.

[403] Hill (1996), s. 26.; Muluk (2006), s. 85.

[404] Hill (1996), s. 29.; Bu uygulamada, ambulatorium karakteri taşıyan Antiokheia (Antakya) Konstantin Kilisesi, Samandağı Pieria Martyrion'u, Rusafa Martyrion'u, Diyarbakır Meryem Kilisesi ve Viranşehir Oktagonu gibi merkezi plânlı yapıların etkisi olduğu düşünülmektedir. bk. Muluk (2006), s. 88.

karakteri taşıyan kiliselerde bulunması gerektiğine ancak mekânsal çözümlerin farklı nitelikler gösterebileceğine işaret eder.

Seremonide ziyaretçilerin geçiş güzergâhında yer alan köşe odalı kiliselerde, ökarist ayininin parçası olan prothesis ve diakonikon için hangi mekânın kullanıldığı tartışmalıdır. Kilikya Bölgesi kiliselerinde bu işlev için odaların ikinci katlarının kullanılmış olabileceği önerilmektedir.[405] Ancak Olympos Piskoposluk Kilisesi'nde köşe odalarının iki katlı olabileceğini gösteren veriler gözlenmemektedir. İki katlı olmayan köşe odalarının prothesis, diakonikon, vaftizhane, martyrion gibi farklı işlevlerde kullanılan örnekleri bulunmaktadır. Bazı örneklerde tek bir mekânın iki farklı işlev için kullanıldığı da görülür.[406] Bu durum köşe odalarının kullanımları için genel bir kural olmadığını, bölgesel-yerel özelliklerin ve genel plân şemasını etkileyen özel mimari düzenlerin mekânsal tasarımı şekillendirdiğini göstermektedir.

Olympos Piskoposluk Kilisesi'nde kuzey köşe odasının doğu duvarında dikdörtgen plânlı küçük bir ek mekân yer alır. 2.20x1.10 m. ölçülerindeki tonoz örtülü odanın, kuzey ve güney duvarlarında küçük nişler bulunur. Örtü başlangıç seviyesi, mekânın kiliseden alçak düzenlendiğini göstermektedir. Duvarlarında yer alan nişler ve korunaklı konumu değerli eşyaların saklanmasına olanak sağlamaktadır. Mekân, kiliseyi doğu yönde sınırlayan duvardan dışa taşkın yerleştirilmiştir. Bu nitelikleriyle özel bir işlevde kullanıldığı anlaşılan mekânın prothesis olabileceği düşünülmektedir.

Güney ek mekânlar

Kilisenin güneyinde dikdörtgen ve trikonkhos plânlı iki ek mekân bulunmaktadır. Dikdörtgen plânlı mekâna nartheks'ten yuvarlak kemerli geniş bir kapı ile ulaşılmaktadır. Mekânın kuzey duvarında, batıya yakın konumda naos'a bakan bir pencere açıklığı bulunur. Güney duvarında ise bu yöndeki koridora bakan dört penceresi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca doğu duvarında, trikonkhos'a bakan küçük bir pencere daha mevcuttur.

Trikonkhos plânlı mekânın girişi naos'tan yuvarlak kemerli geniş bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Mekânın batısında dikdörtgen plânlı ek mekâna, güneyinde ise

[405] Hill (1996), s. 26.; Muluk (2006), s. 85.
[406] Köşe odalarının işlevsel kullanımlarındaki farklılıklar ve örnek yapılar için bk. Alparslan (1998a), s. 160-164.

bu yöndeki koridora bakan birer küçük pencere yer alır. Güney eksedrada tavuskuşu, doğu eksedra yarım kubbesinde ise mandorla içerisinde haç betimlemesi görülmektedir. İç mekânda trikonkhos plân gösteren yapının tamamı dıştan kare bir kılıf içerisine alınmıştır ve eksedra kolları dış cephelere yansımamaktadır.

Merkezi bir plân çevresinde, eşit ölçülerde üç eksedrayla genişleyen düzende bir plâna sahip yapılar 'trikonkhos' ya da 'üç yapraklı yonca' plânlı olarak ifade edilir. Bu plân tipine sahip yapılar, Hıristiyan mimarisi içerisinde çeşitli tipleriyle Erken Bizans Dönemi'nden itibaren Bizans Sonrası döneme kadar geniş bir zaman dilimi içerisinde görülür.[407]

Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren mezar mimarisinde bir grup mausoleum, sivil mimari alanında ise villaların yemek salonu ya da bahçe salonu, hamam yapılarının kaldarium ya da frigidariumu, Hadrian Dönemi'nde ise bazı nymhaeum'lar trikonkhos plânlı yapılmıştır.[408]

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nden itibaren ise trikonkhos plânlı yapıların kilise olarak ya da piskoposluk merkezlerinde ve saraylarda kabul salonu olarak kullanıldıkları yazıtlar ya da iç dekorasyona ait veriler sayesinde bilinmektedir. Bununla beraber, in-situ mimari unsurlar olarak vaftiz teknesine sahip olanlar vaftizhane, lahitli örnekler ise mezar kilisesi-şapeli ya da martyrion olarak kullanılmışlardır.[409]

Trikonkhos plânlı yapıların mezar yapısı olarak kullanımı 2. yüzyıldan itibaren bilinmektedir. Bu kullanıma ilişkin ilk örnek Sardes'teki Sabina Mausoleumu'dur. 4. yüzyıldan itibaren ise martyr ve azizler adına yapılan mezar yapılarında (martyrion) genellikle merkezi plân tercih edilmiş ve trikonkhos plân bu yapılar arasında yer almaya devam etmiştir.[410]

---

[407] Z. Mercangöz (1990). Bafa gölü, Kirselik'teki manastır kilisesi, *Ege üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, V*, s. 126.

[408] A. Aydın (2005). Kilikya ve İsaurya'daki trikonkhos planlı yapılar, *Adalya, VIII*, s. 248-249.

[409] Aydın (2005), s. 249.; Mercangöz (1990), s. 126-127.; İşler (2009), s. 260.; Sivil mimarideki kullanımları için bk. I. Laving (1962). The house of the lord: Aspects of the role of palace triclinia in the architecture of late antique and the early middle ages, *Art Bulletin, 44*, s. 1-47.; Piskoposluk sarayları için topluca bk. Müller-Wiener (1989), s. 651–709.; Libya-Apollonia (Sosa) E Kilisesi'nin kuzey doğusunda trikonkhos plânlı vaftizhane görülür. R. G. Goodchild (1960). A byzantine palace at Apollonia (Cyrenaica), *Antiquity, XXXIV*, s. 246-258.; Anadolu'daki en erken örneklerinden biri Konstantinopolis Kalenderhane Camii (Akataleptos Manastırı) yanındaki 4. yüzyıl sonu- 5. yüzyıl başına tarihlenen hamam yapısındaki A odasıdır. W. Müller-Wiener (2002). *İstanbulun tarihsel topografyası* (Çev: Ü. Sayın). İstanbul: Yapı Kredi, s. 49.

[410] Aydın (2005), s. 250.

Erken örnekleri arasında Roma St. Agnese ve St. Lorenzo kiliselerinin kuzey ek yapıları[411] ve Cella Trichora[412] adıyla bilinen yapı örnek verilebilir. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen Hırvatistan-Porec Piskoposluk Kilisesi'nin kuzey doğusundaki trikonkhos plânlı yapı martyrion olarak tanımlanır.[413] Yunanistan-Korinth kentinde Cenchrean kapısı yakınında yer alan üç nefli payeli kilisenin (5. yüzyıl) güneyinde trikonkhos plânlı martyrion bulunur.[414] (Lev. 25A) Bu örneklerde eksedra kolları dışarıdan izlenebilmektedir. Anıtsal boyutlarda olmakla beraber (yaklaşık 20x20 m.) Cezayir-Tebessa'daki bazilikanın (5. yüzyıl) güneyinde ise dışta kare bir kılıf içerisine alınmış trikonkhos martyrion yer alır.[415] (Lev. 25B)

Likya Bölgesi içerisinde, Olympos Piskoposluk Kilisesi güney ek mekânı haricinde, yirmiüç adet trikonkhos plânlı yapı bilinmektedir. Bu yapılar serbest (bağımsız), tek nefli, doğu ucu trikonkhos olarak plânlanmış kiliseler, bir kiliseye ait ek mekân ya da köşe odası olarak düzenlenmiş olanlar şeklinde gruplara ayrılır.[416]

Tespit edilen örnekler içerisinde bir yapı serbest, üç yapı tek nefli, altı yapı ise doğu ucu trikonkhos plânlı kilisedir.[417] Ana yapı olarak bir kiliseye bağlı ek mekân

---

411 U. Leipziger (2006). *Die römischen basiliken mit umgang, forschungsgeschichtliche bestandsaufnahme, historische einordnung und primäre funktion*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nümberg: Erlangen Freidrich Alexander Üniversitesi, s. 11.

412 G. Koch (2007). *Erken hıristiyan sanatı* (Çev: A. Aydın). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 126.

413 Marano (2007), s. 113.

414 J. M. Shelley (1943). The christian basilica near the cenchrean gate at Corinth, *Hesperia, 12* (2), s. 179-183.

415 Krautheimer (1986), s. 193.; J. Cintas ve N. Duval (1976). Le martyrium de Cincari et les martyria triconques et tetraconques en Afrique. *MEFRA, 88* (2), s. 904-905.

416 A. Aydın (2006a). Die trikonchosbauten in Lykien: ihre entwicklung und funktion, *III. uluslararası Likya sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 31-47.; İlgili yayında, Patara Doğucasarı Akropolü bazilikası hem serbest hem doğu ucu trikonkhos plânlı yapılar grubu içerisinde sayılmıştır. Yapıda gerçekleştirilen çalışmalarda, batısında üç nefli düzenlemeye sahip olduğunu gösteren taşıyıcılar bulunmuştur. F. Işık (2001). Patara 1999. *22. KST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 85.; Bu sebeple araştırmacının saydığı yapılar toplamda yirmi tanedir. Bu yapıların yanı sıra, İdebessos Kilisesi'nde apsisin kuzey ve güneyindeki köşe odaları, Melanippe B kilisesinde güney doğu ek mekân da trikonkhos plânlıdır. bk. Karakus (2001), s. 23, Lev. 6.; İdebesos, Melanippe ve Olympos örnekleri eklendiğinde Likya Bölgesi'nde toplam yirmidört yapıda trikonkhos plan tasarımı ile karşılaşılmaktadır.

417 Doğu ucu trikonkhos plânlı kiliselerde doğu eksedra apsis olarak tanımlanır. Üç nefli örneklerde, trikonkhos plânlı doğu bölüm kilisenin bema işlevini üstlenmiştir. Bemanın orta nefe açılan kemerli açıklığının önüne templon, kubbeli alanın ortasına ise altar yerleştirilmiştir. Serbest plân tipindeki örneklerde ise; önünde templon ve içinde altarın yer aldığı doğu eksedra bema, yan eksedralar ise naos'a ait bölümler olarak değerlendirilir. Üç nefli örneklerin kilise olarak kullanıldığı kesin olsa da tek nefli ve serbest örneklerin martyrion olabilecekleri de düşünülmektedir. Trikonkhos plânın Mısır'da ortaya çıktığı ve buradan Filistin ve diğer bölgelere yayıldığı kabul edilmektedir. Bu plân tipindeki kiliseler Likya bölgesinde manastır kuruluşları ile ortaya çıkar. Plân tipinin bölgede uygulanmasında Kudüs yapılarının örnek olduğu ve bölgeye ulaşmasında hacıların etkili olduğu ifade edilmektedir. Bölge içerisinde yer alan Asarcık Batı, Alacahisar, Devekuyusu, Dikmen, Elmalı ve Patara Doğucasarı kiliseleri üç nefli, doğu ucu trikonkhos plânlı yapılardır. Güceymen Tepesi'ndeki yapı serbest; Alakilise, Gedelma ve Dipsiz'deki

şeklinde düzenlenmiş örneklerde ise; üç yapıda köşe odası, dokuz yapıda ek mekân olarak karşımıza çıkar. Trikonkhos'un; ayrı bir mekân sınırını oluşturduğu bu yapıların yanı sıra; değişik bir uygulaması olarak sadece apsislerde kullanıldığı örneklerde görülmektedir.[418]

Likya Bölgesi'nde trikonkhos plânın köşe odalarında tercih edildiği yapılardan Kök Burnu Kilisesi'nde güney köşe odası[419], Akalissos Kilisesi'nde kuzey köşe odası ve İdebessos Kilisesi'nde ise apsisin kuzey ve güneyindeki her iki köşe odası trikonkhos plânlıdır.[420]

Trikonkhos plânın ek mekân olarak kullanıldığı yapılarda, mekânın kiliseye göre konumu farklılık gösterir. Andriake A Kilisesi[421], Khoma (Hacımusalar) Kilisesi'nin ilk evresi[422], Letoon Payeli Bazilika[423], Melanippe (Karaöz) Sahil[424], Melanippe B[425] ve Ksanthos Akropol[426] kiliselerinde trikonkhos plânlı ek yapılar güney doğuda yer alır. (Lev. 23A-F)

Devekuyusu Kilisesi[427], Gülmez Asarı çokgen plânlı kilise[428] ve Limyra Kale tepesindeki kilisenin[429] ilk evresinde ise trikonkhos yapılar kiliselerin kuzey doğusunda konumlanmıştır. (Lev. 23G-I)

Trikonkhos plânı oluşturan eksedralar; Andriake A Kilisesi, Letoon Payeli Bazilika, Melanippe Sahil Kilisesi, Melanippe B Kilisesi, Ksanthos Akropol ve Limyra Kale Tepesi kiliselerinde dıştan izlenebilmektedir. Gülmez Asarı ve Khoma

---

yapılar ise tek nefli örneklerdir. Detaylı bilgi için bk. Grossmann ve Severin (2003), s. 127-140.; Aydın (2006a), s. 31-47.; İşler (2009), s. 262-268.

[418] Olympos liman bazilikası kuzey ek yapısı, Andriake B Kilisesi Vaftizhanesi ve Aperlae'de su altındaki payeli kilise trikonkhos apsisli yapılardır. Aperlae için bk. R. L. Hohlfelder ve R. L. Vann (2000). A church beneath the sea at Aperlae Lycia, *Adalya, IV*, s. 216.; Andriake B Kilisesi için bk. Tekinalp (2000), s. 84.; Olympos Liman bazilikası için bk. sayfa 42, dipnot 148.

[419] Grossmann ve Severin (2003), s. 22, Abb. 10.

[420] Karakus (2001), s. 23, 33. Lev. 6, 13.

[421] Tekinalp (2000), s. 66.

[422] Ç. Arıkan (2001). *The church at Choma (Hacımusalar-Elmalı-Antalya) and its materials*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Universitesi, s. 23-24.

[423] J. Greenhalgh (2002). The church at Letoon, *Bilkent University Department of Archaeology Newsletter I*, s. 26-27.

[424] A. Zah (2003). Der hafenort Melanippe (Hagios Stephanos) im östlychen Lykien, *Eukosmia studi miscellanei per il 75 di Vincenzo Poggi* (Ed: V. Ruggieri ve L. Pieralli). Vatikan: Soveria Mannelli, s. 631, Abb. 5.

[425] Karakus (2001), s. 56-60. Lev. 34.

[426] Xanthos Akropol Kilisesi'nde, naos'tan yaklaşık 13 m. uzakta konumlanan trikonkhos ek yapıya güney nefin doğusundaki bir kapıyla geçilen iki mekânlı bir koridorla ulaşılmaktadır. Canbilen vd. (1996), s. 222, Fig. 30.

[427] Grossmann ve Severin (2003), s. 50-51, Abb. 15.

[428] P. Niewöhner (2005-2006). Spatantike reliquienkapellen in Lykien, *JbAC, 48-49*, s. 98,111, Abb. 17.

[429] Jacobek (1999), s. 114-115, Res. 49.

kiliselerinde ise trikonkos yapı dışta düz duvarla kılıf içerisine alınmıştır ve eksedra yayları dış cephelere yansımaktadır. Devekuyusu Kilisesi'nde ise eksedraların yarım daireleri dış yüzlerde, cephelerden daha kısa tutulmuş düz duvarlarla sınırlandırılmıştır. Böylece yapı dış hatlarında çokgen plânlıdır.

Olympos Piskoposluk Kilisesi'ndeki trikonkos ek yapı, eksedraların kare bir kılıf içerisinde gizlenmiş olmasıyla Gülmez Asarı ve Khoma'da görülen yapılara yaklaşmaktadır.

Andriake A, Khoma, Melanippe Sahil, Melanippe B, Limyra Kale Tepesi ve Gülmez Asarı kiliselerinde trikonkhos yapıların girişleri, neflerin doğusundaki birer kapı açıklığıyla doğrudan naos'tan sağlanmıştır.

Diğer kiliselerde ise trikonkhos doğrudan naos'la ilişkili değildir. Ksanthos Akropol Kilisesi'nde, güney nefin doğu aksındaki trikonkosla naos arasında iki mekânlı bir birim bulunur. Letoon Payeli Kilise'de trikonkhos'un girişi, batısında yer alan ve güney nefle bağlantılı dikdörtgen plânlı bir mekândan sağlanmıştır. Devekuyusu Kilisesi'nde ise trikonkhos'un batısında güney nefle bağlantılı kare plânlı bir mekân yer alır.

Olympos Piskoposluk Kilisesi'ndeki trikonkhos ek yapıya, güney nefin güney duvarındaki bir kapıyla geçilmektedir. Bu konumuyla paralellik kurulabilecek benzer bir örnek Likya Bölgesi'nde tespit edilmemiştir.

Likya Bölgesi'nde yer alan bazilikal plânlı kiliselerde; kilisenin güney nefinin güneyinden ulaşılan konumu ile paralellik kurulabilecek ek mekânlarda, kare ya da dikdörtgen plânlı örnekler karşımıza çıkar[430]. Korba'da yer alan transeptli bazilikanın güneyinde kareye yakın plânlı iki ek mekân bulunur. Bu mekânlardan batıdakinin girişi güney neften, apsisli düzenlenmiş doğudakinin girişi ise transept kolundan sağlanmıştır.[431] Kaunos'da yer alan kubbeli bazilikanın güneyinde, güney nefin güney duvarından ulaşılan kareye yakın plânlı ek mekânın doğusu apsisli düzenlenmiştir.[432] Kydna'da (Gavurağılı) yer alan kilisede, yapının güneydoğusunda yer alan ve güney nefin güney duvarından ulaşılan dikdörtgen plânlı bir ek mekân yer alır. Mekânın doğu

[430] Geçiş Dönemi yapıları olarak değerlendirilen haçvari naos'lu kubbeli bazilika plânındaki Dereağzı Kilisesi'nde ise, yapının kuzey ve güneyinde oktogonal plânlı iki şapel yer alır. Morganstern (1983), s. 65-77.
[431] Geppert (2000), s. 36-37.
[432] A. Zah (2001). Das spatantike und Byzantinische Kaunos, *İstMitt, 51*, s. 412.; Kilisenin kuzeyinde de aynı nitelikte bir ek mekân daha bulunur.

duvarı iki apsisli düzenlenmiştir.[433] Letoon Payeli Bazilika'nın güneyindeki mekân dikdörtgen plânlıdır ve doğusunda trikonkhos ile bağlantılıdır.[434] Sura Liman Kilisesi[435] ve Beştaş Mustafa Bazilikası'nda[436] güney nefin güney duvarından ulaşılan kareye yakın plânlı bir ek mekân bulunur. Olympos kenti içerisinde S5-IV sektöründe yer alan kilisenin güneydoğusunda, güney nefin güney duvarından ulaşılan kareye yakın plânlı ek mekân yer alır. Mekânın güney ve batı duvarları kayalık alan oyularak oluşturulmuştur. Mekân doğu duvarında küçük bir kapıyla dışa açılmaktadır.[437] Sion Manastırı Kilisesi'nde güney nefin güney duvarından ulaşılan kareye yakın plânlı iki ek mekân bulunur. Mekânlar arasında geçiş yoktur. Doğudaki mekânın doğu duvarında yarım daire plânlı apsis yer alır.[438]

Yukarıdaki örneklerde sayılan ek mekânlardan, Aziz Sion Manastırı Kilisesi güney ek mekânları hariç, hiçbirinde yapının işlevini aydınlatacak in-situ veriler tespit edilmemiştir. Ancak, kiliselerle olan mimari bağlantıları göz önüne alınarak liturjik işlevli olmaları gerektiği ifade edilebilir.[439] Ek mekânların vaftizhane, mezar yapısı, rölik şapeli ya da değerli eşyaların muhafaza edildiği odalar olarak dört farklı işlevde kullanıldıkları bilinmektedir.[440] Bu sebeple işlev önerilerinde, mimari tasarımın niteliklerine uygun örnekler ile analoji kurulabilen benzer örneklere göre yorum yapılmıştır.[441]

---

[433] Foss (1994), s. 14.
[434] Greenhalgh (2002), s. 27.
[435] O. Feld (1975a). The kırchen von Myra und umgebund, *Myra eine Lykishe metropole in antiker und byzantinisher zeit* (Ed: J. Borchhardt). Berlin: Gebr.Mann, s. 411-415.; Yapı Sura Vadi Kilisesi olarak da anılmaktadır. bk. Harrison (1963), s. 143-144.
[436] T. Masuda (1995d). Mustafa basilica near Beştaş, *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 110-112.
[437] S5-IV sektöründe yer alan kilise için bk. sayfa 45, dipnot 157, Lev. 5.
[438] İşler (2009), s. 84-91.; Batı Asarcık'taki manastır, Aziz Sion'un vitasında amcası tarafından Akalissos'ta kurulduğu söylenen manastır ile eşleştirilerek, bazı yayınlarda Akalissos Ioannes Manastırı olarak da anılmıştır. Bu yayınlarda Tragallasos yerleşimi de Muskar köyüne lokalize edilerek, Muskar-Alacahisar Kilisesi ve çevresindeki yapılardan Aziz Sion Manastırı olarak söz edilir. bk. Hellenkemper ve Hild (2004), s. 422-425, 890-891.; Niewöhner (2005-2006), s. 88.; Ancak son araştırmalarda Tragallasos yerleşimi Karabel-Doğu Asarcık olarak lokalize edilmiş ve Sion Manastırı'nın ise Asarcık Batı Kilisesi etrafında geliştiği anlaşılmıştır. İşler (2009), s. 21-22, 229-230.
[439] Bu sebeple çoğu yayında genellikle kiliseye bitişik, bazen ayrı olarak yapılmış bu ek mekânlar için, işlevini tanımlayacak buluntular olmaması durumunda, genel bir terim şeklinde 'şapel' ifadesi kullanılmıştır.
[440] Niewöhner (2003), s. 127.; Niewöhner (2005-2006), s. 80-81.; Bu işlevlere ek olarak ayazma olduğu düşünülen bir örnek ise Olympos Liman bazilikası kuzey ek yapısında karşımıza çıkar. bk. sayfa 42, dipnot 148.
[441] Andriake A ve E kiliselerindeki ek mekânların martyrion olabilecekleri ifade edilir. Feld (1975a), s. 408-410.; Tekinalp (2000), s. 319-320.; Ksanthos Akropol Kilisesi'ndeki ek yapı için, Hırvatistan-Porec ve İtalya-Grado kiliselerinden hareketle yine martyrion olabilecekleri söylenir. Canbilen vd. (1996), s.

Sion Manastırı Kilisesi'nde ise, izlenebilen in-situ verilere göre, yapının güneyindeki mekânlardan batıdaki mezar odası, doğudaki ise rölik şapelidir. (Lev. 24A) Mezar odası içerisinde doğu, güney ve batı duvarları önünde birer lahit bulunmaktadır. Rölik şapelinin doğusu apsisli düzenlenmiştir ve apsis içerisinde duvara sabitlenmiş altar görülmektedir. Altarın üzerinin dikdörtgen biçimde oyulmuş olması burada rölik saklandığını göstermektedir. Rölik şapeli içerisindeki üç lahitten ikisinin içerisinde de rölik saklandığı anlaşılmaktadır. Lahitlerin üzerlerine kutsal yağ elde etmek için açılmış delikler görülmektedir.[442]

Mekân düzenlemesi farklı nitelikler gösterse de, bölge içerisinde rölik kültüne sahip olduğu anlaşılan başka bir yapı Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'dir. Kilisenin güneyinde güney nef ile ve birbirleriyle bağlantılı iki mekân bulunur. Bu mekânlardan batıdaki dikdörtgen mekân güney nef ile geniş kemer açıklıklarıyla bağlantılıdır ve bu sebeple 'güney yan dış nef' olarak tanımlanmıştır. Dikdörtgen plânlı bu mekânın doğusundaki mekân (2. güney şapel) apsisli düzenlenmiştir ve apsis içerisinde yer alan lahit sebebiyle mezar şapelidir.[443] Batıdaki mekânın güney doğusunda arkosolium içerisinde bir lahit yer alır. Röliklere sahip olduğu anlaşılan lahit sebebiyle bu mekân rölik şapeli olarak değerlendirilebilir.[444]

Aziz Nikolaos'a ait olduğu düşünülen lahdin kapağında ve ön yüzlerinde kutsal yağ elde etmek için açılmış delikler görülmektedir. Rölik kültüyle bağlantılı gelişen kutsal yağ kültünde rölikerlerin üstünde bulunan bir delikten içeriye yağ akıtılır ve azizin röliklerine temas eden yağ rölikerin altındaki ikinci bir delik vasıtasıyla kaplara alınırdı. Bu şekilde kutsallaşan yağ şişelere doldurulup ziyarete gelen hacılara satılırdı.[445]

Likya Bölgesi'nde görülen ve olasılıkla azizin tüm vücudunu içeren bu lahitlerde, üzerlerinde görülen delikler sayesinde, şifa verdiğine inanılan röliklerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Myra Piskoposu Aziz Nikolaos'un ve Sion'lu Aziz Nikolaos'un her

---

227-229.; Istlada (Kapaklı) Kilisesi'nin güney doğusunda yer alan ve kilisenin güney hattı boyunca ilerleyen bir koridorla ulaşılan doğusu apsisli dikdörtgen ek mekânın, Myra Aziz Nikolaos Kilisesi gibi rölik şapeli olabileceği söylenmektedir. T. Marksteiner ve P. Niewöhner (2004). Die kirche von Istlada in Lykien. *MitChrA, 10*, s. 40.

[442] İşler (2009), s. 84-91, 271-276.

[443] U. Peschlow (1975a). Die architektur der nikolaoskirche in Myra, *Myra eine Lykishe metropole in antiker und byzantinisher zeit* (Ed: J. Borchhardt) Berlin: Gebr.Mann, s. 308-309.; Alparslan (1998a), s. 166.

[444] P. Niewöhner (2003). Neues zum grab des hl. Nikolaus von Myra. *JbAC, 46*, s. 132.

[445] Peschlow (1973/74), s. 225-231.; Aynı şekilde deliklere sahip başka bir lahitte bölgede Arykanda antik kentinde tespit edilmiştir.

ikisinin de, hayatlarında hastalara şifa dağıttıkları vitalarından bilinmektedir. Sion Manastırı'ndaki altar üzerindeki röliker ise, üzerinde delik olmaması sebebiyle, şifa verme özelliği olmayan bir azize ait parçaları içeriyor olmalıdır.[446]

Hıristiyan inancında rölik kültü, martyr-aziz kültüne bağlı olarak gelişmiştir. 2. yüzyılın ortalarından itibaren hıristiyanlık uğruna şehit olanlar martyr olarak adlandırılmış ve azizlik mertebesine yükseltilerek saygı görmüşlerdir. Martyr ve diğer kutsal sayılan azizlerin rölikleri, ait oldukları kutsal kişiden aldıkları güçle dilekleri gerçekleştiren, hastalıklardan koruyan, şifa dağıtan özelliklere sahiplerdir ve mucizeler meydana getirirler. 4. yüzyıldan itibaren ise rölikler ait oldukları mezarlardan alınarak kiliselere taşınmıştır. Bu aktarımda röliklerin gücünden faydalanarak taşındıkları kentin ya da kilisenin koruyucuları olarak kabul edilmelerinin yanı sıra var olan pagan kültleri ortadan kaldırma amacı da güdülmüştür.[447]

Kutsal kişilere ait röliklerin muhafaza edilmesi için içine kondukları objeler röliker olarak tanımlanır. Erken Bizans Dönemi örneklerinde rölikerler taştan ya da mermerden dikdörtgen prizmal gövdeli küçük lahitler şeklinde; kare, dikdörtgen ya da oval formlu olarak çoğunlukla değerli malzemeden küçük kutular şeklinde yapılmışlardır. 6. yüzyıldan itibaren ise enkolpion biçiminde boyuna asılarak taşınabilen rölikerlerde ortaya çıkar.[448] Haç biçimli rölikerler ise Orta Bizans Dönemi'nde yaygınlaşan bir form oluşturur.[449] Likya Bölgesi'nde görülen örneklerde ise rölikerler lahit biçimindedir. Bu şekilde büyük boyutlu lahitlerde olasılıkla martyr ya da azizin bedeninin tamamının bulunduğu düşünülmektedir.[450]

Bedenin tamamının bulunduğu lahit biçimindeki rölikerler kiliselerde ek mekân şeklinde düzenlenmiş yan odalarda yer alır. Küçük lahit ya da kutu biçiminde olanlar ise

[446] İşler (2009), s. 84-91, 272-276.; Azizlere ait vitalar için ayrıca bk. G. Anrich (1913-1917). *Hagios Nikolaos. Der Heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, Texte und Untersuchungen*, (2 cilt), Leipzig: Teubner.
[447] R. F. Taft ve A. Kazhdan (1991a). Relics, *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, s. 1779-1780.; A. Kazhdan ve N. P. Sevcenko (1991). Martyr, *ODB* (2) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, s. 1308.; Aydın (2009), s. 65-69.
[448] M. E. Frazer ve A. Cutler (1991). Reliquary, *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, s. 1782.
[449] M. A. Eser (2007). Litürjide ve günlük kullanımda maden sanatı. *Kalanlar 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans* (Ed: Ayla Ödekan). İstanbul: Vehbi koç Vakfı, s. 38.
[450] Suriye Rusafa A Bazilikası'ndaki Aziz Sergios'a ait günümüze ulaşamamış lahitin de azizin tüm vücudunu içerdiği düşünülür. Peschlow (1973/74), s. 230.

bemada altar içerisinde ya da altar tabanındaki küçük nişlerde (lokulus) ve ek mekânlarda duvar nişi ya da altar üzerine yerleştirilmişlerdir.[451]

Likya Bölgesi kiliselerinde ek mekân düzenlemesine yönelik olarak bu nitelikler göz önüne alındığında Olympos Piskoposluk Kilisesi'nin güneyinde yer alan trikonkhos plânlı ek mekân için işlev önerisi getirmek olasıdır. Geniş bir kapı açıklığıyla doğrudan naos'la bağlantılı mekân değerli eşyaların saklanması için uygun koşullara sahip değildir. Kilisenin kuzeyinde yer alan vaftizhane de, trikonkhos için getirilecek önerileri sınırlar. Bu durum mekânın mezar odası ya da rölik şapeli olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Mekân içerisinde yapılan çalışmalarda zemin döşemesi üzerinde gömü yapıldığına işaret eden bir uygulama saptanmamış, işlevini aydınlatacak veri elde edilmemiştir.[452] Likya Bölgesi'ndeki her iki rölik şapelinde rölikerlerin konumları, ziyaretçilerin rahat izlemelerine uygun plânlandıklarını göstermektedir. Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'nde röliker durumundaki lahit, güney yan dış nefin güney doğusunda kör kemer içerisine yerleştirilmiştir. Sion Manastırı Kilisesi'nde ise mekânın geniş kapısı sayesinde, ziyaretçilerin mekâna girmeden rölikeri rahat görmeleri sağlanmıştır.

Bu örnekler çerçevesinde Olympos Piskoposluk Kilisesi'nin trikonkhos plânlı ek mekânının, rölik şapeli olabileceği düşünülmektedir.

Yapı içerisinde görülen duvar resimleri de mezar yapısı işlevine uygun karakterler göstermektedir. Güney duvar üzerinde görülen tavuskuşu betimlemesi Hıristiyan ikonografisinde, ölümsüzlüğü, inanan ruhların ölümsüzlüğünü, ölümsüzlük ilacını, iyi ruhları ve yeniden doğuşu simgelemektedir. Bu nitelikleriyle Erken Bizans Dönemi'nde çoğunlukla mezar yapılarında ve lahitlerde karşımıza çıkan bir tasvirdir.[453]

Doğu eksedra içerisinde görülen mandorla içerisindeki haç motifinde değerli taş taklidi bezemeler görülür. Paralel bir örnek Philippi Extra Muros Kilisesi B kriptası doğu duvarında yer alır. Kripta 4. yüzyıl sonu- 5. yüzyıl başına tarihlendirilir.[454]

Bu tip mücevherli haçlar 'crux gemmata' olarak tanımlanmaktadır. Üzerinde mücevherlerin bulunduğu bilinen ilk haç, I. Constantinus'un Golgotha tepesine

[451] Aydın (2009), s. 69-70.
[452] Olcay Uçkan vd. (2009), s. 376-377.; Olcay Uçkan (2008b), s. 53.
[453] E. Parman (1993). Bizans sanatında tavus kuşu ikonografisi, *Sanat tarihinde ikonografik araştırmalar Güner İnal'a armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ss. 387-412.
[454] Hoddinot (1963), s. 103-104.; Lev. 12C.

diktirdiği haçın yerine, II. Theodosius döneminde yerleştirilmiştir.[455] 4. yüzyılda oluşan bir kült olarak haç; dini yapılarda, mezar yapılarında ve koruyucu gücü ile gündelik hayatın her aşamasında sıklıkla kullanılmıştır.[456] Hıristiyan inancında haç, İsa'nın ölüme karşı kazandığı zaferin ve onun (İsa'nın) inananlara ölümsüz yaşamı vaad etmesinin simgesidir.[457] Bu nitelikleriyle haç tasvirleri, mezar yapılarında, lahitlerde ve rölikerlerde sıklıkla tercih edilen bir motif olarak karşımıza çıkar.

Rölik şapeli olabileceği önerilen trikonkhos'un batısında dikdörtgen plânlı bir ek mekân bulunur. Girişi nartheks'ten sağlanan mekânın naos'la ya da trikonkhos plânlı rölik şapeliyle bağlantısı sağlayan bir kapı açıklığı yoktur. Mekânın güney duvarı üzerinde dört geniş pencere açıklığı yer alır. Pencereler ziyaretçi akışının düzenlendiği koridora bakmaktadır. Kuzey duvarında naos'a bakan küçük bir penceresi bulunan mekândaki bu geniş pencerelerin, sadece aydınlatma ihtiyacına yönelik yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu düzenlemesiyle mekânın ziyaretçiler tarafından izlenmesine olanak sağlandığı anlaşılmaktadır.

Likya örneklerinde mezar yapılarının batısında görülen ek mekânların şapelin önemini vurgulamak için yapıldığı düşünülür.[458] Ancak bu örneklerde mekânlar şapeller ile bağlantılıdır. Ek mekânlar için konumlarına göre işlev belirlenmeye çalışıldığında, hiçbir bölgede belirli bir düzene rastlanmamaktadır. Yapılan kazı çalışmalarında da mekânın işlevini aydınlatacak her hangi bir veri tespit edilmemiştir.[459] Bu sebeple dikdörtgen plânlı mekân için eldeki veriler doğrultusunda işlev önerisi getirilememektedir.

4.2.2.2. Vaftizhane

Kilisenin kuzeyinde yer alan vaftizhane giriş ve vaftiz salonu olmak üzere iki mekândan oluşur. Vaftiz binası 14.40x12.20 m. ölçülerinde (apsis nişi dâhil) kareye

[455] A. Lipinski (1960). La Crux gemmata e il culto della Santa Croce nei monumenti superstiti e nelle raffigurayioni monumentali, *Felix Ravenna, XXX*, s. 7.; 620 yılında ise gümüş bir haç ile değiştirilmiştir. M. Werner (1990). The cross carpet page in the book of durrow: the cult of the true cross, Adomnan and Iona. *The Art Bulletin, 72* (2), s. 181.
[456] R. F. Taft ve A. Khazdan (1991b). Cross, cult of, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, s. 551-552.
[457] G. Podskalsky (1991). Cross, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, s. 549.
[458] Niewöhner (2005-2006), s. 80, 89.
[459] Mekân içerisindeki kazı çalışmaları doğu duvar önünde 2 m.lik kısımda yapılmıştır.

yakın dikdörtgen plânlıdır. Vaftiz binasının batısında 12.20x6.60 ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir vestibulum bulunur. (Plân 3, Şek. 21)

Vestibulum, iki L kesitli paye ve payeler arasındaki stylobat üzerinde yer alan sütunlar ile üç yönden portiko'lu bir düzenlemeye sahiptir. Portiko ile çevrelenen alanın batı duvarında, beş niş şeklinde düzenlenmiş çeşme yer alır. Çeşmenin önündeki stylobat'lar ile çevrelenmiş alanda bir impluvium oluşturulmuştur. Vaftiz binası üç nefli düzenlenmiştir. Orta nefin doğusunda yarım daire plânlı bir apsis bulunur. Haç formlu kolymbethra, apsis önünde zemin içerisine yerleştirilmiştir. Güney duvar önünde beş kemerli arkad düzenlemesi görülür. Vestibulum'dan vaftiz binasına geçiş, her üç nef ekseninde yer alan kapılar ile sağlanmıştır.

Vaftizhanenin girişi vestibulum'un güneyinde kilise nartheks'ine açılan bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Vaftizhane, apsisin güneyindeki bir kapı açıklığıyla naos'un kuzey transept koluna bağlanmaktadır. Apsisin kuzeyindeki kapı ise bu alandaki ek mekânlarla bağlantı sağlamaktadır.

Hıristiyan inancında vaftiz töreni, dine kabul ayinidir. Vaftiz, baba-oğul ve kutsal ruh adına günahların bağışlanması için af dilenerek yapılır. Bir kişi için sadece bir kez yapılan bu tören kişinin günahlarından arınarak, kutsal ruhla yeniden doğuşunu sembolize eder.[460]

Vaftizci Yahya insanları günahlarının bağışlanması için tövbe etmeye çağırmış ve bu dileğin yerine gelmesi için onları Şeria nehrinde vaftiz etmiştir. Şeria nehrinde Yahya tarafından vaftiz edilenler arasında İsa da bulunur.[461] Dirilişinin ardından havarilerine görünen İsa, verdiği öğütlerinde vaftiz olunmasının gerekliliğini bildirmiştir.

> "*...bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin*[462]*. İman edip vaftiz olan kurtulacak, iman etmeyen ise hüküm giyecek*[463]*. ...kutsal ruhu alın. Kimin günahlarını bağışlarsanız bağışlanmış olur, kimin günahlarını bağışlamazsanız bağışlanmamış olur"*[464].

[460] R.F. Taft (1991a). Baptism, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, s. 251.
[461] Matta 3: 1-16; Markos 1: 1-11; Luka 3:1-22; Yuhanna 1:19-34.
[462] Matta 28: 19.
[463] Markos 16: 16.
[464] Yuhanna 20: 22-23.

Paulus'un ve Petrus'un mektuplarında ise vaftiz töreni, günahlardan arınmanın yanı sıra İsa ile birlikte ölümü ve tekrar dirilişi kabul etmek olarak tanımlanır.

> "*Baba'nın yüceliği sayesinde mesih nasıl ölümden dirildiyse, biz de yeni bir yaşam sürmek üzere vaftiz yoluyla O'nunla birlikte ölüme gömüldük. Eğer O'nunkine benzer bir ölümle O'nunla birleştiysek, O'nunkine benzer bir dirilişte de O'nunla birleşeceğiz… Çünkü ölmüş kişi günahtan özgür kılınmıştır*[465]*. Vaftizde O'nunla birlikte gömüldünüz, O'nu ölümden dirilten Tanrı'nın gücüne iman ederek O'nunla birlikte dirildiniz*[466]*. Bedenin kirden arınması değil, Tanrı'ya yönelen temiz vicdanın dileği olan vaftiz, İsa Mesih'in dirilişiyle şimdi sizi de kurtarıyor*"[467].

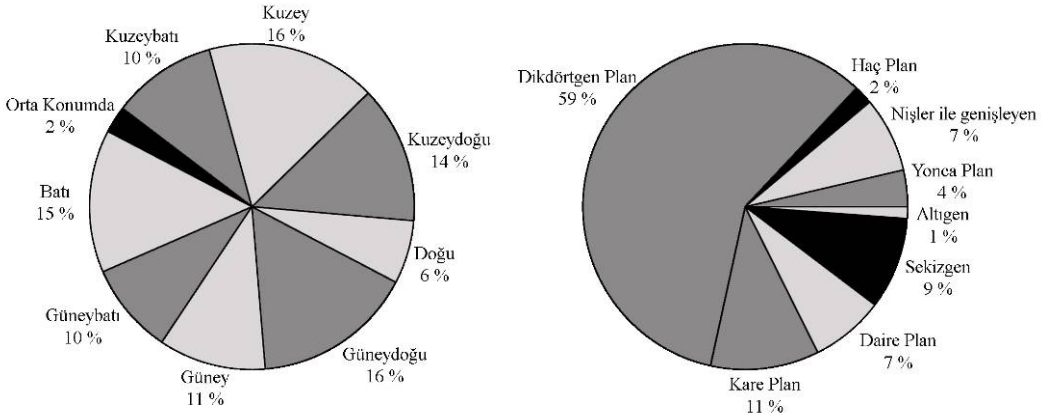
Vaftiz olmak için suya girmek inançsız insanın ölümü, sudan çıkmak ise İsa'nın kaderini paylaşan, onunla birlikte dirilecek inananlar topluluğunun bir parçası olarak inançlı insanın doğuşunu ifade eder.[468] Vaftiz liturjisinin bu sembolik anlamına uygun olarak, Hippos (Sosita-İsrail) piskoposluk kilisesi vaftizhanesinin yan nef apsislerinde *phos* (ışık) ve *zoe* (yaşam) kelimeleri okunur.[469] Bu sebeple kolymbethra'larda (vaftiz havuzu) dirilişin sembolü olarak haç plânlı örnekler yaygındır.

Vaftizin ölümü ve yeniden dirilişi sembolize etmesi, ilk vaftizhanelerde Roma Dönemi mezar yapılarının örnek alınarak, merkezi plânlı vaftizhanelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[470] Tevratta büyük tufan sonrasında Nuh'un gemisinden kurtulanların sekiz kişi olduğu söylenmektedir.[471] Petrus, mektuplarında bu olayı suyla kurtuluş olarak tanımlar ve vaftizi simgelediğini söyler.[472] Bu sebeple vaftizhanelerde genellikle oktogonal plânlı örnekler karşımıza çıkar.[473]

---

[465] Romalılar 6: 3-7.
[466] Koloseliler 2: 12.
[467] 1. Petrus 3: 21.
[468] A. Aydın (2006c). Kilikia ve İsauria bölgesi vaftiz yapıları. *Sanat Tarihi Dergisi, XV* (1), s. 2-3.; Bazı vaftizhanelerde görülen kiborion kuruluşları da ökarist ayinindeki altarın yerini vaftiz töreninde kolymbethra'nın almasıyla açıklanabilir. A. Aydın (2006c), s. 16.
[469] J. Mlynarczyk (2011), s. 254.
[470] C. Delvoye (1966). Baptisterium, *RBK* (1) (Ed: K. Wessel ve M. Restle). Stutgard: Anton Hiersemann, s. 463.
[471] Tekvin 7: 13.
[472] 1. Petrus 3: 20-21.
[473] A. Aydın (2006b). Kilikia ve İsauria bölgesi vaftizhaneleri. *VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (Ed: G. Köroğlu). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, s. 31.; Aydın (2006c), s. 4.

Ancak Erken Hıristiyanlık Dönemi içerisinde vaftizhanelerin plân ve konumu için belli bir kural yoktur. Yapılar bulundukları bölgenin yerel geleneklerine bağlılık gösterir. Bununla beraber, dikdörtgen plân şemasının en yaygın kullanılan form olduğu anlaşılmaktadır.[474] (Şek. 144)

Şekil 144. Erken Hıristiyan ve Erken Bizans dönemi vaftizhaneleri plân ve konum dağılımı

Kaynak: Ristow, 1998: 16, 19.

Orthodoks kilisesinde vaftiz ayininden sonra 'krismasyon' denilen meshetme ayini yapılır. Bu ayin, çeşitli çiçek özlerinden hazırlanmış kokulu bir yağın vaftiz olmuş kişinin özellikle başına sürülmesiyle gerçekleşir. Krismasyon, vaftiz sayesinde kişinin Kutsal Ruh ile yeniden doğduğunun mührüdür. Krismasyon, kişinin Hıristiyan olabilmesi için vaftizden sonraki ikinci sırdır. Bu ayinden sonra kişi kiliseye kabul edilir ve üçüncü sır olan ökarist ayinine katılarak ilk komünyonunu alırak tüm aşamaları tamamlamış olur.[475]

Hıristiyan teolojisinde henüz vaftiz töreni gerçekleşmemiş kişiler, catechumen olarak adlandırılır ve hıristiyan olarak tanımlanmaz. Bu sebeple, bu kişilerin gerekli eğitimlerini tamamlayarak vaftiz olmadan önce kiliselerin naos'larına girmelerine izin

[474] S. Ristow (1998). *Frühchristliche baptisterien*. *JbAC Erganzungsband 27*, Münster: Aschendorffesche, s. 15-20.
[475] M. McCormick (1991). Anointing. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, s. 107.; R. F. Taft (1991b). Communion, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, s. 491.

verilmez.[476] Catechumen'lerin ayinleri nartheks'ten dinlemelerine ve dualarını burada yapmalarına izin verilmiştir.[477]

Vaftiz ayini, kentlerde sadece piskoposlar tarafından yönetilen bir törendir. Bu sebeple vaftizhane yapıları genellikle piskoposluk kiliseleri yanında yapılmıştır.[478] 6. yüzyıldan sonra bağımsız vaftizhane yapıları ortadan kalkmaya başlar ve vaftiz töreni kiliselere taşınır.[479]

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi'nin plân tasarımı vaftiz liurjisine uygun nitelikler göstermektedir. Vaftizhanenin girişi kilisenin nartheks'inden sağlanmıştır. Böylece catechumen ya da neophytes'lerin naos'a girmeden vaftizhaneye ulaşmaları sağlanmıştır. Vaftiz ayini ardından ilk komünyonlarını almaya hak kazananların naos'a geçişleri ise apsisin güneyindeki başka bir kapı ile düzenlenmiştir. Vaftizhane, apsisin kuzeyindeki üçüncü bir kapı ile kuzey doğuda yer alan mekânlarla bağlantılıdır. Bu ek mekânlar, olasılıkla din adamlarının vaftiz ve diğer törenler için hazırlıklarını yapabilmeleri için düzenlenmiştir. Böylece ayini yöneten din adamlarının ve ayine katılanların yapı içerisindeki hareketliliğinin rahat bir düzende olması sağlanmıştır. (Şek. 145)

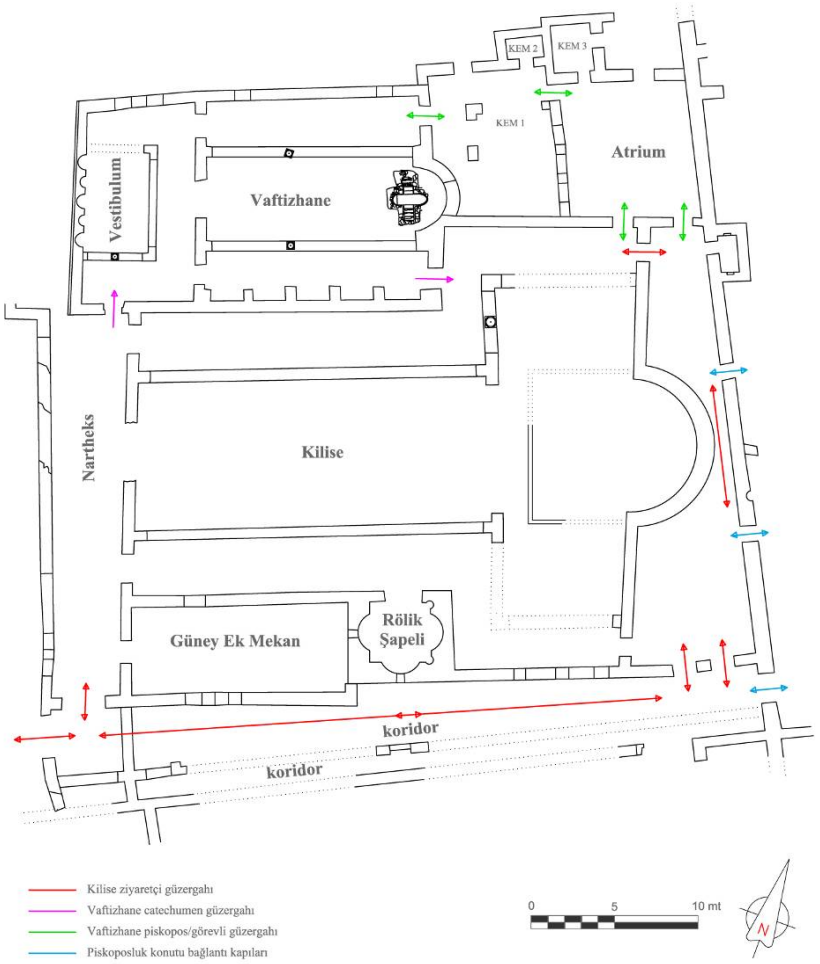
---

[476] R. F. Taft (1991c). Catechumenate, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, s. 390.; Vaftiz olmamış kişiler için *neophytes* kelimesi de kullanılmıştır. Ancak bu kelime çoğunlukla pagan inançlardan dönenler için tercih edilmiştir. bk. A. Barnes (1911). Neophyte, *The Catholic Encyclopedia* (10) (Ed: C. G. Hebermann). New York: Robert Appleton Company.

[477] Koch (2007), s. 66.; Catachumenlerin ayinler sırasında nartheks'te bulundukları, Suriye litujisine ait kayıtlarda geçmektedir. Konstantinopolis için ise bu işlev için galerilerin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber eğitimlerinin farklı aşamalarında olan catechumenlerin, düzeylerine göre farklı yerlerde oldukları da bilinmektedir. bk. T. Mathews (1971). *The early churches of Constantinople: architecture and litury*. London: Pennsylvania University, s. 125-130.

[478] 4. ve 6. yüzyıllar arasında vaftiz törenleri için şehirleri gezen piskoposlar da vardır. Aydın (2006b), s. 31.; Aydın (2006c), s. 4.

[479] Koch (2007), s. 59.; M. Johnson (1991). Baptistery, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, s. 252.

Şekil 145. Kilise ve vaftizhane kullanım güzergâhları

Likya Bölgesi'nde Olympos Piskoposluk Kilisesi haricinde, kesin olarak vaftizhane işlevinde kullanıldığı bilinen ve tümü Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilen 11 yapı tespit edilmiştir. (Lev. 24)

Bu yapıların yanı sıra Alacahisar Kilisesi ve Arykanda Nekropol Kilisesi'nin de vaftizhaneleri olduğu düşünülmektedir. Alacahisar Kilisesi'nin kuzey doğu ek yapısının Sion Manastırı Kilisesi'yle olan yakınlığı, plân tasarımı ve boyutlarının benzerliğiyle, vaftizhane olması gerektiği önerilmektedir.[480] Arykanda Nekropol Kilisesi'nin batısındaki I Nolu mezarın kuzey batısındaki mekân, içerisindeki kolymbethra sebebiyle vaftizhane olarak tanımlanmıştır.[481] Ancak kilisenin zemin seviyesine göre yüksek kotta

[480] Niewöhner (2005-2006), s. 84.; İşler (2009), s. 269.
[481] M. Tekinalp (2006). Arykanda kenti Bizans dönemi mimari plastik ve liturjik taş eserleri. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, s. 790-791.

gözlemlenen kolymbethra'nın buraya daha sonra taşınmış olma ihtimali de düşünülmelidir. Mekân içerisinde kazı çalışması yapılmadığı için kesin bir yargıya varmak bugün için mümkün değildir.

Turan Dağ Kilisesi'nde güneydoğuda konumlanan dikdörtgen plânlı vaftizhanenin batısında bir vestibulum yer alır. Vetibulum güney nefe açılır.[482] Karazorza'da (Karacaören Ada) yer alan kilisenin güneyindeki vaftizhane dikdörtgen plânlıdır. Kilisenin nartheks'inden ulaşılan vaftizhane doğusundaki şapelle bağlantılıdır. Şapelden kilisenin güney nefine geçilmektedir.[483] Gemiler Ada I Nolu ve Ölüdeniz Sun City kiliselerinde vaftizhaneler dikdörtgen plânlıdır. Kiliselerin güneyinde yer alan yapılar tek nefli düzenlenmiştir ve doğu duvarları apsisler ile sonlanır. Gemiler Ada I Nolu Kilise Vaftizhanesi'nin batı yarısı günümüze ulaşmamıştır. Bu sebeple girişinin nasıl sağlandığı anlaşılamamaktadır.[484] Ölüdeniz Sun City Kilisesi'nde vaftizhanenin girişi batısındaki bir kapıdan sağlanmıştır. Vaftizhanenin kiliseyle ilişkisini kuran bir geçiş yoktur.[485] Arykanda kentinde Büyük Bazilika olarak tanımlanan kilisenin güneyinde yer alan vaftizhane dikdörtgen plânlıdır. Tek nefli düzenlenmiş yapının doğusu apsislidir. İlk evresinde şapel olarak plânlanan vaftizhanenin, daha sonra apsisin önü vaftiz havuzuna dönüştürülmüştür. Yapının batısında kareye yakın plânlı iki mekân daha bulunur. Mekânlar birer kapı açıklığıyla birbirleriyle bağlantılıdır. Kiliseden 3.5 m. alt kotta yer alan vaftizhanenin kiliseyle doğrudan bir bağlantısının olmadığı, yapının girişinin kiliseye de ulaşılan batı yöndeki merdivenli bir sokak üzerinden sağlandığı anlaşılmaktadır.[486]

---

[482] R. M. Harrison (2001). *Mountain and plain from Lycian coast to the Phrygian plateau in the late roman and early byzantine period*. Michigan: Michigan University, s. 29.

[483] M. Yakajima (1995), The baptistery and the chronology of the construction of the Karacaören Ada basilica complex, *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz area (Lycia, Turkey) the firsth preliminary report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 93-96.

[484] Masuda (1995a), s. 59-60.

[485] İ. Malkoç ve S. Tsuji (2005). Preliminary report on the excavations in Ölüdeniz, Lycia, by Fethiye museum, the ministery of culture, Turkey, during 1999-2004. *Al-Rafidan, XXVI*, s. 9-10.; Kilise, arazisinin içinde bulunduğu tesisin adıyla anılmaktadır. Daha önceki başka bir yayında ise arazinin eski sahibinin adına atfen İskender Bazilikası olarak adlandırılmıştır. K. Asano (1995b), İskender Basilica on Ölüdeniz Lagoon, *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz area (Lycia, Turkey) the firsth preliminary report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, s. 109.

[486] C. Bayburtluoğlu (2007). Arykanda kazıları 2006, *Anmed, 5*, s. 4. Yapının plânının bulunduğu bir yayın tespit edilmemiştir.

Dolichiste (Kekova Adası) Tersane koyunda yer alan üç nefli bazilikanın kuzeyindeki vaftizhane oktogonal plânlıdır.[487] Ksanthos Doğu bazilikasının kuzey doğusundaki vaftizhane tetrakonkhos plâna sahiptir. Yapıya kuzey nefin doğusundan ulaşılmaktadır.[488] İdyros (Kemer) Kilisesi'nde kuzey doğuda yer alan vaftizhane kareye yakın plânlıdır ve doğu duvarında bir apsis yer alır. Yapı güneyindeki bir kapı ile kuzey nefle bağlantılıdır.[489] Khoma Kilisesi erken evresinde yapının kuzey doğusunda vaftizhane yer alır. Kareye yakın plânlı olduğu anlaşılan vaftizhanenin doğusu apsislidir ve kolymbetra apsis önünde yer alır.[490] Andriake B Kilisesi'nin kuzey doğusunda yer alan iki ek mekândan güneydeki vaftizhanedir. Bu mekânlar ile kilise arasında vestibulum niteliğinde dikdörtgen bir birim bulunur. Vestibulum'a kuzey nefin doğusundaki bir kapı ile geçilmektedir. Dikdörtgen plânlı tek nefli vaftizhanenin doğusu trikonkhos apsislidir. Vaftiz havuzu, yapının ikinci evresinde apsis önüne örülen duvarlar ile oluşturulmuştur.[491] Asarcık Sion Manastırı Kilisesi'nde kuzey doğuda konumlanan vaftizhane, dikdörtgen plânlı ve doğusu apsisli düzenlenmiştir. Batısında dikdörtgen plânlı bir vestibulum bulunur. Vestibulum'un güneyde naos'la, batıda manastırın kuzey kapısına uzanan koridorla ve kuzeyde manastırın doğu kapısına açılan atrium'la birer kapı açıklığıyla bağlantılıdır.[492] Arykanda Nekropol Kilisesi'nde ise dikdörtgen plânlı vaftizhane, kilise inşasında atrium'a dâhil edilerek korunan I Nolu tapınak biçimli mezarın kuzey batısında yer alır.[493]

Likya Bölgesi'nde bugüne dek tespit edilen vaftizhanelerin tamamı bir kiliseye bağlı ek mekânlar şeklinde düzenlenmiş örneklerdir. Ancak, vaftizhanelerin kiliseye göre konumları ve plân şemaları belli bir düzen göstermez. Bir yapıda güney doğuda, dört yapıda güneyde, üç yapıda kuzeyde ve beş yapıda kuzey doğuda yer almışlardır.

---

[487] Foss (1994), s. 18.; Ancak bu yapının plânı ya da fotoğrafı yayınlanmamıştır. Bu sebeple kiliseyle olan bağlantısının nasıl sağlandığı bilinmemektedir. Ada üzerindeki kilisenin daha detaylı tanıtıldığı başka bir yayında ise vaftizhaneden söz edilmemektedir. bk. Peschlow (2001), s. 197-208.; 2013 yılında ada üzerinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında da Tersane Koyu çevresinde vaftizhaneye rastlanmamıştır. E. Erdoğan (2012), Kekova 2012 yüzey araştırması, *35. KST*'de sunulan bildiri. Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.

[488] J. Des Courtlis (2001), Xanthos, rapport sur la campagne de 2000, *AnatoliaA, IX*, s. 239-241.

[489] T. Özoral (1980). Idyros kazısı (1976-1977), *Anciennement Bibliothèque de L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'İstanbul XXVII: Actes du Colloque sur la Lycie Antique.* Paris: Adrian-Maisonneuve, s. 102-103.

[490] Arıkan (2001), s. 23-24.

[491] Çevik (2012). Myra-andriake kazıları ve araştırmaları 2011, *Anmed, 10*, s. 69-70.; Kilisenin kazı çalışması sonrası plânı henüz yayınlanmamıştır.

[492] İşler (2009), s. 270.

[493] Tekinalp (2006), s. 790-791.; Yapının plânının bulunduğu bir yayın tespit edilmemiştir.

Bir yapıda oktogonal, bir yapıda tetrakonkhos, iki yapıda kareye yakın, üç yapıda dikdörtgen, altı yapıda tek nefli doğusu apsisli plân şeması tercih edilmiştir. Beş yapıda vaftizhanelerin batısında bir vestibulum yer alır.

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi ana mekânı, üç neflidir. Bu plânıyla, Likya Bölgesi içerisinde benzer bir örnek tespit edilmemiştir.

Vaftizhane yapılarında dikdörtgen plânlı örneklerde tek nefli düzenlemeler yaygındır. Bununla beraber iki nefli düzenlenmiş örnekler de tespit edilmiştir. İki nefli örnekler arasında Anadolu yer alan bir örnek olarak 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başına tarihlendirilen Alahan Manastırı Vaftizhanesi karşımıza çıkar. Yapı manastır içinde iki kilise arasında bağımsız bir birim olarak düzenlenmiştir. Kareye yakın dikdörtgen plânlı yapının her iki nefinin doğusu apsislidir. Haç plânlı kolymbethra kuzey nef içerisinde yer alır. Kuzey nefin doğusunda bir altar yer alır. Yapının güneyinde iki bölümlü bir vestibulum bulunur.[494] İki nefli plâna sahip olduğu bilinen diğer iki örnek olan İsrail Kafrkama ve İtalya İsola Comacina vaftizhaneleri 6. yüzyıla tarihlenir.[495]

Üç nefli düzenlenmiş vaftizhaneler sınırlı sayıda örnekle temsil edilir. En benzer örnek Hippos (Susita-İsrail) piskoposluk kilisesi vaftizhanesidir. Kilisenin kuzeyinde yer alan vaftizhane yaklaşık 11x13.5 m. ölçülerindedir. (apsis yarım dairesi dâhil) Sütunlar ile üç nefe ayrılmış vaftizhanenin girişi nef eksenlerindeki üç kapıdan sağlanır. Her üç nefi apsislerle sonlanan vaftizhanenin orta nef apsis yarım dairesi içinde haç biçimli kolymbethra yer alır. Yan apsislerde phos ve zoe (yaşam ve ışık) kelimeleri okunur. Yapı 6. yüzyıla tarihlendirilir.[496] (Lev. 25E-F) Paros Adası'nda yer alan Katapoliani Kilisesi'nin güneyinde yer alan vaftizhane benzer bir plâna sahiptir. Vaftizhane üç nefli kubbeli bazilika olarak düzenlenmiştir. Batısındaki vestibulum'dan nef eksenlerindeki üç kapı ile vaftiz mekânına geçilir. Haç formlu kolymbethra apsis önünde yer alır. Yapıda nef ayrımı payelerle sağlanmıştır. Dört kalın paye kubbeyi taşır. Vaftizhane 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir.[497] (Lev. 25D) Kıbrıs Kourion Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi, sütun dizleriyle ayrılmış üç neflidir. Yapının batısında vestibulum yer alır. Vestibulum'dan nef eksenlerindeki üç kapı ile vaftiz

[494] M. Gough (1963). Excavations at alahan monastry: second preliminary report. *AnatStud, 13*, s. 112-115.; M. Gough (1964). Excavations at alahan monastry: third preliminary report. *AnatStud, 14*, s. 188-189.; G. Bakker (1985), s. 129-134.
[495] Ristow (1998), s. 168, 182.
[496] Mlynarczyk (2011), s. 254-255.
[497] Mango (2006), s. 126-127.; Krautheimer (1986), s. 254.

mekânına geçilmektedir. Vaftizhanedeki sütunların ve duvar payelerinin konumları, yapının örtüsünün merkezde yüksek bir kubbe ve yan kollarda tonozlarla oluşturulmuş haç biçiminde olduğunu göstermektedir. Vaftiz liturjisinin gerçekleştiği esoteros-oikos[498] vaftizhanenin güney duvarı boyunca sıralanmıştır. Merkezdeki birim kuzeye açılan geniş bir nişe sahiptir. Niş önünde haç formlu kolymbethra yer alır. Kolymbethra'nın bulunduğu alanın batısında Apodyterion, doğusunda ise Khrismarion bulunur. 5. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği anlaşılan vaftizhanede, 6. yüzyıl içerisinde bazı yapısal değişiklikler meydana gelmiştir.[499] (Lev. 25C)

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi'ndeki kolymbethra haç formludur ve zemin içerisine taş örgü olarak yerleştirilmiştir. Erken Hıristiyan ve Bizans Dönemi'nde vaftizhaneler içerisinde kullanılan kolymbethra'lar arasında haç formlu örnekler en yaygın grubu oluşturur.[500]

Likya Bölgesi'nde yer alan diğer vaftizhanelerde kullanılan kolymbethra'lar arasında, 10 yapıda haç formlu örnekler tespit edilmiştir. Bu örneklerden İdyros, Turan Dağ, Karazorza, Gemiler Ada I nolu, Ölüdeniz Sun City, Khoma ve Ksanthos Doğu bazilikası vaftizhanelerinde kolymbethra'lar zemin içerisine taş örgü olarak yerleştirilmiştir. Sion Manastırı ve Arykanda Nekropol Kilisesi'nde monolit mermerden tekne biçimindeki kolymbethra'ların zemine gömülü olmadıkları anlaşılmaktadır. İkinci evrelerinde vaftizhaneye dönüştürülen Arykanda Büyük bazilika ve Andriake B Kilisesi'nde ise kolymbethra'lar, apsis önünün üç yönden duvarlar ile çevrelenmesiyle düzenlenmiştir. Dolichiste'de yer alan ve haç formlu olduğu ifade edilen kolymbetra'nın malzemesi ve yerleşim düzeni bilinmemektedir.

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi ana mekânı yaklaşık 175 m² lik alana sahip oldukça geniş bir yapı olarak düzenlenmiştir. Bu niteliğiyle Likya Bölgesi'ndeki en büyük vaftizhane durumundadır. Diğer vaftizhaneler -yaklaşık olarak- Ksanthos Doğu bazilikasında 80 m²; Alacahisar ve Sion Manastırı Kilisesi'nde 70 m²; Gemiler Adası I Nolu ve Ölüdeniz Sun City kiliselerinde 45 m², Andriake B ve Turan Dağ kiliselerinde 40 m²; Karacaören ve İdyros kiliselerinde ise 35 m² lik alanlara sahiptir.

[498] Birbirlerine geçişleri olacak şekilde sıralanmış üç odalı mimari düzenleme.
[499] A. H. S. Megaw (2007a), s. 107-118.; A. H. S. Megaw (2007b). Conclusions. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 558-559.
[500] Ristow (1998), s. 27.; Aydın (2006c), s. 15.

Vaftizhanenin oldukça geniş düzenlenmiş olması; yapının sadece kentte yaşayanlar için yapılacak ayinler için plânlanmadığını, olasılıkla vaftiz olmak için kente dışarıdan gelenlerin de olduğunu göstermektedir.

Vaftizhane vestibulum'u üç yönden portiko'lu küçük bir peristyl biçimindedir. Vestibulum'un batı duvarında yer alan ve özenli tuğla işçilikleriyle dikkat çeken beş nişli çeşme, yapıya gösterilen önemi vurgular niteliktedir. Erken Bizans mimarisi vaftizhanelerinde, vaftiz mekânına uygun olarak kare ya da çoğunlukla dikdörtgen plânlı vestibulum'lar yer alır. Ancak Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi'ndeki gibi, peristyl benzeri yapısıyla ve çeşmeli düzenlemesiyle paralellik kurulabilecek bir örnek tespit edilmemiştir.[501]

Vaftizhanenin güney duvarında yer alan kemerli arkad düzenlemesi üzerinde görülebilen duvar resimlerinde, merkezdeki bir ağacın etrafında sıralanmış su kuşları tasvirleri görülmektedir. Bu kompozisyon genellikle cennet tasviri olarak nitelendirilir.[502] Sembolik olarak cenneti ifade eden ortada bir kantharostan çıkan kıvrım dallar ve aralarında kuş motiflerinin işlendiği vaftizhane örnekleri bilinmektedir.[503] 6. yüzyıla tarihlendirilen Tunus Lamta yakınlarındaki Henchir Sokrine Vaftizhanesi mozaiklerinde, merkezdeki bir latin haçının iki yanında kuzular ve su kuşları tasvirleri yer alır.[504] 6. yüzyıla tarihlendirilen Ürdün Madaba Vaftizhanesi zemin döşemesinde eşkenar dörtgen panolar içerisinde su kuşları, ağaçlar ve meyve demetleri görülür.[505]

Olympos Piskoposluk Kilisesi Vaftizhanesi'nin kuzey doğusunda yer alan ek mekânların (KEM) kesin olarak hangi işlevde kullanıldıkları anlaşılamaktadır. İki katlı düzenlenmiş mekânlar avlular aracılığıyla vaftizhane, kilise ve kilise apsisinin doğusundaki koridorla bağlantılıdır. Mekânların liturjinin ana öznesi konumundaki yapılar ile olan bağlantıları, ayinlere hazırlık amacıyla kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir.

[501] Çeşme mimarisi "4.2.2.4. Peristyl" bölümünde alınmıştır.
[502] R. M. Jensen (2011). Living water: Images, symbols and settings of early christian baptism. Boston: Brill, s. 273.
[503] Ristow (1998), s. 94-95.
[504] Ristow (1998), s. 257, Taf. 36-b.
[505] M. Piccirillo (1989), Gruppi episcopali nelle tre palestine e in arabia. *Actes du XIe Congrès International D'archeologie Chretienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). Roma: Ecole Française de Rome, s. 495-499.

4.2.2.3. Triclinium

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı triclinium 16.10x9.50 m. ölçülerindedir. Yapının ilk evresinde dikdörtgen plânlı olduğu, ikinci evrede ise kuzey yönde apsisin eklendiği anlaşılmaktadır. Triclinium batısındaki birer kapıyla peristyl'le ve M15 ile bağlantılıdır. Güneyinde 9.60x5 m. ölçülerinde, batı yönde peristyl'le de bağlantılı bir vestibulum bulunur. (Plân 3, Şek. 21)

Triclinium'un batı duvarında, peristyl ve M15'e açılan kapılar arasında, yarım daire plânlı üç niş yer alır. Doğu duvarda altı niş görülmektedir. Bu nişlerden en güneydeki sonradan kapatılmış bir kapı açıklığıdır. Diğer nişlerden batı duvardakilerin karşısında konumlananlar yarım daire plânlı, kuzey yöndeki ikisi ise dikdörtgen plânlıdır. Nişler tuğla dekorasyonlarıyla dikkat çekicidir. Apsis ile kapatılan kuzey duvarın erken evresinde de aynı nitelikte nişlerin bulunduğu tespit edilmiştir.

5. yüzyıla ait kaynaklarda, episkopeion'lar içerisinde triclinium olarak adlandırılan mekânların yer aldığınından bashedilir. Aziz Epiphanes'in Vitası'ndan, episkopeion'da piskoposun ziyaretçileri ve yardımcı din adamlarıyla yemek yediği bir triclinium bulunduğu anlaşılmaktadır.[506] Palladius, Ephesos'ta yer alan episkopeion'un yaklaşık iki yüz kişi alabilen sütunlu geniş bir salon biçiminde triclinium'u olduğunu söylemektedir.[507]

M.S. 4. yüzyıldan itibaren kentlerin en önde gelen liderleri konumundaki piskoposlar, kent yönetiminde daha fazla söz sahibi olmuşlardır. Bu sebeple, triclinium'ların Roma ve Geç Antik Çağ'da yönetici ya da yüksek mevki sahibi zengin kişilerin konutlarındaki kullanımlarına ilişkin değişim, episkopeion'lardaki kullanımlarına da ışık tutar.

Latince bir terim olan triclinium üç klineli yemek odasını ifade eder.[508] Roma Dönemi'nde M.S. 1. yüzyıldan itibaren aristokrat evlerinde yaygınlaşan özel kabul salonlarıdır.[509] Yemekli davetler öğleden sonra başlar ve geceye kadar devam eder. Bu

[506] Ennodius, *Vita St. Epiphanes 37.;* bk. Ceylan (2007), s. 172.
[507] Palladius, *Dialogue XIII*.; bk. Moore (1921), s. 111-118.; Ceylan (2007), s. 172.
[508] W. Smith (1875). *A dictionary of Greek and Roman antiquities*, London: John Murray, s. 1157.
[509] S. Ellis (1988). The end of the Roman house. *AJA, 92* (4), s. 571.

toplantılar müzik dinletileri, şiir okumaları ve çeşitli dans gösterileri eşliğinde yapılırdı.[510]

Triclinium'lar, Roma Dönemi'yle beraber evin en önemli birimi olarak karşımıza çıkar. Ancak evin diğer odalarından, daha geniş ve daha özenli dekore edilmelerinin dışında, plân özellikleri açısından ayırt edici nitelikleri yoktur. M.S. 3. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başından itibaren ise triclinium işlevinde farklı plân özellikleri gösteren mekânlar görülmeye başlanır. Bu dönem örneklerinde dikdörtgen plânın yanı sıra trikonkhos plânlı, tek apsisli, üç yönde eksedralarla genişleyen düzende ve merkezi plânlı triclinium'larla karşılaşılır.[511] Tek ya da çok apsisli triclinium'ların ortaya çıkması, erken dönemin Π şekilli divanlardan oluşan yemek düzeni yerine (triclinium) sigma biçimli bir masa ve etrafında yer alan divanlardan oluşan (stibadium) yemek düzeninin tercih edilmesiyle bağlantılı olduğu düşünülür.[512]

Ephesos Yamaç Ev 1'in ilk evresinde dikdörtgen plânlı triclinium'a (SR5) M.S. 400 civarında apsis eklenmiştir.[513] Apollonia Dux Sarayı ve Nis Mediana Villası triclinium'ları tek apsislidir.[514] Cezayir Djemila Bacchus Evi'nde ise kuzey ve güneyde üçer eksedra, batıda tek apsisli olmak üzere dikdörtgen plânlıdır.[515] Konstantinopolis Lausus sarayı triclinium'u benzer bir plâna sahiptir.[516] Sicilya Piazza Armerina ve Ravenna Theodoric Sarayında trikonkhos plânlı triclinium'lar yer alır.[517] Merkezi plân niteliği gösteren triclinium için ise, nişlerle genişleyen altıgen plânlı Konstantinopolis Antiokhos Sarayı triclinium'u örnek verilebilir.[518] (Lev. 26)

Erken dönemlerde senatör evlerinde ortaya çıkan triclinium'lar, M.S. 3. yüzyıl sonundan itibaren taşra eyaletlerinde yaygınlaşmıştır. Bu yayılımla beraber bazı evlerde, tüm misafirler için kullanılan tek bir kabul/yemek salonunun yerini; çeşitli iş

[510] B. Polci (2003). Some aspects of the transformation of the roman domus between late antique and the early middle ages. *Late antique archaeology 1 Theory and Practise in late antique archaeology* (Ed: L. Lawan ve W. Bowden). Boston: Brill, s. 80.
[511] I. Lavin (1962). The house of the lord: aspects of the role of palace triclinia in the architecture of late antiquity and the early middle ages. *The Art Bulletin, 44* (1), s. 5.
[512] Polci (2003), s. 81.; J. Vroom (2007). The archaeology of late antique dining habits in the easthern mediterranean: A preliminary study of evidence, *Late Antique Archaeology 5 Object in context object in use material spatiality in late antiquity* (Ed: L. Lavan vd.). Boston: Brill, s. 315.
[513] T. H. Zeyrek (2002). *Perge doğu konut alanı 1989-98 kazılarında ortaya çıkarılan evler mimari açıdan bir değerlendirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 161.
[514] Ellis (1988), s. 570-571, Fig. 3-3, 4-3.
[515] Ellis (1988), s. 571, Fig. 4-1.
[516] Müller-Wiener (2002), s. 238, 124, Şek. 109.
[517] Lavin (1962), s. 9, Fig. 5-8.
[518] Müller-Wiener (2002), s. 122, 124, Şek. 109.

görüşmeleri için gelenler, özel misafirler ve yakın arkadaş çevresi için ayrı düzenlenmiş birimler alır.[519] Bu durum Geç Antik Çağ'da triclinium'ların sadece ziyafet vermek için kullanılan odalar olmalarının dışında, toplantı-kabul salonu ve yemek-ziyafet odası olarak farklılaşan işlevler kazandıklarını göstermektedir.[520]

Sivil konutlarda odaların konum, plân, boyut ve dekorasyonlarına göre ayırt edici nitelikleri farklı işlevlerini ortaya koyar. Kabul salonları evlerin en geniş ve özenli dekore edilmiş odalarıdır. Özel yaşantının ziyaretçiler tarafından rahatsız edilmesini önlemek amacıyla evin girişine yakın konumlanmışlardır. Doğrudan peristyl ile bağlantılı bir vestibulum ile beraber düzenlenmişlerdir. Ev sahipleri için düzenlenmiş özel yemek odaları ise evin girişinden uzak konumlanırlar.[521]

Aphrodisias'ta Yönetici ya da Piskopos Evi olarak anılan konut[522], Ephesos Tiyatro Üzerindeki Villa[523] ve Ksanthos Likya Akropolisindeki Ev[524] toplantı salonu ve ziyafet odası olarak farklı işlevlere sahip iki mekâna sahip örneklerdir. Aphrodisias'taki konutta toplantı salonu dikdörtgen plânlı ve tek apsisli, ziyafet odası trikonkhos plânlıdır. Ksanthos ve Ephesos örneklerinde ise toplantı odası dikdörtgen plânlı ve tek apsisli, ziyafet odası kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. (Lev. 26)

Geç Antik Çağ içerisinde triclinium'larda ortaya çıkan bu gelişim, yöneticilerin ihtiyaçlarının değişmesiyle açıklanabilir. Antik Dönem boyunca yönetici sınıfın evleri aynı zamanda iş yerleri konumundadır. Valiler ya da diğer yerel yöneticiler işlerini evlerinden idare etmek durumundadır. Bu sebeple ailenin kullanımındaki özel odaların yanı sıra ziyaretçiler için düzenlenmiş mekânlar da bulunur.[525] Ancak Geç Antik Çağ'da kent yöneticilerinin halk üzerindeki nüfuzları artmış ve böylece evlerinde daha

[519] Ellis (1988), s. 571-572.; Polci (2003), s. 83-84.
[520] Lavin (1962), s. 5-6.; Ellis (1988), s. 572-576.; Polci (2003), s. 84.; L. Özgenel (2007). Public use and privacy in late antique houses in asia minor: The architecture and spatual control. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 252.
[521] Polci (2003), s. 85-86.; Özgenel (2007), s. 253.
[522] M. Berenfeld (2009). The Triconch House and the Predecessors of the Bishop's Palace at Aphrodisias. *AJA, 113* (2), s. 211-212, Fig. 6.
[523] Ellis (1988), s. 570-571, Fig. 3-1.
[524] A. M. Maniere-Leveque (2007). The house of the Lycian acropolis at Ksanthos. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 483-486, Fig. 1.
[525] S. Ellis (2007). Late antique housing and the uses of residential buildings: an overview. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 8.

kalabalık grupları ağırlamak zorunda kalmışlardır.[526] 4. yüzyıl sonundan itibaren takip edilebildiği kadarıyla kentlerde orta sınıf yöneticiler azalmış ve kent yönetimine ait yetkiler daha az kişinin elinde toplanmaya başlamıştır. Yetkileri artan kent yöneticilerinin evlerinde ağırladıkları misafirleriyle ilişkilerinin de daha resmi bir durum kazandığı anlaşılmaktadır. Bu ilişki; mekân düzenlemesinde ev sahibinin konumunu vurgulayan apsislerin, ziyaretçinin evin diğer alanlarını görmesini engelleyen ve huzura kabul edilmesini beklediği alanlar olarak vestibulum'ların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[527]

Geç Antik Çağ'ın yönetici ya da yüksek mevki sahibi zengin konutları üzerine yapılan çalışmalarda evin daha mahrem alanında bulunan nispeten küçük salonlar triclinium, girişe yakın konumlanan ve daha geniş salonlar ise toplantı salonu olarak tanımlanmıştır.[528] Böylece araştırmacılar tarafından, Geç Antik Çağ'ın değişen ihtiyaçlarına göre şekillenen konutlarda farklı işlevlerdeki iki salonun ayrımı vurgulanır.

Benzer bir yaklaşımla episkopeion'lar üzerine yapılan çalışmalarda da; piskoposun özel yaşam alanı sınırlarında yer alan salonlar triclinium olarak, daha geniş ve kamusal birimlerin yakınında yer alan salonlar toplantı-kabul salonu olarak tanımlanmıştır.[529]

Ancak episkopeion'lar arasında mimari tasarım açısından belirli bir üslup birliği yoktur. Episkopion'ların; yerel mimari gelenekler, insula biçimleri, bulundukları alanda daha öncesinde var olan yapılar, martyrion niteliğine sahip olmaları ya da olmamaları, piskoposluğun konumu ve buna bağlı olarak gücü ya da zenginliği gibi farklı sebeplere bağlı olarak; mekân düzenlemeleri ve plân tasarımları birbirlerinden farklıdır. Bu durum plân ve mekân ilişkisi açısından, episkopeion'lar arasında analoji kurularak yapılacak değerlendirmeleri sınırlamaktadır. Bunun yanı sıra bazı episkopeion'ların manastıra dönüştürülmüş ya da geç dönemlerde değişik amaçlarla kullanılmış olmaları, özgün mimari düzenlerinin okunmasını engellemektedir.

---

[526] Polci (2003), s. 88-89.; Özgenel (2007), s. 265.

[527] Ellis (1988), s. 573-576.; Geç Antik Çağ'da yazıtları sayesinde yönetici konutu (preatoria) oldukları kesin olarak anlaşılan yapılar az sayıdadır. Ancak bu konutların plan tasarımları, işlerini evlerinde yürüten diğer aristokrat ya da zengin konutlarından farklı değildir. Vestibulum, peristyl, toplantı salonu ve triclinium düzenleri domus'lar ile paraleldir. Lavan (2007), s. 118. Geç Antik Çağ yönetici konutları için katalog düzeninde yapılmış bir tanıtım için bk. L. Lavan (1999). The residences of Late antique governors: A gazetteer. *AntTard, 7*, s. 135-164.

[528] Ellis (1988), s. 565-576.; Polci (2003), s. 79-109.; Özgenel (2007), s. 239-281.; Ellis (2007), s. 1-22.

[529] Müller-Wiener (1989), s. 651-709.; Ceylan (2007), s. 169-194.

Buna bağlı olarak diğer episkopeion'lar içerisinde yer alan triclinium ya da toplantı salonları arasında, Olympos kenti triclinium'u ile tüm nitelikleriyle benzerlik kurulabilecek bir örnek tespit edilmemiştir.

En yakın örnek dikdörtgen plânlı ve bir kısa kenarında tek apsisli düzeniyle Miletos (Milet) episkopeion'unda yer alır. (Lev. 28C) Miletos'taki bu mekân toplantı salonu olarak tanımlanmıştır. Mekân peristy'e batı duvarındaki bir dizi sütun dizisiyle açılmaktadır.[530] Salonun doğusunda yer alan, dikdörtgen plânlı ve iki yanında odalar bulunan birimin triclinium olduğu kabul edilir.[531] Benzer plânda bir triclinium Ephesos kenti episkopeion'unda, piskoposun özel ikametgâhı içinde bulunur. Ephesos episkopionu, doğu bölümünde apsisli ve sütunlu düzenlenmiş ayrı bir toplantı salonuna sahiptir.[532] (Lev. 28B) Gerasa (Ürdün) episkopeion'unda da atrium'un ve vaftizhanenin güneyindeki dikdörtgen plânlı ve tek apsisli birim toplantı salonu olarak tanımlanır. Yapı topluluğundaki diğer odaların ayırt edici nitelikleri saptanmamıştır.[533] (Lev. 30C)

Side episkopeion'unda triclinium trikonkhos plânlı, toplantı salonu apsisli geniş bir mekân şeklindedir.[534] (Lev. 28A) Side ile benzer olarak Hippo Regius (Annaba-Cezayir) episkopeion'unda trikonkhos plânlı bir triclinium ve apsisli geniş bir toplantı salonu yer alır.[535] (Lev. 30A) Justiniana Prima (Zaryzingrad-Sırbistan) episkopeion'unda haç plânlı oldukça geniş bir salon plân özelliklerine dayanarak toplantı salonu olarak tanımlanmaktadır.[536] (Lev. 30D) Aphrodisias'ta piskopos ikametgâhı olarak tanımlanan konut Hıristiyanlık yapılaşması öncesinde de yönetici konutu olarak kullanılmıştır. Konut içerisinde dikdörtgen plânlı, apsisli bir toplantı salonu ve trikonkhos plânlı bir triclinium yer alır.[537] (Lev. 31B)

Tebessa (Cezayir), Stobi (Makedonya), Philippi (Makedonya), Apameia (Qal'at al Mudig-Suriye), Djemila (Cuicul-Cezayir), Zwarthnots (Ermenistan) Phaselis ve Priene (Söke) kentleri episkopeion'larında ise triclinium ya da toplantı salonu olarak kullanılmış olabilecek birimler ayırt edici mimari niteliklere sahip değildir. (Lev. 29-32)

---

[530] W. Müller-Wiener (1980). Vorbericht über die arbeiten der jahres 1978 und 1979. *IstMitt, 30*, s. 29.; Müller-Wiener (1989), s. 675.; Ceylan (2007), s. 177.
[531] Ceylan (2007), s. 177.
[532] Müller-Wiener (1989), s. 670-674.; Ceylan (2007), s. 178-180.
[533] Müller-Wiener (1989), s. 692.; Piccirillo (1989), s. 491.
[534] A. M. Mansel (1978). *Side 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 277, 284.; Müller-Wiener (1989), s. 683.; Ceylan (2007), s. 174, 176.
[535] D. Pallas (1971). Episkopion. *RBK* (2) (Ed: K. Wessel ve M. Restle). Stuttgart: A. Hiersemann, s. 357-358.; Müller-Wiener (1989), s. 695-696.
[536] Pallas (1971), s. 362.; Müller-Wiener (1989), s. 659.
[537] Berenfeld (2009), s. 211-215.

Olympos episkopeion'unda yer alan triclinium, plân tasarımı ve konumuyla Geç Antik Çağ yönetici ya da yüksek mevki sahibi zenginlerin konutlarında karşılaşılan ana hat düzenine uygun bir kuruluş göstermektedir. Ancak triclinium'un toplantı-kabul salonu ve yemek-ziyafet işlevlerini birlikte karşıladığı düşünülmektedir.

Triclinium, yapı topluluğunun girişine yakın ve kolay ulaşılabilir bir konumda yer alır. Ziyaretçilerin beklemeleri için güneyinde ayrı bir vestibulum yer alır. Kuzeyinde yer alan apsis ile piskoposun ziyaretçiler karşısındaki konumu vurgulanmıştır. Tüm bu nitelikleriyle triclinium'un toplantı-kabul salonu işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bununla beraber, episkopeion'un diğer mimari birimleri de göz önüne alındığında yemek-ziyafet fonksiyonuna da sahip olduğu düşünülmektedir. Çevre duvarı ile sınırlandırılmış episkopeion'da; kilise, vaftizhane, triclinium, peristyl ve piskoposun özel ikametgâhı haricinde; on dokuz mekân yer almaktadır. Yoğun moloz dolgu sebebiyle niteliği tam olarak anlaşılamayan güney kanat hattında yer alması muhtemel diğer mekânlar ile yapı topluluğundaki mekân sayısının daha fazla olabileceği düşünülmektedir. Tespit edilen mekânlardan M9 ve M13 hariç diğer on yedi tanesi iki katlı düzenlenmiştir. Bu mekânlardan bazıları depo, servis ya da ofis amaçlı kullanılmış olmalıdır. Bununla beraber mekânların önemli bir bölümü, episkopeion içerisindeki görevlilerin ve yardımcı din adamlarının özel odaları olmalıdır. (Plân 4) Bu durum episkopeion içerisinde günlük yaşamını sürdüren kalabalık bir topluluğa işaret eder.

Olympos episkopeion'unda piskoposun özel yaşamına hizmet eden birim, kilisenin doğusundaki alan içerisinde yer alır. Merkezdeki peristyl etrafında yer alan odalar biçiminde düzenlenmiş olduğu anlaşılan konutun tüm mekân ilişkileri tespit edilememektedir. Konutun odalarından bir tanesinin triclinium işlevine sahip olduğu düşünülebilir. Ancak konutun boyutları dikkate alındığında, tüm episkopeion görevlileriyle beraber yemek yenilebilecek büyüklükte bir triclinium'a sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu sebeple Olympos episkopeion'unda yer alan triclinium, dışarıdan gelenlerin kabul edilerek toplantıların yapıldığı ve episkopeion'da günlük yaşamını sürdüren topluluğun birlikte yemek yediği mekân olarak iki farklı işlev için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Palladius'un Ephesos episkopeion'undan söz ederken sütunlu ve iki yüz kişi kapasiteli salonu triclinium şeklinde ifade etmesi[538], toplantı salonlarının da

[538] Palladius, *Dialogue XIII*.; bk. Moore (1921), s. 111-118.; Ceylan (2007), s. 172.

kullanımlarına bağlı olarak triclinium adıyla tanımlanabileceğini göstermektedir. Hippo piskoposu Augustine'nin episkopeion'undan söz ederken yardımcılarıyla beraber bir manastır yaşamı sürdüklerini ifade etmesi, topluca yenilen bir yemek uygulamasının düşünülmesine olanak sağlar.[539]

Episkopeion'lar içerisinde yer alan toplantı salonları-triclinium'lar, kilise ve buna bağlı dini yapılar ve avlulardan sonra en büyük boyutlu mekânsal düzenlemeler olarak karşımıza çıkarlar. Boyut ve plân şemaları ile ayırt edilebilir birimler olarak tasarlanan toplantı salonlarının dekorasyonları da diğer mekânlara göre daha özenlidir. Bu durum, mekânların kamusal niteliğine bağlı olarak; yönetici ya da zengin konutlarında karşılaşılan geleneğin devamı niteliğinde; ev sahibinin (piskopos ya da piskoposluğun) gücünü, zenginliğini, ihtişamını gösterme isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Olympos episkopeion'u triclinium'u da özenli bir dekorasyona sahiptir. Kazı çalışmalarında zemin döşemesine ait opus tesselatum parçaları ele geçirilmiştir. Tüm yapı topluluğunda dekorasyonun önemli bir bileşeni olan tuğla kullanımı, triclinium'un nişlerinde de uygulanmıştır. Mekânın batı duvarında kompleksin dinsel karakterine uygun olarak yine tuğladan yapılmış bir Latin haçı yer alır.

Geç Antik Çağ'da piskoposlar kentsel düzeyde dini, idari, mali ve hukuki konuların tamamıyla ilgilenmek durumundadır. Buna paralel olarak da piskoposların ikametgâhları ve görev yerleri olan episkopeion'lar, çok düzeyli bu işlevlere cevap verecek şekilde düzenlenmiş bir mimari tasarıma sahip olmalıdır. Piskoposların kent yönetimindeki rollerinin gereği olarak decurion'lar ile toplantılar yapmaları ve mahkemelere başkanlık etmeleri gerekliliği, episkopeion'ların bu ihtiyaca cevap verecek nitelikte mekân kuruluşlarına sahip olma zorunluluğunu olarak ortaya çıkarmaktadır.

[539] Augustine, *Sermon 355-356*.; 4. yüzyılda manastırların merkezini kilise ve yemekhane (trapeza) oluşturur. Bizans manastır sisteminin kökenini oluşturan Koinobitik manastırlarda keşişlerin yemeği birlikte yemeleri kuraldı. bk. A. Tiryaki (2007). *Kisleçukuru manastırı, Antalya'nın Doyran Beldesi'nde bir ortaçağ yapı topluluğu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 23-28.; S. Doğan (2003a). Ortaçağ manastır sistemi: Doğu batı manastırları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20* (2), s. 77-78.

Episkopeion'ların kent meclisi toplantılarına ev sahipliği yaptıkları[540]; dini konuların yanı sıra mülkiyet, servet ve çeşitli suçlar hakkındaki mahkemelere piskoposların başkanlık ettikleri bilinmektedir.[541]

Olympos kenti episkopeion'unda plân tasarımı, konumu, boyutu ve özenli dekorasyonuyla ön plâna çıkan triclinium, Geç Antik Çağ'da piskoposların kent yönetimindeki konumlarına paralel olarak kent meclisi buluşmalarına, imparatorluk tarafından verilen yetkiler göz önüne alındığında ise mahkemelere ev sahipliği yapmış olmalıdır.[542]

Triclinium iki evrelidir. İlk evresinde dikdörtgen plânlı olan mekânın kuzeyine ikinci evrede apsis eklenmiştir. Kuzey duvarın erken evresinde, doğu ve batı duvarlar ile aynı niteliklerde nişler yer alır. Konumu, boyutu ve özenli dekorasyonu ele alındığında mekânın her iki evresinde de triclinium olarak kullanıldığı söylenebilir. Episkopeion'un inşasından kısa bir süre sonra eklendiği düşünülen apsis, piskoposluğun kentte giderek artan nüfüsunun yansıması olarak dönemin mimari karakterine uygun bir düzenlemedir.

4.2.2.4. Peristyl

Episkopeion'un batı bölümünde yer alan peristyl doğusundaki bir kapı açıklığıyla triclinium ile bağlantılıdır. Triclinium'un güneyindeki vestibulum, batısındaki açıklık ile peristyl'in de giriş mekânı konumundadır. Peristyl; kuzeyindeki birer kapı açıklığıyla M14 ve M15, batısındaki birer kapı açıklığıyla M4, M5 ve M6 ile bağlantılıdır. Güney yönde ise Roma Dönemi temenos duvarıyla sınırlanmaktadır. (Plân 3, Şek. 21) Güney portiko ve güneyi kazılmadığı için bu yönde mekân olup olmadığı kesin değildir.

---

[540] Lavan (2003), s. 320.; Kent meclisi toplantıları Roma Dönemi şehirlerinin en önemli politik etkinliğidir. Bu toplantılar gerçekleştiği yapılar (Lat. *curia*, Yun. *bouleterion*) kent merkezlerinde yer alır. Birçoğu Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılmıştır. 4. yüzyılda bazılarının onarıldığı bilinmektedir. (Sagalassos-Nysa-Timgad) Ancak 5. yüzyılda işlevlerini kaybetmişlerdir. bk. L. Lavan (2007a). Political space in late antique. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L.Lawan vd.). Boston: Brill, s. 122.

[541] Humfress (2011), s. 375-376.; Lamoreaux (1995), s. 150-156.; Antik Dönem'de mahkemeler için kullanılan özel bir mimari yapı görülmez. Genelikle bazilikalar kullanılmıştır. Konstantinopolis, Antiocheia ve Edessa'da hamamlarda da mahkeme kurulduğu bilinir. Bu yapıların ortak özelliği yargıcın konumunu vurgulayacak apsis düzenlemelerine sahip olmalarıdır. bk. Lavan (2003), s. 326.; Lavan (2007), s. 120.

[542] Geç Antik Çağ içersinde piskoposların yetki ve konumları için bk. Bölüm "4.1. Geç Antik Çağ'da Piskoposlar".

Peristyl yaklaşık olarak 15.70x18.30 ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlı ve üç yönden portiko'ludur. Batıda nişlerle hareketlendirilmiş çeşme görülür. Çeşmenin önünde dikdörtgen plânlı piscina yer alır. Avlunun sütun dizleri ve çeşme ile sınırlanan alanı compluvium düzenindedir. Merkezde dikdörtgen plânlı impluvium bulunur.

M.S. 4. yüzyıldan itibaren piskoposlar sosyal yapıdaki değişimlere paralel olarak kentlerde curia sınıfının üyesi durumuna yükselirler. Piskoposların kent yöneticileri arasına katılmış olmaları episkopeion'lar içerisinde idari işler için kullanılacak mekânların bulunmasını zorunlu kılar. Aynı zamanda episkopeion piskoposun evidir. Episkopeion'ların tümünde dini yapılar, özel ve idari mekânlardan soyutlanmış ayrı bir birim olarak düzenlenmiştir. Bu sebeple episkopeion'lar içerisindeki idari ve özel mekânların tasarımlarında, Geç Antik Çağ'da işlerini evlerinde yürüten diğer curia sınıfı zenginlerin konutlarında karşılaşılan ana hat düzeni ile karşılaşılır. Buna bağlı olarak, episkopeion'lar üzerine yapılan bazı çalışmalarda idari ve özel mekânların plân tasarımı ve mekân düzenlemeleri sivil konutlar üzerinden değerlendirilir.[543]

Açık avlu Akdeniz evinin ayrılmaz bir parçasıdır. Ortada üstü açık bir alan ve onu çevreleyen portiko'lardan oluşur. Avlularda çatının ortasında açıklık oluşturan complivium'a karşılık olarak zeminde yağmur suyunun toplandığı havuz durumundaki implivium yer alır. İmplivium ve compluvium'dan oluşan sistem çatıdan akan suların toplanmasına olanak sağlar.[544]

Hellenistik Dönem'de yaygınlaşan peristyl'li ev geleneği Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'da, yönetici ya da üst sınıf mensubu ailelere ait konutlarda devam eder. Dönemin sosyal yapısındaki değişimlere paralel olarak konutlara, triclinium'un yanı sıra, toplantı salonu işlevinde yeni birimler eklenir. Ancak plân tasarımının temelini oluşturan peristyl geleneği 6. yüzyıla kadar devam eder.[545]

Konut tasarımında peristyl, merkezi konumu ile çevresinde gelişen mekânları birbirine bağlayan, mekânların ışıklandırma ve havalandırmasını sağlayan, en önemlisi

[543] Episkopeion'ları konutlar üzerinden değerlendiren yayınlar: Sodini (2003), s. 37.; Rapp (2005), s. 210.; Ceylan (2007), s. 183.; W. Bowden ve J. Mitchell (2007). The trikonch palace at butrint: the life and death of a late Roman domus. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 455-456.

[544] N. Akın (1997). Atrium. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (1) (Ed: A. Gevgilili). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, s. 162.; Vitruvius VI.3.2-7.

[545] Ellis (1988), s. 565-566.; Zeyrek (2005). Anadolu konut mimarisinde portikolu avluların gelişimi ve değişimi mimari açıdan bir değerlendirme. İstanbul: Ege Yayınları, s. 44.

sokak kapısı ile dışa açılan birimdir. Ancak evin kapısı doğrudan peristyl'e değil bir vestibulum ile avluya bağlanır.[546]

Mekân ilişkileri tanımlanabilen episkopeion'lar arasında Side ve Ephesos'ta peristyl'ler vestibulum aracılığıyla caddeye açılır. Side episkopeion'unun girişi güneyden sağlanmıştır. Kapıdan bir vestibulum aracılığıyla peristyl'e ulaşılır.[547] (Lev. 28A) Ephesos'da idari yapılarının bulunduğu alan doğu kanattadır. Bu alanın girişi kuzey yönden sağlanmıştır. Giriş kapısı bir vestibulum ile peristyl'e açılır. Ephesos'ta batı kanattaki kilisenin atrium'una açılan ikinci bir kapı vardır.[548] (Lev. 28B) Miletos episkopeion'unun girişi güneydoğuda kiliseye açılan bir vestibulum ile sağlanmıştır.[549] Episkopeion'un batı yönde peristyl'e açılan başka bir giriş kapısı daha olması gerektiği düşünülmektedir.[550] (Lev. 28C) Priene'de episkopeion olarak tanımlanan kompleksin iki geniş peristyl'i vardır. Giriş güney yönde her iki peristyl'e açılan vestibulum'dan sağlanmıştır.[551] (Lev. 29B) Apamei'da kuzey yönde vestibulum'la caddeye bağlanan oldukça geniş bir peristyl yer alır. Peristyl güneyde kilise, doğuda piskopos konutu ve batıda idari birimler ile çevrelenmiştir.[552] (Lev. 29A) Djemila ve Philippi'de ise komplekslerin idari, dini ve özel birimlerini birbirine bağlayan avlular sadece iki yanda portiko'lu düzenlenmiştir.[553] (Lev. 28C-D)

Bu örneklerde peristyl, kompleksin dışarıyla bağlantısını sağlayan ve çevresinde gelişen mekânlara geçişin sağlandığı birim özelliğindedir. Toplantı salonuna geçmek için peristyl'den faydalanılır. Böylece peristyl kamusal kullanım alanı oluşturur ve çevresinde gelişen mekânların da idari birimler olarak yorumlanmasına olanak sağlar. Plân tasarımındaki bu özellik sözü geçen episkopeion'lardaki peristyl'leri, Geç Antik Çağ yönetici ve sivil konutlarındaki kullanıma yaklaştırır. Bu örneklerde peristyl'lerin konutlarla paylaşılmayan tek özelliği çeşmelerinin olmamasıdır.

Episkopeion'larda bilinen çeşmeler piskopos ikametgâhının avlularında karşımıza çıkar. Arkeolojik olarak tespit edilen tek örnek Arykanda kentinde Büyük Bazilika'nın doğusundaki piskopos ikametgâhı olarak değerlendirilen konuttadır. 5.-6. yüzyıl

[546] Zeyrek (2005), s. 33-34.
[547] Mansel (1978), s. 284.; Müller-Wiener (1989), s. 683.; Ceylan (2007), s. 174.
[548] Müller-Wiener (1989), s. 673.; Ceylan (2007), s. 178.
[549] Müller-Wiener (1980), s. 29.; Müller-Wiener (1989), s. 675.
[550] Ceylan (2007), s. 176.
[551] Müller-Wiener (1989), s. 674-675.
[552] Müller-Wiener (1989), s. 688-690.
[553] Müller-Wiener (1989), s. 695.; Müller-Wiener (1989), s. 661.

içerisinde değerlendirilen yapının peristyl'i de üç yönden portiko ile çevrilidir. Portiko olmayan kuzey duvarda dikdörtgen plânlı piscina'dan oluşan basit bir çeşme yer alır.[554] (Lev. 27G) Ennodius, Milano piskopos konutunun bahçesinde arslan biçimli bir çeşmeden söz eder.[555]

Geç Antik Çağ konutlarında portiko'lar ile çevrelenmiş peristyl dekoratif unsurlarıyla zenginliğin ve ihtişamın göstergesidir. Bu dönemde peristyl'lerde çeşme kullanımı karakteristik bir düzenlemedir.[556] Ancak bu çeşmelerin birçoğu, küçük bir piscina gerisinde dikdörtgen ya da yarım daire plânlı niş yer alan, basit düzenlenmiş örneklerdir.[557]

Olympos episkopeion'u peristyl'inde yer alan çeşme batı yönde iki kat boyunca tüm kanadı kaplar.

Bu kuruluşuyla en benzer örnekler Stobi'deki Theodosius Sarayı ve Parthenios Evi olarak anılan iki konutun peristyl düzenlemelerinde karşımıza çıkar. Konutlar birbirlerine bitişik olarak inşa edilmiştir. Theododius Sarayı'nda peristyl'in güney duvarını çeşme oluşturur. Piscina U şeklinde doğu ve batı duvarlar önünde de uzanır. Piscina'nın sınırladığı alanın güney duvarında yedi niş bulunur. Tuğla ile örülmüş, içlerinde heykellerin yer aldığı düşünülen nişleri mermer sütunlar ayırır. Piscina dış duvarları yarım daire formlu pedestallar ile desteklenmiştir. İki katlı düzenlendiği anlaşılan peristyl'in sütunlarına ait haç kabartmalı impostlar bulunmuştur. (Lev. 27A-B) Parthenios Evi peristyl'inde yer alan çeşme peristylin kuzey duvarını oluşturur. Çeşme

[554] Bayburtluoğlu (2007), s. 1-4.
[555] Ennodius, *Carmina 2.17.*; bk. Marano (2007), s. 111.
[556] Zeyrek (2005), s. 44.; Özgenel (2007), s. 248.; Mansel (1978), s. 254.; Geç antik Çağ'da kamusal kullanım için caddeler üzerinde yer alan çeşmelerde genellikle Roma Dönemi çeşmeleri onarılarak ya da değişik işlevdeki yapılar dönüştürülerek kullanılmıştır. Ephesos Celsius Kütüphanesi, Sagalassos Yukarı Agora, Aphrodisias Güney Agora Kapısı, Side Vespasian Anıtı ve Konstantinopolis Obelisk Kaidesi örnek verilebilir. Bu çeşmeler için topluca bk. İ. Jacobs ve J. Richard (2012). "We surphass the beautiful waters of other cities by the abundance of ours", Reconsiling function and decoration in late antique fountains. *Journal of Late Antiquity, 5* (1), s. 3-71 .; Ancak bu örnekler arasında Olympos episkopeion'u peristyl'inde yer alan çeşme ile benzerlik kurulabilecek bir düzenleme tespit edilmemiştir.
[557] Batı Anadolu örnekleri için bk. İ. Türkoğlu (2004). Byzantine houses in western Anatolia an architectural approach. *Al-Masaq, 16* (1), s. 95-104.; Perge için bk. Zeyrek (2002), s. 178-180.; Likya bölgesi için bk. L. Özgenel (2006). Late antique domestic architecture in Lycia: an outline of the archaeological and architectural ecidence. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, s. 557-572.; Antiokheia için bk. R. Stillwell (1961). Houses of Antioch. *DOP, 15*, s. 47-57.

duvarına taştan oyulmuş yedi niş yerleştirilmiştir. 400 yılı civarında yapıldığı düşünülen her iki konut sikkelere göre 6. yüzyılın sonuna kadar kullanılmıştır.[558] (Lev. 27A-C)

Anıtsal ve nişli düzenlenmiş çeşme içeren iki konut Ostia'da bulunur. 2. yüzyıla tarihlenen Amor ve Psyche Evi (sektör I.XIV.5) çeşmesi beş yarım daire plânlı nişle avluya açılır. Nişlerin arkasındaki duvarda ise üç yarım daire, iki dikdörtgen plânlı niş yer alır. Tuğladan yapılmış çeşmenin duvar nişleri arasında sütunlar bulunur. Ön nişler mermer kaplamadır. (Lev. 27D) 2. yüzyıla tarihlenen ve 4. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinen Nymphaeum Evi (sektör III.VI.1-3) kuzey avlu duvarında yarım daire ve dikdörtgen kesitli toplam yedi niş bulunur. Nişlerden merkezdeki diğerlerinden geniştir. Merkez niş dâhil dört nişin önünde piscina yer alır. Tuğladan inşa edilen çeşmede piscina mermer kaplamadır.[559] (Lev. 27E)

Mozaiklerine göre M.S. 235-312 arasına tarihlendirilen Antiocheia Pyskeler Kayığı Evi'ndeki çeşme beş nişli düzenlenmiştir. Nişlerin önünde dikdörtgen plânlı piscina yer alır.[560] (Lev. 27F)

Likya bölgesinde paralellik kurulabilecek tek örnek Ksanthos kentinde yer alır. Likya Akropolü Üzerindeki Konut'ta (Lev. 26J) üç yönden portiko'larla çevrili peristyl'in portiko olmayan doğu yönünde, her biri 1.85 m. genişliğinde üç nişli büyük bir çeşme yer alır. 5. yüzyıla tarihlenen konutun 7. yüzyılda tahrip olduğu anlaşılmaktadır.[561]

Diğer episkopeion'lar ve sivil konutlardan farklı olarak Olympos Episkopeion'un girişi peristyl ile bağlantılı değildir. Olympos'ta, komplekse giriş ve diğer birimlere dağılım 'antre' olarak tanımlanabilecek farklı bir alan ile sağlanmıştır.

Kompleksin güney cephe aksındaki ana girişi yaklaşık 6x12 m. ölçülerindeki antreye açılır. Antre doğuda kiliseyle, batıda triclinium ve peristyl'le birer vestibulum aracılığıyla bağlantılıdır. Kuzey doğusundan ilerleyen bir koridor ile olasılıkla idari işlevli üç mekâna, kuzey batısından ilerleyen bir koridor ile viridarium'a ve kuzeydoğudaki özel görevli odalarına ulaşılır. Mekân tasarımında bu düzenleme

---

[558] E. Kitzinger (1946). A survey of the early christian town of stobi. *DOP, 3*, s. 118-129.; W. E. Kleinbauer (1979). Theodosius Palace and House of Parthenius (Ed: K. Weitzmann). *Age of sprituality a symposium late antique and early christian art, third to seventh century*. New York: The Metropolitan Museum of Art, s. 362-363.

[559] R. Meiggs (1973). *Roman Ostia*. Oxford: Clarendon. s. 259-261.; http://www.ostia-antica.org/regio1/14/14-5.htm ; http://www.ostia-antica.org/regio3/6/6-1.htm

[560] Stillwell (1961), s. 52.

[561] A. M. Maniere-Leveque (2007), s. 492.; Ksanthos Likya akropolünde çeşmeli ve portikolu başka konutlar da tespit edilmiş ancak henüz yayınlanmamışlardır.

sayesinde, toplantı salonuna (triclinium) geçmek için ya da diğer idari birimlere ulaşmak için peristyl kullanılmak zorunda değildir. (Plân 3-4)

Olympos Episkopeion'u plân tasarımının peristyl'i girişten uzaklaştıran düzenlenişi, mekânı sadece diğer odalar için sirkülasyon sağlayan bir birim olmaktan çıkarır. Geç Antik Çağ mimarisinde triclinium'ları; konuklar ile ev sahibi arasındaki konumu belirginleştirerek; daha resmi bir niteliğe kavuşturan vestibulum, aynı niteliği peristyl için de sağlamaktadır. Bu konumun yanısıra, batı duvarını oluşturan anıtsal çeşme ve dekorasyonu da peristyl'in farklı bir özelliği olabileceğine işaret eder.

Peristyl'in portiko sütunlarının araları her yönde levhalarla kapatılmıştır. İmplivium düzlemine sadece, kuzeybatıdaki sütun ve çeşme arasından geçilebilmektedir. Delikli levhalar üzerinde merkezlerinde malta haçı bulunan kesişen dairelerden oluşan bir kompozisyon yer alır. Portiko sütunlarına ait bazı parçalar üzerinde özenli bir şekilde kazınmış haç motifleri tespit edilmiştir. Çeşme duvarında niş kemerlerinin birleştiği alanlara tuğla haçlar yerleştirilmiştir.[562]

Anadolu'daki diğer episkopeion'larda dini yapılar haricindeki birimlerde haç ya da benzeri bir Hıristiyan sembolü yer almaz. Bu durum yapıların dini nitelikten farklı işlevlerine dair bir gösterge olarak ele alınır.[563] Olympos episkopeion'u peristyl dekorasyonda haçın bu kadar yoğun görülmesi, yapının su ile ilişkili dini bir karakteri olabileceğini düşündürür.

İncil'de su hayat kaynağı olarak sembolize edilir. Vaftiz liturjisiyle de ilişki kurularak daha önce değinilmiş olan bazı İncil referanslarına[564], suyun hayat kaynağı olarak tanımlandığı şu bölümler eklenebilir:

> "*Başlangıç ve son benim. Susayana yaşam suyunun pınarından karşılıksız su vereceğim*"[565]. "*…bana su ver içeyim diyenin kim olduğunu bilseydin, sen O'ndan dilerdin, O da sana yaşam suyunu verirdi*"[566]. "*…Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak*"[567].

[562] Çeşme duvarındaki haçların herbirinin dışarıdan izlenebilecek şekilde yapılıp yapılmadıkları kesin değildir. İki haç motifinin nispeten özensiz yapılmış olması sıva arkasında gizlenmiş olma ihtimallerini de düşündürür.
[563] Ceylan (2007), s. 183.
[564] bk. bölüm "4.2.2.2 Vaftizhane".
[565] Vahiy 21:6.
[566] Yuhanna 4: 10.
[567] Yuhanna 4: 14.

Tevratta da tanrı 'yaşam çeşmesi' olarak ifade edilir.[568]

Geç Antik Çağ dini mimarisi içerisinde suyun kutsal niteliğine bağlı olarak inşa edilmiş yapılar arasında vaftizhaneler, ayazmalar ve Loca-sancta'lar karşımıza çıkar. Ayazma ve loca-sanctalar aynı zamanda şifa merkezleridir. Bu yapılar dışında liturji içersisinde yeri olan su yapıları olarak phiale ve thalassidion'lar sayılabilir.

Kilise ya da kutsal mekânlara girilmeden önce el ve ayakların yıkanması amacıyla yapılmış çeşmeler phiale olarak adlandırılır. Atrium merkezinde yer alan bu örnekler genellikle kare, dairesel ya da çokgen formlu düzenlenmiştir.[569] Eusebius kiliseye girmeden önce atrium'lardaki phiale'lerde ayakların yıkanması gerektiğini söyler.[570]

Thalassidionlar, liturji esnasında kullanılan objelerin yıkanması için düzenlenmiş ve genellikle altar yanında yer alan, küçük boyutlu su tekneleridir.[571] Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilen Kourion Piskopoluk ve Aphrodisias Aziz Mikhael kiliselerinde altar yanında mermer tekneler biçiminde birer örnek tespit edilmiştir.[572] Labraunda Doğu Kilisesi'nde ise, su tahliyesi için bema zemini altından dışarıya uzanan kanalın thalassidion düzenlemesine ait olduğu düşünülmektedir.[573]

Ayazmalar (hagia-s-ma), Orthodoks hıristiyanlığında şifa verdiği kabul edilen ve bu sebeple kutsal sayılmış ya da sonradan kutsanan su kaynakları üzerine inşa edilmiş yapılardır. Genellikle kiliseye bağlı yapılar olmakla birlikte, ayrı müstakil binalar olarak da yapılmışlardır.[574] Basit bir plâna sahip ve küçük boyutlu düzenlenen ayazmalar, toprak kotunda ya da toprak kotunun altında olabilirler. Toprak kotunun altında olan yapılar, merdivenli bir koridor ve mahzenden oluşurlar. Yapıların içinde kaynak

---

[568] Mezmurlar 36.8-9.

[569] L. Bouras (1991). Phiale. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1647-1648.; F. Broilo (2009). Cleanses the sins with the water of the pure-flowing font: fountains for ablutions in the byzantine constantinopolitan context, *Revue Des Études Sud-Est Européennes, XLVII/1,* (4), s. 5-6.

[570] *Eusebius, Historiae Ecclesiae. X.IV.39-40*.; Eusebius grekçe metninde ayakların yıkandığı çeşme *krene* olarak geçer. Broilo (2009), s. 7.

[571] F. Mershman (1911). Piscina, *The Catholic Encyclopedia* (12) (Ed. C.G. Hebermann). New York: Robert Appleton Company. http://www.newadvent.org/cathen/10742a.htm (Erişim Tarihi: 15.02.2013)

[572] Kourion için bk. A. H. S. Megaw (2007d). The basilica. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 5-6.; A. H. S. Megaw (2007c). Discussion: Architecture, liturgy and chronology. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed. A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 166.; Aphrodisias için bk. L. Hebert (2000). *The temple church at Aphrodisias*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Newyork: Newyork Üniversitesi, s. 43.

[573] J. Blid (2012). *Labraunda in late antique (c. AD. 300-600).* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Stockholm: Stockholm Üniversitesi, s. 197-198.

[574] E. Karakaya (1993a). Ayazmalar. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (1) (Ed: İ. Tekeli vd.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 472.

suyunun kullanılabilmesi için küçük bir havuz ya da su teknesi yer alır.[575] Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilen ve özgün niteliklerini koruyabilen az sayıda ayazma günümüze ulaşmıştır. Konstantinopolis'te bulunan Zoodochos Pege (Balıklı Ayazma) olarak bilinen ayazma, doğal su kaynağı üzerine I. Leon (457-474) döneminde yapılmıştır ve I. Iustinianus (527-565) döneminde yenilenmiştir.[576] Euromos'ta (Milas-Ayaklı) tapınağın kuzey doğusundaki kilisenin 2.10x2.50 m. ölçülerindeki güney ek yapısının, yakınında bulunan yazıta göre ayazma olduğu düşünülür. Zemin seviyesinden 1 m. aşağıda bulunan su kaynağına merdivenle ulaşılır.[577]

Olympos kenti S5-V sektöründe yer alan Liman Bazilikası'nın kuzeyindeki ek yapının da ayazma niteliği taşıdığı düşünülmektedir. Yapının trikonkhos apsisinin önü bir duvarla sınırlanmış havuz biçimindedir. Apsis cephesinde görülen künk sistemi, çatıdan gelen suyun apsis üzerinde toplanarak havuza tahliye edildiğini göstermektedir.[578] Labraunda Batı Kilisesi'nde de benzer bir düzenleme tespit edilmiştir. Yapının güneyinde yer alan parekklesion apsisinin önü 5. yüzyıl sonu ya da 6. yüzyıl başında küçük bir havuza dönüştürülmüş ve ayazma işlevi kazandırılmıştır. Ayazmaya kentin yüksek teraslarından getirilen su antik dönem boyunca kutsal kabul edilen bir kaynaktan sağlanmaktadır.[579]

Şifa merkezleri olarak tanımlanan loca-sancta'lar, İncil'de adı anılan ya da martyr-aziz kültüne bağlı oluşmuş alanlarda yer alır. 4. yüzyılda I. Constantinus ile kutsal topraklarda yapılar inşa edilmeye başlanmış ve yüzyılın sonu ile 5. yüzyıl başında hacılığın yaygınlaşmasıyla özellikle kutsal topraklarda İsa'nın hayatının geçtiği yerler yoğun ziyaretçi akınına uğramıştır.[580] Kutsal topraklar dışındaki loca-sancta'lar arasında en ünlüleri Mısır Aziz Menas, Seleukeia (Silifke-Meryemlik) Azize Thekla, Ephesos

[575] E. Çelebi (2008). Bulunduğu bölgeye ve yapılara adını veren su "ayazma" ve mimariye etkisi, *IV. Uluslararası Mimar Sinan sempozyumu su ve mimarlık*. Edirne: Trakya Üniversitesi, s. 31.
[576] E. Karakaya (1993b). Balıklı ayazması. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (2) (Ed: İ. Tekeli). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 24.; C. Mango ve N. P. Sevcenko (1991). Pege. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1616.
[577] V. Ruggieri (2005). *La Caria bizantina: topografia, archeologia ed arte (Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus)*. Catanzaro: Rubbettino, s. 91-91.
[578] S5-V sektöründe yer alan Liman Bazilikası için bk. sayfa 42, dipnot 148.
[579] Blid (2012), s. 266-267.
[580] G. Vikan (1991). Locus Sanctus. *ODB* (3). (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, s. 1244.; Kutsal topraklardaki merkezler için bk. S. MacCormack (1990). Loca-sancta: the organization of sacred topography in late antiquity. *The Blessings of Pilgrimage* (Ed: R. Ousterhout). Chicago: University of Illinois, s. 7-41.

Aziz Ioannes ve Thessalonike Aziz Demetrios'tur.[581] Likya bölgesinde ise Aziz Nikolaos kültüne bağlı olarak Myra en önemli merkez konumundadır.[582]

Martyr-aziz kültüne bağlı olarak şifa merkezi konumundaki alanlar kutsal topraklara yapılan hac rotaları üzerinde yer almışlardır. Çıkılan zahmetli seyahatlerde birçok hacının amacı kutsal topraklara gitmekten ziyade şifa bulmaktır. Bu sebeple şifa merkezleri hac seyahatlerinin önemli bir parçasını oluşturur.[583] Birçok yerde hac seyahatlerindeki duraklar konumunda olan bu merkezler uzak mesafelerden ve özellikle yakın çevrelerinden gelen ziyaretçilerle kalabalıklaşır. Ancak Hıristiyanlığın yayıldığı hemen her bölgede çoğunlukla yerel düzeyde kullanıldığı anlaşılan şifa merkezleri de bulunur.[584]

Şifa, azizin röliklerine bağlı olarak ortaya çıkan bir mucizedir. Azizlerin, mezarın yakınında uyuyan hacıların rüyalarına girerek onları iyileştirmesi en çok karşılaşılan durumdur. Bununla beraber doğrudan röliklere temas edilerek ya da röliklere temas etmiş malzemeleri kullanarak şifa kazanılabilir. Malzemeler doğrudan aziz rölikleriyle teması sağlanarak üretilebileceği gibi aziz mezarında bulundurulan ürünlerden de sağlanabilir. En popüler şifa malzemesi yağlardır. Myra Aziz Nikolaos örneğinde olduğu gibi aziz mezarından geçirilerek kutsanmış yağ üretilir. En sık karşılaşılan uygulama ise aziz mezarında yakılan kandil yağlarının kullanımıdır. Bununla beraber eriyen mumların da (kerone) toplanarak şifa arayanlara verildiği bilinir. Aziz mezarının bulunduğu alandan alınan toprak ve suyunda şifalı olacağı düşünülür.[585]

Aziz mezarıyla bağlantısı olmayan bir çeşmeden şifa sağlandığına yönelik mucizelerin anlatıldığı tek kayıt Menautsis (Mısır-Abuqir) kentine aittir. Menouthis yerleşimine dair arkeolojik bir bilgi yoktur. Aziz Kyros ve John'un mucizelerini anlatan thaumata, Kudüs piskoposu Sophronius (560-638) tarafından yazılmıştır. 4. yüzyılın sonuna kadar İsis bilicilik ve şifa merkezi olduğu bilinen kentte, bu kültün yerini 5. yüzyılda aziz kültü almıştır. Aziz Kyros ve John adına kurulan merkezde bazilikanın

[581] Bu örnekler haricinde thaumata'lar (mucize hikâyeleri) sayesinde şifa merkezi olduğu bilinen örnekler arasında Mısır Menouthis (Aleksandreia yakınında) Azizler Kyros ve John, Konstantinopolis Azizler Kosmas ve Damian, Antiokheia Qualat Seman, Trebizond (Trabzon) Aziz Eugenios sayılabilir. bk. A. M. Talbot (2002). Pilgrimage to healing shrines: The evidence of miracle accounts. *DOP, 56*, s. 153-154.
[582] Anadolu'daki hac merkezleri ve nitelikleri için topluca bk. C. Foss (2002b). Pilgrimage in medieval asia minor. *DOP, 56*, s. 129-151.
[583] Talbot (2002), s. 153.
[584] Foss (2002b), s. 132.
[585] Talbot (2002), s. 159-160.; B. Caseau (2007). Ordinary objects in christian healing sanctuaries. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L. Lavan vd.). Boston: Brill, s. 644-645.

avlusunda bulunan çeşme şifa kaynağıdır.[586] Thessalonike Aziz Demetrios Kilisesi kriptasının 5. yüzyıla tarihlendirilen evresine ait çeşme ayazma niteliğindedir. Erken Bizans Dönemi hacı notlarında kesin bir bilgi olmamasına karşın kripta'da yer alan çeşmenin kutsal su kaynağı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Suyu Roma Dönemi hamamından sağlanan çeşmenin azizin mezarıyla bir bağlantısı yoktur. Altı sütunlu baldaken olarak yapılan çeşmenin piscina'sı haç motifli levhalarla düzenlenmiştir.[587]

Loca-sancta'lar üzerinde kilise ya da manastır komplekleri kurulmuştur. Mimaride belirleyici özellikler tespit edilmez. Her örnekte farklı uygulamalar ile karşılaşılır. Kiliseler etrafında ziyarete gelen kalabalık kitlelerin ihtiyaçlarının karşılanması için düzenlenmiş yapılar bulunur. Han, hastane, bakımevi, ekmek fırınları ve hamamlar her merkezde yoğunluğa bağlı olarak farklı boyutta ve düzende olabilir. Loca-sancta'lar arasında mimari tasarımı bilinen en iyi örnek Aziz Menas'tır. 4. yüzyılda aziz mezarı üzerine küçük bir şapel yapılmış, 5. yüzyılda ise 67x32 m. ölçülerinde (transept 50x20) büyük bir kilise inşa edilmiştir. 6. yüzyılda yapının çevresine yeni birimler eklenmiş; şifa bulmaya ya da hac için gelenlere hizmet eden hamam, hastane, bakımevi ve han yapılmıştır.[588] Konstantinopolis'te 5. yüzyılda kültleri yayılan Aziz Cosmas ve Damian şifa merkezinin avlusunun üstü açık ve iki yanda portiko'lu olduğu bilinir. Portiko'lar iki katlı düzenlenmiştir.[589]

Loca-sancta'larda üretilen şifa verici malzemeler (eulogia) ampullae'ler ile hacılar tarafından yanlarında taşınırdı. Böylece bu kutsal yerlere gelemeyen kişilerin de eulogia'lara ulaşmaları sağlanırdı. Unguentarium'ların da aynı işlevde ve/veya kutsal su ve yağların uzak mesafelere gönderilmesi için kullanıldıkları düşünülmektedir.[590] Eulogia'ların hacılar tarafından taşınmasının yanı sıra isteyen kişilere gönderildiği de bilinmektedir.[591]

---

[586] D. Montserrat (1998). Pilgrimage to the shrine of SS Cyrus and John at Menouthis in late antiquity. *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt* (Ed: D. Frankfurter). Leiden: Brill, s. 268.; Gözlerinden rahatsız olan bir hastanın çeşmede yüzünü yıkadıktan sonra iyileştiği bilinir. Caseau (2007), s. 645.

[587] C. Bakirtzis (2002), Pilgrimage to Thessalonike: the tomb of St. Demetrios, *DOP, 56*, s. 185-186.; J. Bogdanovic (2011). The performativy of shrines in a Byzantine church. *Spatial Icons Performativy in Byzantium and Medieval Russia* (Ed: A. Lidov). Moskova: Indrik, s. 275-300.; Hoddinott (1963), s. 136.

[588] P. Grossman (1998). The pilgrimage center of Abu Mena. *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt* (Ed: D. Frankfurter). Leiden: Brill, s. 281-302.

[589] Caseau (2007), s. 628, 635.

[590] J. W. Hayes (1971), s. 246-247.; Unguentarium'ların işlevlerine yönelik fikirler için bk. Bölüm "3.5. Buluntular".

[591] G. Vikan (1984). Art, medicine, and magic in early byzantium. *DOP, 38*, s. 68.; G. Vikan (1982). *Byzantine pilgrimage art*. Washington: Dumbarton Oaks, s. 29.

Anadolu'da şifa merkezlerinin birçoğunda pagan döneme ait kült merkezlerinin martyr-aziz kültüne dönüşerek devam ettiği görülür. Bunlar arasında Khonai (Honaz) Başmelek Mikhael, Hierapolis (Pamukkale) Aziz Aberkios ve Pythia Therma (Yalova) gibi merkezler Antik Dönem boyunca pagan kültler çerçevesinde şifalı kaplıcalar olarak hizmet vermişlerdir. Mevcut kaplıcalara aziz kültü fonksiyonu daha sonra eklenmiş ve niteliklerini Hıristiyanlık içerisinde devam ettirmişlerdir.[592] Her üç kentte de pagan dönemde Apollon kültünün etkin olduğu bilinmektedir.

Benzer bir durum Likya Bölgesi için de geçerlidir. Likya bölgesinde yaygın bir tapınımı olan Apollon kültüne ait tapınak ve kutsal alanlar doğal su kaynakları yakınında ya da üzerinde yer alır.[593] Letoon'da Hellenistik Dönem'e ait Leto-Apollon-Artemis kültüne bağlı ve şifa verici özelliği olan çeşme Hadrian Dönemi'nde nişli ve anıtsal olarak tekrar düzenlenmiştir. Çeşme, tapınağın kuzeyine inşa edilen kilise ile beraber 6. yüzyıl sonuna kadar kullanılmıştır.[594] Sura ve Patara'da doğal kaynaklar üzerindeki tapınakların Apollon'a adandıkları düşünülür. Sura'da tapınağın yanına, Patara'da ise üzerine Geç Antik Çağ'da kilise inşa edilmiştir.[595] Likya'da Apollon kutsal alanı olduğu belgelenen istisnasız her merkez Hıristiyanlık ile birlikte piskoposluk merkezlerine dönüşmüştür.[596]

Delphoi'de Apollon'un kehanetlerini okuyan kâhine Pythia'dır. Pythia, adını kehanetin koruyucusu python'un Apollon tarafından öldürülmesinden alır. Pythia kutsal su kaynağında gördüğü kehanetleri rahiplere aktarır. Apollon kültünde kutsal su kehanetin yanı sıra sağlık kaynağı ve kişisel arınma için de kullanılan en önemli araçtır.[597] Pythia bu su kaynaklarıyla özdeşleşmiş ve sağlık verici özelliğiyle termal alanlara adını vermiştir. En ünlüsü Yalova'daki Pythia Thermae'dir. Burada azizeler Menodora, Metrodora ve Nymphodora kültü antik dönem Apollon kültünün yerini

[592] Foss (2002b), s. 143.
[593] T. Gürdal (2007). *Anadoluda Apollon Kültü*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 129-144.
[594] G. Tiryaki (2006). A priliminary evaluation of the spring cult and related structures in Lycia. *Adalya, IX, s.* 35.; Gürdal (2007), s. 132-133.
[595] Sura için bk. N. Çevik ve H.S. Öztürk (2011). Sura Likya'da bir kehanet merkezi. *Aktüel Arkeoloji, 22*, s. 90-97.; Patara için bk. H. İşkan Işık (2011). Patara 2009. *KST 32* (3) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 1-2.; Ayrıca bk. Gürdal (2007), s. 133-135, 136-139.
[596] Gürdal (2007), s. 209.; Likya'da mevcut kalıntılar yada yazıtlar aracılığıyla Apollon kültü olduğu bilinen Letoon, Patara, Oinoanda, Sura, Sidyma, Kyneai, Limyra, Rhodiapolis, Antipellos, Pınara, Telmesso, Tlos, Kadyanda ve Aperlae kentleri piskoposluk merkezidir.
[597] Apollon kültü ve törenler hakkında detaylı bilgi için bk. D. S. Akar Tanrıver (2009). *Apollon klarios kültü, kehanet pratikleri ve adaklar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, s. 230-481.

almıştır.[598] Seleukeia Apollon kutsal alanının Azize Thekla kilisenin altında olduğu düşünülür.[599] Apollon ve Asklepios'un aynı tapınakta birlikte tapınım gördüğü Kyzikos (Erdek) kentinde bu kült Aziz Tryphaena ile devam etmiştir.[600] Kaplıcalarıyla ünlü Hierapolis'te kent merkezinde bulunan Apollon Pytheos alanı Aziz Aberkios ve Philippus kültlerinin ortaya çıkmasıyla tahrip edilmiş ancak kent şifa ve kült merkezi işlevini devam ettirmiştir.[601]

Olympos'ta Apollon'un tapınım gördüğü[602] ve kentte Pythia adına oyunlar düzenlendiği bilinmektedir.[603] Antik Dönem'de de doğal su kaynaklarına sahip olduğu bilinen kentte Pythia ile özdeşleşmiş bir kült olabileceği ve kilisenin güneyindeki trikonkhos plânlı rölik şapeli ile bu kültün Hıristiyanlıkla beraber dönüşerek devam ettiği düşünülebilir.

Hellen dilinde çeşme kelimesinin karşılığı iki sözcükle sağlanır. 'Nymphaion' genellikle kamusal alanlardaki, 'krene' ise kült alanlarındaki çeşmeler için kullanılmıştır.[604] Eusebius da metninde phiale için 'krene' sözcüğünü kullanır.[605] Bu sebeple Olympos Episkopeion'u peristyl'indeki dini niteliği olduğu anlaşılan çeşmenin 'krene' olarak adlandırılmasının doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

4.2.2.5. Piskopos konutu

Piskopos konutu episkopeion'un doğu kanadında yer alır. Episkopeion'u çevreleyen duvarın güney yönde kesintisiz olarak her iki bölüm boyunca ilerlemesi ve organik bağlantı sağlayan kapı açıklıkları kompleksin ikametgâh ile beraber tasarlandığını gösterir.

Konut, kompleks içinde dört yönde tüm sınırları izlenebilen ayrı bir birim olarak düzenlenmiştir. Episkopeion'un diğer bölümleriyle bağlatısı kilisenin köşe odalarına ve kilisenin güneyindeki koridora açılan üç kapı ile sağlanmıştır. Piskopos konutunun girişi

[598] Foss (2002b), s. 133.
[599] Gürdal (2007), s. 159.
[600] Gürdal (2007), s. 88.; Foss (2002b), s. 133, 139.
[601] F. D'Andrea (2004). Hierapolis 2003. *26. KST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 149.; P. Arthur (2006). Bizans ve Türk döneminde Hierapolis (Pamukkale). İstanbul: Ege Yayınları, s. 60.
[602] Atvur (1999), s. 15.; Ancak mezar yazıtlarından anlaşılan kentin baş tanrısının Hephaistos olduğudur. Diler (1998), s. 109.
[603] Uğurlu (2006), s. 29.; Mergen (2011), s. 167-168.; Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 90-91.
[604] Tiryaki (2006), s. 34.
[605] *Eusebius, Historiae Ecclesiae. X.IV.39-40.*; bk. Broilo (2009), s. 7.

güney batıda, kilisenin kuzey köşe odasının karşısında yer alır. Böylece piskoposun doğrudan kiliseye ulaşması sağlanmıştır. Güneydeki koridora açılan kapıyla da, kiliseden geçmesine gerek kalmadan, doğrudan triclinium ve peristyl'in bulunduğu alana ulaşabilmesi mümkündür. (Plân 3-4)

Diğer episkopeion'lar arasında psikoposun özel kullanımına ayrılmış mekânların, kompleks içinde ayrı birim oluşturduğu tespit edilebilen örnekler Philippi, Ephesos ve Side'de karşımıza çıkar. Philippi ve Ephesos episkopeion'larında uygulanan plân tasarımı, piskopos ikametgâhına bütünlük kazandırılmasının yanı sıra kompleksi kullanan diğer kişilerin mahremiyeti bozmamasının sağlanmasıyla Olympos ile paralellik gösterir. Side'de ise piskoposa ait mekânlar bir arada toplansa da episkopeion içindeki ulaşım güzergâhları tam bir mahremiyeti engeller.

Philippi'de piskopos konutunun tüm sınırları anlaşılmaktadır. Konut merkezdeki peristyl etrafında gelişen mekânlardan oluşur. Özel bir hamama sahiptir. Konutun kuzey yönde caddeye açılan bir kapısı vardır. Batısındaki bir kapı ile idari yapılarla bağlantılıdır. Güneyinde yer alan dini yapılarla bağlantısı vaftizhaneye açılan bir kapı ile sağlanmıştır.[606] (Lev. 29D)

Ephesos Episkopeion'u piskopos konutu kompleksin merkezinde yer alır. Triclinium, hamam ve hamamın kuzeyindeki odalar tespit edilmiştir ancak tüm sınırları bilinmemektedir. Triclinium bir kapı açıklığıyla kilisenin güney köşe odasına bağlanır.[607] Kilise ile episkopeion'un diğer birimlerini bağlayan ikinci bir kapı açıklığı kilisenin kuzey köşe odasında yer alır. Olasılıkla bu kapı diğer görevliler tarafından kullanılmakta ve böylece piskopos konutunun mahremiyeti bozulmamaktadır. (Lev. 28B)

Side'de piskopos konutu triclinium, özel şapel, şapelin batısında apsisli bir salon ve iki yanındaki mekânlardan oluşur. Güneyde idari birimler ile kuzeyde görevli odalarıyla ortak duvarlara sahiptir.[608] Bu plân tasarımında piskopos konutu ayrı bir birim olsa da mahremiyeti yoktur. Piskoposun kiliseye gitmek için diğer görevlilerin

[606] Müller-Wiener (1989), s. 659-662.
[607] Müller-Wiener (1989), s. 670-674.; Ceylan (2007), s. 178-180.
[608] Mansel (1978), s. 284.; Side episkopeion'unda sarnıcın batısındaki odaların hamam olabileceği, görevli odalarının ise hamamın üst katında yer almış olabileceği de düşünülmektedir. Müller-Wiener (1989), s. 682.; C. Foss (1996). The cities of pamphylia in the Byzantine age. *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor* (Yayına Hazırlayan: C. Foss). Hampshire: Variorum, s. 40.

odalarının bulunduğu alandan geçmesi, diğer görevlilerin ise idari mekânlara ulaşmak için piskopos konutundan geçmesi gerekir. (Lev. 28A)

Priene, Djemila ve Apameia episkopeionlarında piskopos konutu ile diğer görevlilerin özel odalarının birlikte düzenlendiği düşünülmektedir. Ancak arkeolojik verilerin yetersizliği sebebiyle mekânların kimin tarafından kullanıldığı ayırt edilemez.[609] (Lev. 29A-C) Miletos'ta piskopos konutunun ikinci katta yer aldığı düşünülmektedir.[610] (Lev. 28C) Diğer episkopeion'larda ise toplantı salonu ve triclinium dışındaki mekânlar ve plân tasarımlarındaki ilişkiler değerlendirilememektedir.

Bizans mimarisinde evler başkentte ve eyaletlerde Roma geleneğini sürdürmüştür. İnsula tipindeki (apartman) evlerin 7. yüzyılda Konstantinopolis'te kullanıldığı yazılı kaynaklardan bilinmektedir.[611] Domus tipi konutlar (müstakil) ise 550 yılından sonra inşa edilmemiş, daha önce var olan konutlarda tadilat yapılarak kullanılmışlardır.[612] 7. yüzyıl başından itibaren kentsel pratiğin değişime bağlı olarak konut kullanımında da köklü değişimler meydana gelir.[613]

Roma Dönemi konutlarını[614], Hellenistik dönemin bir getirisi olarak, Etrüsk ve Yunan konut geleneğinin kaynaşması biçimlendirmiştir. Konut mimarisi üzerine yapılan araştırmalarda, impluvium'un kökeni ile ilgili olarak avluların atrium ya da peristyl olarak tanımlanmasında kavram sorunu vardır. Bu durum avluların tanımlanmasında Etrüsk kökenli atrium ile Hellen kökenli peristyl'den hangisinin biçimlendirici olduğuyla ilgilidir. İmpluvium kullanımının ortaya çıkışı atrium'un önceleri kapalı olan çatısının compluvium ile değişikliğe uğramasına bağlanır. Ancak Delos'taki evlerin avlularında da Hellenistik Dönem'de impluvium benzeri havuzlar vardır. Şu ana kadar elde edilen örneklerden bu uygulamanın ortaya çıkışı için somut bir bilgi

[609] Müller-Wiener (1989), s. 674, 688-690, 694; Apameia için ayrıca bk. T. Ulbert (1989). Bischof und katherale (3.-7. Jh.) archaologische zeugnisse in syrien. *Actes du XIe Congrès international d'Archéologie Chrétienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). s. 437-441.
[610] Müller-Wiener (1980), s. 29.; Müller-Wiener (1989), s. 675.; Ceylan (2007), s. 177.
[611] S. Doğan (2008). Alanya ve çevresinde erken hıristiyan – bizans evleri ve kırsal yaşam. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ, 2*, s. 1.
[612] Ellis (1988), s. 565.
[613] U. Tanyeli (1996). Anadolu'da Bizans, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemlerinde yerleşme ve barınma düzeni. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (Ed: Y. Sey). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 409-410.
[614] Metin içerisinde konut ifadesi domus tipi evler için kullanılmıştır.

edinilememiştir ve arkeolojik veriler bu geçişin evrelerini tespit etmek için yetersizdir.[615]

Dört yanı portiko'lar ile çevrili açık avlu olan peristyl Hellenistik Dönem'de giderek yaygınlaşır. İtalya'da Etrüsk kökenli atrium çevresinde gelişen bir plân gösteren konutlara M.Ö. 2 yüzyılda Hellenistik doğu mimarlığının etkileri girmeye başlar ve atrium çatıları sütunlar ile taşınır. Anadolu konutlarında ise Hellen geleneğinin devamlılığı gözlenir. Antiokheia, Ephesos, Side ve Perge konutlarında Roma ve Geç Antik Çağ'a ait peristyl'ler Hellenistik dönem etkisindedir.[616]

M.S. 1. yüzyıldan itibaren atrium ve peristyl'in beraber kullanıldığı konutlar görülür. Bu durumda mekân tasarımı sayesinde atrium-peristyl farkı açıklanabilir. Hellen etkisine bağlı olarak peristyl merkezi konumda, daha büyük ve özenli dekorasyona sahip durumdadır.[617]

Hellenistik konut tasarımında peristyl; sütunlu portiko'lar ile çevrili, merkezi konumu ile çevresinde gelişen mekânları birbirine bağlayan, mekânların ışıklandırma ve havalandırmasını sağlayan, en önemlisi sokak kapısı ile dışa açılan birimdir. Ancak evin kapısı doğrudan peristyl'e değil bir vestibulum ile avluya bağlanır.[618]

Hellenistik peristyl'li ev geleneği Geç Antik Çağ'da, yönetici ya da üst sınıf mensubu ailelere ait konutlarda devam eder. Dönemin sosyal yapısındaki değişimlere paralel olarak konutlara, triclinium'un yanı sıra, toplantı salonu işlevinde yeni birimler eklenir. Ancak plân tasarımının temelini oluşturan peristyl geleneği 6. yüzyıla kadar devam eder.[619] Şüphesiz peristyl'li evlerin en iyi örnekleri kentlerdeki üst sınıf ailelere aitir. Kentlerde daha yoksul aileler tarafından ve kırsal yerleşimlerde daha basit mekân düzenlemelerine sahip evler kullanılmıştır.[620]

Olympos episkopeion'undaki Piskopos Konutu merkezinde yer alan avlunun dört yönünde gelişen sütunlu portikoların gerisindeki mekânlardan oluşmaktadır. Bu plân

---

[615] Zeyrek (2002), s. 143-144.; K. R. Kavas (2012). A Critical review of the Roman atrium house: Reading the material evidience on atrium. *METU JFA, 29* (2), s. 143-155.
[616] H. Abbasoğlu (1996a). Anadolu'da antik çağ'da konut. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (Ed: Y. Sey). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 400-401.; Zeyrek (2005), s. 33-34, 40.
[617] A. Ş. Ilgın (2008). *Form and space in Roman domestic architecture: The architectural language of the atrium house*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, s. 31.; Kavas (2012), s. 146-147.; Saltuk (1997), s. 33-34.
[618] Zeyrek (2005), s. 33-34.
[619] Ellis (1988), s. 565-566.; Zeyrek (2005), s. 44.
[620] Abbasoğlu (1996a), s. 403.

tasarımında avluyu; Anadolu konutlarındaki Hellen geleneğinin devamlılığı da göz önüne alınarak; atrium yerine peristyl olarak tanımlamak daha doğru olur.

Peristyl'le beraber konutu oluşturan mekânlardan batıda A, B, ve C, kuzeyde D, doğuda F, güney doğuda G mekânları tüm sınırlarıyla izlenmektedir. Diğer mekânlar büyük oranda tahrip olmuştur. Konutun tespit edilebilen tek giriş kapısı güney batı köşedeki Mekân A'da yer alır. Diğer yönde peirstyl'e açılan bu mekân vestibulum işlevindedir.

F Odası konutun en geniş mekânıdır. Batı duvarında alt seviyede taş, üst seviyede tuğla örgülü payandalar yer alır. Mekânın tuğla tonoz ile örtülü anlaşılmaktadır. Batı ve güney duvarında iki küçük niş yer alır. Episkopeion'larda piskoposun kullanımı için özel bir hamam bulunması ortak bir nitelik oluşturur. Side, Ephesos, Priene, Philippi, Zwartnots, Gerasa ve Apameia episkopeion'larında piskopos konutunun bulunduğu alanda birer küçük hamam yer alır.[621] Bu sebeple, plân ve malzeme-teknik açıdan konutun genel karakterine göre farklılık gösteren Mekân F'nin hamam olabileceği düşünülmektedir.

Konutun güney doğusunda yer alan Mekân G doğu yönde apsisli düzenlenmiştir. Doğrudan peristyl ile bağlantılı olmayan mekâna batısındaki Mekân H'den geçilir. Peristyl'den uzak konumlanışı mekânın mahrem kullanımına işaret eder. Bu özellikleriyle mekân şapel olarak tanımlanabilir.

Geç Antik Çağ yapılarında dikdörtgen plânlı, apsisli ve yerleşim düzeni açısından mahrem özelliğe sahip mekânları triclinium ya da şapel olarak tanımlamak güçtür. Sivil yapılarda şapel kullanımı heretik karşıtı mücadele sebebiyle imparatorluk tarafından yasaklanmıştır. Yalnızca piskopos ve izin verdiği papazların özel şapellere sahip olabileceği belirtilir. Bu sebeple özel şapele sahip sivil konut örneklerine ender rastlanır.[622]

Arkeolojik bulgular sayesinde şapeli olduğu kanıtlanabilen bir konut Apollonia Dux Sarayı olarak anılan yapıdır. 5. yüzyıla tarihlenen şapel, yapının güney doğusunda girişin karşı köşesindedir. Böylece mahrem bir konumda yer alır. Şapel triclinium'dan daha küçük bir mekândır. (Lev. 26I) Perge B Evi'nin 5. yüzyıla tarihlenen evresinde kuzey doğudaki apsisli mekân (V17) dinsel içerikli bir salon olarak tanımlanır. Güney doğudaki, kareye yakın plânlı mekân (V28) ise triclinium'dur. V17 tricliniumdan daha

[621] Müller-Wiener (1989), s. 703.; Ephesos için bk. Ceylan (2007), s. 180.
[622] *Codex Theodosianus 16.5.11. ve 16.2.33*.; bk. Ellis (1988), s. 569.

geniştir. Triclinium doğrudan peristyl'le bağlantılı, V17 ise kuzey doğuda daha mahrem bir alandadır.[623] (Lev. 26K) Her iki yapıdaki şapellerin plân şemaları, doğuya bakan apsislere sahip olmaları ve evin mahrem alanında yer almaları ortak özelliktir.

Episkopeion'lar arasında ise üç yapının şapele sahip olduğu bilinmektedir. Günümüze ulaşmış ve mimari özellikleri tanımlanabilen tek örnek ise Side episkopeion'u şapelidir. İki evreli olduğu anlaşılan şapelin 6-9. yüzyıl arasına tarihlenen ikinci evresi kapalı yunan haçı plânlıdır. Sadece yarım daire plânlı apsisi tespit edilen ilk evresinin plânı bilinmemektedir.[624] (Lev. 28A) Side'de idari birimler ile diğer görevli odalarını bağlayan koridor şapelin önünden geçmektedir. Bu sebeple şapel, piskoposluk ikametgâhı mekânları arasında değerlendirilse de, diğer görevliler tarafından da kullanılnış olabilir. Ephesos'da ise kilisenin, piskopos konutuyla bağlantı sağlayan, güney köşe odasının ikinci katının piskopos şapeli olarak düzenlenmiş olabileceği düşünülür.[625] (Lev. 28B) Milano episkopeion'u piskoposluk konutunun Geç Antik Çağ'daki mimari tasarımı tespit edilememektedir. Ancak konutun hangi mekânlardan oluştuğu Ennodius'un 6. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı metinler sayesinde detaylı olarak bilinmektedir. Ennodius konut içerisindeki mekânlardan birinin özel şapel olarak (oratorium) düzenlendiğini söyler.[626] (Lev. 32F)

Peristyl'in doğu portiko'su gerisindeki mekânlar izlenememektedir. Ancak hamam ve şapele olan yakınlıkları, doğudaki mekânların daha mahrem karakterli olduklarını gösterir. Konutun dış cephesine bakan duvarları olmayan bu mekânlar tek katlı düzenlendiği anlaşılan konutta cubiculum (yatak odası) olarak kullanılmış olmalıdır.[627]

---

[623] Apollonia için bk. Ellis (1988), s. 569.; Perge B Evi için bk. Zeyrek (2002), s. 90-92.; Bu iki yapı haricinde Laodikeia'da tiyatro üzerindeki konutun doğusunda bulunan geniş mekân kilise olarak tanımlanmış ve konut için "Kiliseli Peristyl'li Ev" tanımı yapılmıştır. C. Şimşek (2013). *Laodikeia (laodicea ad lycum)*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 319-328. Ancak mekâna konutun vestibulum'undan girilmektedir. Bu plan tasarımıyla mekânın triclinium olarak tanımlanması daha geçerli bir yaklaşım olur.

[624] Şapelin lentosu üzerindeki monograma göre 6. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına tarihlendirilmesi gerektiği önerilir. Foss (1996), s. 41.; Ancak mimari değerlendirmelere göre 9. yüzyıla ait olması gerektiği ifade edilir. S. Eyice (1958). L'eglise cruciforme byzantine de Side en pamphylie. Son importance au point de vue de l'histoire de l'art byzantin. *Anadolu (Anatolia), 3*, s. 34-42.; H. Buchwald (1984). Western Asia minor as a generator of architectural forms in the Byzantine peirod, provincial back-wash or dynamic center of production. *JÖB, 34*, s. 226, dipnot 94.; Şapelin mimari özellikleri için bk. Mansel (1978), s. 273-275.

[625] Ceylan (2007), s. 183, dipnot 53.; Kiliselerde köşe odalarının üst katlarının şapel olarak kullanımı için bk. Alparslan (1998a), s. 167-168.

[626] Ennodius, *Carmina 2.38-45.*; bk. Marano (2007), s. 111.

[627] Roma dönemi konutlarında yatak odaları evlerin ziyaretçilerden en uzak konumlarında, oldukça basit düzenlenmiş ve gürültüye karşı genellikle penceresiz düzenlenmişlerdir. I. Uytterhoeven (2007). Housing

Piskoposluk konutunun dışa açık mekânlarının girişe yakın olan batı kanattaki, geniş pencereli ve hamamdan sonra konutun en büyük mekânları olan B ve C odaları oldukları anlaşılmaktadır. C Odası iki bölümlü düzenlenmiştir. Bu düzenlemesiyle benzer plân gösteren Perge B Evi'ndeki V27 nolu oda oecus olarak tanımlanır. V27'nin güneyindeki kareye yakın plânlı odanın buluntuları sayesinde triclinium olduğu anlaşılmıştır. Odada bulunan mermer masa tablası 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir.[628] Hellen evlerinde başoda olan oecus (oikos), Roma konutlarında genellikle ailelerin kullanımına ayrılmış günlük yaşam odalarıdır.[629] Perge B Evi'ndeki triclinium ve oecus'un konumları Olympos piskopos konutu B ve C mekânlarının konumlarıyla örtüşür. (Lev. 26K) Her iki konut özel şapele sahip olmalarıyla da benzerdir.

C Odası'sının duvarlarında küçük nişler yer alır. Konutlar arasında benzer bir düzenleme tespit edilememiştir. Antik Dönem mimarisinde çok nişli düzenlenmiş küçük boyutlu mekânlar dükkânlarda[630] ve scriptorium'larda karşımıza çıkar. Ancak kütüphane ve scriptorium'larda rulo biçiminde olan kitap ya da belgeler için dikdörtgen plânlı nişler uygundur.[631] Bu örnekler Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'da mekânlardaki niş kullanımının pratik sebeplerle uygulandığı göstermektedir.[632] Mekân C'nin zemin kotu bilinmemektedir ancak diğer mimari veriler göz önüne alındığında nişlerin duvar yüzeyinin kolay ulaşılabir seviyesinde yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum nişlerin sadece dekoratif amaç yerine pratik sebeplerle yapıldıklarını destekler. Bu sebepler çerçevesinde mekânın çalışma odası olduğu düşünülmektedir. Nişlerin çoğunun yarım daire plânlı olması scriptorium olarak tanımlanmasını engellese de piskoposun özel ofisi olduğu düşünülebilir. Konutun mekân tasarımı ve Perge B Evi ile olan benzerlikleri göz önüne alındığında, vestibulum'a yakın konumdaki Mekân C'nin triclinium olarak tanımlanması olanaklıdır.

---

in late antiquity: thematic perspectives, *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, s. 53-54.

[628] H. Abbasoğlu (1996b). Perge kazısı 1993 ve 1994 yılları ön raporu. *17. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 108-109.

[629] Saltuk (1997), s. 127.

[630] Ostia dükkanları için bk. http://www.ostia-antica.org.; Sardes dükkanları için bk. J. S. Crawford (1990). *The byzantine shops at sardis*. London: Harward University Press.

[631] Smith (1990), s. 196-197.

[632] Antik Dönem mimarisinde nişlerin farklı pagan inançlar çerçevesinde kült amacıyla kullanımları da söz konusudur. Bu özel kullanımla dükkânlar dâhil hemen her yapıda karşılaşılır. J. T. Bakker (1994). *Living and working with the gods studies of evidence for private religion and its material environment in the city of Ostia (100 BC-500 AD)*. Rotterdam: JC Gieben, s. 15.

Konutun peristyl'i dört yönden eş genişlikte portikolarla çevrilidir. Erken Bizans Dönemi konutları peristyl düzenine göre alt gruplara ayrılmıştır: 1- Dört yönde portiko genişliği eşit olan "Muntazam Peristyl Tipi". 2- Kuzey portiko'nun daha geniş düzenlendiği "Rhodian" ya da "Kuzey Portiko Tipi". 3- Bir ya da iki portikonun görülmediği "Tamamlanmamış Peristyl Tipi".[633] Bu sınıflandırmaya göre Olympos Piskopos konutu dört yönde eşit genişlikte portiko tasarımıyla 'Muntazam Peristyl' grubuna dâhil olur.

Peristyl'in portiko düzenlemesinde dört köşede L kesitli payeler kullanılmıştır. Episkopeion içerisindeki çeşmeli büyük peristyl'de de aynı uygulama görülür. Olympos'da altı konut[634] avlusunda daha karşılaşılan bu tasarım, Geç Antik Çağ yapılaşmasında portiko düzeni için kentin karakteristik bir özelliğidir.

4.2.2.6. Diğer mekânlar

Episkopeion'da dini yapılar, triclinium, peristyl ve piskopos konutu haricinde 19 mekânın sınırları tespit edilebilmektedir. Bunlara ek olarak Hıristiyan dönemi yapılaşmasında Roma Dönemi tapınak cella'sı da mekân olarak değerlendirilmiştir.

Tespit edilen mekânların ondört tanesi (M1-M13, M19, Tapınak) batı duvar hattında ve kuzey duvar aksının batı yarısında yer alır. Triclinium ve kilise arasında üç (M16-18), peristy'lin kuzeyinde iki mekân (M14, M15) bulunur. Bu mekânlar haricinde kilisenin güney doğusunda Roma Dönemi stoa'sı üzerine konumlanmış bir mekân (M19) tespit edilmiştir.

Güney duvar hattı üzerindeki mekân düzenlemesi anlaşılamamaktadır. Ancak M1, M2, M3 ve M19'un yerleşim düzenleri Roma Dönemi stoa'sının mekân oluşturma aşamasında değerlendirildiğini gösterir.

Roma Dönemi stoa'sına ait toplam dokuz adet söve görülebilmektedir. Eşit aralıklarla yerleştirilmiş ve doğu batı ekseninde aynı hizada yer alan bu söveler portiko'da bulunan dükkân girişlerine ait olmalıdır. Sövelerden, kilisenin güneyinde yan yana sıralanan dört tanesi sayesinde dükkânlara ait mekânların olası genişlikleri anlaşılmaktadır. Bu genişlik M1, M2, M3 ve M9'un genişlikleriyle örtüşmektedir. M1

[633] Türkoğlu (2004), s. 96-97.
[634] Olympos'da S6-VIII, S5-V, S6-IX ve S8-VII (Mozaikli Yapı) sektörlerinde bir, S6-VII sektöründe iki konutun peristyl köşelerinde L kesitli payeler bulunur.

ve M2'yi ayıran duvar söveler ile aynı aksta ilerler. Bu veriler Roma Dönemi dükkânlarının oldukları gibi, caddeden dükkânlara çıkılan krepidoma da dâhil edilerek episkopeion içerisinde değerlendirildiğini gösterir. Roma Dönemi tasarımında temenos girişinin (propylon), tapınak aksında olması beklenir. Bu alanda toprak dolgu arasında anıtsal bir girişe işaret eden sütun ve mimari elemanlara ait parçalar görülmektedir. Bu kapı episkopeion'un da ana giriş kapısı olarak kullanılmış olmalıdır.

Geç Antik Çağ'da, Roma Dönemi'ne ait yapıların bütünüyle farklı işlev için dönüştürülmesi ya da içlerinde bölümler yaparak yeni mekân düzenlenmeleri oluşturulması karşılaşılaşılan bir uygulamadır.

Dini yapılar (tapınak-kült salonu-hereon), kamu yapıları (hamam-gymnasium-tiyatro-stadion) ve şehir yapıları (sütunlu cadde-agora, anıtsal yapılar) olarak sınıflandırılabilecek Roma Dönemi yapıları; dini yapılar (kilise-martyrion-vaftizhane), savunma yapıları (sur-kastron) ve sivil yapılar (konut-dükkân) olarak sınıflandırılabilecek yapılara çevrilerek ikinci kez kullanılmışlardır.[635]

Yapıların dönüştürülmesinde plân tasarımı olarak en iyi örneklerle kiliseye dönüştürülmüş yapılarda karşılaşılır. Tapınakların yanı sıra hamam, gymnasium ve stoa'larda kiliseye dönüştürülmüştür.[636] Ancak karşılaşılan en yaygın uygulama portiko'ların duvarlarla ayrılarak bölünmesi ve yeni mekânlar oluşturulmasıdır. Alanın izin verdiği geniş peristyl'ler içinde küçük evler de yapılmıştır. Bu uygulamalara tapınak, tiyatro, agora, meydan, gymnasion, palaestra, bastion, konut ve mezar yapılarında rastlamak mümkündür.[637] Bu yapıların tamamı Geç Antik Çağ'da yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak işlevlerini kaybetmiş yapılardır.

Theodosius Codex'inde yer alan bazı kanunlardan 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl başında kentsel estetiğe katkı sağlayan yapılara özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Valilerin gösterişli yapıları onarmaları ve onarımları engelleyecek şekilde yeni yapılar yapılmasına izin vermemeleri belirtilmiş[638]; halen kullanılabilecek durumda ya da kent süsü olarak değeri olan yapılardan bronz, mermer ya da başka malzemelerin alınması yasaklanmış[639]; eski bir yapıyı kullanmak isteyenlere ancak tamamen terk edilmiş ve

[635] B. Ceylan (2000). *Batı anadolu bölgesinde bulunan antik dönem anıtsal yapılarından dönüştürülmüş bazilikal planlı kiliseler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 53-54.
[636] Farklı işlevli yapıların kiliseye dönüştürüldüğü örnekler için bk. Ceylan (2000), s. 61-188.
[637] Ellis (1988), s. 566-568.
[638] *Codex Theodosianus 15.1.16.*; bk. Ceylan (2000), s. 47.
[639] *Codex Theodosianus 15.1.37.*; bk. Ceylan (2000), s. 47.

kent tarafından kullanılamayacak durumdaysa izin verilebileceği bildirilmiş[640] ve kamu yapısı inşalarında sadece tamamen yıkılmış binalardan malzeme alınabileceği vurgulanmıştır.[641]

Eski yapıların ihtiyaç duyulan yeni bina/mekân düzenlemelerinde tekrar kullanımı[642], sosyal-ekonomik değişimlerin içe kapanma-yoksullaşma olarak okunmasıyla gelişigüzel bir uygulama olarak tanımlanmasından ziyade, aynı sosyal-ekonomik değişimler sebebiyle işlevini kaybetmiş eski yapıların, yeni bina/konut/dükkân parselleri olarak tekrar kullanımıdır.

Olympos Episkopeion'u tapınak, stoa ve propylon'un yeni mekân tasarımına, orijinal plân ilkeleri değiştilmeden dâhil edilmesiyle Geç Antik Çağ pratiğinde özgün bir örnek oluşturur.

Mekânların işlevleri için getirilecek önerilerde konumları belirleyicidir. Bunun yanı sıra boyut, iç mekân düzenlemesi ve aydınlatma gibi mimari tasarım özellikleri işlevlerini aydınlatmaya yardımcı olur.

Olympos Episkopeion'unda konumları ve iç mekân tasarımlarıyla diğerlerinden ayrılan M16, M17 ve M18'in idari işlevli mekânlar (sekreton) olduğu düşünülmektedir. Mekânlar kompleksin giriş kapısının hemen karşısında; toplantı/kabul salonu olarak da kullanılan triclinium'un yanında yer alırlar. M16 ve M17'de birer niş görülmektedir. M17'nin batı duvarında yuvarlak kemerli üç pencere bulunur. Konumları, aydınlatmaya önem verilmesi ve nişler sebebiyle mekânların yazışmalar, kayıt, noter gibi ofis niteliğinde işlere yönelik hizmet verdikleri düşünülebilir. (Plân 4)

Side ve Ephesos episkopeion'larında idari birimler giriş kapısının açıldığı bir peristyl çevresinde sıralanmıştır. Peristyl'in ana odası apsisli düzenlenmiş kabul salonudur.[643] (Lev. 28A) Miletos'da girişin sağlandığı peristyl doğu yönde sütunlu bir düzenlemeyle kabul salonuna açılır. Kabul salonunun doğusunda beş kapı ile geçilen triclinium ve iki yanında idari işlevli mekânlar yer alır.[644] (Lev. 28C) Apameia'da kompleksin girişinin sağlandığı peristyl güneyde kilise, batıda özel odalar ve doğuda idari birimler ile çevrelenmiştir. İdari birim olarak tanımlanan yapılar arasında apsisli

[640] *Codex Theodosianus 15.1.25.*; bk. Ceylan (2000), s. 47.
[641] *Codex Theodosianus 15.1.40.*; bk. Ceylan (2000), s. 47.
[642] Burada kastedilen yapıların bir bütün olarak yeni plan tasarımda kullanılmalarıdır. İkinci kullanım olgusu içerisinde ele alınabilecek devşirme malzeme kullanımı düşünülmemelidir.
[643] Mansel (1978), s. 284.; Ceylan (2007), s. 178.
[644] Müller-Wiener (1989), s. 675-676.

bir kabul salonu yer alır.[645] (Lev. 29A) Priene, Djemila ve Philippi'de idari yapılar girişten sonra hemen ulaşılabilen mekânlardır. (Lev. 29B-D) Ancak bu yapılarda kabul salonu olarak tanımlanabilecek ayrıcalıklı bir birim beklense de arkeolojik olarak tespit edilmemiştir.

Olympos Episkopeion'unda idari işlevli yapılar arasında değerlendirilebilecek diğer mekânlar M14 ve M15'dir. Ortak duvarlarındaki bir kapı açıklığıyla bağlantılı olan mekânlar güney yönde birer kapı ile peristyl'e, doğuda ise triclinium'a açılır. Mekânların idari nitelikleri olduğunun düşünülmesi triclinium'la olan bağlantıları sebebiyle ileri sürülebilir. Ancak bu mekânların ofis olarak hizmet verdiklerinden ziyade servis mekânları olarak kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Peristyl içinde yürütülen kazılarda günlük kullanıma yönelik seramik kap parçaları ele geçmiştir. Bu kapların peristyl'e ait olmadıkları kesindir. Olasılıkla bu seramikler triclinium'daki yemekler için M14 ve M15'te bulundurulan kaplara ait parçalardır.

Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'a ait konutlarda mutfaklar kolaylıkla ayırt edilebilir özelliklere sahip değildir. Pompei kazılarında az sayıda konutta, ocak ve tezgâhlarıyla ayırt edilebilen mutfaklar bulunmuştur. Bu sebeple Pompei sakinlerinin sıcak yemekleri yakınlardaki restoranlardan (thermapolium) temin ettiği düşünülmektedir. Bununla beraber bazı konutlarda bronz ya da seramik taşınabilir mangallar (clibanus) ele geçmesi, yemeğin avlularda yapılmış olabileceğini göstermektedir.[646] Bu sebeple M14 ve M15'in mutfaktan ziyade servis mekânı olarak tanımlanması tercih edilmiştir.

Peristyl'in öne çıkan dini karakteri, M5 ve M6'nın peristyl'den ulaşılan konumları olsa da idari işlevli olarak tanımlanmasını engeller. Vestibulum'dan uzak ve çeşme duvarının arkasında kalan bu mekânlar peristyl'de gerçekleşen törenlerde görevli din adamlarının odaları olabilir. (Plân 4)

Peristyl'den ulaşılan diğer mekân ise M4'tür. M4 kompleks içerisinde yer alan diğer mekânlardan küçük ancak tonoz örtülüdür. Mekânın boyutları sebebiyle tonoz statik bir gereklilik olarak ele alınamaz. Kompleks içerisindeki tüm koridorların üstü açık olarak bırakılmıştır. Böylece koridorlar ulaşımın sağlandığı geçişler olmanın yanı sıra mekânlar için ışık kaynağı sağlayan alanlar konumundadır. M4'ün ikinci katında

[645] Müller-Wiener (1989), s. 688.
[646] T. Putzeys (2007). Domestic space in late antiquity. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L. Lawan vd.). Boston: Brill, s. 56.

oluşan geçiş de M3'ün ışık ihtiyacını karşılar. Bu sebeple M4'ün üstü yağmura karşı korumasız kalır. Diğer tüm mekânlarda ikinci kat zeminlerinin ahşap olması, tonozun daha korunaklı yapısı sebebiyle tercih edildiğini gösterir. Bu tasarım mekânın korunması gerekli görülen malzemeler için düzenlenmiş küçük bir depo olarak tanımlanmasına olanak sağlar.

Episkopeion içerisinde depo/kiler (canea) olarak kullanıldığı düşünülen diğer iki mekân kuzeyde yer alan M13 ve tapınak cellasının sınırladığı mekândır. (Plân 4) Bu mekânlar diğerlerinden kalın duvarları ile daha korunaklı, geniş kapıları ve önlerindeki boş alanlar ile pratik kullanıma daha elverişlidir. Duvarlarında hiçbir pencere açıklığı bulunmayan mekânlar malzemelerin ışık ve güneşten korunarak daha uzun süre dayanmalarına da olanak sağlar.

Episkopeion'da yaşamlarını sürdüren din adamları/görevlilere ait odalar (clericum) batı ve kuzeybatıda gruplanır. Güney duvar hattında bugün tespit edilemeyen alandaki mekân tasarımında da benzer amaçla kullanılmış odalar olduğu tahmin edilmektedir. (Plân 4) Görevlilere ait odalar ortak özellikler gösterir. Yaklaşık aynı genişlikte, tek birimli ve sade mekânlardır. Dış cepheye açılan duvarlarda mazgal düzenlenmiş küçük pencereler, koridora bakan duvarlarında yuvarlak kemerli daha geniş pencereleri bulunur.

Görevli odaları, kilise ve triclinium'un yerleşim düzeni koinobitik manastır kuruluşlarıyla benzerlik gösterir. Koinobitik manastırlarda kilise (katholikon) merkezi konumdadır. Genellikle kilisenin batısında yemekhane (trapeza) yer alır. Manastırın kutsal sınırını belirleyen çevre duvarı hattında ise keşiş odaları sıralanmıştır. Bu mekânların yanı sıra manastırlarda depo, kiler, mutfak, sarnıç ve atölyeler gibi günlük yaşam pratiğine ait birimler de bulunur.[647]

Mekânların ikinci kat odalarının tamamının, tespit edilen ulaşım ağı sebebiyle görevli/din adamı hücresi oldukları düşünülmektedir.

M13, M19 ve tapınak dışındaki tüm mekânlar iki katlı düzenlenmiştir. Kat ayrımı duvarlara açılan hatıl delikleri arasında uzanan ahşap kirişler ile sağlanmıştır. İkinci kat odaları günümüzde izlenebilen mekânlar M1, M2 ve M3'tür. Bu mekânlarda ikinci kat

[647] Tiryaki (2007), s. 23-25.; Koinobitik manastırlar ilk olarak 323 yılında ortak yaşam ilkelerine bağlı olarak Pakhomios tarafından Mısır'da kurulmuştur. Pakhomios'un manastır sistemini temel alan Kaisareia'lı Basileus ile Anadolu ve Konstantinopolis'te koinobitik kuruluşlar yaygınlaşmıştır. Filistin ve Suriye'de ise daha münzevi ve asketik yaşamın tercih edildiği lavra tipi manastırlarla karşılaşılır. Manastırlar hakkında detaylı bilgi için bk. Tiryaki (2007), s. 12-36.

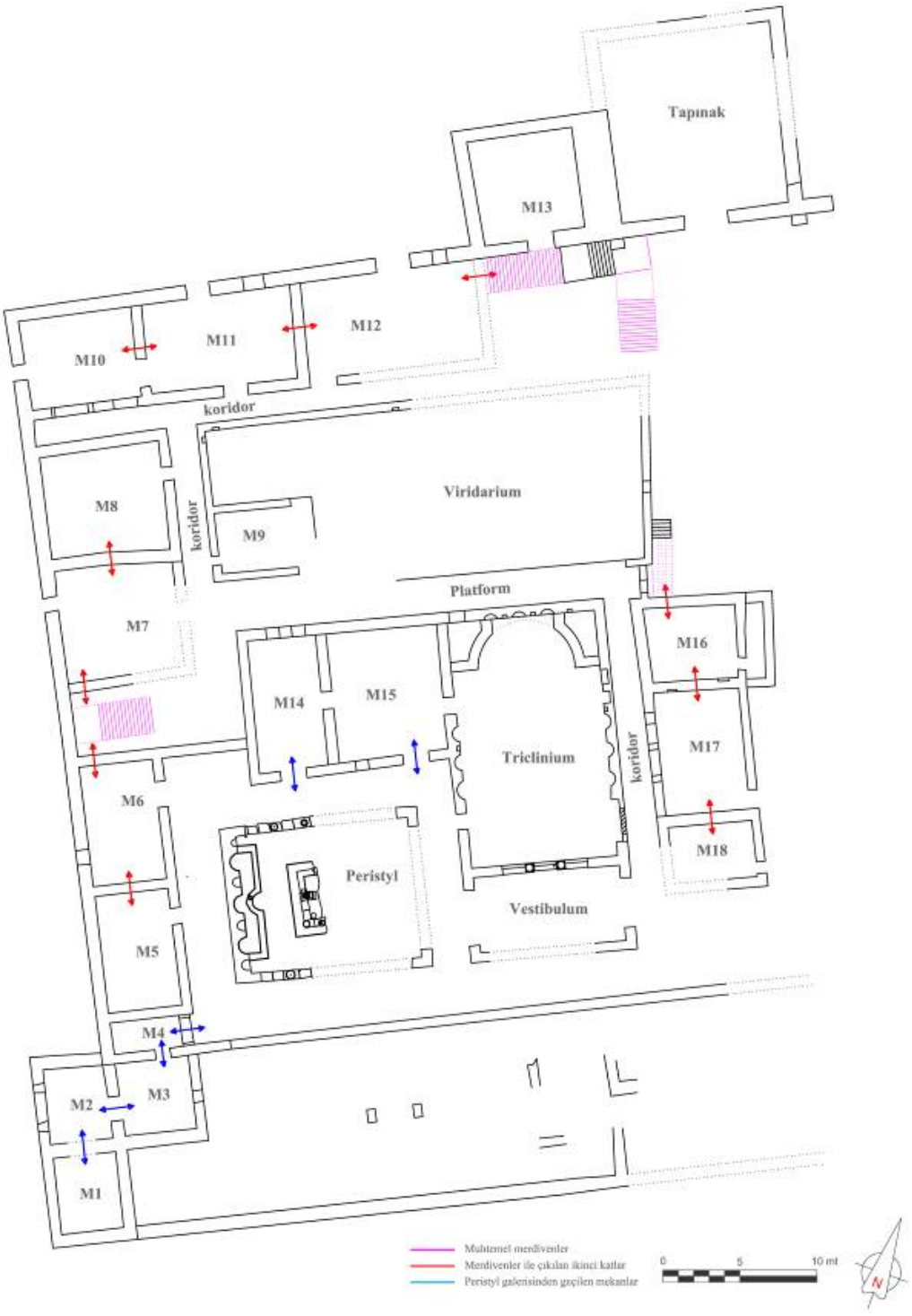
odaları ortak duvarlarındaki kapılarla birbirleriyle bağlıdır. Buraya M4 aracılığıyla peristyl'den ulaşılmaktadır. Tüm mekânların içinde merdiven düzenlemesine ait olabilecek bir iz görülmemektedir.

Mekânların ikinci kat odalarına ulaşımın dışarıdan sağlandığı anlaşılmaktadır. M16'nın kuzeyinde, güneye doğru yükselen taş bir merdiven tespit edilmiştir. Merdivenin doğu, batı ve kuzey yönde ilişkili olabileceği bir mekân düzenlemesi yoktur. Merdivenin bu konumu güney yöndeki mekânların (M16, M17, M18) ikinci kat odaları için tasarlandığını gösterir. M13'ün güneyinde de batıdan doğuya doğru yükselen taş bir merdivene ait izler mevcuttur. Bu merdivenin batı yöndeki mekânların ikinci kat odalarına (M12, M11, M10) ulaşım sağladığı anlaşılmaktadır.

Mevcut verilere göre peristyl galerisi +831 kotundadır. M5 ve M6'nın duvarlarında görülen hatıl delikleri ise +738 kotundadır. Bu kot farkı sebebiyle M5 ve M6'nın ikinci katlarına peristyl'den geçilmediği anlaşılmaktadır. Alan içinde tespit edilen diğer iki taş merdivenden hareketle, M6'nın kuzeyindeki mekânsal boşluğun merdiven sahanlığı olduğu düşünülebilir. Sahanlıktaki merdiven ile güney yönde M6 ve M5'e, kuzey yönde M7 ve M8'in ikici kat odalarına ulaşım sağlanmıştır. Bu durumda ortak duvarları kullanan mekânların ikici katları odaları arasında M1, M2 ve M3'te izlendiği gibi geçişler olması gerekir. (Şek. 146)

Küçük ve dar olan mekânlarda ikinci katlara ulaşımın dışarıdan sağlanması karşılaşılan bir uygulamadır. Likya bölgesinde Alakilise doğu yamacındaki iki konutun üst katına taş merdivenle çıkılmaktadır.[648] Silifke Karakabaklı evlerinde ikinci katlara dışarıdan çıkıldığı saptanmıştır. 7 nolu evin güney cephesinde taş merdiven yer alır.[649]

[648] B. İşler (2013). Orta Likya'da erken bizans dönemi yerleşimleri ve kırsal konut mimarisi. *Adalya, XVI*, s. 292.
[649] A. Tiryaki (2003). Silifke Karakabaklı'da erken bizans dönemi ev mimarisi. *Sanat Tarihi Yıllığı, XVI*, s. 131.

Şekil 146. Mekânların ikinci katları için olası ulaşım güzergâhları

4.3. Tarihlendirme

Episkopeion kompleksinde beş yapı evresi tespit edilmiştir. (Plân 5) Roma Dönemi tapınağının güney cella duvarı ve kompleksin güneyinde görülen krepidoma'lı stoa düzenlemesi ilk evreye aittir. (Şek. 13, 15) Tapınağın cella girişinde yer alan heykel kaidesindeki yazıtta, kaidenin üzerinde Marcus Aurelius'a ithaf edilmiş bir heykelin bulunduğu anlaşılmaktadır.[650] Buna göre ilk evre M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.

Kesmetaş kullanılarak örülmüş tapınak cellasının doğu ve batı duvarlarında tamirat yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu tamiratta moloztaş ve tuğla almaşıklığı görülür. Almaşık örgü tapınak cellasından doğu ve batı yönde devam eden duvarlarda ve güneyde stoa'yı kuzey yönde sınırlandıran duvar hattında da izlenir. (Şek. 19-20) Almaşık örgünün kullanıldığı duvarlarda moloztaşların cephelere bakan yüzleri kırılarak düzleştirilmiş, taşlar arasında bağlayıcı olarak küçük kırıklar şeklinde çakıl taşı katkılı koyu renkli harç kullanılmıştır. Kullanılan sıva iri taneler şeklinde kiremit kırığı katkılı ve kırmızı renklidir. Sıva üzerinde mala benzeri bir aletle yapılmış dikey, yatay ve diyagonal çizgiler görülmektedir. (Şek. 34, 39, 42) Episkopeion batı çevre duvarı ve kilisenin doğusundan geçerek kompleksi iki bölüme ayıran duvar da aynı özelliklere sahiptir. Aynı işçiliğe sahip bu duvarların tapınağın temenos sınırlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kilisenin köşe odaları kapılarının ve KEM1'in hatıl deliklerinin duvarlara sonradan açıldığı anlaşılmaktadır. (Şek. 51, 71) Kuzey ve batı cephelerde kesilmiş duvarlar üzerindeki harç farklıdır ve harç üzerinde kazıma haçlar yer alır. (Şek. 43) Bu durum tespit edilen ikinci evreyi oluşturan ve temenos sınırları olarak tanımlanan duvarların Bizans Dönemi yapılaşması öncesine ait olduğunu destekler. İkinci evre için kesin bir tarih önermek için veriler sınırlıdır. Almaşık teknikteki duvarlar kent içerisinde M.S. 1. yüzyıla tarihlenen Vespasianus Hamamı'nda, Liman Bazilika'sının Roma Dönemi'ne tarihlenen duvarlarında ve Güney Nekropol'deki tonozlu mezarlarda karşımıza çıkar.[651] Tonozlu mezarların M.S. 2. yüzyıl sonlarında

[650] Bean (1999), s. 155.; Serdaroğlu (2004), s. 151.
[651] Vespasianus Hamamı için bk. sayfa 43, dipnot 149, Lev. 4.; Liman Bazilikası için bk. sayfa 42, dipnot 148, Lev. 1B.; Mezarlar için bk. Lev. 20.

yapımına başlandığı ve 3. yüzyıl içerisinde devam ettiği bilinmektedir.[652] Buna göre ikinci evrenin 3.-4. yüzyıla yerleştiği söylenebilir.

Üçüncü evrede tüm alan, Bizans Dönemi yapılaşmasında episkopeion olarak düzenlenmiştir. Roma Dönemi temenos'u içerisine kilise, vaftizhane, triclinium, peristyl, idari birimler ve görevli odaları inşa edilmiştir. Temenos'un doğusuna piskopos ikametgâhı eklenmiş ve güneydeki stoa episkopeion'a dâhil edilmiştir. Temenos'un kuzey ve batı duvarları da kullanılarak tüm kompleks bir çevre duvarı içine alınmıştır. Üçüncü evre duvarlarında moloztaş kullanılmıştır. Bu duvarlarda taş yüzeyleri kırılmamış, bağlayıcı olarak kireç katkılı beyaz harç uygulanmıştır. Derz hatlarında kalın tutulan harç üzerinde mala benzeri bir alet ile yapılmış dalgalı çizgiler mevcuttur. Duvarlar kireç katkılı beyaz renkli sıva ile kaplanmıştır. (Şek. 58, 74)

Triclinium apsisinin yapıya sonradan eklendiği görülmektedir. Dördüncü evre olarak tanımlanan apsis duvarı malzeme-teknik açıdan üçüncü evreden farklılık göstermez. (Şek. 82) Bu sebeple apsisin, episkopeion'un inşasından kısa bir süre sonra yapıya eklendiği düşünülmektedir. Ancak bu sürenin belirlenmesine olanak sağlayacak herhangi bir veri tespit edilememiştir.

Kompleksin mimarisine değiştiren son yapı değirmen ve değirmene bağlı su kanalıdır. (Şek. 28-29) Olympos kentinde görülen tek Türk Dönemi yapısı olan değirmeninin 1850'li yıllarda Kıbrıslı Hacı Hasan isimli bir kişi tarafından yapıldığı bilinmektedir.[653] Episkopeion'un doğu kanadı boyunca ilerleyen su kanalı piskopos ikametgâhının içinden geçerek bu alandaki duvarların tahrip olmasına sebep olmuştur.

Episkopeion'da yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında bulunan Bizans Dönemi cam, seramik ve maden eserler ile mimari ve liturjik taş elemanların tamamı benzer örneklere dayanılarak Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir.

Ele geçirilen cam parçalar çoğunlukla mavi-yeşil ve sarı-yeşil tonlarda renklere sahiptir. Anadolu ve Akdeniz çevresinde Geç Roma ve Erken Bizans dönemleri arasına tarihlenen tabakalardan gelen buluntularda bu tonlar yaygındır.[654] Cam buluntular arasında karşılaştırmalı değerlendirme için kullanılabilecek en sağlam örnek kadeh ya da kadeh biçimli kandil kaidesidir. (Şek. 137) Paralel özellikler gösteren örnekler Olympos kenti içerisinde Mozaikli Yapı ve Giriş Kompleksi çalışmalarında da tespit

[652] Uğurlu (2006), s. 143-144.
[653] Atvur (1999), s. 15.; Parman ve Olcay Uçkan (2006), s. 588.
[654] Olcay Uçkan (2011b), s. 173.

edilmiştir. Bulunan parçalar 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlenir.[655] Benzer kaideler Anadolu içerisinde Sardes'te (Sart) 5.-6. yüzyıl, Anemurium'da (Anamur) 5.-7. yüzyıl, Amorium'da (Emirdağ-Hisarköy) 8-9. yüzyıllar arasında değerlendirilir.[656] Alahan ve Sardes'ten ele geçen buluntular için Erken Bizans Dönemi değerlendirmesi yapılmıştır.[657] Anadolu dışı örneklerde Kartaca'da (Tunus) 5.-7. yüzyıl, Gerasa'da 6.-7. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir.[658] Likya Bölgesi içerisinde form olarak paralellik gösteren örnekler Myra Aziz Nikolaos Kilise'si kazılarında ele geçmiştir.[659] Ksanthos'ta bulunan parçaların 6.-7. yüzyıllar içerisinde bu kentte üretildiği düşünülmektedir.[660]

Seramik buluntular arasında en yoğun grubu servis kapları oluşturur. (Şek. 138A) Episkopeion buluntuları arasında 'Late Roman C Ware' olarak adlandırılan Foça üretimi servis kaplarından Form 1A, Form 1C ve Form 3 ele geçmiştir. 'Late Roman D Ware' olarak adlandırılan Kıbrıs üretimi servis kaplarından Form 1 ve Form 9'un varyantları mevcuttur. Bunlar Erken Bizans Dönemi beğenisini yansıtan ve 5.-6. yüzyıllarda Doğru Akdeniz'de yoğun olarak ticareti yapılan Kırmızı Astarlı Seramiklerdir.[661]

Mutfak kapları arasında Anemurium kazılarında 'White Kitchen Ware'[662] (Beyaz Hamurlu Mutfak Kapları) olarak tanımlanan örnekler ile paralellik gösteren parçalar mevcuttur. (Şek. 138B) Anadolu'nun güney kıyılarında yapılan kazılardan Perge[663] ve Rhodiapolis'te[664] de benzer tipte seramik buluntular ele geçmiştir. Aynı üretim grubuna ait olduğu anlaşılan seramiklerin çok sayıda tüme yakın örneği Olympos kentinde Mozaikli Yapı ve Giriş Kompleksi'nde bulunmuştur.[665] Buluntular 5.-6. yüzyıla tarihlenmektedir.

---

[655] Olcay Uçkan vd. (2006a), s. 140-141.; Olcay Uçkan (2011b), s. 175.
[656] B.Y. Olcay (1997). *Antalya'nın demre (Kale) ilçesindeki aziz nikolaos kilisesi kazısı 1989-1995 yılları cam buluntuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 478-479, Res. 25.
[657] Ü. Özgümüş (2000). *Anadolu camcılığı*. İstanbul: Pera Yayıncılık, s. 52, 64.
[658] Olcay (1997), s. 478-479, Res. 25.
[659] Olcay (1997) s. 241-248; Kat. No: 89, 91, 96, 99.; B.Y. Olcay ve M. Acara (1998). Bizans döneminde kullanılan aydınlatma elemanları ve Demre aziz nikolaos kilisesinde bulunan kandiller. *Adalya, II*, s. 264.
[660] D. Foy (2007). Une production de verre a xanthos au debut de l'epoque byzantine. *AnatoliaA, XV,* s. 244, Fig. 17/11, 12, 23.
[661] Hayes (1972), s. 323-386.
[662] Williams (1989), s. 71-72, lev. 28-39.
[663] N. Fırat (1999). *Perge konut alanı keramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 139, kat. no. 217.
[664] S. Fırıncı (2010). *Rhodiapolis seramikleri Roma dönemi pişirme kapları 2006-2009 buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, s. 90, 92, kat. no. 110, 116.
[665] Olcay Uçkan vd. (2011), s. 87-88.

Episkopeion çalışmalarında tespit edilen örnekler arasında 'Late Roman Amphora 1'[666] olarak anılan Erken Bizans Dönemi amphora'ları sayısal olarak yoğundur. (Şek. 139) Bu amphora'lar, 5.-7. yüzyıllarda yağ veya şarap ticaretinde kullanılmıştır. Birden fazla üretim merkezinin olduğu bilinir. Kilikya'da Elaiussa Sebaste (Mersin-Ayaş) ve Seleukeia Pieria (Antakya-Çevlik) arasında özellikle Yumurtalık Körfezi çevresi ile Kıbrıs'ta Zygi-Petrini ve Paphos'ta atölyeler bulunmuştur. Ayrıca Mısır'da ve Tunus'ta LRA 1'lerin taklitleri üretilmiştir.[667] Olympos'taki LRA 1 grubuna ait parçaların farklı hamur gruplarına ve form özelliklerine sahip olması, birden fazla atölyede üretilen kapların kente ulaştığını gösterir.

Peristyl'deki çalışmalarda üç unguentarium bulunmuştur. (Şek. 140a-b) Benzer unguentarium'lar Olympos'ta Giriş Kompleksi ve Mozaikli Yapı'da da yoğun olarak ele geçmiştir.[668] Unguentarium'lar kapsamlı olarak Atina ve İstanbul-Saraçhane kazısı örnekleriyle tanınmıştır ve 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.[669] Aynı tip unguentarium'lar İstanbul'da Kalenderhane kazılarında da tespit edilmiş ve 7. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[670] Bir başka önemli buluntu yeri ise hac merkezi konumunda olan Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'dir. Buradaki örnekler 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilir. Demre buluntularıyla paralel örnekler Anadolu'da Efes, Iasos, Ksanthos, Sagalassos, Perge, Alahan, Tarsus'da; Anadolu dışında ise Syracusa, Kartaca, Sabratha, Tolmetia, Tocra, İskenderiye, Dibon, Bethany, Kythera, Argos ve Atina'da da tespit edilmiştir.[671] Limyra'da ele geçen örneklerin Demre'de üretilmiş olabileceği öne sürülmüş ve 5.-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.[672] Likya Bölgesi içerisinde, hatalı üretim ürünlerin bulunması sebebiyle üretim yapmış olduğu düşünülen başka bir merkez ise Kibyra'dır. Kibyra unguentarium'ları 5.-6. yüzyıllara tarihlenmiştir.[673] Anadolu'da yine bir hac merkezi olan ve bu kapların yoğun olarak bulunduğu bir merkez de Laodikeia'dır. Bu

[666] Peacock ve Williams (2001), s. 186-187.
[667] A. K. Şenol (2009). *AETAM (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi)'da bulunan ticarî amphoralar ve Akdeniz'de ticaretin izleri.* Mersin: Taşeli Matbaacılı, s. 145-148.
[668] Olcay Uçkan vd. (2011), s. 87-88, Res. 8j-l
[669] Hayes (1971), s. 243-248; J. W. Hayes (1992). *Excavations at Saraçhane in İstanbul 2: The Pottery*. Princeton: Princeton University Press, s. 8-9.
[670] C. L. Striker ve D. Kuban (1975). Work at Kalenderhane Camii in İstanbul: Fifth Preliminary Report (1970-74). *DOP, 29*, s. 315.
[671] A. Ç. Türker (2009). *Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri*. İstanbul: AKMED, s. 115-123.
[672] A. Pülz ve P. Ruggendorfer (1995). Forschungen zum Strassennetz in der byzantinischen Oststadt von Limyra (Lykien), *MitChrA, I*, s. 66-70.
[673] Ş. Özüdoğru ve E. Dündar (2007). Kibyra Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi mühürlü unguentariumları. *Olba, XV*, s. 156.

örneklerin incelendiği çalışmada unguentarium'lar 4. yüzyılın 2. yarısı - 5. yüzyıl başına tarihlendirilerek, yukarıda sayılan buluntu merkezleri dışında Hierapolis, Tripolis, Attaleia, Antiokheia da eklenir.[674] Yapılan yeni araştırmalarla aynı tip unguentarium'ların sadece Doğu Akdeniz'de yaygın olmadığı; Güney Avrupa, Kırım ve Kuzey Afrika'daki yerleşimlerde de yoğun olarak bulunduğu tespit edilmiştir.[675] Mühürlü örneklerin 6. yüzyıla tarihlenmesi gerektiğini, 7. yüzyılda artık mühür kullanılmadığı ifade edilir.[676]

Episkopeion içerisinde yapılan çalışmalarda ele geçirilen pişmiş toprak kandiller (Şek. 140c), Olympos kentinde Mozaikli Yapı ve Giriş Kompleksi'nde yoğun olarak bulunan örneklerle benzer özellikler göstermektedir.[677] Bu kandiller ilk olarak D. Bailey tarafından değerlendirilmiştir. Hazırlanan katalogda bu kandil örnekleri, M.S. 5.-6. yüzyıl örnekleri arasında sayılmıştır.[678] Aynı tip kandiller Likya'da Ksanthos[679], Patara[680], Arykanda[681], Myra[682], Limyra[683] ve Dereağzı'nda[684]; Kıbrıs'ta ise Kourion'da[685] bulunmuştur. Tüm örnekler Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilir.

Triclinium girişinde bulunan tintinnabulum (Şek. 141) ile konik yapısı ile benzerlik kurulabilecek bir örnek Sardes kazılarında E14 nolu dükkânda ele geçmiştir.[686] Anemurium kazılarında ele geçen örnekler buluntu yerleri göz önüne alınarak tintinnabulum olarak tanımlanmıştır.[687] Her iki kentte de eserler 5.-6. yüzyıl

---

[674] C. Şimşek ve B. Duman (2007). Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları, *Adalya, X*, s. 285-307.
[675] D. Pieri (2005). *Le Commerce du vin Oriental, À l'Époque Byzantine (IVe-VII s.ap.J.-C.). Le témoignage des amphores en Gaule*. Beyrouth: Institut Français du Proche-Orient, s. 141.
[676] Hayes (1971), s. 245.
[677] Mozaikli Yapı buluntuları için bk. Öztaşkın ve Öztaşkın (2012), s. 335, Res. 9a.
[678] D. Bailey (1988). *A catalogue of the lamps in the British Museum, III: Roman provincial lamps*. London: British Museum Publications, s. 418, Lev. 125.
[679] Courtils (2001), s. 235.
[680] B. Varkıvanç (2001-2002). Patara'da Bir Seramik İşliği. *Adalya, V*, s. 143.
[681] Ö. Vapur (1997). *Arykanda kandilleri*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, s. 54-55.
[682] Y. Ötüken (2008). 2007 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım-Belgeleme Çalışmaları, *30. KST (*4) (Ed: A. N. Yoy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 165, Res. 3.
[683] M. Grünewald (1984). Lampen. *Das Keonotaph Für Gaius Caesar in Limyra: Architektur und Bauornamentik. İstForsch 35* (Ed: J. Ganzert). Tübingen: Ernst Wasmuth, s. 61.
[684] J. Morgenstein (1993). *The fort at dereağzı and other material remains in its vicinity: from late antiquity to the middle ages*. *İstForsch 40.* Tübingen: Ernst Wasmth, s. 137.
[685] J. W. Hayes (2007). Clay Lamps. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 481, Fig. 15.1/39.
[686] Crawford (1990), s. 88, Fig. 469-470.
[687] J. Russell (1995). The archaelogical context of magic in the early byzantine period. *Byzantine Magic* (Ed: H. Maquire). Washington: Dumbarton Oaks, s. 42-43, Fig. 11.

içerisinde değerlendirilir. Elaiussa Sebaste çalışmalarında ise 5.-7. yüzyıl kontekstlerinden ele geçen örnekler mevcuttur.[688] Kourion'da ele geçen iki örnek 5.-6. yüzyıla tarihlendirilir.[689]

Vaftizhane çalışmalarında ele geçirilen ion-impost tipteki başlıkların tümü Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilir. (Şek. 125) Başlıklarla profil ve bezeme açısından benzerlik kurulabilecek örnekler Kourion Piskoposluk Kilisesi[690], Selçikler B Kilisesi[691], Beyazıd A Bazilikası[692], Eskişehir Seyitgazi Müzesi[693], Ephesos Artemis Tapınağı[694], Miletos[695], Ayasofya Müzesi[696], Saraçhane[697] ve Kalenderhane'de[698] tespit edilmiştir. Bu örneklerin tamamı için 6. yüzyıla ait oldukları önerilir. Likya Bölgesi'nde benzerlik kurulabilecek ion-impost başlıklar 6. yüzyıla tarihlendirilen Karazorza[699] ve Gemiler Ada IV Nolu[700] kilisede tespit edilmiştir. (Lev. 33A)

Kilisede nef ayrımı ve templon düzenlemesinde boyutları dışında aynı özelliklere sahip korinth başlıklar kullanılmıştır. (Şek. 126) R. Kautzsch bu başlıkları, üst sıra akanthus yapraklarının köşelere doğru yayılım sınırını belirleyen kavisli profilin şekline göre "*lir biçimli yaprakları olan*" başlıklar olarak tanımlar.[701] Thomas Zollt ise "*büyük dişli akanthus yapraklı*" başlıkların alt tiplerinden "*tek çelenkli, yüksek köşe yapraklı ve*

---

[688] A. F. Ferrazzoli (2012). Byzantine small finds from elauisse sebaste. *Byzas 15 Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts* (Ed: B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci). İstanbul: Ege Yayınları, s. 292, Pl. 2-21, 22.

[689] A. Dunn (2007). Small finds. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 532, Fig. 17.1.36-37.

[690] G. House ve A. H. M. Megaw (2007). Architectural sculpture and revetment. *Kourion excavations in the episcopal precinct (*Ed: A.H.S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, s. 191; Kat. No: C36; Pl.5/3.m-n.

[691] F. Gür (2006). *Uşak Yakınındaki Frigya Sebastesi(Selçikler).* Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, s. 65, Kat. No. B21; s. 70, Kat. No: U34.

[692] Mathews (1971), s. 69-70, Fig. 55.

[693] E. Parman (2002b). Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 192, Kat. No. S19, Lev. 123-Foto 164.

[694] E. Russo (2001). Sculture paleocristiane e Byzantine dell'artemission di Efeso. *der kosmos der Artemis von Ephesos* (Ed: U. Muss). Vien: Österreichisches Archäelogisches Institut, s. 266, Fig. 3-4.

[695] P. Niewöhner (2007a). Byzantinische Steinmetzarbeiten aus dem Umland von Milet. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ, I,* s. 11, Abb. 10.

[696] T. Zollt (1994). *Kapitellplastik Konstantinopolis vom 4. Bis 6. Jahrhundert n.Chr. mit einem beitrag zur unterzuchung des ionischen kämpferkapitells*. *Asia Minor Studien 14*. Bonn: Rudolf Habert, s. 33, Kat. No. 56, Taf. 15

[697] Zollt (1994), s. 30, Kat. No. 48, Taf. 14.

[698] Zollt (1994), s. 36, Kat. No. 65, Taf. 17.

[699] Foss (1994), Fig. 18.

[700] Masuda (1995c), Fig. 56.

[701] R. Kautsch (1936). *Kapitellstudien Beiträge zu einer geschichte des spätantiken kapitells im osten vom vierten bis ins siebente jahrhundert*. Studien Zur Spätantiken Kunstgeschiste 9, Berlin: Walter de Gruyter, s. 59-60.

dış volütlü" başlıklar arasında değerlendirir.[702] Konstantinopolis hipodrom buluntuları arasındaki bir örnek Olympos Piskoposluk Kilisesi başlıkları ile yakın benzerlik gösterir.[703] İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde[704], Saraçhane'de[705], Didyma kentinde[706], Miletos'ta[707] ve İznik Arkeoloji Müzesi bahçesinde[708] benzer özelliklere sahip başlıklar bulunur. Başka bir örnek Saraçhane kazılarında ele geçmiştir.[709] Tüm başlıklar 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir. Likya Bölgesi'nde benzer başlıklar Erken Bizans Dönemi'nde değerlendirilen Dolichiste Tersane koyundaki kilisede görülmektedir.[710] (Lev. 33B)

Peristylium'dan bir kompozith başlık bulunmuştur. (Şek. 136A) Roma Dönemi özellikleri gösteren başlık olasılıkla devşirme olarak kullanılmıştır. Kalathos üst bölümünün bezemesiz bırakılması, ikinci sıra akanthus yapraklarının alt sıranın orta seviyesinden başlaması ve volütler arasındaki ion-kymation'da köşe palmetlerinin yumurtaların üzerine doğru uzaması 2.-3. yüzyıl başlıklarında görülen özellikleridir. Ancak oldukça iri yapılmış volütlere göre basık bir kalathos'a sahip olması, iri akanthus yapraklarının kapalı gözler oluşturacak şekilde birbirlerine bağlanması başlığın 4. yüzyıla ait olduğunu gösterir.[711]

Episkopeion'da tespit edilen kaideler attika tipi varyasyonlarıdır. Anadolu'da Roma Dönemi mimarlığında en sık kullanılan form olan attika tipi kaideler, Erken Bizans Dönemi'nde de farklı çeşitlemeleriyle beraber üretilmeye devam edilmiştir. Kaideler profil hatlarını şekillendiren torus ve trokhilos biçimlerine göre alt gruplara ayrılır.

---

[702] Zollt (1994), s. 176.
[703] Kautsch (1936), s. 60, Taf. 14-No 195.
[704] Zollt (1994), s. 176, Taf. 41-Kat. No. 489.; Zollt (1994), s. 181, Taf. 42-Kat. No. 506.
[705] Zollt (1994), s. 176, Taf. 41-Kat. No. 490.
[706] U. Peschlow (1975b). Byzantinische Plastik in Didyma. *İstMitt, 25*, s. 213,214, Kat. No. 1 ve 3, Taf. 38.
[707] O. Feld (1975b). Christliche Denkmaler aus Milet und Seiner Umgebung. *İstMitt, 25*, s. 198, Taf. 33b.
[708] C. Barsanti (2004). İznik/Nikaia arkeoloji müzesi kataloğunun peşinde. *Tarih Boyunca İznik* (Ed: I. Akbaygil vd.). İstanbul: İş Bankası, s. 273, Res. 24.
[709] R. M. Harrison (1986). *Excavations at Saraçhane in Istanbul Volume 1 The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones, and Molluscs*. New Jersey: Princeton University, s. 129, Kat. No. M7833, Res. 136.
[710] Foss (1994), Fig. 37.; Kilisenin mimarisi için ayrıca bk. Peschlow (2001), s. 197-208.
[711] Başlığın benzeri tespit edilememiştir. 3.-4. yüzyıl kompozit başlıklarının genel özellikleri için bk. C. Başaran (1999). *Anadolu kompozit başlıkları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 31-44.

Peristylium'da tespit edilen iki kaidenin (Şek. 135B-C) benzerleri 'Tip A' olarak tanımlanır.[712] Bu grupta plinthos üzerinde; yaklaşık aynı yüksekliğe sahip torus, trokhilos ve ikinci torus yer alır. Konstantinopolis, Anadolu ve Yunanistan'da[713] örnekleri saptanan kaidelerin, profiline göre Likya bölgesindeki benzerleri Rhodiapolis Piskoposluk[714] (Lev. 33C), Ksanthos Akropol[715], Myra Aziz Nikolaos[716] ve Andriake A[717] kiliselerinde tespit edilmiştir. Andriake B Kilisesi atrium'unda da aynı profile sahip kaideler görülür. Ayrıca Kourion Piskoposluk Kilisesi'nde[718], Alanya Müzesi'nde[719] ve Miletos'ta[720] bulunan kaideler yakın çevreden verilebilecek örneklerdir. Tip A'nın farklı profillere sahip varyantları Kumluca'da görülmektedir. Bu parçalar olasılıkla Korydalla kentine aittir.[721] Tip A içerisinde değerlendirilen attika sütun kaidelerinin tamamının 5.-6. yüzyıllara ait oldukları düşünülmektedir.

Attika Tip B olarak tanımlanan kaidelerde plinthos üzerinde tek torus ve boyun yer alır. Torus dik bir profilin ardından hafif dış bükey olarak koni biçiminde boyna doğru daralır.[722] Attika Tip B sütun kaideleri için "basit formlu" tanımlaması da kullanılmaktadır.[723] Olympos Episkopeion'unda Tip B grubu ile benzer profillere sahip kaideler kilise ve vaftizhanede bulunmuştur. (Şek. 127A-C) Kaidelerin profiline göre benzer örneği Likya Bölgesi'nde Belceğiz Deniz Kamp Kilisesi'nde tespit edilmiştir.[724] (Lev. 33D) Ayrıca Gemiler Ada IV nolu kilise içerisinde benzer profilli kaideler görülmektedir. Konstantinopolis'te Studios Manastırı ve Khalkoprateia kiliselerinde[725], Bursa ve çevresinde[726], Aizanoi'de[727], Ankara Anadolu Medeniyetleri[728] ve Çorum

[712] Ötüken (1996), s. 161-162.
[713] Keskin (2010), s. 232, dipnot 11 ve 12.
[714] Akyürek ve A. Tiryaki (2010), s. 400, Res. 3.
[715] Canbilen vd. (1996), s. 206, Fig 7 ve 210, Fig. 13.
[716] Alparslan (1996), s. 273.
[717] Tekinalp (2000), Lev. 26A.
[718] House ve Megaw (2007), s. 179-233, Pl. 5-1e, f, k.
[719] S. Alparslan (2005a). Alanya Müzesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri. *22. AST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 75, Res. 6.
[720] Niewöhner (2007a), s. 9, Abb. 1-2.
[721] S. Doğan (2006). Likya'da Bizans taş yapıtları. *III. uluslararası Likya sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, s. 212-213, Res. 5-6.
[722] Ötüken (1996), s. 161-162.
[723] S. Alparslan (2001b). Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı*, Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü, s. 274.
[724] Malkoç ve Tsuji (2005), s. 20, Fig. 3.
[725] Mathews (1971), Res. 3, 21.
[726] Ötüken (1996), s. 158, Abb. 35.; s. 156, Taf. 26-1.; s. 156, Taf. 26-4.
[727] P. Niewöhner (2007b). *Aizanoi, Dokimion und Anatolien stadt und land, siedlungs und steinmetzwesen vom spateren 4. bis 6. jahrhundert n. Chr.* Wiesbaden: Reichert Verlag, s. 202-203, Kat. No. 15-16-17., Taf. 2.

Arkeoloji[729] müzelerinde benzer örnekler tespit edilmiştir. Kaidelerin tamamı 5.-6. yüzyıl içerisinde değerlendirilir.

'Attika Tip B' ya da 'Basit Formlu' sütun kaidelerinin kaba yonusu yapılmış ancak tamamlanmamış oldukları düşünülmektedir.[730] Prokonnesos (Marmara Adası) mermer ocaklarındaki buluntular arasında aynı profile sahip kaidelerle karşılaşılmış ve bu parçalar attika tipi sütun kaidelerinin yapım aşamaları içerisinde gösterilmiştir.[731] Marzememi (Siracusa-Sicilya) açıklarında Prokennesos mermerinden ürünleri taşıyan bir gemiye ait batıkta da aynı profile sahip bir sütun kaidesi bulunmuştur.[732] Prokonnesos üretimi kaideler tamamen işli olarak ya da yarı mamül olarak ithal ediliyordu. Bu sebeple sütun kaidelerinde Prokonnesos mermerinden örneklerin yarı mamül olarak değerlendirilmesi olanaklıdır. Ancak yerel malzeme ile yapılan kaidelerin tamamlanmamış oldukları kesin olarak söylenemez.

Attika C Tipi kaideler triclinium girişinde in-situ konumlarında tespit edilmiştir. C Tipi kaideler plinthos üzerinde çeyrek küre fomlu tek torus ve boyundan oluşur.[733] Bu kaideler literatürde az tanınan örneklerdir. Bursa Kayapa ve İmralı köylerindeki iki kaide benzer profillere sahiptir.[734] Eskişehir Başara köyünde tespit edilen üç kaide Tip C özellikleri gösterir. Kilisenin ilk evresine ait oldukları anlaşılan kaideler 5. yüzyıla tarihlendirilir.[735] Labraunda Doğu Kilisesi'ne ait örneğin 5. yüzyıl konteksine ait olduğu tespit edilmiştir.[736] (Lev. 33E) İasos Akropol Kilisesi içerisinde benzer bir kaide görülmektedir. Likya Bölgesi'nde Melanippe B, Melanippe Sahil Kilisesi'nde[737] ve Myra Aziz Nikolaos Kilisesi templon düzenlemesinde görülen kaideler benzer profillere sahiptir.[738] Olympos kentinde S5-IX sektöründe yer alan kilisenin nef ayrımında ölçü ve

---

[728] Alparslan (2001b), s. 273, Res. 13.
[729] Keskin (2010), s. 230, Kat. No. 8, 11., Res. 8, 11.
[730] Niewöhner (2007b), s. 171.; Bu sebeple kaideler araştırmacı tarafından "*Bossen Basen*" olarak tanımlanır.
[731] N. Asgari (1991). Prokonnesos 1990 çalışmaları, *IX. AST*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 317-318, Res. 22.
[732] E. F. C. Berlinghieri ve A. Paribeni (2011). Byzantine merchant ships and marble trade new data from central mediterranean. *Skyllis, 11*, s. 68-69, Fig. 6.
[733] Ötüken (1996), s. 161-162.
[734] Ötüken (1996), s. 153-154, Abb. 33, Taf. 24-6, Taf. 25-3.
[735] O. Alp ve G. Işık (2011). Başara 'Güney Kilise' kazılarından ele geçen mimari ve liturjik elemanlar. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ, 5*, s. 49, 54. Kat. No. 6, 7, 8. Çiz. 8, 9, 10. Res. 5, 6.
[736] Blid (2012), s. 133, Fig. 99, Env. No. WEC10-M17
[737] Karakus (2001), s. 47, Kat. No. 10, Lev. 20.
[738] Templona ait sütunların ve kaidelerin Bizans sonrası döneme ait düzenlemeler oldukları düşünülmektedir. Alparslan (1996), s. 271-272, 277.

profilleri ile benzer kaideler kullanılmıştır. Kaidelerin tamamı 5.-6. yüzyıllar içerisinde değerlendirilir.

Vaftizhane vestibulum'unda bulunan kaideler plinthos üzerinde hafif dışa taşkın profil biçimindeki torus ile geçilen yüksek boyunlara sahiptir. (Şek. 127D-E) Kaideler bu özellikleriyle sütun üst gövdeleriyle birlikte işlenmiş Dor sütun başlıklarına benzemektedir.[739] Kaidelerin Çorum Arkeoloji Müzesi'ndeki bir benzeri tek toruslu oluşuyla paralellik kurularak Attika Tip C içerisinde ele alınmıştır.[740] Miletos'ta benzer profile sahip kaide ise '*bossen form*' olarak tanımlanmıştır.[741] (Lev. 33F) Her iki örnek de Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilmiştir.

Peristyl içerisinde tespit edilen çifte sütun başlıkları lotus biçimlidir. (Şek. 136B) İşlev ve form olarak benzer özelliklere sahip örnekler Kilikya Bölgesi'nde Karakabaklı'daki 7 nolu konutta tespit edilmiştir. Karakabaklı'daki konutların tamamı Geç Antik Çağ içerisinde değerlendirilir.[742] Likya Bölgesi'nde ise lotus biçimli parçalar sütun ve paye başlıklarında karşımıza çıkar. Paye başlığı olarak tanımlanmış benzer bir örnek İdebessos A Kilisesi'nde tespit edilmiştir.[743] Arykanda Büyük Bazilika içerisinde templon çevresinde kazılarda lotus biçimli sütun başlıkları bulunmuştur. (Lev. 33G) Burada ele geçen bir sütun başlığı form ve bezemeleriyle Olympos örneklerine yaklaşmaktadır.[744] Benzerlik gösteren sütun başlıkları Arykanda kentinde 4. yüzyıl sonuna tarihlenir. Piskopos konutunun batı mekânlarından bulunan altı başlığın 435 yangınından önceki evreye ait oldukları düşünülür.[745] Likya Bölgesi'nde Melanippe Sahil Kilisesi nartheks'inde[746] ve Kumluca Büyük Avşar Tepe'de[747] bulunan lotus biçimli iki sütun başlığı daha bilinmektedir. Myra Aziz Nikolaos Kilisesi'nde duvar

[739] Benzer profile sahip iki dor başlık örneği için bk. O. Alp (2006). *Pisidia bölgesi Roma dönemi mimari plastiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, s. 228, Kat. No. 11 ve 13, Lev. 13b, d.
[740] Keskin (2010), s. 233, Kat. No. 14, Res. 14.
[741] Niewöhner (2007a), s. 10, Abb. 5.
[742] Tiryaki (2003), s. 131, Res. 18, 24.; G. Varinlioğlu (2007). Living in a marjinal environment: Rural habitat and landscape in southeasthern İsauria. *DOP, 61*, s. 301, Fig. 5.
[743] Karakus (2001), s. 29, Lev. 7c ve 48c.
[744] Tekinalp (2006), s. 794, Res. 12.
[745] Tekinalp (2006), s. 794-795.; Doğan (2006), s. 213.; Arykanda Piskopos konutundaki kazı çalışmaları için bk. C. Bayburtluoğlu (2005). Arykanda kazısı raporu 2004. *Anmed, 3*, s. 89.
[746] Karakus (2001), s. 56, Lev. 32 ve 71f.
[747] Doğan (2006), s. 213, Res. 9.; Başlık olasılıkla Korydalla kentine aittir.

örgüsünde devşirme olarak kullanılmış stilize lotus bezemeli bir bloğun ise Konstantinus öncesi döneme ait olduğu ifade edilir.[748]

Episkopeion'un statik işlevli taş elemanlarında Erken Bizans Dönemi beğenisini yansıtan özellikler liturjik donanıma ait parçalarda da takip edilir. Ambon yan korkuluğuna ait köşe parçası derin yivlerle birbirinden ayrılan keskin profil hatlarına sahip iç içe üçgenlerle bezenmiştir. (Şek. 134A) Benzer profillere sahip ve tümü 6. yüzyıla tarihlenen ambonlar Beyazıd A Bazilikası[749], Selçikler B Kilisesi[750], Kütahya İlicikören[751] ve Eskişehir Müzesi'nde[752] örneklenir.

Kathedra ajur tekniğinde işlenmiş sivri dişli akanthus yapraklarıyla bezenmiştir. Yapraklar üzerinde matkapla açılmış delikler görülür. (Şek. 134B) Aynı uygulama silme parçalarında da karşımıza çıkar. (Şek. 130A) Akanthus yapraklarınının bu şekilde ajur tekniğinde ya da yüksek kabartma biçiminde işlenmiş ve matkap delikleriyle bezendiği örnekler 'Theodosian Tipi' olarak bilinir ve II. Theodosius dönemiyle (408-450) eşleştirilir. Özellikle sütun başlıklarında en güzel örnekleriyle karşılaşılır. Sütun başlıklarının en erken tarihli örneği Delphi Apollon Tapınağı'nda karşımıza çıkar. Son olarak ise 550 civarında Porec Piskoposluk kilisesi'nde kullanılmıştır. Konstantinopolis Studios Manastır Kilisesi ve Korinth Lechaion Bazilikası'ndaki başlıklar 5. yüzyıl ortasına tarihlenmektedir.[753] Myra Aziz Nikolaos Kilisesi başlıkları yeni araştırmalar ile 5. yüzyıla tarihlenen ilk yapım evresiyle ilişkilendirilir.[754]

Likya Bölgesi'nde sütun başlıklarının yanı sıra mimari dekorasyona ait diğer öğelerde de aynı teknikte bezendiği örnekler bulunur. Asarcık Doğu Kilisesi'nde sütun başlığı, paye başlığı, lento, söve, kiborion kemeri ve levha üstlerinde[755]; Sion Manastırı kilisesinde sütun başlığı, paye başlığı, lento, söve, konsol, silme ve levha üstlerinde[756]

---

[748] O. Feld (1975c). Die innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra. *Myra eine Lykishe metropole in antiker und byzantinisher zeit* (Ed: J. Borchhardt). Berlin: Gebr.Mann, s. 364, No. 15, Taf. 116d.
[749] C. Barsanti ve A. Guiglia (2010). *The sculptures of the Ayasofya Müzesi in İstanbul a short guide*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 69-70, Fig. 64.
[750] N. Fıratlı (1970). Uşak-Selçikler Kazısı ve çevre araştırmaları 1966-1970. *TürkAD, XIX* (2), s. 118-119, Res. 6.
[751] Niewöhner (2007b), s. 253, Taf. 31, No. 307.
[752] Parman (2002b), s. 139-140, Kat. No. E12, Lev. 33-Fot. 76.
[753] Ç. Temple (2010). Demre aziz Nikolaos kilisesi'nde bulunan ajur tekniğinde "Theodosian" tipinde sütun başlıkları. *Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan* (Ed: S. Doğan ve M. Kadiroğlu). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, s. 357-358.
[754] Temple (2010), s. 358.
[755] Grossmann ve Severin (2003), s. 91-103, Taf. 27-30.; İşler (2009), s. 126-160.
[756] Grossmann ve Severin (2003), s. 59-90, Taf. 15-26.; İşler (2009), s. 161-202.

(Lev. 33H-I); Alakilise'de sütun başlığı, lento, söve ve silme[757]; Alacahisar Kilisesi'nde kiborion ve silmelerde[758]; Muskar Kilisesinde sütun başlığı ve silmelerde[759] benzer teknikte yüksek kabartma ya da ajur olarak işlenmiş taş elemanlar görülür. Kiliselerin tümü 5.-6. yüzyıla tarihlenir.

Likya Bölgesi'nde benzer teknik ve motiflerde ajur işçiliğinin görülmesi gezici atölyelere bağlanır. Likya'da başkentten gelen ustaların çalıştığı gezici işlikler yapıların taş bezemeleri ve liturjik eşyalarını yapmışlardır. Sion'lu Nikolaos'un vitasında 6. yüzyılda Arneae'de gezici bir işlikten sözedilmektedir.[760]

Olympos episkopeion'unda ele geçen silmeler üzerinde kırmızı boya izleri görülmektedir. Bu şekilde kırmızı boya izleri Arykanda Büyük Bazilika'daki levhalarda[761], Doğu Asarcık'taki kilisede levha üstünde[762] ve Alahan Batı Kilise'de sütun başlıklarında[763] tespit edilmiştir.

Episkopeion'da birbirlerinden farklı dekorasyona sahip levhalar bulunmuştur. Mermer parçalardan merkezinde kabartma haç ve profillerle hareketlendirilmiş kenarları olan parçanın (Şek. 131A) yakın bir benzeri Limyra Piskoposluk kilisesinden ele geçmiştir.[764] (Lev. 33J) Parçanın benzerleri Aizanoi[765], Ephesos[766] ve Bursa Büyük Kumla'da[767] tespit edilmiştir. Rhombus motifleriyle bezeli parçanın (Şek. 131B) benzer bir örneği Myra Aziz Nikolaos kilisesinde yer alır.[768] Aynı motif Ephesos'ta da görülür.[769] İznik Müzesi'ndeki her iki yüzü işlenmiş iki levhanın bir yüzünde kabartma haç motifi, diğer yüzlerinde rhombus motifleri işlenmiştir.[770]

---

[757] Grossmann ve Severin (2003), s. 33-48, Taf. 3-9.
[758] Grossmann ve Severin (2003), s. 104-110, Taf. 31-33.; S. Doğan (2003b). Lykia'da Alacahisar Kilisesi'nin Kiborium Kemerleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20* (1), s. 186-198.
[759] Grossmann ve Severin (2003), s. 27-32, Taf. 11-12.
[760] S. Alparslan (2001c). Architectural Sculpture in Constantinople and the Influence of the Capital in Anatolia. *Byzantine Constantinople monuments, topography and everyday life* (Ed: N. Necipoğlu). Leiden: Brill, s. 187-201.; Doğan (2006), s. 210.
[761] Tekinalp (2006), s. 794, Res. 10.
[762] İşler (2009), s. 150.
[763] H. Elton vd. (2007). *Tapınaktan Kiliseye Kilikya'da putperestlikten hıristiyanlığa geçişte dini yerleşimlerin dönüşümü*. İstanbul: Ege Yayınları, s. 60, Res. 13.
[764] Peschlow (1984), s. 419, Abb. 8.
[765] Niewöhner (2007b), s. 249-250, No. 292-293, Abb. 98-99.
[766] F. W. Deichman (1974). Zur spatantiken bauplastik von Ephesos. *Mansel'e Armağan.* (Ed: E. Akurgal). Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 559-560, Taf. 174a, b, c.
[767] Ötüken (1996), s. 89, 90, 105, Taf. 11.3-4-5.
[768] Alparslan (1996), s. 102-103, Kat. No. 33-34, Çiz. 9-10.
[769] Deichman (1974), s. 554-555, Taf. 172-173.
[770] Barsanti (2004), s. 281, Res. 52-53.

Episkopeion levhalarında madalyon içine alınmış haç yaygındır. Haç kolları arasına çiçek motifleri işlenmiştir. (Şek. 132A) Dekorasyonun en yakın benzer örneği Limyra Piskoposluk Kilise'sinden ele geçmiştir.[771] (Lev. 33K) Haç motifinin defne çelenkleriyle çevrelendiği levhalarla Alahan[772], Hippos Susita Kuzey Kilisesi[773] ve İznik'te[774] de karşılaşılır. Haç kolları arasında çiçek motiflerinin yer aldığı örnekler Rhodiapolis Piskoposluk[775] ve Ölüdeniz Sun City[776] kiliselerinde bulunmuştur.

Kesişen daireler arasında haç motifinin işlendiği levhanın (Şek. 132D) Likya Bölgesi içindeki benzerleri Andriake A[777], İstlada[778] ve Keşlik Dağ[779] (Lev. 33L) kiliselerinde bulunmuştur. Olympos kentindeki S5-IX sektöründe yer alan kilisede ise aynı kompozisyon bir delikli levha üzerinde görülür.[780] Delikli levhalar (Şek. 132E-G) 5.-6. yüzyıldan itibaren templon, altar gibi liturjik kuruluşları ya da rölik şapeli, kripta gibi bölümleri ayırmak için kiliselerde kullanılmıştır. Değişik motif ve kompozisyona sahip örnekleri Likya Bölgesi'nde Myra, Dereağzı, Sion Manastırı, Çamarkası, Devekuyusu ve Melanippe'de tespit edilmiştir.[781] Karelerden oluşan delikli levhanın bir benzeri Hatay Arkeoloji Müzesi'nde yer alır.[782] (Şek. 132E, Lev. 33M)

Episkopeion'da kilise ve vaftizhanede yapılan çalışmalarda trapez kesitli 6 levha üstü ve 14 levha altı parçası ele geçirilmiştir. Levhaların statik olarak desteklenmesi amacıyla yapılan bu öğeler aynı zamanda üzerlerindeki motiflerle estetik amaçlıdır.[783] Episkopeion buluntularında bezemesiz örnekler profillerle hareketlendirilmiştir. Ön yüzde en üst profilde yazıt yer alır. (Şek. 133A) Yazıt harf karakteri göre parça 5.-6. yüzyıla tarihlenir.[784] Profil biçimi ve yazıtı ile en benzer parça Ölüdeniz Sun City

[771] Peschlow (1984), s. 419, Abb. 9.
[772] G. Bakker (1985), s. 94, Fig. 39.
[773] J. Mlynarczyk ve M. Burdajewicz (2005). Nort-west Church in Hippos (Susita), İsrael: Five Years of Archaeological Research (2000-2004). *Eastern Christian Art, 2*, s. 45-46, Fig. 6.
[774] Barsanti (2004), s. 283, Res. 60.
[775] A. Tiryaki (2012), Rhodiapolis piskoposluk kilisesi'ne ait bir grup korkuluk levhası. *Olba, XX*, s. 514, Fig. 15-16.
[776] Malkoç ve Tsuji (2005), 7, s. 22, Fig. 13.
[777] Feld (1975a), s. 402, Taf. 131d.
[778] Marksteiner ve Niewöhner (2004), s. 48-49, Abb. 23-24.
[779] S. Alparslan (2005b). Likya'da Bizans Dönemi Araştırmaları 2003. *22. AST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 79, Res. 6.
[780] Gökalp ve Yıldırım (2010), s. 366-367, 386, Res. 18.
[781] Doğan (2006), s. 215.
[782] S. Alparslan (2001c), s. 195, Fig. 8.
[783] S. Alparslan (1998b). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki Trapez Kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri. *Adalya, II*, s. 235.
[784] Yazıt olasılıkla templon kuruluşunun yapımını sağlayan kişi için bir ithaf ve övgü içermektedir. Ancak isim okunamamaktadır. Bu bilgi kazı ekibi epigrafı Hüseyin Sami Öztürk'ten alınmıştır.

kilisesinde tespit edilmiştir.[785] (Lev. 33N) Bezemeli parçaların en benzer örneği İstlada Kilisesi'nde bulunmuştur.[786] (Lev. 33O) Kıvrım dallardan oluşan bezemenin (Şek. 133B-C) benzerleri Rhodiapolis, Myra ve Andriake'de bulunan levha bordürlerinde de karşımıza çıkar.[787] Parçaların tümü 5.-6. yüzyıla tarihlenir.

Episkopeion içerisinde yer alan yapıların plân şemaları açısından benzerleri de buluntular ve taş eserlerle paralel olarak Erken Bizans Dönemi içerisinde tespit edilir. Kilisenin transept kurgusuna oran ve tasarım olarak en benzer örnek olan Philippi A Kilisesi[788] 5. yüzyıl ve Beroia Kilisesi[789] 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başına tarihlenir. (Lev. 21D,F) Üç nefli düzenlenmiş vaftizhanenin paralel örnekleri Hippos-Susita Piskoposluk Kilisesi[790] ve Paros Katapoliani Kilisesi[791] vaftizhaneleri 6. yüzyıla aittir. (Lev. 25D,E-F) Trikonkhos plânlı rölik şapeli ile konum ve tasarım olarak benzerlik gösteren Korinth Cenchrean kapısı yakınındaki kilise[792] ve Tebessa Bazilikası[793] martyrion'ları 5. yüzyıl içerisinde değerlendirilir. (Lev. 25A-B) Triclinium, peristyl ve piskopos konutunun plân tasarımları açısından benzerleri Geç Antik Çağ içerisinde Akdeniz çevresindeki diğer episkopeion'lar ve sivil konutlarda yaygın olarak karşımıza çıkar.[794]

Kompleks içerisindeki yapılar arasında malzeme-teknik özellikler açısından farklı bir inşa dönemine işaret edecek veriler gözlenmemektedir. Sadece triclinium apsisinin yapıya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Kilise, vaftizhane, triclinium ve peristyl'in tüm duvarlarında aynı nitelikler gözlemlenir. (Şek. 58, 74, 83, 95, 100) Moloztaş kullanılarak örülmüş duvarlarda taş yüzeyleri kırılmamış, kireç katkılı beyaz harç kullanılmıştır. Derz hatlarında kalın tutulan harç üzerinde mala benzeri bir alet ile yapılmış dalgalı çizgiler mevcuttur. Duvarlar kireç katkılı beyaz renkli sıva ile kaplanmıştır.

Moloztaş kullanımı Likya Bölgesi kiliselerinde çok sayıda yapıda karşımıza çıkar.[795] Ancak sıvaları ya da derz hatlarındaki harçları günümüze ulaşabilmiş yapılara

[785] Malkoç ve Tsuji (2005), s. 8, 23, Fig. 13.
[786] Marksteiner ve Niewöhner (2004), s. 51, Abb. 38.
[787] Tiryaki (2012), s. 499-501.
[788] Hoddinott (1963), s. 169-173.
[789] Snively (2008), s. 63, Fig. 3C.
[790] Mlynarczyk (2011), s. 254-255.
[791] Mango (2006), s. 126-127.; Krautheimer (1986), s. 254.
[792] Shelley (1943), s. 179-183.
[793] Krautheimer (1986), s. 193.; Cintas ve Duval (1976), s. 904-905.
[794] Triclinium için bk. s. 231-234.; Peristyl için bk. s. 238-241.; Piskopos konutu için bk. s. 249-255.
[795] Olympos, Andriake, Ksanthos, Aperlae, Limyra, Akalissos, Melanippe, Phaselis, Gemiler Ada ve çevresindeki kiliselerde benzer biçimde moloztaş kullanılmıştır.

ender rastlanır. Bu sebeple karşılaştırma yapılabilecek örnekler kısıtlıdır. Harç üzerinde dalgalı çizgiler kent içerisinde Mozaikli Yapı (Lev. 12B), S5-IX (Lev. 8B), S5-IV, S5-III sektörlerinde yer alan kiliselerde ve episkopeion'un batısındaki konutların duvarlarında da görülür. Likya Bölgesi'nde Gemiler Ada III nolu kilisenin kuzeyinden başlayarak limana bağlanan koridorun duvarlarında tespit edilmiştir.[796] Melanippe Sahil Kilisesi duvarlarında da yer yer izlenmektedir.

Episkopeion'daki bazı kemerlerde kullanılan almaşık teknik ve tuğla dekorasyonların tarihlendirmesi ise tartışmalıdır. Episkopeion'da taş-tuğla almaşıklığındaki kemerler kilisede rölik şapelinin giriş açıklığında; vaftizhanede güney duvarındaki arkadlarda; triclinium'da apsis arkasında kalan erken evre kapı açıklığında, erken evre niş kemerinde, güney duvardaki nişlerde; peristyl'de doğu duvardaki galeri katı nişlerinde görülebilmektedir.

Likya Bölgesi'nde almaşık teknikteki kemerler için farklı tarihlendirme önerileri getirilmiştir. Orta Bizans Dönemi yapılarının yanı sıra Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilen yapılarda da taş-tuğla almaşıklığında kemerler izlenir.

Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapı cephesinde görülen kademeli kemerler taş-tuğla almaşıklığında yapılmıştır. (Lev. 34A) Kuzey ek yapı kilisenin üçüncü yapı evresi olarak ele alınarak, IX. Konstantin Monomachos ve İmparatoriçe Zoe'nin kiliseyi yenilediklerini ifade eden yazıta göre 11. yüzyıl ortasına tarihlenir.[797] Andriake C Kilisesi'nde kare plânlı güneydoğu ek mekânın kuzey ve güneyindeki almaşık teknikle örülmüş kemerler Myra ile bağlantı kurularak 9-11. yüzyıl arasına tarihlenir.[798] Apollonia kentinde Orta Bizans Dönemi özellikleri gösteren kubbeli bazilika plânındaki kilisenin naosa giriş sağlayan batı kapısı üzerinde almaşık teknikte bir kemer görülür.[799]

Dolichiste Tersane koyunda yer alan kilisenin apsis kemeri taş-tuğla almaşıklığındadır. (Lev. 34B) Apsisin kademeli kemerinde tuğla ve taş sıraları altta ve üstte farklı hizaya gelecek şekilde düzenlenmiştir. Yapının 5.-6. yüzyıla ait olması

---

[796] K. Asano (1997). The excavation of Church III on Gemiler Ada near Fethiye. *18. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 460, Fig. 9.

[797] Y. Ötüken vd. (1999-2000). Demre-Myra aziz Nikolaos kilisesi kuzey ek yapısının yeni bir değerlendirmesi. *Adalya, IV*, s. 224-228, Res. 4.; Y. Ötüken (2006). Myra-Demre Aziz Nikolaos kilisesi Mimari değerlendirmeler. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, s. 528-529.

[798] Tekinalp (2001), s. 511-512.

[799] S. Alparslan (2002). Lykia'da Bizans dönemi araştırmaları. *20. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, s. 129-130., Res. 8.

gerektiği belirtilir.[800] Atrium ve naos batı cephesindeki kapılarda almaşık bir kemer görülen Gemiler Ada III nolu kilise 6. yüzyıla tarihlenir.[801] Olympos kentinin 6 km. kuzeydoğusundaki Yanartaş'ta yer alan bazilikanın 5.-6. yüzyıla tarihlenen erken evre kuzey ve güney apsis kemerleri almaşık teknikte örülmüştür.[802] Olympos kentinde oranları, mozaik ve taş elemanlarının özelliklerine göre 6. yüzyıla tarihlenen S5-IX sektöründeki kilisenin pencere kemerleri (Lev. 8B) ve Mozaikli Yapı'nın kapı, pencere ve niş kemerleri de (Lev. 11) almaşık düzenlenmiştir.

Vaftizhane ve peristyl'deki çeşmeler ile triclinium duvarlarındaki nişlerin yarın kubbelerinde tuğla süslemeler çeşitlilik gösterir. (Şek. 63, 84, 85, 95) Niş kemerleri, tuğla ile yapılmış yarım daire şeklinde ince bir hat ile çevrelenmiş, kemer başlangıçlarında ve yarım kubbe başlangıç hattında trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır. Niş yarım kubbelerinde yatay yerleştirilmiş tuğla hatlar, yatay hatlar arasında çapraz bantlar oluşturacak şekilde yerleştirilmiş tuğlalar, sepet örgüsü ve balık pulu motifi oluşturacak biçimde düzenlemeler görülür. Triclinium batı duvarında ve peristyl çeşmesinde tuğla haç motifleri yer alır. Peristyl çeşmesinde ve triclinium'da apsisin kapattığı erken evre duvarında tuğla dairesel rozetler bulunur.

Tuğla işçiliği Orta ve Geç Bizans Dönemi'nde Batı Anadolu, İstanbul ve Yunanistan yapılarının cephelerinde görülen örneklere benzemektedir.[803] (Lev. 35) Likya Bölgesi'nde tuğla dairesel rozet sadece Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısında görülür. Almaşık kemerlerin üzerinde yer alan rozetin altında yatay bir band halinde tuğladan yapılmış testere dişi süslemeye yer verilmiştir.[804] Ancak bu örneklerde süslemelerin büyük çoğunluğu dış cephede yer alır. İç mekânda sadece Fatih Enez Cami ve Bafa Kapkırı Ada üzerindeki manastır kilisesinin köşe odalarının apsis yarım kubbelerinde zig zag motifi oluşturan tuğlalar görülür.[805] Olympos'ta ise tüm süslemeler iç mekâna yönelik olarak kullanılmıştır. Orta ve Geç Dönem örneklerinde harç kalınlığı

[800] Peschlow (2001), s. 203, Abb. 2-4.;
[801] Asano (1995a) s. 72-77., Fig. 44.
[802] G. K. Öztaşkın (2007), s. 29-30, Res. 38, 43.
[803] Orta ve Geç Bizans Dönemi cepheleri için topluca bk. R. Ousterhout (1999). *Master Builders of Byzantium*. New Jersey: Princeton University, s. 194-200.; H. Buchwald (1979). Lascarid Architecture. *JÖB, 28*, s. 261-296.; Y. Ötüken (1978). İstanbul son devir Bizans mimarisinde cephe süslemeleri. *Vakıflar Dergisi, 12*, s. 213-233.; J. Trkulja (2004). *Aesthetics and symbolism of late Byzantine church façades 1204-1453*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. New Jersey: Princeton Üniversitesi, s. 229-250.
[804] Ötüken vd. (1999-2000), s. 227-228, Res. 6.
[805] Fatih Cami için bk. R. Ousterhout (1985). The Byzantine church at Enez: problems in twelfth century architecture. *JÖB, 35*, Fig. 8.; Kapkırı Ada için bk. Z. Mercangöz (1992). Kapkırı Adası'ndaki manastır kilisesi üzerine düşünceler. *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, VI*, s. 88.

tuğlaların iki katı ya da daha geniştir. Olympos'ta ise harç, tuğlalar ile aynı ya da daha dar tutulmuştur. Orta ve Geç Dönem yapılarında tuğla süslemeler cephelerin geneline yayılmış dekorasyonun bir parçası konumundayken Olympos'ta duvarların vurgulanmış ayrı bir alanları olacak şekilde yerleştirilmişlerdir.

Benzer tuğla işçilikleriyle Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen yapılarda da karşılaşılır. Niş yarım kubbelerinde görülen işçiliğin en yakın benzerleri Mozaikli Yapı'da görülmektedir. Yapıdaki tuğla dekorasyonun tamamı iç mekâna yöneliktir. Niş yarım kubbelerinde görülen sepet örgüsü biçimindeki tuğla kullanımı yapının C Odası kubbesinde de uygulanmıştır. (Lev. 11A-B, 13A) Yapının almaşık teknikteki kemerleri üzerinde insitu olarak korunmuş ve tuğla süslemelerin görüldüğü nişlerin bulunduğu D odasının ikinci katına ait olduğu anlaşılan mozaikler üslup özelliklerine göre 5. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başına tarihlenir. (Lev. 15) Yapıda gerçekleştirilen kazı ve sondaj çalışmalarında ele geçen sikke, seramik, cam ve maden eserler ile taş elemanların tümü Erken Bizans Dönemi'ne aittir.[806]

5. yüzyıl ortasına tarihlenen[807] Konstantinopolis Studios Manastırı Kilisesi'nin atrium kuzey duvarında tuğla haç ve iki rozet görülür. (Lev. 36A) Kemerler arasındaki üçgen alana yerleşen haç motifi tuğla kör kemer içine alınmıştır. Kemerin iki yanında tuğlaların ışınsal yerleştirilmesiyle oluşturulmuş iki dairesel rozet yer alır. Duvarın dış cephesinde sadece haç motifi izlenmektedir. Atriumun bu duvarının onarım görmediği anlaşılmaktadır. Duvar kilise ile aynı malzeme teknik özelliklere sahiptir. Naos'un güney duvarında pencereler arasında da aynı nitelikte haç motifi görülür.[808]

Thessalonike Galerius Sarayı içindeki oktagon yapının kuzey doğu cephesinde iki palmiye dalı arasında dairesel rozet içine alınmış eş kollu haç görülür. (Lev. 36B) Tuğla kompozisyonun, sarayın 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ilk yapım aşamasıyla aynı

[806] Mozaikli Yapı için bk. s. 49, dipnot 164, Lev. 10-15.; U. Peschlow ve R. Jakobek tarafından yapılan bir yayında Mozaikli Yapı malzeme-teknik özelliklerine göre Orta Bizans Dönemi içerisinde ele alınmıştır. U. Peschlow ve R. Jakobek (1993). Spuren des Byzantinischen mittelalters in Lykien. *Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions* (2) (Ed: J. Borchhardt ve G. Dobesch). Wien: Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, s. 64, 66.; Ancak U. Peschlow daha sonraki bir yayınında yapının Erken Bizans Dönemi içerisinde de değerlendirilebileceğini belirtir. Peschlow (2001), s. 201, dipnot 22.

[807] Kilisenin kesin inşa tarihi olarak 454 ve 463 tarihleri önerilir. bk. S. Pekak (2000). İstanbul'da Studios manastırı H. Ioannes Prodromos kilisesi I. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, X*, s. 101-102.

[808] Mathews (1971), s. 21, Fig. 5-7.; Büktel (1995), s. 69, Res. 49.

döneme ait olduğu anlaşılmaktadır. Motif yapının inşası tamamlanınca mermer kaplamalarının arkasında kalmıştır.[809]

Duvarlarda görülen tuğla haçların benzer bir uygulaması 6. yüzyıla tarihlenen Gemiler Ada III nolu kilisenin apsisinde görülmektedir. Apsis yarım dairesinde tuğladan üç haç görülür. Haç kolları ucunda trapez kesitli tuğlalar kullanılmıştır.[810]

Episkopeion'da görülen diğer malzeme-teknik detayların benzerlerini de Erken Bizans Dönemi içerisinde örneklenir. Vaftizhanede kolymbethra'nın doğu haç kolunda ve peristyl'deki çeşme nişinde görülen çift renkli kaplama Gemiler Ada III nolu kilisenin syntronon'unda uygulanmıştır.[811] Kilise ve vaftizhanenin zemin döşemelerinde üçgen biçimli sectilelerin birbiri arasına yerleşecek şekilde ters yönlü sıralar halinde yerleştirilmesiyle ve paralelkenar şekilli sectilelerin şevronlar oluşturacak biçimde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş motiflerin benzerleri Ksanthos Doğu Bazilikası nartheks'inin orta bölümünde 4 ve 5 numaralı panellerde rastlanır. Erken Bizans Dönemi mozaiklerinin birinci evresine ait olan döşemeler 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir.[812] Merkezde bir altıgen ve altıgen kenarlarında üçgen şekilli sectileler ile oluşturulmuş yıldız motifinin benzeri, 5.-6. yüzyıla tarihlenen Elaiusa Sebaste Agora Bazilikası (Mersin-Ayaş) kuzey nefinde görülür.[813]

Episkopeion'da görülen tuğla süslemeler Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilmelidir. Süslemeler vaftizhane, triclinium ve peristyl'deki çeşmede görülür. Malzeme-teknik kullanımındaki diğer detaylar tüm kompleksin beraber plânlandığını ve inşa edildiğini göstermektedir. Kilisenin transeptli plân tasarımı, piskopos konutunun peristyl'li oluşu ve çeşmenin genel karakteri Geç Antik Çağ

---

[809] Hoddinott (1963), s. 123-124, Fig. 24e.; M. Vickers (1973). Observations on the octagon at Thessaloniki. *The Journal of Roman Studies, 63*, s. 114-116, Fig. 9.; R. Hoddinot motifin Mithra sembolü olabileceğini düşünür. M. Vickers ise palmiyeler arasındaki haçın Constantin'in rüyasıyla ilişkili olarak 'Haçın Zaferi'ni simgelediğini söyler.

[810] Asano (1997), s. 452, Fig. 14.

[811] Asano (1997), s. Fig. 10.

[812] M. P. Raynaud (2009). *Corpus of the mosaics of Turkey Volume I Lycia Xanthos Part I The east basilica*. İstanbul: Ege Yayınları ve Getty Vakfı, s. 63-64.

[813] M. Braini vd. (2010). I Risultati. *Elaiuse Sebaste III l'agora romana* (Ed: E. E. Schneider). İstanbul: Zero Books, s. 52, 55. Fig. 55, 59.; Motifin başka bir benzeri Tirilye (Zeytinbağı) Fatih Cami prothesis zemininde görülür. Kapalı Yunan Haçı planındaki yapı 9.-10. Yüzyıla tarihlenir. Yapının 5.-6. Yüzyıla tarihlenen erken bir evresi olduğu anlaşılmaktadır. Prothesis duvarlarının alt kotlarının erken evreye ait olduğu düşünülür. Ancak zemin döşemesinin hangi evreye ait olduğu belirtilmemektedir. S. Pekak (2009). *Tirilye (Zeytinbağı) Fatih Cami Bizans kapalı yunan haçı planı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, s. 124-141, 93, Res. 38.

pratiğine uygun nitelikler gösterir. Bu derece büyük ve özenli bir mimarinin Orta Bizans Dönemi'nde Olympos kentinde inşa edilmesi daha zor bir olasılıktır.

Likya Bölgesi'nde 9. yüzyıl ve sonrasında gerçekleşen yapı faaliyeti sınırlıdır. Nartheksinde bulunan bir yazıta göre payeli düzenlenmiş ikinci evresi 812-813 yılına tarihlenen Alakilise[814], 9. yüzyıl sonu-10. yüzyıl başına tarihlenen Dereağzı Kilisesi[815] ve Yanartaş'taki bazilikanın tonozlu yapılmış ikinci evresi[816] en büyük boyutlu yapı faaliyetlerini oluşturur. Bu yapılar dışında büyük boyutlu kiliselerin içine inşa edilmiş genellikle tek nefli ve tonozlu küçük kiliseler ile karşılaşılır. Bu yapılar genellikle 9.-10. yüzyıl içinde değerlendirilir.[817] 11. yüzyıl ortasında ise Myra'da Aziz Nikolaos Kilisesi onarılmıştır.[818] Myra'da 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başına tarihlenen şapel[819] bilinen en geç tarihli yapıdır.

İçindeki yapıların plân şemaları, malzeme-teknik özellikler, taş elemanlar, seramik, cam ve maden eserlerden sağlanan veriler neticesinde episkopeion'un 5.-6. yüzyıla ait olduğu anlaşılır. Episkopeion'un plân tasarımında kentin merkezi konumunda yer alan Roma Dönemi tapınağı ve stoa komplekse dâhil edilmiştir. Bu mimari esnasında tapınak ve stoa'nın ayakta olduğu anlaşılmaktadır.

341 tarihinde pagan törenlerin yasaklanmasının[820] ardından terk edilmeye başlanan tapınaklara 346 yılında girilmesi yasaklanmıştır.[821] Ancak tapınakların temenos'ları pazar yeri, retorik ve gramer okulu, lonca toplantıları ve festival alanları gibi din dışı amaçlarla kullanılmaya devam edilmiştir.[822] 382-392 yılları arasında çıkarılan bir dizi kanunda[823] tapınaklara dini amaçla girilmesinin yasak olduğu vurgulanmıştır. 399 yılında sadece kent dışındaki tapınakların kiliseye çevrilmelerine izin verilmiştir.[824] 407 tarihli kanunla uygun işlevlerle kamu kullanımına açılabileceğine izin verilmiştir.[825] 408 tarihinde ise tapınak mallarının kiliseye ve hazineye

[814] Grossmann ve Severin (2003), s. 34.
[815] Morganstern (1983), s. 89.
[816] G. K. Öztaşkın (2012), s. 316, 318.
[817] Arykanda Büyük Bazilika, Limyra Kale Tepesi, Sion Manastırı, Tragallasos, Dikmen, Gürses, Devekuyusu ve Sura Yukarı kiliselerinin içinde daha küçük boyutlu kiliseler yer alır.
[818] Ötüken vd. (1999-2000), s. 224-228.
[819] E. Akyürek (2010). Myra şapeli üzerine ilk notlar. *Arkeolojisinden doğasına Myra/Demre ve çevresi* (Ed: N. Çevik). Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 159.
[820] *Codex Theodosianus 16.10.2.;* bk. Ceylan (2000), s. 29.
[821] *Codex Theodosianus 16.10.4.;* bk. Ceylan (2000), s. 29.
[822] Ceylan (2000), s. 29.
[823] *Codex Theodosianus 16.10.8.; 16.10.11.; 16.10.12.; 16.10.13.;* bk. Ceylan (2000), s. 30.
[824] *Codex Theodosianus 16.10.19.*; bk. Ceylan (2000), s. 30.
[825] *Codex Theodosianus 16.10.16 ve 18.*; bk. Ceylan (2000), s. 48.

bağışlamaları sağlanmıştır.[826] Bu tarihten sonra tapınaklar tamamen terk edilmiş ve bakımsız kalmıştır. 435 tarihinde ise tüm tapınakların yıkılması emredilmiştir.[827] Ancak tapınaklar birçok yerde yıkılmamış, Hıristiyanlığın zaferinin bir sembolü olarak kiliselere dönüştürülmüştür.[828]

Anadolu'da 435 tarihinden önce kiliseye dönüştürülmüş tapınak bilinmemektedir.[829] Bu sebeple episkopeion'un yapımına en erken 435 tarihinde başlandığı önerilebilir. Episkopeion'un kullanım dönemini açıklayan buluntuların analoji kurulan bazı benzerlerinin 5. yüzyıla tarihlenen kontekslerden ele geçmiş olması yapı topluluğunu 5. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirmemize olanak sağlar.

Likya Bölgesi'nde 6. yüzyılın ilk yarısında arka arkaya yaşanan bir dizi doğal afet neticesinde bölge olumsuz etkilenmiştir. 529-530 tarihlerinde yaşanan büyük bir deprem, 530'da ortaya çıkan 541 yılından itibaren Anadolu'da yayılan veba salgını[830] ve 536-537 yıllarında bir yıl süreyle etkili olan 'toz peçesi'[831] sebebiyle demografik yapıda %50 civarında nüfus kaybının yaşanmasına sebep olmuştur. 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Arap Akınları ile özellikle kıyı yerleşimleri etkilenmiş[832] ve bölgenin yerleşim topografyası köklü değişimlere uğramıştır.

Bu felaketler Olympos kentini de olumsuz etkilemiş ve 7. yüzyıl başından sonra kentsel yaşantı yavaş yavaş sonlanmıştır. Episkopeion'un da, kentin genel kronolojisine uygun olarak, ele geçen buluntulara göre 7. yüzyılda kullanım dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

---

[826] *Codex Theodosianus 16.10.20.*; bk. Ceylan (2000), s. 29.
[827] *Codex Theodosianus 16.10.25.*; G. Pagoulatos (1994). The destruction and conversion of ancient temples to christian churches during fourth, fifth and sixth centuries, *Theologia, 65*, s. 162.
[828] Ceylan (2000), s. 49.
[829] Side A Bazilikası, Elaiusa Sebaste Tapınak, Bergama Agora ve Diokaiseria kiliseleri (Uzuncaburç) 5. yüzyıl içinde kiliseye dönüştürülmüştür.
[830] T. M. P. Duggan (2004), s. 131-134
[831] Mergen (2011), s. 113-114.
[832] M. S. Küçükaşçı (2006), s. 376-378.

5. Sonuç

Olympos Antik Kenti, Akdeniz Bölgesi'nin güney batısında, Antalya İli'nin Kumluca İlçesi sınırları içerisindedir. Deniz kıyısında yer alan kent, Çıralı Sahili olarak adlandırılan yaklaşık 3500 m. uzunluğundaki sahilin güney batısındadır.

Kent dokusunun günümüzde izlenebilen durumunu şekillendiren üç kronolojik evre tespit edilmektedir. Bunlar Hellenistik Dönem, Roma Dönemi ve Bizans Dönemi yapılaşmalarıdır. Hellenistik Dönem için sur duvarları ve doğu nekropoldeki mezar dışında veri bulunmamaktadır. M.S. 1.-3. yüzyıl arasında kent; yoğun bir imar programı çerçevesinde tapınağı, hamamları, sivil dokusu ve nekropolleriyle Roma karakteri kazanmıştır. M.S. 4. yüzyıl için net bilgiler olmamakla beraber, arkeolojik veriler M.S. 5.-7. yüzyıllar arasında kentin yeniden yoğun bir imar programı ile yapılaştığını göstermektedir.

Kent, Göksu tarafından kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılan, doğu yönünde Akdeniz'e kıyısı olan ve dağların sınırladığı derin bir vadiye yerleşmiştir. Göksu ile ayrılan kuzey ve güney kent, bir köprü ile birbirine bağlanmıştır. Episkopeion kentin kuzey bölümünde, doğu-batı aksında kentin merkezinde bulunmaktadır. Bu dönem için kent yaşamının idarî ve dini merkezi konumundaki episkopeion; doğu ve güneyinde caddeler, kuzey ve batısında ise sokaklar ile kentin tüm yaşam alanlarından kolay ulaşımın sağlanabildiği fiziki avantajlara sahip bir konumda yerleşmiştir.

Episkopeion kompleksinin yerleştiği alanda beş yapı evresi gözlenir. Tespit edilen en erken evre M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tapınaktır. 3.-4. yüzyıla ait olduğu düşünülen ikinci evrede tapınak cella duvarlarının tamirat geçirdiği ve temenos duvarlarının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü evrede tapınağın temenos alanı, doğusuna konut eklenerek episkopeion'a dönüştürülmüştür. Böylece Roma Dönemi'nde kentin en önemli dini yapısını bulunduran alan, Bizans Dönemi'nde de aynı özelliğini koruyacak nitelikte dönüştürülerek kullanılmaya devam edilmiştir. Bu dönüşüm esnasında tapınak ve temenos'un güneyindeki stoa'nın ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Olympos Episkopeion'u Roma Dönemi'ne ait tapınak, stoa ve propylon'un yeni mekân tasarımına, orijinal plân ilkeleri değiştilmeden dâhil edilmesiyle Geç Antik Çağ pratiğinde özgün bir örnek oluşturur.

Triclinium apsisinin yapıya sonradan eklendiği görülmektedir. Dördüncü evre olarak tanımlanan apsis duvarı malzeme-teknik açıdan üçüncü evreden farklılık göstermez. Bu sebeple apsisin, episkopeion'un inşasından kısa bir süre sonra yapıya eklendiği düşünülmektedir. Kompleksin mimarisine değiştiren son yapı evresi Olympos kentinde görülen tek Türk Dönemi yapısı olan değirmen ve değirmene bağlı su kanalıdır.

Piskoposlar öncelikli olarak kendi kiliselerine bağlı Hıristiyanların ruhani liderleridir. Hıristiyanlığın yasak olduğu dönemlerde ev kiliselerine bağlı olarak gelişen gelenek doğrultusunda piskoposların özel konutları sorumlu oldukları kiliselerin yanında bulunur. Geç Antik Çağ'da imparatorluk genelinde Hıristiyan nüfusun hızlı bir şekilde artmasına paralel olarak piskoposların gözetimindeki cemaat kalabalıklaşır ve etki alanları genişler. 4. yüzyıldan itibaren kiliseler zenginleşir ve piskoposlar kentlerin önemli yöneticileri konumuna yükselirler. Böylece piskoposluğun kentlerdeki temsilcisi durumunda olan episkopeion'larda dini yapıların (ekklesia) ve özel yaşam alanlarının (privata) yanı sıra idari işlevli birimlerin (sekreton) yer alması zorunluluk olarak ortaya çıkar.

Benzer örnekler ve plân tasarımındaki mekân ilişkilerine göre yapılan değerlendirme sonucunda Olympos episkopeion'undaki mekânlardan hangilerinin dini, idari ve özel birimler olarak kullanılmış olabileceği tartışılmıştır. Tez çalışması kapsamında kilisenin güneyindeki trikonkhos plânlı ek yapının rölik şapeli olduğu önerilmiştir. Plân tasarımındaki konumu ve dekoratif verilerine göre peristyl'in de dini bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir.

Girişe yakın merkezi konumları ve plân özelliklerindeki farklılıklar sebebiyle M16, M17 ve M18'in triclinium'la beraber kompleksin idari işlevli mekânları oldukları; M13 ve tapınağın depo (canea) işlevinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Güney ve batıda sıralanan diğer mekânlar ile ikinci katlarının görevli/din adamı odaları olduğu (clericum) önerilmiştir. Piskoposun özel ikametgâhı ise yapı topluluğunun doğu bölümünü oluşturur.

Üç farklı düzeyde işlevlere sahip yapıların yer aldığı episkopeion'ların plân tasarımında, idari ve dini birimlerin kolay ulaşılabilir olması ancak sirkülâsyonun özel alanlar için gerekli mahremiyeti bozmadan sağlanmasını gereklidir. Bu gereklilik Olympos episkopeion'unda giriş kapısı önünde yer alan antre ile çözümlenmiştir. Antre

ve antreye bağlı koridorlar ile sirkülâsyon düzenlenmiş; kompleksi oluşturan dini, idari ve özel birimlerin işlevsel ayrılığı sağlanmıştır. Mimari tasarımdaki bu düzenleme Olympos episkopeion'unda özgün bir çözüm olarak karşımıza çıkar.

Tespit edilen episkopeion'lar arasında plân tasarımı ve mekân düzenlemeleri açısından belirli bir üslup birliği yoktur. Ait oldukları piskoposluğun konumu ve buna bağlı olarak gücü ya da zenginliği, yerleştikleri insula biçimleri, bulundukları alanda yer alan erken dönem (Roma ya da Hellenistik dönem) yapıları, martyrion niteliğine sahip olmaları ya da olmamaları gibi farklı koşullar, episkopeion'ların boyut ve tasarım açısından farklı niteliklere sahip olmalarına sebep olmuştur. Bu durum mimari düzen açısından episkopeion'lar arasında analoji kurularak yapılacak değerlendirmeleri engeller.

Olympos Episkopeion'unda dini, idari ve özel birimler bir çevre duvarı ile sınırlanmıştır. Bu duvarlar sokak yada caddelere bakar ve böylece kompleks kent içinde ayrı bir birim oluşturur. Bu uygulama Side, Ephesos, Miletos, Priene, Philippi, Justiniana Prima, Tebessa ve Timgad kentlerinde de karşımıza çıkar. Episkopeion'ları kent içerisinde öne çıkaran bu tasarım Geç Antik Çağ'da sosyal ve siyasi yaşamı belirleyen ana etmen konumundaki Hıristiyanlığa koşut olarak, piskoposluğun gücünün kentsel mimarideki yansıması olarak ele alınabilir.

Piskoposluk kilisesinin kuzeyindeki vaftizhane üç nefli düzenlenmiş plânı ile Likya Bölge'sinde bilinen tek örnektir. Vaftizhanenin ana mekânı yaklaşık 175 m² lik alana sahip oldukça geniş bir yapı olarak düzenlenmiştir. Bu niteliğiyle Likya Bölgesi'ndeki en büyük vaftizhane durumundadır. Vaftizhanenin oldukça geniş düzenlenmiş olması; yapının sadece kentte yaşayanlar için yapılacak ayinler için plânlanmadığını, olasılıkla vaftiz olmak için kente dışarıdan gelenlerin de olduğunu göstermektedir. Peristyl'deki çeşme olasılıkla şifa merkezi (loca-sancta) niteliğindedir. Bu iki yapının yanı sıra transeptli kilisenin ambulatorium karakterine sahip oluşu yapı topluluğunun kalabalık gruplar tarafından ziyaret edildiğini ortaya koyar.

Kalabalık ziyaretçi grupları en önemli sorun barınmadır. Kompleksin batısında, doğrudan episkopeion'a bağlanan bir sokağın iki yanında sıralanmış halde yapılar bulunur. (S6-IX, S6-VIII) Geniş avlulu, çok birimli ve iki katlı mekânlara sahip yapılar konaklama amacıyla kullanıma uygun özellikler göstermektedir. Roma Dönemi

mezarlık alanı üzerine konumlanmış bu yapılar olasılıkla ziyaretçilerin barınma ihtiyaçlarına cevap vermiştir.

Episkopeion'da yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında ele geçirilen seramik, cam ve maden buluntular ile liturjik ve mimari taş elemanların tümü 5.-7. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Ancak malzeme-teknik uygulamalarda görülen almaşık kemerler ve tuğla dekorasyonların benzerleriyle genellikle Orta ve Geç Bizans Dönemi yapılarında karşılaşılır. Almaşık teknikteki kemerleri, az sayıda örnekle de olsa, Olympos kenti ve Likya Bölgesi'nde Erken Bizans Dönemi yapılarında örneklemek mümkündür. Tuğla dekorasyonda görülen zig-zag, balık pulu, sepet örgüsü ve dairesel rozetler biçimindeki motifler ise Erken Bizans Dönemi yapılarında çok sınırlı örnekte karşımıza çıkar. Olympos kentinde Mozaikli Yapı'da sepet örgüsü kullanımıyla karşılaşılır. İstanbul Studios Manastırı Kilisesi ve Selanik Galerius Sarayı'ndaki oktogon yapıda dairesel rozetler tespit edilmiştir.

Tuğla süslemeler vaftizhane, triclinium ve peristyl'deki çeşmede görülür. Malzeme-teknik kullanımındaki diğer detaylar tüm kompleksin beraber plânlandığını ve aynı dönemde inşa edildiğini göstermektedir. Kilisenin transeptli plân tasarımı, piskopos konutunun peristyl'li oluşu ve çeşmenin genel karakteri Geç Antik Çağ pratiğine uygun nitelikler gösterir. Bu derece büyük ve özenli bir mimarinin Orta Bizans Dönemi'nde Olympos kentinde inşa edilmesi de zor bir olasılıktır. Bu sebeple episkopeion'da görülen tuğla süslemelerin Erken Bizans Dönemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Likya Bölgesi'nde 6. yüzyılın ilk yarısında arka arkaya yaşanan bir dizi doğal afet neticesinde bölge olumsuz etkilenmiştir. 529-530 tarihlerinde yaşanan büyük bir deprem, 530'da ortaya çıkan 541 yılından itibaren Anadolu'da yayılan veba salgını ve 536-537 yıllarında bir yıl süreyle etkili olan 'toz peçesi' sebebiyle demografik yapıda %50 civarında nüfus kaybının yaşanmasına sebep olmuştur. 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Arap Akınları ile özellikle kıyı yerleşimleri etkilenmiş ve bölgenin yerleşim topografyası köklü değişimlere uğramıştır.

Bu felaketler Olympos kentini de olumsuz etkilemiş ve 7. yüzyıl başından sonra kentsel yaşantı yavaş yavaş sonlanmıştır. Episkopeion'un da, kentin genel kronolojisine uygun olarak, ele geçen buluntulara göre 7. yüzyılda kullanım dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

Ekler

Sayfa

Ek 1. Plân ve Çizimler 287

Ek 2. Levhalar 311

Ek 3. Sözlük 353

Ek 4. Levhalarda kullanılan plân, çizim ve şekillerin kaynakçası 362

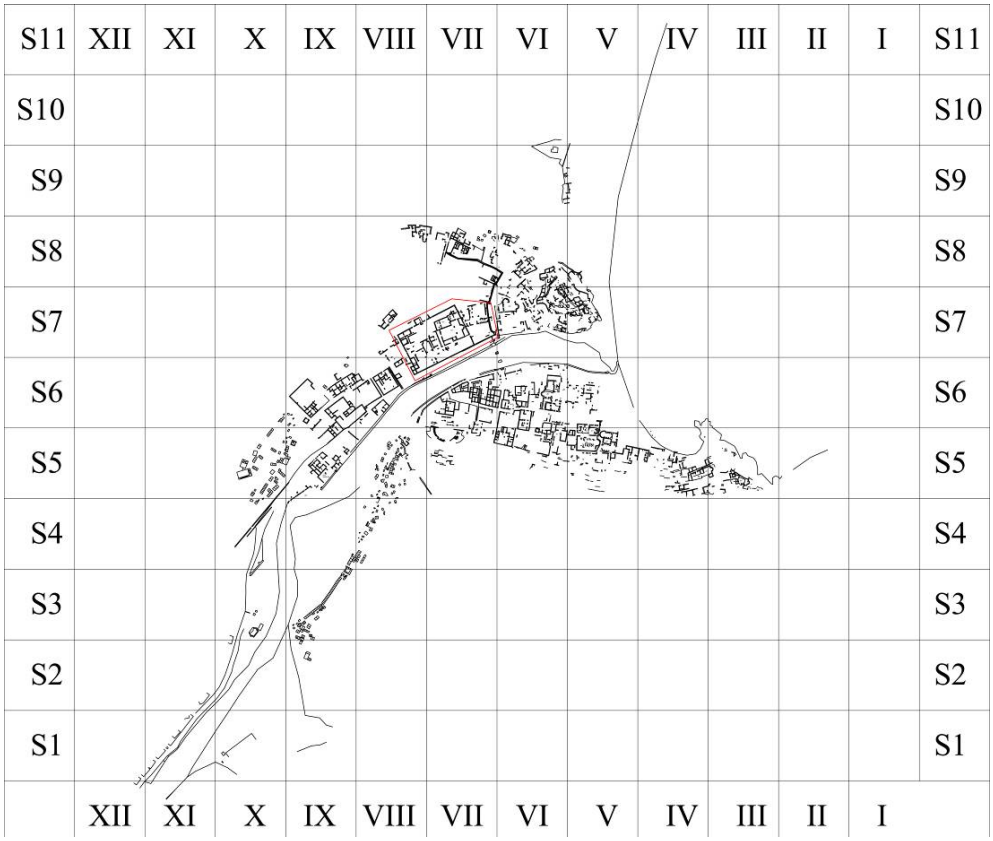
Ek 1. Plân ve Çizimler

Plân ve Çizim Listesi

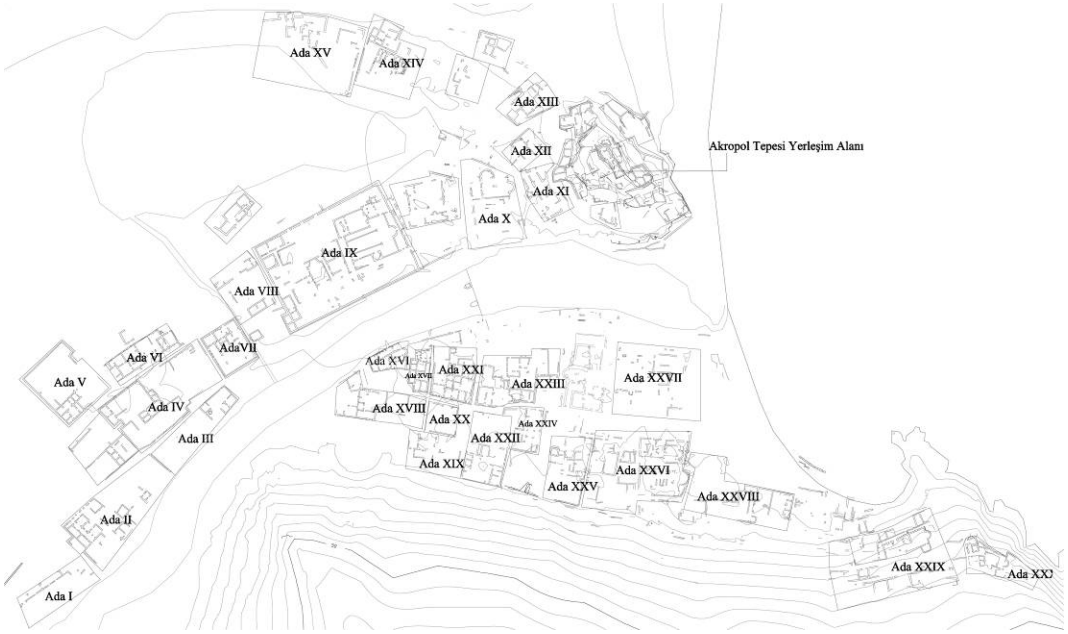
Sayfa

Plân 1. Olympos Kent Plânı ve Episkopeion'un Konumu 289
Plân 2. Olympos Antik Kenti Yapı Ada No'ları 289
Plân 3. Episkopeion restitüsyon plânı 290
Plân 4. Episkopeion'da yer alan dini, idari ve özel birimler 291
Plân 5. Episkopeion içerisinde tespit edilen inşa evreleri 292
Plân 6. Vaftizhane 2009 yılı kazı sonrası plânı 293
Plân 7. Peristyl 2011 yılı kazı sonrası plânı 293
Çizim 1. Kilise ve vaftizhane kuzey-güney kesiti doğuya bakış 294
Çizim 2. Kilise kuzey-güney kesiti batıya bakış 294
Çizim 3. Kilise doğu-batı kesiti güneye bakış 295
Çizim 4. Kilise doğu-batı kesiti kuzeye bakış 295
Çizim 5. Nartheks kuzey-güney kesiti doğuya bakış 296
Çizim 6. Kilise güney ek mekânı doğu-batı kesiti güneye bakış 296
Çizim 7. Vaftizhane doğu-batı kesiti güneye bakış 297
Çizim 8. Vaftizhane doğu-batı kesiti kuzeye bakış 297
Çizim 9. Vaftizhane vestibulum'u batı duvarı 298
Çizim 10. Triclinium ana mekân batı duvarı 298
Çizim 11. Triclinium ana mekânı doğu duvarı 299
Çizim 12. Peristyl'in doğu duvarı 299
Çizim 13. Peristyl kuzey-güney kesiti batıya bakış 300
Çizim 14. Kilise zemin döşemesi 300
Çizim 15. Vaftiz havuzu kesit çizimleri 301
Çizim 16. Trikonkhos doğu eksedra yarım kubbesinde yer alan mandorla içerisinde haç motifi 301
Çizim 17. Vaftizhane güney nef batıdan ikinci arkad içerisinde görülen resim kompozisyonu 302
Çizim 18. Vaftizhane güney nef merkezdeki arkad içerisinde görülen resim kompozisyonu 302

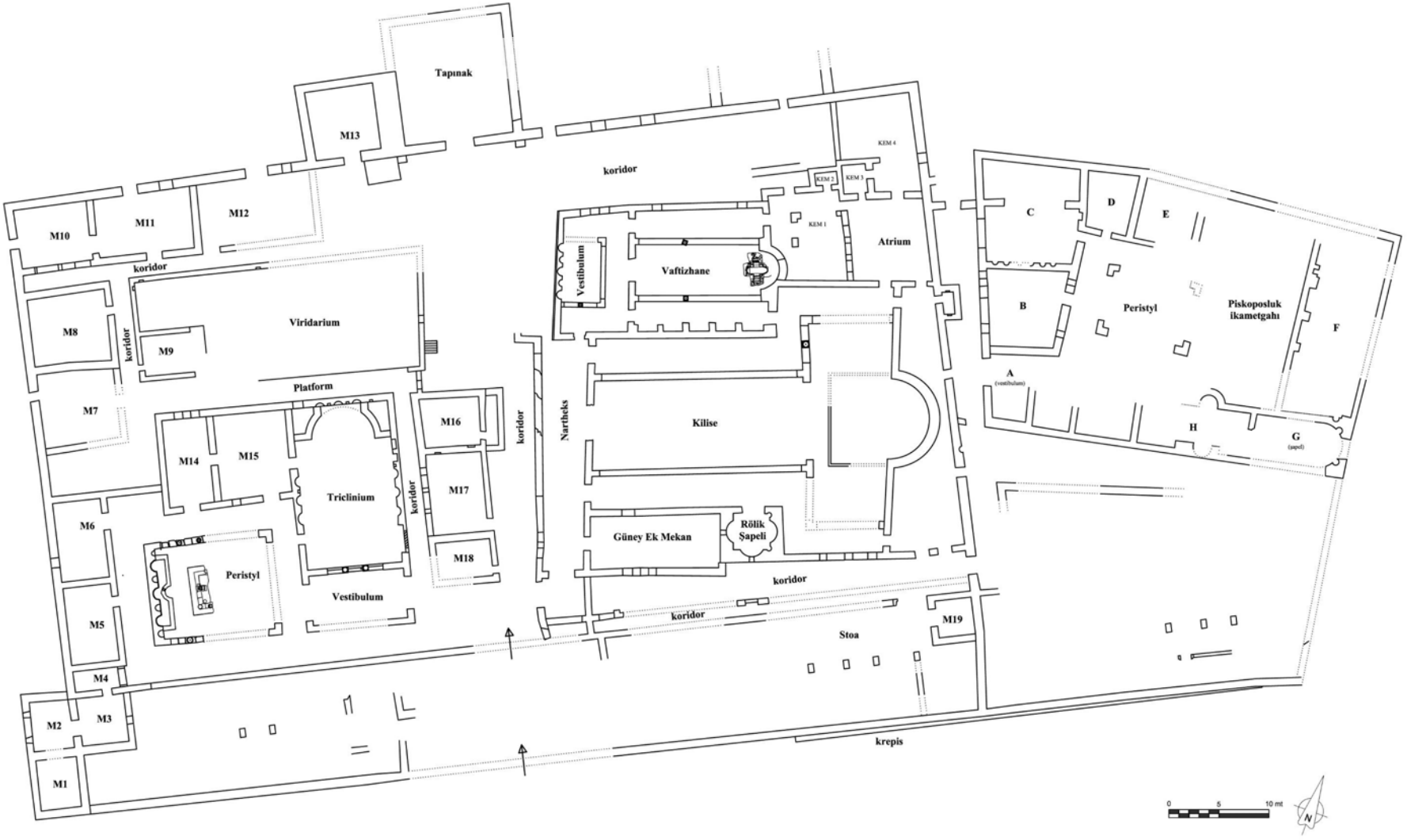
Çizim 19. Kilise ve vaftizhane plân restitüsyonu..... 303
Çizim 20. Kilise ve vaftizhane kuzey-güney kesit restitüsyonu..... 304
Çizim 21. Kilise doğu-batı kesit restitüsyonu 305
Çizim 22. Vaftizhane doğu-batı kesit restitüsyonu 306
Çizim 23. Peristyl plân restitüsyonu..... 307
Çizim 24. Peristyl doğu-batı kesit restitüsyonu..... 308
Çizim 25. Peristyl kuzey-güney kesit restitüsyonu..... 309
Çizim 26. İon-impost tipte sütun başlığı bölümleri..... 310
Çizim 27. Korinth tipte sütun başlığı bölümleri..... 310
Çizim 28. Akanthus yaprağı bölümleri..... 310
Çizim 29. Attika sütun kaidesi bölümleri 310

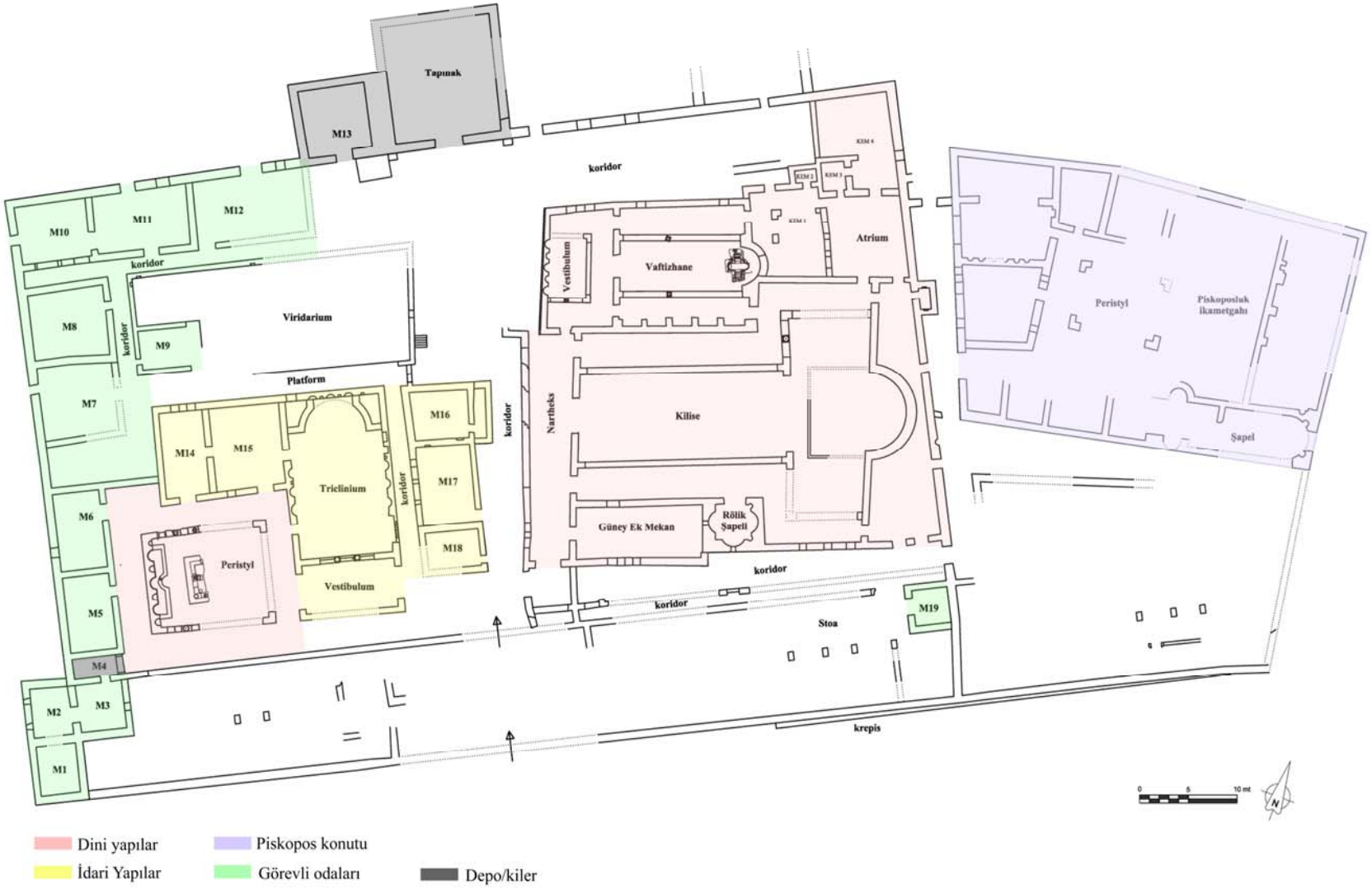
Plân 1. Olympos Kent Plânı ve episkopeion'un konumu

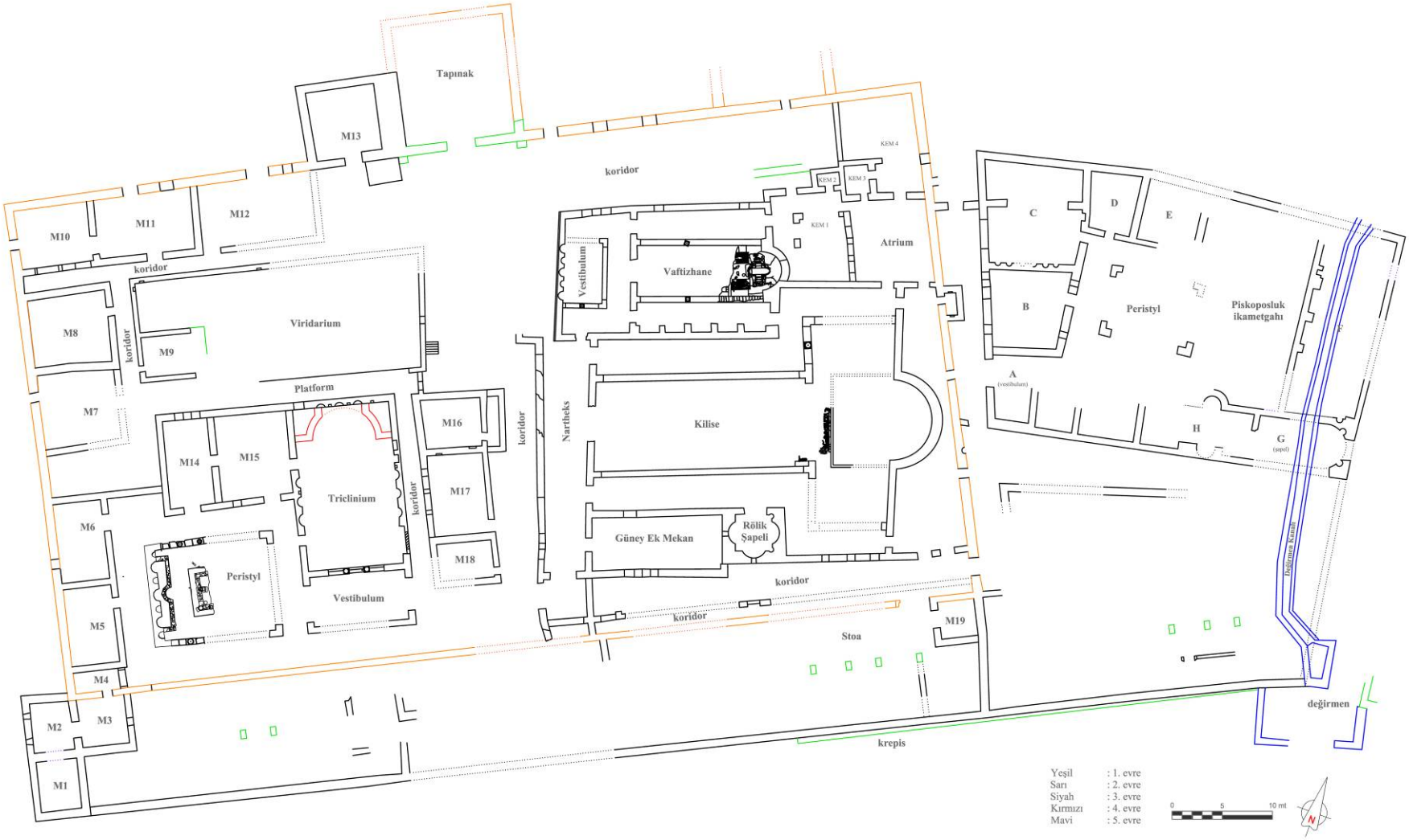
Plân 2. Olympos Kenti Yapı Ada No'ları

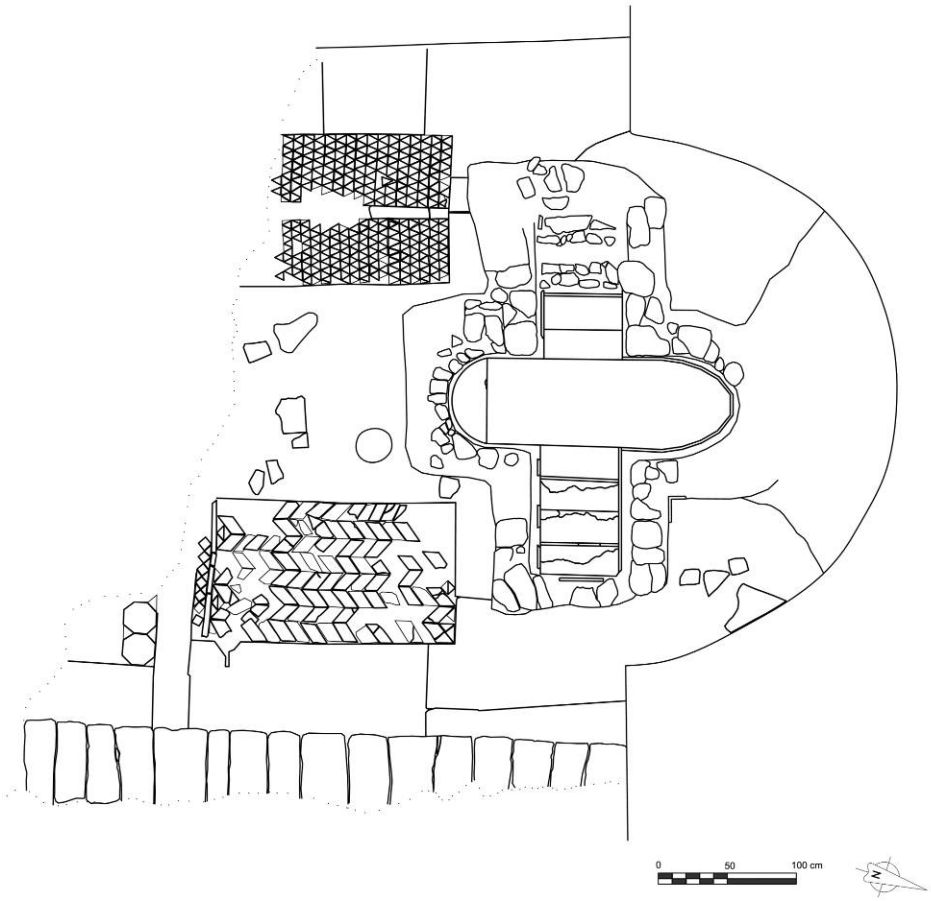
Plân 3. Episkopeion restitüsyon plânı

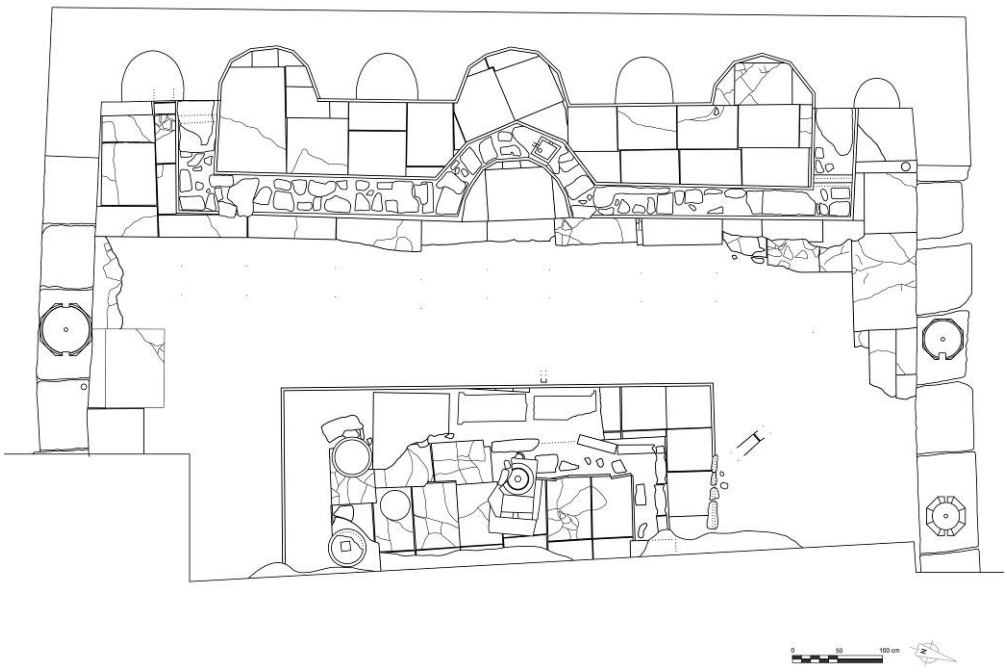
Plân 4. Episkopeion'da yer alan yapılar için işlev önerileri

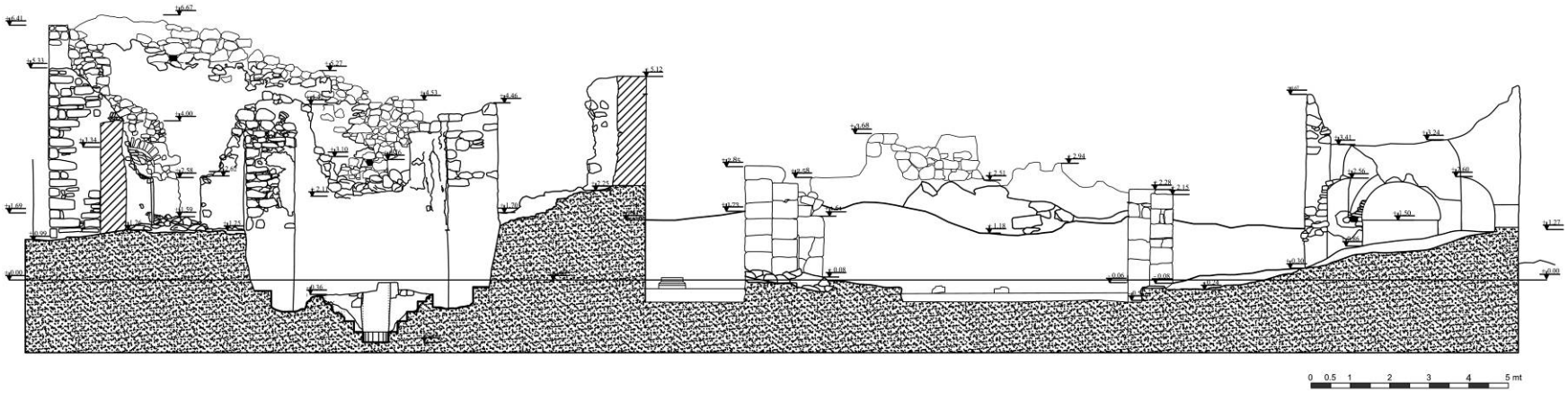
Plân 5. Episkopeion içerisinde tespit edilen inşa evreleri

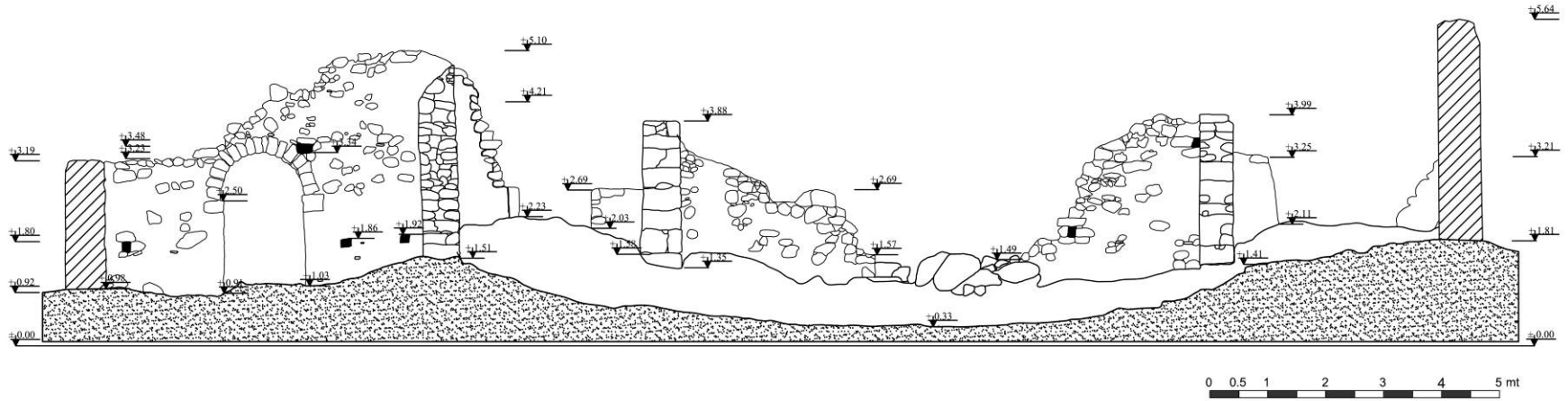
Plân 6. Vaftizhane 2009 yılı kazı alanı plânı

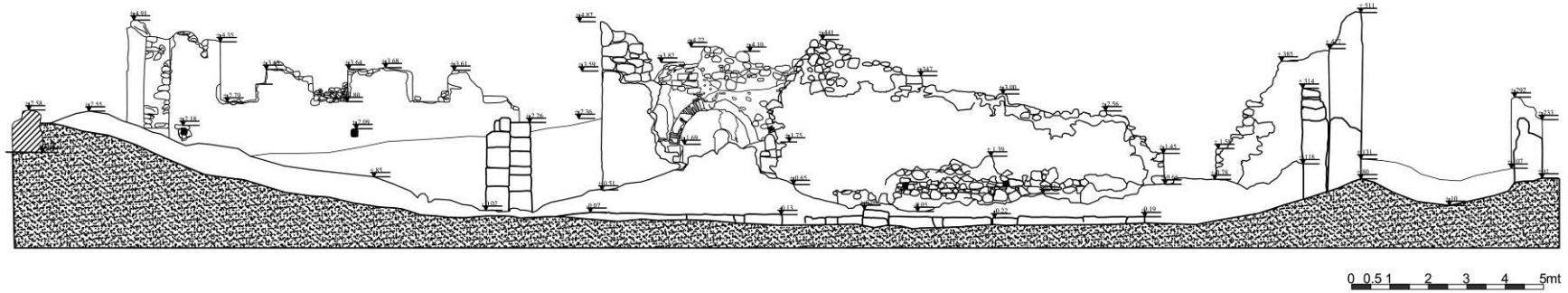
Plân 7. Peristyl 2011 yılı kazı alanı plânı

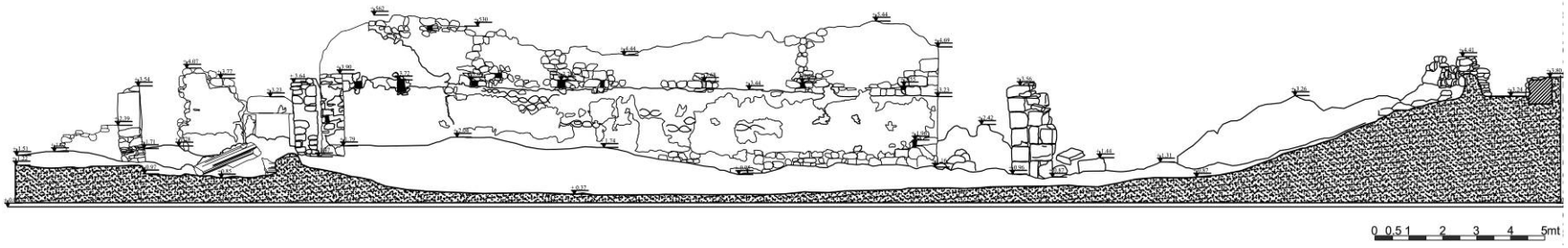
Çizim 1. Kilise ve vaftizhane kuzey-güney kesiti doğuya bakış

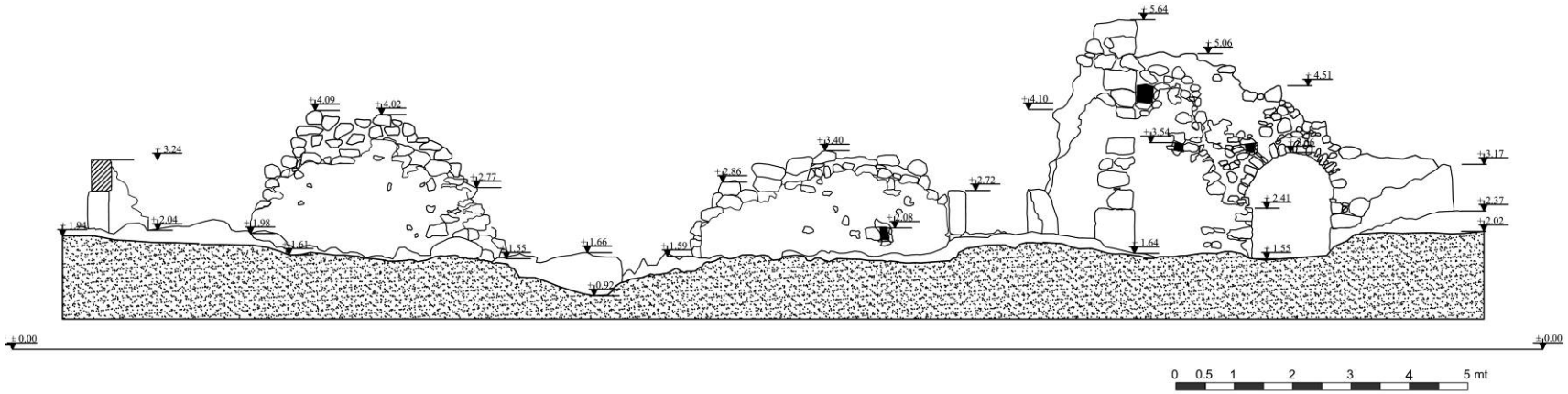
Çizim 2. Kilise kuzey-güney kesiti batıya bakış

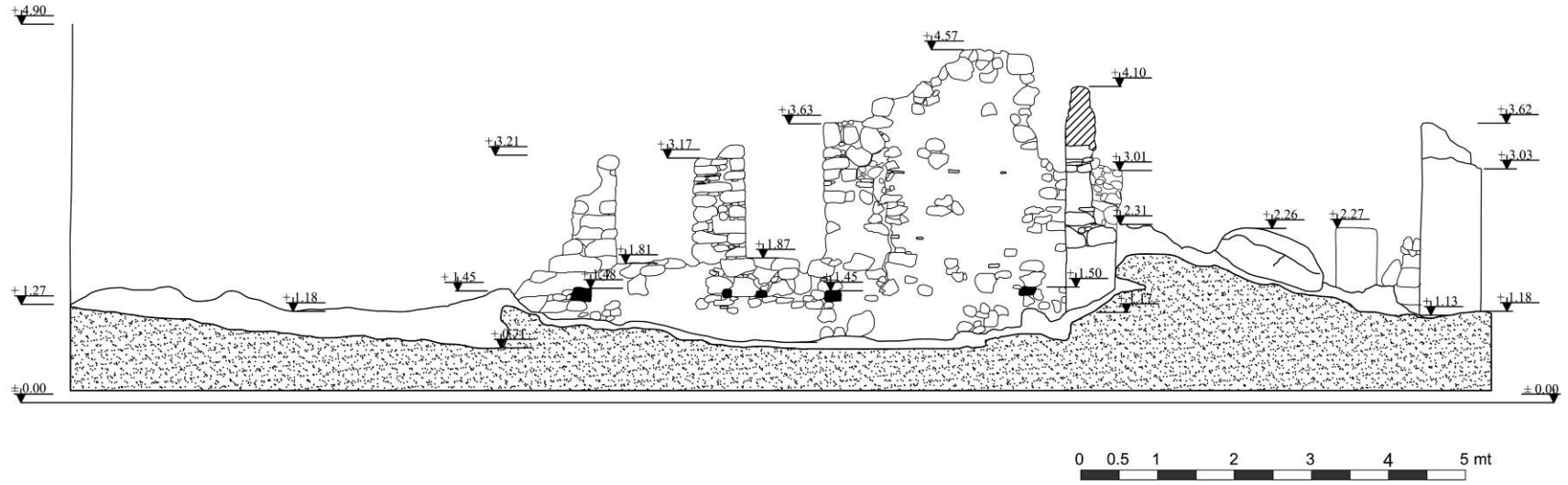
Çizim 3. Kilise doğu-batı kesiti güneye bakış

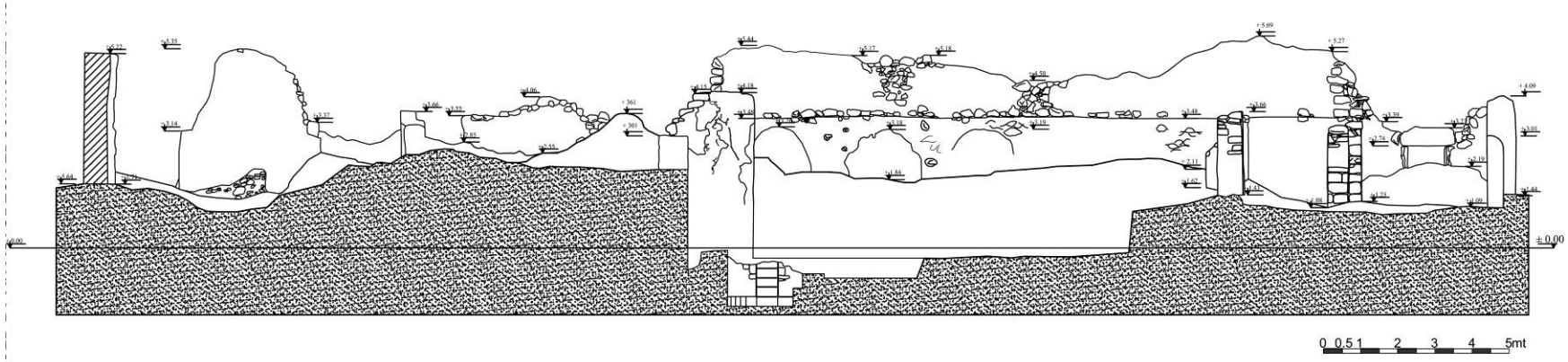
Çizim 4. Kilise doğu-batı kesiti kuzeye bakış

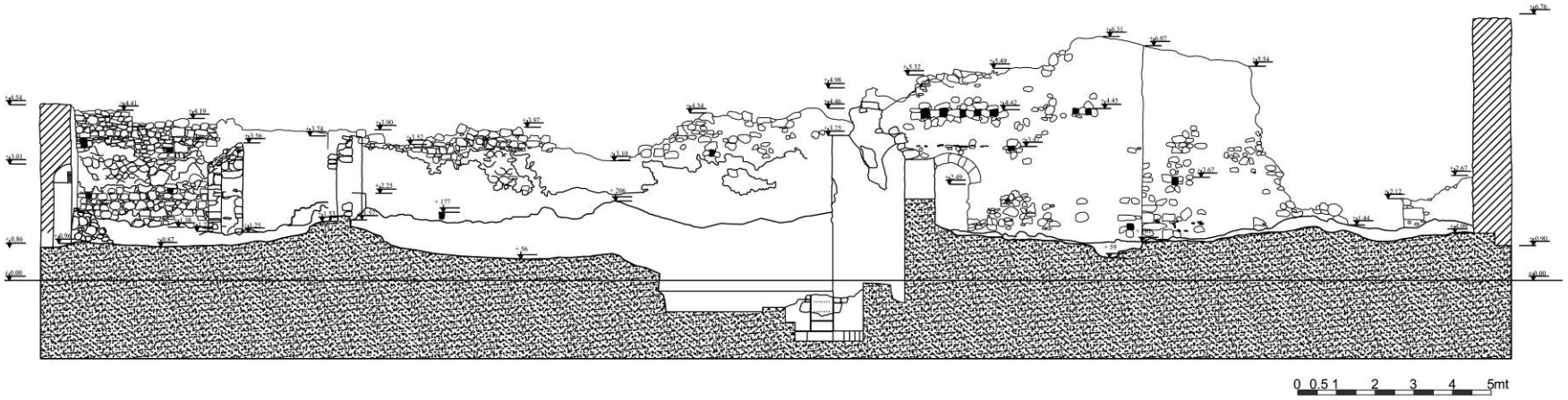
Çizim 5. Nartheks kuzey-güney kesiti doğuya bakış

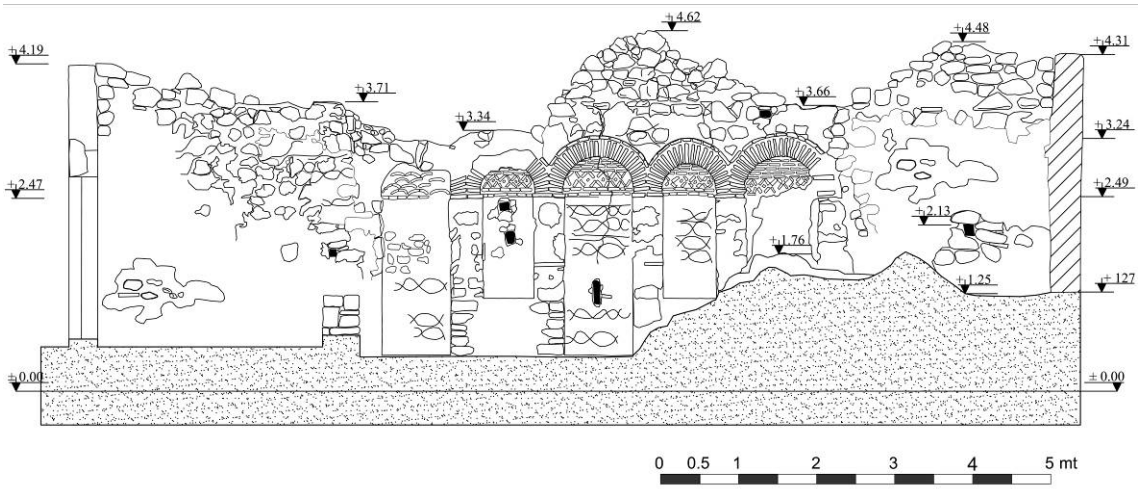
Çizim 6. Kilise güney ek mekânı doğu-batı kesiti güneye bakış

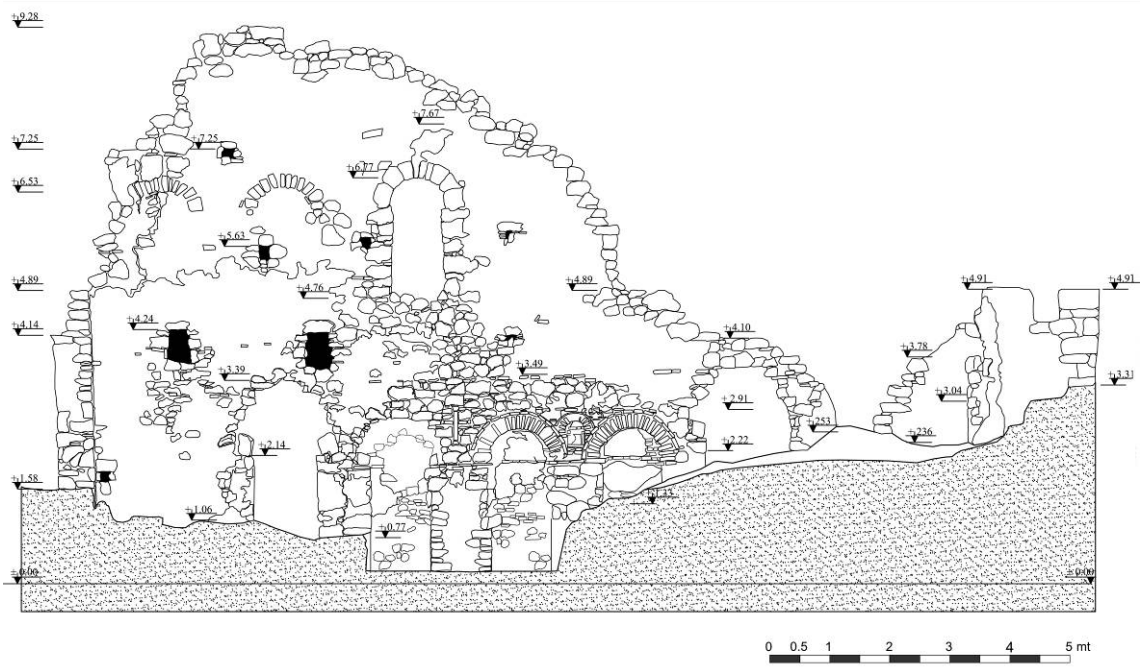
Çizim 7. Vaftizhane doğu-batı kesiti güneye bakış

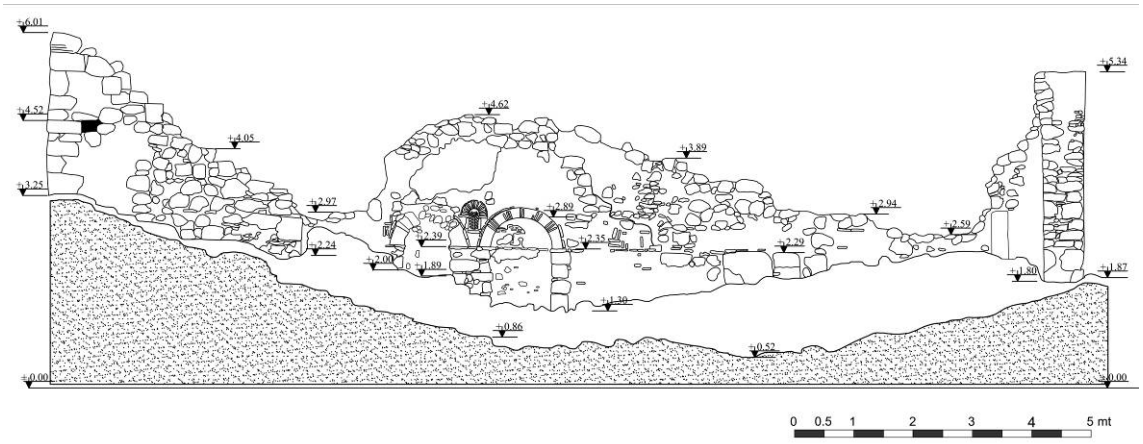
Çizim 8. Vaftizhane doğu-batı kesiti kuzeye bakış

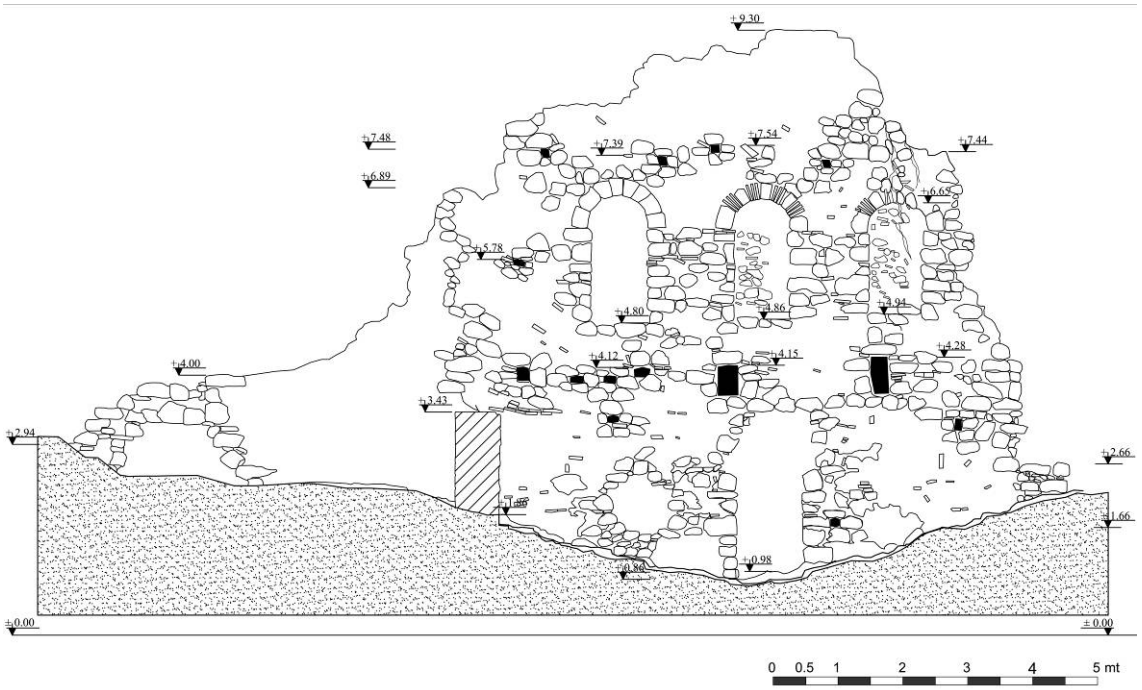
Çizim 9. Vaftizhane vestibulum batı duvarı

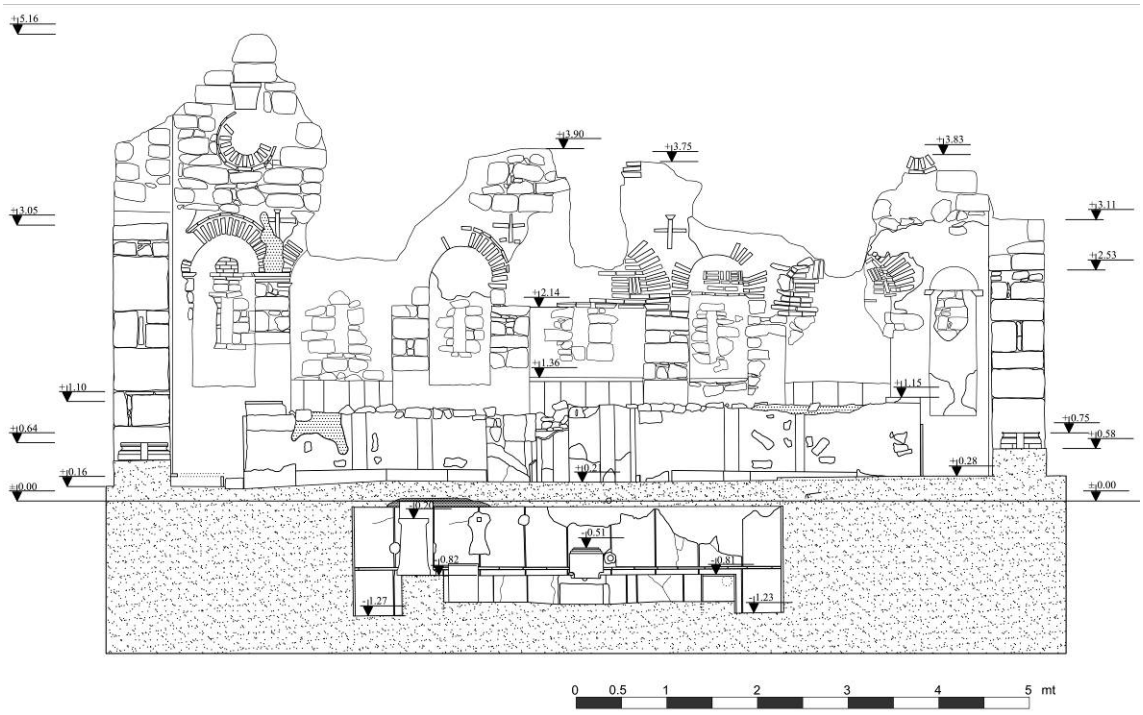
Çizim 10. Triclinium ana mekân batı duvarı

Çizim 11. Triclinium ana mekânı doğu duvarı

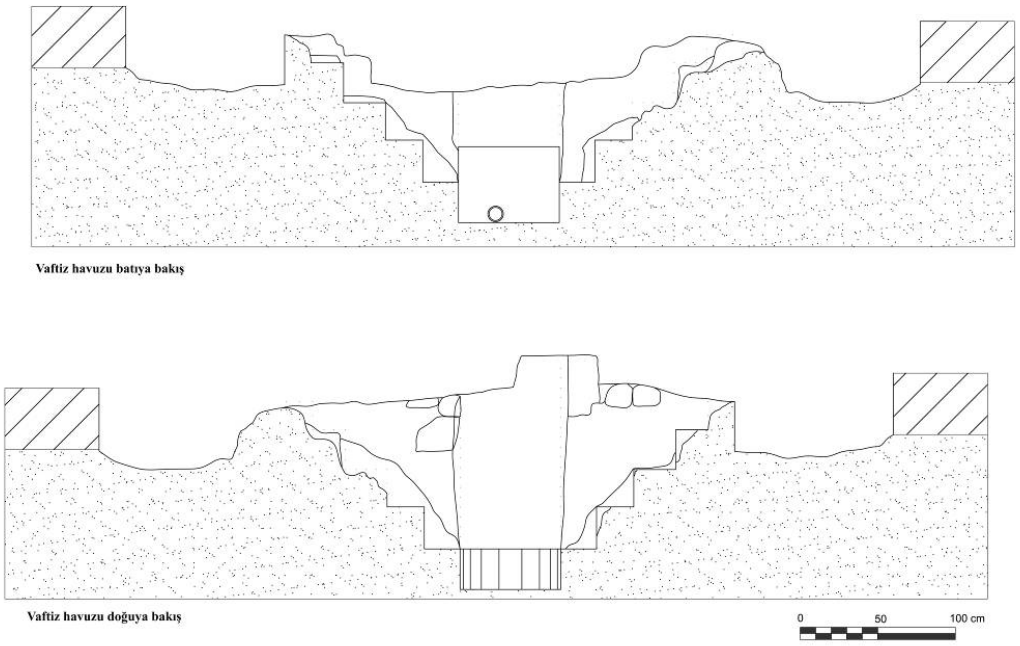
Çizim 12. Peristyl'in doğu duvarı

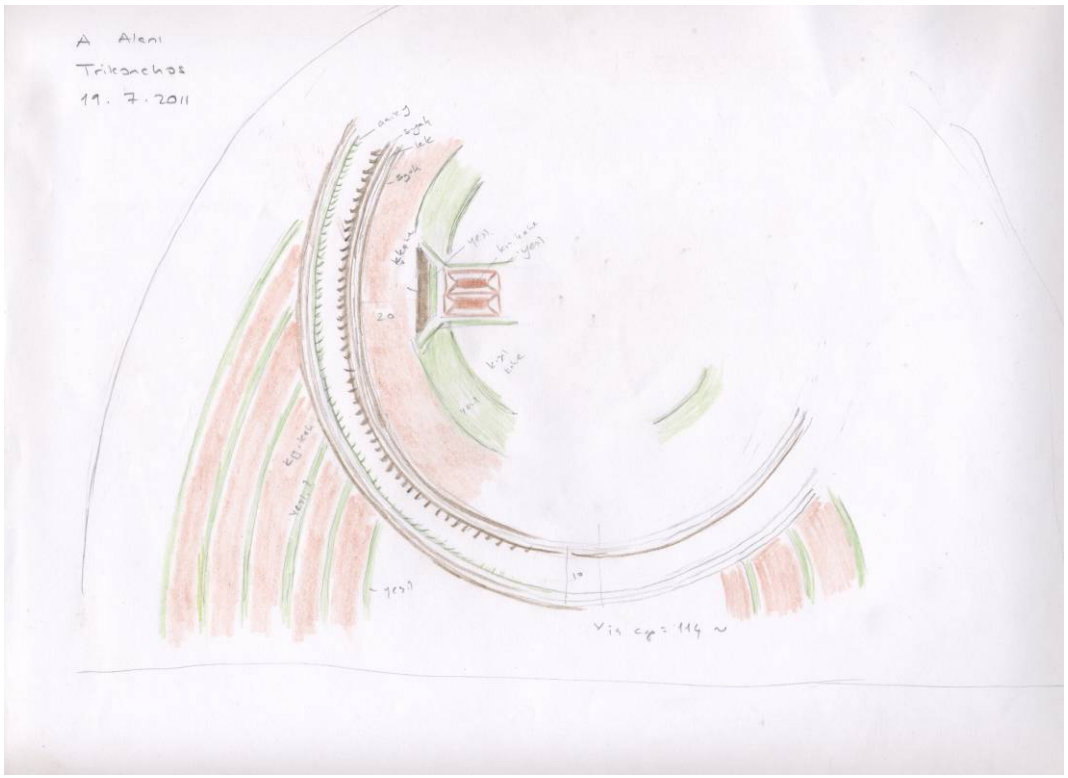
Çizim 13. Peristyl kuzey-güney kesiti batıya bakış

Çizim 14. Kilise zemin döşemesi

Çizim 15. Vaftiz havuzu kesit çizimleri

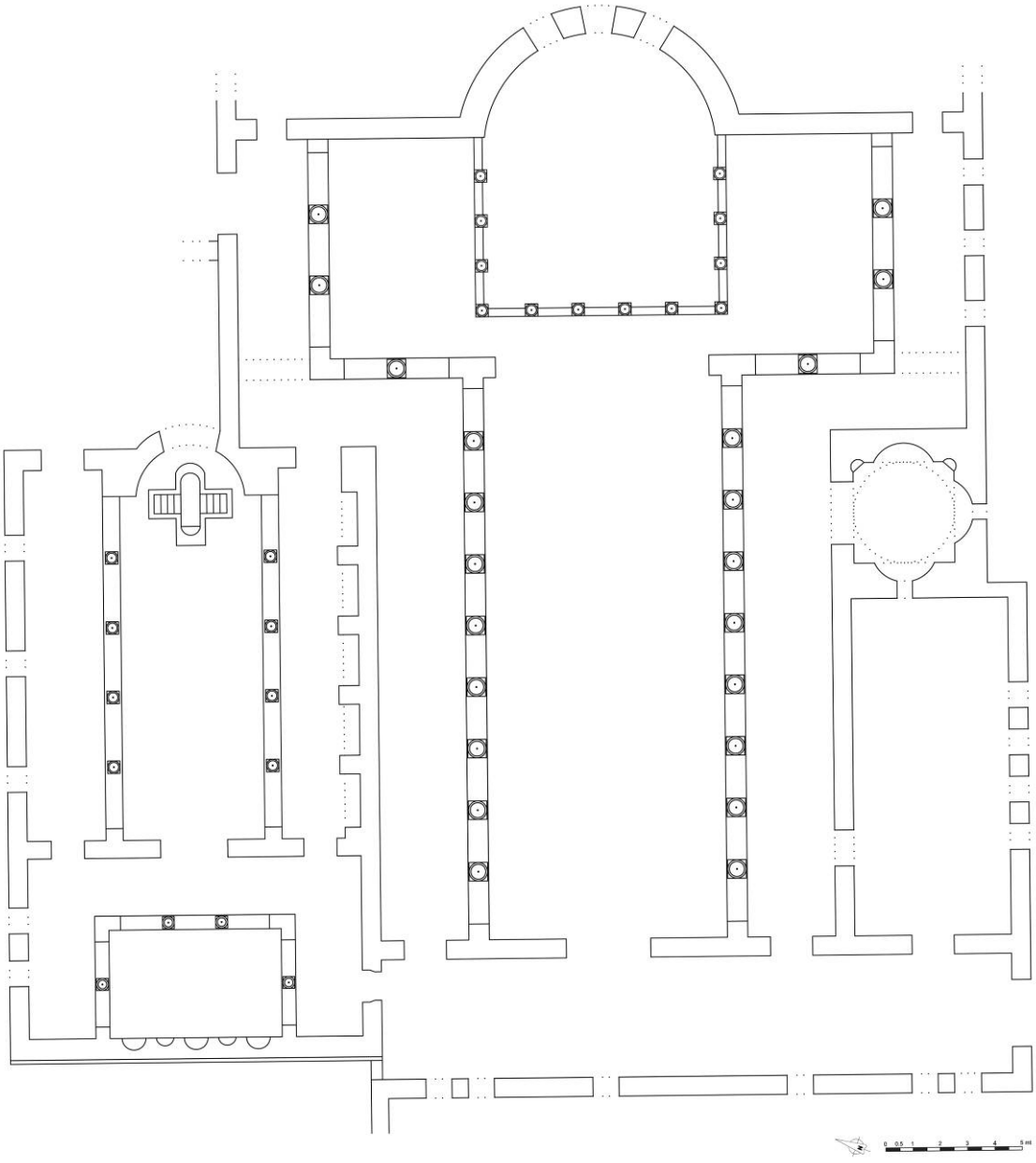
Çizim 16. Trikonkhos doğu eksedra yarım kubbesinde yer alan mandorla içerisinde haç motifi (Çizen: Doç. Dr. Nilay Karakaya-2011)

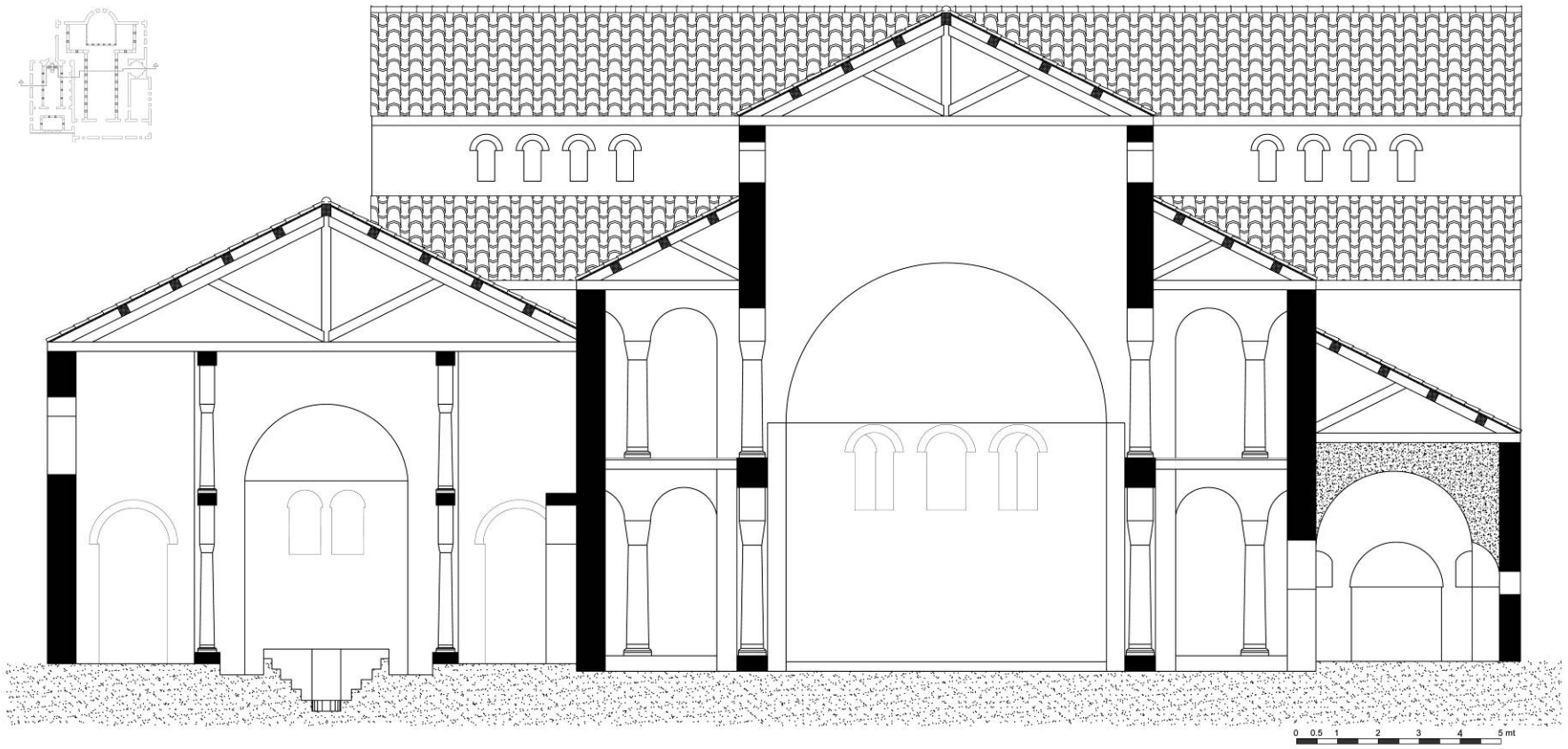
Çizim 17. Vaftizhane güney nef batıdan ikinci arkad içerisinde görülen resim kompozisyonu (Çizen: Doç. Dr. Nilay Karakaya-2011)

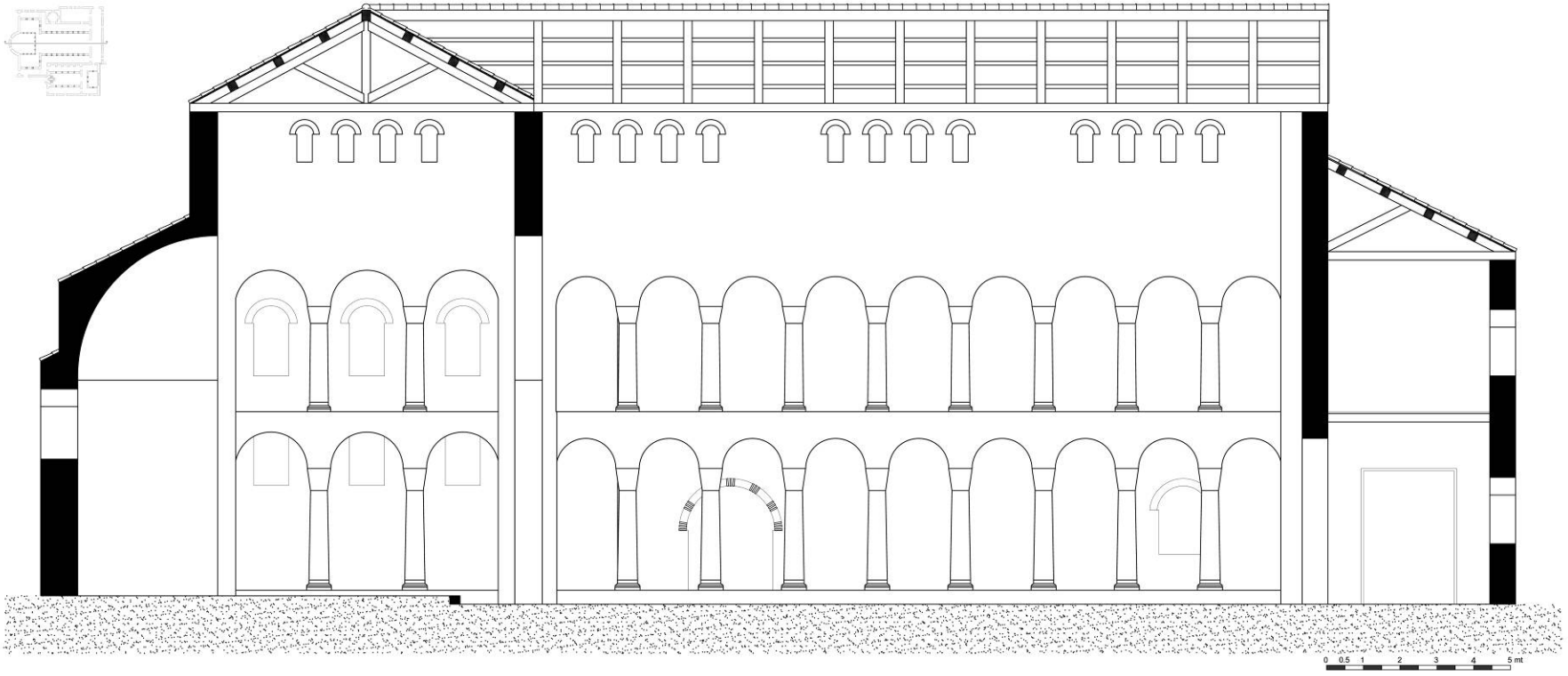
Çizim 18. Vaftizhane güney nef merkezdeki arkad içerisinde görülen resim kompozisyonu (Çizen: Doç. Dr. Nilay Karakaya-2011)

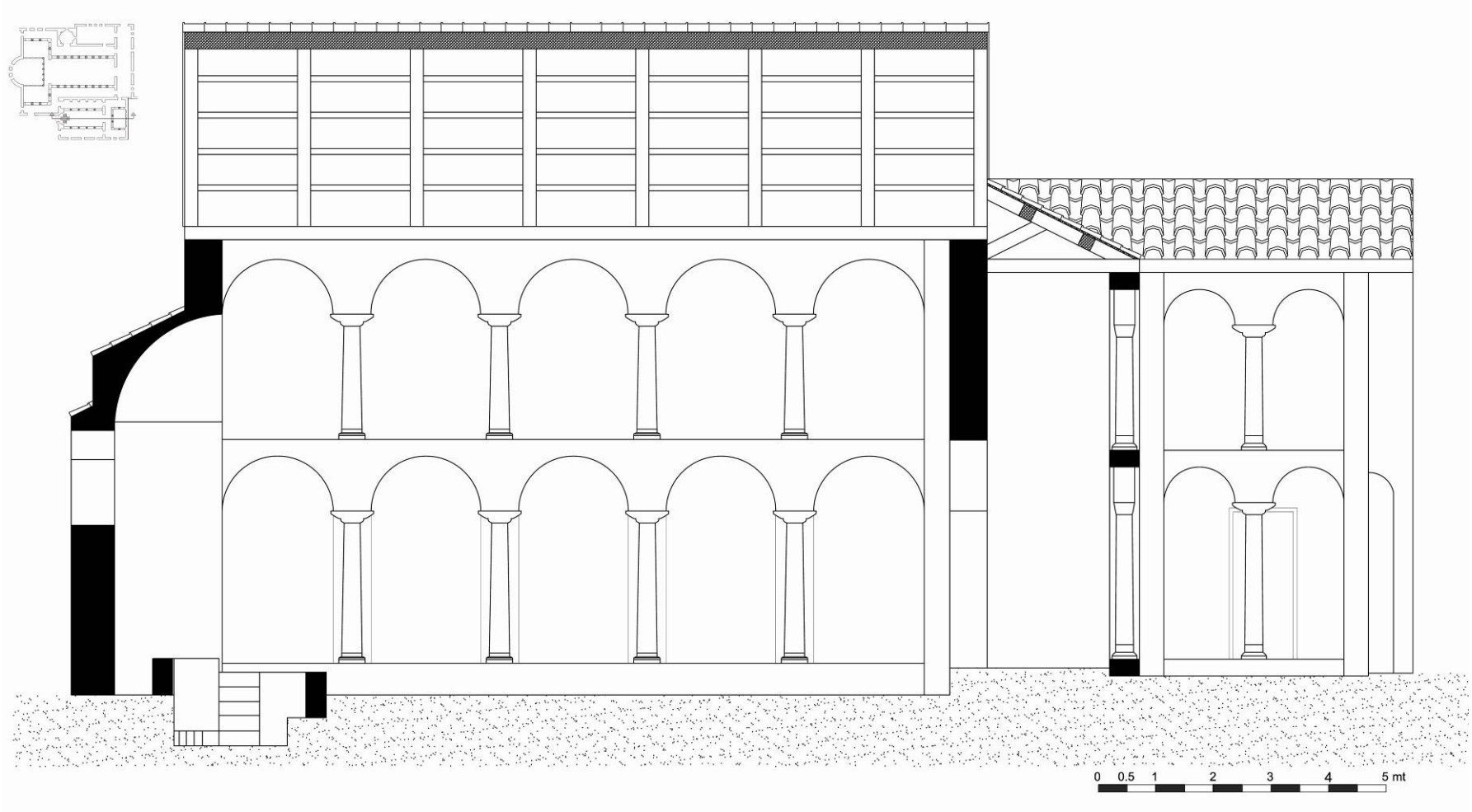
Çizim 19. Kilise ve vaftizhane plân restitüsyonu

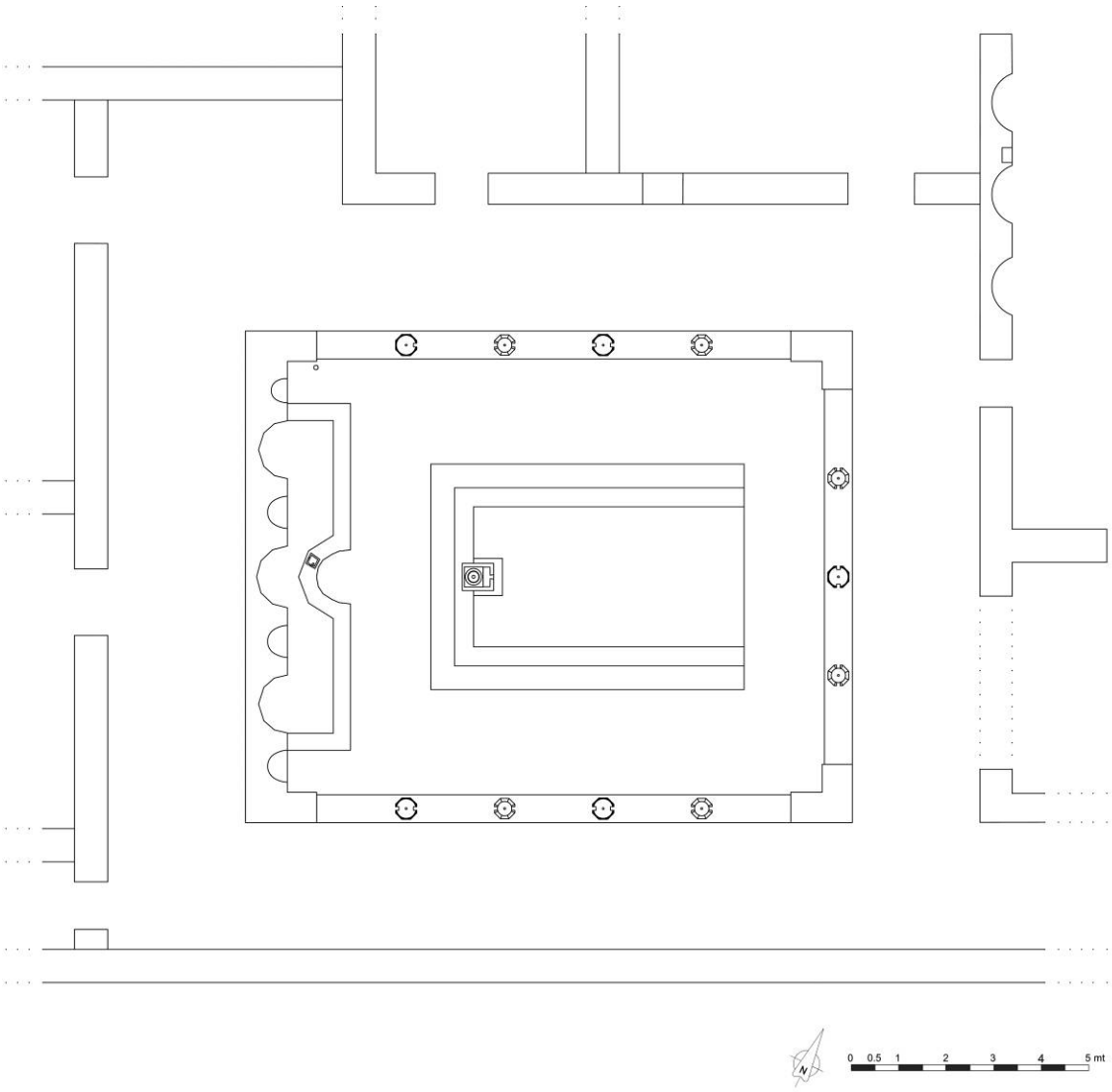
Çizim 20. Kilise ve vaftizhane kuzey-güney kesit restitüsyonu

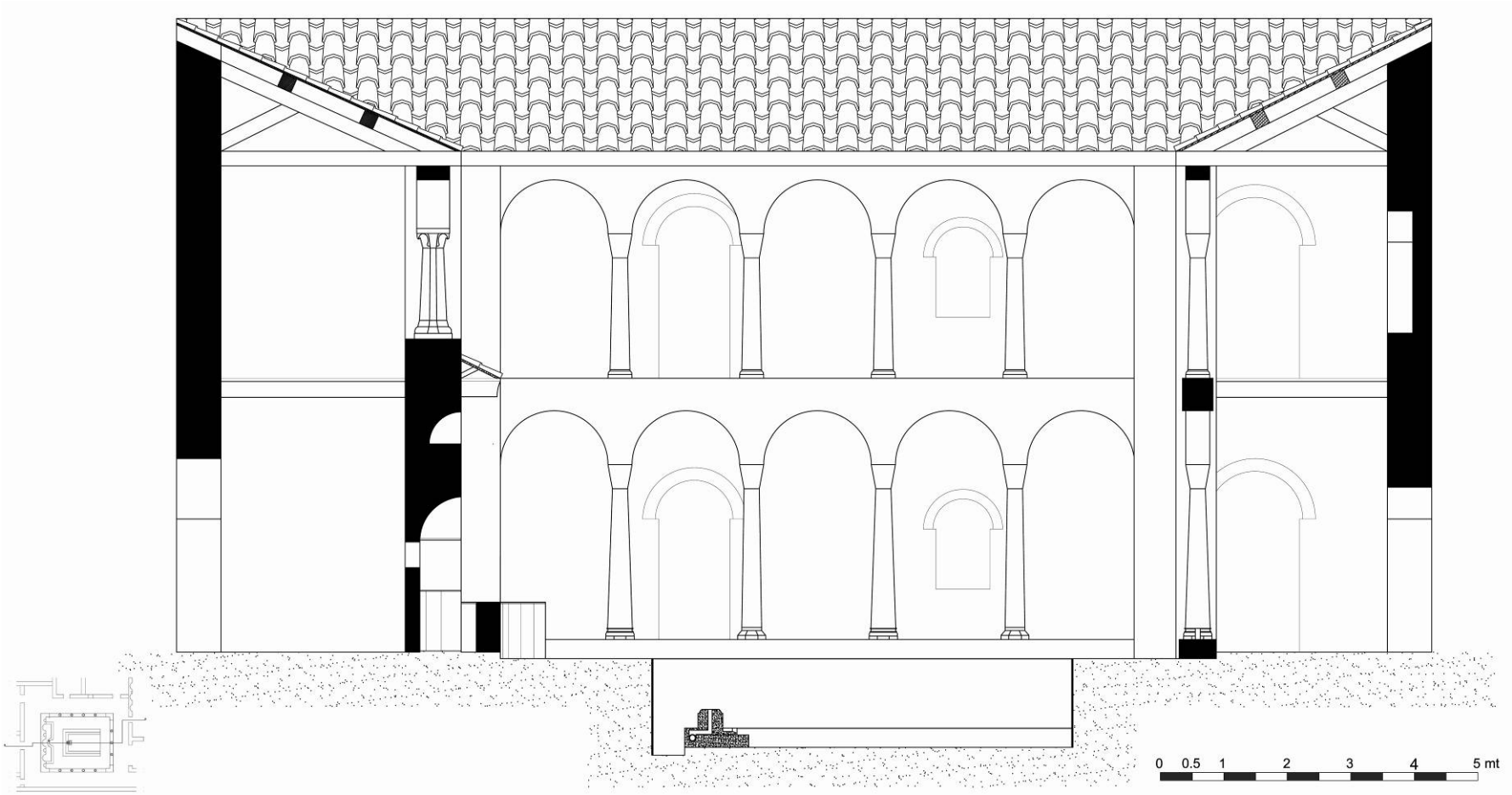
Çizim 21. Kilise doğu-batı kesit restitüsyonu

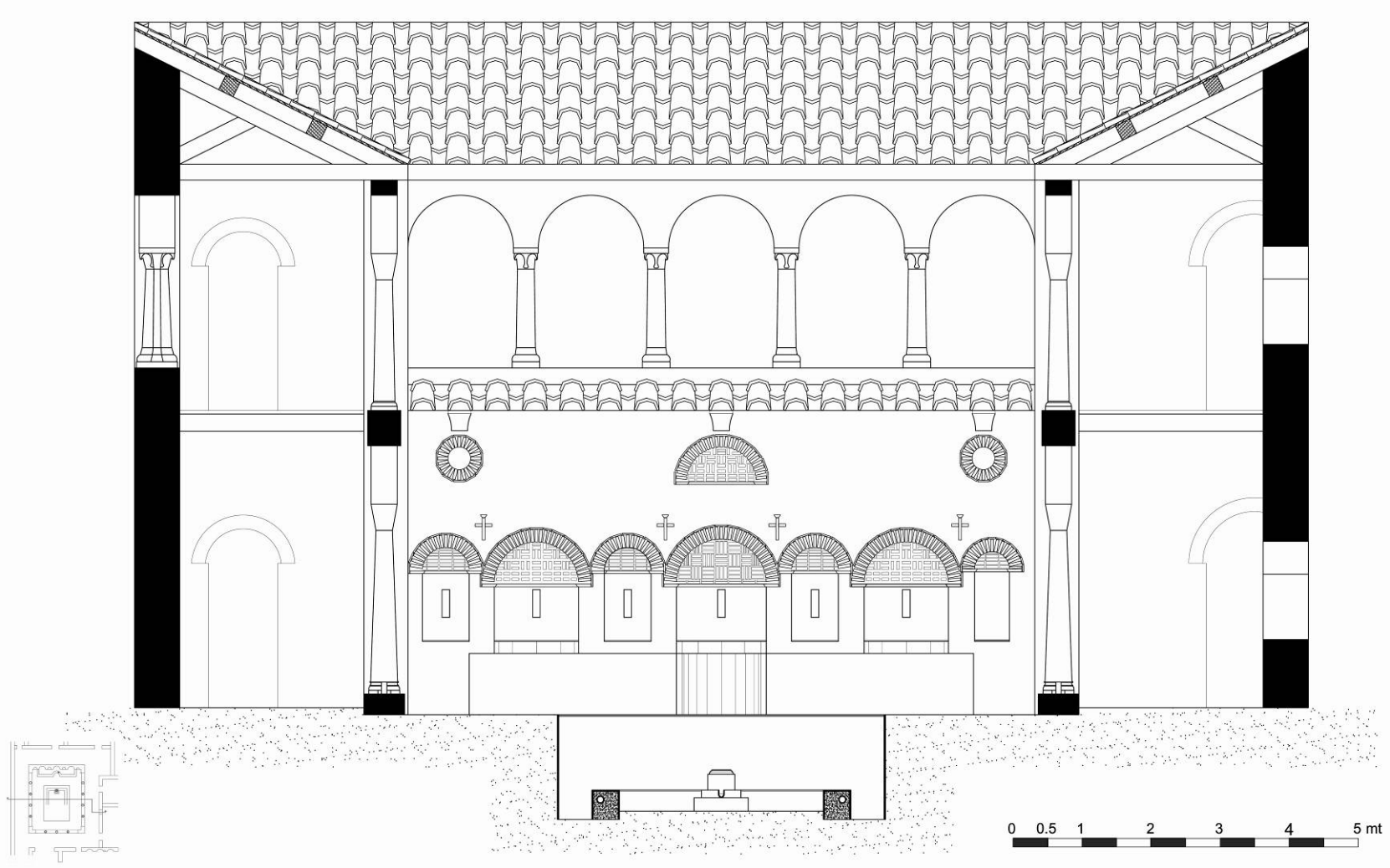
Çizim 22. Vaftizhane doğu-batı kesit restitüsyonu

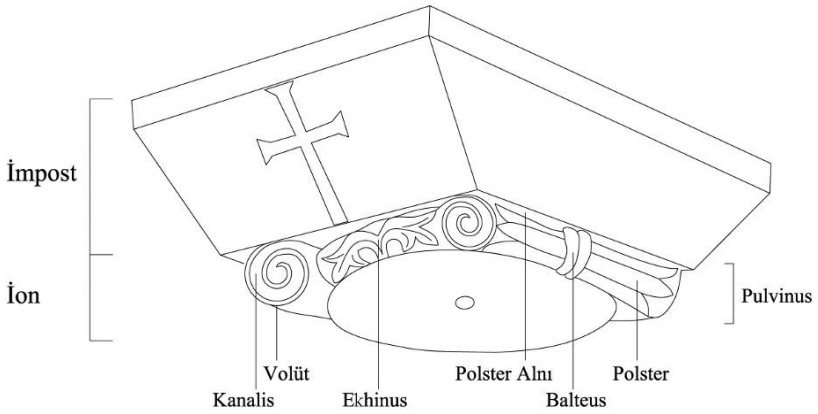
Çizim 23. Peristyl plân restitüsyonu

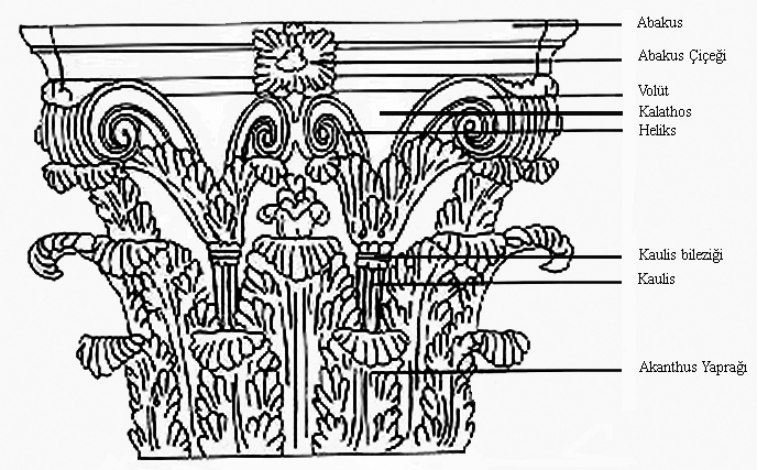
Çizim 24. Peristyl doğu-batı kesit restitüsyonu

Çizim 25. Peristyl kuzey-güney kesit restitüsyonu

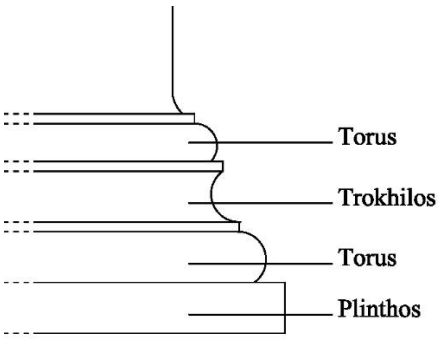
Çizim 26. İon-impost tipte sütun başlığı bölümleri

Çizim 27. Korinth tipte sütun başlığı bölümleri

Çizim 28. Akanthus yaprağı bölümleri

Çizim 29. Attika sütun kaidesi bölümler

Ek 2. Levhalar

Levhalar Listesi

Sayfa

Levha 1. **A) S5-V sektöründeki kilisenin plânı. (Liman Bazilikası)..... 317**
B) S5-V sektöründeki kilisenin kuzey ek yapısı, doğu cephe..... 317
Levha 2. **A) S5-V sektöründeki kilisenin kuzey ek yapısında yer alan trikonkhos niş, batıdan görünüş..... 318**
B) S5-V sektöründeki kilisenin kuzey ek yapısında yer alan trikonkhos nişte yer alan figürlü duvar resimleri 318
Levha 3. **A) Vespasianus Hamamı plânı..... 319**
B) Vespasianus Hamamı tepidarium güney iç cephe çizimi 319
Levha 4. **A) Vespasian hamamı tepidarium kuzey iç cephe 320**
B) Vespasian hamamı tepidarium güney iç cephe 320
Levha 5. **A) S5-IV sektöründe yer alan kilisenin plânı 321**
B) S5-IV sektöründe yer alan kilisenin naos'u, batıdan görünüş..... 321
Levha 6. **A) S5-III sektöründe yer alan kilisenin plânı..... 322**
B) S5-III sektöründe yer alan kilisenin naos'u, batıdan görünüş 322
Levha 7. **A) S5-IX sektöründe yer alan kilisenin plânı 323**
B) S5-IX sektöründe yer alan kilisenin kesit restitüsyonu..... 323
Levha 8. **A) S5-IX sektöründe yer alan kilise, güneyden genel görünüş 324**
B) S5-IX sektöründe yer alan kilise, pencere düzenlemesi 324
Levha 9. **A) Giriş Kompleksi'nin plânı 325**
B) Giriş Kompleksi güney cephe genel görünüş..... 325
Levha 10. **A) Mozaikli Yapı'nın plânı 326**
B) Mozaikli Yapı, doğu-batı kesiti kuzeye bakış..... 326
Levha 11. **A) Mozaikli Yapı D Odası kuzey eksedra..... 327**
B) Mozaikli Yapı, C Odası kuzey eksedra..... 327
Levha 12. **A) Mozaikli Yapı D Odası güney duvar, kapı kemer ve pandantif başlangıçları..... 328**
B) Mozaikli Yapı, Peristyl kuzey duvar..... 328
Levha 13. **A) Mozaikli Yapı kubbe işçilikleri..... 329**
B) Mozaikli Yapı, D Odası, Thalassa mozaiği..... 329

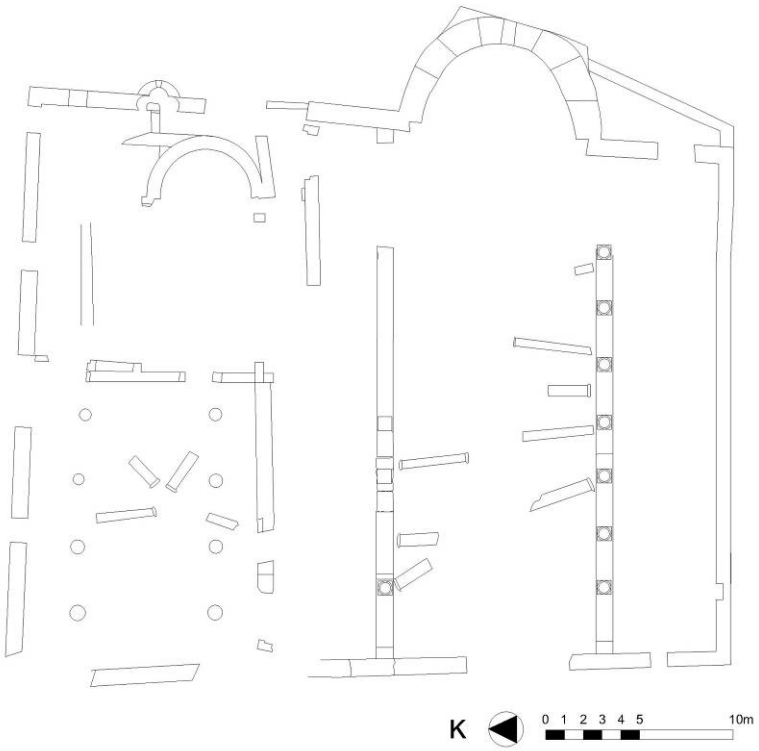
Levha 14. A) Mozaikli Yapı C Odası mozaikleri 330
B) Mozaikli Yapı C Odası mozaiklerinden detay 330
Levha 15. A) Mozaikli Yapı, ikinci kata ait in-situ korunmuş mozaikler 331
B) Mozaikli Yapı, ikinci kata ait mozaik, ilkbahar kişileştirmesi 331
Levha 16. A) S11-V sektöründe yer alan kilisenin plânı 332
B) S11-V sektöründe yer alan kilise, apsis duvarı dış cephe 332
Levha 17. A) S11-V sektöründe yer alan kilise, apsis duvarı 333
B) S11-V sektöründe yer alan kilise, kayalık yüzeydeki duvar resmi. 333
Levha 18. A) S11-V sektöründe yer alan kilise, naos duvarı 334
B) S11-V sektöründe yer alan kilise, sütun başlığı 334
Levha 19. A) Laodikeia Antik Kenti, Tapınak A plânı 335
B) Laodikeia Antik Kenti, Tapınak A hava fotoğrafı 335
Levha 20. A) Güney Nekropol Tonozlu mezar, iç cephe 336
B) Kuzey Nekropol Tonozlu mezar, dış cephe 336
Levha 21. Transeptli bazilika örnekleri 337
A) Roma St. Peter Kilisesi 337
B) Nikopolis A Bazilikası 337
C) Thessalonike Aziz Demetrios 337
D) Philippi A Bazilikası 337
E) Perge A Bazilikası 337
F) Beroia Piskoposluk Bazilikası 337
Levha 22. Likya Bölgesi'nde yer alan transeptli bazilikalar 338
A) Patara Büyük Kilise 338
B) Limyra Piskoposluk Kilisesi 338
C) Aperlae Transeptli Kilise 338
D) Tlos Transeptli Kilise 338
E) Alacadağ/Muskar 338
F) Korba Kilisesi 338
G) Ernez/Çamarkası Kilisesi 338
Levha 23. Likya Bölgesi'ndeki trikonkos plânlı ek mekânlara sahip kiliseler 339
A) Andriake A Kilisesi 339
B) Khoma Kilisesi 339

C) Letoon Payeli Bazilika 339
D) Melanippe Sahil Kilisesi 339
E) Melanippe B Kilisesi 339
F) Ksanthos Akropol Kilisesi 339
G) Devekuyusu Kilisesi 339
H) Gülmez Asarı Kilisesi 339
I) Limyra Kale Tepesi Kilisesi 339
Levha 24. Likya Bölgesi'nde yer alan vaftizhaneler 340
A) Asarcık Sion Manastırı Kilisesi 340
B) Alacahisar Kilisesi 340
C) Andriake B Kilisesi 340
D) Ksanthos Doğu Bazilikası 340
E) Idyros Kilisesi 340
F) Turan Dağ Kilisesi 340
G) Gemiler Ada I nolu kilise 340
H) Karacaören Ada Kilisesi 340
I) Ölüdeniz Sun City (İskender) Kilisesi 340
J) Khoma Kilisesi 340
Levha 25. Trikonkhos plânlı ek yapı ve vaftizhane benzerleri 341
A) Korinth Cenchrean Kapısı yakınındaki kilise 341
B) Tebessa Piskoposluk Kilisesi 341
C) Kıbrıs Kourion Piskoposluk Kilisesi 341
D) Paros Katapoliani Kilisesi 341
E) Hippos Susita Piskoposluk Kilisesi 341
F) Hippos Susita vaftizhanesi 341
Levha 26. Geç Antik Çağ sivil konut örnekleri ve triclinium kuruluşları 342
A) Ephesos Yamaç Ev 1 342
B) Ephesos Tiyatro üzerindeki villa 342
C) İstanbul Laussus ve Antiochos Sarayı 342
D) Nis Mediana Villası 342
E) Djemila Bacchus Evi 342
F) Sicilya Piazza Armerina 342

G) Ravenna Theodoric Sarayı 342
H) Aphrodisias Piskopos Evi..... 342
I) Apollonia Dux Sarayı..... 342
J) Ksanthos Likya Akropolü üzerindeki ev..... 342
K) Perge Doğu Konut Alanı..... 342
Levha 27. Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ çeşme örnekleri..... 343
A) Stobi Theodosius Sarayı ve Parthenios Evi..... 343
B) Stobi Theodosius Sarayı çeşmesi 343
C) Stobi Parthenios Evi çeşmesi 343
D) Ostia Amor ve Psyche Evi..... 343
E) Ostia Nymphaeum Evi..... 343
F) Antiocheia Pyskeler Kayığı Evi..... 343
G) Arykanda Piskoposluk Konutu peristyl ve çeşme düzenlemesi 343
H) Perge Doğu Konut Alanı B Evi çeşmesi..... 343
Levha 28. A) Side Episkopeion'u 344
B) Ephesos Episkopeion'u..... 344
C) Miletos Episkopeion'u 344
Levha 29. A) Apameia Episkopeion'u 345
B) Priene Episkopeion'u..... 345
C) Djemila Episkopeion'u 345
D) Philippi Episkopeion'u 345
Levha 30. A) Hippo Regius Episkopeion'u 346
B) Timgad Episkopeion'u..... 346
C) Gerasa Episkopeion'u 346
D) Justiniana Prima Episkopeion'u 346
E) Salona Episkopeion'u 346
F) Stobi Episkopeion'u 346
Levha 31. A) Tebessa Episkopeion'u 347
B) Aphrodisias Episkopeion'u 347
C) Kourion Episkopeion'u 347
D) Phaselis Episkopeion'u..... 347
E) Sbeitla Episkopeion'u 347

F) Idyros Episkopeion'u 347
Levha 32. A) Zwarthnotz Episkopeion'u 348
B) Mistras Episkopeion'u 348
C) Hermione Episkopeion'u 348
D) Bosra Episkopeion'u 348
E) Dvin Episkopeion'u 348
F) Milano Episkopeion'u 348
G) Konstantinopolis Episkopeion'u 348
Levha 33. Mimari ve liturjik taş eleman benzer örnekleri 349
A) Gemiler Ada IV nolu Kilise Sütun Başlığı 349
B) Dolichiste Tersane Koyu'ndaki Kilise Sütun Başlığı 349
C) Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Sütun Kaidesi 349
D) Belceğiz Deniz kamp Kilisesi Sütun Kaidesi 349
E) Labraunda Doğu Kilisesi Sütun Kaidesi 349
F) Miletos Sütun Kaidesi 349
G) Arykanda Piskoposluk Kilisesi Sütun Başlığı 349
H) Sion Manastır Kilisesi Silme 349
I) Sion Manastır Kilisesi Levha Üstü 349
J) Limyra Piskoposluk Kilisesi Levha 349
K) Limyra Piskoposluk Kilisesi Levha 349
L) Keşlik Dağ Kilisesi Levha 349
M) Hatay Müzesi Delikli Levha 349
N) Ölüdeniz Sun City Kilisesi Levha Üstü 349
O) İstlada Kilisesi Levha Üstü 349
Levha 34. A) Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısı 350
B) Dolichiste Tersane Koyu'nda yer alan kilise 350
Levha 35. Orta ve Geç Bizans Dönemi kiliseleri tuğla dekorasyon örnekleri 351
A) Enez Fatih Cami Prothesis Yarım Kubbesi 351
B) Sardes E Kilisesi Ana Apsis 351
C) Tirilye Kemerli Kilise Ana Apsis 351
D) Kirselik'teki Manastır Kilisesi Eksonartheks 351
E) Latmos 8 Nolu Kilise Kuzey Cephe 351

F) Pantokrator Doğu Cephe..... 351
G) Khora Kuzey Cephe 351
H) Pammakaristos Güney Cephe 351
I) Konstantin Lips Güney Cephe..... 351
J) Gül Cami Doğu Cephe 351
K) Konstantin Lips Güney Cephe 351
L) Konstantin Lips Güney Cephe..... 351
M) Konstantin Lips Güney Cephe..... 351
Levha 36. A) Konstantinopolis Studios Manastır Kilisesi atrium kuzey duvarı . 352
B) Selanik Galerius Sarayı Oktogon Yapı kuzey doğu cephe..... 352

A) S5-V sektöründeki kilisenin plânı. (Liman Bazilikası)

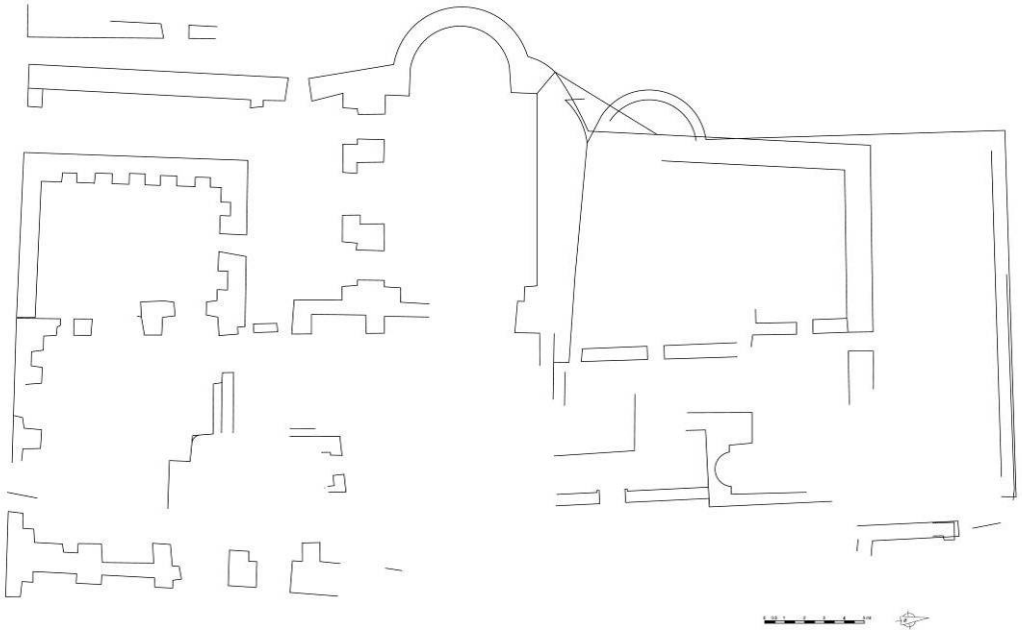
B) S5-V sektöründeki kilisenin kuzey ek yapısı, doğu cephe.

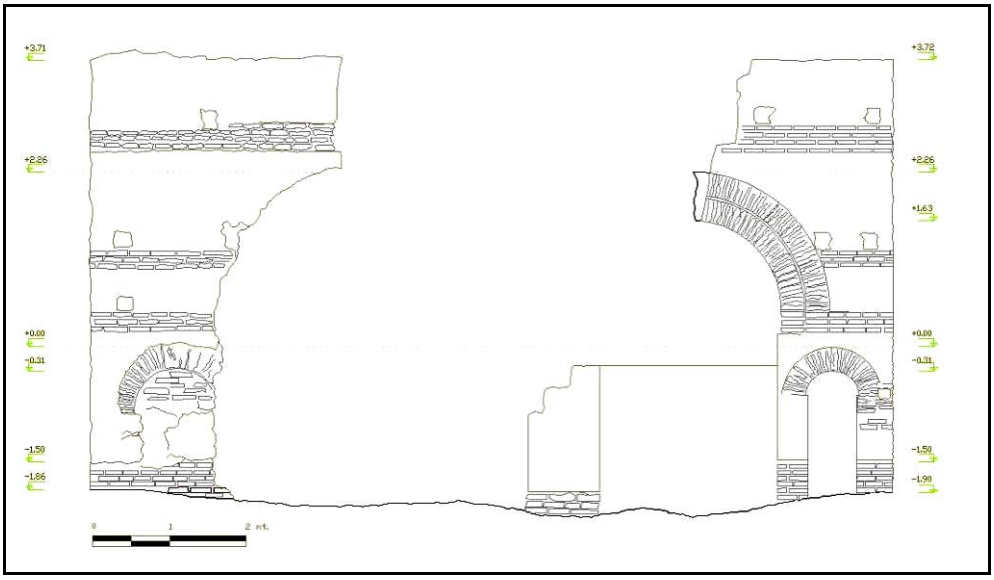
A) S5-V sektöründeki kilisenin kuzey ek yapısında yer alan trikonkhos niş, batıdan görünüş.

B) S5-V sektöründeki kilisenin kuzey ek yapısında yer alan trikonkhos nişte yer alan figürlü duvar resimleri.

A) Vespasianus Hamamı plânı.

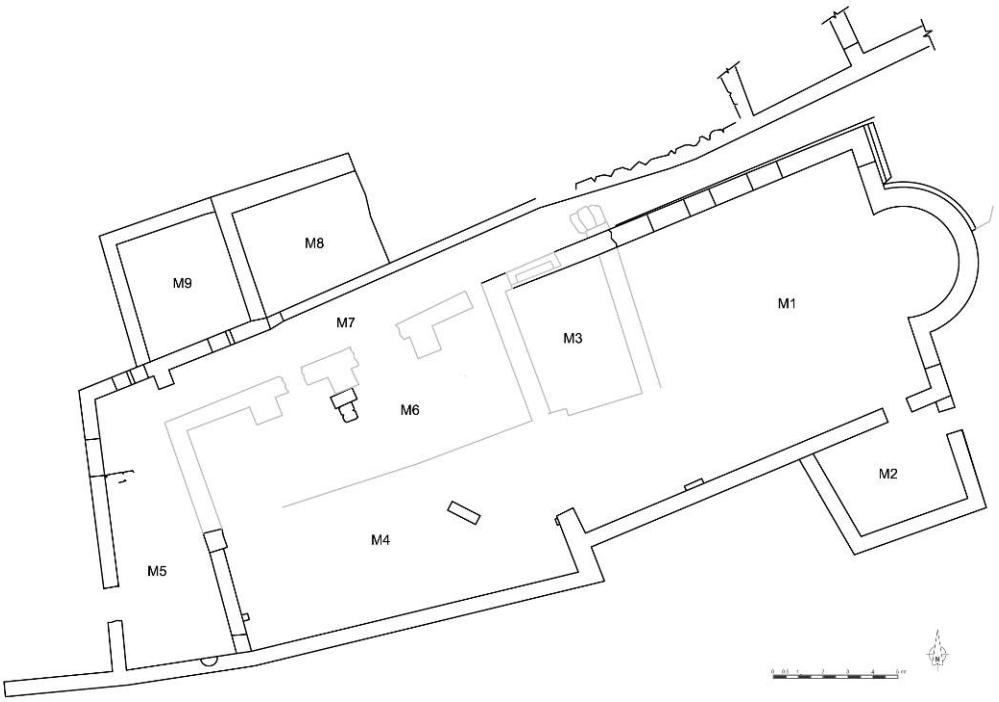
B) Vespasianus Hamamı tepidarium güney iç cephe çizimi.

A) Vespasianus hamamı tepidarium kuzey iç cephe.

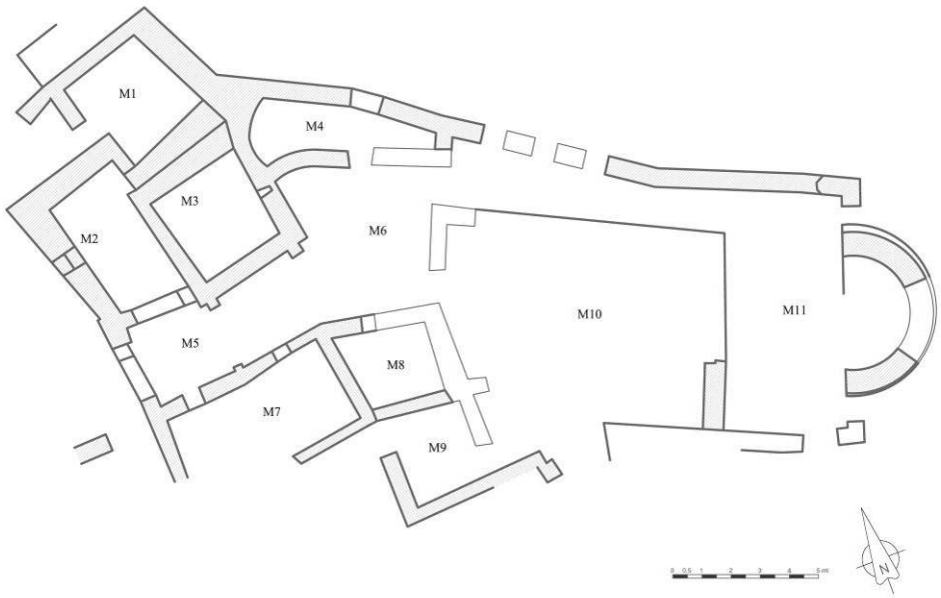
B) Vespasianus hamamı tepidarium güney iç cephe.

A) S5-IV sektöründe yer alan kilisenin plânı.

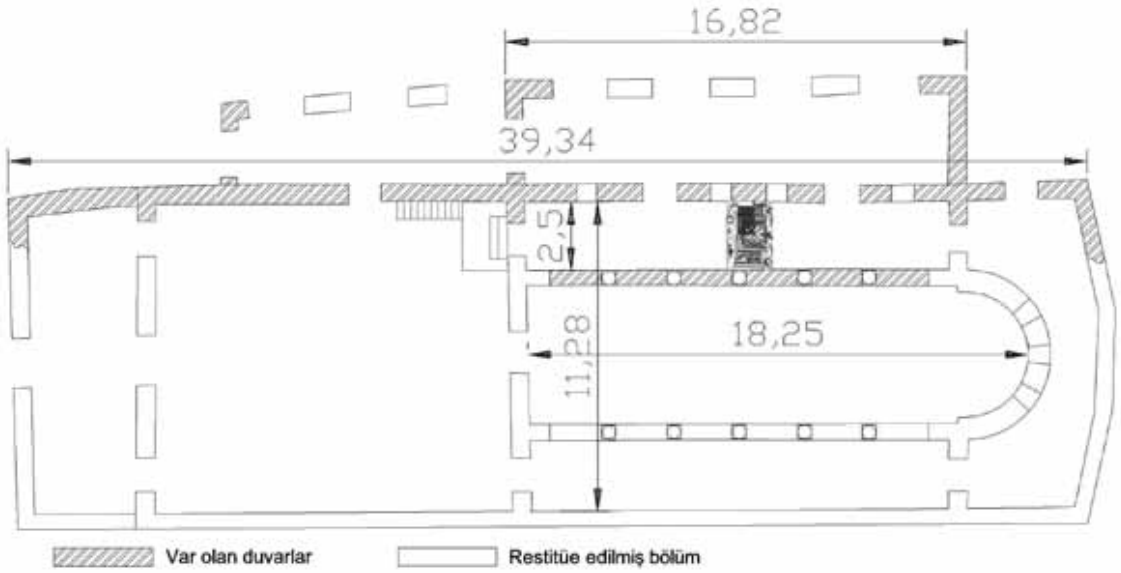
B) S5-IV sektöründe yer alan kilisenin naos'u, batıdan görünüş.

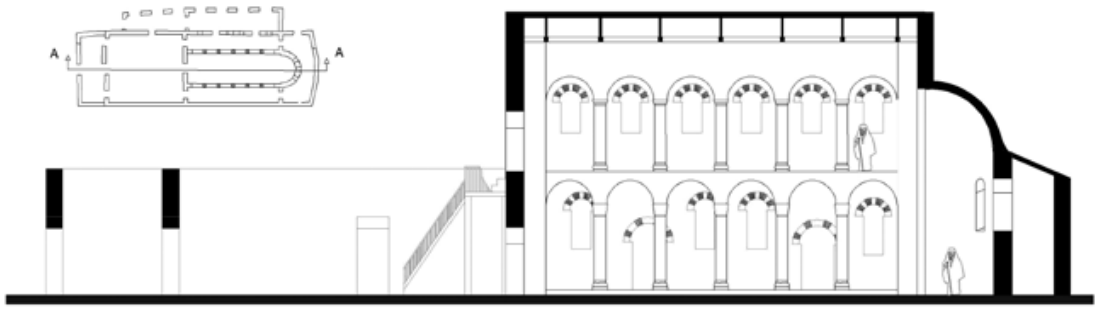
A) S5-III sektöründe yer alan kilisenin plânı.

B) S5-III sektöründe yer alan kilisenin naos'u, batıdan genel görünüş.

A) S5-IX sektöründe yer alan kilisenin plânı.

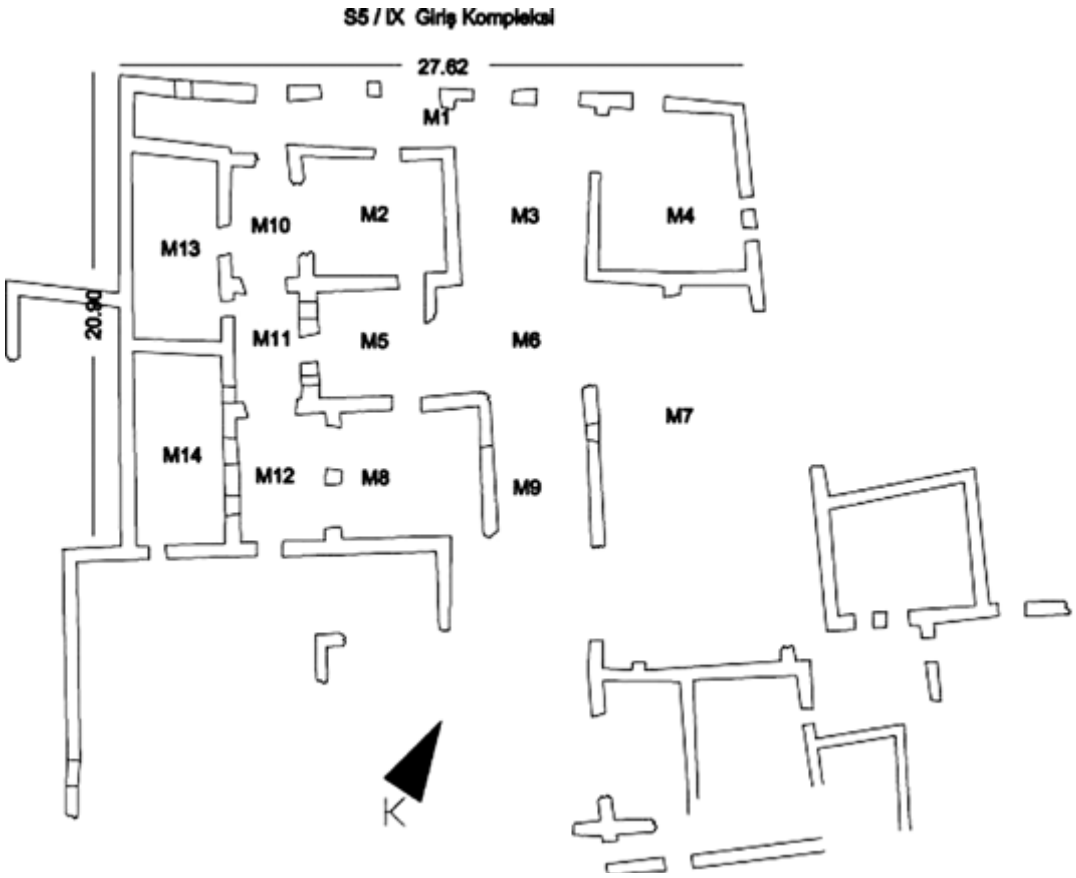
B) S5-IX sektöründe yer alan kilisenin kesit restitüsyonu.

A) S5-IX sektöründe yer alan kilise, güneyden genel görünüş.

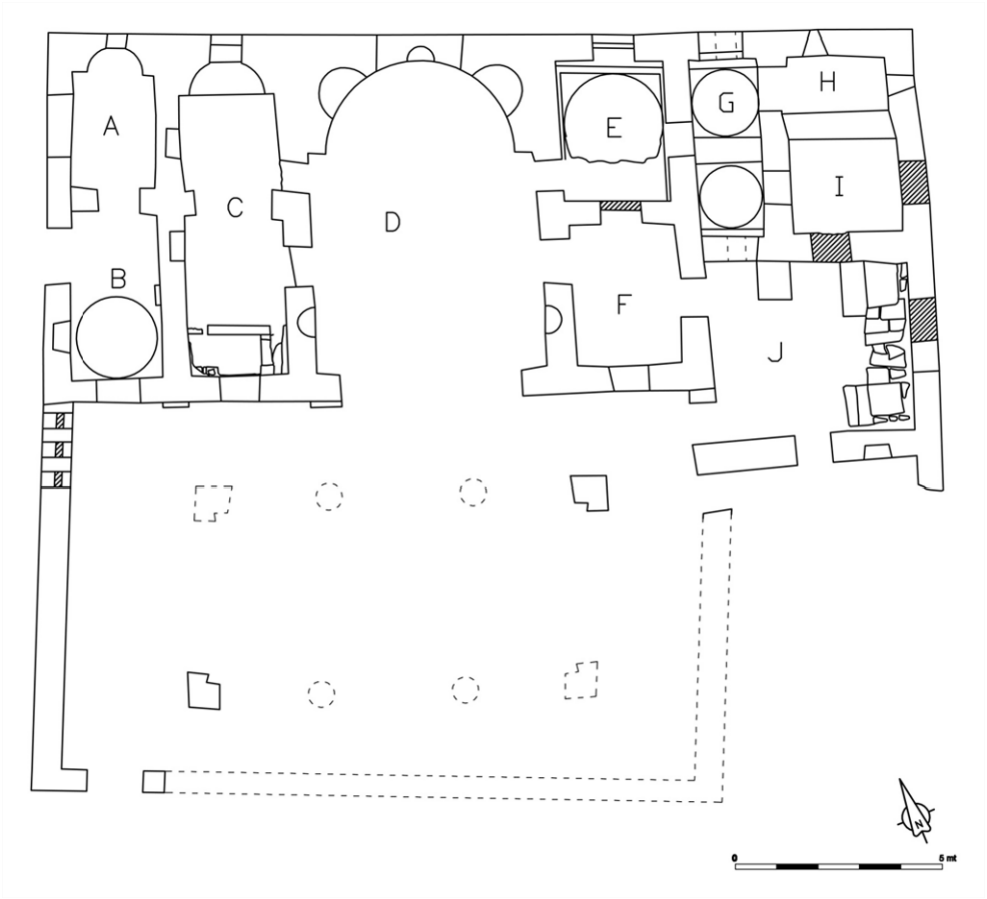
B) S5-IX sektöründe yer alan kilise, pencere düzenlemesi.

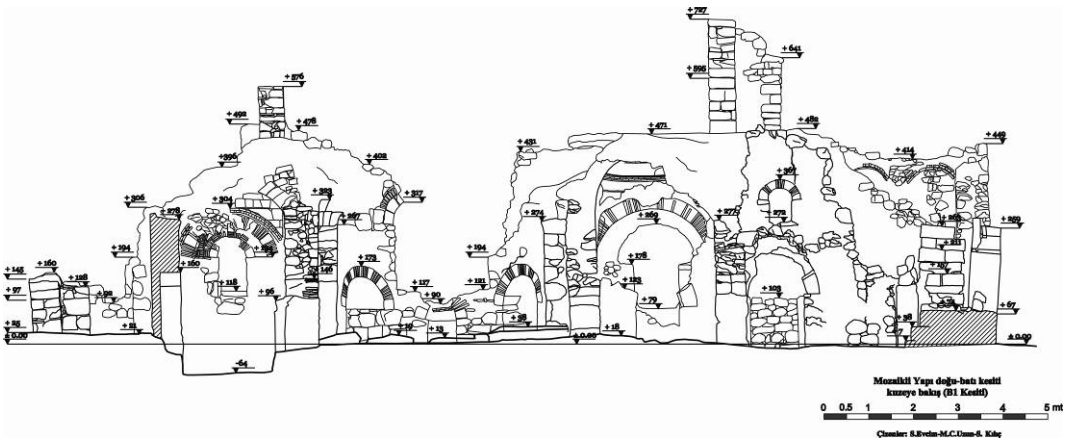
A) Giriş Kompleksi'nin plânı.

B) Giriş Kompleksi güney cephe genel görünüş.

A) Mozaikli Yapı'nın plânı.

B) Mozaikli Yapı, doğu-batı kesiti kuzeye bakış.

A) Mozaikli Yapı D Odası kuzey eksedra.

B) Mozaikli Yapı, C Odası kuzey eksedra.

A) Mozaikli Yapı D Odası güney duvar, kapı kemer ve pandantif başlangıçları.

B) Mozaikli Yapı, Peristyl kuzey duvar.

B Odası

C Odası

E Odası

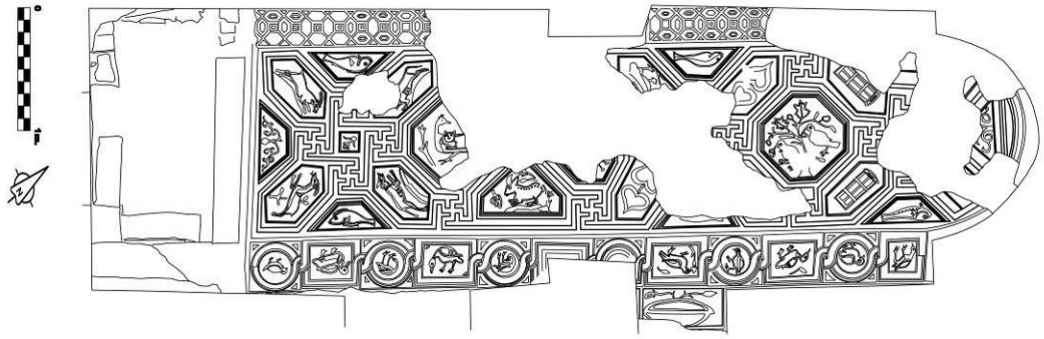

G Odası

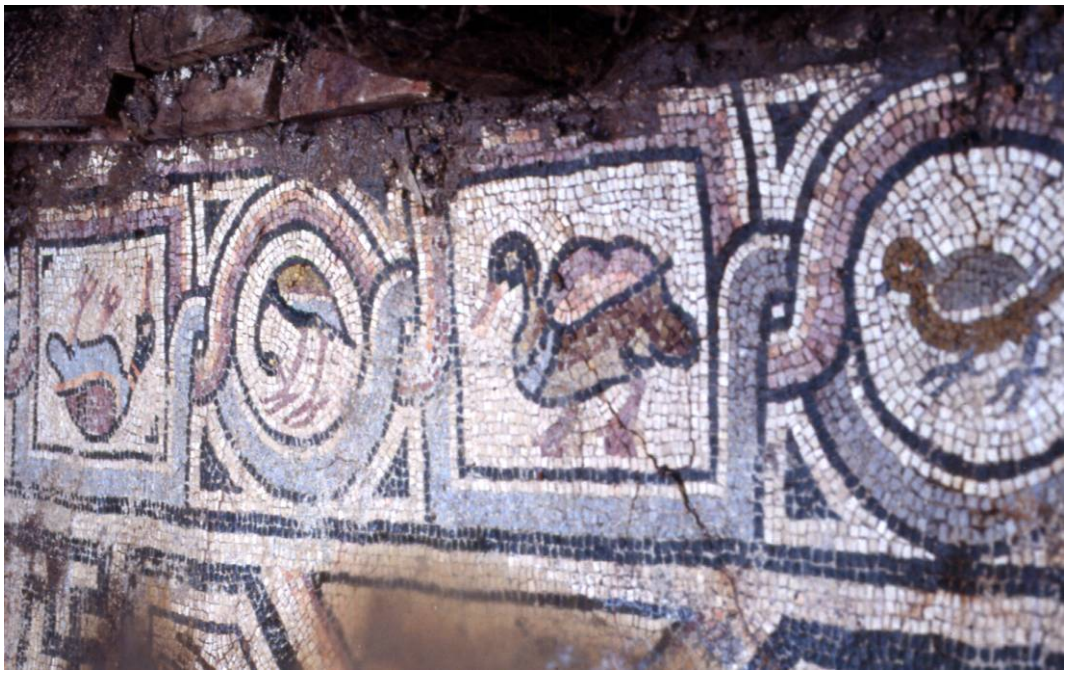
A) Mozaikli Yapı kubbe işçilikleri.

B) Mozaikli Yapı, D Odası, Thalassa mozaiği.

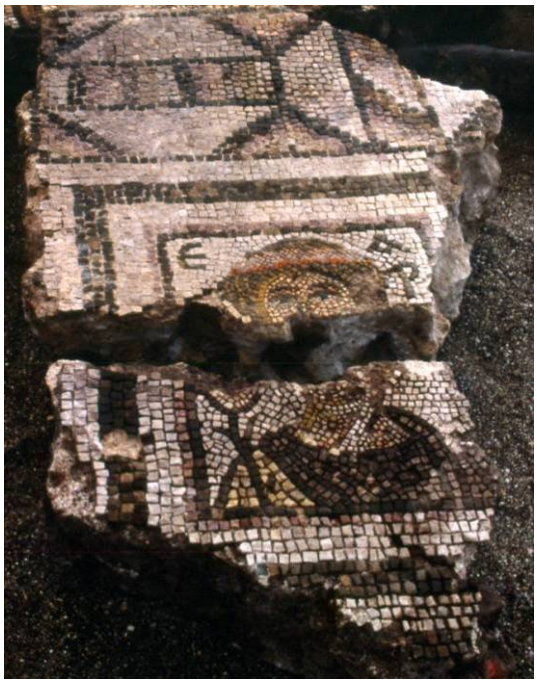
A) Mozaikli Yapı C Odası mozaikleri.

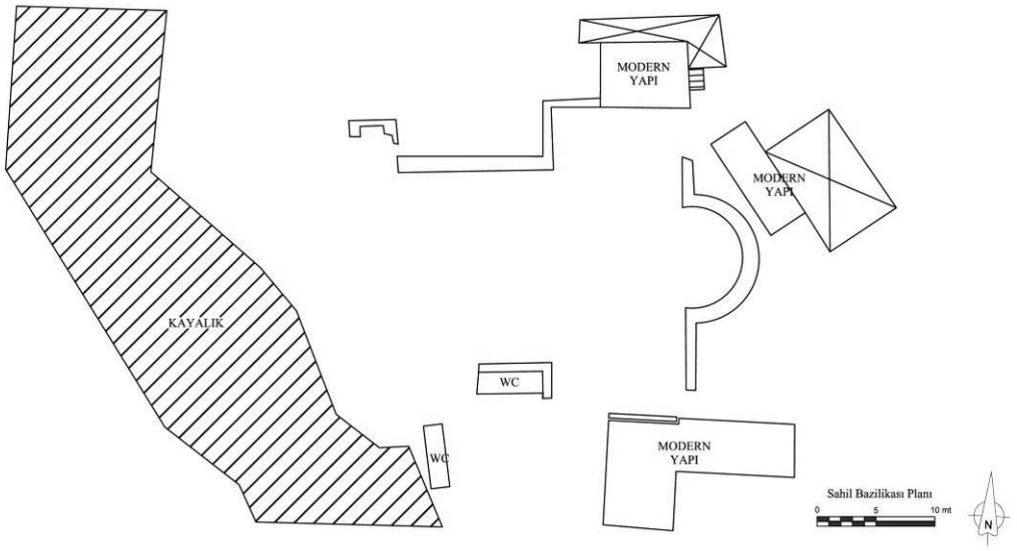
B) Mozaikli Yapı C Odası mozaiklerinden detay.

A) Mozaikli Yapı, ikinci kata ait in-situ korunmuş mozaikler.

B) Mozaikli Yapı, ikinci kata ait mozaik, ilkbahar kişileştirmesi.

A) S11-V sektöründe yer alan kilisenin plânı.

B) S11-V sektöründe yer alan kilise, apsis duvarı dış cephe.

A) S11-V sektöründe yer alan kilise, apsis duvarı.

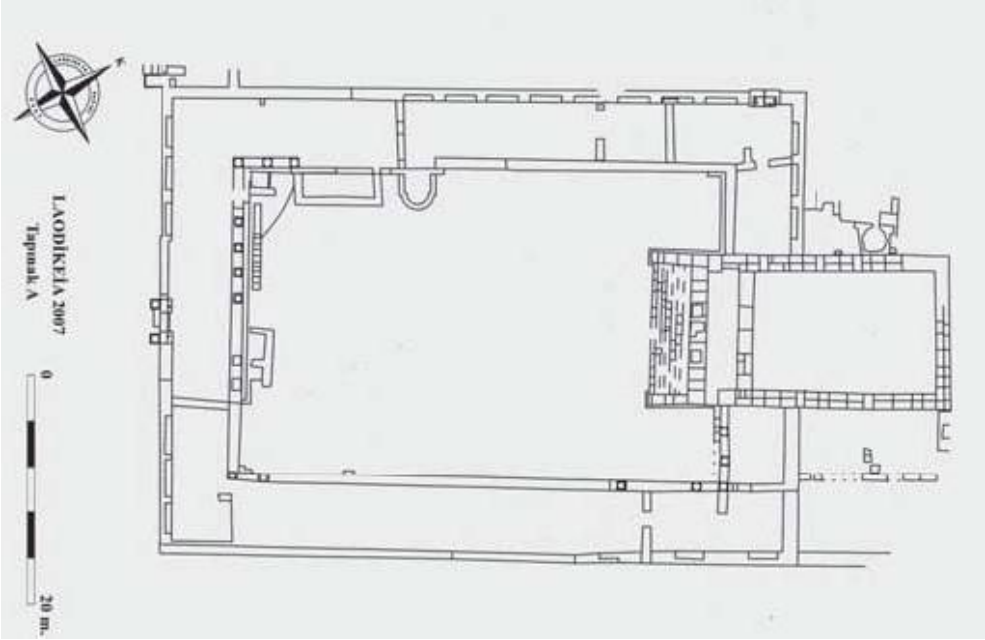
B) S11-V sektöründe yer alan kilise, kayalık yüzeydeki duvar resmi.

A) S11-V sektöründe yer alan kilise, naos duvarı.

B) S11-V sektöründe yer alan kilise, sütun başlığı.

A) Laodikeia Antik Kenti, Tapınak A plânı.

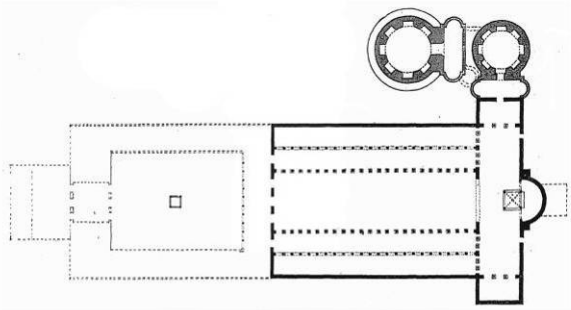
B) Laodikeia Antik Kenti, Tapınak A hava fotoğrafı.

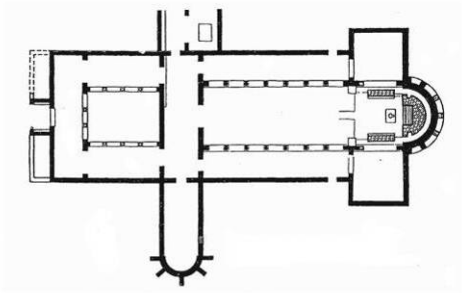
A) Olympos Güney Nekropol Tonozlu mezar, iç cephe.

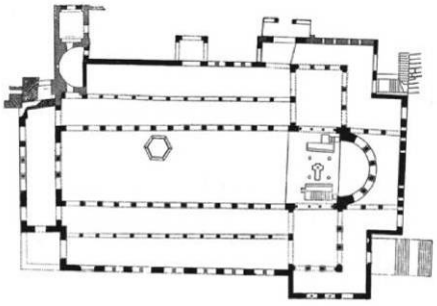
B) Olympos Kuzey Nekropol Tonozlu mezar, dış cephe.

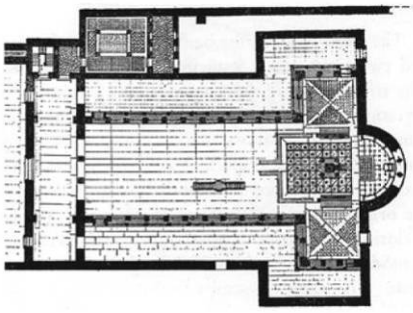
A) Roma St. Peter Kilisesi

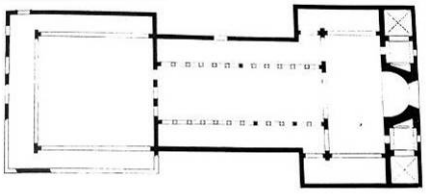
B) Nikopolis A Bazilikası

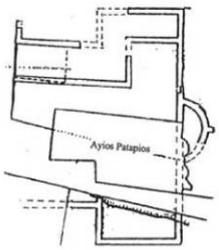
C) Selanik Aziz Demetrios

D) Philippi A Bazilikası

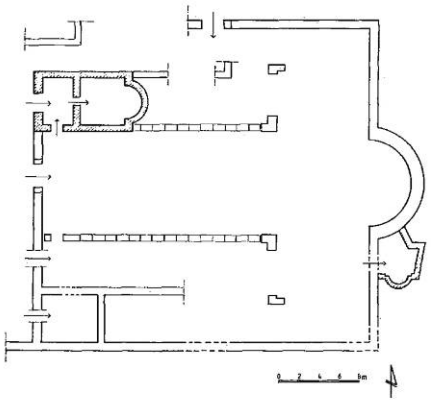

E) Perge A Bazilikası

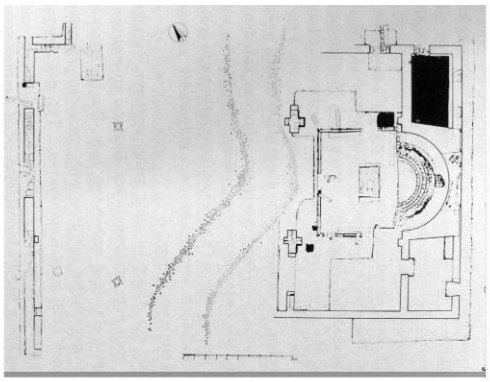

F) Beroia Piskoposluk Bazilikası

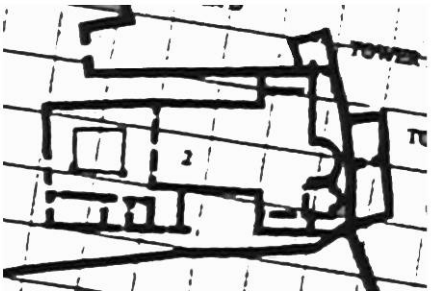
Transeptli bazilika örnekleri

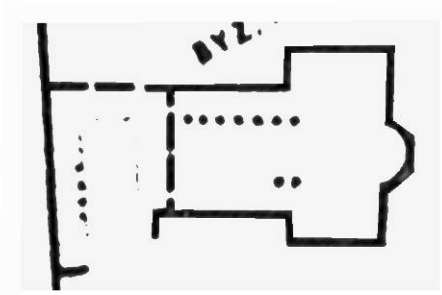
A) Patara Büyük Kilise

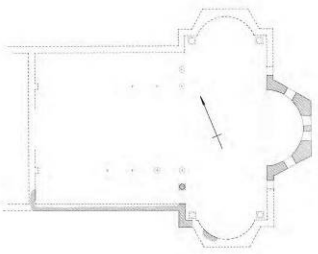
B) Limyra Piskoposluk Kilisesi

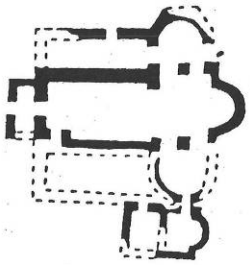
C) Aperlae Transeptli Kilise

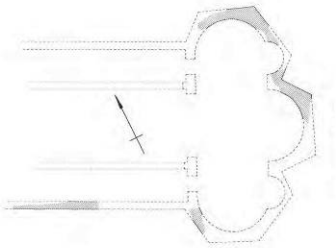
D) Tlos Transeptli Kilise

E) Alacadağ/Muskar Kilisesi

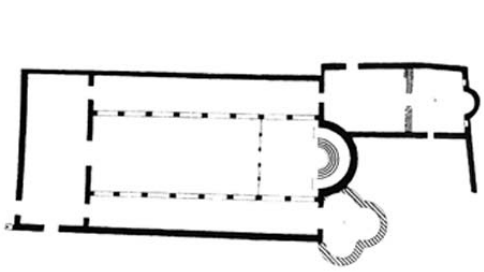

F) Korba Kilisesi

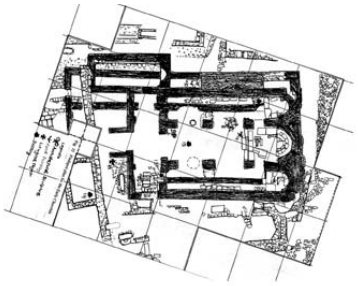

G) Ernez/Çamarkası Kilisesi

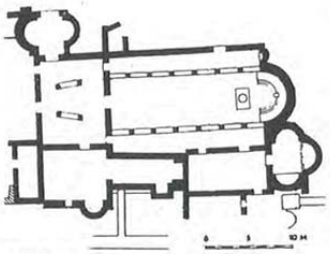
Likya Bölgesi'nde yer alan transeptli bazilikalar

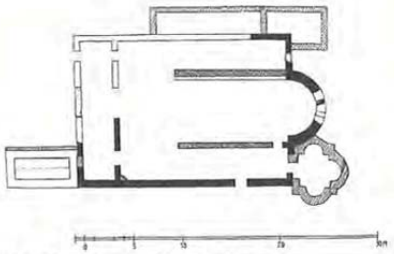
A) Andriake A Kilisesi

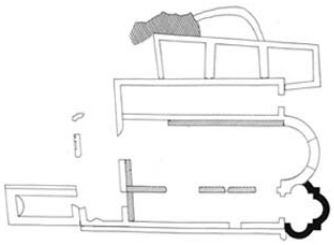
B) Choma Kilisesi

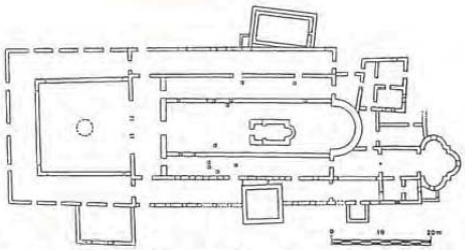
C) Letoon Payeli Bazilika

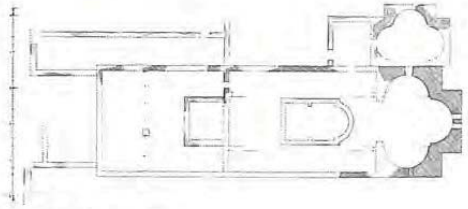
D) Melanippe Sahil Kilisesi

E) Melanippe B Kilisesi

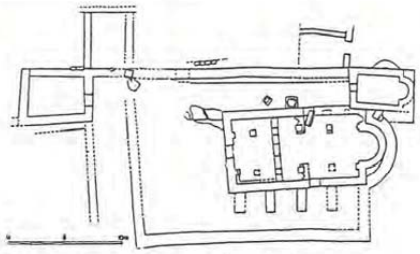
F) Ksanthos Akropol Kilisesi

G) Devekuyusu Kilisesi

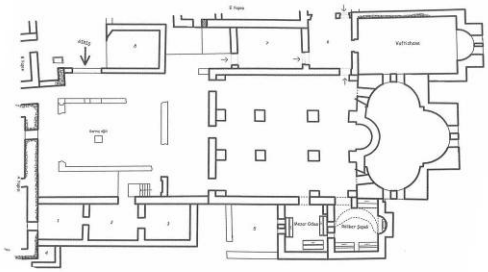

H) Gülmez Asarı Kilisesi

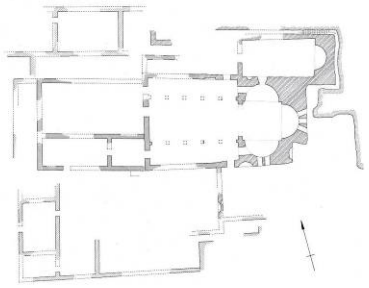

I) Limyra Kale Tepesi Kilisesi

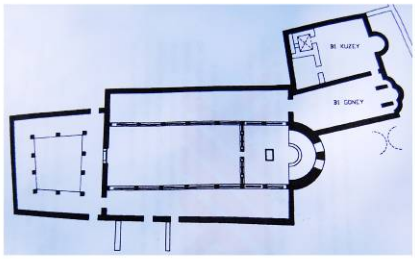
Likya Bölgesi'ndeki trikonkos plânlı ek mekânlara sahip kiliseler

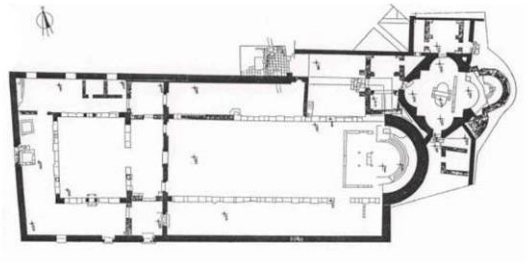
A) Asarcık, Sion Manastırı Kilisesi

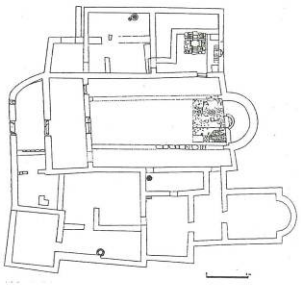
B) Alacahisar Kilisesi

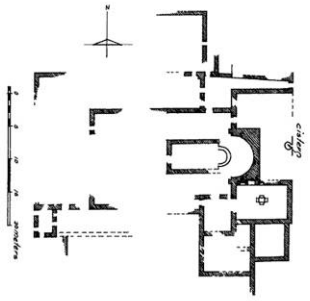
C) Andriake B Kilisesi

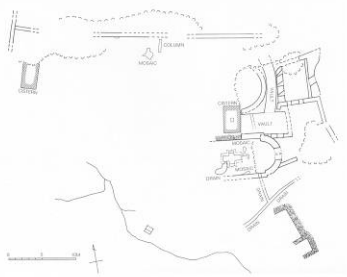
D) Ksanthos Doğu Bazilikası

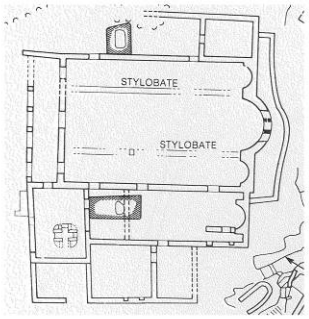
E) Idyros Kilisesi

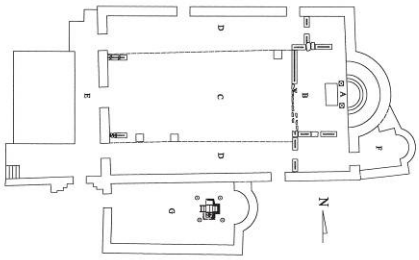
F) Turan Dağ Kilisesi

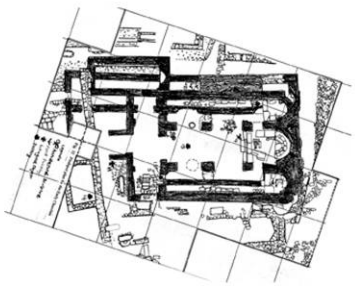
G) Gemiler Ada 1 nolu Kilise

H) Karacaören Ada Kilisesi

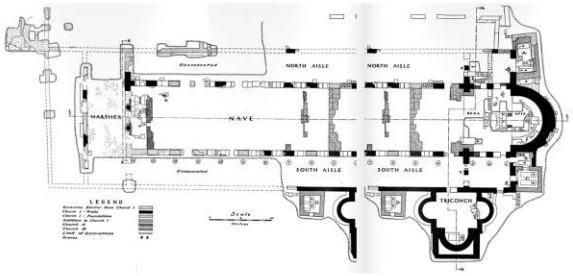

I) Ölüdeniz Sun City (İskender) Kilisesi

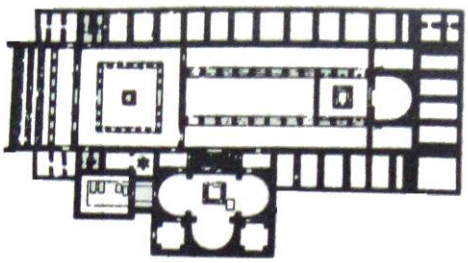

J) Khoma Kilisesi

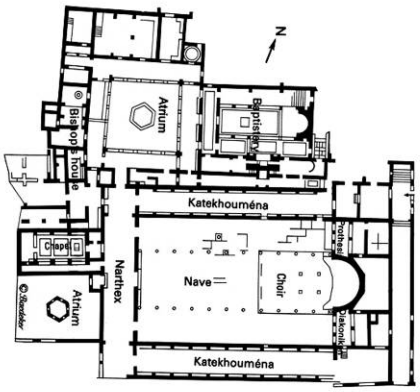
Likya Bölgesi'nde tespit edilen vaftizhaneler

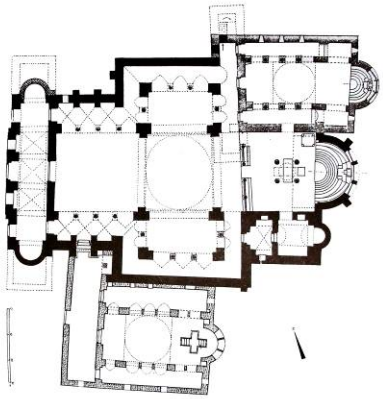
A) Korinth Cenchrean Kapısı yakınındaki kilise

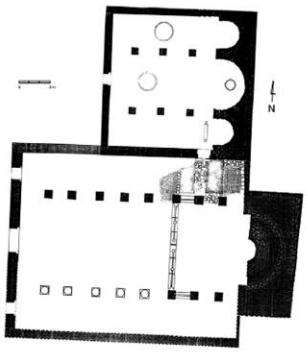
B) Tebessa Piskoposluk Kilisesi

C) Kıbrıs Kourion Piskoposluk Kilisesi

D) Paros Katapoliani Kilisesi

E) Hippos Susita Piskoposluk Kilisesi

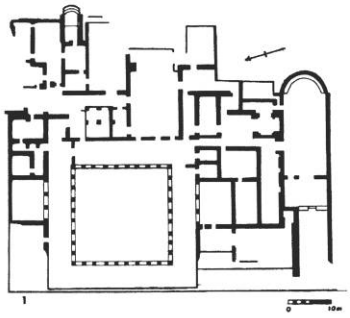

F) Hippos Susita vaftizhanesi

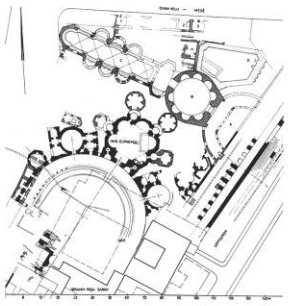
Trikonkhos plânlı ek yapı ve vaftizhane benzerleri

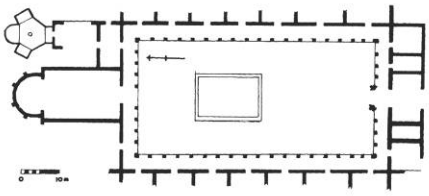
A) Ephesos Yamaç Ev I

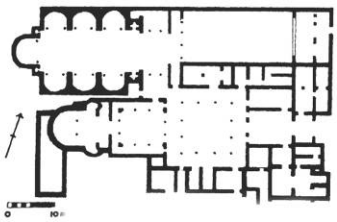
B) Ephesos Tiyatro üzerindeki villa

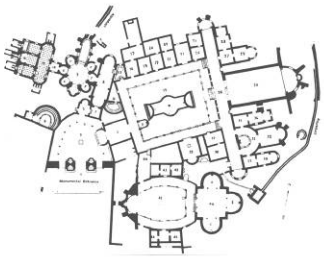
C) İstanbul Laussus ve Antiochos Sarayı

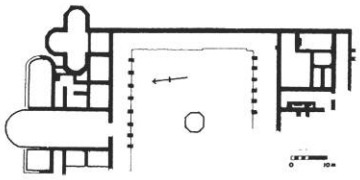
D) Nis Mediana Villası

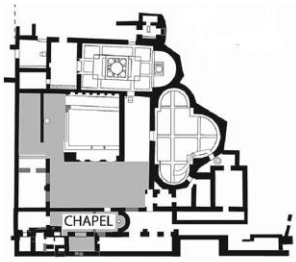
E) Djemila Bacchus Evi

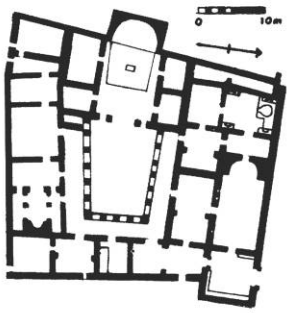
F) Sicilya Piazza Armerina

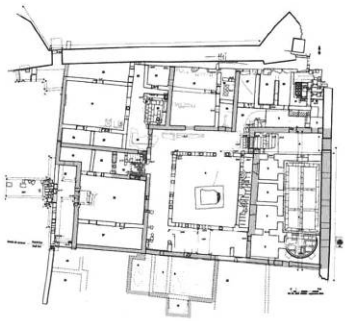
G) Ravenna Theodoric Sarayı

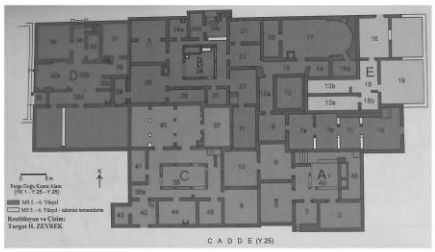
H) Aphrodisias Piskopos Evi

I) Apollonia Dux Sarayı

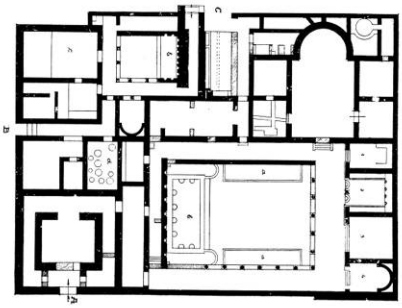

J) Ksanthos Likya Akropolü üzerindeki ev

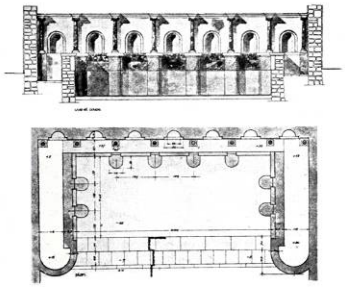

K) Perge Doğu Konut Alanı

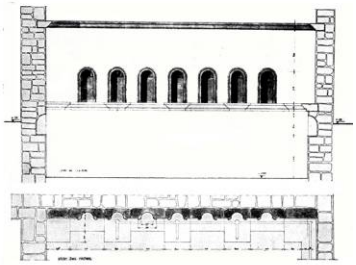
Geç Antik Çağ sivil konut örnekleri ve triclinium kuruluşları

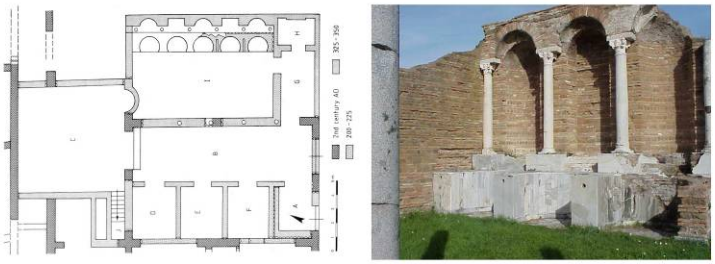
A) Stobi Theodosius Sarayı ve Parthenios Evi

B) Stobi Theodosius Sarayı çeşmesi

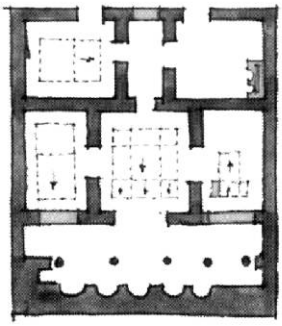
C) Stobi Parthenios Evi çeşmesi

D) Ostia Amor ve Psyche Evi

E) Ostia Nymphaeum Evi

F) Antiocheia
Pyskeler Kayığı Evi

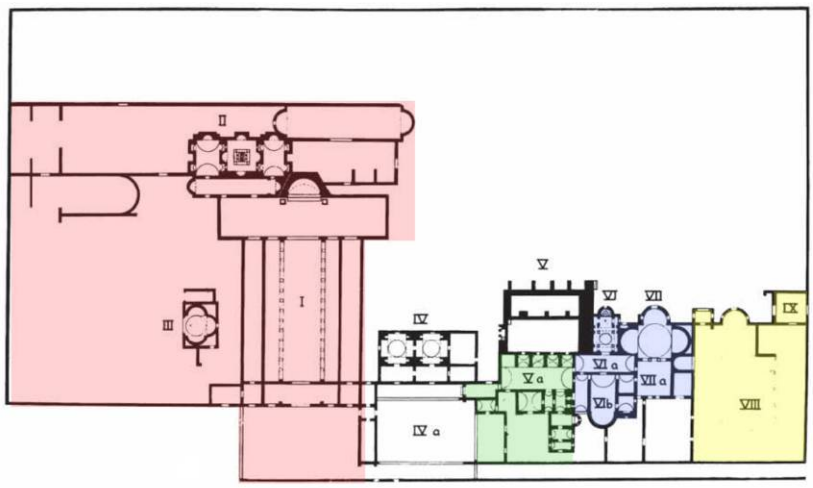

G) Arykanda Piskoposluk Konutu
peristyl ve çeşme düzenlemesi

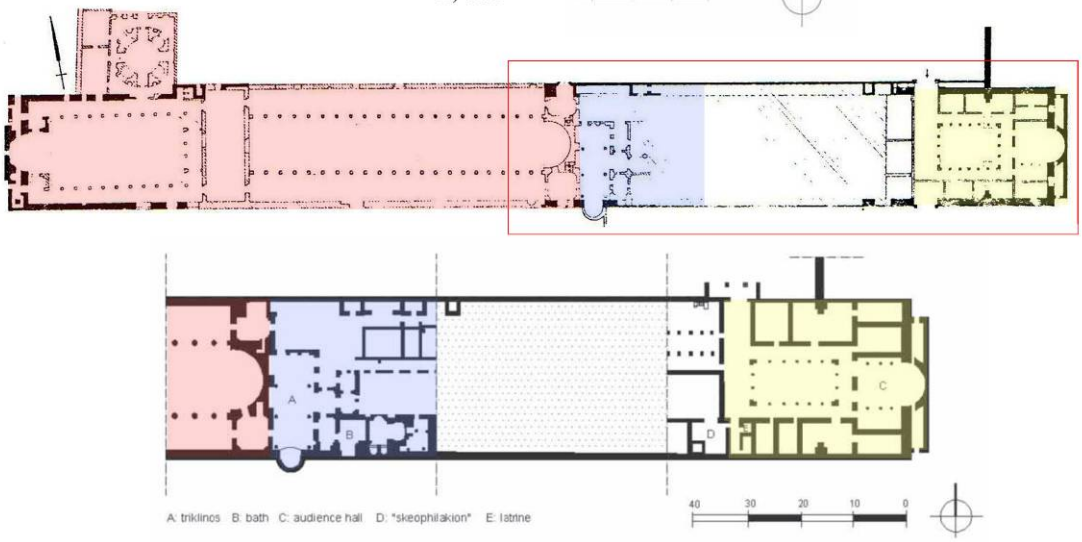

H) Perge Doğu Konut Alanı B Evi çeşmesi

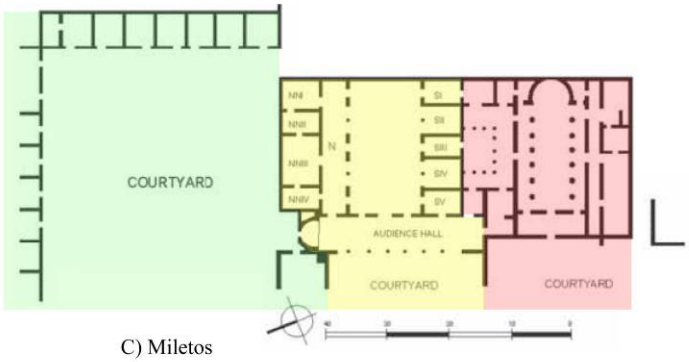
Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ çeşme örnekleri

A) Side

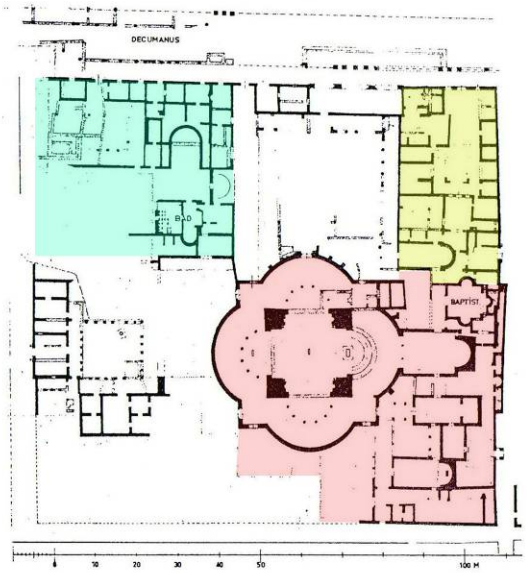

B) Ephesos

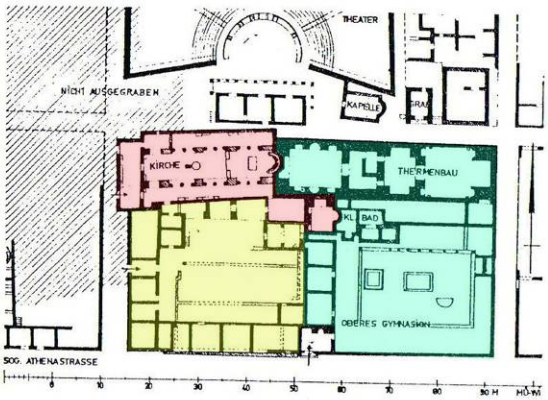

C) Miletos

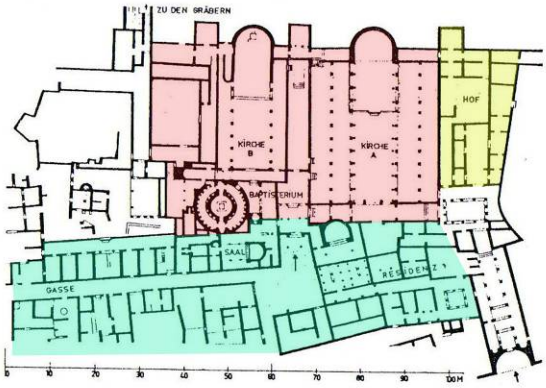
Dini Yapılar
İdari Yapılar
Piskopos konutu
Görevli Odaları

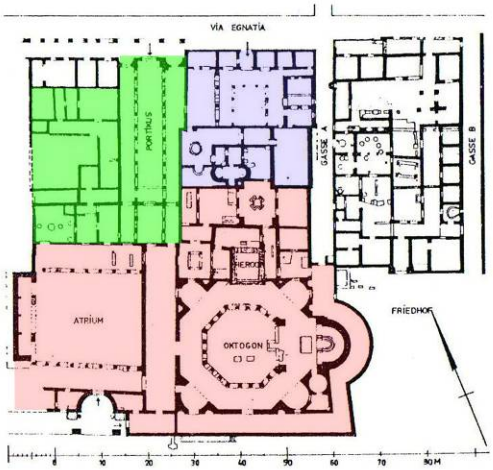
A) Apameia

B) Priene

C) Djemila

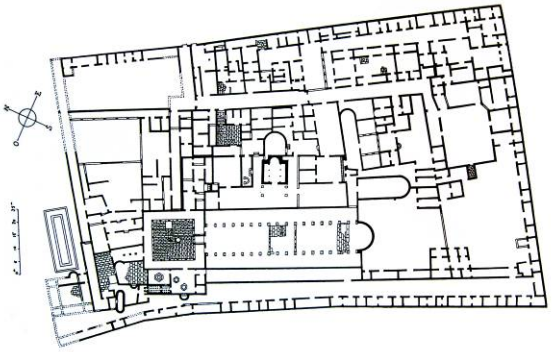

D) Philippi

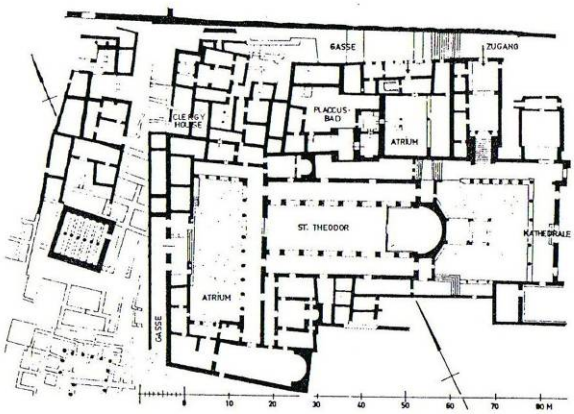
Dini Yapılar
İdari Yapılar
İdari Yapılar + Görevli Odaları
Piskoposluk Konutu + Görevli Odaları

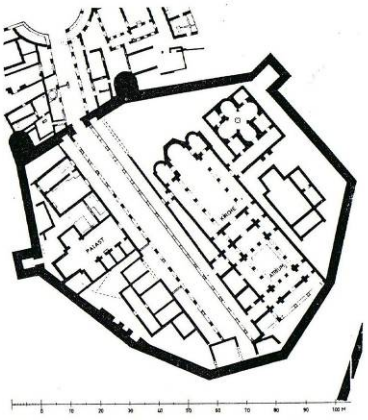
A) Hippo Regius

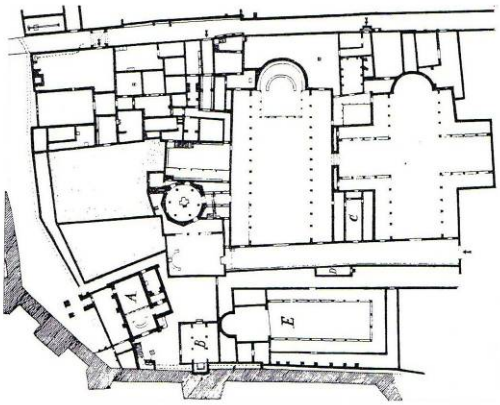
B) Timgad

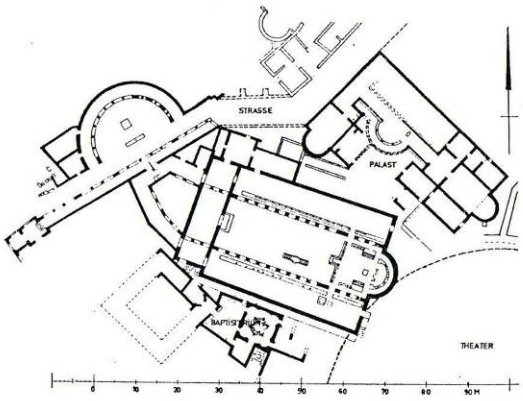
C) Gerasa

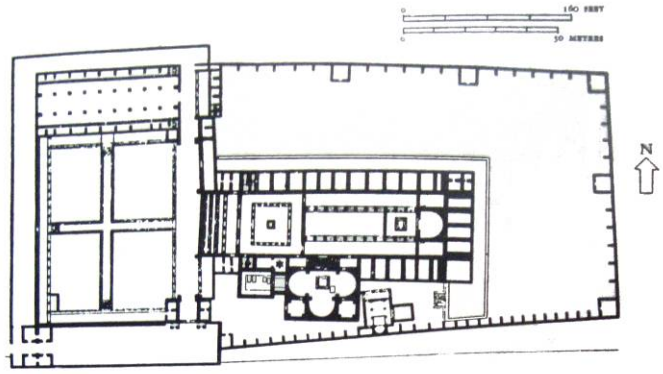
D) Justiniana Prima

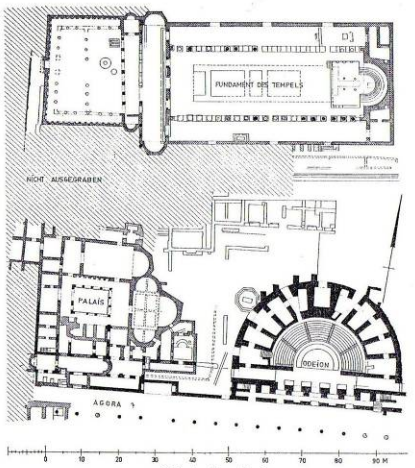
E) Salona

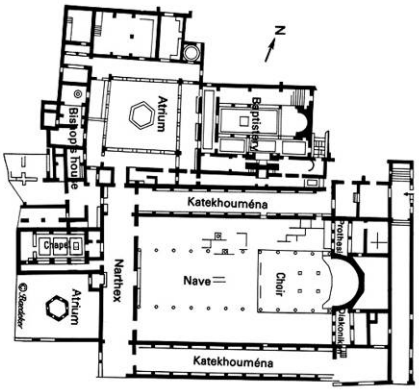
F) Stobi

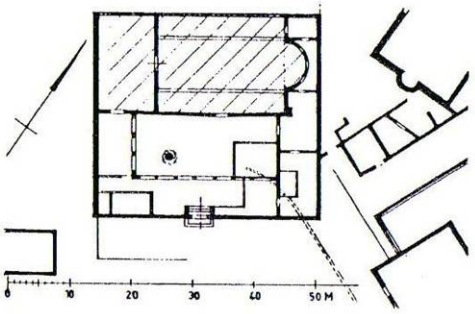
A) Tebessa

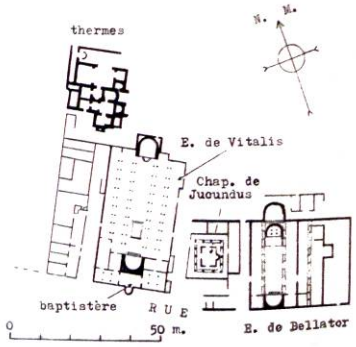
B) Aphrodisias

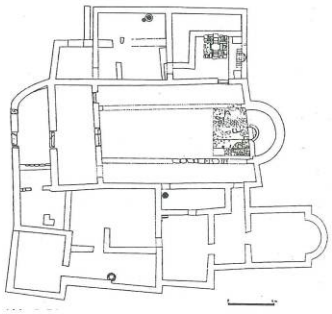
C) Kourion

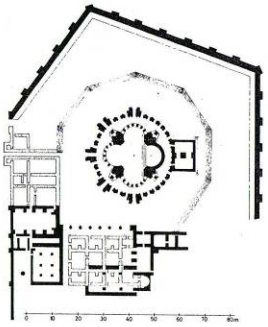
D) Phaselis

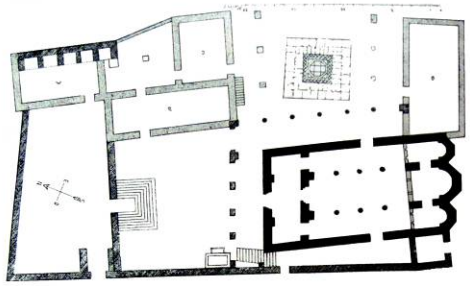
E) Sbeitla

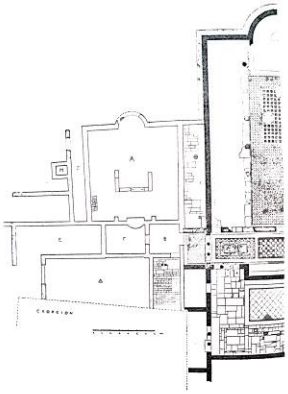
F) Idyros

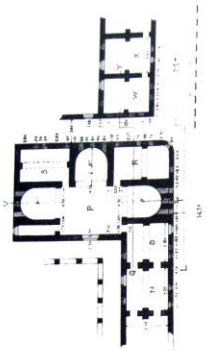
A) Zwarthnotz

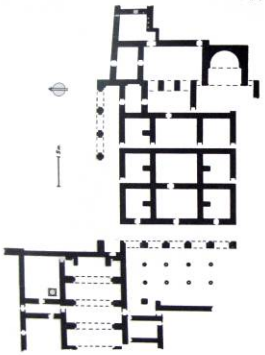
B) Mistras

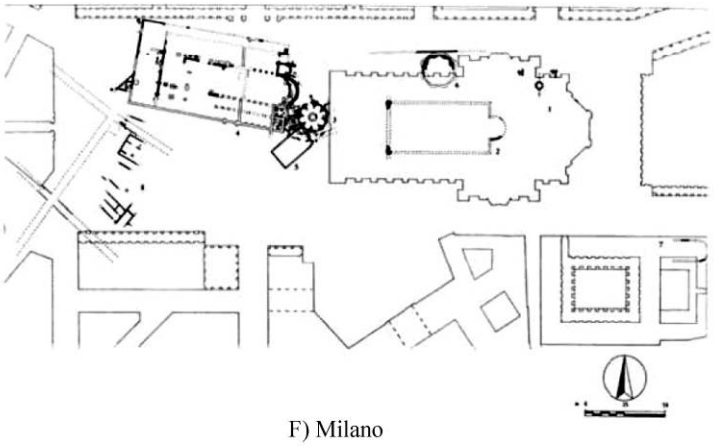
C) Hermione

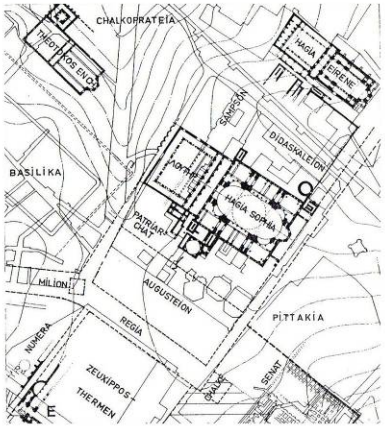
D) Bosra

E) Dvin

F) Milano

G) Konstantinopolis

A) Gemiler Ada IV Nolu Kilise Sütun Başlığı

B) Dolichiste Tersane Koyu'ndaki Kilise Sütun Başlığı

C) Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Sütun Kaidesi

D) Belceğiz Deniz Kamp Kilisesi Sütun Kaidesi

E) Labraunda Doğu Kilisesi Sütun Kaidesi

F) Miletos Sütun Kaidesi

G) Arykanda Piskoposluk Kilisesi Sütun Başlığı

H) Sion Manastırı Kilisesi Silme

I) Sion Manastır Kilisesi Levha Üstü

J) Limyra Piskoposluk Kilisesi Levha

K) Limyra Piskoposluk Kilisesi Levha

L) Keşlik Dağ Kilisesi Levha

M) Hatay Müzesi Delikli Levha

N) Ölüdeniz Sun City Kilisesi Levha Üstü

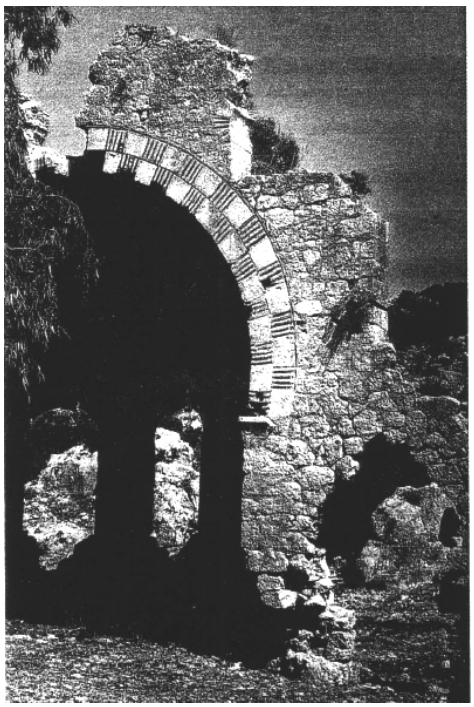

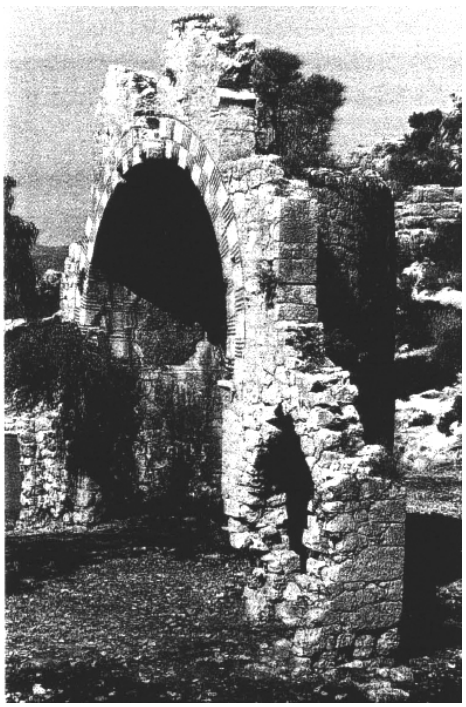
O) İstlada Kilisesi Levha Üstü

Mimari ve liturjik taş eleman benzer örnekleri

A) Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısı

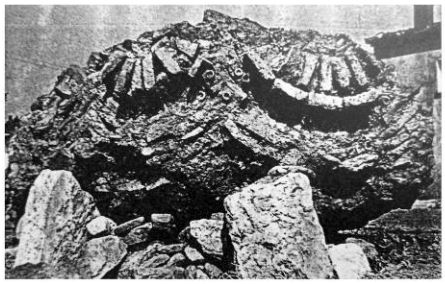

B) Dolichiste Tersane Koyu'nda yer alan kilise

A) Enez Fatih Cami
Prothesis Yarım Kubbesi

B) Sardes E Kilisesi Ana Apsis

C) Tirilye Kemerli Kilise Ana Apsis

D) Kirselik'teki Manastır Kilisesi Eksonartheks

E) Latmos 8 Nolu Kilise Kuzey Cephe

F) Pantokrator Doğu Cephe

G) Khora Kuzey Cephe

H) Pammakaristos Güney Cephe

I) Konstantin Lips Güney Cephe

J) Gül Cami Doğu Cephe

K) Konstantin Lips Doğu Cephe

L) Konstantin Lips Doğu Cephe

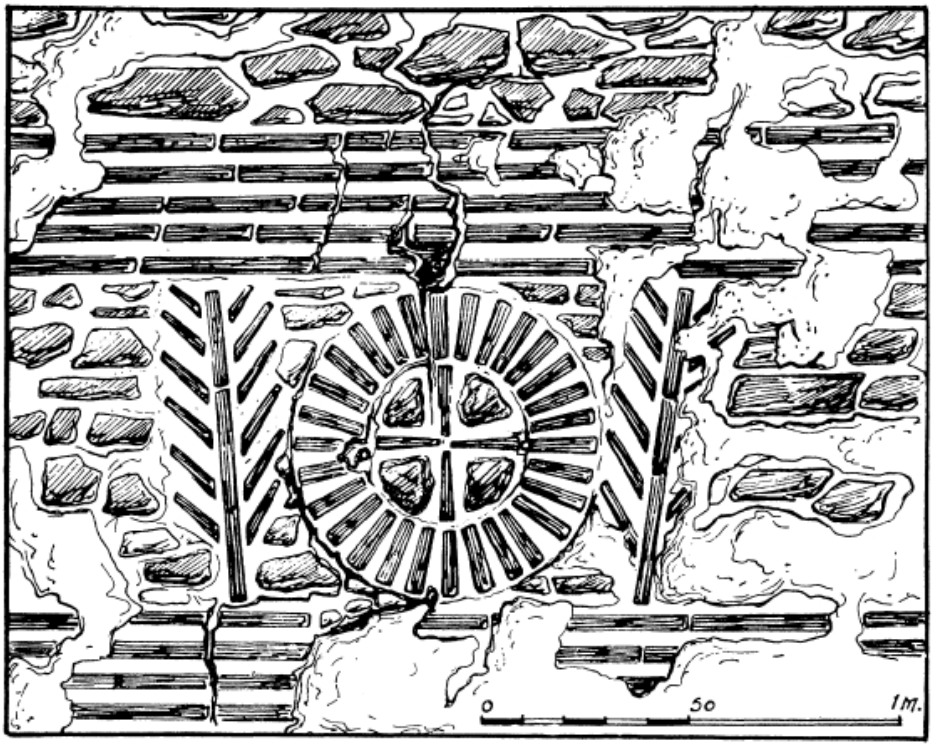

M) Konstantin Lips Doğu Cephe

Orta ve Geç Bizans Dönemi kiliseleri tuğla dekorasyon örnekleri

A) Konstantinopolis Studios Manastır Kilisesi atrium kuzey duvarı

B) Selanik Galerius Sarayı Oktogon Yapı kuzey doğu cephe

Ek 3. Sözlük

Ambulatorium : Kilise ve martyrion'larda, ziyaretçilerin ibadet mekânını rahatsız etmeden hareketlerinin düzenlenmesi için yapılan, kutsal ya da ana mekânı çevreleyen koridorlar.

Ante : Yunan mimarisinde yan duvarların ileri doğru uzanan ve pilastr yapan ucu.

Antre : Bir apartman ya da evde girilen ilk bölüm, giriş.

Apodyterion : Soyunmalık olarak kullanılan oda.

Arriciato : Fresko tekniğinde resimlerin sıva üzerine astarlama yapılmadan uygulanması.

Astragal : Bir yarım daire, altında veya üstünde küçük kare ve bir diğer yarım daire profil biçiminde silme çeşidi.

Beneficiarius : Roma İmparatorluk Çağı askeri hiyerarşisinde alt seviye subay rütbesi. Beneficiarius'lar statiōnarius'ların kumandanlığını yapmaktaydılar.

Catechumen : Hıristiyanlıkta henüz vaftiz olmamışlara verilen ad.

Cavetto : Antik mimarlıkta iç bükey profilli bir silme çeşidi. (Yarım kaval)

Cella : Tapınaklarda kült heykelinin bulunduğu kutsal bölüm. (*Yun.* Naos)

Compluvium : Avlu çatılarının ortasında bulunan kare ya da dikdörtgen açıklık.

Curia : Kent meclisi.

Decurion : Kent meclisi üyesi.

Diyakon : Yunanca (διάκονος) hizmetli-ulak anlamındaki kelime üst düzey kilise hiyerarşisinde papaz yardımcılarını tanımlar.

Domuzluk : Alttan çevirmeli su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer.

Eulogia : Aziz-martyr kültüne bağlı olarak şifa verici olduğuna inanılan yağ, su, toprak gibi malzemeler.

Fascia : Kademeli yüzeylere sahip taş elemanlarda yatay şerit biçimindeki bölümlere verilen isim.

Geisipodes : Ahşap mimarideki hatıl başlarının taşa yansıması sonucu oluşan diş kesimi biçiminde mimari süsleme şeridi.

Grammateus : Başrahip ve kâtiplik görevini yürüten kimse.

Hyposorion : Bazı lahitlerde alt kat olarak düzenlenen gömü odası.

İn-antis : Anteler arasında iki sütunun yer aldığı tapınak plânı.

İntonaco : Fresko tekniğinde resimlerin sıva üzerine astarlama yapıldıktan sonra uygulanması.

İmbreks : Tegula'laların yan yana gelen kenarları boyunca bir dizi halinde örtülen, içbükey kesitli kaplama kiremitleri.

İmpluvium : Avlunun ortasında bulunan ve yağmur sularının toplandığı dörtgen havuz.

İon kymation'u : Yumurta dizileri ve aralarında ok uçlarından oluşturulmuş mimari süsleme şeridi. (Yumurta-Ok Silmesi)

Kalafat : Gemilerin su geçirmemesi için ahşap aksamın aralarının reçine yada benzeri malzeme ile doldurulma işi.

Krepidoma : Antik mimarlıkta basamaklı bölüm.

Krepis : Basamak.

Khrismarion : Vaftiz töreni sonrasında kutsal yağ ile mühür ayininin yapıldığı oda.

Kolymbethra : Yunanca (*κολυμβήθρα*) vaftiz havuzu. Genellikle Latince bir terim olan piscina olarak da adlandırılmıştır.

Lykiarkh : Likya birliği toplantılarına başkanlık eden kişi.

Mandorla : Figür ya da motifin tamamını çevreleyen ışık demeti.

Manşon : Su borularının birleştirilmesi için kullanılan çift yönde çıkışı olan ara parçalar.

Martyrion : Hıristiyanlıkta inaçları uğruna hayatlarını feda etmiş kişiler (martyr) için yapılmış mezar yapıları.

Neophytes : Pagan inançlardan dönmüş ve henüz vaftiz olmamış kişiler.

Opus İncertum : Paralel sıralar halinde taşların harç ile sabitlenmesiyle yapılan zemin döşemesi.

Opus Tesselatum : Küçük tessera parçalarının yan yana yerleştirilmesiyle oluşturulmuş duvar ya da zemin mozaiği.

Opus Sectile : Çeşitli biçim ve boyutlarda kesilmiş renkli mermer, kireç taşı, şist vb. parçalarının yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş zemin mozaiği.

Papaz : Yunanca (πρεσβύτερος) yaşlı-kıdemli anlamındaki kelime, üst düzey kilise hiyerarşisinde piskopostan sonraki ruhbanı ifade eder. Ayin ve ritüellerin düzeninden sorumludur.

Parodis : Kapının iki yanında bulunan, genellikle iki volütun birleşmesinden oluşturulmuş süsleme elemanı.

Peristyl : Etrafı sütun dizileriyle çevrili avlu.

Piscina : Havuz.

Portulan : Denizciler için hazırlanmış; rotaların yanı sıra, liman ve gemiler için korunaklı koyları gösteren klavuz niteliğinde haritalar.

Portiko : Antik yapılarda revak niteliğinde kullanılan çatısı sütunlarla taşınan bölüm.

Praetorianus : Roma İmparatorluk Çağı askeri teşkilatında hassa alayı askerleri.

Pronaos : Tapınaklarda cella'nın önünde ante duvarları arasında kalan giriş bölümü.

Prostylos : Anteler arasında ve tapınağın ön cephesinde sütunlar bulunan tapınak plânı.

Scriptorium : Scripta denilen rulo halindeki yazma kitap veya belgelerin saklandığı mekânlar.

Stadiasmus Maris Magni : M.S. 200 civarında yazıldığı düşünülen ve 9. yüzyıla ait bir kopyası bulunan, Roma imparatorluğu yol ağlarını gösteren belge.

Stadiasmus Paterensis : İmparartor Claudius onurunu, Likya eyalet valisi Quintius Veranius tarafından Patara kentinde diktirilen Likya eyaleti yol envanterini içeren bir anıttır. Yol envanteri içermesi açısından anıt için "itinera Romana provinciae Lyciae" (Likya Eyaleti Roma Yolları) ismi de kullanılmaktadır. Anıt 1994-1995 sezonu kazı çalışmalarında parçalar halinde ele geçirilmiştir.

Statiōnarius : İmparatorluk Çağı askeri teşkilatında cadde ve yollarda koruyucu-gözleyici görev yapan jandarmalar. Bunun yanı sıra kırsal alanlarda da gözleyicilik yaparak devriye geziyorlardı.

Stoa : Gerisindeki duvara paralel bir sütun dizisi bulunan, çatılı, tek yada iki katlı, değişik amaçlarla kullanılan (işyeri, dükkan, depo) mekânlara sahip uzunlamasına gelişmiş yapı türü.

Strategos : Thema teşkilatında sivil yönetiminden sorumlu ve bölgedeki ordunun komutanı konumundaki eyalet valileri.

Şevron : V ya da Λ şekilli süsleme fragmanı.

Tegula : Düz levhalar biçiminde çatı örtüsünün asıl unsurları niteliğindeki kiremitler.

Temenos : Peribelos denilen duvar ile çevrili kutsal alan.

Teritorya : Bir kent ya da yerleşimin etkisi altındaki yakın çevresi.

Thaumata : Aziz ya da martyr'lere ait mucize hikâyelerinin anlatıldığı yazmalar.

Tintinnabulum : Kötü ruhların kutsal alanlarına girmelerini engellemek için bu alanların kapılarına asılan çıngıraklar.

Triclinium : Terim olarak üç klineli yemek odasını ifade eder. M.S. 1. Yüzyıldan itibaren aristokrat evlerinde yaygınlaşan özel kabul salonlarıdır.

Trullo Konsili : (Quinisext konsili) II. Justinianus tarafından Konstantinopolis'de düzenlenen ve sadece Doğu Roma idaresindeki piskoposların katıldığı konsil.

Vestibulum : Giriş mekânı.

Viridarium : Roma evinde bahçe. Hortus'tan daha küçüktür.

Ek 4. Levhalarda kullanılan plân, çizim ve şekillerin kaynakları

Levha 1. A) Gökalp ve Yıldırım, 2009: 187, Fig. 6.
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 2. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 3. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 4. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 5. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 6. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 7. A) Gökalp ve Yıldırım, 2010: 383, Res. 3.
B) Gökalp ve Yıldırım, 2010: 386, Res. 15.

Levha 8. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 9. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 10. A) Öztaşkın ve Öztaşkın, 2012: 339, Res. 1.
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 11. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 12. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 13. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 14. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 15. A) Olympos Kazı Arşivi
B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 16. A) Olympos Kazı Arşivi

B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 17. A) Olympos Kazı Arşivi

B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 18. A) Olympos Kazı Arşivi

B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 19. A) Şimşek, 2008: 432, Res. 8.

B) Şimşek, 2013: 268, Res. 358.

Levha 20. A) Olympos Kazı Arşivi

B) Olympos Kazı Arşivi

Levha 21. A) Krautheimer, 1986: 55, Abb. 22.

B) Krautheimer, 1986: 131, Abb. 87.

C) Hoddinott, 1963: 131, Fig. 61.

D) Snively, 2008: 63, Fig. 3A.

E) Krautheimer, 1986: 109, Abb. 62.

F) Snively, 2008: 63, Fig. 3C.

Levha 22. A) Işık, 1991: 53, Çiz. 8.

B) Peschlow, 1984: 411, Abb. 1.

C) Vann vd., 1999-2000: 203, Fig. 2.

D) Peschlow, 2006: 625, Abb. 27.

E) Grossmann ve Severin, 2003: 29, Abb. 11.

F) Geppert, 2000: 34. Abb. 19.

G) Grossmann ve Severin, 2003: 117, Abb. 37.

Levha 23. A) Tekinalp, 2000: Lev. 23.

B) Arıkan, 2001: Lev. 3.

C) Greenhalgh, 2002: 27.

D) Zah, 2003: 631, Abb. 5.

E) Canbilen, 1999: 222, Fig. 30.

F) Grossmann ve Severin, 2003: 51, Abb. 15.

G) Niewöhner, 2005-2006: 111, Abb. 17.

I) Jacobek, 1999: 114, Res. 49.

Levha 24. A) İşler, 2009: 74, Şek. 54.

B) Grossmann ve Severin, 2003: 51, Abb. 15.

C) Tekinalp, 2000: Lev. 49.

D) Sodini, 1980: 120, Fig.1.

E) Özoral, 1980: 107, Fig 1.

F) Harrison, 2001: 29, Fig. 22.

G) Masuda, 1995a: Fig. 4.

H) Yakahima, 1995: Fig. 9.

I) Malkoç ve Tsuji, 2005: 18, Plân 2a.

J) Arıkan, 2001: Lev. 3.

Levha 25. A) Shelley, 1943: Plate 12.

B) Krautheimer, 1986: 193, Abb. 156.

C) Megaw, 2007d: 75, Fig. 1.Z

D) Mango, 2006: 128, Res. 128.

E) Mlynarczyk, 2011: 279, Fig. 2.

F) http://biblewalks.com/sites/Hippos.html

Levha 26. A) Türkoğlu (2004), s. 96, Fig. 3.

B) Türkoğlu, 2004: 97, Fig. 4.

C) Müller-Wiener, 2002: 124, şek. 109.

D) Ellis, 1988: 571, Fig. 4-3.

E) Ellis, 1988: 571, Fig. 4-1.

F) Lavin, 1962: 9, Fig. 5.

G) Lavin, 1962: 9, Fig. 8.

H) Berenfeld, 2009: 225, Fig. 12.

I) Ellis, 1988: 570, Fig. 3-3.

J) Maniere-Leveque, 2007: 476, Fig. 1.

K) Zeyrek, 2005: 56, Res. 8.

Levha 27. A) Kitzinger, 1946: Fig. 162.

B) Kitzinger, 1946: Fig. 165.

C) Kitzinger, 1946: Fig. 168.

D) http://www.ostia-antica.org/regio1/14/14-5.htm

E) http://www.ostia-antica.org/regio3/6/6-1.htm

F) Stillwell, 1961: Fig. 16.

G) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

H) Abbasoğlu, 1996c: 81, Res. 60.

Levha 28. A) Mansel, 1978: 269, Res. 299.

B) Ceylan, 2007: 179, Fig. 3.

C) Ceylan, 2007: 177, Fig. 2.

Levha 29. A) Müller-Wiener, 1989: 689, Abb. 18.

B) Müller-Wiener, 1989: 673, Abb. 10.

C) Müller-Wiener, 1989: 694, Abb. 20.

D) Müller-Wiener, 1989: 662, Abb. 4.

Levha 30. A) Müller-Wiener, 1989: 696, Abb. 21.

B) Real, 2003: Taf. 86.

C) Müller-Wiener, 1989: 692, Abb. 19.

D) Müller-Wiener, 1989: 660, Abb. 3.

E) Müller-Wiener, 1989: 665, Abb. 6.

F) Müller-Wiener, 1989: 658, Abb. 2.

Levha 31. A) Pallas, 1971: 365, Abb. 14.

B) Müller-Wiener, 1989: 679, Abb. 13.

C) Megaw, 2007d: 75, Fig. 1.Z

D) Müller-Wiener, 1989: 684, Abb. 16.

E) Pallas, 1971: 356, Abb. 8.

F) Özoral, 1980: 107, Fig 1.

Levha 32. A) Müller-Wiener, 1989: 687, Abb. 17.

B) Pallas, 1971: 369, Abb. 17.

C) Pallas, 1971: 351, Abb. 5.

D) Pallas, 1971: 355, Abb. 7.

E) Pallas, 1971: 357, Abb. 9.

F) Marano, 2007: 107, Fig. 5.

G) Müller-Wiener, 1989: 669, Abb. 7.

Levha 33. A) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

B) Foss, 1994: Fig. 37

C) Akyürek ve Tiryaki, 2010: 400, Res. 3.

D) Malkoç ve Tsuji, 2005: 20, Fig. 3.

E) Blid, 2012: 133, Fig. 99.

F) Niewöhner, 2007a: Abb. 5.

G) Tekinalp, 2006: 799, Res. 12.

H) İşler, 2009: 173.

I) İşler, 2009: 199.

J) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

K) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

L) Alparslan, 2005b: 79, Res. 6.

M) Alparslan 2001c: 195, Fig. 8.

N) Malkoç ve Tsuji, 2005: 23, Fig. 13.

O) Marksteiner ve Niewöhner, 2004: Abb. 38.

Levha 34. A) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

B) Peschlow, 2001: 206, Abb. 3-4.

Levha 35. A) Ousterhout, 1985: Fig. 8.

B) Buchwald, 1977: Fig. 15.

C) Akyürek, 2010: 54, Res. 13.

D) Mercangöz, 1990: Res. 8, Şek. 3.

E) Trkulja, 2004: 360, Fig. 198.

F) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

G) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

H) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

I) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

J) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

K) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

L) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

M) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

Levha 36. A) Gökçen Kurtuluş Öztaşkın

B) Vickers, 1973: 114, Fig. 9.

Kaynakça

Antik Kaynak Edisyonları

Augustine. *Confessions*. J. G. Pilkington (1886). The confessions of St. Augustine. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Firsth Series, Volume I: The confessions and letters of Augustin, with a sketch of his life and work* (Ed: P. Schaff). Newyork: Christian Literature Publishing Company, ss. 27-208. http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf101.toc.htm (Erişim tarihi: 05.05.2013)

Augustine. *Sermons* Hill, E. (1995). *Sermons 341-400 on various themes*. Newyork: Augustinian Heritage Institute.

Cicero, Marcus Tullius. *İn verrem*. C.D. Yonge (1903). *The orations of Marcus Tullius Cicero (1)* (Çev.). London: George Bell & Sons. http://www.uah.edu/society/texts/latin/classical/cicero/inverrems1e.html#ctwoone (Erişim Tarihi: 10.01.2012)

Eusebius. *Historia Ecclesiae* A. C. McGiffert (1980). Eusebius: church history from A.D. 1-324. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Second Series Volume I: Eusebius: Church history, Life of Constantine the great, and oration in praise of Constantine* (Ed: P. Schaff). Newyork: Christian Literature Publishing Company, ss. 1-402. http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.iii.i.html (Erişim Tarihi: 14.07.2013)

Jerome. *De Viris İllustrisibus.* E. C. Richardson (1892). Jerome and Gennadius: Lives of Illustrious Men. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Second Series, Volume III: Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus:*

Historical Writings, etc. (Ed: P. Schaff ve H. Wace). Newyork: Christian Literature Publishing Company, ss. 1-348.
http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf203.toc.html
(Erişim Tarihi: 06.05.2013)

Plinius Secundus, Gaius. *Naturalis historia*. J. Bostock ve H.T. Riley (1855). *The natural history Pliny the Elder*. London: Taylor and Francis.
http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D5%3Achapter%3D28 (Erişim Tarihi: 10.12.2012)

Sokrates. *Historia Ecclesiae* A.C. Zenos (1890). Socrates: church history from A.D. 305–439. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Second Series, Volume II: Socrates, Sozomenus: Church histories* (Ed: P. Schaff). Newyork: Christian Literature Publishing Company, ss. 1-178.
http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf202.toc.html
(Erişim Tarihi: 04.05.2013)

Sozomen. *Historia Ecclesiae* C.D. Hartranfd (1890). Sozomenus: church history from A.D. 323–425. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Second Series, Volume II: Socrates, Sozomenus: Church histories* (Ed: P. Schaff). Newyork: Christian Literature Publishing Company, ss. 179-427.
http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf202.toc.html
(Erişim Tarihi: 04.05.2013)

Theodoret. *Letters.* B. Jackson (1892). Theodoret. *A select library of nicene and post-nicene fathers of the christian church, Second Series, Volume III: Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus: Historical Writings, etc.* (Ed: P. Schaff ve H.

Wace). Newyork: Christian Literature Publishing Company, ss. 1-348. http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf203.toc.html (Erişim Tarihi: 05.05.2013)

Strabon. *Geographika*. Strabon (1991). *Coğrafya/Anadolu Kitap XII-XIII-XIV*. (Çev: A. Pekman) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Vitruvius. *De architectura*. Vitruvius (1998). *Mimarlık üzerine on kitap* (Çev: S. Güven). İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.

Modern Kaynaklar

Abbasoğlu, H. (1996a). Anadolu'da Antik Çağ'da konut. *Tarihten günümüze Anadolu'da konut ve yerleşme* (Ed: Y. Sey). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 395-404.

Abbasoğlu, H. (1996b). Perge kazısı 1993 ve 1994 yılları ön raporu. *17. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 107-120.

Abbasoğlu, H. (1996c). Anadolu'da Antik Çağda konut M.Ö. 1200-M.S. 700. *Tarihten günümüze Anadolu'da konut ve yerleşme sergisi* (Ed: Y. Sey). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 43-81.

Acara, M. (1998). Bizans ortodoks kilisesinde liturji ve liturjik eserler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15* (1), 183-201.

Adak, M. (2004). Lokalisierung von Olympos und Korykos in Ostlykien, *Gephyra, I*, 27-51.

Adak, M. ve Atvur, O. (1997). Das grabhaus des Zozimos und der schiffseigner Eudomos aus Olympos, *EpigrAnat, 28*, 11-27.

Adak, M. ve Güzelyürek, C. (2003) *Olympos Çıralı Adrasan gezi rehberi*. İstanbul: Günışığı Turizm Yayıncılık.

Adak, M. ve Tüner, N. (2004). Neu inschriften aus Olympos und Territorium I. *Gephyra, I*, 53-66.

Adam, J. P. (1994). *Roman building materials and techniques*. London: B.T. Batsfords.

Akar Tanrıver, D.S. (2009). *Apollon klarios kültü, kehanet pratikleri ve adaklar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Akdoğdu Arca, E. N. (2002). Lykia'lı bir euergetes Opramoas, *Likya İncelemeleri, I*, 79-90.

Akın, N. (1997). Atrium. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (1) (Ed: A. Gevgilili). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi, ss. 162.

Aksöyek, S. (2010). Tirilye (Zeytinbağı)'ndaki Kemerli Kilise örneğinde Bizans yapım tekniği. *Bizans ve çevre kültürler prof. dr. S. Yıldız Ötüken'e armağan* (Ed: S. Doğan ve M. Kadiroğlu). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, ss. 44-77.

Akşit, O. (1967). *Likya tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Akşit, O. (1971) *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Likya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Aktan, H. ve Aktan, O. (2000). *Olympos ve Khimeira, doğu Likya'nın dünü bugünü*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Akyürek, E. (2010). Myra şapeli üzerine ilk notlar. *Arkeolojisinden doğasına Myra/Demre ve çevresi* (Ed: N.Çevik). Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss. 153-160.

Akyürek, E. ve Tiryaki, A. (2010). Rhodiapolis piskoposluk kilisesi kazılarından üç mimari plastik eser üzerine değerlendirmeler. *Adalya, XIII*, 389-403.

Alp, O. (1998). *Şehircilik açısından Roma döneminde Likya kentleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Alp, O. (2001). Bizans mimari plastiğinde terminolojik sorunlar. *Sanat Tarihinde terminoloji sorunları semineri I (mimari ve mimari süsleme)* (Ed: S. Pekak). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, ss. 25-30.

Alp, O. (2006). *Pisidia bölgesi Roma dönemi mimari plastiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Alp, O. ve Işık, G. (2011). Başara 'Güney Kilise' kazılarından ele geçen mimari ve liturjik elemanlar. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 5*, 47-68.

Alparslan, S. (1996). *Antalya'nın Demre (Kale) ilçesindeki H. Nikolaos Kilisesi'nde dini ayinle ilgili plastik eserler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Alparslan, S. (1998a). Demre'deki H. Nikolaos kilisesi litürjik mekânları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 15* (1), 159-173.

Alparslan, S (1998b). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki trapez kesitli levhalar, levha üstü ve levha kaideleri. *Adalya, II*, 235-247.

Alparslan, S. (2001a). Bizans mimarlığında litürjik işlevli taş yapıtlarda terminoloji sorunu. *Sanat tarihinde terminoloji sorunları semineri I (mimari ve mimari süsleme)* (Ed: S. Pekak). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, ss. 31-42.

Alparslan, S. (2001b). Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri. *Anadolu medeniyetleri müzesi 2000 yıllığı*, Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü, ss. 265-299.

Alparslan, S. (2001c). Architectural sculpture in Constantinople and the influence of the capital in Anatolia. *Byzantine Constantinople monuments, topography and everyday life* (Ed: N. Necipoğlu). Leiden: Brill, ss. 187-201.

Alparslan, S. (2002). Lykia'da Bizans dönemi araştırmaları. *20. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 127-138.

Alparslan, S. (2005a). Alanya Müzesi'ndeki Bizans dönemi taş eserleri. *22. AST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 71-76.

Alparslan. S. (2005b). Likya'da Bizans Dönemi Araştırmaları 2003. *22. AST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 77-86.

Anabolu, M.U. (1970). *Küçük Asya'da bulunan Roma imparatorluk çağı tapınakları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

Angold, M. ve Whitby, M. (2008). Structures and administration. *The Oxford handbook of Byzantine studies* (Ed. E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, ss. 571-582.

Arıkan, Ç. (2001). *The church at Choma (Hacımusalar-Elmalı-Antalya) and its materials*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Arslan, M. ve Önen, N.T. (2011). Akdeniz'in korsan yuvaları: Kilikia, Pamphylia, Lykia ve İonia bölgelerindeki korykoslar. *Adalya, XIV*, 189-206.

Arthur, P. (2006). Bizans ve Türk döneminde Hierapolis (Pamukkale). İstanbul: Ege Yayınları.

Asano, K. (1995a). Church III on Gemiler Ada. *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz area (Lycia, Turkey) the firsth preliminary report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 72-78.

Asano, K. (1995b). İskender Basilica on Öülüdeniz Lagoon, *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz area (Lycia, Turkey) the firsth preliminary report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 109.

Asano, K. (1997). The excavation of Church III on Gemiler Ada near Fethiye. *18. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 451-470.

Asano, K. (2001). The survey and excavation Gemiler Adası Kaya area near Fethiye (1999 season). *18. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 31-40.

Asgari, N. (1991). Prokonnesos 1990 çalışmaları, *9. AST*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 311-332.

Aşkın, E. (2006). *Kent plânı ve mimari yapılaşma açısından Cilicia ve Lycia bölgelerindeki Roma dönemi kentlerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.

Atilla, İ. A. ve Çelgin, A. V. (1991). Likya'da, Olympos'ta bulunan bir mezar anıtı, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1*, 75-105.

Atilla, İ. A. (1992). Olympos mezar odası kurtarma kazısı, *II. MüzeKKS*, ss. 105-128.

Atvur, O. (1999). Olympos antik kenti (1991–1992 çalısmaları), *ArkSan, 88*, 13-31.

Aydın, A. (2005). Kilikya ve İsaurya'daki trikonkhos planlı yapılar, *Adalya, VIII*, 241-254.

Aydın, A. (2006a). Die trikonchosbauten in Lykien: ihre entwicklung und funktion, *III. uluslararası Likya sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 31-47.

Aydın, A. (2006b). Kilikia ve İsauria bölgesi vaftizhaneleri. *VII. Ortaçağ ve Türk dönemi kazı ve araştırmaları sempozyumu bildirileri* (Ed: G. Köroğlu). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ss. 30-34.

Aydın, A. (2006c). Kilikia ve İsauria bölgesi vaftiz yapıları. *Sanat Tarihi Dergisi, XV* (1), 1-19.

Aydın, A. (2009). Hıristiyan dinindeki martir-aziz ve rölik kültünün Kilikya-İsaurya bölgesi hıristiyanlığına yansımaları. *Olba, XVII*, 63-82.

Bailey, D. (1988). *A catalogue of the lamps in the British Museum III: Roman provincial lamps*. London: British Museum Publications.

Bakirtzis, C. (2002). Pilgrimage to Thessalonike: the tomb of St. Demetrios, *DOP, 56*, 175-192.

Bakker, G. (1985). The buildings at Alahan. *Alahan: an early christian monastery in southern Turkey* (Ed. M. Gough). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, ss. 75-121.

Bakker, J. T. (1994). *Living and working with the gods studies of evidence for private religion and its material environment in the city of Ostia (100 BC-500 AD).* Rotterdam: JC Gieben.

Barnes, A. (1911). Neophyte. *The Catholic Encyclopedia* (10) (Ed: C.G. Hebermann). New York: Robert Appleton Company. http://www.newadvent.org/cathen/10742a.htm (Erişim Tarihi: 10.02.2013)

Barsanti, C. (2004). İznik/Nikaia arkeoloji müzesi kataloğunun peşinde. *Tarih Boyunca İznik* (Ed: I. Akbaygil vd.). İstanbul: İş Bankası, ss. 267-299.

Barsanti, C. ve Guiglia, A. (2010). *The sculptures of the Ayasofya Müzesi in İstanbul a short guide*. İstanbul: Ege Yayınları.

Bass G. F. (1967). Cape Gelidonya: a bronze age shipwreck, *Transections of the American Philossophical Society, 57* (8), 1-177.

Başaran, C. (1999). *Anadolu kompozit başlıkları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Bauer, W.T. (1999). Kâfi Baba bektaşi tekkesi. *Limyra zemuri taşları* (Ed: J. Borchhardt). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 117-122.

Bayburtluoğlu, C. (1982). *Lykia*. Ankara: Dönmez Ofset.

Bayburtluoğlu, C. (2004). *Lykia*. İstanbul: AKMED.

Bayburtluoğlu, C. (2005). Arykanda kazısı raporu 2004. *Anmed, 3*, 5-10.

Bayburtluoğlu, C. (2007). Arykanda kazıları 2006, *Anmed, 5*, 1-5.

Bean, G. (1999). *Eski çağda güney kıyılar* (Çev: İ. Delemen ve S. Çokay). İstanbul: Arion.

Beaufort, F. (1818). *Karamania, or a brief description of the south coast of Asia Minor and of the remains of antiquity*. London: R. Hunter.

Berenfeld M. (2009). The triconch house and the predecessors of the bishop's palace at Aphrodisias. *AJA, 113* (2), 203-229.

Berlinghieri, E. F. C. ve Paribeni, A. (2011). Byzantine merchant ships and marble trade new data from central mediterranean. *Skyllis, 11*, 64-75.

Bir, A. ve Kayral, M. (1998). Osmanlı döneminde Anadolu'da kullanıldığı bilinen alttan çevirmeli su değirmenleri ve su kaldırma düzenleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, II*, 173-186.

Blid, J. (2012). *Labraunda in late antique (c. AD. 300-600).* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Stockholm: Stockholm Üniversitesi.

Bogdanovic, J. (2011). The performativy of shrines in a Byzantine church. *Spatial Icons Performativy in Byzantium and Medieval Russia* (Ed: A. Lidov). Moskova: Indrik, ss. 275-300.

Bouras, L. (1991). Phiale. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 1647-1648.

Boyd, W. K. (1905). *The ecclesiastical edicts of Theodosian code*. Newyork: Columbia Universty.

Bowden, W. ve Mitchell, J. (2007). The trikonch palace at butrint: the life and death of a late Roman domus. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, ss. 455-474.

Braini, M.; Giobbe, C. ve Morselli, C. (2010). I Risultati. *Elaiuse Sebaste III l'agora romana* (Ed: E. E. Schneider). İstanbul: Zero Books, ss. 23-141.

Broilo, F. (2009). Cleanses the sins with the water of the pure-flowing font: fountains for ablutions in the byzantine constantinopolitan context, *Revue Des Études Sud-Est Européennes, XLVII/1,* (4), 5-24.

Buchwald, H. (1977). Sardis Church E – a preliminary report. *JÖB, 30*, 265-299.

Buchwald, H. (1979). Lascarid Architecture. *JÖB, 28*, 261-296.

Buchwald, H. (1984). Western Asia minor as a generator of architectural forms in the Byzantine peirod, provincial back-wash or dynamic center of production. *JÖB, 34*, 199-234.

Bursalı, M. (2006). Early Byzantine period vessels from Antalya/Olympos, *32. BSC*'de sunulan bildiri. St. Louis: University of Missouri.

Butler, H. C. (1929). *Early churches of Syria: fourth to seventh centuries*. New Jersey: Princeton Universty.

Büktel, Y. (1995). *Studios manastırı bazilikasının üst örtü problemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Camgöz, F. (2010). *M.Ö. 2.-M.S. 1. yüzyıllarda Lykia tarihi: Roma ile ilişkileri, eyalet olma süreci*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Canbilen, H.; Lebouteiller, P. ve Sodini J.P. (1996). La basilique de l'acropole haute de Xanthos, *AnatoliaA, IV,* 201-229.

Caseau, B. (2007). Ordinary objects in christian healing sanctuaries. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L. Lavan vd.). Boston: Brill, ss. 625-654.

Ceylan, B. (2000). *Batı anadolu bölgesinde bulunan antik dönem anıtsal yapılarından dönüştürülmüş bazilikal planlı kiliseler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Ceylan, B. (2007). Episkopeia in asia minor. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel) Boston: Brill, ss. 169-194.

Cintas, J. ve Duval, N. (1976). Le martyrium de Cincari et les martyria triconques et tetraconques en Afrique. *MEFRA 88*, (2), 853-927.

Coşkun, A. (2007). Salamis kenti çatı kiremitleri üzerine bazı gözlemler. *Anadolu/Anatolia, 33*, 9-24.

Coşkun, A. (2001). Çatı kiremitleri üzerinde görülen damgalar, motifler, işaretler. *İdol, 11*, 19-22.

Crawford, J. S. (1990). *The byzantine shops at sardis*. London: Harward University Press.

Cunningham, M. (2008). Clergy, monks, and laity. *The Oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, ss. 527-537.

Çelebi, E. (2008). Bulunduğu bölgeye ve yapılara adını veren su "ayazma" ve mimariye etkisi. *IV. Uluslararası Mimar Sinan sempozyumu su ve mimarlık*. Edirne: Trakya Üniversitesi, ss. 31-36.

Çevik, N. (2008a). Rhodiapolis ve Kumluca sınırındaki diğer antik yerleşimler. *Arkeolojisi, tarihi, doğası ve tarımıyla Kumluca Rhodiapolis* (Ed: N. Çevik). Antalya: Kumluca Belediyesi, ss. 9-71.

Çevik, N. (2008b). Kitanaura: doğu Likya'da bir kent. *Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. yaş armağanı euergetes* (1) (Ed: S. Çokay vd.). İstanbul: AKMED, ss. 327-339.

Çevik, N. (2012). Myra-andriake kazıları ve araştırmaları 2011, *Anmed, 10*, 65-72.

Çevik, N.; Çömezoğlu, Ö.; Öztürk, H.S. ve Türkoğlu, İ. (2010a). A unique discovery in Lycia: the ancient synagogue at Andriake, port of Myra. *Adalya, XIII*, 335-366.

Çevik, N.; Çömezoğlu, Ö.; Öztürk, H.S. ve Türkoğlu, İ. (2010b). Andriake sinagogu ve bölgede Yahudi varlığı. *Arkeolojisinden doğasına Myra/Demre ve çevresi* (Ed: N. Çevik). Antalya: Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss. 169-180.

Çevik, N.; Kızgut, İ.; Bulut, S.; Akyürek, E.; Kunze, M.; Özdilek, B.; Akalın, E.; Tıbıkoğlu, H.O. ve Çömezoğlu, Ö. (2010c). Rhodiapolis kazıları ve çevresi yüzey

araştırmaları 2008 raporu. *31. KST* (4) (Ed: H. Dönmez ve C. Keskin). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 209-230.

Çevik, N.; S. Bulut ve E. Akyürek (2012). Myra-Andriake kazıları ve araştırmaları 2011, *Anmed, 10*, 65-72.

Çevik, N. ve Öztürk, H.S. (2011). Sura Likya'da bir kehanet merkezi. *Aktüel Arkeoloji, 22*, 90-97.

D'Andrea, F. (2004). Hierapolis 2003. *26. KST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 147-156.

Deichman, F. W. (1974). Zur spatantiken bauplastik von ephesos, *Mansel'e Armağan* (Ed: E. Akurgal). Ankara: Türk Tarih Kurumu, ss. 549-570.

Delvoye, C. (1966). Baptisterium, *RBK* (1) (Ed: K. Wessel ve M. Restle). Stutgard: Anton Hiersemann, ss. 460-496.

Descoeudres, G. (1983). *Die patsophorien im Syro-Byzantinischen osten eine untersuchung zu architektur und liturgiegeschichtlichen problemen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Des Courtils, J. (2001). Xanthos rapport sur la campagne de 2000. *AnatoliaA, IX,* 227-241.

Diler, A. (1988). Olympos ve Hephaistion'da kült kalıntıları üzerine bir ön araştırma. *6. AST*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 107-120.

Diler, A. (1991). Lykia Olympos dağında bir ön araştırma. *TürkAD, XXIX*, 161-177.

Doğan, S. (2003a). Ortaçağ manastır sistemi: Doğu batı manastırları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20* (2), 73-89.

Doğan, S. (2003b). Lykia'da Alacahisar Kilisesi'nin kiborium kemerleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20* (1), 186-198.

Doğan, S. (2006). Likya'da Bizans taş yapıtları. *III. uluslararası Likya sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 209-224.

Doğan, S. (2008). Alanya ve çevresinde erken hıristiyan-erken bizans evleri ve kırsal yaşam. Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ, 2, 1-20.

Duggan, T. M. P. (2004). A short account of recorded calamities (earthquakes and plaques) in Antalya province and adjecent and related areas over the past 2, 300 Years an Incomplete List, Comments and Observations, *Adalya, VII,* 123-169.

Duggan, T. M. P. (2005). Supplementary data to be added to the chronology of plaque and earthquakes in Antalya province and in adjacent and related areas, *Adayla, VIII*, 357-398.

Dunn, A. (2007). Small finds. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 527-547.

Ellis, S. (1988). The end of the Roman house. *AJA, 92* (4), 565-576.

Ellis, S. (2007). Late antique housing and the uses of residential buildings: an overview. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, ss. 1-22.

Elsner, J. (1988). *Sites antiques du sud-quest de l'anatolia*, Paris: Luirirs Bleus.

Elton, H.; Schneider, E. E. ve Wannagat, D. (2007). *Tapınaktan kiliseye Kilikya'da putperestlikten hıristiyanlığa geçişte dini yerleşimlerin dönüşümü*. İstanbul: Ege Yayınları.

Erdem, İ. (2006). Ortaçağ sonlarında Likya levant ticareti ve türkmenler (12.-15. yy.). *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 243-252.

Erdoğan, E. (2012), Kekova 2012 yüzey araştırması, *35. KST*'de sunulan bildiri. Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Eser, M. A. (2007). Litürjide ve günlük kullanımda maden sanatı. *Kalanlar 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans* (Ed: Ayla Ödekan). İstanbul: Vehbi koç Vakfı, ss. 37-39.

Eyice, S. (1958). L'eglise cruciforme byzantine de side en pamphylie. Son importance au point de vue de l'histoire de l'art byzantin. *Anadolu (Anatolia), 3*, 34-42.

Feld, O. (1975a). The kirchen von Myra und umgebund, *Myra eine Lykishe metropole in antiker und Byzantinisher zeit* (Ed: J. Borchhardt). Berlin: Gebr. Mann, ss. 398-428.

Feld, O. (1975b). Christliche denkmaler aus Milet und seiner umgebung. *İstMitt, 25*, 197-209.

Feld, O. (1975c). Die innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra. *Myra eine Lykishe metropole in antiker und Byzantinisher zeit* (Ed: J. Borchhardt). Berlin: Gebr. Mann, ss. 360-398.

Fellows, C. (1838). *A journal during the excursion in Asia Minor*. London: John Murray.

Ferrazzoli, A. F. (2012). Byzantine small finds from elauisse sebaste. *Byzas 15 Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts* (Ed: B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci). İstanbul: Ege Yayınları, ss. 289-307.

Fırat, N. (1999). *Perge konut alanı keramiği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Fıratlı, N. (1970). Uşak-Selçikler kazısı ve çevre araştırmaları 1966-1970. *TürkAD, XIX*, (2), 109-160.

Fırıncı, S. (2010). *Rhodiapolis seramikleri Roma dönemi pişirme kapları 2006-2009 buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

Foss, C. (1993). Lycia in history. *The fort at Dereağzı and other material remains in its vicinity: from late antiquity to the middle ages. İstForsch 40.* (Ed: J. Morganstern). Tübingen: Ernst Wasmth, ss. 5-25.

Foss, C. (1994). The Lycian coast in the byzantine age. *DOP. 48,* 1-52.

Foss, C. (1996). The cities of pamphylia in the Byzantine age. *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor* (Yayına Hazırlayan: C. Foss). Hampshire: Variorum, ss. 1-62.

Foss, C. (2002a), Life in city and country. *The Oxford history of byzantium* (Ed: C. Mango). Oxford: Oxford University, ss. 71-88.

Foss, C. (2002b). Pilgrimage in medieval asia minor. *DOP, 56*, 129-151.

Foy, D. (2007). Une production de verre a xanthos au debut de l'epoque byzantine. *AnatoliaA, XV,* 233-246.

Frazer, M. E. ve Cutler, A. (1991). Reliquary, *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 1782-1783.

Geppert, K. (2000). Bericht über die arbeiten in Korba. *Lykische Studien* (5) (Ed: F. Kolb). Bonn: Rudolf Habert, ss. 33-39.

Goodchild, R. G. (1960). A byzantine palace at Apollonia (Cyrenaica). *Antiquity, XXXIV*, 246-58.

Gorecki, J. (1999). Sikke basımı ve sikke buluntuları. *Limyra zemuri taşları* (Ed: J.Borchhardt). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, ss. 123-136.

Gough, M. (1963). Excavations at alahan monastry: second preliminary report. *AnatStud, 13*, 105-115.

Gough, M. (1964). Excavations at alahan monastry: third preliminary report. *AnatStud, 14*, 185-190.

Gökalp, Z. D. ve Bursalı, M. (2006). Early Byzantine terracotta lamps found in Olympos. *X. SOMA'*da sunulan bildiri. Ankara: Başkent Üniversitesi.

Gökalp, Z. D. ve Yıldırım, Ş. (2009). Preliminry report on the harbour basilica or the great basilica in the ancient city of Olympos. *Proceedings of the XII SOMA* (Ed: H. Oniz). Oxford: Hadrian Books, ss. 183-189.

Gökalp, Z.D. ve Yıldırım, Ş. (2010). Lykia Olympos'unda bir restitüsyon denemesi, *Adalya, XII,* 367-387.

Greatrex, G. (2008). Political-historical survey c. 250-518. *The oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, ss. 232-248.

Greenhalgh, J. (2002). The church at Letoon, *Bilkent University Department of Archaeology Newsletter, I*, 26-27. http://www.bilkent.edu.tr/~arkeo/newsletter/newsle0.html (Erişim Tarihi: 30.01.2013)

Grossman, P. (1998). The pilgrimage center of Abu Mena. *Pilgrimage and holy space in late antique Egypt* (Ed: D. Frankfurter). Leiden: Brill, ss. 281-302.

Grossmann, P. ve Severin, H. (2003). *Frühchristliche und Byzantinische bauten im südöstlichen Lykien. IstForch, 46.* Tübingen: Ernst Wasmuth.

Grünewald, M. (1984). Lampen. *Das Kenotaph Für Gaius Caesar in Limyra: Architektur und Bauornamentik*. *İstForsch, 35* (Ed: J. Ganzert vd.). Tübingen: Ernst Wasmuth, ss. 61.

Gür, F. (2006). Uşak yakınındaki Frigya sebastesi (Selçikler). Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Gürdal, T. (2007). *Anadoluda Apollon kültü*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Haldon, J. (2007). *Bizans tarih atlası* (Çev: A. Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Harrison, R. M. (1963). *Churches and chapels of central Lycia*. *AnatStud, XIII*, 117-151.

Harrison, R. M. (1986). *Excavations at Saraçhane in Istanbul Volume 1: The excavations, structures, architectural decoration, small finds, coins, bones, and molluscs*. New Jersey: Princeton University.

Harrison, M. (2001). *Mountain and plain from Lycian coast to the Phrygian plateau in the late roman and early byzantine period*. Michigan: Michigan University.

Hayes, J. W. (1971). A New Type of Christian Ampulla. *BSA, 66*, 243-248.

Hayes, J. W. (1972). *Late Roman pottery: A catalogue of Roman fine wares*. London: British School At Rome.

Hayes, J. W. (1992). *Excavations at Saraçhane in İstanbul Volume 2: The pottery*. Princeton: Princeton University Press.

Hayes, J. W. (2007). Clay Lamps. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 477-484.

Hellenkemper, H. ve Hild, F. (2004). *TIB 8: Lykien und Pamphylien*. Viyana: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Hild, F. (2003). Klöster in Lykien. *Eukosmia studi miscellanei per il 75 di Vincenzo Poggi* (Ed: V. Ruggieri ve L. Pieralli). Vatikan: Soveria Mannelli, ss. 313-334.

Hild, F. (2004). Lykien in den notitiae episcopatuum, *JÖB, 54*, 1-17.

Hill, S. (1996). *The early Byzantine churches of Cilicia and Isauria*. Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs I, Hampshire: Variorum.

Hoddinott, R. F. (1963). *Early Byzantine churches of Macedonia and southern Serbia: a study of the origins and the initial development of east christian art*. London: MacMillen.

Hohlfelder, R. L. ve Vann, R. L. (2000). A church beneath the sea at Aperlae Lycia. *Adalya, IV*, 207-219.

House, G. ve Megaw A. H. M. (2007). Architectural sculpture and revetment. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A.H.S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 179-233.

Humfress, C. (2011). Bishops and lawcourts in late antiquity: how (not) to make sense of the legal evidence. *Journal of Early Christian Studies, 19* (3), 375-400.

Işık, F. (1991). Patara 1989. *12. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 29-56.

Işık, F. (1994). Patara 1993. *16. KST* (2) (Ed: İ. Eroğlu vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 253-282.

Işık, F. (2001). Patara 1999. *22. KST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 79-94.

Işın, G. (1994). The easternmost rock tomb in Lycia: Topal Gavur. *Lykia, 1,* 68-78.

Işın, G. (2011). Topal Gavur'dan Apollonias'a. *Aktüel Arkeoloji, 20,* 104-111.

İplikçioğlu, B. (2004). Batı Pamphylia ve doğu Lykia'da epigrafya araştırmaları 2004, *23. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 219-224.

İplikçioğlu, B. (2006). Zwei statthalter Vespasianisher zeit und "Große" therme in inschriften von Olympos (Lykien), *Anzeiger der Philosophisch Historischen Klasse der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften, 141* (2), 75-81.

İplikçioğlu, B. (2008). Doğu Likya'da epigrafya araştırmaları, *25. AST* (1) (Ed: F. Bayram vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 355-364.

İşkan Işık, H. (2011). Patara 2009. *KST 32* (3) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 1-21.

İşler, B. (2009). *Likya bölgesinde Karabel-Asarcık'taki Bizans dönemi yerleşimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

İşler, B. (2013). Orta Likya'da erken bizans dönemi yerleşimleri ve kırsal konut mimarisi. *Adalya, XVI*. 285-304.

Jacobek, R. (1999). Bizans piskoposluk merkezi Limyra. *Limyra zemuri taşları* (Ed: J.Borchhardt). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, ss. 111-115.

Jacobs, İ. ve Richard, J. (2012). "We surphass the beautiful waters of other cities by the abundance of ours", reconsiling function and decoration in late antique fountains. *Journal of Late Antiquity, 5* (1), 3-71.

Janin, R. (1962). Le palais patriarcal constantinople. *Revue Des Etudes Byzantines, 20*, 131-155.

Jensen, R. M. (2011). *Living water: ımages, symbols and settings of early christian baptism*. Boston: Brill.

Johnson, M. (1991). Baptistery, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 252.

Jones, A. H. M. (1937). *Cities of the eastern Roman provinces*. Oxford-NewYork: Oxford University Press.

Jones, A. H. M. (1966). *The Decline of the Ancient world.* London: Longmans.

Kalinka, E. (1944). *TAM II: Tituli Lyciae linguis graeca et latina consciripti* (III). Wien: Alfredi Hoelder & Academia Scientiriarum Austriaca.

Karaca, B. (1997). *XV ve XVI. yüzyıllarda Teke sancağı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Karakaya, E. (1993a). Ayazmalar. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (1) (Ed: İ. Tekeli vd.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 472-474.

Karakaya, E. (1993b). Balıklı ayazması. *Dünden bugüne İstanbul ansiklopedisi* (2) (Ed: İ. Tekeli). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 24.

Karakus, D. (2001). *Antalya ili'nin Kumluca ilçesi'ndeki İdebessos, Akalissos ve Melanippe antik kentlerinde bulunan Bizans dönemi dini yapıları*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniveritesi Sanat Tarihi Bölümü.

Kautsch, R. (1936). *Kapitellstudien Beiträge zu einer geschichte des spätantiken kapitells im osten vom vierten bis ins siebente jahrhundert. Studien Zur Spätantiken Kunstgeschiste 9*. Berlin: Walter de Gruyter.

Kavas, K. R. (2012). A Critical review of the Roman atrium house: Reading the material evidience on atrium. *METU JFA, 29* (2), 143-155.

Kazhdan, A. (1991). Offices. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 1513.

Kazhdan, A. ve Sevcenko, N.P. (1991). Martyr, *ODB* (2) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 1308.

Keskin, E. (2010). Çorum ilinde bulunan 5-6. yüzyıllara ait attika tipi sütun kaideleri. *Bizans ve çevre kültürler prof. dr. S. Yıldız Ötüken'e armağan* (Ed: S. Doğan ve M. Kadiroğlu). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, ss. 228-234.

Kitzinger, E. (1946). A survey of the early christian town of stobi. *DOP, 3*, 81-162.

Kleinbauer, W. E. (1979). Theodosius palace and house of Parthenius. *Age of sprituality a symposium late antique and early christian art, third to seventh century* (Ed. K. Weitzmann). New York: The Metropolitan Museum of Art, ss. 362-363.

Koch, G. (2007). Erken hıristiyan sanatı (Çev. A. Aydın). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Köktürk, H. (1996-1997). New lights on prehistorical Lycia finds from Girmeler cave near Tlos, *Likya, III,* 39-45.

Krautheimer, R. (1969). The transept in early christian basilika. *Studies in early christian, medieval and renaisance art* (Yayına Hazırlayan: R. Krautheimer). London ve NewYork: NewYork Universty, ss. 59-68.

Krautheimer, R. (1986). *Early christian and Byzantine architecture*. London: Yale University.

Küçükaşçı, M. S. (2006). VII-XII. yüzyıllarda Likya'ya arap ilgisi. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu* (1) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 375-384.

Lamoreaux, J. C. (1995). Episcopal courts in late antique. *Journal of Early Christian Studies, 3* (2), 143-167.

Lavan, L. (1999). The residences of Late antique governors: A gazetteer. *AntTard, 7*, 135-164.

Lavan, L. (2003). The political topography of the late antique city: activity spaces in practise. *Late antique archaeology 1 Theory and Practise in late antique archaeology* (Ed: L. Lawan ve W. Bowden). Boston: Brill, ss. 314-337.

Lavan, L. (2007a). Political space in late antique. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L.Lawan vd.). Boston: Brill, ss. 111-128.

Lavan, L. (2007b). Religious space in late antique. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L.Lavan vd.). Boston: Brill, ss. 159-201.

Lavin, I. (1962). The house of the lord: aspects of the role of palace triclinia in the architecture of late antiquity and the early middle ages. *The Art Bulletin, 44* (1), 1-27.

Leake, W. M. (1824). *Journal of a tour in Asia Minor, ancient and modern geography of that country*. London: John Murray.

Leipziger, U. (2006). *Die römischen basiliken mit umgang, forschungsgeschichtliche bestandsaufnahme, historische einordnung und primäre funktion*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nümberg: Erlangen Freidrich Alexander Üniversitesi.

Lightfoot, C. ve Mergen, Y. (1998). 1997 yılı Amorium çalışmaları. *20. KST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 535-538.

Lipinski, A. (1960). La Crux gemmata e il culto della Santa Croce nei monumenti superstiti e nelle raffigurayioni monumentali, *Felix Ravenna, XXX*, 5-62.

Little, L. K. (2007). *Plague and the end of antiquity the pandemic of 541-750*. Cambridge: Cambridge Universty.

Lochner, S.; Sauer, R. ve Linke, R. (2005). Late Roman Unguentaria?-a contribution to Early Byzantine wares from the view of Ephesus. *LRCW 1* (Ed: J. M. Gurt i Esparraguera vd.). Oxford: British Archaeological Reports, ss. 647-654.

Macrides, R. J. (1991). Chartopylax. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 415-416.

MacCormack, S. (1990). Loca-sancta: the organization of sacred topography in late antiquity. *The Blessings of Pilgrimage* (Ed: R. Ousterhout). Chicago: University of Illinois, ss. 7-41.

Magdolino, P. ve Talbot, A. M. (1991a). Skeuophylax. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 1909-1910.

Magdolino, P. ve Talbot, A.M. (1991b). Oikonomos. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 1517.

Malkoç, İ. ve Tsuji, S. (2005), Preliminary report on the excavations in Ölüdeniz, Lycia, by Fethiye museum, the ministery of culture, Turkey, during 1999-2004. *Al-Rafidan, XXVI*, 1-24.

Mango, C. ve Sevcenko, N. P. (1991). Pege. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 1616.

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi* (Çev. Mine Kadiroğlu). Ankara: Rekmay Ltd.

Mango, C. (2008). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu* (Çev: G.Ç. Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Maniere-Leveque, A. M. (2007). The house of the Lycian acropolis at Ksanthos. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed. L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, ss. 475-494.

Mansel, A. M. (1978). *Side 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Marano, Y. (2007). Domus in qua manebat episcopus: Episcopal residences in northern İtaly during late antique (4th to 7st century AD.). *Late Antique Archaeology 3-2 Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops* (Ed: L. Lavan ve L. Özgenel). ss. 97-129.

Marksteiner, T. ve Niewöhner, P. (2004). Die kirche von Istlada in Lykien. *MitChrA, 10*, 21-51.

Masuda, T. (1995a). Church I on Gemiler Ada. *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 56-61.

Masuda, T. (1995b). Church II on Gemiler Ada. *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed. S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 62-71.

Masuda, T. (1995c). Church IV on Gemiler Ada. *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed. S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 79-84.

Masuda, T. (1995d). Mustafa basilica near Beştaş, *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed. S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 110-112.

Mathews, T. (1971). *The early churches of Constantinople: architecture and litury*. London: Pennsylvania University.

McCormick, M. (1991). Anointing. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 107.

Megaw, A. H. S. (2007a). The baptistery. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 107-119.

Megaw, A. H. S. (2007b). Conclusions. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 555-562.

Megaw, A. H. S. (2007c). Discussion: Architecture, liturgy and chronology. *Kourion excavations in the episcopal precinct*. (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 157-176.

Megaw, A. H. S. (2007d). The basilica. *Kourion excavations in the episcopal precinct* (Ed: A. H. S. Megaw). Harward: Dumbarton Oaks, ss. 3-106.

Meiggs, R. (1973). *Roman Ostia*. Oxford: Clarendon.

Mercangöz, Z. (1990). Bafa gölü, Kirselik'teki manastır kilisesi, *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, V*, 117-138.

Mercangöz, Z. (1992). Kapkırı Adası'ndaki manastır kilisesi üzerine düşünceler. *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi, VI*, 73-90.

Mergen, Y. (2006). 2004 yılı Olympos antik kenti yüzey araştırması, *23. AST* (2) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 147-154.

Mergen, Y. (2011). *Olympos antik kentinin ortaçağ dokusu ve Likya bölgesi açısından önemi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.

Mershman, F. (1911). Piscina, *The Catholic Encyclopedia* (12) (Ed. C.G. Hebermann). New York: Robert Appleton Company. http://www.newadvent.org/cathen/10742a.htm (Erişim Tarihi: 15.02.2013)

Milburn, R. (1998). *Early christian art and architecture*. Los Angelos: University of California.

Millengen, A. V. (1912). *Byzantine churches in Constantinople: their history and architecture*. London: MacMillen.

Miller, T. (2008). Charitable institutions. *The oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, ss. 621-629.

Milli Parklar Genel Müdürlüğü (1971). *Master plân for protection and use Olympos seashore national park*. Ankara.

Mitchell, S. (1995). *Anatolia land, men, and gods in Asia minor Volume II: the rise of the church*. Oxford: Oxford University.

Mlynarczyk, J. ve Burdajewicz, M. (2005). Nort-west Church in Hippos (Susita), İsrael: Five Years of Archaeological Research (2000-2004). *Eastern Christian Art, 2*, 39-58.

Mlynarczyk, J. (2011). Churches and society in the byzantine and Umayyad period Hippos. *ARAM, 23*, 253-284.

Montserrat, D. (1998). Pilgrimage to the shrine of SS Cyrus and John at Menouthis in late antiquity. *Pilgrimage and Holy Space in Late Antique Egypt* (Ed: D. Frankfurter). Leiden: Brill, ss. 257-280.

Morganstern, J. (1983). *The Byzantine church at Dereağzı and its decoration. İstMitt Beiheft 29*. Tübingen: Ernst Wasmuth.

Morgenstein, J. (1993). *The fort at dereağzı and other material remains in its vicinity: from late antiquity to the middle ages*. *İstForsch 40.* Tübingen: Ernst Wasmuth.

Moore, H. (1921). *The dialogues of Palladius concerning the life of Crysostom*. Translations of Christian Literature. Newyork-London: Mcmillan Company.

Muluk, Y. (2006). Öküzlü kuzey kilise örneğinde erken Bizans dönemi Kilikia ve İsauria transeptli bazilikaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Müller-Wiener, W. (1980). Vorbericht über die arbeiten der jahres 1978 und 1979. *IstMitt 30*, 23-98.

Müller-Wiener, W. (1989). Bischofsresidenzen des 4–7. Jhs. im östlichen mittelmeer raum, *Actes du XIe Congrès International D'archeologie Chretienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). Roma: Ecole Française de Rome, ss. 651–709.

Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbulun tarihsel topografyası* (Çev. Ü. Sayın). İstanbul: Yapı Kredi.

Murano, Y.A. (2007). Domus in qua manebat episcopus: episcopal residences in northern italy during late antiquity (4th to 7th centuries AD.). *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill ss. 98-129.

Newton, C. T. (1865). *Travels and discoveries in the levant*. London: Day and Son.

Nicol, D. M. (2000). *Bizans ve Venedik diplomatik ve kültürel ilişkiler üzerine* (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Niewöhner, P. (2003). Neues zum grab des hl. Nikolaus von Myra. *JbAC, 46*, 119-133.

Niewöhner, P. (2005-2006). Spatantike reliquienkapellen in Lykien, *JbAC, 48-49*, 77-113.

Niewöhner, P. (2007a). Byzantinische steinmetzarbeiten aus dem umland von Milet. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ, I,* 1-28.

Niewöhner, P. (2007b). *Aizanoi, Dokimion und Anatolien stadt und land, siedlungs und steinmetzwesen vom spateren 4. bis 6. jahrhundert n. Chr.* Wiesbaden: Reichert Verlag.

Olcay, B. Y. (1997). *Antalya'nın demre (Kale) ilçesindeki aziz Nikolaos kilisesi kazısı 1989-1995 yılları cam buluntuları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Olcay, B. Y. ve Acara, M. (1998). Bizans döneminde kullanılan aydınlatma elemanları ve Demre aziz nikolaos kilisesinde bulunan kandiller. *Adalya, II*, 249-266.

Olcay, B. Y. (2001a). Olympos'da geç antik çağ ve Bizans dönemine ilişkin bulgular, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (Yayına Hazırlayan: S. Doğan). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, ss. 353-360.

Olcay, B. Y. (2001b). Lighting methods in the byzantine period and findings of glass lamps in Anatolia. *Journal of Glass Studies, 43*, 77-87.

Olcay Uçkan, B.Y. ve Mergen, Y. (2005). Olympos antik kenti çalışmaları 2004, *Anmed, 3,* 149-152.

Olcay Uçkan, B. Y. (2005). Olympos in the middle ages, *Newsletter of the Society for the Medieval Mediterranean, 9,* 25-27.

Olcay Uçkan, B. Y.; Parman, E.; Atvur, O.; Uçkan, E.; Mergen, Y.; Uğurlu, E.; Topoğraf, A. N.; Evcim, S.; Öztaşkın, G.; Bursalı, M.; Yeşilova, H.; Gökalp, Z. D. ve Kaya, Z. (2006a). *Olympos Lykia'da bir korsan kenti*, İstanbul: Homer Yayınları.

Olcay Uçkan, B. Y.; Mergen, Y. ve Uğurlu, E. (2006b). 2005 yılı Olympos yüzey araştırması, *Anmed, 4,* 125-131.

Olcay Uçkan, B. Y. ve Mergen, Y. (2006). Late antique and medieval researches of the antique city Olympos, *X. SOMA*'da sunulan bildiri. Ankara: Başkent Üniversitesi.

Olcay Uçkan, B. Y. (2006a). New and different view of the ancient Lycian city of Olympos: the city of the hiero-martyr Methodios, *32. BSC*'de sunulan bildiri. St. Louis: University of Missouri.

Olcay Uçkan, B. Y. (2006b). Olympos antik kenti, *Popüler Bilim, 152,* 47-48.

Olcay Uçkan, B. Y.; Uğurlu, E.; Gökalp, Z.D. ve Bursalı, M. (2007). 2005 yılı Olympos yüzey araştırması, *24. AST* (2) (Ed: F. Bayram ve B. Koral). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 123-134.

Olcay Uçkan, B. Y. (2007). Olympos kazısı 2006, *Anmed, 5,* 48-53.

Olcay Uçkan, B. Y. (2008a). Olympos kazısı 2006 yılı çalışmaları, *29. KST* (3) (Ed: B. Koral vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 73-78.

Olcay Uçkan, B. Y. (2008b). Olympos kazısı 2007, *Anmed, 6,* 52-57.

Olcay Uçkan, B. Y. (2008c). Olympos. *Arkeolojisi, Tarihi, Doğası ve Tarımıyla Kumluca Rhodiapolis* (Ed: N. Çevik). Antalya: Kumluca Belediyesi, ss. 101-112.

Olcay Uçkan, B. Y.; Mergen, Y.; Gökalp, Z.D.; Bursalı, M.; Öztaşkın, G.; Yıldırım, Ş. ve Öncü, E. (2009). Olympos kazısı 2007 yılı çalışmaları, *30. KST* (3) (Ed: H. Dönmez ve A. Özme). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 373-386.

Olcay Uçkan, B. Y. (2009). Olympos kazısı 2008, *Anmed, 7,* 55-60.

Olcay Uçkan, B. Y.; Gökalp, Z. D.; Öztaşkın, M. ve Öncü E. Ö. (2010). Olympos kazısı 2008 yılı çalışmaları, *31. KST* (4) (Ed: H. Dönmez ve C. Keskin). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 231-246.

Olcay Uçkan, B. Y. (2010). Olympos kazısı 2009, *Anmed, 8,* 66-72.

Olcay Uçkan, B. Y.; Evcim, S.; Mergen, M. E.; Öncü, E. Ö.; Öztaşkın, M. ve Öztaşkın, G. (2011). Olympos 2009, *32. KST* (3) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 80-97.

Olcay Uçkan, B. Y. (2011a). Olympos kazısı 2010, *Anmed, 9,* 76-81.

Olcay Uçkan, B. Y. (2011b). Olympos camları, *II. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı Bildiriler Kitabı Türkiye Arkeoloji'sinde Cam: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar* (Ed: Demirci, Ş.). Ankara: Tübitak. ss. 172-179.

Olcay Uçkan, B. Y. (2012). Olympos kazısı 2011, *Anmed, 10*, 78-81.

Onur, F. (2002). Antik veriler ışığında Lykia'nın hidrografyası. *Likya İncelemeleri, I*, 91-101.

Onur, F. (2005). Tarih. *Trabenna tarihi, arkeolojisi ve doğası* (Ed: N. Çevik vd.). İstanbul: Ege Yayınları. ss. 7-20.

Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans devleti tarihi* (Çev. F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ousterhout, R. (1985). The Byzantine church at Enez: problems in twelfth century architecture. *JÖB, 35*, 261-280.

Ousterhout, R. (1999). *Master Builders of Byzantium*. New Jersey: Princeton University.

Öncü, E.Ö. (2012). Antalya-Olympos antik kenti Roma mimarisi araştırmalarından yeni bulgular, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 273-284.

Ötüken, Y. (1978). İstanbul son devir Bizans mimarisinde cephe süslemeleri. *Vakıflar Dergisi, 12*, 213-233.

Ötüken, Y. (1996). *Forchungen im nordwestlichen kleinasien antike und Byzantinische denkmaler in der provinz Bursa. IstMitt Beiheft 41.* Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag.

Ötüken, Y. (2006). Myra-Demre Aziz Nikolaos kilisesi Mimari değerlendirmeler. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, ss. 523-536.

Ötüken, Y. (2008). 2007 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım-Belgeleme Çalışmaları, *30. KST (*4) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 159-176.

Ötüken, Y.; Alparslan, S. ve Acara, M. (1999-2000). Demre-Myra aziz Nikolaos kilisesi kuzey ek yapısının yeni bir değerlendirmesi. *Adalya, IV*, 221-242.

Özbek, H. Y. (1991). Olympos ve Rhodiapolis tiyatro araştırmaları. *9. AST*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 9-20.

Özgenel, L. (2006). Late antique domestic architecture in Lycia: an outline of the archaeological and architectural ecidence. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, ss. 557-572.

Özgenel, L. (2007). Public use and privacy in late antique houses in asia minor: The architecture and spatual control. *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, ss. 239-281.

Özgümüş, F. (1992). Knidos'taki Bizans eserleri. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 11,* 2-17.

Özgümüş, Ü. (2000). *Anadolu camcılığı*. İstanbul: Pera Yayıncılık.

Özoral, T. (1980). Idyros kazısı (1976-1977), *Anciennement bibliothèque de l'ınstitut Français d'études Anatoliennes d'İstanbul XXVII: Actes du colloque sur la Lycie antique*. Paris: Adrian-Maisonneuve, ss. 101-107.

Öztaşkın, G.K. (2007). *Antalya Çıralı Yanartaş'taki bizans dönemi yapıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Öztaşkın, G.K. ve Öztaşkın, M. (2012). Antalya-Olympos mozaikli yapı. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 329-346.

Öztaşkın, G.K. (2012). Yanartaş (Khimeira)'daki Bizans dönemi bazilikası. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 313-327.

Öztaşkın, M. (2009). Olympos antik kentinden bir grup erken Bizans dönemi seramiği, *Ebru Parman'a armağan: sanat tarihi ve arkeoloji yazıları* (Ed: A. O. Alp). Ankara: Alter Yayıncılık, ss. 287–300.

Öztaşkın, M. (2012). Building with mosaics at Olympos: mosaics of late antiquity era-early Byzantine period. *XI. Uluslararası antik mozaik sempozyumu Türkiye mozaikleri ve antik dönemden ortaçağ dünyasına diğer mozaiklerle paralel*

gelişimi: mozaiklerin başlangıcından geç Bizans çağına kadar ikonografi, stil ve teknik üzerine sorular (Ed: M. Şahin). İstanbul: Ege Yayınları, ss. 709-720.

Öztaşkın, M. ve Öztaşkın, G.K. (2012). Building with mosaics in Olympos: a comparative evaluation of finds and construction. *Byzas 15 Byzantine small finds in archaeological contexts* (Ed. B. Böhlendorf-Arslan ve A. Ricci). İstanbul: Ege Yayınları, ss. 277-287.

Öztürk, H.S. (2006). *M.Ö.II.-M.S. IV. yüzyıllarda Likya-Pamfilya bölgesinde kırsal alan güvenliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Öztürk, H.S. (2011). İÖ. II.-İS. IV. yüzyıllarda Lykia'nın kırsal güvenlik problemleri. *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri* (Ed: K. Dörtlük vd.) İstanbul: AKMED, ss. 347-360.

Özüdoğru, Ş. ve Dündar, E. (2007). Kibyra Geç Roma-Erken Doğu Roma Dönemi mühürlü unguentariumları. *Olba, XV*, 145-177.

Özyiğit, Ö. (1990). Alaturka kiremitin oluşumu. *ArkSan, 5*. 149-179.

Pagoulatos, G. (1994). The destruction and conversion of ancient temples to christian churches during fourth, fifth and sixth centuries, *Theologia, 65*, 152-170.

Pallas, D. (1971). Episkopion. *RBK* (2) (Ed: K. Wessel ve M. Restle). Stuttgart: A. Hiersemann, ss. 335-372.

Papadakis, A. (1991). Clergy. *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 471.

Parman, E. (1993). Bizans sanatında tavus kuşu ikonografisi, *Sanat tarihinde ikonografik araştırmalar Güner İnal'a armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ss. 387-412.

Parman, E. (2001). Antalya-Olympos ve çevresinde (geç antik-orta çağ) yüzey araştırmaları, *18. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 103–107.

Parman, E. (2002a). Antalya-Olympos ve çevresi (geç antik-orta çağ) yüzey araştırmaları 2000 yılı çalışma raporu, *19. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 137–145.

Parman, E. (2002b). *Ortaçağda Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Parman, E. (2003a). Antalya-Olympos ve çevresi geç antik-orta çağ 2001 yılı yüzey araştırmaları, *20. AST* (1) (Ed: K. Olşen vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 139–153.

Parman, E. (2003b). Olympos örenyeri ve çevresi yüzey araştırması 2002, *Anmed, 1,* 42-44.

Parman E. ve Olcay Uçkan, B.Y. (2006). Olympos'un ortaçağ dokusu, *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, ss. 587-599.

Patterson, L.G. (1997). *Methodius of Olympus: Divine Sovereignty, Human Freedom, and Life in Christ*. Washington: Catholic University of America.

Peacock, D.P.S. ve Williams, D.F. (2001). *Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide*. London-New York: Longman.

Pekak, S. (2000). İstanbul'da Studios manastırı H. Ioannes Prodromos Kilisesi I. *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi, X*, 101-121.

Pekak, S. (2009). *Tirilye (Zeytinbağı) Fatih Cami Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Peschlow, U. (1973/74). Fragmente eines heiligensarkophags in Myra. *IstMitt* 23/24, 225–231.

Peschlow, U. (1975a). Die architektur der nikolaoskirche in Myra, *Myra eine Lykishe metropole in antiker und byzantinisher zeit* (Ed: J. Borchhardt). Berlin: Gebr.Mann, ss. 303-359.

Peschlow, U. (1975b). Byzantinische Plastik in Didyma. *İstMitt, 25*, 211-257.

Peschlow, U. (1984). Die bischofskirche in Limyra (Lykien). *Actes du Xe Congrès International d'Archéologie Chrétienne* (2). Vatikan: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, ss. 409-435.

Peschlow, U. (2001). Die kirche von Tersane auf Kekova adası. überlegungen zum Lykischen kirschenbau, *Günışığında Anadolu Cevdet Bayburtluoğlu için yazılar* (Ed. C. Özgünel ve O. Bingöl). İstanbul: Homer Kitabevi, ss. 197-208.

Peschlow, U. (2006). Befetigungen Lykisher stadte in spatantiker und frühbyzantinischer zeit. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük). İstanbul: AKMED, ss. 601-625.

Piccirillo, M. (1989). Gruppi episcopali nelle tre palestine e in arabia. *Actes du XIe Congrès International D'archeologie Chretienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). Roma: Ecole Française de Rome, ss. 459-501.

Pieri, D. (2005). *Le Commerce du vin Oriental, À l'Époque Byzantine (IVe-VII s.ap.J.-C.). Le témoignage des amphores en Gaule*. Beyrouth: Institut Français du Proche-Orient.

Podskalsky, G. (1991). Cross, *ODB* (1) (Ed. A. Kazhdan vd.) NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 549.

Polci, B. (2003). Some aspects of the transformation of the roman domus between late antique and the early middle ages. *Late antique archaeology 1 Theory and Practise in late antique archaeology* (Ed: L. Lawan ve W. Bowden). Boston: Brill, ss. 79-109.

Pryor, J. W. (2004). *Akdeniz'de coğrafya, teknoloji ve savaş: Araplar, Bizanslılar, batılılar ve Türkler* (Çev: F. Tayanç ve T. Tayanç). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Pulak, C. (1998). The Uluburun shipwreck: an overview, *IJNA 27* (3), 188-224.

Putzeys, T. (2007). Domestic space in late antiquity. *Late antique archaeology 5 Objects in context, objects in use* (Ed: L. Lawan vd.). Boston: Brill, ss. 49-62.

Pülz, A. ve Ruggendorfer, P. (1995). Forschungen zum Strassennetz in der byzantinischen Oststadt von Limyra (Lykien), *MitChrA, I*, 66-70.

Rapp, C. (2000). The elite status of bishops in late antiquity in ecclesiastical, spiritual and social contexts. *Arethusa, 33*, 379-399.

Rapp, C. (2005). *Holy bishops in late antiquity the nature of christian leadership in age of transition*. Berkeley: University of California.

Raynaud, M. P. (2009). *Corpus of the mosaics of Turkey volume I Lycia Xanthos part I the east basilica*. İstanbul: Ege Yayınları ve Getty Vakfı.

Real, U. (2003). Die bischofsresidenz in der spatantiken stadt. *Die Spatantike Stadt und ihre Christianisierung* (Ed: G. Brands ve H.G. Severin). Wiesbaden: Reichert Verlag, ss. 219-237.

Ristow, S. (1998). *Frühchristliche baptisterien*. *JbAC Erganzungsband 27*. Münster: Aschendorffesche.

Roberts, A. ve Donaldson, J. (Ed.) (1995). *Ante-Nicene Fathers VI: Gregory Thaumaturgus, Dionysius the Great, Julius Africanus, Anatolius and minor writers, Methodius, Arnobius.* Massachusetts: Hendrickson.

Ruggieri, V. (2005). *La Caria bizantina: topografia, archeologia ed arte (Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus)*. Catanzaro: Rubbettino.

Ruggieri, V. (2009). The carians in the Byzantine age. *Die Karer und die Anderen* (Ed: F. Rumscheid). Bonn: Rudolf Habelt, ss. 207-218.

Russell, J. (1995). The archaelogical context of magic in the early byzantine period. *Byzantine Magic* (Ed: H. Maquire). Washington: Dumbarton Oaks. ss. 35-50.

Russo, E. (2001). Sculture paleocristiane e Byzantine dell'Artemission di Efeso. *Der Kosmos Der Artemis Von Ephesos* (Ed: U. Muss). Vien: Österreichisches Archäelogisches Institut, ss. 265-278.

Sánchez, J. V. ve Martín, I. P. (2008). Ungüentarios Bizantinos con sello epigráfico en carthago Spartaria. *Archivo Espanol de Arqueologia, 81*, 151-176.

Saradi, H. (2008). Towns and cities. *The oxford handbook of byzantine studies* (Ed: E. Jeffreys vd.). Oxford: Oxford University, ss. 317-327.

Schäfer, J. (1981). *Phaselis. beiträge zur topographie und geschichte der stadt und ihrer häfen*. *IstMitt Beiheft 24.* Tübingen: Wasmuth.

Seidler, G.L. (1997). *Bizans siyasal düşüncesi Bizans halk hareketlerinin ideolojik kökeni* (Çev: M. Tuncay). İstanbul: Göçebe Yayınları.

Serdaroğlu, Ü. (2004). *Lykia - Karia'da roma dönemi tapınak mimarlığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Shelley, J. M. (1943). The christian basilica near the cenchrean gate at Corinth, *Hesperia, 12* (2), 166-189.

Smith, W. (1875). *A dictionary of Greek and Roman antiquities*, London: John Murray. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA/home.html (Erişim Tarihi: 19.03.2013)

Smith, J. C. (1990). Form and function of the side chambers of fifth and sixth century churches in Ravenna. *The Journal of The Society of Architectural Historians, 49* (2), 181-204.

Snively, C. S. (2008). Transepts in the ecclesiastical architecture of eastern Illyricum and the episcopal basilica at Stobi. *Nis and Byzantium, VI,* 59-74.

Sodini, J. P. (1980). Une iconastase Byzantine a Xanthos, *Anciennement bibliothèque de l'ınstitut Français d'études Anatoliennes d' İstanbul XXVII: Actes du colloque sur la Lycie antique*. Paris: Adrian-Maisonneuve, ss. 119-148.

Sodini, J.P. (1989). Les groupes episcopaux de turquie (a l'exception de la cilicia). *Actes du XIe Congrès International D'archeologie Chretienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). Roma: Ecole Française de Rome, ss. 405-426.

Sodini J.P. (2003). Archaelogy and late antique social structure. *Late antique archaeology 1 Theory and Practise in late antique archaeology* (Ed: L. Lawan ve W. Bowden). Boston: Brill, ss. 25-56.

Spratt, T. A. B. ve Forbes, E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas and the Cbyratis* (I). London: John Van Voorst.

Striker, C. L. ve Kuban, D. (1975). Work at Kalenderhane Camii in İstanbul: Fifth Preliminary Report (1970-74). *DOP, 29*, 307-318.

Şahin, S. (2002). Pamfilya/Likya sınır kentleri: Olbia ve diğerleri. *Likya İncelemeleri, I*, 9-32.

Şahin, S. (2011). *Stadiasmus patarensis Likya eyaleti roma yoları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Şahin, N. (2008). *Hıristiyanlık'ta ruhbanlık anlayışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Şenol, A. K. (2009). *AETAM (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi)'da bulunan ticarî amphoralar ve Akdeniz'de ticaretin izleri*. Mersin: Taşeli Matbaacılık.

Şimşek, C. (2008). 2007 yılı Laodikeia antik kenti kazıları, *30. KST* (2) (Ed: A. N. Toy vd.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, ss. 409-436.

Şimşek, C. ve Duman, B. (2007). Laodikeia'da Bulunan Geç Antik Çağ Unguentariumları, *Adalya, X*, 285-307.

Şimşek, C. (2013). *Laodikeia (laodicea ad lycum)*. İstanbul: Ege Yayınları.

Taft, R. F. (1991a). Baptism, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 251.

Taft, R. F. (1991b). Communion, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 491.

Taft, R. F. (1991c). Catechumenate, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 390-391.

Taft, R. F.; Loerke, W. ve Johnson, M.J. (1991). Pastophoria. *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford Universty, ss. 1594.

Taft, R. F. ve Kazhdan, A. (1991a). Relics, *ODB* (3) (Ed: A. Kazhdan vd.), NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 1779-1780.

Taft, R. F. ve Khazdan, A. (1991b). Cross, cult of, *ODB* (1) (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork-Oxford: Oxford University, ss. 551-552.

Takmer, B. (2002). Lykia orografyası. *Likya İncelemeleri, I*, 33-51.

Talbot, A. M. (2002). Pilgrimage to healing shrines: the evidence of miracle accounts. *DOP, 56*, 153-173.

Tanyeli, U. (1996). Anadolu'da Bizans, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemlerinde yerleşme ve barınma düzeni. *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (Ed: Y. Sey). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ss. 405-471.

Tekinalp, V. M. (2000). *Geç antik dönem ve sonrasında ve ortaçağ'da (M.S. 4.-14. yy) Andriake kenti*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Tekinalp, V. M. (2001). Andriake kiliseleri ve tarihlendirme sorunları. *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu* (Yayına Hazırlayan. S. Doğan). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ss. 491-516.

Tekinalp, V. M. (2006). Arykanda kenti Bizans dönemi mimari plastik ve liturjik taş eserleri. *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (2) (Ed: K. Dörtlük vd.). İstanbul: AKMED, ss. 789-799.

Temple, Ç. (2001). Erken Bizans dönemi sütun başlıkları tipleri ve terminolojisi üzerine bir çalışma. *Sanat Tarihinde Terminoloji Sorunları Semineri I (mimari ve mimari süsleme)* (Ed: S. Pekak). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, ss. 239-252.

Temple, Ç. (2010). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde bulunan ajur tekniğinde "Theodosian" tipinde sütun başlıkları. *Bizans ve Çevre Kültürler Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken'e Armağan* (Ed: S. Doğan ve M. Kadiroğlu). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, ss. 352-357.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya: coğrafyası tarihi ve arkeolojisi* (Çev. A. Suat). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Tiryaki, A. (2003). Silifke Karakabaklı'da erken bizans dönemi ev mimarisi. *Sanat Tarihi Yıllığı, XVI*, 123-155.

Tiryaki, G. (2006). A priliminary evaluation of the spring cult and related structures in Lycia. *Adalya, IX,* 33-52.

Tiryaki, A. (2007). Kisleçukuru manastırı, Antalya'nın Doyran beldesi'nde bir ortaçağ yapı topluluğu. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Tiryaki, A. (2012), Rhodiapolis piskoposluk kilisesi'ne ait bir grup korkuluk levhası. *Olba, XX*, 493-514.

Trkulja, J. (2004). *Aesthetics and symbolism of late Byzantine church façades 1204-1453*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. New Jersey: Princeton Üniversitesi.

Tsuji, S. (1995). General descriptionof archaeological sites recently survey near Ölüdeniz (Fethiye-Muğla), *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey) The Firsth Preliminary Report* (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 1-22.

Tülek, F. (2004). *Late Roman and early Byzantine floor mosaics in Cilicia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Urbana: Indiana Bloomington ve Illinois Üniversiteleri.

Tüner, N. (2002). *Lykia yerleşim coğrafyasında yeni lokalizasyonlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türker, A. Ç. (2005). Myra'da aziz Nikolaos'un yağ kültüne ilişkin seramik kaplar. *Adalya, VIII*, 311-328.

Türker, A. Ç. (2009). *Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri*. İstanbul: AKMED.

Türkoğlu, İ. (2004). Byzantine houses in western Anatolia an architectural approach. *Al-Masaq, 16* (1), 93-130.

Uğurlu, E. (2006). *Olympos nekropolü*. Yayınlanmamıs Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Uğurlu, E. (2007). Olympos ve Zeniketes'in kalesinin lokalizasyonu, *Adalya, X,* 81-103.

Ulbert, T. (1989). Bischof und katherale (3.-7. Jh.) archaologische zeugnisse in syrien. *Actes du XIe Congrès international d'Archéologie Chrétienne* (1) (Ed: N. Duval vd.). ss. 429-456.

Uytterhoeven, I. (2007). Housing in late antiquity: thematic perspectives, *Late antique archaeology 3.2 housing in late antique from palaces to shops* (Ed: L. Lawan ve L. Özgenel). Boston: Brill, ss. 25-66.

Werner, M. (1990). The cross carpet page in the book of durrow: the cult of the true cross, Adomnan and Iona. *The Art Bulletin, 72* (2), 174-223.

Williams, C. (1989). *Anemurium: The Roman and Early Byzantine Pottery*. Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies.

Whittow, M. (1990). Rulling the late roman and early byzantine city: a continius history. *Past & Present, 129*, 3-29.

Vapur, Ö. (1997). *Arykanda kandilleri*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü.

Varinlioğlu, G. (2007). Living in a marjinal environment: Rural habitat and landscape in southeasthern İsauria. *DOP, 61*, 287-317.

Varkıvanç, B. (2001-2002). Patara'da Bir Seramik İşliği. *Adalya, V*, 137-152.

Vann, R. L.; Hohlfelder, R. L. ve Shedrick, K. (1999-2000). The east baths at Aperlae, *Adalya, IV,* 195-206.

Vickers, M. (1973). Observations on the octagon at Thessaloniki. *The Journal of Roman Studies, 63*, 111-120.

Vikan, G. (1982). *Byzantine pilgrimage art*. Washington: Dumbarton Oaks.

Vikan, G. (1984). Art, medicine, and magic in early byzantium. *DOP, 38*, 65-86.

Vikan, G. (1991). Locus Sanctus. *ODB* (3). (Ed: A. Kazhdan vd.). NewYork ve Oxford: Oxford Universty, ss. 1244.

Von Theumer, E. R. (Direktor-Produzent) & Werner, T.M. (Drehbuchautor). (1962) *Camp der verdammten.* [Drama]. West Deutschland: Film-Bühne.

Vroom, J. (2007). The archaeology of late antique dining habits in the easthern mediterranean: A preliminary study of evidence, *Late Antique Archaeology 5 Object in context object in use material spatiality in late antiquity* (Ed: L. Lavan vd.). Boston: Brill, ss. 313-361.

Yağcı, E. E. (1993). *Başlangıcından geç antik dönem sonuna kadar anadolu'da cam*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yakajima, M. (1995), The baptistery and the chronology of the construction of the Karacaören Ada basilica complex, *The survey of early Byzantine sites in Ölüdeniz*

area (Lycia, Turkey) the firsth preliminary report (Ed: S. Tsuji). Osaka: Osaka Universty, ss. 93-105.

Zah, A. (2001). Das spatantike und Byzantinische Kaunos, *İstMitt, 51*, 403-413.

Zah, A. (2003). Der hafenort Melanippe (Hagios Stephanos) im östlychen Lykien, *Eukosmia studi miscellanei per il 75 di Vincenzo Poggi* (Ed: V. Ruggieri ve L. Pieralli). Vatikan: Soveria Mannelli, ss. 625-641.

Zeyrek, T. H. (2002). *Perge doğu konut alanı 1989-98 kazılarında ortaya çıkarılan evler mimari açıdan bir değerlendirme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Zeyrek, T. H. (2005). *Anadolu konut mimarisinde portikolu avluların gelişimi ve değişimi mimari açıdan bir değerlendirme*. İstanbul: Ege Yayınları.

Zollt, T. (1994). *Kapitellplastik Konstantinopolis vom 4. Bis 6. Jahrhundert n. Chr. mit Einem Beitrag zur Unterzuchung des İonischen Kämpferkapitells, Asia Minor Studien Band 14.* Bonn: Rudolf Habelt.

…… (2001). *Kutsal Kitap (Tevrat-Zebur-İncil).* İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

İnternet Kaynakları

http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_04740521__Magnus_Felix_Ennodius__Carmina__MLT.pdf.html (Erişim tarihi: 12.06.2013)

http://www.dainst.org/tr/project/bizans-d%C3%B6neminde-diokaisareia?ft=60%2B162 (erişim tarihi: 02.11.2012)

http://laodikeia.pau.edu.tr/sayfa.aspx?id=Tapinak_A (Erişim tarihi: 27.07.2012)

http://www.ostia-antica.org (Erişim tarihi: 12.06.2013)

http://www.ostia-antica.org/regio1/14/14-5.htm (Erişim tarihi: 15.06.2013)

http://www.ostia-antica.org/regio3/6/6-1.htm (Erişim tarihi: 15.06.2013)

http://biblewalks.com/sites/Hippos.html